

CURSUS
SCRIPTURAE SACRAE

AUCTORIBUS

R. CORNELY, I. KNABENBAUER, FR. DE HUMMELAUER

aliisque Soc. Iesu presbyteris

S. P. LEO XIII, UT SANCTITATI SUAE OPUS HOC DEDICARETUR, BENIGNE CONCESSIT

COMMENTARIUS

IN

EVANGELIUM SECUNDUM MATTHAEUM

AUCTORE

JOSEPHO KNABENBAUER S. I.

PARS PRIOR CAP. I-13 COMPLECTENS

I

PARISIIS

SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

ET APUD F. PUSTET, S. S. A. TYP., RATISBONAE ET NEO-EBORACI

CURSUS
SCRIPTURAE SACRAE

AUCTORIBUS

R. CORNELY, I. KNABENBAUER, FR. DE HUMMELAUER

aliisque Soc. Iesu presbyteris

S. P. LEO XIII,

UT SANCTITATI SUAE OPUS HOC DEDICARETUR, BENIGNE CONCESSIT.

COMMENTARIORUM IN NOV. TEST. PARS I

IN

LIBROS HISTORICOS

I. — I

EVANGELII SECUNDUM MATTHAEUM

CAP. 1-13

PARISIIS

SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

COMMENTARIUS

IN

QUATUOR S. EVANGELIA

DOMINI N. JESU CHRISTI

AUCTORE

IOSEPHO KNABENBAUER S. I.

I

EVANGELIUM SECUNDUM S. MATTHAEUM

PARS PRIOR CAP. 1-13 COMPLECTENS

Cum approbatione Superiorum

PARISIIS

SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

1892

LEONI · XIII · PONTIFICI · MAXIMO

COMMENTARIOS · ISAGOGICOS · ET · EXEGETICOS
IN . OMNES · VETERIS · NOVIQVE · TESTAMENTI · SCRIPTVRAS
AD · SANCTORVM · PATRVM
ET · VETVSTIORVM · SCHOLAE · DOCTORVM
IVNIORVMQVE · INTERPRETVM
NORMAM · EXACTOS
ADHIBITIS · VBI · OPVS · FVERIT
RECENTIORVM · SCIENTIARVM · SVBSIDIIS
AVCTORES · OBSEQVENTISSIMI
SVMMO · ATQVE · INERRANTI · DIVINAE · VERITATIS · INTERPRETI
QVI · SINGULARI · DIGNATIONE · BENIGNITATIS
ID · QVIDQVID · EST · OPERIS
NOMINI · SVO · INSCRIBI · PERMISIT
PIETATIS · ET · IMMOBILIS · FIDEI · PIGNVS · EXHIBENT
SEQVE · AC · SVA · STVDIA · OMNIA
ADDICVNT · DEVOVENT
SEDIS · APOSTOLICAE · DOCTRINAE · ADSERENDAE
SACRARVM · LITERARVM · AVCTORITATI
PRO · VIRIBVS · PROPVGNANDAE

Quum opus, cui titulus est : *Commentarius in primam partem Evangelii secundum Matthaeum* auctore P. Iosepho Knabenbauer, S. I., aliqui eiusdem Societatis theologi, quibus id commissum fuit, recognoverint et edi posse iudicaverint, facultatem concedimus, ut vulgetur, si ita iis, ad quos pertinet, videbitur.

In quorum fidem has literas manu nostra subscriptas et sigillo Societatis nostræ munitas dedimus.

Fesulis, die 24 Augusti 1891.

A. Mar. ANDERLEDY
Praep. Gen. S. I.

IMPRIMATUR

Parisiis, die 10 Februarii 1892

† FRANCISCUS, Cardinalis Richard
Archiepiscopus Parisiensis.

CORRIGENDA

Lege p. 11 linea 12 Iubilaeorum; p. 115 l. 7 ab infra Antiq. 18,5. 2; p. 240 l. 3 ab infra רעך.

PROLEGOMENA

I. — De S. Matthaeo.

In evangeliis Marci et Lucae narratur Levi Alphaei filium sedentem ad telonium a Christo esse vocatum vocatumque esse Christum secutum (Marc. 2,14. Luc. 5,27). In albo autem apostolorum apud utrumque non recensetur Levi, sed Matthaeus, qui in primo evangelio appellatur publicanus (Matth. 10,3. Marc. 3,10. Luc. 6,15) et de quo Matthaeo sedente ad telonium eadem referuntur quae de Levi apud illos leguntur. Praeterea haec de Levi-Matthaei vocatione narratio apud tres synopticos in eadem rerum connexione describitur; praecedit narratio de paralytico sanato, sequitur narratio de convivio in eius domo habito, cui multi publicani et peccatores intersunt, quare pharisaei et scribae de commercio Christi cum eiusmodi hominibus offenduntur, quibus Christus eodem modo apud omnes tres synopticos respondet; pariter sequitur quaestio a discipulis Ioannis baptistae de ieiunio proposita. Unde efficitur Levi esse eundem qui Matthaeus quoque nominatur idque immerito negari ab aliquibus protestantibus (inter quos Grotius, Sieffert, Neander, Ewald, Reuss, Grimm, Keim, Hilgenfeld) quorum opinatio ab aliis (cf. Meyer, Weiss, Keil, Holtzmann, Mansel etc.) merito reiicitur. Tota quoque antiquitas unum eundemque esse Levi et Matthaeum agnovit. Si quandoque Heracleon (apud Clementem alex. Strom. 4,9; *M.* 8,1281) et Origenes (c. Celsum 1,62; *M.* 11,773) pro contraria opinione afferuntur, notari oportet utrumque locum esse satis obscurum nec probabilitate carere eos non de Levi, sed de Lebbaeo loqui atque insuper dubio Origenis loco posse opponi indubium et clarum quo inter exempla virorum binominium Matthaeum quoque nominat (praef. in ep. ad Rom. *M.* 14,836; ceterum plura vide de ea re apud *Cornely,* Introd. III p. 16 seq.). Haud enim infrequenter inveniuntur viri binomines; ita quinque filii Mathatiae (1 Mach. 2,2-5), Ioseph Barsabas, Ioseph Barnabas (Act. 1, 23; 4,36), Iudas Thaddaeus (Lebbaeus). Incertum autem est, utrum duplex nomen semper gesserit an Matthaei nomen postea assumpserit

relicto priore, prout Paulus pro Sauli nomine. Improbabile autem ei nomen a Christo esse inditum sicuti Simoni nomen Petri, cum de ea re nihil in evangeliis habeatur.

Quae sit nominis Μαθθαῖος (ita א B; alii codices Ματθ.) etymologia et significatio disceptatur. Si autem modus consideratur quo apud LXX nomina hebraea redduntur, probabile videri potest nomen hoc ad formam מַתַּי vel etiam מַתַּי referri. Nam id ostenditur transscriptione nominum Μαρδοχαῖος, Σαββαθαῖος etc. ex hebr. כַּי' תַּי' (cf. Esdr. 2,2. Neh. 8,7); itemque iis nominibus quibus terminatio graeca non est adiuncta, uti Bebai, Nobai, Zachai, Sobai, Sotai etc. quae omnia eandem formam hebraeam exhibent et ad graecum usum translata certe Βηβαῖος etc. evaderent (cf. Esdr. 2,9. 42. 55; cap. 10. Neh. 10,16 etc.). Si praeterea memineris nominum Chananaei, Hethaei, Amorrhaei, Pherezaei etc. etc. quae hebr. in י terminantur, concedes fieri posse ut nomen derivetur a מַתַּי. Quod autem haud pauci proposuerunt derivandum esse a מַתָּיָה vel מַתִּתְיָה, iudicabis improbabile, quia nomina in יה graece fere semper transscribuntur in ια, ιας; cuius rei exempla sat multa exstant v. g. Esdr. Neh. l. c.; exceptiones rarissime invenies, uti Esdr. 7,1 שְׂרָיָה Σαραῖος.

Quae est nominis significatio? Veteres iam varia proposuerunt. Explicatur enim nomen: donatus quondam (S. Hieronymus, lib. interpret. hebr. nominum) vel donatus (idem), δεδωρημένος, δωματισθείς, δόξα ζωῆς (cf. *de Lagarde*, Onomastica sacra, Gottingae 1887; 62,20; 70,1; 173,79; 175,22; 203,16). Notioni *donati* etiam multi recentiorum calculum adiiciunt; ita Cornelius a Lapide allegans Origenem et Isidorum, Etymol. 7,9, Schegg, Schanz, quì monent forma nominis nos remitti ad nomen adiectivum, uti similiter dicitur Amithai (fidelis), Barzillai (ferreus) etc. Gesenius (Thes. p. 929) opinatur מַתַּי esse contractum ex מַתְּתַי idemque significare quod מַתִּתְיָה donum Iahve, Theodorus, Adeodatus; similiter Bisping, Fillion, Keil; vel referunt nomen ad מַתַּנְיָה eiusdem notionis, uti Arnoldi, Cornely (Introd. III p. 16), Meyer. Alii autem מַתַּי interpretantur virilem, virtute viro digna praeditum (cf. Grimm, Studien und Kritiken 1870 p. 726).

Alia quoque explicatio et ea forte probabilior proponi potest. Syrus enim interpres Ion. 1,1 et 4 Reg. 14,25 nomen Amithai אֲמִתַּי reddit nomine eodem Matthaei. Cum tempore Matthaei iam invaluerit lingua aramaica, in qua aleph initiale (etiam radicale) haud raro supprimitur, haec explicatio quam interpres aramaicus suggerit sustineri potest. Videtur itaque nomen referri ad אֱמֶת et erit explicandum *fidelis*, quam derivationem iam Hitzig et Fürst proposuerunt. Ceterum vide Payne Smith, Thes. syr. p. 2249.

Cum ad telonium sedens sistatur, erat מוֹכֵס, portitor, non גַּבַּאי vectigalium exactor. Illud hominum genus Iudaeis maxime erat abominationi; ii quoque innumeras habebant occasiones vexandi mercatores, itinerantes, vendentes etc.; vide *Edersheim*, Jesus the Messiah, London 1890 I p. 515 seq.; *Levy*, Neuhebr. Woerterbuch III p. 114, Leipzig 1883.

Quoniam Marc. 2,14 filius Alphaei dicitur nonnulli suspicati sunt eum fuisse fratrem Iacobi minoris, qui pariter Alphaeum patrem

habebat. At nulla est huius opinionis probabilitas. Nomen enim Alphaei satis frequens erat; Iacobus minor est frater i. e. cognatus Domini; Matthaeus vero nunquam fratribus Domini accensetur; demum in albo apostolorum fratres recenseri solent coniunctim; nullibi autem Matthaeus iungitur cum Iacobo. Ceterum de eius vita fere nihil scimus. Ex narratione vocationis eius colligere licet eum habitasse in Capharnaum (9,1 cf. v. 9) quae urbs commercio utpote frequens et florens muneri portitoris exercendo maxime apta erat. Ex ordine quem in albo apostolorum constanter occupat haud sine fundamento concluseris eum septimo loco ad apostolatum esse vocatum (vide ad 10,3). Uti Clemens alex. refert, per quindecim annos evangelium in Palaestina annuntiavit; dein ad alias gentes se contulit; eodem teste vitam austeram degebat perpetuo a carnibus abstinens (Paedag. 2,1; *M.* 8,406). Apud scriptores ecclesiasticos et in actis apostolorum apocryphis aliae et aliae provinciae quibus praedicaverit assignantur : regiones ad Pontum, Persis, Syria, Aethiopia, Macedonia, Hispania, regiones indicae (de scriptoribus eccl. cf. *Cornely,* Introd. III p. 19; de actis apocr. cf. *Adalbert Lipsius,* die apocryphen Apostelgeschichten, Ergaenzungsheft p. 217 seq. et vol. II b p. 109 seq.). Vario quoque mortis genere interemptus esse dicitur : obiisse mortem naturalem, igne interiisse, decollatione, lapidatione. Ceterum vide Acta Sanctorum, septembri mense VI p. 206 seq.

II. — S. Matthaeum scripsisse evangelium.

Evangelii librum ordine primum esse a S. Matthaeo lingua aramaica conscriptum communis est ac vera totius antiquitatis sententia. Id iam indicatur titulo κατὰ M. qui saeculo secundo in ecclesiis lugdunensi, alexandrina, africana, romana in usu fuit et qui de auctore libri intelligebatur, id quod evidenter patet ex Tertulliano (c. Marc. 4,2), Irenaeo (adv. haer. 3,1), Clemente alex. (Strom. 1,21). Iam vero cur traditione adeo antiqua et constanti liber adscribatur Matthaeo apostolo, nulla alia causa afferri potest nisi certa rei cognitio. Matthaeus enim nec in narratione evangelica nec in Actis apostolorum nec in libris apocryphis locum prae aliis insignem occupat ex quo explicari posset cur ei prae reliquis scriptio libri attribueretur. Immo nisi certa rei scientia subesset, omnino dicendum foret futurum fuisse ut liber evangelicus alicui ex primis et insignioribus apostolis qui saepius in aliis libris laudantur adscriberetur; solet enim fama ubique ea nomina efferre et suis decorare laureis et ornamentis quae maiore celebritate in omnium ore et sermone sunt. Quare illi quoque

ex recentioribus qui nostrum evangelium integrum non ad Matthaeum referunt tamen statuunt ei subesse debere aliquod scriptum quod indubie habeat auctorem Matthaeum; alias enim plane non posse intelligi cur liber constanter eo nomine inscribatur. Probandum itaque est testimonia historica antiquitatis ea esse quibus *nostrum* evangelium Matthaeo vindicetur neque ex rationibus quas vocant internis quidquam rite afferri posse quo illud dubium evadat.

Inter omnes constat S. Papiam, episcopum Hierapoleos, floruisse saeculo primo exeunte et ineunte secundo; pariter constat eum edoctum esse ab immediatis Christi discipulis, uti declaratur ipsius Papiae verbis ab Eusebio servatis (h. e. 3,36.39) et testimonio S. Irenaei (adv. haer. 5,33.4). Eodem modo constat verba Papiae : Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο (al. συνετάξατο), ab Eusebio qui ea refert (h. e. 3,39) intellecta esse de evangelio Matthaei quod suo tempore ut tale ferebatur i. e. de nostro evangelio. Eusebius enim explicite profitetur se inquisivisse in veterum scripta, ut quid ipsi de s. Scripturis sentirent ac traderent investigaret (cf. 3,25; 5,8) et hac inquisitione facta testimonium Papiae de nostro evangelio profert. Solum restat ut probetur Papiam quoque verba illa de eodem evangelio intellexisse. Id quidem a criticis recentioribus protestantibus plerumque negatur; at immerito. Nam Eusebius novit opus Papiae ex quo verba illa et alia nobis servavit, quod opus inscribebatur λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεως συγγράμματα, aut βίβλοι πέντε, quo igitur opere λογίων κυριακῶν interpretationes a Papia proponebantur, quas Papias profitetur se hausisse a Christi discipulis : παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καλῶς ἔμαθον... τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους, quid Andreas, Philippus, Thomas, Iacobus, Ioannes, Matthaeus ἤ τις ἕτερος τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν εἶπεν ἅ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης οἱ τοῦ κυρίου μαθηταὶ λέγουσιν. Hisce Papias nobis ostenditur suis ipsius verbis sollicitus de interpretatione; proinde a fortiore concludere debemus eum de textu quoque τῶν λογίων curam adhibuisse et diligentiam. Porro Eusebius qui eius libros perspectos habuit testimonium eius de nostro evangelio dici perhibet; ergo nihil in textu Papiae reperit quo sequeretur Papiam de alio quodam libro vel libri forma scripsisse, sed textum Papiae nostrum referre librum deprehendit. Proinde minime audiendi sunt illi recentiores qui quamvis libros Papiae nullatenus viderint tamen asserunt testimonium Papiae non valere de nostro evangelio, verum solummodo de commentariis *sermonum* Domini (Redesammlung).

Haerent scil. in verbo λογίων. Sed quam immerito, iam concludi

oportet ex acceptione Eusebii, qui si Papias solum novisset sermones Domini a Matthaeo conscriptos, talem librum non potuit censere eundem quem ipse tamquam evangelium Matthaei prae manibus habuit; proinde verba Papiae non potuit afferre ut ostenderet quid ille de nostro retulerit evangelio. Praeterea ipse Papias quo sensu adhibeat τὰ λόγια nos docet clare. Quae enim a Marco scripta esse dicit τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα, haec eadem vocat σύνταξιν τῶν κυριακῶν λογίων. Insuper in opere illo de quo Eusebius refert non solum dicta Domini sed etiam res gestas afferri ostenditur paucis quoque illis fragmentis quae usque ad nos perlata sunt, quae vide *M.* 5,1255 seq. et *Funk,* Patr. apost. op. II p. 276 seq. Praeterea negari nequit vocem λόγια etiam alias sensu latiore adhiberi; vide *Schanz,* Commentar über das Ev. Matth. p. 27-31.

Eadem traditio de Matthaei evangelio nobis refertur ex ecclesia alexandrina. Refert enim Eusebius Pantaenum ad Indos usque (i. e. in Arabiam felicem, probabilius) penetrasse ibique iam reperisse Matthaei evangelium quod Bartholomaeus ibi reliquerit (h. e. 5,10); etsi hoc narrat ἔνθα λόγος εὑρεῖν αὐτὸν etc. hic ipse λόγος ostendit Alexandriae eiusmodi Matthaei librum notum fuisse. Idem refert S. Hieronymus (de vir. illustr. c. 36) : « reperit (Pantaenus in India) Bartholomaeum de duodecim apostolis adventum Domini nostri iuxta Matthaei evangelium praedicasse, quod hebraicis litteris scriptum revertens Alexandriam secum detulit » . Gravissimum quoque est *S. Irenaei* testimonium : ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίου (adv. haer. 3,1). S. Irenaeus autem discipulus erat S. Polycarpi, discipuli S. Ioannis. Scit itaque Matthaeum scripsisse hebraice; textum autem graecum evangelii verum S. Matthaei opus referre ipsi exploratum erat. Eius autem persuasio firmissima eo magis valere debet, quia testis nobis est et evangelia nostra communi omnium sententia haberi genuina et temporis sui doctrinam referri ad apostolos auctores. Atque de evangeliis ita inter alia habet : « tanta est autem circa evangelia haec firmitas, ut et ipsi haeretici testimonium reddant eis et ex ipsis egrediens unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam » (3,11. 5) atque similiter 3,11. 9. Quanta autem constantia et firmitate singula doctrinae capita ad apostolorum traditionem et doctrinam referri et ab iis derivari ei persuasum sit, integer liber quem de haeresibus conscripsit testis est. Pauca afferre sufficiat : « traditionem autem apostolorum in toto mundo manifestam in omni ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre et habemus annume-

rare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi in ecclesiis et successores eorum apud nos » (3,1) « hac ordinatione et successione ea quae est ab apostolis traditio et veritatis praeconatio pervenit usque ad nos » (3,3. 3) « et si de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias in quibus apostoli conversati sunt et ab eis de praesensti quaestione sumere quod certum et re liquidum est » (3,4. 2) et similiter 3,5. 1; 4,33. 8 et in epistola ad Florinum (*M.* 7,848. 851. 855. 1177. 1226). Qui vero ita sentit neque ullam doctrinam amplectitur nisi eam ab apostolis traditam esse cognoverit, certe is non integrum librum tamquam ab apostolo conscriptum adeoque summae auctoritatis documentum suscepisset, nisi certissime scivisset librum habere apostolum auctorem. Et qui pro reliquis doctrinae capitibus traditionem postulat apostolicam, quomodo censeri posset librum sine tali doctrinae testimonio et traditione agnovisse?

Hisce adde testimonia Tertulliani (de carne Ch. 22; adv. Marc. 4, 2. 5), Clementis alex. (apud Euseb. 6,14), Origenis (apud Euseb. 6, 25. 4), ipsius Eusebii (3,25. 6) qui traditione maiorum profitentur se accepisse haec evangelia ab iis esse conscripta quorum nomina prae se ferunt neque de illis ullam ex antiquitate dubitationem referunt. Atque horum testimonia eo quoque confirmantur quia scripta apocrypha reiiciunt; proinde discernebant inter genuina et supposita; cf. Tertull. de bapt. 17; Clemens alex. Strom. 1,21; 3,13; Origenes hom. 1 in Luc. et apud Euseb. 6,25. — Idem elucet ex versionibus quae saeculo secundo factae sunt, ex vetere latina et syriaca simplici (peschittho) quibus pariter constat et evangelium idem quod nos habemus ubique fuisse notum et apostolo Matthaeo adscriptum.

Ne autem existimes a saeculo secundo medio et ineunte usque ad ipsum tempus apostolicum esse aliquam lacunam vel tale temporis intervallum quale sufficiat ad scriptum aliquod apostolicum interpolationibus et additamentis transmutandum, meminisse oportet Patres illos ac scriptores saeculi secundi provocare ad traditionem maiorum illisque codices antiquiores praesto fuisse. Praeterea a Patribus apostolicis ea allegantur quae in nostro quoque evangelio leguntur; quae testimonia vide apud *Schanz* p. 7; *Cornely* Introd. III p. 28 seq.; *Fillion*, Évangile selon S. M. p. 9; *Keil*, Commentar p. 17.

Istis itaque testimoniis patet evangelium nostrum tot firmari argumentis quae mediate usque ad ipsa tempora apostolica ascendant. Proinde cum agatur de re historica, scil. quis librum scripserit, istis

documentis historicis oportet acquiescere quae a tot testibus quorum maxime intererat verum cognoscere nobis traduntur. Ceterum iuvat adnotare pro nullo libro profano ex antiquitate graeca vel romana ad nos perlato tot afferri posse testimonia atque argumenta; pro plerisque vix unum alterumve vere antiquum, et tamen neminem dubitare quin ea volumina, quae nomine Aristotelis, Herodoti, Thucydidis, Taciti etc., etc. circumferuntur, eorum sint quorum nominibus inscribuntur in codicibus qui haud raro pluribus saeculis distant a tempore scriptorum illorum. Quare qui nostra evangelia impugnant, debent si sibi constare velint a fortiore illos libros *classicos* omnes repudiare, qui in numero et antiquitate testimoniorum nullo modo comparari possunt cum evangeliis.

At evangelium nostrum impugnant rationibus quas vocant internis. Unde eas oportet recensere et quid valeant diiudicare. Et primo quidem censet *Holtzmann*, Lehrbuch der hist.-krit. Einleitung in das N. T. p. 365, non posse extistimari opus apostolicum, quia relicta serie rerum gestarum narrationes et sermones ad certum quoddam auctoris consilium persequendum conformentur ac disponantur. Sed sane apostolus, si scribit, docere voluit; si docere voluit, debuit ea seligere et apte disponere quae ad docendum conducebant. Id apostolos fecisse, videmus ex eorum epistolis. Quare ergo idem praestitisse Matthaeum negatur? Porro obiicit dictiones vagas atque indeterminatas πολλοί, πάντες, τότε, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ etc.; utique si Matthaeus sibi proposuisset diurnos scribere commentarios rerum a Christo dictarum gestarumque, ille modus fuisset ineptus; at si dicta et facta afferat non tam propter seipsa, sed ut doctrinam legentibus conferat, non est cur illa narrandi ratio vituperetur. Tertio obiicit *Holtzmann* evangelium non posse ad apostolum referri quia narret miracula de Christi conceptione, de resurrectione multorum sanctorum, de custodibus sepulcri, de angelo descendente et revolvente lapidem (27,52. 53. 62-66; 28,2-4. 11-15). En, haec sufficiunt viro critico, ut firmissima testimonia historica spernat! haec est scil. ars critica quae sublimior vocatur! Similia sunt quae Meyer, Bleek aliique obiiciunt; plerumque supponunt apostolum debuisse litteris consignare quae per singulos dies dicta factave fuerint; quam formam cum evangelium non exhibeat, opinantur non posse ad apostolum testem ocularem referri. Sed apostolorum non erat solum narrare res gestas cum omnibus quae ad tempus, locum, cetera adiuncta pertinent, verum eorum potissimum intererat *docere*, annuntiare evangelium de salute messiana; id quippe facere iussi erant a Domino; idcirco si scribunt, scribunt quoque ut doceant, non ut solum narrent res

gestas. — Ceterum de istis obiectionibus vide plura apud *Cornely* l. c. p. 32-38.

Testimoniis quae supra allata sunt etiam asseritur S. Matthaeum scripsisse hebraice i. e. ea lingua qua tum Palaestinenses utebantur, lingua scil. aramaica vel syro-chaldaica, uti a plerisque nuncupatur et quae in paucis illis formis etiam cernitur Matth. 27,46. Marc. 5, 41; 7,34. Ioan. 19,23. Act. 1,19; 9,36. Rom. 8,15. 1 Cor. 16,22. Gal. 4,6. Illis testimoniis adde Origenem (apud Euseb. 6,25. 4), Eusebium (3,25,6. quaest. evang. ad Mar. 2,1), S. Cyrillum hieros. (catech. 14,15), S. Epiphanium (haer. 30,3; 31,5), S. Chrysostomum (in Matth. hom. 1,3), S. Hieronymum (de vir. ill. c. 3; prolog. in Matth. et saepius). Atque frivolum est quod aliqui obiiciunt omnia haec testimonia ab uno derivari Papia qui ea in re utpote parvi ingenii vir deceptus sit (Wetstein, Hug). Quae obiectio duplici defectu laborat. Sufficit enim legere illa testimonia, ut statim evidenter pateat neminem recurrere ad Papiam quasi eius rei fontem testemve et insuper ab aliquibus quaedam adduntur quae nequaquam a Papia hausta sunt. Dein adverti debet, ut Papias referat quae a presbytero Ioanne acceperat non requiri magnum ingenium; insuper illa parvi ingenii nota ei ab Eusebio solum affigitur propter chiliasmum quem ex parabolis male intellectis proposuit. Alii obiiciunt aliquos textus allegari ex LXX (Bleek, Holtzmann); sed cur non potuit interpres graecus, si verba textus graeci prorsus eandem probandi vim eundemque sensum habent, sequi versionem LXX, cum tamen opus suum illis destinaret qui solum ea versione utebantur? quare ex 1,23 nihil concludi potest. In aliis allegationibus deprehendimus vel textum hebraeum ad amussim exprimi vel neque eum neque versionem LXX verbotenus referri. Dein arguunt cerni lusus verborum, ideoque librum esse ab origine graece scriptum. At quinam sunt lusus verborum? duo afferuntur; 6,16 ἀφανίζουσιν ὅπως φανῶσιν et 24,30 κόψονται καὶ ὄψονται (nam 21,41 *malos male* perdet κακοὺς κακῶς afferri, ut idem probetur, nimis tenue est). Sed quis nesciat eiusmodi lusus in versione posse casu oriri? vide quae ad 6,16 adnotavi. Porro num ex 16,18 sequitur Christum vel graece vel latine locutum esse discipulis? num ex 22,44 (dixit Dominus Domino meo) sequitur Christum graece locutum vel psalmum ab origine esse graece scriptum? vel 23,14 *orationes orantes* legimus; num ex eo lusu qui non est in graeco inferendum est textum esse ab origine latine conscriptum? Eodem iure posses etiam 23,24 *excolantes culicem* lusum latinum deprehendere; vel 24,15 *qui legit intellegat* (scribe scil. *intellegat* cum recentioribus!) habes lusum verborum; vel 24,29 *luna* non dabit *lumen,*

vel 24,41 *molentes* in *mola;* vel 24,46 cum *venerit, invenerit* etc. en, eodem iure posset ex hisce aliquis arguere librum esse ab origine latine scriptum.

Praeterea Matthaeum scripsisse aramaice, valide confirmatur iis quae nobis Patres tradunt de evangelio secundum Hebraeos, quippe quod ita nobis describunt, ut pro depravato Matthaei evangelio habendum sit. Iam S. Irenaeus testatur Ebionitas solo eo quod est secundum Matthaeum evangelio uti (adv. haer. 1,26. 2; 3,11. 7); idem Eusebius (h. e. 3,27. 4) et Epiphanius docet eos admittere evangelium secundum Matthaeum idque vocare *secundum Hebraeos,* uti vero eo non integro et incorrupto, sed νενοθευμένῳ καὶ ἠκρωτηριασμένῳ (haer. 30,3. 13). Idem quoque tradit Nazaraeos habere evangelium Matthaei ἑβραϊστί et apud eos hebraicis litteris prout ab initio scriptum erat adhuc servari (haer. 29,9). Sed magis clara sunt et certa quae S. Hieronymus nos docet. Testatur enim « ipsum hebraicum (Matthaei evangelium) haberi usque hodie in caesariensi bibliotheca, quam Pamphilus M. studiosissime confecit; mihi quoque a Nazaraeis qui in Beroea urbe Syriae hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit » (de vir. ill. c. 3). Iam vero hoc evangelium ita erat conformatum, ut ex una parte authenticum Matthaei haberi deberet, ex altera autem parte multa haberet addita vel mutata, ita quidem ut S. Hieronymus nova eius versione opus esse existimaret. Haec patent ex iis quae s. doctor variis in locis de eodem commemorat (de vir. ill. c. 2; ad Matth. 12,13; adv. Pelag. 3,2). Quae autem in eo evangelio addita sunt, quantum ex fragmentis iudicare licet, similia sunt iis quibus in paraphrasibus chaldaicis veteris testamenti textus sacer haud raro augetur et explicatur. Eius rei exempla vide apud *Cornely* l. c. p. 52.

III. — Quid Matthaeus potissimum spectaverit.

Tradunt veteres Matthaeum evangelium suum Iudaeis destinasse qui crediderant, ut quod praesens praedicaverat absens quoque libro annuntiaret (cf. Origenes apud Euseb. 6,25. 4; Eusebius 3,25. 5 : τὸ λεῖπον τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διὰ τῆς γραφῆς ἀπεπλήρου; S. Chrysostomus hom. 1,3 in Matth. S. Hieronymus de vir. ill. c. 3; prolog. in Matth.). Cui sententiae plane ea conveniunt quae in libro deprehendimus. Obiter enim inspicienti librum et cum aliis evangelii libris comparanti statim apparet multo frequentius adhiberi locos ex vetere testamento et praesertim tot afferri oracula messiana quibus ostendatur Iesum esse Christum et in eo illa esse impleta; dum apud Marcum 5, 8 apud

Lucam, apud Ioannem 11 leguntur, deprehenduntur 20 apud Matthaeum. Insuper multa in rebus et verbis occurrunt quae solis genere Iudaeis nota erant neque tamen explicantur; quare illa legentibus esse nota supponitur (cf. 1,21; 4,5; 5,27 seq. 6,2 seq.; nomina geographica, festorum non explicantur, in parabolis mores Iudaeorum notos esse supponitur etc.). Aliter apud Marcum; lege 2,18; 7,2-4. 8. 11; 14,12; 15,42; et apud Lucam 1,26; 2,4; 23,51; 24,13 etc. Adde quod apud Matthaeum pluribus explanetur quae sit Christi habitudo ad legem, quae sint vitia pharisaeorum et scribarum et quae eorum machinationes ad Christum perdendum.

Hisce iam suadetur librum esse pro Iudaeis conscriptum. Ulterius quaerunt sitne destinatus iis qui crediderant an iis qui nondum crediderant, ut iis via demonstretur ad Messiam? Sed cur non utrumque asseramus? Nam teste Eusebio in alias terras profecturus defectum praesentiae suae libro scripto compensare voluit et ministerium praedicatione sua litteris consignata continuare. Iam praesens et eos erudiebat qui fidem iam amplexi erant et alios ad eandem adducere studebat. Uti ex variis locis Act. discimus, apostoli Christum annuntiabant Iudaeis ostensa oraculorum impletione, Iesu miraculis, morte, resurrectione narratis (cf. 2,22; 3,12; 10,37; 13,23) atque 10,37-42 totidem verbis ille praedicandi modus proponitur quem apud synopticos observatum videmus. Praeterea quae de evangelio Marci a veteribus traduntur, ostendunt id Marcum scripsisse quod Petrus praedicaverat. Quare concludere licet evangelium esse praedicationem litteris consignatam. Si autem res ita se habet, evangelio scripto idem voluisse Matthaeum attingere dicendum erit quod praedicatione sibi proposuit. Atque ex hoc consilio quo utilitati ac necessitati Iudaeorum credentium et nondum credentium prospiciebat cuncta quae in libro reperimus facile declarantur.

Primo considerare oportet quaenam difficultates removendae fuerint, ut Iudaei in Iesu Messiam agnoscere et fidem semel susceptam firmiter tenere et tueri potuerint. Hae vero difficultates ex duplice fonte praesertim oriebantur: ex exspectatione messiana quae tum temporis vigebat communiter et ex eo quod duces populi et principes synagogae et maior populi pars omnino renuebant Iesum agnoscere Messiam. Quae fuerit communis exspectatio messiana, tum aliis tum praesertim breviter et clare edocemur psalmo salomonico 17; psalmos salomonicos qui dicuntur annis 63-48 ante Christum ortos esse sententia est apud plerosque recepta (cf. *P. Ed. Ephraem Geiger,* der Psalter Salomo's, Augsburg 1871 p. 11; *Schürer,* Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Ch. Leipzig 1886 II p. 590; *Cornely,*

Introd. I p. 205). Iam in ps. 17 efflagitatur a Deo ut suscitet regem, filium David, qui regnet super Israel et robore cinctus principes iniustos conterat, qui Ierusalem purget a gentibus quae eam conculcent in interitu, qui peccatores expellat ab hereditate et insolentiam eorum confringat ut vas figuli et sceptro ferreo omnem eorum potentiam comminuat, qui gentes impias verbo oris sui perdat (v. 23-27). Deinde rex ille davidicus congregabit Israel, omnes erunt filii Dei, alienigena iam non erit inter eos; sub iugo eius servient gentes et venient ab extrema terra ut videant eius gloriam et filios Israel afferant (v. 28-33). Atque simili modo regnum describitur potentissimum, maxime splendidum in aliis libris: in oraculis sibyllinis (III v. 46-50), in libro Henoch, in Assumptione Moysis, in libro Iubilaeorum et apud Philonem quoque (cf. *Schürer* l. c. p. 431-435). Etiam postmodum in libris talmudicis tamquam primum regis Messiae opus enumeratur destructio regni et potestatis gentium (cf. *Weber,* System der altsynagogalen palaest. Theologie, Leipzig 1880 p. 348 etc.).

Porro multis fuisse offensioni quod maior populi pars Iesum Messiam noluit agnoscere, etiam eo constat quia S. Paulus Rom. cap. 9-11 illam offensionem variis argumentis tollere studet. Atque in ea maioris partis contumacia non levem difficultatem repositam esse facile concesseris memor regnum messianum primo Iudaeis esse promissum, eos fuisse populum electum. Nonne mirum et fere incredibile videri poterat agnoscendum esse Messiam eum quem illi ipsi quibus primo et per se promissus erat non agnoscebant, et illud esse regnum messianum quod eius regni filii et heredes nullo modo admittebant, sed odio implacabili persequebantur? Tali autem consideratione etiam ipsos fideles potuisse tangi, ita ut edoceri ac praemuniri deberent, quis negaverit? Nonne eodem modo fideles quoque muniendi erant contra falsam illam exspectationem splendoris regni messiani? illis quoque arma erant subministranda quibus se contra Iudaeos infideles tuerentur ac defenderent et eorum argumenta destruerent. Sed si Matthaeus eiusmodi subsidia fidelibus praestitit, simul aliis viam demonstravit et paravit ad regnum messianum ingrediendum.

Consilium itaque quod Matthaeus prosecutus est consideratis evangelii argumento et modo tractandi ita enuntiari potest cum *Cornely:* « vera et genuina Messiae regnique messiani imagine delineata voluit demonstrare Iesum quidem verum esse Messiam Ecclesiamque ab eo fundatam regnum messianum per prophetas promissum; nec tamen esse mirandum quod hic Messias a principibus populi sui

magnaque eius parte non sit agnitus, cum suis ipsi praeiudiciis et peccatis salute messiana se excluserint » (l. c. p. 58). Id quidem ex ipsa explicatione libri potissimum elucebit; hic autem sufficiet summa quaedam capita strictim indicare percurrendo breviter illa quae ipso libro demonstrantur.

Et primo quidem probat Iesum ex stirpe descendere Abraham et David et in eius conceptu et partu virgineo iam cerni impletionem oraculi gravissimi. Eius dignitas sublimior et salus quam nomine suo promittit gentibus quoque profutura statim demonstratur stella apparente et adventu adorationeque magorum; qua occasione iam patefit negligentia et contemptus maioris populi partis; immo debet Iesus ex terra sui populi fugere; sed ipsa fuga fit ut alia impleantur vaticinia; demum ipso loco quo adolescit prophetia in eo impleta declaratur (1,1-2,23). Antequam ipse regnum messianum annuntiat, exsistit, uti praedictum erat, praecursor qui iam clare docet indolem regni spiritualem et falsam illam pharisaeorum praesumptionem subvertit iudicio messiano in improbos annuntiato. In ipso baptismo Iesus declaratur Filius Dei et ut doceat qualem adversarium sit eiecturus in deserto tres diaboli tentationes vincit. Atque haec est praeparatio et prolusio operis (3,1-4,11). Vitam publicam ingressus eam seligit habitationem et regionem quae iam ab Isaia erat praesignata; auspicatur praedicationem regni messiani, cuius veram notionem et indolem evangelista statim pandit in sermone montano, quo falsa exspectatio funditus evertitur, pharisaeorum quam dicunt iustitia plane manca et vitiosa declaratur, praeclara quaedam et sublimis virtutis forma proponitur, vana gloria rerumque terrestrium aviditas condemnatur et magnum quoddam robur animi et fortitudo ad salutis opus postulatur; quod si quis non praestiterit, ruinae erit obnoxius. Eo sermone Iesus cernitur tamquam legislator et princeps prophetarum; singula autem eius doctrinae documenta totidem quoque sunt argumenta, quibus manifestum redditur, cur multi talem doctorem sequi renuant (4,12-7,29).

Dein Iesum ostendit patratorem miraculorum et ita quidem, ut omne morborum genus solo voluntatis nutu sanet ideoque tamquam talis appareat quem Isaias praedixit; eadem potestate et ventis marique et daemonibus imperat; praeterea se praebet benignissimum, remittit peccata, cum peccatoribus, ut eorum saluti consulat, agit familiariter, in suos se maxime clementem ostendit. Cum ea amabilitate coniuncta est summa quaedam potestas qua morti quoque praedam eripit et si fidem invenerit morbos curat insanabiles. Iam quomodo talis Dei legatus adeo potens et benignus suscipitur? Pha-

risaei in principe daemoniorum eum daemones eiicere calumniantur (8,1-9,34). Quare Iesus miseratus turbas quae a talibus ducibus vexentur et seducantur, alios eis in apostolis duces providet (Ecclesiae suae fundamenta prima ponens) quos sua potentia instruit et de missionis ratione edocet. Ita se prodit apertius regni spiritualis conditorem. Eius dignitas messiana egregie comprobatur legatione a Ioanne baptista missa, cuius doctrina populus iam olim ad Iesum Messiam amandabatur. At plerumque frustra; id quod praecipue in perversitate et malitia pharisaeorum in dies crescente cernitur qui iam Iesu mortem meditantur et summa obstinatione animos oculosque veritati occludunt. Quare simul declaratur cur reiectis synagogae ducibus alios sui regni instituat principes. Quae vero sit huius regni indoles septem exponitur parabolis (9,35,-13,50).

Adumbravit itaque Matthaeus Christum ut prophetam (doctorem, legislatorem novum), miraculorum patratorem, novi regni conditorem; sed simul odium in eum pharisaeorum nobis monstravit, quo iam caedem eius meditantur. Eius sceleris quasi praeambulum et praesagium cernimus in morte praecursoris.

Principes itaque synagogae se ipsos quam maxime indignos reddidisse regno messiano satis superque constat. Iesus autem exinde potissimum operam dat, ut apostoli, Ecclesiae suae regnique principes, rite edoceantur et ad munus suum praeparentur. Quare duobus insignibus miraculis patratis eos adducit, ut se tamquam Filium Dei agnoscant et profiteantur; dein contra perversas pharisaeorum doctrinas munimenta discipulis praebet eosque miraculis patratis ad maiorem provocat fidem, suo exemplo curam populi iis commendat et reiectione pharisaeorum denuo manifestata Petro in regno suo primatum promittit; verum ne de regni messiani natura perperam sentiant, incipit eos docere de sua passione et de nostra quae inde sequatur abnegatione. Transfiguratione autem gloriosa et eiectione daemonis fidem apostolorum confirmat, eamque altera praedictione passionis probat; sed ipsa hac praedictione et alio miraculo quo suam omniscientiam et potentiam denuo manifestat simul ostendit se libere obiturum esse mortem quam inimici ei machinantur (14,1-17,26). Dein magna caritate et cura apostolos edocet de iis virtutibus quibus in munere suo potissimum indigent : docet eos de humilitate (contra falsam regni messiani exspectationem) de cura eorum qui viles videntur, de mansuetudine et misericordia, de praestantia virginitatis, de cura et amore parvulorum, de contemptu divitiarum et praecellentia et mercede paupertatis voluntariae, de Dei in gratiis distribuendis libertate deque gratia opera hominis mercede digna

reddente, de sua passione mox futura, de vera animi demissione (18,1-20,28).

Dein evangelista nobis narrat quae ultimis vitae publicae Iesu diebus acciderunt, eius mortem et resurrectionem. Quae narratio quantopere eius consilio quod supra descriptum est aptetur, ex hisce conclude : prophetiam impletam docet festivo Iesu ingressu in Ierusalem; pharisaeos autem in tanta maiestatis eius declaratione obstinatos et obcaecatos exhibet, quare merito arbore arefacta eorum sors adumbratur; pessimi quoque eorum sensus panduntur quaestione de Ioannis baptismo proposita et quam merito regno Dei excludantur, tribus parabolis Christus ostendit. Illi autem pro sua malitia subdolis quaestionibus Iesum in sermone capere tentant; quibus refutatis tota eorum perversitas longiore sermone et enumeratione scelerum populo palam exponitur, ne ab huiusmodi ducibus se falli permittant. Horum autem impietate et sceleribus et urbis et templi ruina inducetur, quod iudicium in plebem contumacem devolvendum simul est figura quaedam iudicii ultimi, cui vigiles et bene paratos obviam ire oportet, id quod tribus parabolis magis declaratur. In oraculo de ruina urbis et templi et in doctrina de iudicio ultimo et praeparatione ad id facienda iterum clare proponitur quae sit regni messiani natura, et falsa illius exspectatio subruitur (20,29-25,46).

In Christi patientis historia iisdem vestigiis ingreditur Matthaeus. Imprimis ostendit principes sacerdotum et seniores populi mortem Christi esse machinatos (26,3. 47. 59. 66; 27,1. 6. 12. 20. 41), vaticinia prophetarum esse impleta (26,24. 31. 54. 56; 27,9. 35. 46); insuper aliqua apud eum solum leguntur quae plebis iudaicae scire maxime intererat 27,6 seq. 24. 25. 34. 52-54. 63 seq. 28,11-15. Christum esse passum quia libere voluit repetito docet; eius gloriam iam esse manifestatam in cruce docet tenebris ortis, scisso velo templi (quo tamquam symbolo abrogatio veteris foederis declaratur), mortuorum resurrectione, terrae motu, fide centurionis militumque. Ultimo demum loco ea refert Christi verba quibus mandat ut evangelium *omnibus gentibus* annuntietur et ut opere exprimant quae ipse docuerit; itaque denuo indolem regni messiani et universalem (qua iam transeat ad gentes) et spiritualem effert modo claro et indubitato.

Ex qua analysi inferri potest haud inepte quattuor partibus librum posse distingui : 1,1-4,11 describi Christi ortum et praeparationem ad vitam publicam; 4,12-13,58 Christum proponi doctorem, miraculorum patratorem, regni messiani conditorem (prima fundamenta

iacientem); 14,1-20,28 apostolorum suorum eruditorem; 20,29-28,20 narrari ultimos vitae Christi in terris eventus. — Analysin ampliorem aliorumque de libri fine et partitione sententias vide apud *Cornely* l. c. p. 57-76.

IV. — De subsidiis interpretationis.

Inter Graecos *Origenes* evangelium Matthaei explicavit; legisse me fateor, inquit S. Hieronymus in prologo ad Matth., ante annos plurimos in Matthaeum Origenis viginti quinque volumina et totidem eius homilias commaticumque interpretationis genus. Ad nos pervenerunt solum aliqui tomi; tom. 10-17 quibus explicationes magnam partem morales et mysticae continentur ad 13,36-22,33 et haec quidem graece servata sunt; reliqua autem usque ad 28,13 latine (*M.* 13,836-1800). Interpreti non minus quam concionatori valde utiles sunt homiliae 90 (alias 91) *S. Chrysostomi* in Matthaeum (*M.* 57 et 58). De commentariis *S. Cyrilli* alexandrini fragmenta servata sunt *M.* 72,365-474. In catena graecorum Patrum in ev. Matth. quam edidit J. A. Cramer, Oxonii 1844 praeter multa ex S. Chrysostomo etiam quaedam interpretationes leguntur Apollinaris, Basilii, Clementis, Cyrilli alex. Eusebii, Isidori pelusiotae, Origenis, Severi, Theodoreti, Theodori heracleensis, Theodori monachi, Theodori mopsuesteni; hi saepius laudantur, quibus adde aliquem anonymum; alii, uti Epiphanius, Gregorius (naz. et nyss.), Hesychius, Severianus solum una alterave vice afferuntur. Quae ex ea catena deprompsi, *cat. Cr.* designavi. *Theophylactus* generatim in breve compendium redegit sententiam et explicationem S. Chrysostomi; aliorum expositiones parcius intersit neque abstinet ab allegoriis (*M.* 123). *Euthymius* zigabenus quoque potissimum sequitur S. Chrysostomum; sed propria etiam habet et in verborum explicatione haud raro diligens est et felix (*M.* 129). De graecis commentariis praeter Origenem se legisse S. Hieronymus dicit commentarios Theophili, antiochenae urbis episcopi, Hippolyti martyris, Theodori heracleotae, Apollinarisque laodiceni et Didymi alexandrini, qui tamen temporum iniuria ad nos usque non pervenerunt. Ex latinis nominat Hilarium, Victorinum, Fortunatianum.

Inter Latinos primo loco nominandus est is quo etiam S. Hieronymus usus est, *S. Hilarius* (*M.* 9, 917-1078); sensum litteralem non plane negligit, sed multo magis allegorice explanat. *S. Hieronymus* commentarium brevem postulante Eusebio scripsit, de quo ipse nos docet scribens illi : « tu in duabus hebdomadis imminente iam pas-

cha et spirantibus ventis dictare me cogis, ut quando notarii excipiant, quando scribantur schedulae, quando emendentur, quo spatio digerantur ad purum (minime attendas), maxime cum scias me ita tribus mensibus languisse, ut vix nunc ingredi incipiam nec possim laboris magnitudinem brevitate temporis compensare. Igitur omissa auctoritate veterum quos nec legendi nec sequendi mihi facultas data est historicam interpretationem quam praecipue postulasti digessi breviter et interdum spiritualis intelligentiae flores miscui perfectum opus reservans in posterum » ad quod tamen s. doctor iam non pervenit; in epistola ad Evangelium dicit se paucos dies in Matthaei expositione consumpsisse; quare mirum non est in hoc commentario desiderari non pauca. At nihilominus multa contineri vere utilia apparebit ex iis quae inde deprompsi (*M.* 26,21-218). Latinis accenseri debet *auctor operis imperfecti in Matthaeum* (*op. imp.*), qui olim S. Chrysostomus censebatur et inter opera eius habetur (*M.* 56,611-946); opus constat homiliis 53 neque tamen integrum evangelium pertractat. Genus dicendi est turgidum et satis implexum; nihilominus sat multa bene explicantur; auctor sectae arianae fuisse videtur; at quandoque arianae interpretationi adiungitur alia orthodoxa (cf. omnia mihi tradita sunt col. 777).

Venerabilis *Beda* (expositio in M. ev. *M.* 92) in plerisque sequitur S. Hieronymum; multa explicat allegorice. Beatus *Rabanus* Maurus (commentariorum in M. libri octo; *M.* 107,727-1156) plurimorum sensus et sententias in unum contraxit, prout ipse dicit, ut lector pauperculus qui librorum copiam non habet aut cui in pluribus scrutari profundos sensus Patrum non licet, saltem in isto sufficientiam suae indigentiae inveniret; sententias collegit praesertim ex S. Hier. Aug. Hil. Beda aliisque. Maiori utilitati sunt interpreti *S. Paschasius* Radbertus et *S. Bruno* astensis (*Pasch. Br. M.* 120.165); ille fusius (multis ex Origene, S. Hieronymo, op. imp. desumptis) hic breviter et concinne explicat; praeter sensum litteralem uterque allegorias sectatur. Christianus *Druthmarus*, monachus corbeiensis, expositionem in M. evangelistam (*M.* 106,1261-1504) scripsit, quia se perspexisse dicit beatum Hieronymum multa verba quasi levia praeterisse; « studui autem plus historicum sensum sequi quam spiritalem,... cum historia fundamentum omnis intelligentiae sit et ipsa primitus quaerenda et amplexanda », idque in expositione observat; delectatur quoque etymologica verborum explicatione, in qua nemo mirabitur reperiri mira; v. g. *pan* graece omne dicitur et per *panem* omnis substantia intelligitur quae quotidie nobis necessaria est quod est quotidianus panis. *Anselmus* laudunensis enarrationes in M. ita

confecit ut explicaret historiam, dein adderet moralitatem et allegoriam vel mysticam interpretationem; multa ex S. Augustino, Gregorio, Rabano aliisque commentario suo inseruit (*M*. 162,1227-1500).

Cum laude quoque nominandus est b. *Albertus* magnus; sensum litteralem diligenter investigat, singulas libri partes arcte inter se nectit multisque adhibitis divisionibus quid scil. primo, quid secundo etc. exponatur et adductis locis s. Scripturae plurimis illustrare studet; habetur eius « luculenta expositio » in M. operum eius tomo nono, Lugduni 1651. Brevior ac magis concinna, sed simili divisionum ac partitionum modo adornata est expositio *S. Thomae;* praeter eam S. Thomas composuit *catenam auream* quae vocatur et quae multa laude digna est (cf. *Cornely*, Introd. III p. 309). Ex aliis interpretibus ex quibus pariter explicationes sententiasque adnotavi nominandi sunt : *Faber* stapulensis (*Fab.*), cuius quidem commentarii « donec corrigantur » in indice librorum prohibitorum Concilii tridentini positi sunt; cum in commentariis suis quos initiatorios nuncupat sensum litteralem et historiam satis sequatur, non caret utilitate. Subiungit textui annotationes breves « quae partim quod in vetere editione obscurum est illustrant, partim quod vitiatum est emendant, partim quod apud Graecos plusculum est adiiciunt praeposito asterisco, partim quod non habetur apud illos confodiunt obelisco, partim alia subindicant quae ab iis qui quantulacumque luce donati sunt facile intelligentur; dein sequitur commentarius exactius consimilia efficiens, id est interdum veteris litterae, interdum mentium, interdum utrorumque, illius mendas, harum caligines detergens » (praefatio, Meldis 1521); saepe etiam ad allegorica deflectit; Alphonsus *Tostatus* fere quattuor magna volumina in folio (ut aiunt) implevit ingenti numero quaestionum quas ad singula evangelii capita ponit et valde diffuse tractat, in quibus praeter quaestiones ad interpretationem pertinentes plurima ex theologia morali et dogmatica etc. disputantur. Brevis explicatio textus quam quaestionibus praemittit interpreti saepe est utilior quam ipsae quaestiones; *Dionysius* carthusianus (*Dion.*) enarrationes scripsit in quattuor evangelistas; diligenter singulas sententias exponere studet; Thomas de Vio *Caietanus* (*Cai.*) breviter sensum litteralem exponit; hos longo intervallo superat Ioannes *Maldonatus* (*Mald.*), cuius commentarii in evangelia ubertate, perspicuitate, felicissima interpretandi arte eminent, quare merito maximi aestimantur; Cornelius *a Lapide* (*Lap.*) praeter sensum litteralem multus est in allegorico et tropologico explicandi genere; voluit enim potius concionatoribus prodesse et aptam materiam colligere

quam soli interpreti; *Calmet* commentarios litterales, breves, conspicuos reliquit.

Ex recentioribus *Arnoldi* (*Arn.*), *Bisping*, *Schegg*, *Schanz*, *Fillion* (*Fil.*) nominasse sufficiat ex catholicis; ex protestantibus *Keil*, *Weiss* qui commentarium a Meyer editum in editione septima perpolivit, *Mansel* (Speaker's Bible). Plures recensitos invenies apud *Cornely*, Introd. III p. 311 seq.

Hisce addi oportet eos qui quattuor evangelistarum libros in unum concordiae opus redactos explanarunt : *Zacharias* chrysopolitanus (*M.* 186,11-620, de quo opere vide Tübinger Quartalschrift 1886 p. 531,1887 p. 231), Cornelius *Iansenius*, episcopus gandavensis (*Ians.*), Sebastianus *Barradius* (*Bar.*), qui post explicationem litteralem subiungit longiorem moralem, Ioannes da *Sylveira* (*Sylv.*), qui quinque magnis voluminibus textum evangeliorum multis quaestionibus et plurimorum sententiis propositis fuse pertractat, Bernardus *Lamy*, qui brevi ac dilucido commentario etiam textus harmoniam praemisit, sicut Iansenius quoque fecit.

Praeterea interpreti utilia sunt alia opera quibus historia temporis Christi, mores Iudaeorum, rabbinorum dicendi genus, vita Christi illustrantur; v. g. *Lightfoot*, Horae hebraicae et talmudicae (in altero operum eius tomo, Ultrajecti 1699 p. 247 seq.), *Schoettgen*, Horae hebraicae et talmudicae, Dresdae et Lipsiae 1733, *Wünsche*, Neue Beitraege zur Erlaeuterung der Evangelien aus Talmud und Midrasch, Goettingen 1878, Alfred *Edersheim*, The life and times of Jesus the Messiah, in 2 voluminibus (*Ed.*), London 1890, qui saepius varia a Wünsche proposita corrigit vel falsa esse demonstrat. Multa quae interpreti prosunt etiam reperiuntur in variis tractatibus quos de historia evangelica *Salmeron* scripsit et apud *Patritium*, de evangeliis, lib. tert. qui est ἐξηγητικός, Friburgi Brisg. 1853 et apud *Grimm* Joseph, Einheit der vier Evangelien, Regensburg 1868; Leben Jesu nach den vier Evangelien, Band I II III etc.; *Coleridge*, The public life of our Lord, London 1876 seq.; *Meschler*, Leben Jesu, Freiburg i. B. 1890; *Didon*, Jésus Christ, Paris 1891.

Ad interpretationis subsidia etiam pertinet apparatus criticus. Textum graecum adscripsi eum quem secundum codicem vaticanum edidit Valentinus *Loch* (Ratisbonae 1862) ita tamen ut textum eum accurate ad eam revocarem formam quam testibus Tischendorf et Westcott et Hort codex ille revera praebet, quare in nonnullis a textu quem Loch exhibet recedendum erat. Lectiones variantes quae alicuius momenti esse videbantur addidi; eas deprompsi ex apparatu critico quem congessit *Tischendorf* (Novum testamentum, graece; editio octava critica maior, Lipsiae 1869) consulta quoque editione textus et apparatus critici quam fecerunt *Westcott* et *Hort*

(The new Testament in the original Greek, Cambridge and London 1882); lectiones quas hi praetulerunt signavi Ti W H.

Codices graeci in lectionibus variantibus laudati hi sunt secundum Tischendorf : codex vaticanus B signatus saeculi 4; codex sinaiticus ℵ eiusdem aetatis; codex alexandrinus A saeculi 5; codex Ephraemi syri rescriptus, parisiensis C saec. 5 (C^2 saec. 6? C^3 saec. 9); codex Bezae, cantabrigiensis D saec. 6; basileensis E saec. 8; Boreeli, nunc rheno-traiectinus F saec. 9; harleianus G saec. 9 vel 10; Seidelii, hamburgensis H eiusdem aetatis; cyprius parisiensis K saec. 9; parisiensis num. 62 L saec. 8; parisiensis num. 48 M saec. 9; fragmenta quaedam ex saec. 6 N; guelferbytanus palimpsestus P saec. 6; vaticanus num. 354 S saec. 10; nanianus, nunc venetus marcianus U saec. 9 vel 10; mosquensis V saec. 9; monacensis X saec. 9 vel 10; palimpsestus dublinensis Z saec. 6; codex ex oriente a Ti. allatus Γ ex anno 844; sangallensis Δ cum versione latina interlineari, saec. 9 exeuntis (cf. *Gregory*, Prolegomena, Lipsiae, 1884, I p. 402); petropolitanus Π saec. 9, I palimpsestus petropolitanus saec. 5. 6.

Codices versionis italae : vercellensis a saec. 4; veronensis b saec. 5; colbertinus c saec. 11; cantabrigiensis d saec. 6; palatinus vindobonensis e saec. 5; brixianus f saec. 6; codices olim corbeienses ff^1 ff^2; sangermanenses g^1 g^2; claromontanus h saec. 5; bobbiensis k saec. 5; sangallensis n saec. 5; monacensis q saec. 6; Speculum quod olim S. Augustino adscribebatur m; rhedigeranus vratislaviensis l saec. fere 7.

Ad lectiones variantes pro nostra *vulgata* versione afferendas mihi usui fuit : Novum Testamentum Domini nostri Iesu Christi, latine, secundum editionem sancti Hieronymi, ad codicum manuscriptorum fidem recensuit Iohannes *Wordsworth*; partis prioris fasciculus primus, evangelium secundum Mattheum, Oxonii 1889; in quo opere non solum lectiones variantes afferuntur, verum minutissima quaeque quae in genere scribendi, in orthographia etc. codices praebent. Codices autem ex quibus lectiones variantes vulgatae versionis afferuntur hi sunt : amiatinus, quem signavi am (*Wordsworth* litteras adhibet A B C D etc.; ego sigla ex nominibus codicum adhibere malui, quia illae litterae plerumque inserviunt codicibus graecis designandis); est amiatinus am saec. 7 exeuntis vel 8 ineuntis; bigotianus big saec. 8 vel 9; cavensis cav saec. 9 forsan; dublinensis, olim armachanus, dub saec. 8 vel9; egertonenssis eg vel ab aliis mm saec. 8 vel 9; epternacensis, nunc parisiensis lat. 9389 ept saec. 9; fuldensis fu an. 541-546; hubertianus hub saec. 9 vel 10; theodulfianus theod saec. 9; ingolstadiensis ing saec. 7 in bibliotheca Universitatis monacensis; codex ev. S. Gatiani gat saec. 7?; foro-juliensis for saec. 6 vel 7; carolinus car saec. 9; lichfeldensis, olim landauensis lich saec. 8; mediolanensis med saec. 6; martini-turonensis mt saec. 8; oxoniensis ox saec. 7; kenanensis ken saec. 7 vel 8; rushworthianus rush saec. 9 ineuntis; toletanus tol saec. 10; vallicellanus val saec. 9; codex a Willelmo de Hales an. 1254 scriptus wil; codex coll. corporis Christi cantabrigiensis cor saec. 7; codex evangeliorum insulae lindisfarnensis lind saec. 7-8; harleianus saec. 6 vel 7. Demum lectiones quas adoptavit Stephanus an. 1546, Hentenius an. 1583, et Sixtus V in editione sixtina 1590 signatae sunt steph hent sixt.

Ex aliis versionibus quas ex Tischendorf laudavi : aethiopica aeth; armenica arm; memphitica cop; sahidica sah; syriaca Curetoni syr (cu); syriaca peschittho syr (sch); syriaca posterior ex ed. I. White syr (p); anglosaxonica sax; gothica go.

S. Patrum nomina pleraque per se clara sunt : Or Origenes; Chr Chrysostomus, Eus Eusebius etc. — Codices minusculi signantur numeris 1. 2. etc.: de his plenissime agit *Gregory*, Prolegomena, pars altera, Leipzig 1890 p. 457 seq.

De versionibus antiquis vide quae disputavit *Cornely*, Introd. I p. 357 seq.

PARS PRIMA 1, 1-4,11.

Hac parte ostenditur Iesum esse filium David, esse conceptum a matre virgine natumque; quaesitum et adoratum a magis, a suo autem populo neglectum, immo ab Herode ad mortem quaesitum, enutritum in Nazareth. Dein proponitur praeparatio ad vitam publicam in praedicatione Ioannis baptistae, in Christi baptismo et tentationibus.

In codd ℵ B inscriptio est κατα Μαθθαιον; similiter in nonnullis codd it et vulg; et ita ediderunt Ti W H — At in plerisque codd uti C E K M S U V Γ legitur ευαγγελιον κ. Μ.; feruntur etiam inscriptiones longiores αγιου ευαγγελιου το αναγνωσμα, το κ. Μ. αγιον ευαγγελιον etc. quae tamen serioris sunt originis.

Eiusmodi inscriptiones, uti iam earum varia forma proditur, non ab ipso s. auctore profectae sunt; nam, ut *Mald.* advertit, non est sacrorum scriptorum consuetudo, ut ante initium librorum titulos ponant, sed ut vel omittant vel prima libri verba titulum faciant; ut: visio Isaiae prophetae, Apocalypsis Iesu Christi, et titulos illos omnes qui extra libros sunt : Genesis, libri Regum, psalmi David, omnes confitentur non a librorum auctoribus positos sed a scriptoribus additos. Idem quoque recte adnotat ipsa etiam titulorum in singulis evangeliis similitudine indicari non ab evangelistis eos esse appositos. Attamen eiusmodi tituli sunt perantiqui, cum iam apud Irenaeum, Clementem alexandrinum, in fragmento muratoriano, apud Tertullianum legantur; hi enim evangelia eo modo allegant τὸ μὲν κατὰ Ἰωάννην... τὸ δὲ κατὰ Λουκᾶν (Iren. c. haer. 3,11. Clemens Strom. 1,21), tertium evangelii librum secundum Lucam; et Tertullianus ex eiusmodi titulis contra Marcionem argumentatur (c. Marc. 4,2). Modus itaque evangelia ita nominandi saeculo 2 iam invaluerat in ecclesiis lugdunensi, alexandrina, romana, africana; unde usus iste antiquissimus esse debet et fere ad tempora ascendere apostolica (cf. *Cornely,* Introd. III p. 12). Censet S. Chrysostomus hom. 1,2 S. Matthaeum opus suum vocasse evangelium, id quod eo sensu verum esse potest quod nuntium de Messia a se praedicatum eodem nomine designasse censeri potest quo in libro suo de evangelio regni sermonem facit (4,23; 9,35; 24,14; 26,13), sed librum eo nomine appellare spectat ad tempus posterius.

Ceterum quam apte nuntius de Messia eiusque regno vocetur evangelium, neminem fugit. Vox enim εὐαγγελίζειν in versione LXX iam adhibetur de bonis messianis, de nuntio faustissimo liberationis messianae et regni Dei instaurandi; Is. 40,9; 52,7; 60,6 et 61,1 ipse Messias profitetur se esse missum εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς. Iam vero nuntius de regno Messiae eiusque bonis est sane nuntius omnium acceptissimus et gratissimus, siquidem, ut S. Chrys. dicit, poenarum sublationem, veniam peccatorum, iustitiam, sanctificationem, redemptionem, adoptionem, coelorum hereditatem et cognationem cum filio Dei omnibus annuntiat, quibus adiungit Euthymius, nuntiari Deum hominem factum, hominem vero divinum (ἀνθρώπου θέωσιν) daemonum cladem ac dissolutionem. Cum hoc nomen evangelii de praedicatione Christi et apostolorum in libris sacris novi testamenti frequenter adhibeatur (circa 77 vicibus; praesertim apud S. Marcum et praeprimis apud S. Paulum), sua sponte factum est ut demum etiam praedicatio *scripta* eodem appellaretur nomine. Notioni vocis etiam congruit κατὰ M. i. e. nuntius de regno messiano secundum eum modum quo illum annuntiat Matthaeus. Ea enim voce κατὰ etiam profani utuntur, si unum idemque argumentum a variis scriptoribus pertractatum est; ita legitur in scholiis ad Homerum : Ὅμηρος κατὰ Ἀρίσταρχον, κατὰ Ζηνόδοτον, κατὰ Ἀριστοφάνην (cf. *Schegg*, *Weiss*). Nullo autem pacto in dubium vocatur Matthaeum esse libri auctorem. Nam κατὰ etiam adhibetur ad auctorem designandum; ita in graecitate posteriore dicebatur ἡ καθ' Ἡρόδοτον ἱστορία; ita legimus 2 Mach. 2,13 οἱ ὑπομνηματισμοὶ οἱ κατὰ Νεεμίαν i. e. memorabilia, *prouti* conscripsit Nehemias, quo loquendi genere indicatur exsistere alios quoque libros quibus titulus similis ab historia vel memorabilibus depromptus sit inscriptus. Demum etiam adhibetur vox sine notione adiuncta, uti v. g. Epiphanius : ἡ κατὰ Μωυσέα πεντάτευχος. Neque obstat quod etiam dicitur εὐαγγέλιον καθ' Ἑβραίους, κατ' Αἰγυπτίους; nam etiam ea dictione exprimitur evangelium prouti ab Hebraeis vel Aegyptiis est mutatum et transformatum. Demum aliis testimoniis satis superque constat eam dictionem a tota antiquitate semper esse intellectam de auctore veri nominis : evangelium *prouti* illud conscripsit Matthaeus, et cum complures de eadem re scripserint, titulus selectus est aptissime. Adde quod haud bene diceretur ex notione primaria evangelii : evangelium Matthaei, nam non est bonus nuntius *eius*, neque nuntius quem ipse affert. Si Paulus loquitur de evangelio suo, intelligit munus praedicandi sibi commissum vel suam praedicandi rationem qua alios iam de regno mes-

siano edocuit, vel rem ac praedicationem sibi demandatam. Unde iterum patet librum a Matthaeo conscriptum ex usu eius temporis non potuisse vocari evangelium Matthaei. Usui autem vocis antiquissimo bene congruit titulus qui in vulgata legitur : *sanctum Iesu Christi evangelium secundum Matthaeum.*

1. *Iesus filius David, natus de Virgine. Cap.* 1.

Recensetur priore loco album progenitorum Iesu quo ostenditur eum esse filium David i. e. descendere ex stirpe et familia David, in qua enumeratione tripartita simul adumbratur triplex populi electi conditio (1,1-17); dein exponitur Iesum conceptum esse natumque ex Maria virgine quo eventu vaticinium Isaiae est impletum (1,18-25).

a) **Iesus, filius David 1,1-17.**

1. Liber generationis Iesu Christi filii David filii Abraham; 2. Abraham genuit Isaac; Isaac autem genuit Iacob; Iacob autem genuit Iudam et fratres eius. 3. Iudas autem genuit Phares et Zaram de Thamar; Phares autem genuit Esron; Esron autem genuit Aram. 4. Aram autem genuit Aminadab; Aminadab autem genuit Naasson; Naasson autem genuit Salmon. 5. Salmon autem genuit Booz de Rahab; Booz autem genuit Obed ex Ruth; Obed autem genuit Iesse; Iesse autem genuit David regem. 6. David autem rex genuit Salomonem ex ea quae fuit Uriae. 7. Salomon autem genuit Roboam; Roboam autem genuit Abiam; Abias autem genuit Asa. 8. Asa autem genuit Iosaphat; Iosaphat autem genuit Ioram; Ioram autem genuit Oziam. 9. Ozias autem genuit Ioatham; Ioatham autem genuit Achaz; Achaz autem genuit Ezechiam. 10. Ezechias autem genuit Manassen; Manasses autem genuit Amon; Amon autem genuit Iosiam. 11. Iosias autem genuit Iechoniam et fratres eius in transmigratione Babylonis. 12. Et post transmigrationem Babylonis Iechonias genuit Salathiel; Salathiel autem genuit Zorobabel. 13. Zorobabel autem genuit Abiud; Abiud autem genuit Eliacim; Elia-

1. Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυεὶδ υἱοῦ Ἀβραάμ. 2. Ἀβραὰμ ἐγέννησεν τὸν Ἰσαάκ, Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰακώβ, Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰούδαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, 3. Ἰούδας δὲ ἐγέννησεν τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρὲ ἐκ τῆς Θάμαρ, Φαρὲς δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἐσρώμ, Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀράμ, 4. Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀμιναδάβ, Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Νaασσέων, Ναασσέων δὲ ἐγέννησεν τὸν Σαλμών, 5. Σαλμὼν δὲ ἐγέννησεν τὸν Βοὲς ἐκ τῆς Ῥαχάβ, Βοὲς δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ, Ἰωβὴδ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰεσσαί, 6. Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησεν τὸν Δαυεὶδ τὸν βασιλέα. Δαυεὶδ δὲ ἐγέννησεν τὸν Σολεμῶνα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου, 7. Σολομῶν δὲ ἐγέννησεν τὸν Ῥοβοάμ, Ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀβιά, Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀσάφ, 8. Ἀσὰφ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσαφάτ, Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωράμ, Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ὀζίαν, 9. Ὀζίας δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωάθαμ, Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἄχαζ, Ἄχαζ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἐζεκίαν, 10. Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησεν τὸν Μανασσῆ, Μανασσῆς δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀμώς, Ἀμὼς δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσείαν, 11. Ἰωσείας δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος. 12. μετὰ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος Ἰεχονίας ἐγέννησεν τὸν Σελαθιήλ, Σελαθιὴλ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ζορο-

cim autem genuit Azor. 14. Azor autem genuit Sadoc; Sadoc autem genuit Achim; Achim autem genuit Eliud. 15. Eliud autem genuit Eleazar; Eleazar autem genuit Mathan; Mathan autem genuit Iacob. 16. Iacob autem genuit Ioseph virum Mariae, de qua natus est Iesus qui vocatur Christus. 17. Omnes itaque generationes ab Abraham usque ad David generationes quatuordecim; et a David usque ad transmigrationem Babylonis generationes quatuordecim; et a transmigratione Babylonis usque ad Christum generationes quatuordecim.

βάβελ, 13. Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀβιούδ, Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἐλιακείμ, Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀζώρ, 14. Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησεν τὸν Σαδώκ, Σαδὼκ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀχείμ, Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἐλιούδ, 15. Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἐλεάζαρ, Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησεν τὸν Μαθθάν, Μαθθὰν δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰακώβ, 16. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη Ιησοῦς ὁ λεγόμενος Χριστός. 17. Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαυεὶδ γενεαὶ δεκατέσσαρες, καὶ ἀπὸ Δαυεὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος γενεαὶ δεκατέσσαρες, καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ γενεαὶ δεκατέσσαρες.

Scriptio nominum in codd graecis et vg satis varia est : ita δαυειδ, δαυιδ, etiam in minusculis δαβιδ. Verum haec omnia referre inutile est. Solum noto in v. 7. 8 a Ti WH editum esse Ἀσάφ cum ℵ B C D c g k q sah cop syr (p) arm aeth pers (p) Epiph; verum apertum est mendum pro Asa quod nomen retineri oportet cum E K L M S U V Γ Δ Π al pler a f ff vg syr (cu et sch). In v. 6 non additur βασιλευς ad David a Ti WH cum ℵ B Γ g k for sah cop syr (cu, sch) arm pers (p); additur autem in C E K L M S U V Δ Π al pler a c f ff q vg syr (p) aeth. In v. 8 lacuna quae est in textu inter Ioram et Oziam suppletur in syr (cu), in uno codice aeth D (lucae) et Epiph 1,7 et anc. 59 : Ochoziam, Ochozias genuit Ioas, Ioas genuit Amasiam, Amasias genuit. Item in v. 11 inseritur : Ioakim, Ioakim autem genuit Iechoniam, in M U al plus 30 syr (hr) syr (p); sed vera lectio sine hoc addito retinenda est cum ℵ B C E K L S V Γ Δ Π al pl it vg sah cop syr (cu, sch) arm aeth Ti WH. Ad finem v. 17 b c aeth addunt : omnes itaque generationes ab Abraham usque in adventum Iesu Christi generationes sunt XLII.

Liber generationis, βίβλος γενέσεως, liber originis; hoc nomine ipsa genealogia quae subséquitur designatur et inscriptio haec titulus est qui indicat cuius genealogia recenseatur. Sensus igitur est ac si dicas : catalogus progenitorum. Neque obstat nomen libri; nam eiusmodi enumerationem vel tabulas vel album vocari apud Hebraeos librum, habes Neh. 1,5 סֵפֶר הַיַּחַשׂ librum census i. e. tabulas quibus inscripti erant qui ascenderant primum Ierusalem, et similiter Esdr. 2,62 de scriptura genealogiae כתב mentio fit qua sacerdos originem suam ex familia sacerdotali probare debuit. Insuper vox Neh. 7,5 adhibita originem vel ortum dicit et similiter Esdr. 2,62; quare liber originis vel generationis apud Matth. illi dictioni plane congruit. Congruit graeca vox etiam magis dictioni graecae Gen. 2,4 et 5,1 αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως, סֵפֶר תּוֹלְדוֹת qua dictione narratio originis coeli et terrae et ortus hominum eorumque ab Adam per varias generationis descensus inducitur. Cum domui David tam insignia promissa

essent attributa, dubitari nequit quin posterorum eius census servaretur accuratus. Sacerdotum genealogias diligenter esse observatas, exempla habemus Esdr. 2,62 et 1 Mach. 2,1 et in iis quoque quae Iosephus in vita sua de se refert et genere suo. Codices et libellos genealogicos Ierusalem in urbe esse asservatos etiam in mischnico tractatu taanith non semel asseritur (cf. *Lightfoot*, Hor. hebr. in Matth. 1,1). Cum igitur S. Matthaeus librum suum hominibus ex gente iudaica destinaret, apud quos eiusmodi libri generationis in usu erant, dictio haec ad subsequentem catalogum referenda erit neque ulterius extendenda.

Neque enim desunt qui eum titulum pertinere velint vel ad totum caput primum (*Schanz*) vel ad caput 1 et 2 vel etiam ad integrum librum. Ita iam dicit *S. Chrys.*: « sed cur librum vocat generationis Iesu Christi, cum tamen non solum generationem sed totam dispensationem complectatur? quia hoc totius dispensationis caput est atque principium nobis et radix omnium bonorum; quemadmodum librum coeli et terrae vocavit Moyses, etiamsi non de coelo et terra tantum loquatur, sed de iis etiam quae in medio posita erant, ita et hic quoque ex capite bonorum ac praeclare gestorum librum nuncupavit. Quod enim stupendum est omnemque spem et exspectationem superat, est hominem Deum fieri; quo facto omnia secundum rationem et consequentiam eveniunt ». Similiter *Euth.* atque *Alb.* quoque titulum ad totum librum refert, « quia regeneratio causatur et rationem trahit a generatione, eo quod tactu mundissimae carnis genitae vim regenerativam contulit aquis »; quae ratio est subtilior. Alii eam acceptionem inde commendant quod *generatio* non solum ortum rei significet, verum totum cursum vitae; idque ex hebr. תּוֹלְדוֹת confirmare student, qua dictione hominis alicuius vita tota vel historia designetur, ita quidem ut γένεσις ad ea omnia referatur quae ab eo originem habeant vel ab eo fiant. Eo scil. modo vocem capi Gen. 2,4 et 5,1 et 6,9 etc.; ita arguunt *Mald. Sylv. Calm.* et *Keil* quoque. Sed quidquid est de usu vocis hebr. in Genesi, ad nostrum locum ea significatio nequit aptari. Nam non esse titulum totius libri vel maioris partis illam inscriptionem, iam inde conficitur quia 1,18 novus apponitur titulus et nova pro narratione nativitatis inscriptio; separatur itaque origo Christi proxima ab enumeratione maiorum, unde ostenditur librum generationis ad illum solum pertinere catalogum eoque nihil aliud designari nisi genealogiam. Ita concipiunt *Salm. Bar. Ians. Sa, Est. Mar. Lap. Men. Tir. Schegg, Patr. Reischl, Bisp. Fil. Weiss;* idque confirmatur eo quod eiusmodi genealogiae apud Iudaeos servabantur et eo nomine vocabantur, uti iam dictum est. Insuper adverte librum apud Hebraeos dici unamquamque scripturam etiam perbrevem; ita dicitur liber repudii, ita epistola, ita liber emptionis (cf. Deut 24,1. Is. 37,14. Ier. 32,10 etc.); quare cum Matthaeus aramaice scripserit pro hominibus generis iudaici, brevem istum catalogum appellari librum non ex

nostro loquendi more sed ex consuetudine et usu illius gentis et temporis aestimari debet.

Notat *Lightfoot* (Horae hebr. ad h. l.) : « facile est ergo coniectari, unde Matthaeus genealogiae huius suae tertiam decatessarada hauserit Lucasque quadraginta prima nomina suae : a libellis scil. genealogicis tunc temporis satis notis et apud publica κειμήλια repositis atque etiam apud privata. Ac necesse quidem erat in argumento tam spectato atque sublimi tantaeque apud populum iudaicum disquisitionis, qualis erat delineatio progeniei Messiae, ut non solum veritatem traderent evangelistae non contradicendam, sed a certis et fidis cognationum voluminibus probandam atque adstruendam ». Quae dicuntur de libellis genealogicis etiam iis confirmantur quae apud Eusebium legimus; nam Hist. eccl. 1,7 refert ex Africani epistola ad Aristidem : « cum ad id usque temporis in tabulariis publicis descriptae essent origines familiarum hebraicarum... Herodes omnia illa veterum familiarum monumenta concremavit...; pauci tamen antiquitatis studiosi privatos stirpis suae commentarios vel quod nomina ipsa memoriter callerent vel ex archivis descriptos penes se habentes in primis gloriabantur quod avitae nobilitatis memoriam conservassent »; idemque elucet ex iis quae 3,12. 19. 20 narrat a Vespasiano et teste Hegesippo a Domitiano quoque eos iussos esse perquiri qui ex Davide genus deducerent (*M.* 20,96. 248. 252).

Cum ea inscriptio videatur esse conformata ad Gen. 5,1 : hic est liber generationis Adam, in hac utriusque similitudine aliquid mysterii latere nonnulli existimabant. Ita *Rabanus* : « Matthaeus corrupto humani generis initio per praevaricationem in primo novi testamenti libro respondens primo libro veteris legis (Gen. 2,4; 5,1) Adae videlicet veteri, per quem totus corruptus est mundus, Adam opponens novum in quo restaurata sunt omnia, dedit manifeste intelligi quod ipsius scripserit secundum carnem generationem qui electos suos in filiorum Dei assumeret adoptionem » et *S. Pasch.* quoque monet decuisse ut novi testamenti initium simili modo ac veteris praesignaretur, et *S. Thom.* : « viderat Matthaeus librum primum veteris testamenti, in quo agitur de generatione; ut ergo novum testamentum in quo agitur de regeneratione ei responderet per oppositum, dicit : liber generationis.., ut ostenderet quod idem est auctor utriusque ». Similiter *Ians. Lap.* in ea inscriptione Christum declarari existimant alterum Adam, alterum parentem generis nostri, qui nobis futurus sit pater vitae immortalis et per quem secundo et quidem felicius simus nascituri quam ex primo. Attamen hae considerationes longius repetuntur. Cum enim Messias ex familia David exspectaretur, id erat Matthaeo de Iesu ostendendum et proinde series maiorum texenda; huic autem seriei eum praefixit titulum qui apud populares in tabulis genealogicis usuveniebat; proinde nihil aliud in verbis quaerendum est.

Nomini personae *Iesu,* de quo vide ad 1,21, additur nomen dignitatis *Christus* i. e. Messias, Unctus; quo nomine reges theo-

cratici, sacerdotes quoque vocabantur (cf. Lev. 4,3. 16; 6,15. 1 Sam. 24,7. 11. 2 Sam. 1,14 etc.) et 3 Reg. 19,16 Elias iubetur ungere Eliseum prophetam. Verum nomen hoc speciali ratione usurpabatur de magno illo rege, sacerdote, propheta qui regnum Dei universale erat instituturus. Is enim iam Ps. 2,2 eo nomine designabatur, apud Isaiam 61,1 se ipsum dicit unctum a Domino et demum Dan. 9,25. 26 sollemni hoc nomine declaratur. Unde factum est ut usu et iure praecipuo ad eum transferretur. Cuius usus testes sunt non solum libri sacri apostolorum tempore conscripti, sed etiam psalmi qui dicuntur Salomonis qui ad tempus Pompeii (63-48 a. Ch.) pertinent, in quibus βασιλεὺς χριστὸς κύριος rex Messias appellatur (17,36; 18,6) et loci sat multi ex paraphrasi chaldaica quae nomine Onqelos et Ionathan fertur. In hisce enim targumim haud raro nomen Messiae regis occurrit; ita v. g. Gen. 49,10 donec veniat Messias; Num. 24,17 ungetur Messias ex Israel; Is. 4,2 erit Messias Domini gaudio et honori; Is. 9,6 Messias pacis itemque Is. 11,1. 6; 15,2; 16,5; 28,5; 42, 1; 43,10 etc. Ier. 23,5 et suscitabo Davidi Messiam; Ier. 30,21; 33,13. Os. 3,5 obedient Messiae filio Davidis regi suo; 14,8 sedebunt in umbra Messiae sui etc. etc. (locos collegit *Buxtorf* in Lexico chaldaico talmudico p. 1268-1273; et de spe messiana tempore Christi vide *Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Christi II p. 417 seq.). Vult itaque s. auctor, ut *S. Chrys.* dicit, tanto nomine commemorato animos erigere et ad rem summi momenti quam tractaturus est reddere attentos.

Iesum autem Messiam vocat filium David. Davidi enim promissio maxime sollemnis data est throni regnique aeterni (2 Reg. 7,14. Ps. 88,30), apud prophetas Messias appellatur germen quod Deus suscitabit Davidi, immo etiam David vocatur (cf. Ier. 23,5; 33,14. Ez. 34,23; 37,25. Os. 3,5; vide quae in commentariis ad hos locos adnotavi). Unde Messias vocabatur apud Iudaeos filius David, uti ex evangeliis luculenter patet (Matth. 9,27; 12,23; 15,22; 20,30; 21,9. 15; 22,42. Marc. 10,47; 12,35. Luc. 18,38. Ioan. 7,42) atque etiam apud talmudistas haec Messiae appellatio est frequentissima. Haec itaque appellatio ex ipsis vaticiniis messianis est enata et cum adeo nota fuerit etiam argumento est illa oracula revera de Messia esse intellecta. Quamvis nomen hoc filii David propter gloriam David regis non possit non esse honorificum, tamen merito quoque *S. Chrys.* notat : « illud maxime mirare quod filius et genuinus filius Dei sine principio exsistentis se filium Davidis audire passus sit ut te faceret Dei filium; passus est se patrem habere servum, ut tibi servo patrem faceret Dominum...; cum igitur audis filium Dei esse filium Davidis

et Abrahae, iam desine dubitare te filium Adae filium Dei futurum esse. Neque enim frustra et incassum seipsum ita humiliasset, nisi nos exaltaturus esset; natus est enim secundum carnem, ut tu nascereris secundum spiritum ».

Uti in Davide familia, ita in Abraham tota gens declaratur. Cur hi duo commemorentur, rationem afferunt quia iis praeprimis data sint promissa messiana (*Mald. Ians. Sylv. Lap.*) et Abraham quidem tamquam capiti et parenti totius populi qui ratione singulari electus et modo vires naturae excedente a Deo est constitutus pater et patriarcha gentis. Ei quippe dicebatur : in te, in semine tuo benedicentur omnes gentes (cfr. Gen. 12,3; 18,18; 22,18); quae promissio ei primo data est eique in filiis Isaac et Iacob confirmata; « solum ergo de promissione Abrahami fit mentio et non de aliis quae sunt veluti continuatio ac confirmatio illius » (*Sylv.*) eique sollemniore modo, cum iuramento facta est promissio (Gen. 26,3) sicuti Davidi quoque (Ps. 88,39; 131,11). Aliam rationem afferunt *Alb. S. Thom.* in Davide scil. regiam Christi dignitatem declarari, in Abraham qui fuerit sacerdos et sacrificaverit (Gen. 15,9; 22,2.13) eius sacerdotium. Sed ea sententia supponitur *filii Abraham* referri immediate ad Iesum qui ex aequo dicatur filius David et filius Abraham. Ita quidem multi explicant v. g. *S. Hier. Theoph. Rab. Pasch. Bed. Alb. Thom. Dion. Bar. Sylv. Calm. Reischl.* At merito iam monet *Mald.* ei acceptioni obstare Hebraeorum consuetudinem quam dubium non esse Matthaeum hoc loco voluisse imitari; « solent enim illi in recensendis genealogiis ultimum genetivum filii ad proximum referre; cuius rei docti exemplis non egent; alii legant exempla 1 Reg. 1,1. 1 Par. 4,37; 5,8.14; 6,34-50 ». Quare explicare oportet : Iesu filii David qui David fuit filius Abraham; et hoc modo ratio dicendi cum ceteris genealogiis congruit, prout verba concipiunt *Euth. Cai. Ians. Schegg, Patr. Schanz, Fil. Keil, Weiss* aliique. Fit autem mentio ea quia iam Abraham dictum erat : reges ex te egredientur (Gen. 17, 6), id quod stabili ratione in Davide impletum est, qui igitur iure quodam praecipuo filius Abraham vocatur.

Ipsa genealogia in tres partes divisa est; primus quaterdenarius, ut *S. Thom.* loquitur, procedit per patriarchas ab Abraham ad David usque, secundus per reges a David usque ad transmigrationem Babylonis, tertius incipit a ducibus et procedit per personas privatas (sim. *Sylv.*). Unde in genealogia variae populi sortes adumbrantur : electio in Abraham facta, familiae patriarcharum, incrementum populi, regnum demum et regum series, exsilium, reditus, conditio humilis qua tabernaculum David ceciderat (Am. 9,11). Sed simul

in ea cernitur quomodo Deus, ut per Ezechielem promiserat, de vertice cedri (domus davidicae quae concidit) tenerum ramum distrinxerit eumque super montem Israel plantaverit ac servaverit (Ez. 17, 22), qui surculus in Iesu eruperit in germen et fructum fecerit et factus sit in cedrum magnam, sub qua habitant omnes volucres. — Initium ducitur ab *Abraham*, gentis israeliticae origine et capite, cui primo promissio fiebat : in te benedicentur (*S. Pasch.*), qui pater fidei nostrae ab apostolo dicitur, in quo electio et gratia plurimum valuit et qui cum Deo obsequens filium unicum paratus esset immolare, a Deo qui dives est in misericordia in superabundantem recompensationem suum accepit filium (*Sylv.*) et in spiritu vidit diem Christi et gavisus est. Notant *S. Pasch. Thom.* Matthaeum ubique dicere *genuit*, quia patres recenseat carnales, dum S. Lucas qui patres quoque sola lege constitutos enumeret *fuit* dicat. Ex multis Abraham filiis unus recensetur *Isaac;* nam in Isaac vocabitur tibi semen (Gen. 21, 12. Rom. 9, 7. *Cai.*). Cur hic Ismael aliique, postea Esau sint omissi, ratio non erit quaerenda in eorum peccatis vel in ingenio servili nec in cultu Dei ab iis eorumque posteris relicto (*Alb. S. Thom.*) — peccatores enim inter maiores Christi enumerantur alii quoque — sed dicendum est cum *S. Chrys. Theoph. Pasch. Mald. Ians. Sylv.* eos esse omissos, quia ab illis Christus revera non descendit; erant enim alieni a populo Dei; « nihil commune habebant illi cum israelitico genere Saraceni, Ismaelitae et Arabes et quotquot ab illis maioribus nati sunt; ideo illis silentio missis ad eius et iudaici populi maiores properat » (*S. Chrys.*). Atque S. Paulus nos docet in electione illa Isaac et Iacob prae aliis adumbrari gratiam Dei quae gratuito detur neque ullo iuris titulo vel naturae merito possit acquiri (Rom. 9.).

Iacob autem genuit Iudam; Iudas non erat primogenitus; sed is nomine exprimitur prae aliis filiis Iacob, quia ei regia potestas a patriarcha Iacob promittitur : non auferetur sceptrum de Iuda et dux de femore eius etc. (Gen. 49,10) et ex tribu Iuda Christus descendit (*Euth. S. Thom. Pasch. Cai.*); unde : vicit leo de tribu Iuda (Apoc. 5,5) et : manifestum est quod ex Iuda ortus sit Dominus noster (Hebr. 7, 14). Et oraculo a Iacob dato tribus Iuda paulatim ad illum dignitatis gradum est evecta (cf. Iud. 1,2) et cum David rex a Domino eligeretur, ipse dixit : de Iuda enim elegit principes (1 Par. 28,4); erat enim Iudas fortissimus inter fratres suos, de stirpe eius principes germinati sunt (1 Par. 5, 2) et Iuda rex meus Ps. 59,9. Nominantur autem *et fratres eius* non quasi Christi progenitores, sed tamquam regni eius et reipublicae conditores (*Mald.*);

hi enim parentes sunt ex quibus unus israeliticus populus ad duodecim radices relatus oriebatur (*Euth.*), patres sunt populi Dei electi in hereditatem (*Cai.*), populi theocratici, in quo et pro quo Messias primum appariturus erat. Unde patribus totius populi commemoratis idem exprimitur in genealogia quod S. Paulus inter summa populi Israel decora recenset : ex quibus est Christus secundum carnem (Rom. 9,5).

Iudas autem genuit Phares et Zaram de Thamar; cf. Gen. 38,13-30. 1 Par. 2,4. Nominatur autem uterque propter rem de eorum partu narratam; prior enim Zara extra uterum manum protulit, qua tamen retracta Phares prior exiit. Unde dubium videri poterat, uter esset primogenitus habendus; itaque voluit evangelista honorem illis quodammodo partiri, ita Phares in Christi genealogia numerans, ut Zaram non penitus excluderet, sed suum illi quod habuisse videbatur ius quo uno poterat modo declarando reservaret (*Mald.*). Gemelli erant uno partu effusi; unde una recensentur. Pergitur quidem in linea Phares; sed quia posteri Zarae ad populum electum pertinent, non erat eum excludendi eadem ratio quae in Esau obtinuit. Alii (*S. Chrys. Euth.*) in his duobus utrumque populum, israeliticum et christianum, typice exhiberi opinantur; « sicut enim Zara primum quidem manum efferens retraxit eam, deinde Phares egresso tunc et ipse integre exivit, ita quoque vitae evangelicae pars quidem temporibus Abraham apparuit, qua retracta processit legalis et post hanc perfecte apparuit evangelica » (*Euth*). Sed cur per Phares genealogia descendit qui tamen ex incestu ortus est? Filius Iudae primogenitus erat Her, cui Thamar uxor data est. Her sine sobole obiit. Eius frater Onan noluit suscitare semen fratri suo. Quare Iudas ei promisit maritum Selam, filium iuniorem; neque tamen promissis stetit. Unde Thamar dolo utens ex ipso Iuda sobolem sibi et suo marito defuncto quaesivit. Itaque lex leviratus, postmodum confirmata Deut. 25,5, iam in familia patriarcharum nota erat. Thamar ius mariti sui vindicat, ne scil. deleatur nomen eius, id quod lege illa leviratus cautum erat (Deut. 25,6). Id Iudas quoque agnovit dicens re comperta : iustior me est (Thamar) quia non tradidi eam Sela filio meo (Gen. 38,26). Illa itaque lege Phares censetur filius Her primogeniti Iudae et ea ratione iure primogeniturae prae Sela filio Iudae in genealogia recensetur. Iam quid de Thamar eiusque agendi ratione iudicabimus? Certe dicendum erit eum *S. Ambrosio* (in Luc. lib. 3 n. 18; *M.* 15,1596) : « non temporalis usum libidinis requisivit, sed successionis gratiam concupivit; erat enim deforme liberos non habere; nondum virginitatis, nondum viduitatis ante Christi adventum

vernabat gratia; dolens se sine filiis remansisse, dolum studio generationis commenta est ». Ius itaque suum et mariti defuncti quaerit quod a Iuda agnitum erat et tamen postea negatum; similiter *Eusebius*, Quaest. evang. ad Stephanum; qu. 7; M. 22, 905. Proinde *existimavit* se recte agere; unde etiam non reprehenditur, sed simul cum Rachel et Lia quae aedificaverunt domum Israel eius fit mentio celebris in votis quae ab omni populo nuptiis Booz et Ruth perhibentur (Ruth 4,12). Atque ius illud ipse Deus videtur agnoscere; ad unum enim coitum concepit (Gen. 38,18). Phares autem non ideo pertinet ad genealogiam quia filius est a Iuda genitus, sed quia iure leviratus a matre Thamar pro marito defuncto erat expetitus. Unde nomen Thamar ponitur in genealogia, ut hoc ius valere ostendatur. Ita simul libertas electionis divinae adumbratur, qui, uti aliis exemplis constat, a serie progenitorum Christi eos excludit quandoque qui vere genuerunt, eos autem assumit ad eum honorem qui non ipsi genuerunt (cf. *Grimm* in Theolog. Quartalschrift, Tübingen 1859 p. 433). Atque simul illud praeformatur, eos fore filios Dei qui non ex sanguinibus neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt, neque coram Deo valere unum illud : filii Abraham sumus, quippe qui etiam ex lapidibus filios Abraham suscitare possit. Id in lege leviratus eo modo adumbratur qui umbrae ac typo convenit. In eadem lege etiam praeformatur id quod in Ioseph viro Mariae cernimus qui pater Christi appellatur et est, quamvis minime eum genuerit.

Iudam eo concubitu peccasse plane certum est; putabat enim eam esse meretricem. Quare merito dicit *S. Chrys.* : « ipse patriarcha qui nomen indidit genti non modicum in peccatum lapsus narratur; stat enim Thamar eius fornicationem accusans... proinde ostendit etiam proavos ipsos peccato obnoxios fuisse. Inde quoque iactantiam de progenitorum nobilitate deprimit ». Atque *Bar.* advertit : « omnis gloria gentis iudaicae (dicit Rupertus), cuncta nobilitas populi eius ex hoc flagitio profluxit, ut omne os obstruatur et de meritis suis nemo glorietur. Christus quoque ab his progenitoribus nasci voluit, ut qui propter peccatores venerat (ait Hieronymus Matth. 1) de peccatoribus nascens omnium peccata deleret et Augustinus libr. 22 contra Faustum cap. 64 Salvator (inquit) non solum loquendo sed etiam nascendo magister exstitit. Fideles enim eius venturi ex omnibus gentibus etiam exemplo carnis ipsius discere debuerunt parentum suorum iniquitates sibi obesse non posse; proinde sponsus ille suis congruens invitatis qui vocaturus erat ad nuptias bonos et malos, etiam nasci voluit de bonis et malis ». En, quot documenta ex hac genealogiae parte colliguntur. Vere haec dicuntur si solius Iudae ratio habetur. Sed adverti debet Phares et Zaram non connumerari, quia vel quamvis ex incestu orti sint, sed quia a Thamar pro marito defuncto, filio Iudae

primogenito, expetiti sunt. De Thamar autem bene existimat *Alb.*: « Thamar, quae posteritatis amore ex semine sancto concipere desideravit et non libidinis causa se Iudae supposuit, commemoratur... laeta enim fuit quod erat coniuncta semini sancto et intolerabilitas separationis a semine sancto per quod nasciturus erat Christus fecit eam Iudae prostitui ». Idque ex eo infert quia ante et postea caste vixit.

Phares autem genuit Esron; Esron autem genuit Aram; cf. Gen. 46,12. 1 Par. 2,5. 9; 4,1. Ruth 4,18. 19; dicitur Aram, uti apud LXX legitur pro hebr. Ram, prout etiam in vulg. 1 Par. 2,9. 10 legitur; *Aram autem genuit Aminadab; Aminadab autem genuit Naasson*, principem filiorum Iuda Num. 1,7 et Par. 2,10. Eodem modo l. c.; Naasson princeps erat cum filii Israel ex Aegypto egrederentur; Ex. 6,23 Elizabeth filia Aminadab et soror Naasson uxor erat Aaronis; proin Aminadab vere pater censeri debet Naasson; unde pro longa illa in Aegypto commoratione membra aliqua omissa sunt inter Esron, Aram et Aminadab. Simili modo per membra pauciora texitur Moysis genealogia: Levi, Caath, Amram, Moyses et similiter in aliis, in quibus id respici videtur quod Gen. 15,16 dicitur: generatione quarta revertentur huc, tamen centum anni pro una generatione computantur ex v. 13 affligent eos quadringentis annis. Membra quaedam intermedia esse omissa etiam inde liquet, quia alias Levi cui constanter tres solum filii adscribuntur censendus esset proavus viginti duorum millium trecentorum pronepotum, vel Caath cui filii quatuor attribuuntur avus esse deberet octo millium sexcentorum nepotum, vel Gersom cum filiis duobus avus septem millium ducentorum nepotum. Ceterum in genealogiis membra quaedam omitti multis exemplis potest demonstrari; cf. 1 Par. 26,24. Esdr. 7,3 cum 1 Par. 6,7-14. Num. 3,24. 30. 32 etc. (vide Stimmen aus Maria Laach VI 1874 p. 363 seq.). Hic itaque S. Matthaeus genealogiam descripsit, uti iam alibi exhibebatur.

Naasson autem genuit Salmon; Salmon autem Booz de Rahab; Booz autem genuit Obed ex Ruth; 1 Par. 2,11 vocatur Salma, שַׂלְמָא; Ruth 4,20 Salmon שַׂלְמוֹן et v. 20 שַׂלְמָה. Ubi haec genealogia in vetere testamento describitur, mulierum nomina non apponuntur. Quemadmodum enim, ut *Euth.* dicit, moris erat per mares genealogias texere, vel ut *S. Ambrosius* dicit, viri semper originem quaerere, ita quoque mulierum vel matrum nomina non leguntur in genealogiis. Quod igitur hic adscribuntur, ex eo discimus Matthaeum non simpliciter tabulas has aliunde desumptas transscripsisse, sicut *Schegg* existimat, sed consulto nomina haec addidisse, uti etiam nomen Thamar certo consilio adiecit. Atque profecto quod mulieres istae in genealogia Messiae

locum occupant et Messias ex iis descendere voluit, insigne continet documentum quod cum eo intime consertum est quod evangelista libro quoque suo demonstrare intendit. Dubitandum non est quin Rahab ea sit de qua Ios. 2,1 seq. 6,25 mentio fit; nam eas mulieres nominat evangelista quae iam notae sunt, ita Thamar, Ruth, ea quae fuit Uriae; ergo idem valet de Rahab. Ceterum quam celebris fuerit haec Rahab, etiam sequitur ex Hebr. 11,31 et Iac. 2,25. In Rahab autem merito fides laudatur (*S. Thom. Salm.*); hanc enim fidem profitetur: Dominus enim Deus vester ipse est Deus in coelo sursum et in terra deorsum (Ios. 2,11) et propter eam fidem exploratores abscondit et ipsa et tota eius familia servata est et habitavit in medio Israel (Ios. 6,25). Neque id solum, verum inter progenitrices Messiae assumitur. In ea itaque insigne habetur documentum, alienigenam, Chananaeam nullo modo a Deo et Messia respui, verum si adfuerit fides omnino aequiparari cum iis qui in populo Dei electo summo honore ornantur. Proinde non carnalem ab Abraham descensum, sed fidem spectari a Deo et Christo eius. Idem quoque documentum cernitur in Ruth Moabitide, idque etiam illustrius. Lege enim mosaica statuitur: Moabites etiam post decimam generationem non intrabit in ecclesiam Dei in aeternum (Deut. 23,3); aliam valere legem in regno messiano Matthaeus docet nomine Ruth inserto; immo iam pro vetere testamento illam legem fide et pietate a Ruth esse superatam. Erat enim Ruth mulier virtutis (*S. Pasch.*) quae Deo Israel ex toto corde adhaesit ideoque populum suum ac cognatos reliquit, erat sancta et immaculata supra legem (*S. Ambrosius*); quare pro merito fidei (*cat. Thom. Sylv.*) et pietatis (*Mald.*) meruit cooptari inter maiores dominici generis. De moribus Ruth vide *de Hummelauer,* Comment. in l. Iud. et Ruth.

Hisce itaque duobus nominibus significatur, ut bene *Alb.* dicit, dilatatio benedictionis in exteras nationes, significatur Christum esse gentium quoque salvatorem et adumbratur vocatio gentium. Atque id doceri nominibus praeclare proponunt *S. Ambrosius* (in Luc. lib. 3 n. 30), *S. Augustinus* (c. Faust. 22,64), *S. Pasch. cat. Cr. Bed. Thom. Cai. Sylv. Ians. Bar. Lap. Schanz, Grimm.* Praeterea addunt *S. Pasch. Cai. Sylv. Ians.* aliud etiam documentum, Christum scil. non erubuisse etiam a peccatoribus descendere, quam rationem alii unice afferunt, uti *S. Hier. Euth. Theoph. Rab. Salm. Calm.;* ita v. g. *S. Hier.:* « notandum in genealogia Salvatoris nullam sanctarum assumi mulierum, sed eas quas Scriptura reprehendit, ut qui propter peccatores venerat de peccatoribus nascens omnium peccata deleret ». Sed haec ratio in Ruth neutiquam convenit, aliquo solum modo in Rahab quae meretrix vocatur. Verum in libro Iosue fides eius commenda-

tur, a S. Paulo illa inter heroes fidei enumeratur Hebr. 11,31, a S. Iacobo eius fides simul cum fide Abraham in exemplum affertur quod fidei opera sunt adiungenda ad iustificationem habendam. Haec potius insignia sunt mulieris encomia. Proinde in Ruth et Rahab illud cernamus praefiguratum quod S. Petrus monuit : in omni gente qui timet Deum et operatur iustitiam acceptus est illi (Act. 10,35) et Christum Ecclesiam suam colligere etiam ex gentibus; salus igitur Christi adumbratur quae sit universalis et statim a limine ingressus in terram promissam ostenditur Israelitis in Rahab Deum etiam gentium saluti prospicere et electos ex gentibus suo populo inserere, excluditur quoque admiratio illa primorum ex Iudaismo Christianorum : quare introisti ad viros praeputium habentes et manducasti cum illis? (Act. 11,3).

Quod autem dicitur : Salmon genuit Booz de Rahab, etiam tempus Booz et Ruth ad initia ingressus in Palaestinam esse referendum declaratur; nam, ut bene notat *de Hummelauer* (Comment. in l. Iud. et Ruth p. 402) : « licet sententia : Salmon genuit Booz, de generatione mediata intelligi posset, at nequaquam haec altera : Salmon genuit de Rahab; avus paternus nequaquam potest dici gignere de matre; ergo Booz imperante Iosue natus est ». Igitur quod Iosephus tempus eius ad Heli pontificem refert omnino negligendum est. Porro sequitur inter Obed et Iesse patrem Davidis membra plura 1 Par. 2,12 et Ruth 4,22 et hic esse omissa. Nam *: Obed autem genuit Iesse; Iesse autem genuit David regem;* יִשַׁי, apud LXX Ἰεσσαί, unde apud *S. Hier.* quandoque Iesse Is. 11,1. 10 et Luc. 3,32. Act. 13,22. Rom. 15,12; cf. Ps. 71,20 et Eccli. 35,31; at communiter Isai libris historicis vet. test. Ruth 4,17. 22. 1 Reg. 16,1 etc. 2 Reg. 20,1. 1 Par. 2,12 etc. 2 Par. 10,16. David vero dicitur rex, quia in eo tribus Iuda ad dignitatem a Iacob promissam (Gen. 49,10) pervenit, in eo sceptrum traditum est Iudae; David primus fuit ex tribu Iuda rex regumque caput et fons a quo reliqui eiusdem tribus sceptrum hereditario iure acceperunt (*Bar.* similiter *Rab. Thom. Cai. Fil.*); sub David quoque novus status, status regni stabili modo in populo incepit (*Ians.*) et quam praeclarum locum David obtineat et quam merito ipse solus ex omnibus titulo regis ornetur elucet ex promissione de throno et regno aeterno ipsi a Deo facta (2 Reg. 7,14), ex qua promissione consequitur alios fuisse reges et servatos in regno propter David (*Pasch. Alb. Thom.*), uti saepius declaratur : noluit autem Dominus disperdere Iudam propter David servum suum, sicut promiserat ei ut daret illi lucernam et filiis eius cunctis diebus 4 Reg. 8,19; cf. 3 Reg. 11,13. 32. 34; 15,4. 5; 4 Reg. 19,34. 2 Par. 21,7. Et propter promissionem illam de regno et throno aeterno

quae est messiana et per Messiam regem demum in opus deducenda., David rex typus est Christi et ipse Messias vocatur David (Ez. 34,23. Os. 3,5) et dicitur sessurus super solium David et super regnum eius, ut confirmet illud et corroboret usque in sempiternum (Is. 9,7. *Pasch.*). Praeclarum itaque prae omnibus locum David occupat propter promissa messiana et rationem typi (*Grimm, Schanz*), regnum in Iuda erat vero sensu davidicum; unde iure ille solus in genealogia rex dicitur.

David autem rex genuit Salomonem ex ea quae fuit Uriae; scil. ex Bethsabee; de peccato David vide 2 Reg. 11,2 seq.; a Nathan monitus egit poenitentiam. Deus autem insignem suam ostendit in Davidem de peccato dolentem misericordiam, quia non abstulit promissa, verum filium Davidis ex Bethsabee, tunc legitima Davidis uxore, natum, Salomonem et sibi amabilem vocavit et regni ac promissionum heredem instituit (cf. 2 Reg. 12,25. 3 Reg. 9,5. 1 Par. 22,9. 10; 28,5). Unde in huius misericordiae documentum perenne, quo fidelitas Dei et gratia maximopere elucet, ea quae fuit Uriae in genealogia nominatur. Peccato enim Davidis quanta sit Dei benignitas ac miseratio commendatur illustri modo, prout ipse David confitetur : ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas cum iudicaris (Ps. 50,6. Rom. 3,4). Apposite ea de re iam scribitur inter Quaestiones et responsiones ad orthodoxos qu. 78 : « habens honorem poenitentiae Deus in filiis ex Uriae uxore genitis genus Davidis constituit et Christum ex illa ob eandem causam originem ducere voluit » (*M.* 6,1320); similiter *Sylv. Bar.* et merito *Ians.* Dei clementiam ostendi ait et *S. Pasch.* maxima indulgentiarum beneficia praefigurari. Atque *Alb.* : « ut ergo sciatur quod peccatum non praeiudicavit veritati promissionis, ideo per eandem mulierem implevit promissionis veritatem et mentio eius fit ab evangelista, ubi ostenditur impleta veritas ». David itaque acta poenitentia progenitor fit Messiae qui venturus est vocare peccatores ad poenitentiam; et Davidis poenitentia promissa esse stabilita, etiam s. auctor indicare videtur : Dominus purgavit peccata ipsius et exaltavit in aeternum cornu eius et dedit illi testamentum regni et sedem gloriae in Israel Eccli. 47,13.

In regibus regia Messiae dignitas adumbratur. Unde progenitores eius reges Iuda recensentur : *Salomon autem genuit Roboam* et ita porro per Abiam, Asa, Iosaphat, Ioram. Inter Ioram autem et Oziam, qui Azarias quoque vocatur, tres reges omittuntur : Ochozias, Ioas, Amasias. Eos consulto omitti, ita ut ex genealogia Christi omnino deleti et expuncti habeantur, inde patet quia Matthaeus explicite statuit v. 17 a David usque ad transmigrationem numerari quatuordecim generationes; eae autem solum habentur, si tres illi plane excluduntur. Unde quaerendum est cur trium illorum nomina deleta sint ex Israel,

quae nominum deletio in poenam habebatur maximam, cum Deus ne propter naturalem impotentiam generandi haec deletio fieret, legem statuisset leviratus. Rationem merito in eo cernunt quod Ioram filiam Achab in matrimonium duxit et ita posteros suos innexuit maledictioni contra domum Achab per Eliam pronuntiatae (3 Reg. 21,21), scil. ut plane deleretur domus Achab. Quare filius Athaliae filiae Achab et nepos et pronepos e serie progenitorum Christi expunguntur. Visitat enim Dominus iniquitatem in tertiam et quartam generationem eorum qui oderunt eum (Ex. 20,5) neque tres illi sua pietate eam maledictionem a se averterunt, e contra eam peccatis suis potius confirmarunt. Ochozias enim ambulavit in viis domus Achab et fecit quod malum est coram Domino sicut domus Achab; gener enim domus Achab fuit (4 Reg. 8,27); Ioas quidem ab initio rectum fecit coram Domino (4 Reg. 12,2); at post mortem Ioiadae idololatriam latissime serpere permisit, Zachariam prophetam filium Ioiadae qui idololatras redarguit lapidari iussit (2 Par. 24,17-22); Amasias quoque bene quidem incepit (4 Reg. 14,3. 2 Par. 25,2); at « post caedem Idumaeorum et allatos deos filiorum Seir statuit illos in deos sibi et adorabat eos et illis adolebat incensum » et prophetam ad se a Deo missum dure repulit (2 Par. 25,14-17). Tres isti reges morte quoque vi et insidiis illata interempti sunt.

Bene notant *Cai. Ians.* : « sicut enim Iehu qui delevit domum Achab promeruit benedictionem a Deo usque in quartam generationem, ita Ioram quod se miscuisset ethnico generi maledictionem usque in quartam generationem; dicit enim Dominus se visitare iniquitatem patrum usque in quartam generationem ». Similiter *Rab. Pasch.*; sed addi debet cum *Dion. Mald. Sylv. Lap. Calm.* comminatio illa 3 Reg. 21,21 de domo et familia Achab plane delenda. Quare Iehu quoque occidit Ochoziam filium Athaliae (4 Reg. 9,27), ut *Mald.* bene adnotat. Propter illam maledictionem erant tres illi quasi capite minuti et divina sententia condemnati, quodammodo civiliter mortui (*Mald.*). Veram igitur rationem omissionis reddunt veteres qui plerumque cum *S. Hier.* dicunt : Ioram generi se miscuerat impiissimae Iezabel; idcirco usque ad tertiam generationem eius memoria tollitur, ne in sanctae nativitatis ordine poneretur (cf. *Hil. Rab. Pasch. Bed. Alb. Thom.*). Odium itaque in scelera domus Achab (*Bar.*) et impia domus davidicae cum sanguine illo coniunctio ea omissione declaratur. Qua explicatione cum *Mald.* debemus esse contenti, dum melior invenitur, uti *Mald.* ait; neque tamen alia vel melior a recentissimis est proposita (cf. *Grimm, Fil. Schanz*).

Quaestionem cur reges sint omissi *S. Chrys.* quidem ponit; at dicit hom. 4,1 : « vobis solvendam relinquo, non enim omnia solvere vobis necesse est, ne vobis fastidium generemus »; in *cat. Cr.* ratio legitur διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτῶν ἀσέβειαν; eandem rationem ibi afferre dicitur Africanus in quinto libro Chronicon διὰ τὴν ἄγαν δυσσέβειαν. Sed recte notat *S. Chrys.* hom. 1,6 : « si eorum utpote admodum impiorum nomina tacuit, neque ipsis similes commemorare oportuit ». At *Euth.* scribit : « qua causa tres reges praetermissi sint, nullus hactenus dixit; valde enim perplexa est ratio his qui nostris nati sunt temporibus, quia nemo ante nos hanc solvit quaestionem ». Alii, ut *Theoph.* de ea re tacent. Alia ratio affertur in opere Quaestionum vet. et novi testamenti quod olim S. Augustino adscribebatur, eos scil. poni in genealogia qui vel boni sint aut a bonis geniti aut qui bonos genuerint; illos tres autem nec ipsos bonos fuisse neque ex bonis natos; quam rationem quoque adoptarunt *Pasch. Alb. Thom. Sylv.*, sed quae est magis subtilis quam vera. Recte monet *Salm.* eos non esse exclusos solum propterea quod essent peccatores. Nam peiores illis in genealogia numerantur. Ioas et Amasias ne omni quidem laude carent, dum de aliis qui recensentur simpliciter dicitur : et fecit malum coram Domino, ambulavit in omnibus peccatis patris sui etc.; ita de Roboam 3 Reg. 14,22 seq. 2 Par. 12,1; de Abia 3 Reg. 15,3; de Ioram 4 Reg. 8,18; de Achaz 16,2; de Manasse 21,2; de Amon 21,20; de Iechonia 24,9. Qui placitum et rectum fecerunt coram Domino laudantur Asa, Iosaphat, Ozias, Ioatham, Ezechias, Iosias. Quare ea ipsa genealogia in regibus satis ostenditur Christum non erubuisse descendere a peccatoribus.

Putavit *Sanctius* ad 4 Reg. 14,18 non a Matthaeo illos tres esse omissos, sed solum errore descriptorum qui oculis fallentibus ab Ochozia filio Ioram aberraverint ad Oziam propter quandam nominum similitudinem. Id refutatur tum aliis tum praesertim quia in v. 17 solum quatuordecim generationes numerantur. Interpretes protestantes aliqui eundem errorem ipsi Matthaeo impingunt; sed vario modo. Vel eum ab Ochozia aberrasse ad Oziam — sed id dici nequit; in textu enim hebr. ista similitudo non exsistit inter עזריה אחזיהו neque in LXX, cum ibi Azarias legatur — vel in exemplari quo usus sit lectum esse cum aliis quoque 1 Par. 3,11 Ozias filiùs eius (Ioram), uti vult *Weiss;* at gratis supponitur idem mendum iam exstitisse in LXX; dein constat Matthaeum non scripsisse graece, ergo etiam vix censeri posse usum esse versione graeca, quae insuper 1 Par. 3,12 Azariam praebet. Quare ut ea sententia admitti nequit cum Matthaeo errorem impingat auctori inspirato, ita uterque modus errorem explicandi pariter est ineptus. Restat igitur, ut Matthaeus consulto eos deleverit vel potius intellexerit eos esse iudicio divino deletos ex Israel et ex genealogia Christi.

Ab Ozia (Azaria) usque ad Iosiam series regum continua recensetur. Iosias ultimus rex erat vere pius qui pietate sua ac correctione et emendatione morum et cultus divini restitutione et innovatione foe-

deris sollemni ruinam regni imminentem et iram Dei avertere studebat; ac frustra. Post eum filius eius Ioachaz a Nechao rege captivus in Aegyptum ductus est ibique diem obiit; in eius loco Nechao alium Iosiae filium, Eliacim, regem constituit et mutatione nominis in Ioakim facta suam ostendit in regnum davidicum dominationem. Praeterea Ioakim a Nabuchodonosor est victus et superatus, Ierusalem capta, pars vasorum templi ablata (Dan. 1,1 seq.) et cum rebellaret Ioakim post tres annos servitutis, regnum a Chaldaeis, Syris, Moabitis, Ammonitis misere vastabatur (4 Reg. 24,2). Mortuo Ioakim successit Iechonias (Ioachin) filius eius qui mox cum principibus et decem millibus ex populo in Babyloniam captivus ductus est (4 Reg. 24,12). Tempus hoc quo tabernaculum David concidit et cidaris et corona sublata est (cf. Ez. 21,26. 27), quo igitur minae illae 2 Reg. 7,14 in opus deductae sunt, indicat evangelista dicens : *Iosias autem genuit Iechoniam et fratres eius in transmigratione Babylonis* i. e. quorum tempore fuit transmigratio Babylonis (*Cai.*), quae scil. sub rege Ioakim incepit (Dan. 1,2) et sub Iechonia et Sedecia absoluta fuit; cf. 4 Reg. 24. 25. Ier. 52,28-30. Dicitur ἐπὶ τῆς i. e. tempore transmigrationis, prout ἐπί et apud scriptores profanos et sacros (Marc. 2,26. Luc. 3,2. Act. 11,28) de tempore alicuius regis vel eventus adhibetur. Iechonias primus rex fuit qui abductus est in captivitatem, idemque qui trigesimo septimo suae transmigrationis anno ab Evilmerodach rege Babylonis eductus est e carcere et cuius thronus positus est super thronos regum qui erant in Babylone (cf. 4 Reg. 25,27. Ier. 52,31). Unde in eo rege figuratur et ruina domus David et simul misericordia illa quam Dominus nunquam se ablaturum esse spoponderat, etsi filii David propter peccata in virga et plagis fuerint castigandi (2 Reg. 7,14. 15. Ps. 88,30-34). In illa enim elevatione regis melioris temporis praesagium cernitur et certa spes pro familia David (vide quae dixi in Comment. Ier. p. 607). De Iechonia dicit Dominus : terra, terra, terra, audi sermonem Domini! scribe virum istum sterilem... nec enim erit de semine eius vir qui sedeat super solium David (Ier. 22, 29. 30). In eo ergo hac comminatione et abductione in Babyloniam poena exhibetur et regni davidici ruina; sed quod idem transmigratione facta stirpem davidicam propagat, documento est misericordiae Dei qui de cedro succisa surculum servat iterumque in monte Israel plantat (Ez. 17,22. 23). Quare Iechonias aptissime et seriem regum concludit et seriem tertiam quae est series surculi illius latentis vel trunci arboris succisae (Is. 11,1 et 6,13) idem incipit. In eo enim ille transitus optime exprimitur et ab ipso propheta Ieremia clare indicatur.

Iechonias erat nepos Iosiae regis. Quare hic quoque unum membrum, Ioakim, omittitur. Cur sit omissus, in *op. imp.* ratio affertur satis probabilis : « quia non populus Dei constituerat eum in regnum sicut erat consuetudo in regibus constituendis, sed Pharao per potentiam; ideo quantum ad eum non fuit rex Ioakim. Si enim iustum fuerit, ut propter solam commixtionem generis Achab et Iezabel tollerentur de numero regum supradicti tres reges, quamvis a populo legibus fuerant constituti in regno, quare non erat iustum ut similiter tolleretur et Ioakim quem Pharao vi hostili fecerat regem et non populus praevio iure »? Quam rationem etiam adoptant *S. Pasch. Thom.* in com. et cat. *Salm.* — Fratres autem Iechoniae intellige eius patruos more Hebraeorum quo cognati etiam fratres vocantur. Fratres enim Iechoniae nullibi commemorantur. Nominat autem evangelista cognatos i. e. totam familiam regiam, ut indicet totam stirpem regiam esse regno privatam et captivitate oppressam in regionem alienigenarum esse deportatam. Significatur itaque in deportatione babylonica, quomodo regia domus conciderit foedere violato.

Quod Iechonias bis nominetur, multis erat offensioni. Iam *S. Hier.* scribit : « si voluerimus Iechoniam in fine tesseradecadis ponere, in sequenti non erunt quatuordecim, sed tredecim; sciamus igitur Iechoniam priorem ipsum esse quem et Ioakim; secundum autem filium non patrem » et ita Iechoniam semel poni pro Ioakim volunt *S. Ambrosius, cat. Cr. Pasch. Bed. Alb. Cai. Bar. Ians. Lap. Sa, Men. Tir.* Sed hoc arbitrarie dici patet sicut etiam quod praeeuntibus Hardouin et Zaccaria approbat *Patr.* (dissert. 9 cap. 12) priore loco Iochanan (1 Par. 3,15) esse legendum; et eo quoque excluditur, quia in genealogia non exprimitur secundum Iechoniam esse genitum a priore, id quod tamen in quovis membro explicite statuitur. *Mald.* censet cum Epiphanio (haer. 1,8) scriptorum vitio aliqua excidisse et ita supplet : Iosias genuit Ioakim et fratres eius... Ioakim autem genuit Iechoniam. Ioakim in genealogia Matthaei etiam legit S. Irenaeus (adv. haer. 3,21. 9; *M.* 7,954), dum scribit : Ioseph Ioakim et Iechoniae filius ostenditur, quemadmodum et Matthaeus generationem eius exponit. At cur ab aliquibus textus eum in modum sit mutatus, nimis manifestum est. Alia lectio critice certa est. Cur fratres quoque nominentur, varie concipiunt; quia pares fuerint in malitia, respondet *S. Pasch.*, quia omnes regnabant, alii dicunt (*Alb. Thom. Cai. Salm. Mald. Ians. Bar.*); addit *Cai.*, ut Iosias ex multitudine filiorum commendaretur; « et hoc directe videtur fecisse evangelista ad significandum quare sustulerit memoriam Ioram in quartam generationem, ostendendo quantum illius impietas meruerit, supplendoque memoriam pietatis Iosiae, dum illi adimitur, huic superadditur ». Sed si hae rationes valerent, deberemus saepius simile deprehendere in genealogia. Quare vera ratio indicari videtur

in addito illo : tempore deportationis babylonicae. Ibi series regum clauditur quae iam non est aperienda nisi per solum Messiam, prout iam Ezechiel vaticinatus est (19,14 et 21,27).

Dixerat Deus per Ieremiam : cognoscam transmigrationem Iuda in bonum, et ponam oculos meos super eos ad placandum (Ier. 24,5. 6); id quoque manifestat in familia David a qua misericordiam suam i. e. promissionem illam gratiosam non aufert; id indicatur : *et post transmigrationem Babylonis* i. e. post deportationem, dum moraretur Babylone, *Iechonias genuit Salathiel;* cf. 1 Par. 3,17. Ex Bar. 1,3 elucet Iechoniam non duro carcere esse inclusum, sed aliqua saltem libertate esse potitum; vide quae ad Bar. 1,3 adnotavi. Quare minime opus est ut cum *Mald. Schanz* censeamus eum non potuisse filios generare nisi postquam ab Evilmerodach fuerit liberatus, quia detentis in carcere non fuerit opportunitas rei uxoriae operam dandi. Proinde ea difficultas quam aliqui urgent duas generationes arcto spatio 26 annorum includi non exsistit; neque enim ullo pacto opus est asserere Salathiel non esse natum nisi circa annum 26 ante reditum et quaerere quomodo igitur Zorobabel, filius Salathiel, dux esse potuerit eorum qui ex Babylone in patriam redierint. Iechonias cum uxoribus translatus est Babylonem (4 Reg. 24,15) circa annum 598 vel 597; itaque anno 538 i. e. post sexaginta annos nepos eius Zorobabel filius Salathiel, uti repetito dicitur Agg. 1,1. 12. 14; 2,3. 24. Esdr. 3,2. 8; 5,2. Neh. 12,1, omnino dux esse potuit redeuntium. Cum Matthaeus ubique, quantum scire possumus et ex ipsa voce *genuit* concludere, eos nominet qui vere genuerint et insuper Zorobabel toties filius dicatur Salathiel, existimo eum vere a Salathiel genitum esse. Quod 1 Par. 3,19 filius dicatur Phadaiae, fratris Salathiel, ad errorem amanuensium referri potest eo facilius quia nominum quaedam corruptio et confusio in Par. haud semel deprehenditur.

Alii ad legem leviratus recurrunt; Zorobabel fuisse genitum a Phadaia ex vidua fratris eius Salathiel qui sine prole obierit; ita *Schanz*, *Cornely* Introd. III p. 199 : « Iechonias cum vidua Neri genuit Salathiel, Phadaia autem cum vidua Salathielis genuit Zorobabelem »; ita scil. ut genealogia Matthaei concilietur cum ea apud S. Lucam in qua Salathiel filius Neri, Zorobabel filius dicitur Salathiel.

Disceptant quoque qua ratione quatuordecim generationes efficiantur. Si enim Iechonias semel tantummodo numeratur, in ultima serie non efficiuntur nisi tredecim, ita ut Christus ipse sit tertia decima generatio. S. Ambrosius quidem dicit : « nihil refert utrum in duabus generationibus,

an in una mendacium sit »; sed statim duos Iechonias statuens, patrem et filium, nodum solvit (in Luc. lib. 3,46). S. Augustinus qui unum Iechoniam bis poni rite docet in eo invenit solutionem, quod evangelista quidem quaterdenas generationes tribus distinxisset articulis, nec tamen eas duxisset in summam ut diceret : fiunt omnes quadraginta duae; proinde propter unum bis numeratum fieri generationes 41, si et ipsum Christum annumeremus « qui huic regendae vitae nostrae temporali atque terrenae tamquam numero quadragenario regaliter praesidet ». Cur autem Iechonias bis numeretur, ita explicat : a Iechonia « facta est quaedam in extraneas gentes deflexio, quando in Babyloniam transmigratum est; ubi autem ordo a rectitudine flectitur atque ut eat in diversum, tamquam angulum facit, illud quod in angulo est bis numeratur, in fine scil. prioris ordinis et in capite ipsius deflexionis » (de consensu evang. 2,4. 10; *M.* 34,1076). *S. Chrys. Euth. Theoph.* ipsum captivitatis tempus pro una generatione numerari existimant. Neque defuerunt qui ad complendum numerum Mariam censeri posse opinarentur; sed bene notant *Theoph. Salm.* mulieres numerari esse insolens et a ratione genealogiae alienum. Alii Davidem bis numerari volunt, ut *Salm.*, semel ut hominem privatum, semel ut regem; sed repugnat textus. Ipsis vero verbis textus satis indicatur Iechoniam et secundam tessaradecadem claudere et tertiam incipere; quae res satis iam explicatur in *op. imp.* : « hic enim Iechonias duas habuit conditiones : fuit enim et rex ante transmigrationem, factus est et privatus post transmigrationem; ideo ante transmigrationem quidem computatur inter reges quasi rex, post transmigrationem computatur inter privatos quasi privatus » (*M.* 56,628).

In Zorobabel quam maxime apparet Deum a stirpe David non abstulisse promissionem gratiosam. Vocatur ille magna cum emphasi dux Iuda Agg. 1,1. 14; 2,3. 22; de Iechonia dictum erat : « vivo ego, dicit Dominus, quia si fuerit Iechonias... annulus in manu dextera mea, inde evellam eum » (Ier. 22,24); ille abiectus est ita ut de eius posteris iam nemo sederet in throno David, donec is venturus sit qui eius throni ius habet (Ier. 22,30. Ez. 21,27). Verum promissio instauratur in Zorobabel iis verbis quibus a contrario Iechonias erat repudiatus : « Zorobabel fili Salathiel, serve meus, dicit Dominus, et ponam te quasi signaculum, quia te elegi, dicit Dominus exercituum » (Agg. 2,24). Et ad quid et quomodo dux Iuda esse debeat, praeclare ostenditur et Agg. 1,2 seq. 2,3 seq. et praesertim Zach. 4,6-10 (cf. quae ad hos locos notavi in Comment. in proph. min. II). Insigni modo itaque reditu facto domum David in Zorobabel antiqua sua dignitate non excidisse ostenditur. At hac quasi confirmatione facta familia regia magis magisque obscuritate et humilitate obvolvitur. Cuius rei signum quoque est, quod de generationibus subse-

quentibus nihil memoriae proditum sit. Non quidem oblivioni dabatur Davidi regnum aeternum esse promissum; ea enim promissio recolitur Eccli. 24,34; 45,31; 47,13. 24; idem professus est Mathathias iamiam moriturus : David in sua misericordia consecutus est sedem regni in saecula (1 Mach. 2,57) et quando necessarium putabatur tempore Machabaeorum potestatem administrandae reipublicae etiam transferre in summum sacerdotem, id solum statutum est donec surgat propheta fidelis (1 Mach. 14,41), qui scil. nomine Dei id vel sanciret vel aboleret; dubitabant enim essetne talis translatio potestatis legitima. Cur autem dubitabant? quia promissio illa domui Davidis data nota erat. Verum ex hac ipsa translatione discimus stirpem davidicam magis magisque in conditionem humilem esse delapsam. Istud enim tempus quam maxime prae se fert indolem illam quam iam Isaias vaticinatus erat : et egredietur surculus de trunco Iesse (11,1) i. e. de cedro sublimi David non remanet nisi truncus humo absconditus et ex hac conditione humili surget Messias tamquam radix, surculus de terra arida (Is. 53,2). Atque hoc tempus collapsi tabernaculi David nobis describitur in genealogiae serie tertia usque ad Ioseph virum Mariae, qui cum esset faber nec a suis cognatis in Bethlehem hospitio exciperetur, in se clarissime ostendit quantopere propter peccata regum splendor externus recesserit a domo David. Christus igitur in tanta paupertate et humilitate apparuit verissime propter peccata progenitorum.

Iacob autem genuit Ioseph virum Mariae, de qua natus est Iesus qui vocatur Christus; « pulchre posuit non de quibus, sed *de qua,* id est, sola virgine » ut scil. de sola virgine natum demonstraret (*Bed. Rab. Thom. Salm.*). Ea enim mutatione dictionis in fine genealogiae virgineum conceptum et partum iam clare indicat evangelista. Iosephum vocat virum Mariae propter ea quae in v. 20. 24 narrantur. Atque hoc additur, ut *S. Chrys. Euth.* dicunt, ad ostendendum propter Mariam esse genealogiam positam. Verum cur ponitur genealogia Iosephi qui tamen nihil ad Christi nativitatem contribuit? Respondent sat multi non esse consuetudinem s. Scripturae genealogias texere mulierum vel genus alicuius ex genere matris determinare (cf. *S. Ambr.* in Luc. lib. 3,3. 4. *Hier. Pasch.*. *Thom. Salm. Ians. Sylv.* etc.); verum bene notat *Mald.* hoc responsum non sufficere, sed debere addi id quod veteres omnes uno quasi ore affirment, Mariam quoque ex familia David originem ducere. Origo autem davidica Mariae non ex eo patet quia desponsata erat viro ex familia David; nam nulla lege tenebantur virgines viris tribus suae vel stirpis nubere, nisi essent filiae heredes, uti iam bene monent

S. Ambrosius, Alb. Ians. Mald. Sylv. provocantes ad Num. 36,6 qua lege in filiabus heredibus cavetur, ut hereditas permaneat in familia eadem. Mariam vero ex familia David ortum ducere haud immerito *S. Ambr.* l. c. 4, *Hier. Pasch. Thom. Salm. Mald.* aliique ex eo quoque affirmant quia cum Ioseph in Bethlehem profecta est quando census agebatur Luc. 2,4. 5. Mariam filiam heredem fuisse et proinde viro agnato debuisse nubere, sententia est apud veteres pervulgata (cf. *Patr.* dissert. VI p. 15) quam inde quoque confirmant quod quamvis in evangeliis sermo fiat de fratribus Christi, de sorore Mariae, tamen nunquam de fratribus Mariae mentio inferatur. Si fratres habuisset, cur eius cura Ioanni, homini alieno, commendaretur (Ioan. 19,26)? Ex verbis eius : quomodo fiet istud quoniam virum non cognosco (Luc. 1,34) omnino concludi oportet ipsam virginitatem Deo vovisse. Iam vero si virginitatem Deo voverat, quomodo nuptiis cum Ioseph contrahendis annueret? causa nulla alia esse potuit, respondet *Patr.*, nisi quia ad id lege cogeretur iubente filias heredes alicui agnato nubere. Mariam virginem ex genere davidico esse ortam, clare quoque enuntiatur a S. Paulo scribente : de Filio suo qui factus est ei ex semine David secundum carnem (Rom. 1,3). Nam, ut iam Tertullianus : « ergo ex semine David caro Christi, sed secundum Mariae carnem ex semine David, ergo ex Mariae carne est, dum ex semine est David; quocumque detorseris dictum, aut ex carne est Mariae quod ex semine est David, aut ex David semine est quod ex carne est Mariae » (de carne Christi 22; *M.* 2, 789); atque similiter arguit S. Augustinus : « cum evidenter dicat apostolus Paulus ex semine David secundum carnem Christum, ipsam quoque Mariam de stirpe David aliquam consanguinitatem duxisse, dubitare utique non debemus » (de cons. evang. 2,2. 4; *M.* 34,1072); et similiter contra Faustum 23,9.

Verum quamquam Maria virgo est ex stirpe David, id nondum sufficit ut explanetur cur genealogia Ioseph recenseatur. Haec autem merito recensetur et est simul genealogia Christi, quia inter Ioseph et Mariam virginem verum exstitit coniugium et Christus ex coniuge Iosephi tamquam filius legitimus ex matre legitima natus est. Id iure effert *S. Augustinus* : « exsequitur humanam generationem Christi Matthaeus ab Abraham generatores commemorans quos perducit ad Ioseph virum Mariae; neque enim fas erat ut ob hoc eum a coniugio Mariae separandum putaret quod non ex eius concubitu sed virgo peperit Christum » (de cons. evang. 2,1. 2) et monet ab ipso S. Luca qui Mariam virginem peperisse clarissime doceat Ioseph tamen vocari patrem Iesu; unde autem hoc? « nisi quia et virum

Mariae recte intelligimus sine commixtione carnis ipsa copulatione coniugii et ob hoc etiam Christi patrem multo coniunctius *qui ex eius coniuge natus sit* quam si esset aliunde adoptatus » (l. c. 2,1. 3). Idem de vero coniugio quo Ioseph fiat pater Christi legitimus docent *S. Pasch. Thom. Dion. Ians. Bar. Lap.* aliique et ex recentioribus *Patr. Cornely* et praesertim *Grimm* (p. 239 et I, 122. 206) et *Flunk* (Zeitschrift f. kath. Theologie, 1888 p. 657). Et merito adnotat *Lap.* Iosephum magis fuisse patrem Christi quam pater adoptans sit pater filii adoptati. Christus enim natus est in utriusque coniugio; Ioseph per coniugium corporis b. virginis quasi dominus effectus est, ergo et fructus corporis b. virginis ad eum pertinuit; porro proles quae ex coniugio legitimo nascitur, coniugum est, sicut seges nata in agro meo sterili supranaturaliter mea est; ergo ex iure coniugii Christus est filius Ioseph; vir et uxor fiunt unum, quasi una persona civilis, quare prolem legitime natam habent communem. Ita ille. Atque Deum posse et velle alicui qui ipse non genuerit dare filium, id iam efformatum vidimus in lege leviratus. Unde haud immerito concludunt *S. Aug. Pasch.* Christum ex hac sola veri coniugii ratione dici posse et debere propter Ioseph filium David, etsi Maria mater nullam ex David consanguinitatis originem duxisset.

De genealogia quam S. Lucas recenset tractandi locus proprius est in commentario evangelii eiusdem S. Lucae; ceterum vide quae *Cornely*, Introd. III p. 195 seq. de conciliandis Christi genealogiis disputat vel quae Patritius, diss. 9 cap. 19. 20 de duarum genealogiarum comparatione et compositione exponit.

Nomen Mariae idem esse ac מרים nomen sororis Moysis et Aaron (Ex. 15,20), quam LXX Μαριάμ, Iosephus Μαριάμμη vocant, omnes facile concedunt. Sed quae sit eius nominis significatio certo dici nequit. Variae quidem a veteribus et recentioribus explicationes afferuntur; at ipsa copia et varietas nos inopes reddit ac perplexos. Iam *S. Hier.* in libro interpretationis hebraicorum nominum, interpret. de Exodo quattuor affert: Maria illuminatrix mea, vel illuminans eos aut smyrna maris aut stella maris. Praeterea alio loco: illuminata, illuminans (cf. *de Lagarde*, Onomast. s. 14,7; 70,1; 74,21) et πικρὰ θάλασσα (l. c. 203,14), Quae explicationes aliam et aliam etymologiam supponunt; *illuminare* videtur referendum ad hiphil verbi ראה; participium מראה, quod verbum apud LXX saepius φωτίζειν vertitur. Iam secundum formationem aramaicam participium aphel femin. formatur in יא; unde ergo illa explicatio petita videtur. Smyrna maris declaratur ex מר myrrha, smyrna et ים mare. Stella maris (si revera stella legenda est, uti etiam legit *de Lagarde*, Onom. 14,8) iterum referri debebit ad aliquam a verbo ראה in hiphil derivationem et ים mare. Fuerunt tamen

qui *stellam* antiquo errore pro *stilla* positum esse vellent; atque revera *stillam* praebet codex babenbergensis saeculi 9 exeuntis libri interpretationis hebraicorum nominum, altero loco in quo *S. Hier.* iterum nomen Mariae explicat, scil. de evangelio Matthaei. Sed eo quoque loco cum reliquis omnibus testibus criticis *de Lagarde* servat in textu *stellam* (p. 95). Verum est in utroque loco *S. Hier.* stellam maris ita coniungere, ut potius exspectares stillam. Priore loco adiungit ad smyrnam maris, altero loco : melius est autem ut dicamus sonare eam stellam maris sive amarum mare; iam מַר est amarum et *gutta, stilla* cf. Is. 40,15; ecce gentes quasi *stilla* situlae, ut *S. Hier.* vertit. Quare complures existimant *S. Hier.* scripsisse *stillam* maris, et cum Isidorus hispalensis (Etymol. 7,10; *M.* 82,289) nomen Mariae interpretetur stellam maris, Isidorum emendasse *stellam* (in alio loco, de ortu et obitu Patrum cap. 67 solum interpretatur dominam, illuminatricem; *M.* 83,148). Vide ea de re Zeitschrift der deutschen morgenlaendischen Gesellschaft 1877 p. 183; Theologisch — practische Quartalschrift, Linz 1880 p. 58-64; Zeitschrift für katholische Theologie, Innsbruck 1880 p. 387. In ultimo periodico p. 389 etiam refertur Lauth in libro : Moses-Osarsiph (München 1879) contendere inveniri in inscriptionibus hieroglyphicis nomen feminae Minur-juma et post Minur poni signum determinativum stellae; unde Minurjam = stella maris.

Praeterea altero hoc loco libri interpretationis hebr. nominum haec habet *S. Hier.* : « Mariam plerique aestimant interpretari : illuminant me isti vel illuminatrix vel smyrna maris. Sed mihi nequaquam videtur; melius est autem ut dicamus sonare eam stellam maris sive amarum mare, sciendumque quod Maria sermone syro domina nuncupatur ». En, habes iam sex explicationes! Apud Syros dominus dicitur מר, מרא. Ad eandem dominae notionem alii pervenire conantur nomen derivantes ab hebr. מרה cui notionem dominandi attribuunt (cf. *Bisp.*). Alii praeferunt notionem *amaram* (cf. *Grimm* I p. 422); *Gesenius* Thes. ling. hebr. p. 819 explanat vocem : contumacia; *Fürst* in concord. hebr. p. 1285 : afflicta, infelix; sed in lexico : pinguis, robusta. *Grimm* l. c. exponit qua ratione Mirjam soror Moysis typus sit Mariae; vide quoque *Zschokke*, Biblische Frauen p. 155. Iam si de istis explicationibus aliquod iudicium ferendum est, illae certe quae nomen esse compositum volunt et mare ibi reperiunt, omnino relinquendae sunt. Neque probabile videtur alicui puellae recenter natae nomen indi vel contumaciae, rebellis, vel amarae, afflictae. Eam vocari robustam, dominantem, facilius concedendum est vel quod aliis quoque visum est exaltatam, sublimem (a רום?). Nomen myrrhae ex eo multum commendatur, quia puellarum nomina ex arboribus plantisque deprompta revera in usu erant; ita Esther in domo paterna vocabatur הֲדַסָּה murtus : Susanna nomen habet lilii; Basemat a calamo odorifero, balsamo, Zelpha a succo myrrhae, Sarvia (צְרוּיָה) a balsamo, Thamar a palma.

Demum in v. 17 evangelista monet tres temporis conditiones po-

pulum percurrisse; tres scil. distinguuntur gubernandi modi, iudicum, regum, sacerdotum (cf. *Euth. Theoph. op. imp. Ians. Sylv. Schanz*), triplex itaque cernitur historiae populi Dei distinctio (*Pasch. Bed.*) et unaquaque periodo populus moribus suis satis superque ostendit quantopere opus haberent doctore Christo et adiutore (cf. *S. Chrys. Theoph.*). Triplici itaque statu reipublicae tres illae periodi satis inter se distinguuntur. Adnotat *Mald.* convenire evangelicam quoque parabolam Luc. 20,9-14, ubi dominus ille vineae triplices ad repetendum fructum misit servos, qui cum nihil effecissent misit ad extremum filium suum. Ita Deus omnes quasi vias tentavit, ut populum suum in officio contineret. Advertit *Sylv.* in unaquaque tessaradecade insignem promissionem de Messia esse datam; in prima Abraham, in altera David, in tertia per Aggaeum et Zachariam Zorobabeli duci Iudae et summo sacerdoti. Explicite monet evangelista in unaquaque periodo quatuordecim esse generationes. Cur eas tam diligenter enumeret, variae rationes afferuntur. Exilior videtur ratio illa quae placuit *Calm. Patr.* id fieri quo memoriae melius consulat, forsitan etiam ut obsecundetur gustui Iudaeorum quos huiusmodi numerorum analogiae et proportiones delectent. Meliorem reddidit *Cai.*, ne scil. quisquam putaret ipsum ex oblivione aliquid reliquisse; proinde omissiones esse consulto factas et ex industria (sim. *Sylv.*) et certe addi debet cum *Mald.* in ista aequalitate et in ipso numero intelligendum esse aliquid subesse mysterii. Poterat ex ipsa aequalitate haud improbabiliter concludi iam novum instare rerum ordinem. Nam ab Abraham post 14 generationes populus Davide rege in novum melioremque ordinem est redactus; magna iterum mutatio facta est post 14 generationes : respublica est collapsa; iam post ruinam factam iterum decima quarta exsistit generatio; ergo novus rerum ordo, magna quaedam immutatio iure videtur exspectanda. Iam quaenam? certe non alia nisi quae promissa erat, scil. ut tabernaculum David quod cecidit erigeretur, ut corona abiecta per 14 generationes ei daretur cuius est ius (Am. 9,11. Ez. 21,27). Similiter *Lap.* existimat.

In ipsis quoque numeris mystice explanandis multum versantur *S. Augustinus*, de cons. evang. 2,4. 8-11, *Rab. op. imp. cat. Thom. Pasch.* etc. Probabilissimum est in 14 generationibus consulto selectis numerum sacrum septenarium spectari geminatum (*Pasch. Lap. Schanz*). Celebris quoque est sententia qua 42 generationes comparantur cum 42 mansionibus filiorum Israel in deserto. Filii enim Israel post 42 mansiones pervenerunt ad terram promissam et hereditatem, pervenerunt ad ducem Iesu (Iosue) qui eos introduxit; ita per 42 generationes Christus ad nos descendit et

nos in hereditatem introducit; ita populus electus per 42 generationes pervenit ad Iesum ducem etc. — Quem in modum explicant *Origenes*, hom. 27 in Num. *M.* 12,783, *S. Hier.* in ep. ad Fabiolam, ep. 78; *M.* 22,700, *Pasch. Bed. Alb. Mald. Lap.* In numero 42 etiam praesens Ecclesiae tempus signari aiunt; « septies enim seni quadraginta duo faciunt; et rarus est quidem qui sane sex ad opera, septem vero ad requiem futurae vitae significandam pertinere dubitet » (*Pasch.*) etc. etc.

b) Natus de Virgine 1,18-25.

1,18. Christi autem generatio sic erat: cum esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. 19. Ioseph autem vir eius cum esset iustus et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam. 20. Haec autem eo cogitante ecce angelus Domini apparuit in somnis ei dicens: Ioseph fili David, noli timere accipere Mariam coniugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est; 21. pariet autem filium et vocabis nomen eius Iesum; ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum. 22. Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: 23. Ecce virgo in utero habebit et pariet filium et vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum Nobiscum Deus. 24. Exsurgens autem Ioseph a somno fecit, sicut praecepit ei angelus Domini et accepit coniugem suam. 25. Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum, et vocavit nomen eius Iesum.

1,18. Τοῦ δὲ Χριστοῦ Ἰησοῦ ἡ γένεσις οὕτως ἦν· μνηστευθείσης τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου. 19. Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς δίκαιος ὢν καὶ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν. 20. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ λέγων· Ἰωσὴφ υἱὸς Δαυείδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαρίαν τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου. 21. τέξεται δὲ υἱὸν καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. 22. τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· 23. ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱὸν καὶ καλέσουσιν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὅ ἐστιν μεθερμηνευόμενον μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. 24. ἐγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος κυρίου καὶ παρέλαβεν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, 25. καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν ἕως οὗ ἔτεκεν υἱόν, καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.

In. v. 18 legit Ti Ἰησοῦ Χριστοῦ cum ℵ C E K L M P S U V Z Γ Δ Π al fere omn sah cop syr (utr) arm aeth; Or Eus Did Epiph. — B et Or praebent Χρ. Ι.; solum Christi habent 71. it vg sax fr syr (cu) pers (w) Ir Ps-Ath Theoph. Aug al — γενεσις Ti W H cum ℵ B C P S Z Δ al syr (p) Eus Ps-Ath Max; sed γεννησις E K L M U V Γ Π al pler syr Did. — cum vulg. habeat *generatio*, uti 1,1, supponitur γενεσις. Post μνηστευθ. addunt γαρ C^2 E K L M P S U V Γ Δ Π al pler d Eus Bas al; omittunt Ti W H cum ℵ B C Z 1. 209. Did Epiph Chr Max Ir it vg sah cop syr arm al. — In v. 19 legunt δειγματισαι Ti W H cum ℵ (a vel b) B Z 1. Eus d *praepalare*, k et Aug *divulgare*, Vig *detegere*; παραδειγματ. praebent ℵ (* et c) C E K L M P S U V Γ Δ Π al fere omn; it vg *traducere*. In v. 21 syr (cu) praebet *mundum* (scil. salvum faciet). In v. 22 inserunt *Isaiam* D al it (pl) syr (cu p hr) al Ir et dub ken rush, uti in v. 24 Chr sah

cop addunt *Mariam* (coniugem suam). In v. 25 om *primogenitum* Ti W H cum ℵ B Z 1. 33. a (vid) b c g[1] k sah cop syr (cu) Amb al; habent τον πρωτοτοκον C D E K L M S U V Γ Δ Π al pler f ff[1] g[2] (unigenitum) q syr (utr) arm aeth al Ath Ps-Ath Epiph Aug Hier; eodem modo legitur Luc. 2,7 sine lectione variante.

Primo explicat evangelista, cur contra reliquam generationis seriem dicendum fuerit *de qua natus est;* declarat dubitationem Iosephi eiusque dubii per angelum solutionem; dein exponit in conceptu et partu virgineo cerni adimpletionem vaticinii olim dati Is. 7,14.

Dixerat s. auctor in v. 16 Iesum nomen gerere Christi (ὁ λεγόμενος). Pergit nunc (ex plurimorum testimonio) uti 1,1 inceperat : Iesu Christi generatio i. e. ortus vel origo hominis qui nomine Iesu innotuit omnibus et qui simul erat Messias, hac ratione evenit : non communi hominum modo conceptus est, sed eius conceptio effecta est de Spiritu sancto. Bene ostendit nexum cum antecedentibus *S. Chrys.* : « ne audiens virum Mariae putares communi naturae lege Christum natum esse, adverte quomodo ea addat quae opinionem istam corrigant; audisti, inquit, virum, audisti matrem, audisti nomen puero datum, audi etiam generationis (γεννήσεως) modum ». Haec tamen verba : Christi generatio sic erat, ad antecedentia refert *S. Hier.*, item videtur Origenes hom. 28 in Lucam (*M.* 13,1872); posse referri vel ad antecedentia vel ad subsequentia *Bed. Rab.* existimant. Sed communissima eaque vera sententia est, ut ad subsequentia pertinere dicantur; cur enim Matthaeus absoluta genealogia adnotaret eam ita esse sicut ipse eam retulerit (*Patr.* diss. 15 p. 123)? id quod plane abundat; verum e re erat, ne quis existimaret Christum eodem modo quo alii genitum esse, modum quo genitus esset explicare, ut eum cuius generationem cum aliorum generationibus connumerarat, tamen singularem habere originem demonstraretur (*Mald*).

Vox *desponsata* in propria sua et nativa significatione, uti graecum μνηστευθείσης, retineri debet; scil. sponsalia esse inita inter Mariam et Ioseph. Verum simul oportet adverti apud Iudaeos sponsis iam eadem iura fuisse quae esse solent matrimonio iunctis. Proinde etiam antequam sponsa pompa sollemni in domum sponsi duceretur et nuptiae festive celebrarentur, sponsus et sponsa impune tamquam vir et mulier inter se agere poterant. Atque desponsam haberi sicuti nuptam, etiam ex Deut. 22,23-28 statim colligitur. Ad eum morem legitimum non attendentes aliqui putarunt, ut honori virginis esset consultum, desponsatam hoc loco accipi debere in notione *nuptae*. Ita videtur *S. Ambrosius* (in Luc. lib. 2,2) accepisse, cum dicat partum innuptae lege damnari; ita *Mald. Ians. Sylv.* aliique. Re

quidem vere sentiunt quia sponsus et sponsa si vellent iam uti possent omnibus matrimonii iuribus, proinde iam exsistere verum coniugium existimari potest; at a verbi proprietate recedunt. Desponsatione facta iis iura coniugum propria fuisse, etiam modo loquendi evangelistae satis declaratur; nam v. 19 Ioseph dicitur vir eius; sermo est de dimissione; angelus v. 20 Mariam vocat coniugem τὴν γυναῖκα Iosephi. Quare merito *S. Hier.* ad v. 17 monet: « recordare consuetudinis Scripturarum, quod sponsi viri et sponsae vocantur uxores ». De qua re bene tractant *Calm. Patr.* diss. 15 p. 127; *Grimm* I p. 124.219; *Flunk* l. c.

Cur Deus voluerit filium suum concipi a virgine *desponsata*, ratio in aperto est. Ita enim mysterio Incarnationis quod non statim manifestari et intelligi potuit consulitur, providetur quoque honori virginis; de qua re *S. Ambr.* l. c. dicit : « maluit Dominus aliquos de suo ortu quam de matris pudore dubitare; sciebat enim teneram esse virginis verecundiam et lubricam famam pudoris ». Praeterea merito addunt virgini auxilium in sponso et solatium dari debuisse; Iosephum testem et custodem esse virginitatis Mariae. Notum est quod scribit *S. Hier.* : « martyr Ignatius etiam quartam addit causam, cur a desponsata conceptus sit, ut partus, inquiens, eius celareter diabolo, dum eum putat non de virgine sed de uxore generatum ». Eandem affert *S. Ambr.* lib. 2 n. 3 quoque : « non mediocris causa est, ut virginitas Mariae falleret principem mundi, qui cum desponsatam viro cerneret, partum non potuit habere suspectum »; quae ratio dein a multis profertur; cf. *S. Thom.* in com. et in Summae p. 3 qu. 29 art. 1; *Sylv. Suarez* in 3 partem S. Thomae qu. 29. Contra quam sententiam varia movent *Scotus* (in 4 librum sentent. dist. 30. qu. 2) et *Tostatus* (qu. 31 in 1 cap. Matth.) et *Salm.* et *Mald.* : diabolum potuisse omnino viribus naturalibus cognoscere Mariam virginem esse; ergo debuisse virtute divina ne adverteret prohiberi; iam si peculiari Dei interventu opus fuerit, eodem interventu potuisse diabolum impediri ne cognosceret quomodo concepisset etsi non fuisset desponsata; proinde illam rationem ne diabolus partum suspicaretur virgineum esse inefficacem. Porro multo insigniora documenta quam sit partus virgineus diabolo non esse abscondita ex quibus quis esset Iesus coniectare posset; talia esse angelorum annuntiationem ad pastores factam, stellam et adventum et adorationem magorum, vocem de coelo lapsam in Christi baptismate, testimonia Ioannis baptistae etc.; quae omnia cum nemo dixerit diabolo esse occultata, vix assumi posse Deum miraculo intervenisse ne partum virgineum cognosceret. — Aliam quoque rationem reddit

S. Thom. Summa l. c. ut cum ipsa esset virgo et desponsata honoraretur in ea et virginitas et matrimonium contra haereticos alteri horum detrahentes.

Quamvis itaque desponsatione facta iam iis praesto essent more antiquo iura matrimonii, tamen non statim solebat sponsus sponsam suam in eadem secum domo habere cohabitantem. Id non fiebat nisi nuptiis sollemniter confectis. Unde intelligitur discrimen quod iam enuntiatur Deut. 20,7 : quis est homo qui despondit uxorem et non accepit eam? Cum itaque evangelista dicat *antequam convenirent,* nos docet signa praegnationis, uterum intumescentem, apparuisse, antequam Iosephus sponsam suam nuptiis publice celebratis in suam deduceret domum, vel antequam in eadem domo cohabitarent, vel, ut *Rab.* dicit, antequam nuptiarum sollemnia rite celebrarent. Ita συνελθεῖν de habitatione in eadem domo vi vocis et usu adhibetur et hoc loco ita debet accipi propter v. 20 quo iubetur *accipere* Mariam παραλαβεῖν i. e. ad se domum suam adducere, id quod v. 24 Iosephus praestitit. Eo modo vocem rite accipiunt *S. Bruno, Salm. Mar. Calm. Lamy, Patr. Schegg, Reischl, Schanz, Fil. Keil, Weiss.* Alii tamen sat multi vocem accipiunt de congressu maritali; ita *S. Chrys. Ambr. Hier. Pasch. Theoph. Euth. Mald. Bar. Tost. Ians. Lap. Sylv. Sa, Est. Men.,* qui plerumque etiam opinantur Mariam iam habitasse in eadem cum Ioseph domo. Vox quidem συνελθεῖν etiam de commercio matrimoniali adhibetur; at quo sensu hic usurpetur, erui debet ex v. 20. 24; accedit quod evangelista in v. 25 de altero sensu voce utitur cognoscendi.

Beata virgo statim post conceptionem abiit in montana in civitatem Iuda ad Elisabeth et cum illa mansit quasi mensibus tribus (Luc. 1, 39. 56); abiit sola, sponsum non habebat comitem. Reversa igitur post tempus fere trium mensium, quo tempore signa praegnationis apparere solent, *inventa est in utero habens de Spiritu sancto,* εὑρέθη i. e. ut *Euth.* bene explicat ἐφάνη, apparuit. Notat *S. Chrys.* et post eum *Theoph. Thom. Mald.* verbum dici de re quae praeter spem et exspectationem eveniat; id vero hoc loco significari nullo modo opus est; nam, ut *S. Bruno* bene notat, eam visam esse gravidam a familiaribus, ab iis qui cum ea versabantur, « nemo tamen eam in aliquo suspectam habuit, quoniam desponsatam esse sciebant ». Ea res solum mira et praeter exspectationem accidit S. Iosepho. Quod *S. Hier.* dicit, Iosephum pene licentia maritali futurae uxoris omnia novisse, « nisi me tanti auctoris reverentia retineret, minus reverenter dictum dicerem; satis habeo non assentiri; nam εὑρίσκειν

potius significat non quaerendo, non cogitando, praeter opinionem aliquid invenire, ut Chrys. idoneus graeci sermonis testis adnotavit; non ergo Ioseph vestigando, sed non quaerendo, visu eoque purissimo minimeque curioso Mariam praegnantem invenit » (*Mald.*), scil. sicuti quivis qui modo oculos adiiceret videre posset eam esse gravidam. Illud autem *de Spiritu sancto* « Matthaeus ardenti probatur amore praeveniendo addidisse, antequam angelus id exponeret, maxime ne lectoris animum mox subreperet suspicio quae postea dictis angelicis purganda esset » (*S. Pasch. Thom.*). Est igitur exponendum : inventa est, apparuit gravida, at habebat in utero (filium Dei conceptum) de Spiritu sancto (*Bar. Ians. Lap.* etc.). Et eam explicationem quam plerique sequuntur veram esse, haud difficile probatur. Exceptis enim Elisabeth et Zacharia nemo sciebat modum quo b. Virgo supernaturaliter conceperat; iam quomodo alii in eius notitiam venirent, dum tacente Maria id ne ipse quidem sponsus eius cognosceret? Iosephum autem modum conceptionis ignorasse, iam *Alb. Mald. Ians.* ex sermone angeli omnino constare asserunt, cum tandem angelus eum doceat de Spiritu sancto esse quod in ea natum sit.

Sunt tamen iam in antiquitate qui enuntiationem hanc *inventa est in utero habens de Spiritu sancto* coniunctim acceperint[1]; ita legitur in homilia de humana Christi nativitate quae S. Basilio adscribebatur (falso tamen) : utrumque invenit Ioseph et conceptionem et causam quod de Spiritu sancto (in vol. 2 edit. Maurinorum p. 597) et in quaestionibus ad Steph. Eusebius dicit : « sicut Elisabeth ex Spiritu s. notum factum est, ita Iosepho quoque, iustus enim erat » (quaest. 1,3; *M.* 22,884). Idem asserit auctor homiliae 1 ex variis evangelistarum locis, qui olim credebatur Origenes : « ideo eam dimittere volebat quoniam virtutem mysterii et sacramentum quoddam magnificum in eadem cognoscebat cui approximare se indignum existimabat; ergo humilians se ante tantam et tam ineffabilem rem quaerebat se longe facere ». Idem refert *Rab.* affirmans Iosephum ex Isaia novisse virginem de domo David esse concepturam et parituram Dominum, atque ideo non dubitasse quin in Maria hanc prophetiam videret impletam; proinde se humiliasse, sicut beatus Petrus dixerit : recede a me, Domine. Idem quoque recitat S. Thomas in catena. Clare quoque ex verbis arguit *Theoph.* : « hoc est, innotuit (διεγνώσθη) quod ex Spiritu sancto concepit; unde clam voluit eam dimittere, quasi non auderet habere uxorem quae tanta gratia esset donata ». Eandemque sententiam *Salm.* tract. 30 firmiter tenet : « cuius sunt imprimis multi veteres patres et recentiores; magnae etiam et efficaces rationes ad idem persuadendum exsistunt ». Dein recitat

1. De qua quaestione vide quae egregie disputant *Flunk* l. c. p. 681 et *Keppler*, Die Bedenken des hl. Joseph, Theologische Quartalschrift, Tübingen 1889 p. 558-577.

locos quos Origeni et Basilio (falso) attribuit, locum *Theoph.* et ex S. Bernardi hom. 2 super Missus est, quem tamen fatetur subiungere quoque aliam communem sententiam de suspicione adulterii; tum addit : « in eandem sententiam descendunt Richardus de s. Victore, Ioannes Gerson, Ioannes Eckius sermone de nativitate Virginis, Ambrosius Catharinus, quin etiam revelationes huic opinioni favent. Nam inter alias b. Brigitta lib. 7 cap. 25 ita scribit... : recordatus dicta prophetarum praenuntiantium filium Dei nasciturum ex virgine reputabat se indignum tali servire matri..., eadem b. Brigitta lib. 6 cap. 59 idem testimonium de S. Iosepho perhibet ». Atque pro eadem sententia praeterea a *Morales* (lib. 4 tract. 4 p. 427) afferuntur : Turrecremata, Major, Soto, Rossignolus, Paludanus, Sotus, Druthmarus, Busto, Isolanus, Natalis, Canisius; atque ipse quoque eidem sententiae calculum adiicit et hoc loco et iam lib. 2 tract. 9 p. 171, dum censet Iosephum se omnino indignum iudicasse tantae dignitatis habitandi cum Virgine et propterea voluisse Virginem dimittere. Inter rationes eam potissimum *Salm.* urget quam *Grimm* quoque, recentissimus eius sententiae patronus, effert I p. 220, cf. *Cornely*, Introd. III p. 202, verba textus esse coniunctim legenda; alioquin dividendo vim manifestam fieri litterae, et rerum quae actae sint in domo Zachariae Iosephum non potuisse esse ignarum et b. Virginem quae in domo Zachariae magnalia Dei annuntiaverit non posse censeri eadem celasse eum cui adeo subiecta fuerit et qui ratione desponsationis ius illud cognoscendi habuerit. Alios eiusdem sententiae patronos *Bar.* quoque recenset qui tamen ipse eis minime suffragatur, quia cum evangelistae verbis non recte cohaereat, quae si recta expendantur trutina apparere ait Iosephum ante angeli apparitionem plane ignorasse b. Virginem ex Spiritu s. concepisse.

Atque profecto ea in sententia aliud responsum ab angelo dari exspectaremus non autem idem ab eo dici quod ea in explicatione Iosepho iam innotuerat. Cur enim non vereatur Mariam accipere coniugem, nullam aliam rationem ab angelo afferri audimus nisi quia de Spiritu sancto concepit. Sed haec est ea in opinione ipsa illa ratio cur Iosephus putet sibi esse recedendum et renuntiandum iuri suo. Quomodo itaque haec eadem ipsi proponi potest ratio, ut eam accipiat? Dicendum erat vel saltem innuendum hac Spiritus s. obumbratione eum minime prohiberi neque eam esse reverentiam quam Spiritus s. ab eo postulet ut relinquat sponsam, verum potius ut ei assistat eamque protegat, eum constitui testem et protectorem virginis matris. Sed tale quid angelus non loquitur. *Grimm* quidem angeli verba ita circumlocutione exprimit : nullum ab eo ius violari, si accipiat Mariam uxorem et eam in suam domum adducat; cum enim fructus ventris eius sit de Spiritu sancto, non exsistere patrem cuius ius vereri debeat. Utique ita angelus loqui debuit in illa sententia; at num ita loquitur? Ex verbis planis nihil aliud dicit nisi quod Iosephus iam novit ea acceptione supposita. Idem quoque elucet, quia *Theoph.* et *Salm.* ut sibi constent in interpretando, verba textus ab obvio suo sensu in aliam acceptionem detorquent; et ille quidem : ne timeas, hoc est, tu quidem

times adiungi illi utpote quae ex Spiritu s. conceperit, sed ne timeas eam domi tenere; hic vero : ne timeas eam accipere in coniugem ob hanc causam quia quod natum est in ea de Spiritu s. est, sed cognosce in hac re necessariam esse operam tuam, ut ei officia patris exhibeas. Dein haec sententia nequit componi cum v. 19 quem vide.

Contendit *Grimm* l. c. eam explicationem iam dari ab Origene, Basilio, Hilario. Hoc perperam dicitur. Loci qui afferuntur sunt ex homiliis quae Origeni et Basilio olim adscribebantur. Neque Hilarius eius explicationis patronus dici potest. Immo ex Hilario contrarium sequitur. Dicit enim : « noli timere accipere Mariam coniugem tuam, dictum est Ioseph volenti eam abiicere, quia iustus ipse nollet *in eam lege decerni;* igitur ne qua de partu eius ambiguitas exsisteret, ipse concepti ex Spiritu s. Christi testis assumitur; dehinc quia desponsata esset, in coniugem recipitur ». Ex quibus duo aperte consequuntur : Ioseph noluit in eam lege decerni; sed qui ita mentem Iosephi explicat censet Mariam apud eum in suspicione admissi facinoris fuisse; quomodo enim si iam cognovisset eam concepisse de Spiritu s., ipsi in mentem venire potuisset in eam lege decerni? Dein si S. Hilarius dicit Iosephum assumi testem concepti ex Spiritu s. Christi, id dicit, postquam angeli verba recitavit; ergo ex angeli verbis fit testis interprete S. Hilario et gratuito et falso ei alia sententia attribuitur.

Notissimum est theologorum axioma : omnia opera ad extra tribus Personis ss. Trinitatis sunt communia; at nihilominus singula singulis Personis appropriantur secundum quandam similitudinem quam opera habent cum proprietate personali. Ratio proxima cur Matthaeus scripserit *in utero habens de Spiritu s.,* certe agnoscenda erit in verbis angeli annuntiantis Incarnationis mysterium (Luc. 1,35). Ipse igitur nuntius coelestis nos modum docet loquendi. At tamen quaerere licet cum *Rab.* : « cum illam creaturam quam virgo concepit et peperit quamvis ad solam personam Filii pertinentem tota Trinitas fecerit, neque enim separabilia sunt opera Trinitatis, cur in ea facienda solus Spiritus s. nominatus est »? Huius autem loquendi modi optimas rationes adducit, ut ait *Suarez* (in 3 p. qu. 32 art. 1), *S. Thomas* et adeo perspicue ut nihil addere oporteat. Affert autem tres : primo quia id congruit causae Incarnationis quae consideratur ex parte Dei; Spiritus enim sanctus est amor Patris et Filii; Incarnatio autem maxima est Dei erga nos amoris exhibitio. Secundo id congruit causae Incarnationis ex parte naturae assumptae; humana natura est enim assumpta a Filio Dei in unitatem personae ex sola gratia, gratia autem attribuitur Spiritui sancto. Tertio hoc congruit termino Incarnationis i. e. ut homo ille qui concipiebatur esset sanctus et Filius Dei; utrumque autem horum attribuitur Spiritui sancto; nam per ipsum efficiuntur homines filii Dei (Gal. 4,6) et

ipse est etiam Spiritus sanctificationis; sicut ergo alii per Spiritum s. sanctificantur spiritualiter, ut sint filii Dei adoptivi, ita Christus per Spiritum s. est in sanctitate conceptus, ut esset Filius Dei naturalis. Vide Summam p. 3 qu. 32 art. 1. Spiritus enim sanctus per viam amoris consummantis ac perficientis vias productionis aeternas procedit in ss. Trinitate; quare opera amoris, benignitatis, liberalitatis ei attribuuntur; iam vero Incarnatio est summum erga nos beneficium omniumque beneficiorum caput; dein Spiritus s. est quoddam semen divinum quo omnia fecundantur, est quasi anima qua animantur et vivificantur omnia (cf. Gen. 1,2. Ps. 103,30. Ioan. 6,63), unde Incarnatio, opus fecunditatis et vivificationis, ei attribuitur (cf. *Salm. Mald.*). Potissimam rationem *Rab.* cernit in gratia, *Beda* vero quia Christus adventu suo donum Spiritus s. in se credentibus large ministravit. Dicitur itaque *in utero habens de* (ἐκ) *Spiritu sancto*, quia Spiritus s. sua potentia et virtute creatrice id supplevit et effecit quod ad conceptionem requirebatur; vide Luc. 1,35.

Quid Ioseph, cum sponsam ab Elisabeth reducem cerneret praegnantem? Matthaeus virum nobis describit *iustum* i. e. qui legis divinae normam presse sequitur et in vita sua exprimit et qui simul apud se statuere non potuit, vel id a se impetrare non potuit (μὴ θέλων), ut eam palam faceret scil. quod non a se, a sponso concepisset; cum itaque ex una parte legem sequeretur ducem ac normam, ex altera parte animo esset maxime benigno ac miti, qui animus describitur quia noluit sponsam δειγματίσαι, id quo et iustitiae et suo animo benigno, sibi et sponsae emolumento maxime consultum esset facere intendit (ἐβουλήθη) i. e. voluit, de ea re secum cogitavit, ut occulte eam dimitteret. Hic est sensus verborum obvius. Iam singula sunt consideranda. Vidit sponsam esse gravidam; nescit a quo; Maria silet, rem Deo committens, qui sicut Elisabeth edocuerat, ita si ei placitum fuerit Iosephum reddet certiorem. Mariae silentium de mysterio in se peracto non cum aliquibus inde explicabimus quia putaret fore ut Iosephus sibi non crederet asserenti id quod excedere videretur testimonium unius puellae, sed ex eo quod totum negotium subiecit divinae providentiae, ut Deus disponeret id quod sibi magis esset beneplacitum, certissima tenens fiducia fore ut Deus ab hac afflictione quam ipsa ex turbatione Ioseph sponsi experiebatur se liberaret. Ut autem sibi cum silentio rem Deo esse relinquendam existimaret, omnino induci poterat, immo fere debebat eo quod Deus ipse mysterium revelasset Elisabeth. Inde merito concludebat Deum qui rem adeo stupendam operatus sit etiam sibi soli reservare curam eam patefaciendi quando et quibus voluisset. Ita fere *Ians.*

Bar. Sylv. Lap. Keppler l. c. p. 575. Magnam autem hoc silentio Iosepho additam esse afflictionem neminem latere potest atque ipsam quoque b. Virginem ea sponsi turbatione multum expertam esse doloris ac moestitiae pariter certum est. Haerebat quippe Iosephus anxius; exspectat rem declarari a sponsa. Culpam eius subesse, propter perspectos eius mores et vitae integritatem, modestiam, sanctitatem admittere animus eius refugit; sed si invita vim est experta, cur non rem pandit? Quomodo res sit explananda nescit; quare id consilii animo volvit quo et sibi et sponsae optime consulat, scil. ut eam occulte dimittat. Sibi consulit; nescit quippe quid acciderit; si vim passa est ante desponsationem, is qui intulit tenebatur eam dotare et uxorem habere (Ex. 22,16. Deut. 22,28); si postea, cum ipsa sponsa nihil de se aperiat, etiam maxime consultum videbatur, ut ei plenam restitueret libertatem seseque ab omni molestia liberaret quae exoriri posset a sponsa gravida aliunde. Ita ergo omni ex parte iustitiae consulit. Quare iustus vocatur, utpote qui normam iusti sequitur et recti; quare haec appellatio *iusti* ad alterum versus membrum, ad ipsam dimissionem potius pertinet, uti *S. Chrys. Patr.* explicant, non ut *Mald. Ians.* volunt ad prius, quo magis eius pietas commendatur.

Sunt qui *iustum* explicent benignum, mitem, pium (*S. Chrys.*). At ad eam notionem vocem deflectere non est opus. Nam pium ac mitem se demonstrat, dum eam non vult traducere (*S. Pasch.*). Voluit enim, ut *Euth.* dicit, sponsam a malorum perpessione servare quia id quod factum erat non manifestabat. Tamquam sponsus stricto iure poterat sponsam accusare, in ius vocare, ut de sua conditione rationem redderet et pro merito vel alius vel ipsa vel ambo punirentur. Verum cum adverteret sponsam ne sibi, sponso, quidem rem declarare velle, omnino abhorruit rem ad iudices deferre. Noluit eam δειγματίσαι i. e. ut *Euseb.* l. c. explicat τὸ φανερὸν ἁπλῶς ποιῆσαι et notat idem non dici ab evangelista παραδειγματίσαι quod significet τὴν ἐπὶ κακῶς πράξαντι εἰς πάντας φανέρωσιν, sed bene adhibitam esse vocem multo mitiorem. Non solum igitur eam noluit accusare, verum etiam noluit notum fieri quantum in se esset, eam non a se concepisse. Eodem modo explica *traducere,* noluit eam diffamare, in publicum sermonem vulgi efferre (*Salm. Ians.*), vel ut S. Augustinus dicit : noluit eam divulgare (ep. ad Macedonium, ep. 153 cap. 4,9; olim ep. 54). Dicitur enim etiam apud Livium traducere per ora hominum i. e. aliquem publicae ignominiae exponere. Rem itaque quae ipsum reddebat anxium ac sollicitum nolebat efferri in vulgus, sed cogitabat eam occulte dimittere. Iam *Estius* adnotat discrimen

inter θέλειν et βούλεσθαι; significare βούλεσθαι cogitationem, deliberationem, rem animo versare, consilium capere, dum θέλειν magis dicat voluntatem firmam et fixam. Similiter recentiores quoque vim verborum explicant : prius magis efferre notionem generalem : animo volvere, intendere; alterum : apud se constitutum habere (cf. *Cremer,* Biblisch-theolog. Woerterb. p. 176). Voluit itaque sponsae plenam ac integram restituere libertatem, ut plane sui iuris de se liberrime posset disponere; id autem eo modo, ut cur id faceret nemini innotesceret. Bene dicit *Alb.* : « sicut iustus cogitavit dimittere, sicut pius disposuit non accusare, et sicut sapiens voluit id facere occulte, quia hoc fuit tutius quod consilio humano poterat invenire ».

Qua ratione occulta dimissio fieri potuerit, varie explicant. Fortasse Ioseph in animo habebat e loco discedere, in aliam proficisci regionem, id quod censent *Tost. Mald. Lap. Tir. Men. Calm. Grimm* I p. 223; *Keppler.* Alii existimant dimissionem fieri debuisse tradito in manum mulieris libello repudii; hoc autem fieri potuisse vel publice coram iudicibus causa discussa, vel secreto coram duobus testibus causa repudii non patefacta. Ita *Salm. Bar. Ians. Lamy, Patr. Schegg, Bisp. Fil. Ed.* I p. 154, *Wünsche* p. 9, *Mansel.* At alii negant lege fuisse statutum, ut etiam sponsa solum libello repudii dato dimitteretur et proinde Iosephum non de libello repudii cogitasse; ita *Tost. Mald. Grimm, Schanz, Keppler, Weiss.* Atque profecto lex Deut. 24, 1 iis verbis statuitur, ut de uxore quam vir iam cognovit sermo sit (cf. בְּעֻלָה). Quod rabbini posteriores eam legem de sponsalibus quoque explicaverunt, uti Abarbanel (vide *Keil*), nullo modo potest esse argumento idem iam tempore Christi in usu fuisse; idem dic de Maimonide qui etiam pro desponsata libellum repudii postulat (cf. *Lightfoot,* Horae hebr. in Matth. 1,19.23). Ceterum in libello repudii cuius exemplar iuxta Maimonidem datur a Surenhusio (ad Mischn. tr. Gittin; tom. III p. 323. 325) nulla repudii causa exprimitur, sed solum mulieri facultas tribuitur, ut nubat cuicumque visum fuerit viro. Proinde etiam in sententia eorum qui libellum repudii ex rabbinorum placitis necessarium putant potuit dimissio fieri satis secreto causa non indicata. — Cum itaque Ioseph firmo consilio apud se statuisset sponsam suam non *traducere,* in publicum sermonem efferre vulgi, certe censeri debet eum timuisse ne ex hac manifestatione quidquam sinistri et molesti sponsae eveniret. Suo agendi modo sponsae voluit consulere, id facere quod illi non esset periculosum (*S. Bruno, Cai.*). Unde simul patet eum nondum scivisse Mariam de Spiritu s. concepisse. Nam si hoc scivisset, de accusatione vel opprobrio sponsae ei non potuisset

quidquam in mentem venire; et si conscius fuisset mysterii, etiam intelligere debuit non casu et fortuito virginem esse electam *desponsatam;* quomodo ergo potuisset velle eam relinquere et ita famam eius periculo exponere? cf. *Keppler* p. 572.

Sat multi sunt qui censeant Iosephum suspicionem adulterii contra sponsam habuisse. Ita scribit *S. Iustinus :* « Ioseph Mariae sponsus cum prius vellet sponsam suam eiicere arbitratus ex viri consuetudine, id est ex stupro (ἀπὸ πορνείας) gravidam esse, viso ipsi oblato iussus est uxorem suam non eiicere » (c. Tryph. 78; *M.* 6,657). Idem sentire videtur *S. Ambrosius* dum scribit : « pulchre autem docuit S. Matthaeus quid facere debeat iustus qui probrum coniugis deprehenderit, ut incruentum ab homicidio, castum ab adulterio se praestare debeat, qui enim coniungitur meretrici, unum corpus est » (in Luc. lib. 2,5), et clarius dicit de instit. virginum cap. 5 (*M.* 16,315) Iosephum putasse eam non esse virginem. Explicite quoque eam sententiam tuetur *S. Augustinus;* in epistola ad Macedonium, ep. 153 cap. 4,9 haec habet : « Ioseph cum eam comperisset praegnantem cui se noverat non esse commixtum et ob hoc nihil aliud quam adulteram credidisset, puniri tamen eam noluit nec approbator flagitii fuit »; similiter in sermone 51 (*M.* 38,338). Item censet *S. Chrys.* qui ad v. 20 notat : « cum autem dixit : ne timeas, declarat ipsum metuere ne Deum offendat, si adulteram uxorem habeat; ita nisi hoc fuisset, illam dimittere ne cogitasset quidem », et hom. 8 n. 3 et similiter quoque *Euth.* — Cui sententiae etiam favere videtur *S. Petrus Chrysologus,* serm. 146 (*M.* 52,592), cum dicat : « quid est quod ad sponsam et non ad liberam coelestis innocentiae destinatur arcanum? quid est quod sic zelo sponsi sponsae periculum comparatur? quid est quod virtus tanta putatur crimen, salus certa discrimen? quid est quod inter innocentes taliter laborat pudor, verecundia succumbit, fatigatur castitas, sauciatur fides, exstat accusatio, urget causa... quis excusat sponsam quam conceptus accusat »? etc. Verum cum serm. 145 aliud dicere videatur, hic oratorie exponit fortasse non quod factum sit sed quod evenire vel imminere potuisset re in se sola considerata. *S. Bruno* quoque ait Iosephum circa sponsam suam zelotypia esse motum; « quid faceret? prodere eam timebat ne occideretur; dimittere eam cogitabat quod et sibi facile nec illi periculosum esse sentiebat ». Iam vero occisionem poterat solum timere, si illa facinus pessimum admisisse deprehenderetur (Deut. 22, 22-24). Etiam ex interpretibus posterioribus eodem modo loquuntur scil. Iosephum crimen sponsae suspicatum esse *Tost. Cai. Ians. Bar. Sa, Est.* et *Mald.* quoque dicit eam sententiam verbis sequentibus v. 20 confirmari (quamvis aliam mitiorem nec a veritate nec a pietate discedere mox subiungat) et ex recentioribus *Schanz, Fillion.*

At haec sententia suspicionis de adulterio habet aliquid duri a quo animus refugit; merito dicit *Salm.* : « cedit in iniuriam virginis quod tali a sponso adultera existimetur, cedit et in dedecus ipsius Ioseph viri iusti et

prudentis, cedit postremo in ignominiam ipsius Christi, cuius gloria est habere matrem gloriosam et patrem putativum pium, prudentem, gloriosum ». Num itaque ad eam accedemus qua statuitur iam ad v. 18 Iosephum comperisse conceptionem factam de Spiritu sancto? Sed prohibemur v. 19 et 20. Neque id opus est. Mediam quandam viam quae nec a pietate nec a veritate iudice *Mald.* discedat iam ostendit *S. Hier.* in h. l. : « quomodo Ioseph cum crimen celet uxoris iustus scribitur? sed hoc testimonium Mariae est quod Ioseph sciens illius castitatem et admirans quod evenerat celat silentio cuius mysterium nesciebat ». Et similiter legitur in *op. imp.* : « o inaestimabilis laus Mariae! magis credebat castitati eius quam utero eius et plus gratiae quam naturae. Conceptionem manifeste videbat et fornicationem suspicari non poterat; possibilius esse credebat mulierem sine viro posse concipere quam Mariam posse peccare » (*M.* 56, 633). Et *S. Petrus Chrysologus*, serm. 145 (*M.* 52,588) ita loquitur : « aestuabat animus sanctus negotii novitate perculsus, stabat sponsa praegnans, sed virgo; stabat plena pignore, sed non vacua pudore; stabat de conceptu sollicita, sed de integritate secura; stabat vestita materno munere, sed non honore virginitatis exclusa. Sponsus quid faceret ad ista? accusaret de crimine? sed erat ipse innocentiae testis; culpam diceret? sed erat ipse custos pudoris; urgeret adulterium? sed erat ipse virginitatis assertor. Quid faceret ad ista? cogitat dimittere, quia non poterat vel foris prodere vel intus quod evenerat continere; cogitat dimittere et dicit Deo totum quia quod homini diceret non habebat ». Verba tamen angeli ita explicat, quasi Ioseph crimen sit suspicatus : « noli timere; quam vides virtus est ista, non crimen; hic non humanus lapsus est, sed est divinus illapsus; hic praemium est, non reatus; hic incrementum coeli est, non corporis detrimentum » etc. Similiter quoque S. *Pasch.* : « sed quid sit quod Ioseph recte iustus vocatur, qui non modo castitatis non accenditur zelo, verum nec causam exquirit, pudoris utique Mariae est testimonium quam innocentem noverat, ut eam servando iustus valeat appellari... eam traducere nolebat ad poenam, in qua noverat non esse traditionis infamiam... iustum fuit ne eam ipse traduceret quia castitatis eius conscius erat ». Etiam in Glossa ordinaria legitur : « sciebat illam esse inculpabilem, sed unde vel quid esset ignorabat » (*M.* 114,70). Eandem sententiam proponit *Haymo*, episcopus halberstatensis, hom. 8 in vigiliis nativ. D. : « nam et in Isaia legerat virginem de domo David esse concepturam et parituram Deum de qua etiam domo noverat genus duxisse Mariam, atque ideo non discredebat in ea prophetiam hanc fuisse complendam » (*M.* 118, 48) et iterum : « quaeritur, si inventa est a Ioseph habens de Spiritu sancto, cur dimittere eam voluit? ideo scilicet quia nec totum scivit, nec totum ignoravit. Noverat in utero habentem, non de carnali concubitu, sed spiritali virtute; de quo vero spiritu conceperit ignorabat » l. c. 52. Iosephum non habuisse suspicionem etiam b. *Alb.* existimat, « quia credebat possibilius esse quod virgo concepisset quam quod nefas perpetrasset »; sed etiam addit : « potest tamen etiam dici secundum alios quod iustus in dubiis non statim

prodit ». Et *S. Bernardinus* senensis profitetur in sermone primo de S. Iosepho (in tomo 4, Venetiis 1745 p. 233) se magis adhaerere sententiae eorum qui dicunt, « quod vir iste utraque parte concussus et pro utraque parte allegans neutri parti simpliciter adhaerebat, sed stabat mente attonitus et suspensus. Nam ex una parte erat fortissimum argumentum naturae, quamvis illud non esset sibi notum, nisi in sola exteriori tumefactione uteri aut aliorum consimilium signorum. Ex altera parte pugnabant omnia quae ab initio de virginis sanctitate viderat et audierat et quae per specialem experientiam acceperat et gustaverat...; ex stupore igitur utriusque partis simul sumptae volebat occulte dimittere eam tamquam rem sibi ignotam et suum iudicium transcendentem ». Atque *S. Bonaventura* quoque non dubitat sua facere verba illa quae in op. imp. legimus et quae ipse utique S. Chrysostomi esse putat : o ineffabilis laus Mariae, magis credebat Ioseph castitati eius etc. (Speculum b. Mariae V. lect. 17; opera S. Bon. ed. Peltier, Parisiis 1868, tom. 14 p. 288).

Eandem sententiam etiam proponit *Suarez* in 3 p. qu. 29 art. 2; disp. 7 sect. 2 n. 6 scil. Iosephum ante angeli revelationem nihil mali de Maria iudicasse aut suspicatum esse; eandemque ex interpretibus sequuntur *Sylv. Lap. Tir. Men. Calm.;* ita v. g. *Sylv.* (lib. 1 cap. 10 qu. 7) : « tertia sententia et vera meo iudicio affirmat b. Ioseph nihil mali de b. Virgine fuisse suspicatum et illum latuisse Incarnationis mysterium ac proinde nec bonum nec malum existimasse, sed maxima dubietate iudicium suspendisse »; et *Men.* : « non iudicavit Virginem ex adulterio concepisse; sed unde aut quomodo concepisset dubitavit, et quia non ex se concepisse certo sciebat, dimittere voluit in aliquam aliam regionem proficisci cogitans »; et *Calm.* : « ante angeli affatum cum Mariae pudicitiam et sanctitatem sciret illam neque damnare neque uti adulteram traducere ausus est; vim potius passam esse credidit aut ignota aliqua ex causa ortum esse id quod cernebat quam ex turpi illius consuetudine. Id solum a se praestari posse putavit ex aequitatis legibus, ut ne quid iudicaret atque e patrio solo aliquid causatus discederet, vel clam geminis tantum testibus divortii libellum Mariae exhiberet, non palam et cum probro ». In eandem fere sententiam etiam *Schegg* explicat et *Meschler* (Leben unseres Herrn J. Ch. I p. 113). Iosepho omnino de innocentia Virginis persuasum fuisse *Keppler* quoque tenet et insuper addit valde esse probabile, eum aliquid miraculi et mysterii divini coniecisse; verum ex eo quod Deus tali miraculo Virginem honorasset sibi esse recedendum existimasse, ut Deus libere de ea disponeret; eum scil. ex eo quod ipsi de illo mysterio nihil annuntiaretur collegisse foedus suum cum Maria per ipsum Deum solvi. — Verum si is erat animi eius sensus, iam non intelligitur, quomodo explicari possit : et nollet eam traducere.

Beata Virgo secreta coelestia manifestare non erat iussa ab angelo; experta est in domo Zachariae Deum ipsum mysterium communicare quibus voluerit; dicens *ecce ancilla Domini* sese plane Deo commisit

qui uti opus incepit, ita exsequetur pro sua sapientia; noluit, uti olim fecerant Sara, Rebecca, divinum consilium sibi manifestatum quasi proprio marte promovere. Vidit Ioseph anxium ac dubitantem; utriusque animus profecto non mediocrem dolorem ex ea rerum conditione hausit. At Deus qui neminem nimium affligi permittit, sed ipsa afflictione virtutem electorum probat et manifestat, mox utriusque moestitiam convertit in laetitiam ac consolationem. Quamdiu permiserit utrumque turbari non constat. Sunt qui opinentur statim nocte sequenti post dubitationis diem angelum esse missum ad Iosephum; ita *S. Chrys.* hom. 8 n. 3 : « videt virginem uterum gestantem; ea de re turbatur et admodum anxius est (adulteram enim esse puellam suspicabatur), sed statim adstitit angelus »; ita quoque *Tost.* qu. 43 et *Morales* (lib. 4 tract. 5 p. 449). Quidquid est, cum Ioseph rem tacitus secum perpenderet, tempus erat quam maxime opportunum ad eum edocendum, quia ipsa dubitatione animus iam paratus erat ad dubii solutionem amplectendam. Opinio est haud improbabilis quam *S. Bruno, Thom. Salm.* amplectuntur, missum esse angelum Gabriel; is enim mysterii Incarnationis est nuntius; uti olim Danieli tempus messianum quando futurum esset declaravit (Dan. 9, 24 seq.), ita mysterium iamiam perficiendum b. Virgini nuntiat, quem nuntium quasi complet edocens eum ad quem post b. matrem executio divini consilii quam maxime spectare videtur.

Cum itaque talia (v. 19) animo volveret, v. 20 *ecce,* qua particula apud Matthaeum frequenti res inexspectata, gravis, omni attentione digna inducitur, *angelus Domini apparuit ei* κατ' ὄναρ i. e. non ut aliqui volunt per modum somnii (*Bisp. Meyer, Sevin*), sed sensu temporali, uti κατὰ quoque apud scriptores sacros et profanos adhibetur[1], per somnium, inter somnium. Virgini quae suum debebat consensum dare apparuit vigili, Iosepho qui solum de dubio erat edocendus apparet in somnio, nam prophetis quoque per somnium se locuturum esse Dominus promiserat (Num. 12, 6; *S. Thom.*) et : per somnium in visione nocturna quando irruit sopor super homines et dormiunt in lectulo, tunc aperit aures virorum et erudiens eos instruit disciplina (Iob 33, 15. 16; *Ians.*). Quomodo apparuerit, aliqui quaerunt et opinantur angelum non apparuisse in propria persona neque in assumpta visibili forma, sed visum esse et locutum per species in phantasia formatas quae angelum praesentem et collo-

1. Vide v. g. Matth. 27,15 κατὰ δὲ ἑορτὴν per diem sollemnem, et 19 per visum multa passa sum hodie; Act. 16,25 κατὰ τὸ μεσονύκτιον media nocte; Hebr. 3,8; κατὰ φῶς Xen. Cyrop. 3,3. 25, κατὰ βίον Plato Gorg. 488; cf. Herod. 2,7. 6; vide *Winer*, Grammatik des neutest. Sprachidioms p. 357 et eius anglicam editionem a Moulton, Edinburgh 1882 p. 500.

quentem repraesentassent (*Tost.* qu. 56. *Ians. Bar.*). Sed verbis planis *angelus apparuit* ἐφάνη haec acceptio non commendatur. Angelus Iosephum familiariter compellat nomine prolato et addito dignitatis documento *fili David;* nam quae nuntiaturus est impletionem continent promissionum Davidi datarum et ipsi Iosepho fit nuntius, quia ut filius David a Deo electus est cui in sponsa sua legitima detur Messias filius David. Cuius appellationis vim ac significationem veteres bene declararunt; ita v. g. *Eusebius* (quaest. evang. ad Steph. qu. 1; *M.* 22, 886): « videsis ut a principio filium Davidis hunc appellat scil. eundem revocans ad progenitorem propter eum quem a Davidis genere omnes exspectabant et significans qui Davidi promissus fuerat hunc esse quem prodigiose Maria conceperat » et *S. Pasch.* : « recognosce quid dictum sit domui David; quia quod ibi promissum est ex prophetia, iam sane completum est per Mariam »; sim. *S. Chrys. Theoph. Euth. Alb. Thom. Salm. Ians. Mald. Sylv.* etc. Ipso itaque nomine David prolato et monens Iosephum de stirpe davidica eius animum praeparat, ut de promissis Davidi implendis agi statim animo praesagiat. Idque eo magis illa compellatione effecisse putandus est, quia exspectatio Messiae apud pios eo iam tempore vigebat (cf. Luc. 2, 26).

Dum autem angelus ipsa allocutione et admonitione prodit se esse cognitorem cordis afflictionisque cuius nemo hominum gnarus erat, simul se tamquam legitimum ac veracem nuntium coelestem cui omnino fidendum sit probat (*op. imp. Salm.*), alterumque suae missionis divinae argumentum edit prophetans de filio nascituro, uti *Theoph. Alb.* monent. Iam omnem timorem et dubitationem eum deponere iubet; immo ut in magnam erumpat laetitiam (*S. Chrys.*) indicat, omnia enim quae dicit eo pertinent ut tristem et incertum consilii consoletur eique persuadeat non doloris sed laetitiae ingentis materiam eum habere (*Mald.*), quia et Mariam coniugem suam in domum suam deducere et individuam vitae societatem cum ea instituere iubetur quam profecto carissimam iam habet propter animi corporisque perfectionem eximiam, et quod summum est, quia haec eius sponsa mater est Messiae effecta modo plane mirabili, et qualis honor ipsi sit a Deo decretus, iam ex sponsae dignitate elucet et ab angelo plane confirmatur, cum dicat ei *vocabis nomen eius...* i. e. et honorem et officium curamque patris et capitis eius familiae ei demandet quae ex Messia eiusque matre constituta est. Nam, ut *S. Chrys.* dicit, « ne putes quia ex Spiritu sancto est te ideo alienum esse a ministerio tantae dispensationis; tu paternam illius gere curam, ideo vel ab ipsa nominis impositione, nato te parentis loco adiungo » et simi-

liter *Euth. Theoph. Salm. Ians. Mald. Calm.* — Ii qui συνελθεῖν v. 18 de congressu maritali explicant, hoc loco *accipere* παραλαβεῖν explicant domi retinere; animo enim dicunt eam iam dimiserat (*S. Chrys. Euth. Mald. Ians. Bar. Sylv.*); verum παραλαβεῖν non dicit domi retinere; proinde, uti ad v. 18 iam dictum est, sensus est quem verbum ipsum exprimit, ut non dubitet vel vereatur eam in domum suam adducere (*Salm. Patr. Schegg, Schanz, Fil.*) et sollemnitatem nuptiarum celebrare (*S. Thom.*). Quare etiam *coniugem tuam* appositio est ad declarandum qua in conditione Maria iam fuerit ante sollemnem et publicam in domum deductionem, neque licet explicare : accipere Mariam *tamquam coniugem tuam*, cum παραλαβεῖν iam dicat aliquam accipere tamquam uxorem (cf. *Schanz*).

Cur non debeat dubitare vel vereri, additur : quia quod in ea *generatum* est τὸ ἐν αὐτῇ γεννηθέν, de (ἐκ) Spiritu sancto est; quasi dicat : de genitore ne dubites; quod enim in ea genitum est, a nemine genitum est, sed de Spiritu sancto est (*Patr.*). Ad quod responsum bene notat *Suarez* l. c. : « haec ratio non fuisset conveniens, si antea Ioseph hoc agnovisset et ea de causa cum Virgine permanere et cohabitare timuisset » et eodem modo notat *Bar.* hac angeli responsione illam sententiam explodi; « respondere enim posset Ioseph : ideo ego illam dimittere volo quia ex Sancto concepit; non enim cum ea habitare audeo quae tantae est sanctitatis et dignitatis. Si ille timebat ob dignitatem tantae matris cum ea habitare, quorsum redditur ab angelo haec causa, cur dimittere non debeat »? et eodem modo *Sylv.* : « quod vero ante angeli apparitionem Ioseph non agnovisset mysterium Incarnationis, mihi manifeste ostendit dictum angeli totam rem revelantis; ad quid haec angelus diceret, si iam revelata erant »? Unde dicamus cum *Mald.* illam interpretationem, Iosephum iam antea scivisse mysterium Incarnationis, loco non convenire, sed concedamus cum eodem eorum tamen auctorum pietati maxime convenire. At nobis quaerendum est semper et ubique quid sit verum.

Dignitas Iosephi v. 20 declaratur ex sublimitate sponsae. Accedit quod ei honor et cura et officium demandatur patris, in v. 21 : *pariet filium;* advertunt non addi uti Luc. 1,13 de Zacharia, *tibi;* filius enim Mariae toti mundo nascitur (*S. Thom. Salm. Ians. Bar.*), uti dicitur Is. 9,5 : parvulus natus est nobis et filius datus est nobis. Sed cum eius sponsa pariat filium isque in matrimonio legitimo nascatur, singulari ratione Ioseph iura habet paterna. Ea angelus quoque asserit dicens *et vocabis nomen eius Iesum;* cum id antea iam matri dictum sit (Luc. 1,31), nunc autem Iosepho quoque dicatur, ostenditur eum habere in filium iura paterna, sicut mater habet materna; proinde vero quodam sensu

Iesum esse filium eius et Iosephum etiam in nominis impositione individuam cum matre vitae societatem profiteri. Nomina liberis imponi et a matre et a patre exemplis docemur; cf. Gen. 4,1; 5,29; 19,37. 38; 21,3; 29,32-35; 30,6 seq. Ex. 2,22 etc. Iesus, Ἰησοῦς, hebr. יֵשׁוּעַ forma est apocopata quae tempore posteriore usu invaluit pro forma pleniore atque antiquiore יְהוֹשׁוּעַ i. e. Iahve est salus; est idem nomen ac Iosue qui apud LXX et in vulgata quoque aliquoties Iesus appellatur (Eccli. 46,1. 1 Mach. 2,55. 2 Mach. 12,15. Act. 7,45. Hebr. 4,8) et de quo Eccli. 46,1 ὃς ἐγένετο κατὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μέγας ἐπὶ σωτηρίᾳ ἐκλεκτῶν αὐτοῦ. Neh. 8,17 Iosue filius Nun iam forma breviore vocatur יֵשׁוּעַ; simili modo summus sacerdos aequalis Zorobabelis modo forma pleniore יְהוֹשֻׁעַ vocatur (Agg. 1,1. 12; Zach. 3,1; 6,11) modo breviore יֵשׁוּעַ (Esdr. 2,2; 3,2. Neh. 7,7. 39; 12,1. 10. 26) et haec nominis forma brevior satis usitata crebo viris indebatur; cf. 1 Par. 24,11. 2 Par. 31,15. Esdr. 2,40; 8,33. Neh. 7,43; 8,7; 9,4. 5 etc. Est itaque nomen compositum ex appellatione apocopata יה = Iahve et שׁוּעַ = יֵשַׁע; unde תְּשׁוּעָה et יֵשַׁע liberatio, auxilium, salus (cf. *Gesenius* Thes. p. 639 seq. et 1380). Quare rite nomen Ἰησοῦς (Iosue) exponit Philo σωτηρία κυρίου (de nominum mutatione § 21; Opera Philonis, ed. Pfeiffer vol. 4 p. 374) et Eusebius : Ἰωσουὲ δέ ἐστιν Ἰαὼ σωτηρία i. e. Θεοῦ σωτήριον et idem significare dicit Iesu nomen (Demonst. ev. lib 4 in fine; *M.* 22,333) et *S. Chrys.* hom. 2,2 monet nomen hoc non esse graecum, sed hebraicum et significare σωτήρ. Ex graecis tamen aliqui nomen explicarunt a voce ἰάομαι (cf. ἰάσιμος, ἴασις, Ἰασώ); ita Clemens alex. (Paedag. 3,12; *M.* 8,677) Iesum vocat τὸν ἰώμενον et similiter S. Cyrillus hieros. qui tamen addit secundum hebraicum eum dici σωτήρ (Catech. 10,13; *M.* 33,677); alia vide in Suiceri Thesauro p. 1448.

Itaque angelus significationem nominis reipsa declarat dicens : *ipse enim salvum faciet* (σώσει; hebr. יָשַׁע in hiphil) *populum suum a peccatis eorum*. Qua explicatione addita munus Messiae servatoris quam optime designatur. Unicum enim quod omni modo malum nominari debet est peccatum; peccatum miseros reddit et singulos et populos; iniquitates vestrae diviserunt inter vos et Deum vestrum et peccata vestra absconderunt faciem eius a vobis (Is. 59,2); peccatis sumus filii irae, obnoxii interitui. Hac porro explicatione summam quoque tangit oraculorum messianorum; iis enim nihil frequentius promittitur quam fore ut tempore messiano peccata deleantur et sanctitas cognitione Dei exorta et nutrita regnet, cuius signum et argumentum erit pax,

fertilitas terrae, omnium bonorum abundantia; cf. Is. 9,7; 11,5 seq. 16,5; 42,1 seq. 54,4; 61,3. Ier. 31,33. Ez. 36,25-27. Dan. 9,24. Os. 2,19; 14,5. Am. 9,13. Mich. 5,4; 7,18. Soph. 3,13 etc. Populum suum primo et per se intellige Israel, cui credita sunt eloquia Dei; at in oraculis messianis populus Messiae iam declarantur gentes omnes; cf. Ps. 2,8; 21,28; 71,8-11; 86,4-6, Is. 11,9. 10; 42,4. 6; 49,6; 52,15; 60,6 seq. etc.; quare merito cum *S. Chrys. Pasch.* interpretabimur populum eius omnes credentes. Quod in prophetis toties adverti potest, efferri scil. indolem spiritualem regni messiani, id angelus quoque unice enuntiat. Et cum duo filio nascituro adscribat quae ceteroquin de Deo solo dici solent, salvum facere a peccatis et populum Dei populum vocet ipsius, haud immerito dicemus cum *S. Chrys. Ians. Bar. Sylv.* satis innui divinam eius pueri naturam. Denique non est omittendum nomen hoc de coelo allatum (*S. Chrys. Mald.*) benignitatem Messiae describere qui totus in usus nostros se exhibet. Poterant Messiae indi multa nomina maiestate plena; eam eligit ex omnibus appellationem quae non spirat nisi misericordiam, clementiam, beneficentiam, ut solo iam nomine omnium animos in suum rapiat amorem et firmissimam omnibus inspiret fiduciam. Quam vero insigni modo nomen suum vita et opere expresserit exprimatque continuo, non est huius loci pluribus exponere; sufficiat in memoriam revocasse expiationem in cruce peractam, institutionem sacramentorum, perennem gratiae suae influxum. Denique in hoc quoque eventu videmus angelos esse internuntios, esse spiritus administratorios in ministerium missos propter eos qui hereditatem capient salutis (Hebr. 1,14).

Ne de partu virgineo exsistere possit ambiguitas (*S. Hil.*), S. Matthaeus nobis ostendit sponsum haesitantem, volentem dimittere, ab angelo edoctum. Nam, ut *S. Chrys.* rem perpendit, « quando ille qui plus quam omnes zelotypia corripi poterat, videbatur eam non modo non traducere nec inhonorare, sed etiam in consortium accipere ipsique ministrare praegnanti, palam est eum non sic facturum, nisi persuasum habuisset eam ex Spiritu sancto concepisse; alioquin illam nec apud se retinuisset nec in aliis suo esset ministerio dignatus ». Quare *S. Gregorius* (hom. 26 in evang. *M.* 76,1201) apposite monet, sicuti dubitatione Thomae fides nostra in resurrectionem sit firmata, ita nos etiam dubitatione S. Ioseph reddi certiores de conceptu virgineo; et similiter *S. Thom.* et *Mald.* quoque advertit : quis marito non credat de sponsae integritate testanti et illi qui eo usque processerit, ut de divortio cogitaverit? divina est providentia quae aegrotare unum permittit, ut multis ex eius morbo medicinam faciat. Sic ille.

Huic argumento evangelista aliud adiungit ex prophetia petitum

v. 22 ostendens conceptum ac partum virgineum iam a Domino per Isaiam 7,14 esse praedictum et proin nos in b. Virgine eius vaticinii cernere impletionem. Sunt qui etiam v. 22. 23 ab angelo dici existiment; ita iam *S. Irenaeus* (adv. haer. 4,23; *M.* 7,1048), *S. Chrys. Euth. Theoph.* et inter recentiores *Patr.* (diss. 15 cap. 6 p. 133) *Arnoldi, Weiss,* in quam sententiam etiam inclinat *Morales* (lib. 4 tract. 14; tom. 2 p. 70) et uti videtur *Grimm* (I p. 230). At merito attribuunt haec verba plerique ipsi evangelistae; nam uti iam *Rab.* advertit, « huic evangelistae moris est omnia quae narrat etiam propheticis affirmare testimoniis », idemque monent *Haymo, Salm. Sylv.* et recentiores; atque profecto ipsa formula *hoc factum est ut impleretur* adeo familiaris est evangelistae, ut eius statim admoneamur. Neque sane opus erat ut angelus sibi apud Iosephum quasi fidem faceret recitato oraculo. Aliter autem res se habet, si evangelista scribit. Hic scil. eventum omni ex parte certo studet probare, hic intimum illum nexum pandere vult qui est inter testamentum vetus ac novum, hic, ut *Cai.* notat, ostendere vult mysterium hoc non tunc demum primo per angelum esse revelatum, verum iam diu antea esse a Deo praedictum. Vaticinia autem exhibent nobis normas Dei in rerum administratione, eius voluntatem, consilia, promissiones; quare iure dici potest : qui praedixerat *quia* facere statuerat, facit *quia* praedixerat ideo ut verax sit. Idque eo magis quoque de iis vaticiniis valet quibus inducendi sumus ad veritatem et revelationem divinam cognoscendam. Ita v. g. Christus ex vaticiniis docet apostolos se debuisse pati (Luc. 24,26. 46) et Paulus indicat mysterium redemptionis nunc esse patefactum per scripturas prophetarum (Rom. 16,26) et uti ex Act. et epistolis apostolorum patet vaticinia adhibentur ad doctrinae veritatem stabiliendam; immo iam apud Isaiam non semel ex oraculis datis impletisque arguitur pro vera divinitate Iahve (41,21-29, 43,9; 45,21; 46,9; 48,5).

Hisce considerationibus factis dubitari nequit quin dictio ἵνα πληρωθῇ *ut adimpleretur* obvio suo ac nativo sensu explicari debeat i. e. ἵνα significet *ideo ut* et nullatenus solum *ita ut;* aliis verbis, ut loqui solent, ἵνα non est ἐκβατικῶς, sed τελικῶς. Quare haud recte *Calm.* adnotat : « haec phrasis non semper ad amussim litterae accipitur, ac si res praenuntiata ratio esset eorum quae acciderunt, sive res quae accidit recta sequatur ex iis quae praedicta sunt ». Melius *Pasch.* : « rectum erat ut ex plenitudine praescientiae Dei plenitudo promissorum in plenitudine temporis impleretur; alioquin omnium prophetarum eloquia vacua remanerent; sed quia in veritate vaticinia prophetarum de fonte veritatis fuerant perhausta, aliud devenire non poterat, nisi exhibitum esset quod promiserant ». Bene quoque *S. Thom.* oraculum

dicit induci ab evangelista propter tria : ut ostendatur vetus testamentum esse de Christo, ut facilius Christo credant, ut conformitas utriusque testamenti pateat. Pariter observat *Salm.* : « in iis quae praenuntiantur ut a Deo statuta et praeordinata ut certo modo fiant, recte dicuntur ideo facta esse ut impleretur quod praedictum erat, id est, ut dispositio Dei et consilium suum sortiretur effectum; ac proinde illa coniunctio *ut* proprie dicitur per modum causae sive efficientiae, quandoquidem in his intelligitur non solum Dei praevisio, sed etiam *provisio* ut sic eveniat » (similiter *Bar.* contra Titelmannum et Tost.). Sunt enim, ut *Patr.* monet, prophetiae quaedam Dei promissiones quibus spondet se aliquid praestaturum, nec secus sentire oportet de typis quibus Deus futura designabat; proinde sicut qui aliquid promisit, illud praestat etiam ut promissum impleat, ita quae praedicta fuerant eveniunt ideo ut oracula impleantur. Atque merito iam *Haymo* ex eo arguit quod sibi evangelista proposuit : « scripsit evangelium eorum maxime causa qui ex Iudaeis credebant ... et propterea satagebat eos ad spiritualem legis sensum erigere, quatenus fidei christianae sacramenta tanto securius perciperent quanto haec non alia esse quam quae prophetae praedixerant cognoscerent ». Quare audiendi non sunt qui quandoque obiiciunt : non quia praedicta sunt, facta sunt, sed potius quia omnino futura erant, ideo Deus praedixit (cf. *S. Chrys.* hom. 27,2 in 1 Cor.; *Theoph.* in Matth. 13,35; *Tost. Dion. Kuinoel, Berlepsch*). Verum melius rem concepit auctor *op. imp.* : « gratia a prophetis testimonium habet vel ideo ut vetus et novum consonet testamentum vel ut infirmitati eruditorum satisfaciat vel ut non mox temere videretur erumpere quod tanto ante tempore praedictum est ».

Veram inspirationis notionem nobis suggerit evangelista dicens : *quod dictum est a Domino per prophetam;* ita quippe Deus per auctorem inspiratum ad nos loquitur, ut quaecumque auctor nobis dicat eadem a Deo per ipsum nobis dicantur. Vaticinio summa conciliatur auctoritas, cum ipse Deus eius nuntius et praeco dicatur; depromptum est ex Is. 7,14; « hoc ipsum quod dicit *ecce* admirantis est tanti mysterii magnitudinem, ut omnes velut ex somno suscitati ad hoc dictum evigilent » (*Rab.*). Haec prophetia directe et immediate est messiana neque ullo pacto admitti potest cum *Lamy*, *Schegg*, *Fil.*[1]

1. Non possum non mirari quod *Fillion* in comment. Matth. p. 46 scribit : « la signification typique semble réellement plus naturelle quand on lit le chapitre 7 d'Isaïe... il n'est pas facile de faire son choix entre ces deux sentiments » (i. e. utrum sit directe an solum mediate messianum oraculum). Idem enim scripserat antea praeclare de Is. 7,14 : Essais d'exégèse, 1884 p. 1-99 et probat Emmanuel non posse alium esse nisi Iesum Christum,

et multis protestantibus, verba ea immediate dici de puella quadam vel coniuge Isaiae quae mox paritura sit filium et solum mediate et typice de Messia. Huic opinioni et verba prophetae et ratio signi et totus repugnat contextus. Unum hic idque efficacissimum ac facillimum argumentum commemorare sufficiat : quis sit Emmanuel 7, 14, ipse propheta clarissime docet in sequentibus 8,8. 10 (hebr.) et 9,6. 7; qui autem 9,6. 7 describitur, idem est qui 11,1-10 praedicitur. Sed nemo poterit adeo insanire, ut in 8,8. 10 et 9,6. 7 et 11, 1-10 filium Isaiae agnoscat. Ceterum vide quae de eo oraculo dixi in Comment. Is. I p. 165-185 et cf. *Patr.* diss. 16. Quare cum catholicis fere omnibus et plurimis quoque protestantibus (e. g. *Drechsler*, *Hengstenberg*, *Oehler*, *Kueper*, *Delitzsch*, *Engelhardt*, *Keil*, *Weiss*, *Kay*, *Mansel* etc.) tenendum est vaticinium unice et directe spectare Messiam et conceptum ac partum praedici virgineum, sicut evangelista explicat. De appellatione Emmanuel iam notat *Theoph.* divinam Scripturam ex operibus imponere nomina et ex operibus Christi demonstratum esse eum Deum esse et nobiscum conversari, atque eodem modo monuit *S. Chrys.* : « hic est mos Scripturae res quae contingunt pro nomine ponere; nihil enim aliud est illud *vocabunt Emmanuel* quam videbunt Deum cum hominibus... ideoque rem quae circa ipsum contigit quasi nomen ipsi imponit » idque inter alia illustrat ex Is. 1,26 : civitas vocabitur civitas iustitiae... « et nusquam invenimus Sion fuisse vocatam iustitiam, sed nomen ipsi mansit Ierosolyma, verum quia ipsa in melius commutata hoc ipsi accidit, ideo ipsam ita vocari dixit; ubi enim contingit quoddam praeclarum facinus,... nomen eius appellat ipsam rei quae facta est veritatem ».

Vaticinium fere recitatur ex versione graeca LXX, solum apud LXX legitur λήψεται et καλέσεις, hic vero ἕξει et καλέσουσιν (cum cod. plerisque). Quod nomen Emmanuel explicatur μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός, ab interprete graeco additum est. Quam insigni modo hoc nomen in Christum conveniat et opus eius exprimat, manifestum est; « qui enim ante tempora natus ex Patre Deus est, ipse in plenitudine temporum Emmanuel, nobiscum Deus, in utero matris factus est, quia nostrae fragilitatem naturae in unitatem suae personae suscipere dignatus est, quando Verbum caro factum est et habitavit in nobis » (*Haymo*, hom. 8); sim. *Rab. Pasch. Ians.* et opere messiano id effectum est ut reconciliatione et expiatione facta iam Deus

proinde virginem non esse nisi Mariam et p. 86 : « nous ne craignons pas de regarder aussi comme une fausse solution l'hypothèse dite du double sens... non, il n'y pas ici deux sens superposés » etc.

tamquam sui ipsius suorumque bonorum largitor nobiscum uniretur et in sui consortium redemptos assumeret.

Subiungit evangelista obedientiam Iosephi ad angeli vocem eamque obedientiam describit promptam (*Theoph. Alb.*) et perfectam quia id facit et eo modo quo ab angelo iussus erat (*S. Pasch. Thom.*) et *accepit coniugem suam* i. e. in suam induxit domum nuptiis more solito celebratis, ex quo tempore eodem in domicilio habitabant. Ad v. 25 *et non cognoscebat eam* etc. bene oportet advertere quale scribendi consilium evangelista sequatur et quid sibi in limine libri praestituerit. Neque enim, ut *Cai.* monet, vitam Mariae scribere intendit, sed modum quo Christus intraverit in mundum. Quare bene dicit *S. Bruno :* « tota intentio evangelistae haec erat ut ista dicendo filium Ioseph Christum non esse monstraret ». Iam de conceptu virginali satis constabat ex re narrata v. 18-20; « ut scias igitur virginem usque ad partum intactam fuisse, *donec* dixit, ut quae partum antecedebant firmaret; quod enim ab eo tibi discendum erat hoc dixit, nempe virginem usque ad partum intactam mansisse » (*S. Chrys.*); restabat scil. nihil aliud nisi ut de partu virginali mentionem faceret (*Mald. Ians. Bar. Sylv.*) neque immerito observat *Tost.* Mariam non habuisse nisi unum filium Iesum, idque iis quibus scribat Matthaeus plane notum fuisse; proinde non apparuisse aliquam rationem ut diceretur an Ioseph cognosset Mariam postea, cum post Christum Maria nullum peperisset. Proinde de hac re, ut iudicemus, « et quod ex dictis consequi et in confesso esse videbatur, hoc tibi intelligendum reliquit » ut *S. Chrys.* dicit et post eum *Euth. Cai. aliique.*

Protestantes quidem haud pauci negant propter hunc loquendi modum Mariam mansisse virginem post partum (cf. *Keil, Weiss*); at isti non attendunt quid sibi velint verba Virginis ad angelum : quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco (Luc. 1,34)? Hisce post desponsationem firmam suam declarat voluntatem, immo firmissimam, ita ut honori quoque matris Messiae renuntiare parata sit potius quam hanc suam voluntatem determinatam relinquere. Iam quis sibi persuadebit talem virginem nato filio ab ea voluntate recessisse? profecto nisi quis opinione praeiudicata obcaecatus est (quia vult doctrinam Ecclesiae catholicae impugnare), vocem virginis : quoniam virum non cognosco, cum tota antiquitate fatebitur valere et voluntatem declarare pro tota vita. Praeterea Iosephum nullo pacto ausurum fuisse iura coniugii postulare, validis rationibus veteres ostendere solebant. Ita *S. Chrys.* per se intelligi debere docet virum illum iustum eam quae sic mater effecta sit et tam

novo et insolito puerperio dignata fuerit tangere non ausum fuisse; similiter *Euth.* et *S. Hier.* scribit contra Helvidium : « ad summam illud requiro, quare se abstinuerit Ioseph usque ad partus diem? respondebit utique (Helvidius), quia angelum audierat dicentem : quod in ea natum est, de Spiritu sancto est. Pulchre; qui ergo somnio tantum credidit, ut uxorem non auderet attingere, is postquam pastorum voce cognoverat angelum Domini venisse de coelis et dixisse ad eos : natus est salvator Christus Dominus, et cum eo laudes militiae concinuisse coelestis; qui Simeonem iustum inter amplexus parvuli viderat praedicantem, qui Annam prophetissam, magos, stellam, Herodem, angelos viderat, qui, inquam, miracula tanta cognoverat, Dei templum, Spiritus sancti sedem, Domini sui matrem audebat attingere » (*M.* 23, 190)? Et similiter arguit auctor *op. imp.* : « postquam cognovit quia facta est unigeniti Dei templum, quo modo poterat hoc usurpare? quod antea facere noluit vir religiosus, postea facturus fuerat »? Atque merito notat *Cai.* : « nisi desipiamus, intelligere tenemur quod cognitis et visis tot mysteriis Ioseph et Maria nec etiam cogitaverunt de copula ». Qualis sit finis *huius* coniugii, Iosepho per angelum significatum est v. 20. 21; virginitas docente Paulo perfectior est (1 Cor. 7,1. 7. 8. 32-35). Haec duo iam sufficiunt ut doceamur quid sentiendum sit.

Neque obstat modus loquendi *donec peperit.* Nam cur Matthaeus id unum efferat, ratio iam reddita est, Iesu enim conceptum et partum exponere et in tuto vult collocare; dein, ut auctor *op. imp.* advertit, potuisset alicui videri credibile ante partum, quia nondum plene cognovisset mysterii dignitatem; verum id quod fieri nullatenus posset exponere non opus fuisse. Assignatur itaque terminus; quid ultra hunc terminum acciderit, illa particula *donec* per se neque asseritur neque negatur. Multa iam *S. Hier.* et veteres afferunt exempla ut demonstrent usum particulae in s. litteris nequaquam ad unum restringi sensum. Ita Helvidio opponit *S. Hier.* illud Is. 46,4 (ex LXX) : « ego sum, ego sum, et donec senescatis ego sum; numquid postquam illi senuerint Deus esse desistet? Et Salvator in evangelio ad apostolos, ecce ego, inquit, vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. Ergo post consummationem saeculi a discipulis suis Dominus abscedet? oportet Christum regnare, donec ponat omnes inimicos eius sub pedibus eius (1 Cor. 15,25); numquid regnare desistet postquam illi sub pedibus fuerint, cum utique tunc magis regnare incipiet »? Hisce aliisque exemplis v. g. Gen. 8,7. Ps. 71,7; 109, 1 *S. Chrys. Theoph. Euth. Bed. Pasch. Alb. Thom.* etc. idem demonstrant.

Multo minus obstat lectio satis recepta *filium suum primogenitum* (vide notam crit.). Nam contra Helvidium iam notat *S. Hier.* : « primogenitus est non tantum post quem et alii, sed : ante quem nullus ». Et hoc : ante quem nullus, censeri potest evangelistam (si lectio est genuina) voluisse efferre, ut matrem *virginem*, non viduam, omni ex parte assereret. Dein optime monet *S. Hier.* in lege praescribi ut omne primogenitum Domino offeratur, redimatur (Ex. 34,19. 20. Num. 18,15); « definit sermo Dei quid sit primogenitum : omne, inquit, quod aperit vulvam; alioqui si non est primogenitus, nisi is tantum quem sequuntur fratres, tamdiu sacerdotibus primogenita non debentur quamdiu et alia fuerint procreata?... nonne mihi ipsi apices loquentur et me stultitiae redarguent, eum esse dictum primogenitum qui aperiat vulvam, non qui habeat et fratres »? Et eodem modo ex usu loquendi et Scriptura s. arguunt *S. Bruno, Pasch. Haymo, Alb. Thom.* etc. Praeterea alii, quod utique opus non est, *primogenitum* explicant mystice quoque : primogenitus in multis fratribus devicta morte surrexit, vel, quia quotquot receperunt eum dedit eis potestatem filios Dei fieri, quorum recte primogenitus appellatur, vel merito virtutis et regni primogenitus omnium nostrum, vel primogenitus ante omnem creaturam, secundum id quod de Sapientia dicitur Eccli. 24,5; cf. Col. 1,15 (*Bed. Rab. Haymo, Pasch. Alb. Sylv.*); ita quoque *Grimm* I p. 239 : primogenitus qui multos fratres de plenitudine vitae suae vita donat, primogenitus ex mortuis, primogenitus quem Iahve sibi per virginem ex Abraham praeparaverit, ob quem et ipse populus Israel vocetur filius primogenitus Dei (Ex. 4,22) et tamquam talis sit populus sanctus sacerdotalis. Verum haec omnia hoc loco non veniunt in considerationem; ea innui aliqua ratione dici potest Luc. 2,22. 23 collato v. 7. S. Epiphanius (haeres. 78,17; *M.* 42,728) multum momenti in eo ponit quod dicitur τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, non primogenitum *suum* : « hic est enim ille quem primogenitum omnis creaturae apostolus nominat, qui ante eas omnes originem accepit ».

Tribus itaque argumentis, ut *S. Thom.* advertit, probat evangelista matrem Dei de Spiritu sancto concepisse ex revelatione angeli, ex praenuntiatione prophetae, ex obedientia Ioseph, « qui non acquievisset verbis angeli ut Mariam susciperet in sponsam, nisi cognovisset eam impraegnatam de Spiritu sancto ». In nominis impositione (Luc. 2,21) ius paternum exercet secundum angeli praeceptum. — Quod protestantes obiiciunt propter fratres Christi qui dicuntur, non est huius loci discutere; ceterum vide *Cornely*, Introd. III p. 595.

2. *Iesus ab extraneis quaesitus, reiectus a suis. Cap.* 2.

a) Ab extraneis quaesitus, 2,1-12.

2,1. Cum ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iuda in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Ierosolymam, 2. dicentes : ubi est qui natus est rex Iudaeorum? vidimus enim stellam eius in oriente et venimus adorare eum. 3. Audiens autem Herodes rex turbatus est et omnis Ierosolyma cum illo. 4 Et congregans omnes principes sacerdotum et scribas populi sciscitabatur ab eis, ubi Christus nasceretur. 5. At illi dixerunt ei : in Bethlehem Iudae; sic enim scriptum est per prophetam : 6. Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda; ex te enim exiet dux qui regat populum meum Israel. 7. Tunc Herodes clam vocatis magis diligenter didicit ab eis tempus stellae quae apparuit eis, 8. et mittens illos in Bethlehem dixit : ite et interrogate diligenter de puero, et cum inveneritis, renuntiate mihi, ut et ego veniens adorem eum. 9. Qui cum audissent regem, abierunt; et ecce stella quam viderant in oriente antecedebat eos, usquedum veniens staret supra, ubi erat puer. 10. Videntes autem stellam gavisi sunt gaudio magno valde. 11. Et intrantes domum invenerunt puerum cum Maria matre eius et procidentes adoraverunt eum et apertis thesauris suis obtulerunt ei munera : aurum, thus et myrrham. 12. Et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliam viam reversi sunt in regionem suam.

2,1. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα 2. λέγοντες· ποῦ ἔστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. 3. ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης ἐταράχθη καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ, 4. καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται. 5. οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ· ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας· οὕτως γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου· 6. καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα, ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. 7. τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους ἠκρίβωσεν παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, 8. καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ εἶπεν· πορευθέντες ἐξετάσετε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου, ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ. 9. οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως ἐπορεύθησαν· καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ προῆγεν αὐτοὺς ἕως ἐλθὼν ἐστάθη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον. 10. ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· 11. καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν. 12. καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

In v. 1 et 5 legitur Ἰουδαίας, cui lectioni etiam suffragantur it pler am big fuld hub for tol lind syr (p); dum vg syr (cu, sch) *iuda*; ff^1 g^2 cav dub car mt Cyp al mu *iudae*. Notat *S. Hier.* ad 2,5 *iudaeae* esse errorem librariorum et se putare ab evangelista primum editum esse, ut in hebraeo, *iudae*. In v. 6 pro οὐδαμῶς nequaquam : D μη, ff^1 tol *numquid*; it pl Tert Hil al *non*; item syr (cu, sch) al; C K Γ al mu arm Thdrt addunt μοι; legitur *reget* in am big cav dub fuld car lich mt ken val lind harl. In v. 9 ἐστάθη Ti W H cum ℵ B C D 1. 33. 209. Or Eus; εστη E K L M S U V Γ Δ Π al pler Eus — In v. 11 ειδον cum codd. maiusc. pler, a f k q syr (cu, utr) sah cop arm aeth al Or Eus al; ευρον cum min pl b c ff^1 g^1 vg; D τον παιδα; al pler τὸ παιδίον.

Nominatis in Christi genealogia Rahab et Ruth evangelista iam innuerat id quod prophetae de Messia frequenter praedicaverant eum salutem esse allaturum omnibus; idem nunc ostendit narrans adventum et adorationem magorum. Hi enim erant uti fere nomen et modus quaerendi v. 2 indicat ex gentibus; sunt itaque, ut iam veteres loqui solebant, primitiae gentium; ita *S. Augustinus,* serm. 200, 1 et 202,1 (in Epiph. 2 et 4; *M.* 38,1028. 1033), *Bruno, Pasch. Alb. Thom.* in comment. et in 3 p. qu. 36 art. 8 aliique. Primo quidem in pastoribus et in Simeone et Anna se manifestat Messias natus Iudaeis; hi enim erant populus cui credita sunt eloquia Dei et Iudaeo primum evangelium erat annuntiandum (Rom. 1,16; cf. Act. 13,46); at uti Abrahamo iam dictum erat, simul cum ipsis omnes gentes benedictionem erant accepturae. Quod itaque Simeon in templo dixerat *lumen ad revelationem gentium* (Luc. 2,32), id in vocatione magorum expressum cernimus. Quia enim adveniens ille, ita *S. Chrys.,* vetus institutum abrogaturus orbemque ad unum eundemque cultum deducturus ipseque in mari et terra ubique adorandus erat, ab ipsis statim initiis ostium gentibus aperit, ut alienorum exemplo suos etiam erudiret. Verum in hisce statim primordiis etiam illud expressum habetur : multi ab oriente et occidente venient et recumbent in regno coelorum, filii autem regni eiicientur (Matth. 8,11; 21,31. 43). Fides enim, studium, obedientia, adoratio magorum maxime condemnat negligentiam, torporem, contumaciam Iudaeorum. Venerunt quippe magi gentium « fidem prophetantes futuram et istorum incredulitatem condemnantes praesentem; o beati magi, qui ex omnibus gentibus primitiae fidelium fieri meruerunt! illi enim magi futurae Ecclesiae formam portabant; sicut enim illi regem quem non viderant credentes quaerebant et confitebantur, sic et nos qui sumus ex gentibus Dominum quem nunquam vidimus credentes quotidie quaerimus et confitemur potestatem ipsius » (*op. imp.*). Praeterea quemadmodum in magis figuratur vocatio et illuminatio gentium (*S. Leo,* serm. 35,1 et 38,1; *M.* 54,250. 260 etc.), ita in iisdem etiam gloria declaratur Messiae. Stella enim fulgente proditur, animos longe absentium sui desiderio et amore implet, humile suum domicilium subito thesauris exornat. Bene *S. Augustinus :* « in alto fulget, in humili latet; quis est iste rex tam parvus, tam magnus; nondum in terris loquens, iam in coelis edicta proponens » (serm. 199,2; in Epiph. 1,2)? Ea narratione evangelista quoque illustrat, quomodo intelligi debeat populus Messiae quem a peccatis sit salvaturus 1,21.

Quo tempore magi advenerint, satis clare in ipsa narratione indi-

catur. Herodes enim secundum tempus quod exquisierat a magis a bimatu et infra occidi iussit puerulos. Proinde duobus fere annis, etsi concesseris Herodem maioris securitatis causa tempus nonnihil extendisse, ante occisionem stella visa est magis. Stellam autem apparuisse eo tempore quo Christus natus sit communis est et vera sententia. Fugam porro in Aegyptum susceptam esse statim post discessum magorum, et verba ipsa evangelistae omnino suadent v. 13 et rerum conditione plane exigitur. Cum enim Bethlehem in tanta esset vicinitate Ierusalem, Herodem omnino non potuit latere magos esse profectos; et cum plenus esset timoris et suspicionis, certe non diu distulit decretum occisionis, verum statim apparitores suos misit in Bethlehem. Quare necesse est adventum magorum ponere aliquo tempore post praesentationem in templo. Atque ea in re iam veteres aliqui praeierunt. Ita iam in *Tatiani* harmonia, cui nomen est diatessaron, adventus magorum ponitur post praesentationem in templo (cf. *Ciasca,* Tatiani evangeliorum harmonia arabice, Romae 1888 p. 5, et *Ammonii* alexandrini evangeliorum harmonia interprete Victore capuano, *M.* 68,260); idem quoque arguit *Eusebius* ex tempore quod Herodes exquisierat a magis : « biennium ergo elapsum fuerat a Iesu nativitate ad magorum adventum » (Quaest. evang. ad Steph. qu. 16; *M.* 22,933) et vide quoque *Mai,* Nova Patrum bibl. tom. 4 p. 280; eodem modo collocat narrationem *Iuvencus* lib. 1 v. 260 (*M.* 19,95) et adventum magorum biennio post nativitatem poni etiam cernimus in Eusebii Chron. apud *S. Hier. M.* 27,562; idem legimus apud *Epiphanium,* haer. 51,9 (*M.* 41,904) : « Matthaeus narrata nativitate statim ad secundum annum se contulit et quae post biennium acciderint declarat ». At non integrum biennium esse interponendum iam dictum est. Atque eam sententiam de adventu magorum seriore in antiqua Ecclesia satis fuisse communem etiam ostenditur imaginibus, quibus magi dona offerentes cernuntur depicti. Unam enim imaginem si exceperis in qua divinus infans pannis involutus cernitur, in reliquis apparet iam grandiusculus vel sedens in matris gremio vel etiam sedens solus in throno; cf. *Garrucci,* Storia dell'arte christiana, tav. 213. 455; *Kraus,* Realencyclopaedie der christlichen Alterthümer II p. 350, ubi refertur eum tamquam puerulum quinque vel sex annos natum communiter ea in scena repraesentari; vide quoque *Lehner,* Marienverehrung in den ersten Jahrhunderten p. 334. Magos advenisse post praesentationem in templo etiam *Fab.* tenet et *Estius* sententiam existimat probabiliorem eamque recentiores fere omnes tuentur. Immo *Patr.* scribit : « vix est opere pretium referre sententiam putantium ante Mariae purifica-

tionem et magos advenisse et Christum in Aegyptum deductum indeque reductum » (diss. 27 cap. 3 p. 326). Sententiam quam veram censeo bene proponunt ac defendunt *Grimm* I p. 327, *Cornely*, Introd. III p. 203, *Fil.*

Verum altera sententia magos advenisse die tertio decimo post nativitatem erat pervulgata. Eam proponit *S. Augustinus* serm. 203,1 : « Dominus noster Iesus Christus ante dies tredecim natus a magis hodie traditur adoratus » et eodem sermone n. 3 ait numerum duodenarium universi orbis salutem praefigurare, « ideo fortasse post natalem Domini duodecim diebus additis magi primitiae gentium ad Christum videndum adorandumque venerunt » (*M.* 38,1035. 1036). Atque in libro de consensu evangelistarum adventum magorum ponit circumcisione narrata (2,5. 17; *M.* 34,1082). Eadem sententia proponitur in *glossa* ordinaria (*M.* 114,73), a *S. Pasch. Thom.* in comment. et in 3 p. qu. 36 art. 6, *Tost. Mald. Ians. Bar. Lap.* eandemque sententiam *Suarez* quoque communiorem et verisimiliorem appellat. Generatim provocant ad traditionem in Ecclesia communem quam ex eo derivant quia, uti circumcisio die octavo post nativitatem et purificatio die quadragesimo celebretur, ita magorum adventus die tertio decimo; ergo inferunt : sicut illi dies rei gestae vere respondent, ita hic quoque (cf. *Baron.* n. 34 ad annum 1 Chr.). Quam illationem esse fallacem facile patet. Nam fac magos advenisse post annum et 13 dies a nativitate, nonne sollemnis commemoratio eodem die quo nunc erat celebranda? siquidem Ecclesia singulis annis omnia celebrat mysteria. Porro eodem die 6 mensis ianuarii etiam celebratur commemoratio baptismi Christi et miraculi in Cana patrati. Num haec propterea credenda sint post annos triginta eodem die 6 mensis evenisse? neutiquam! Nam miraculum in Cana non factum esse uno anno post Christi baptisma ex evangelio Ioannis evidenter patet. Immerito igitur opinantur sensum Ecclesiae eum esse, ut commemoratio mysterii eodem die fiat quo mysterium olim factum est. Mirum est quod aliqui hanc quoque rationem in medium afferunt : si magi post annum venissent, puerulum iam non in Bethlehem invenissent, sed in Aegypto! Alii obiiciunt post purificationem sacram familiam concessisse in Nazareth Luc. 2,39; ergo si magi venissent post eam caerimoniam, iam non inventuros fuisse puerulum in Bethlehem. At ratio haec ex Lucae narratione deprompta rem non evincit. Cum enim S. Lucas de adventu magorum, de fuga in Aegyptum et de reditu nil referat, ab eius narrandi modo non abhorret, ut quae post illos eventus contigerint, statim adiungat omissis intermediis; cf. Act. 1,9 et Luc. 24,50; Act. 9,22. 23 et Gal. 1,17. Sed ex Matth. 2,22 colligitur certo Iosephum ante fugam domicilium suum in Bethlehem transtulisse; quare valde probabile est eum post purificationem rediisse Nazareth et rebus ibi compositis transmigrasse Bethlehem, ut ibi sedem figeret stabilem (cf. *Cornely* l. c.).

In versione graeca Danielis quae est Theodotionis et quae in usu

erat et est Ecclesiae graecae μάγοι dicuntur ii qui hebr. אַשָּׁפִים appellantur; ita Dan. 1,20; 2,2. 27; 4,4; 5,7. 11. 15; semel etiam in versione Danielis quae est LXX, scil. 2,2. Qua voce ordo quidam sapientum, incantatorum, rerum secretarum scrutatorum in aula Nabuchodonosor regis designatur[1]. Praestigia incantatorum aegyptiorum ad artem magicam referuntur Sap. 17,7 et Act. 13,6 Barjesu magus pseudopropheta appellatur et Elymas quoque magus nominatur 13,8. Apud scriptores graecos et romanos sacerdotes et sapientes Persarum magi vocantur, qui regum consiliarii, rerum naturalium studiosi et voluntatis deorum conscii habebantur; nomen quoque de omni genere praestigiatorum et incantatorum usurpabatur. Idem nomen apud Medos quoque in usu erat et apud Babylonios; Ier. 39,3. 13 principem magorum nominari communis fert explicatio. Apud Platonem, Porphyrium, Apuleium aliosque magi tamquam rerum divinarum conscii et cultores deorum describuntur (cf. Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft XX p. 69; Realencyclopaedie für prot. Theologie 2 ed. IX p. 128; *Patr.* diss. 17). Consuetudo autem et sermo communis, inquit *S. Hier.* ad Dan. 2,2, magos pro maleficis accipit, qui aliter habentur apud gentem suam eo quod sint philosophi Chaldaeorum et ad artis huius scientiam reges quoque et principes eiusdem gentis omnia faciunt; unde et in nativitate Domini salvatoris ipsi primum ortum eius intellexerunt.

Fuerunt quoque qui nomen magorum apud evangelistam malo sensu interpretarentur. Ita *S. Iustinus* c. Tryph. n. 78 : « magi qui ut spolia rapti fuerant ad malas quasque actiones ad quas eos ille daemon impellebat, ubi Christum adoratum venerunt, defecerunt, uti manifestum est ab ea quae illos ut spolia rapuerat potestate » (*M.* 6, 660) et *S. Augustinus*, serm. 20,3. 4 : « manifestatus est, nec illis doctis (pastoribus), nec istis iustis; praevalet namque imperitia in rusticitate pastorum, et impietas in sacrilegiis magorum; utrosque sibi lapis ille angularis applicuit, quippe qui venit stulta mundi eligere ut confunderet sapientes et non vocare iustos, sed peccatores » (de Epiph. 2; *M.* 38,1030); immo *S. Hier.* ad Is. 19,1 non dubitat scribere magos de oriente doctos a daemonibus vel iuxta prophetiam Balaam (Num. 24,17) intelligentes natum Filium Dei qui omnem artis eorum destrueret potestatem venisse Bethlehem (*M.* 24,250), quae scripsisse videtur imitatus *Origenem* c. Cels. 1,60 qui existimat magos cum facere tentassent frustra quae prius per incantationes arcanaque magica cum daemoniis commercium habentes facere

1. Versio venet. praebet ἀστρόνομοι et eodem modo aliqui rabbini, Abulwalid et Kimchi explicant; cf. *Gesenius*, Thes. p. 161.

solerent, eius rei causam inquisivisse et viso in coelis prodigio memores vaticinii Balaami coniecisse, illum qui cum stella praenuntiatus fuisset in lucem prodiisse eumque daemoniis omnibus esse potentiorem, ad cuius quippe adventum daemoniorum vires corruissent (*M.* 11,769 seq.). Neque ab ea opinione multum abludit *S. Thom.* 3 p. qu. 36 art. 3 ad 2 qui verba recitat ex sermone S. Augustini secundo de Epiph. et concludit : « quidam tamen dicunt quod isti magi non fuerunt malefici, sed sapientes astrologi qui apud Persas vel Chaldaeos magi vocantur ».

Atque profecto nihil est praeter nomen (quod eo tempore per imperium romanum plerumque male famosum erat) quo eis labes quaedam aspergatur, sat multa vero sunt, quibus omnino commendari videntur tamquam viri pii, sapientes, nobiles. Tales etiam a plerisque habentur; idque merito. Digni enim habebantur revelatione divina, ut in stella apparente agnoscerent natum regem Iudaeorum; vocationi coelesti obsequuntur neque Iudaeorum neglectione absterrentur, puerulum exquirunt, adorant, muneribus honorant. In quibus omnibus praeclara virorum indoles pietasque spectatur. Nomine igitur in bonam partem accepto (quo usus sit Matthaeus aramaice scribens nescimus) designantur viri sapientiae studio dediti, rerum naturalium periti, siderum contemplationis studiosi, ex ordine illorum qui apud Persas consiliarii regum esse solebant magna praediti auctoritate. Fueruntne reges? id fert opinio popularis, multique censent eam sententiam tamquam piam et probabilem esse defendendam; cf. *Baron.* n. 30 ad annum 1 Chr. *Suarez* in 3 p. disp. 14, sect. 2 n. 4. At obstant haud pauca neque levia. Evangelista a quo solo de eo eventu edocemur nihil de regia dignitate innuit, quamvis haec et ad inchoatam vaticiniorum impletionem et ad Messiae gloriam aliquid conferre videretur. Et idem evangelista Herodi titulum regium tribuit; cur tandem illis negaret? et negaret constanter? In priscis monumentis nunquam regiis insignibus depinguntur; e contra plerumque pileum gestant ea forma qua in regno Persarum etiamnum gestare solent magi, cum sacra faciunt (cf. *Patr.* l. c. p. 318. 320; *Garrucci* l. c. *Kraus* l. c.); unde necessario concludere oportet primis saeculis rei christianae eam opinionem de regia dignitate omnino exsulasse. Neque alia ex antiquitate pro ea sententia exsistunt testimonia vel documenta. Quare *Lamy* eos dicit scientia potius quam sceptro claros et recte *Ians.* eo solum sensu eos reges vocari posse concedit quia fuerint viri potentes et propter sapientiam soliti sint adstare regibus; simili modo alii quoque interpretes regiam dignitatem valde imminuunt eos vocantes regulos, principes (*Mald.*) parvos

reges (*Sylv.*), potentes, non proprie reges (*Est.*) etc., atque merito dicit *Patr.* infirma omni ex parte et pene nulla esse ea argumenta quibus bene multi magos regia dignitate conspicuos fuisse contendant, et similiter alii quoque iudicant; cf. *Schanz, Fil.*

Immerito provocant aliqui pro titulo regio ad Tertullianum; ita scribit: « de hoc auri munere etiam David dixit : et dabitur illi de auro Arabiae, et iterum : reges Arabum et Saba dona afferent illi; nam et magos reges fere habuit oriens » (adversus Iud. cap. 9; c. Marc. 3,13; *M.* 2,619. 339). Proinde ut ostendat verba psalmi *reges Arabum* aliquo modo etiam in magis esse impleta contendit magos in magna fuisse auctoritate apud orientales, ita ut nomen regium iis *fere* conveniat vel ut *fere* existimentur reges. Unde textum illum eis aptari posse modo quodam generali opinatur. Ex qua argumentatione potius elucet eos a Tertulliano solum improprie habitos esse reges. Ille igitur opinatur conditionem magorum non repugnare verbis psalmi; sed multi interpretes ex verbis psalmi probare volunt eos fuisse reges. Quod argumentum non uno laborat defectu. Nam psalmi 71 verba plane generalia sunt neque ad unum restringuntur eventum neque ulla ratio afferri potest qua suadeatur verba illa debuisse statim in puerulo Iesu impleri; id autem necessario esset ostendendum, ut quis affirmare posset magos debuisse esse reges. Dein sufficit psalmum legere, ut statim pateat nullibi de puerulo Messia esse sermonem. Neque valet quod generatim addunt verba ea ab Ecclesia usurpari in festo Epiphaniae. Utique verba bene usurpantur eo festo, quia magi sunt primitiae gentium, quia in iis praefiguratur et incipit adoratio gentium et earum ad Messiam accessus. Sed ex tali usu pro conditione et dignitate magorum nihil concludi potest. Praeterea quot accommodationes in liturgia inveniuntur? num Is. 49,1 etc. de Ioanne baptista sermo est? num Maria sedens ad Iesu pedes est eius mater beatissima? et tamen in liturgia illud legitur festo Ioannis, hoc festo assumptionis b. Virginis etc. etc.

Neque pro regia eorum dignitate testis afferri potest *S. Ephraem;* in hymno de Maria et magis eos vocat principes Persidis (רישי פרס; hym. 15 in festum Epiph.; *Lamy*, S. Ephraem hymni et sermones I p. 131 v. 8); in sermone 4 in natalem Domini legitur quidem in versione latina : reges cum suis gazis; at in textu syriaco non reges, sed מגושא magi dicuntur (Op. syr. tom. 2 p. 417, Romae 1740). Reges dicuntur regem Deum visitasse etiam in duabus homiliis quae olim S. Athanasio et S. Chrysostomo adscribebantur; at falso (cf. *Athanasius, M.* 38,961; S. Chrys. edit. Montfauc. tom. 6 p. 393); illi magi tres reges esse dicuntur, ita legitur in sermone olim S. Augustino adscripto, in edit. maurin. tom. 5 append. serm. 139; *M.* 39,2018; et in hoc sermone qui Caesario arelatensi (saec. 6) attribuitur, censet *Patr.* fortasse primo statui illos reges fuisse : « fortasse, inquam, tum quia huius orationis auctor non omnino certus, tum quia illud *reges* suspectum habuere Maurini virgulaque censoria notarunt » (l. c. p. 321). Silentium igitur Patrum veterum qui toties de magis lo-

quuntur et tamen eos reges non appellant, sed eos describunt viros orientales, sapientes, amatores mysteriorum coelestium etc. per se iam est argumentum in antiquissima traditione nihil contineri de regia dignitate.

Verum postmodum haec opinio evasit satis communis. Ita in *glossa* ord. : « fuerunt de terra Persarum... iuxta quam et Arabia est, ubi magi fuerunt reges »; et *S. Pasch.* : « in his regionibus ad orientalem plagam Hierosolymorum magos reges exstitisse nemo qui historias legit gentilium ignorat »; et *Theoph.* ad v. 3 : « oportebat gaudere potius quod regem ipsi habituri essent qui a persicis regibus adoraretur ». Idem auctor sermonis de baptismo Christi, qui censetur *Arnaldus* abbas bonaevall., S. Bernardi amicus, stellam regibus apparuisse dicit (cf. Opera S. Cypriani, ed. maur. in fine p. XCIV) qui locus saepius sub Cypriani nomine laudatur; etiam auctor sermonum ad fratres in eremo, qui apud nonnullos habebatur S. Augustinus (at perperam omnino) dicit serm. 43 : « audistis sanctissimos reges Dominum diligenter quaesivisse » (*M.* 40,1317). Perperam autem pro ea sententia ab aliquibus allegatur auctor de mirabilibus s. Scripturae (inter opera S. Augustini ed. maurin. t. 3 in append. p. 28; *M.* 35,2194) qui 3,4 dicat : reges alacres pergunt; sed legitur in textu : « inventis Israëlitarum oraculis vatum de eodem nato, ubi nascendi locum acciperet, monente subdolo sermone *rege*, alacres pergunt ». Sed recte laudari potest pro ea opinione auctor homiliarum de evangelio Lucae quae olim ferebantur inter scripta Chrysostomi et quarum auctor nihil suggerit, ut *Patr.* dicit l. c. p. 324, ex quo coniiciamus eum vixisse post saeculum 6 : « et ideo sancti viri, reges et patres Sabba venerunt ipsi magi » (*S. Chrys.* opp. t. 2 p. 1111; Paris. 1570 apud *Patr.* l. c.). Haec sententia maxime orta videtur ex verbis Ps. 71,10, quae veteres quidem explicant de gentibus universis, at quae mox etiam ad magos applicabantur, qui gentium regumque typum tenuisse monstrantur, uti in breviario ad Psalterium Hieronymo falso adscripto legitur (*M.* 26, 1029). Verum quod ibi legimus in magorum muneribus *inchoatum*, alii, uti *Haymo* dicit, considerabant tamquam prophetiam in magis ad litteram impletam : reges Tharsis et insulae munera offerent, reges Arabum et Saba dona adducent. Fortasse haec opinio etiam inde fulciebatur quia tempore dominationis Sassanidarum princeps magorum inter regni primores recensebatur et in certa quadam ditione tamquam princeps imperabat; princeps enim regionis Dembavend titulo Masmaghan i. e. principis magorum appellatur (cf. Zeitschrift der deutschen morgenlaendischen Gesellschaft 1881, 35 vol. p. 629).

Evangelista magos ab oriente ἀπὸ ἀνατολῶν a regionibus orientalibus venisse dicit, quo nomine per se omnis regio a Palaestina orientem versus sita intelliigi potest. Eo nomine in s. litteris Arabia quoque designatur (cf. קֶדֶם et filii orientis appellantur Arabes). At ipsum nomen magorum, modus quo in antiquis imaginibus pileum ge-

stantes depinguntur et plerique ex veteribus nos ad Persidem amandant. Persas eos vocant *Clemens* alexandrinus, Strom. 1,15 (*M.* 8, 777), *Diodorus* tarsensis (uti refert Photius, Bibl. cod. 223; *M.* 103, 878), *S. Ephraem* hym. 15, *Chyrs. Iuvencus* lib. 1 v. 276; *S. Cyrillus* alexandrinus, in Is. 49,12 (lib. 4 or. 4; *M.* 70,1061), auctor *op. imp.*, auctor homiliae in s. Christi generationem quae olim Basilio adscribebatur (in 2 tomo p. 600 ed. maurin.), *Prudentius*, Cathemer. 12 v. 25 (*M.* 59,902), *Euth. Pasch. glossa ord. Dion. Cai. Mald. Patr. Schanz;* alii Babyloniam vel Chaldaeam assignant; ita *S. Maximus* taurinensis eos frequenter Chaldaeos vocat hom. 18-28 in Epiph. (*M.* 57,262 seq.); similiter auctor quaestionum veteris et novi testamenti, qu. 63 (inter opera *S.* Augustini; *M.* 35,2258) et *Theodotus* ancyranus hom. 1 de nativitate n. 10 (*M.* 77,1364), *Rabb. Ians. Ed.* I p. 203; *Grimm* I p. 332. Alii ex veteribus Arabiam nominant; ita saepius *S. Iustinus* c. Tryph. 77. 78. 88 etc. (*M.* 6,657 seq.), *Tertullianus* adv. Iud. 9; adv. Marc. 3,13 (*M.* 2,339. 619) et *S. Epiphanius*, exposit. fidei 8 (*M.* 42,785), *Sedatus*, hom. de Epiph. (*M.* 72,773), *Baron. Suarez* in 3 p. disp. 14 sect. 3 n. 5, *Lap. Schegg;* etiam *Lamy* eos Persas vel Arabes fuisse existimat, *Keil* autem eos venisse vel ex Arabia vel Babylonia. In sermone quodam olim S. Augustino attributo legitur eos ex Aethiopia advenisse (cf. *Mai,* nova Patrum biblioth. I p. 226; serm. 139; alias opiniones vide in tom. VI p. 2 p. XXXIII). Demum *Tost. Sylv. Mar. Gord. Bar.* Mesopotamiam, *Calm.* Arabiam desertam, Mesopotamiam et Chaldaeam nomine orientis designari contendunt (cf. *Calmet,* dissertationes, lat. litt. traditae a Mansi, Wirceburgi 1789 tom. 3 p. 23).

Pariter satis incertum est quot fuerint. Communis quidem opinio hodie fert fuisse tres; at monumenta antiquitatis hunc numerum non reddunt indubium. *Origenes* quidem primus hunc numerum indicare videtur, cum hom. in Gen., hom. 14,3 dicat tres istos (Abimelech, Ochozath, Phicol) figuram gessisse magorum. Sequitur *S. Maximus* taurinensis hom. 17, de Epiph. 1 : venit ergo Bethlehem tunc in tribus magis sola gentilitas (*M.* 57,259) et *S. Leo,* qui sermonibus de Epiphania repetito tres magos adorasse affirmat (serm. 31. 36. 37. 38; *M.* 54, 235. 254. 257. 260). In monumentis sacris antiquitatis communiter quidem tres viri dona offerentes depinguntur; sed etiam solum duo, vel quattuor vel etiam sex conspiciuntur (cf. *Garrucci,* l. c. I p. 365). Tres esse depictos ex numero ternario donorum facile explicatur, quare valde dubium est subfueritne certa quaedam traditio. Quod dubium eo quoque augetur, quia apud Patres primorum saeculorum de numero altum est silentium et saeculis subsequentibus alia et alia

litteris consignata reperiuntur. Et auctor quidem *op. imp.* ex libro apocrypho nomine Seth refert duodecim magos esse electos qui stellam ex antiquo vaticinio apparituram observarent et postquam apparuisset eos esse profectos. Quo narrandi modo indicare videtur omnes duodecim se itineri dedisse. Atque hunc numerum apud Syros servatum invenimus; ita tradit Salomon, episcopus Bassorae circa an. 1222, quem numerum etiam confirmat Iacobus edessenus apud Barhebraeum qui refert in Horreo mysteriorum, comment. in ev. Matthaei : « nonnulli affirmant tres principes cum mille viris advenisse; Iacobus vero episcopus duodecim ait principes eos fuisse » (*Assemani,* Bibl. or. III 1 p. 309. 316). Idem numerus duodecim principum etiam legitur in menologio armeno die 6 ianuarii (cf. Journal asiatique 1867, Février-Mars, p. 159). De tribus autem mentio fit in compluribus sermonibus qui in appendice sermonum S. Augustini leguntur; ita in sermone 133,1; 136,4; 139,2 (*M.* 39,2008. 2014. 2018) qui ultimus sermo Caesario arelatensi attribuitur, medius Eusebio emiseno, primus autem S. Leoni.

Haec autem dubitatio de numero ternario non tollitur, verum augetur, si consideraveris quibus de causis tres magos fuisse asseratur. Neque enim ad certam quandam traditionem vel ad monumenta provocant, sed ex rationibus aliis numerum hunc derivasse videntur. Ita v. g. legitur in sermone 136,4 : « in eo enim quod tria offeruntur, Trinitas intelligitur; in eo vero quod tres sunt et singuli singula offerunt, in Trinitate unitas declaratur » (*M.* 39,2014). In glossa ordinaria : « etsi tria munera obtulisse dicuntur, non ideo non plures quam tres fuisse probantur, sed ut per eos gentes quae ex tribus filiis Noe natae sunt, venturae ad fidem praefigurentur »; idem dicit *S. Pasch.* provocans ad traditionem maiorum, ut per eos gentium multitudo quae de tribus filiis Noe enascitur ad fidem Christi ventura praesignetur. Alii numerum ex muneribus colligunt; ita *S. Thom.* : « videtur secundum munera quod fuerunt tres reges, quamvis plures alii in eis repraesentabantur », et *Suarez* l. c. quoque ait ex muneribus coniecturam desumi posse; eadem ratio a *Baron.* n. 30 et ab interpretibus quoque redditur; ita *Mald.* : « credibilius enim est diversa quam eadem omnes munera dedisse, quod id magis sit usitatum et gratius accipientibus, honorificentius dantibus esse soleat; certe haec opinio aliqua, aliae nulla ratione probari possunt ». Sed de re incerta haec sufficiunt.

Iam si de nominibus quoque quaesieris, res est etiam multo magis incerta. Et Patres quidem nulla afferunt nomina, quamvis sermo saepissime incidat de magis. Id quod iam documento est nihil de nominibus certa quadam traditione innotuisse. Nomina quaedam primo reperiuntur in codice quodam bibliothecae parisiensis, uti refert *Nestle* (vide *Schanz* p. 96), qui codex exeunti saeculo 7 vel ineunti 8 adscribitur; ibi magi vocantur

Bithisarea, Melchior, Gathaspa. Primus autem qui profert nomina quae hodie communiter feruntur, est Agnellus in libro pontificali sive in vitis pontificum ravennatum, parte altera, cap. 2 in vita S. Agnelli; cf. ***Muratorius,*** Rerum italicarum scriptores, tom. 2 p. 114 et ***M.*** **106,620**. Scriptor autem ille, ut Muratorius censet p. 3 natus est c. an. 805. Describit picturas quae in ecclesia S. Martini cernuntur hisce : « Gaspar aurum obtulit in vestimento hyacinthino et in ipso vestimento coniugium significatur; Balthasar thus obtulit in vestimento flavo et in ipso vestimento virginitatem significat; Melchior myrrham obtulit in vestimento vario et in ipso vestimento poenitentiam significat... quare tres tantum ab oriente venerunt? ut significarent totius Trinitatis perfectam plenitudinem ». Cum his compara quae in Excerptionibus Patrum (Collectanea quoque inscribuntur) leguntur et quae inter ascetica dubia Bedae venerabilis recensentur : « magi sunt qui munera Domino dederunt; primus fuisse dicitur Melchior, senex et canus, barba prolixus et capillis, tunica hyacinthina sagoque mileno et calceamentis hyacinthino et albo mixto opere, pro mitrario variae compositionis indutus; aurum obtulit regi Domino. Secundus, nomine Caspar, iuvenis imberbis, rubicundus, mylenica tunica, sago rubeo, calceamentis hyacinthinis vestitus; thure quasi Deo oblatione digna Deum honorabat. Tertius, fuscus, integre barbatus, Balthasar nomine, habens tunicam rubeam, albo vario, calceamentis milenicis amictus; per myrrham Filium hominis moriturum professus est » (***M.*** **94,541**). Ne autem haec Collectanea nimium aestimaveris, multa et absurda et ridicula ibi coacervata esse scias; ita v. g. dives ille qui ad Abraham ex inferno loquitur Tantalus appellatur; Matha et Ioca nomina sunt latronum qui cum Christo crucifixi sunt; cum homo dormit, anima est aut in corde, aut in sanguine, aut in cerebro; Dina filia Iacob erat prima vidua; est avis in Indiae partibus prope solis ortum viginti alas habens, cuius voce audita omnes somno sopiuntur, cuius vox per mille passus auditur etc.; en, haec et multa alia in prima pagina iam prostant. — Alia prorsus nomina magis induntur a Syris. Aliqua specimina apponam ex *Assemani,* Bibl. or. III 1 p. 316 : Zarvandad, Hormisdas, Guschnasaph, Arschac (quattuor isti aurum attulerunt) etc.; et addit *Assemani* duodecim nominibus simul cum nominibus patrum singulorum recitatis : « eadem magorum nomina nonnullis apicibus mutatis occurrunt in pluribus manuscriptis codicibus tum syriace, tum arabice ». Scriptor armenus, Vardapet Vardan, refert nomina esse chaldaice vel syriace : Kaghba, Badadilma, Badadakharida, et adiungit alia eos gerere nomina apud alias gentes (cf. Journal asiatique, 1867, Février-Mars p. 160). Atque *Salm.* quoque alia affert nomina ex Zacharia chrysopolitano : Appelius, Amerius, Damascus (ita graece); Magalath, Galgalath, Sarakin (ita hebraice), quae tamen meras esse nugas dicit. Zacharias (***M.*** 186,83) autem etiam addit interpretationem nominum : fidelis, humilis, misericors — nuntius, devotus, gratia. Eadem nomina etiam affert Petrus Comestor in Historia scholastica (***M.*** **198,1542**). Si quis alia nomina desiderat scire quae apud Syros et Persas iis indita sint, ea inveniet

evolvens Lexicon heptaglotton auctore Castello t. 2. col. 1989. 1991 s. v. מגם et מגש et Journal asiatique l. c. p. 160 not. 3. Quae si lustraveris haud aegre consenties cum scriptore bollandiano in Act. Sanctorum tomo 1 Maii p. VII VIII omnia scil. hallucinationibus confingi.

Etsi nomina quoque quae hodie communiter feruntur incerta sunt, eo tamen venerationi magorum quae in ecclesiis quibusdam particularibus fieri solet nihil praeiudicii affertur. Opus quippe erat ut sub certis nominibus venerationi proponerentur; nihil vero interest gesserintne haec nomina an alia; sufficit pro cultu ut magi qui Christum adoraverunt his nominibus designentur et his nominibus pia memoria celebrentur. Antiqui quoque christiani quandoque nomina indiderunt sanctis martyribus quorum vera nomina ignorabant pro lubitu, ita exsistit martyr S. Adauctus. — Ceterum de eorum cultu vide in Act. Sanctorum bollandianis tom. 1 die ianuarii 1. 6. 11 p. 8. 323. 664. Nomina quae hodie communiter feruntur apte ita explicari possunt, ut id iis exprimatur quod veteres aliqui in tribus magis, gentium primitiis, cernebant; scil. eos in se repraesentare gentes ex tribus filiis Noe ortas; Casparius enim nomine suo nos remittere videtur ad mare caspicum et familiam aricam[1], ergo ad posteros Iapheth, Melchior (malchi-or) rex lucis, ad regiones meridionales, ad Aegyptum, Aethiopiam, ubi posteri Cham degebant, Balthasar, nomen chaldaicum vel Danielis vel regis de quo Dan. cap. 5 ad regiones babylonicas, quas posteri Sem incolebant. Quare haec nomina symbola sunt apta ad mysterium Epiphaniae declarandum.

Particula δὲ (vulg. ergo), uti moris est, narratio continuatur vel alius eventus ad priora annectitur. Dicitur Bethlehem τῆς Ἰουδαίας, i. e. in tribu Iuda, in regione olim tribui Iuda assignata, unde Bethlehem Iuda Iud. 17,9; 19,1. 1 Sam. 17,12, etiam olim Ephrata Gen. 35,16. 19. Additur autem *Iuda*, ut distinguatur a Bethlehem in tribu Zabulon Ios. 19,15. Distabat a Ierusalem meridiem versus sex millia passuum. Cum tempore post exsilium Iudaea arctiore sensu adhiberetur pro regione Palaestinae meridionalis cis Iordanem et a Galilaea et Samaria distingueretur (cf. Matth. 4,25. Marc. 3,7. Luc, 2,4. Ioan. 4,3. 47. 54. Act. 8,1), etiam hoc loco lectio Ἰουδαίας recte ponitur, uti

1. Ita explicat v. g. *Volkmar*. Alii tamen aliter; *Lauth* interpretatur Cas-sipar i. e. Thronus Siparae; alii nomen Gaspard idem nomen esse volunt cum Gudnapar, rege indico, de quo sermo est in Actibus apocryphis Thomae apostoli (Gundaphoros, cf. *Lipsius*, Die apokryphen Apostelgeschichten I p. 252) et qui ab Iacobo edesseno Godephor vocatur. Ex nummis qui recenti tempore inventi sunt in provinciis Seistan, Kandahar, in parte meridionali Pandschab, in Kabul colligi videtur circa tempus nativitatis Christi eius nominis regem ibi fuisse. Etiam in hac acceptione Gaspar filios vel posteros Iapheth repraesentat; cf. *Schanz* p. 97. Alia vide apud *de Lagarde*, Mittheilungen III p. 73 (Goettingen 1889). Nomina magorum refert *Bezold* (Die Schatzhöhle, syrisch und deutsch, Leipzig 1883) Hormizd, Iazdegerd, Peroz.

alibi in vulg. quoque Iudaea eodem sensu restricto legitur. Messias natus est in Bethlehem, in civitate David, ut sicut David ex Bethlehem oriundus pastor vocatus est a Deo ut pasceret populum Dei, ita Messias, filius David, ex eadem humili civitate et conditione ad regnum suum fundandum prodiret. Non enim nascitur in urbe regia, sed in vico, ut ipso loco nativitatis declararetur regiam domum David concidisse et ut surculus egrederetur de trunco Iesse (Is. 11,1) i. e. de domo Iesse iterum ad humilem conditionem redacta, prout David quoque ex humili statu erat exaltatus. Ita alter David, Messias, qui eo nomine iam prophetis innotuit (Os. 3,2. Ez. 34,23), ad modum prioris David, typi sui, ex eadem civitate prodiit; *in diebus* Herodis, qui cognominatus est magnus, filii Antipatri, qui a senatu romano regio titulo est ornatus; *in diebus* cf. Gen. 26,1. 2 Reg. 21,1; 3 Reg. 10,21. Sententia est apud plerosque recepta Herodem regem diem obiisse anno 750 u. c.; alii annum 753 u. c. assignant; cf. *Fl. Riess,* Das Geburtsjahr Christi p. 13 seq. 192 seq. et ab eodem : Nochmals das Geburtsjahr Christi; priorem sententiam defendit *Schegg,* Das Todesjahr des Koenigs Herodes. Cum de eo anno aliter ab aliis statuatur, etiam annus Christi natalis varie assignatur 748-752 u. c., quam rem chronologicis relinquendam esse mecum censebis.

Cum evangelista dicat : *ecce magi,* aliqui concluserunt eum indicare velle magos statim post nativitatem advenisse (*op. imp. Baron.* n. 31. *Salm. Mald. Ians. Lamy*); at non est haec eius vocis significatio, sed solum attentio excitatur ad rem gravem, miram inducendam. Narrationem ea voci non arcte adiungi ad antecedentia discimus iam ex 8,2 et cum Matthaeus creberrime ea voce utatur (fere sexagies) ad eventum introducendum nihil aliud quam rei gravitatem denotare voluisse censendus est. Posse iungi duplici modo μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο i. e. vel magi orientales advenerunt, vel magi venerunt ab oriente, ab aliis notari iam *Lamy* advertit; priori modo ipse adstipulatur et *Arn. Weiss;* alterum plerumque sequuntur; cum ἀπὸ coniungi soleat cum verbis veniendi, discedendi etc., hoc videtur praeferendum. Magi eo tempore per totum imperium romanum et fere ubique inveniebantur artes exercentes magicas; cum dicatur advenisse eos ex regionibus orientalibus etiam orientales magos intelligi fere consequens est. Eos non fuisse Iudaeos patet ex modo quo de rege *Iudaeorum,* non de rege Israel, vel de rege nostro quaerunt. Bene dicunt, ut *Maximus* taurinensis notat hom. 27 (de Ephiph. 11; *M.* 57,285), stellam *eius,* « quia quamvis omnes ab eodem creatae stellae ipsius sunt, haec tamen proprie Christi erat quae specialiter eius nuntiabat adventum; et ceterae quidem factae sunt stellae, ut mundi istius tem-

pora cursusque distinguerent, haec vero prodire iussa est, ut ipsum mundi Dominum et regni coelestis adesse tempus ostenderet » et hom. 28 : « necesse erat ut coelorum Dominum testimonium coeleste praecederet et auctorem lucis signum lucis revelaret; apud Iudaeos sordebat in pannis, apud gentiles fulgebat in gloria; apud Iudaeam in praesepi pastoribus vagiebat, et in Chaldaea magorum oculis inter sidera coruscabat ».

Balaam, propheta ex Mesopotamia (Deut. 23,4), vaticinatus erat : orietur stella ex Iacob etc. Num. 24,17; ex hoc vaticinio in oriente per multas generationes conservato magos quoque de nova stella quae apparuerit eiusque significatione esse edoctos, sententia est a plerisque proposita; ita v. g. *Origenes,* in Num. hom. 13,7 et hom. 15,4 addit magos ex genere Balaam fuisse vel disciplinae traditione eruditos (*M.* 12,675. 689); similiter *S. Ambrosius, Hier. Leo* (serm. 34), auctor de mirabilibus s. Scripturae, *Rab. Pasch. Bed. Euth. Theoph. Alb. Thom. Tost. Dion. Mald. Ians. Lap. Lamy* etc. Verum istud vaticinium et tempus magorum nimio intervallo distant quam ut credibile sit exspectationem regis Iudaeorum ad illud esse referendam. Neque eo vaticinio opus habemus, ut hanc exspectationem adfuisse intelligamus. Iudaeorum enim dispersione, vaticinio Danielis (*Grimm* I p. 334), versione graeca s. Scripturae, oraculis illis sibyllinis quae ab anno 140 a. Ch. et deinceps in lucem prodierunt (Sibyll. III, v. 652-794; III, 36-92) aliisque libris (libro Henoch, psalmis salomonicis — cf. *Schürer,* Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Ch. 2 ed. II p. 427 seq.) exspectatio Messiae longe lateque inter Hellenistas gentesque per orientem erat sparsa. Cuius rei testes quoque sunt Tacitus et Suetonius[1]. Unde in patria quoque magorum eiusmodi exspectationem viguisse facile tibi persuaseris. Hominis autem sortem dirigi stellis, regis potentis nativitatem stellis quoque nuntiari, opinio erat popularis, contra quam frequenter agunt S. Patres. Quare apparitione novae stellae et insolitae magi sideribus contemplandis dediti de eventu miro et de ortu regis potentis admoniti sunt. Huic signo externo quod ad eorum mores et cogitandi rationem aptum erat accedebat illustratio interna Dei gratia facta qua demum vere cognoscerent quid splendore illo portenderetur. « Nam ipse novam stellam declaravit natus qui antiquum solem obscuravit occisus » (*S. Aug.* serm. 201; in Epiph. 3) et *S. Leo :* « praeter illam stellae speciem quae cor-

1. Tacitus, hist. 5,13 : « pluribus persuasio inerat antiquis sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore ut valesceret oriens profectique Iudaea rerum potirentur ». Et Suetonius, Vespas. c. 4 : « percrebruerat oriente toto vetus et constans opinio esse in fatis, ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur ». Vide quae dixi ad Dan. 9,24.

porum incitavit obtutum fulgentior veritatis radius eorum corda perdocuit » (serm. 34; in Epiph. 4,3). Ipso hoc signo quo Deus utebatur ad eos edocendos discimus quam suaviter Dei gratia agat et quomodo indoli, consuetudini, moribus sese quasi aptet et accommodet. Deus qui dives est in misericordia alios alia via ad Christum redemptorem invitat et adducit.

Duo de hac stella ex verbis evangelistae discimus. Prius ex verbis magorum colligitur : *vidimus stellam eius in oriente et venimus adorare eum;* unde *unum* asserunt, stellam a se esse visam ἐν τῇ ἀνατολῇ ideoque se venisse. Nihil dicunt de stella duce itineris, qua comite profecti iter in Ierusalem instituerint. Haec opinio ipsis verbis excluditur, cum solum asserant se *vidisse* stellam *in oriente;* si stellam habuissent ducem et comitem perpetuam, id tamquam maximum nati regis documentum non tacuissent. Dein tale miraculum plane abundat. Nam edocti de rege Iudaeorum nato etiam sciebant eum esse in Iudaea quaerendum, et quia de rege agebatur collegerunt eum esse quaerendum in urbe principe. Sed iter in Iudaeam instituere et in urbem Ierusalem pervenire facillime poterant sine duce coelesti. Iam aliqui veteres, uti *Anselmus* laudunensis, viderunt illud *in oriente* posse intelligi vel : nos exsistentes in oriente vidimus stellam, vel : vidimus stellam positam in orientali coeli plaga; prius sequuntur multi (cf. *Sylv. Grimm, Keil*), alterum alii (cf. *Mald. Lap. Lamy*); tertium *Ed.* I. p. 204 *Weiss* proponunt *in ortu.* Quodcumque praefertur, non dicunt se continuo iter facientes stellam spectasse. Alterum quod de stella discimus, continetur v. 9 : stetit scil. supra, ubi erat puer. Ad quem locum iam optime advertit *S. Pasch.* : « quod autem sidereas vias non tenuerit ostenditur ex hoc quod stetisse supra ubi erat puer narratur; quia si in summa coeli arce inter ceteras sita esset, unicuique domui in omni illa civitate supra verticem stare videretur; unde patenter insinuat multum eam domui vicinam in qua puer erat stetisse ». Atque profecto *stella* ita debet concipi, ut staret supra domum, et prout ex v. 11 sequitur, ut domum eam magis demonstraret ad inveniendum puerum. Signum itaque hoc coeleste eo momento iis iterum exhibetur, ne paupertate et humili conditione pueri in viculo domoque paupere latentis absterreantur, sed ut confortati hac quasi voce superna puerum adorarent. Proinde cogitari debet apparitio quaedam luminosa stellae formam praebens in inferiore hoc nostro aere et terrae satis vicina. Ita stellam plerique explicant; cf. *S. Chrys. Euth. glossa ord. Thom.* p. 3 qu. 39 art. 7, *Cai. Ians. Fab. Lap. Suarez* l. c. disp. 14 sect. 5 *Grimm, Schanz, Ed. Fil. Didon.*

Plerique interpretum stellam ducem itineris ac comitem fuisse viamque demonstrasse affirmant. Ita iam *S. Chrys.* stellam eam comparat nubis columnae quae Iudaeis in deserto viam monstrabat (et ex hoc stellae officio, motu, statione demonstrat non potuisse esse unam ex coelestibus) et similiter docent *Beda*, *Euth.* auctor *op. imp. Haymo, Thom. Fab. Tost. Dion. Sylv. Lap.* et censetur a *Suarez* satis verisimile et a recentioribus *Reischl*, *Bisp.* At merito iam monuit auctor de mirabilibus s. Scripturae eos qui id affirment ex evangelica auctoritate firmare non posse (3,4; *M.* 35, 2194) et bene quoque scripsit *S. Pasch.*: « sed si diligentius inspiciatur, nequaquam evangelii veritas probare videtur quod ad Iudaeam eos perduxerit; immo in oriente tantum eos stellam vidisse fatetur, ex qua nimirum intellexere natum in Iudaea; propter quod illi statim ut conspiciunt Iudaeam petunt ». Et *Ians.* notat ad v. 9 : « ex his apparet stellam non fuisse reliqui itineris ducem, quemadmodum communiter putatur; alioquin enim non tam vehementer gavisi essent hac visa nec dixisset evangelista solum *et ecce stella quam viderant in oriente* etc. sed *et quae comitata eos fuerat;* et iidem ipsi magi fatentur se in oriente quidem vidisse illam, sed non addunt se eam ducem itineris habuisse, quod ut maius fuisset miraculum, ita imprimis fuerat commemorandum ». Eadem monet *Bar.* quoque qui tamen oppositam quoque sententiam probabilem esse opinatur. Stellam autem ducem fuisse bene negant *Cai. Sa, Lamy, Patr. Arn. Fil. Grimm* I p. 351 aliique.

Quae fuerit et qualis stella, varie exponitur. Antiquissimum documentum nobis tradit *S. Ignatius* martyr in epistola ad Ephesios cap. 19 : « stella in coelo fulsit splendore exsuperans omnes stellas et lux eius ineffabilis erat et stuporem incussit eius novitas; omnia autem reliqua astra una cum sole et luna chorus fuere stellae; ipsa vero lumen suum extendit super omnia » (*M.* 5,660). Celebris est sententia de coniunctione planetarum, de qua primus Kepler disseruit. Observavit enim vir astronomiae peritus mense decembri 1603 Iovem et Saturnum planetas proxime inter se accessisse, hisce vere sequenti adiungi Martem planetam et autumno proximo novum sidus stellae fixae haud dissimile et valde splendens in medio istius constellationis apparuisse. Unde ei cogitatio incidit stellam magorum forte ex simili planetarum inter se coniunctione posse explicari; atque rationibus astronomicis initis comperit anno 747 u. c. Iovem et Saturnum planetas in signo piscium inter se concurrisse quibus mox Mars quoque accesserit mensibus februario et martio anni 748 u. c.; quare eam constellationem a magis esse conspectam assumit. Attamen Kepler non censuit ea planetarum coniunctione stellam magorum constitui, verum putavit, sicut ipse anno 1604 novam cum illa constellatione stellam conspexisset, ita novam stellam a magis quoque in loco coniunctionis esse visam; magos autem ea stella esse edoctos, « quia stella haec non fuit e numero communium cometarum aut novorum siderum, sed accessit illi privatim miraculum motus in inferiore regione aeris. Quamdiu igitur stella visa est in aethere inter ceteras oriens et occidens, commovit quidem no-

vitate Chaldaeos astrologiae peritos, at de re aliqua certa in individuo non monuit; postquam vero se in aerem demittere et sensim occidentem versus progredi coepit tandemque in occidentem recepta disparuit, tum demum magi consilium sequendi ceperunt veneruntque memoria itineris stellae in Iudaeam » (Kepleri, opera omnia IV, 346; vide *Grimm* I p. 348 seq.; *Friedlieb,* Das Leben Jesu Chr. 2 ed. p. 308; *Ed.* I p. 212 seq.). Kepler itaque stellam magorum ab illa coniunctione planetarum omnino distinctam esse docet; dein assumit in ea stella id quod in sidere fieri nequit quod sese in aerem demiserit et miro hoc motu demum magos de re nova et mira edocuerit. Proinde ipsi sola illa planetarum coniunctione minime est satisfactum.

Quod S. Ignatius dicit : reliqua astra cum sole et luna chorus fuere stellae, in illa planetarum coniunctione de qua Kepler pro anno 748 u. c. statuit forte aliqua ratione reperiri potest; nam secundum ipsum mense martio ad Iovem et Saturnum accessit Mars planeta et post mensem martium ad hos accessit sol cum Venere et Mercurio, ita ut mensibus martio, aprili, maio coniunctio eorum siderum haberetur perfecta (cf. *Sepp,* Leben Jesu I 1 p. 167). Quidquid est de tali coniunctione, ea sola nullo modo sufficit, ut narratio evangelistae explanetur. Si autem praeter illam aliam novam stellam oportet in auxilium vocare, hanc stellam designasse censendus est evangelista, cum solum de ea loquatur et nihil praeterea de constellatione alia.

Stellam intelligendam esse veram stellam in sublimi coelo lucentem vel saltem cometen, non autem phaenomenon quoddam stellae simile et terrae vicinum, complures asserunt; cf. *Roth,* De stella a magis conspecta, Moguntiae 1865. Novam autem stellam apparuisse aliqui explicant ex eo quod saepius observetur subito stellam aliquam inusitato splendore per aliquod tempus lucere et iterum paulatim exstingui vel etiam quandoque novam stellam repente magno fulgore apparere; itaque rem enodare student ex stellis mutabilibus uti vocant. Atque tale quid iam *Estius* proponit : « rei significatae maiestati valde congruit, ut dicatur fuisse in sublimi coelo stellato... quid enim mirum, quando et anno 1572 his oculis vidimus stellam novam durantem toto anno, non cometis, sed stellis perpetuis similem, clare et pulchre lucentem quae doctissimorum astronomorum iudicio inter stellas firmamenti, in sede Cassiopeae collocata erat ». Et similiter rem declarat *Schegg,* Biblische Archaeologie p. 363. Alii in auxilium vocarunt cometen quem secundum tabulas astronomicas Sinensium dicunt anno 750 u. c. visum esse mensibus februario, martio, aprili et qui etiam in Bethlehem sit conspectus. Verum semper restat quaestio quae ex v. 9 oritur : quomodo vera stella potest dici *stare* supra, ubi erat puer. Atque equidem valde dubito, num narrationi satisfiat, si quis cum *Patr.* dicat : « quid enim si cometes radium supra domum Christi demisisset »? radio demisso utique domus designari potuit; at de radio nihil apud evangelistam, sed stella *stat* supra, ubi erat puer. Aliter *Roth* l. c. p. 16; magos scil. cum in Bethlehem usque ad illam domum pervenissent, subito atque

inopinato stellam iterum conspexisse et exinde conclusisse in hac ipsa domo esse eum quem quaererent. Sed ex narratione puerum invenerunt, quia stella stabat supra; non autem quia stella conspecta iter suum et investigationem ad finem pervenisse arbitrati sunt.

Regem natum magi summo honore venerari volunt; *adorare* προσκυνεῖν est sese prosternere coram aliquo in signum honoris, humi prostratum venerari; ita Abraham adoravit populum terrae, filios Heth Gen. 23,7; cf. 19,1; 42,6 etc.; eo modo praecipue honor Deo penditur, itaque adoratio sensu stricto. Quo sensu magi adoraverint, ex muneribus quoque oblatis colligi oportet; vide ad v. 11. Herodes alienigena, Idumaeus, iniustitia et crudelitate regnum occupaverat ac tenebat; quare « audiens regem natum Iudaeis ex genere Iudaeorum turbabatur, ne regno revoluto iterum ad Iudaeos et ipse a Iudaeis expelleretur et semen eius post ipsum praecideretur a regno » (*op. imp.*). Tyranni enim semper suspiciosi sunt et Herodes, morum ethnicorum imitator ac promotor, quicumque ex populo legi paternae erant dediti, suos considerabat adversarios. Verum in quantum iam multos ad suas partes et ad morum licentiam pertraxisset, evangelista ostendit dicens : *et omnis Ierosolyma cum illo*, μετ' αὐτοῦ; ipsa particula exprimitur societas, consortium, consensus cum Herode. Praeprimis ab eius partibus erant ii qui Herodiani vocabantur (Matth. 22,16. Marc. 3,6; 12,13) et Sadducaei, qui a vera indole theocratica longe aberant et ethnicam vivendi rationem appetebant. Iam manifestat evangelista in hac cum impio rege consensione inimicitias principum magnaeque partis populi adversus Messiam. Nam omnes optime intellexisse agi in quaestione a magis proposita de Messia rege, elucet ex v. 4. Triste sane spectaculum quod illi qui maxime gaudere debebant quod tandem promissiones magnificae prophetarum implentur adventu Messiae, cum rege impio de tali nuntio terrentur eumque aegre ferunt. In propria venit et sui eum non receperunt; sed de adventu iusti non poterant gaudere impii (*op. imp.*).

Sed ministris sacrorum quoque et doctoribus et interpretibus legis minime erat curae nuntius adeo faustus et a saeculis exoptatus; eum negligunt maxima socordia et contemptu; facti sunt, ut *S. Augustinus* et *Haymo* loquuntur, « tamquam lapides ad milliaria; viatoribus ambulantibus aliquid ostenderunt, sed ipsi stolidi atque immobiles remanserunt; aliis demonstrato vitae fonte, ipsi sunt mortui siccitate » (serm. 199; in Epiph. 1; *M.* 38,1027; 118,109). Interrogatum erat a magis : ubi est ille natus rex Iudaeorum, ὁ τεχθεὶς βασι-

λεύς; quaestio optime intelligitur ab Herode, non posse esse sermonem nisi de uno illo ex Davidis domo cui est ius throni aeterni; quare « Herodes Christum requirit; ipsum igitur regem de quo interrogat confitetur; deinde cum ubi nasci haberet inquiritur, utique praenuntiatus ostenditur, neque enim quaeri poterat, qui non erat nuntiatus » (*S. Ambrosius,* in Luc. lib. 2 n. 49). Cum agatur de re theologica, Herodes convocat *omnes principes sacerdotum et scribas populi;* ἀρχιερεῖς nominantur is qui summo sacerdotio fungitur et qui aliquando fungebantur; cum enim eo tempore crebro pontifices inter se succederent, semper plures aderant eo munere functi; praeterea ex modo loquendi quo utitur Iosephus (de bello iud. 6,2. 2) colligi oportet etiam filios familiarum ex quibus aliqui munus illud gesserant vel ex quibus pontifices seligi solebant appellatos esse eo nomine (cf. *Schürer* l. c. 174). Insuper aliqui existimant etiam principes familiarum vel ordinum sacerdotalium qui erant viginti quattuor eodem nomine esse honoratos (cf. *Patr.* diss. 28; *Arn. Reischl, Bisp. Fil. Bleek, Ewald, Sevin*) aliis vel dubitantibus (*Schanz*) vel negantibus (*Schürer, Keil, Weiss*). Ab anno 37 a. Ch. usque ad annum 6 p. Ch. numerantur pontifices undecim quos Herodes et Archelaus constituebant, ille octo, tres hic. *Scribae*, γραμματεῖς, dicebantur legis periti, qui studium peculiare ponebant in explicatione legis et in eius ad singulos vitae casus applicatione, hebr. סוֹפְרִים, quo nomine Esdras, scriba velox in lege Moysi (Esdr. 7,6), iam insignitus est. Vocantur etiam νομικοί, νομοδιδάσκαλοι, legis doctores Matth. 22,35. Luc. 5,17; 7,30; 10,25; 11,45 seq. 14,3. Act. 5,34 qualis erat Gamaliel. Salutabantur titulo rabbi; Iosephus eos vocat πατρίων ἐξηγητὰς νόμων (Ant. 17,6. 2; 18,3. 5). Quanta auctoritate sint potiti, etiam ex Matth. 23,2. 3 elucet; verum etiam ex evangeliis satis liquet quomodo suam iustitiam volentes statuere iustitiae Dei non fuerint subiecti et quomodo suis interpretationibus onera populo imposuerint (cf. Matth. 23,4-35). Dubium est convocaritne Herodes summum Iudaeorum magistratum, συνέδριον, sanhedrin. Ad hoc consilium etiam seniores πρεσβύτεροι accensebantur qui hoc loco non nominantur. Etiam alibi quandoque non omnes tres ordines synedrii nominantur (cf. 26,3; 27,1). Cum hic agatur de quaestione theologica et seniores non dicantur congregati, iis erit assentiendum qui solos sacerdotum principes et legis doctores convocatos esse censent; hisce enim quaestiones de doctrina proponi solebant; seniores potius munere iudicum fungebantur resque civiles administrabant.

Cum S. Matthaeus magnum ponat momentum in vaticiniis adimpletis, insigne hoc testimonium a principibus sacerdotum et scribis

datum, qui verba Michaeae de Messia esse intelligenda sine ulla haesitatione docent, litteris consignatum voluit. Vide quae dixi ad Mich. 5,2 seq. Discrimen quod cernitur inter verba prophetae et verba apud evangelistam ita erit explicandum, ut dicamus, sacerdotes et scribas eo modo oraculum recitasse quo legimus in evangelio. Ex eo enim quod ex Bethlehem egressurus sit Dominator, Messias, singularis quaedam gloria in civitatem David redundat, ita ut propterea inter principes Iuda princeps familiarum Bethlehem nequaquam ultimo loco sit collocandus. Proinde etsi Bethlehem vicus sit parvus neque ad mille familias pertingat (Mich. 5,2), tamen valet et ex illo oraculo consequitur, quod Prudentius canit: o sola magnarum urbium maior Bethlehem, cui contigit ducem salutis coelitus incorporatum gignere! Eiusmodi enim textus explicatio ex consequenti facta non abhorret ab indole rabbinorum et saepius in targumim deprehenditur; immo in targum ad eum Michaeae locum iam videtur exstare, cum verti possit: fere es ut numereris inter millia domus Iuda (cf. כזעיר targum ad Ps. 73,2 et Os. 1,4; *Lightfoot*, Horae hebr. p. 260). Quidquid autem est de sensu illius targum, dicendum est cum *Rab. glossa ord. Pasch. Thom. Bar. Mald. Patr.* id quod *S. Hier.* iam censuit recitari verba eo modo quo a scribis prolata sunt, uti ipso textu clare indicatur: *at illi dixerunt ei*. Quare varii modi quibus utrumque textum conciliare studuerunt (v. g. legentes per interrogationem) tuto possunt omitti.

Pro magis autem istud oraculum praeclaram continet doctrinam. Egregie enim confirmantur in fide de rege Iudaeorum. Poterat fieri ut magi cum urbem ingressi plane nihil de rege recenter nato audirent, nonnihil mirarentur vel etiam haererent; at omni titubatione excussa quaestionem ponunt remque tamquam certam enuntiant et ad suum magnum solatium audiunt iam ab antiquo tempore per prophetam locum esse celebratum ex quo rex ille sit egressurus. Bene rem expendit *S. Chrys.*: « hic mihi vide quam mira, quam stupenda provideantur! mutuas sibi commodant notitias barbari et Iudaei et inter se docent. Iudaei a magis didicerunt quod stella ipsum in Persarum regione praedicaverit; magi a Iudaeis acceperunt eum ipsum quem stella praedicaverat iam a multis retro temporibus per prophetas praenuntiatum fuisse, atque interrogationis occasio clarioris et accuratioris doctrinae demonstratio utrisque fuit ».

Adventus magorum et nuntius Herodi maxime ingratus fuit. Timet ne adversarii sui i. e. quicumque pii erant inter Iudaeos et legis observantes ea opportunitate usi contra se exsurgant. Unde et rem quantum potest silentio opprimere studet et necem meditatur regis

nati. Ad quod magos *clam* vocat, exquirit et diligenter discit tempus stellae lucentis i. e quando iis sit visa, ut ex hoc tempore discat aetatem pueri; magos autem iubet proficisci, puerum quaerere et sibi renuntiare, ubi sit. Curat quoque, ut soli proficiscantur, ne quis ex urbe eos comitetur; vult enim quantum fieri potest cavere ne populi exspectatio excitetur. Herodem in hoc cum magis colloquio iam necem meditatum esse pueri certum videtur; « diligenter didicit tempus stellae quia necem Salvatoris meditabatur in mente; finxit se vultu et verbis eum adorare velle, quem invida cogitatione tractabat occidere » (*Rab.* sim. *Br. Haymo*). In v. 7 ἠκρίβωσε i. e. ἀκριβῶς ἔμαθεν (*Euth. Theoph.*) et bene *vulg.* diligenter didicit (*Keil, Weiss*), ad quem sensum παρὰ praeprimis congruit; magi itaque nihil sinistri suspicantes cuncta ei fideliter exponunt. Non est explicandum : accurate inquisivit; ad id enim requireretur περί. Herodes enim, prout opinio popularis secundum astrologiae placita ferebat, merito supposuit tunc procul dubio Christum esse natum quando stella apparuerat (*Euth.*), uti S. Iustinus quoque dicit apparuisse stellam ἅμα τῷ γεννηθῆναι (c. Tryph. 106; *M.* 6, 724). Tempus exquirit τοῦ φαινομένου ἀστέρος i. e. quamdiu stella luceat, ex quo tempore fulgeat; ex participio graeco sequi Herodem supponere stellam tum etiam continuo in coelo lucere, aliqui concludunt (cf. *Weiss*). Insipientiam hominis malis cupiditatibus exagitati bene perstringit *S. Chrys.* : « eiusmodi est malignitas; in se ipsa impingit et res quae perfici nequeunt aggreditur. Perpende stultitiam : si prophetiae credebat illamque immotam ac firmam putabat, palam est eum impossibilia conatum esse; quod si non credebat nec putabat ea quae dicebantur eventura esse, metuere vel timere non oportuit nec ea de causa puero insidiari; ex utraque igitur parte superfluus erat dolus ». Iubet eos inquirere de puero; « non dixit de rege; neque enim nomen ferre poterat; unde manifestat quantum contra illum insaniat » (*Theoph.*). Cum adeo accurate tempus exquirat, iam videtur suspicari fieri posse ut magi non redeant (*Haymo, Schanz*) vel ex ipsa aetate pueri metiri vult periculum quod sibi immineat. Censet *S. Chrys.* magos potuisse suspicionem concipere ex hoc agendi modo : « si enim ex veritatis affectu loqueris, cur clam interrogas? sin insidias paras, cur non cogitas magos cum te videant clam interrogare dolum esse suspicaturos? sed, ut dixi, anima semel malignitate correpta omnium insipientissima evadit ».

Edocti de loco nativitatis proficiscuntur Bethlehem. Cum mentio fiat stellae visae, putant aliqui eos noctu iter instituisse (*Schanz, Keil, Weiss*). At in hac sententia supponi videtur stellam in summo

coelo positam esse visam. Sed talem non fuisse stellam magorum, ex hoc ipso v. 9 indubie constat; quomodo enim eiusmodi stella locum potuisset designare ubi puer erat? In quam rem advertit *Theoph.* : « nam si ex summitate apparuisset, quomodo certiores fieri potuissent de loco in quo esset Christus? stellae enim multum locum comprehendunt. Unde tu supra domum tuam vides lunam forte et ego eandem video supra domum meam et unicuique videtur stare super domum suam » et *glossa ord.* : « non tenuit aethereas vias, sed multum domui vicina; aliter non discernerent domum »; similiter *Haymo, Anselmus* (*M.* 118,114; 162,1256) etc. Cum itaque stella fuerit phaenomenon lucidum in aere inferiore, nihil obstat quominus dicamus cum *S. Chrys.* eos in medio die iter bethlehemiticum esse ingressos. Tamquam rem stupore plenam *et ecce* narrat evangelista stellam quam viderant in oriente eos antecessisse etc. Bene notandum est, ut iam *Ians.* monet, dici stellam in oriente visam; proin declarari in itinere et prope Iudaeam et Ierusalem eam non esse conspectam, verum nunc demum eandem stellam quam prius viderant ἐν τῇ ἀνατολῇ (cf. v. 2) iterum eis apparere.

Cum dicatur *antecedebat eos* προῆγεν αὐτούς, multi censent stellam postquam egressi sint ex urbe ducem illis fuisse itineris Bethlehem versus. At id neque ex re ipsa neque ex verbo necessarium est. Non prius; nam ad viam illam inveniendam, uti patet, non opus erat miraculo; non alterum; προάγειν τινά frequenter eo sensu adhibetur, ut significet solum aliquem praegredi ita ut eo prior in locum quendam veniat; vide v. g. Matth. 14,22 praecedere eum προάγειν αὐτόν trans fretum, quo loco Christus vult, ut discipuli antequam ipse abeat navim solvant. Eodem modo fere 21,31 : publicani praecedent vos in regnum Dei; 26,32 : praecedam vos in Galilaeam; 28,7 : praecedit vos in Galilaeam; item Marc. 6,45; 14,28; 16,7; in nullo horum locorum subest notio ita aliquem praecedere, ut ei via monstretur. Proinde etiam hoc loco concipi omnino potest : stella praecucurrit eos usque dum... uti *Roth* l. c. p. 10 verba explicat : stellam in oriente conspectam eos, dum in itinere essent, iam praecucurrisse et praevenisse, ita ut, cum Bethlehemi ad domum in qua puer erat pervenissent, eam iterum subito apparentem et ad perpendiculum super domum ante quam versabantur commorantem viderent. Atque huic explicationi prorsus favet nexus qui est inter v. 10 et 11 : *videntes stellam* maximo perfunduntur gaudio et *intrant domum;* itaque ex stella quam subito conspiciunt stantem supra domum ad quam pervenerant concludunt ibi esse puerum regem. Dum evangelista

narrat: antecessit eos stella, populari modo loquendi utitur, ut explicet, quomodo stella quam viderant in oriente nunc conspiciatur stare super domum bethlehemiticam, cum magi adveniant. Ad hoc enim debuit stella quasi praecurrere et ante illos advenire, ut possit ibi iam stare dum illi appropinquant ad domum.

Gaudium magorum exhibet evangelista maximum; quod gaudium adeo magnum documento est illis rem accidisse inopinatam et improvisam; quare maxima haec laetitia etiam ostendit stellam in itinere non esse visam. Nam si stellam semper vidissent usque ad Ierusalem et solum eius aspectu privati fuissent per breve illud tempus commorationis in urbe, potuissent merito exspectare se iterum visuros esse stellam, nec intelligeretur tanta exsultatio de re cui iam diu essent assueti. Mira autem providentia divina fit, ut stellam quam viderant in oriente iterum conspiciant supra domum ubi erat puer. Ita coelitus discunt ubi sit; ita animi eorum coelitus muniuntur et edocentur, ne haesitent, dum nihil regiae pompae, sed magnam pueri infantis matrisque paupertatem inveniunt. Ad rem *S. Chrys.*: « quid opus erat stella? ut puer videri possit; nihil quippe erat quod ipsum ostenderet; nam neque domus erat conspicua neque mater eius quasi clara quaedam ac nobilis celebrabatur » (sim. *Euth.*) et *op. imp.*: « et per mysterium (ministerium) stellae intelligebant quoniam dignitas tunc nati regis excedebat mensuram omnium mundalium regum; necesse enim erat, ut gloriosiorem putarent regem illum quam stellam, cui stella sic devote obsequebatur; aut quomodo non crederent ei subdendos homines, cui etiam coeli ornamenta subdita esse videbant »? Et, quemadmodum *Ians.* adnotat, plurimum tentata erat fides magorum eo quod in urbe regia eum quem quaerebant plane esse incognitum, immo Iudaeos conturbatos et talis nuntii negligentes esse viderunt; quare nunc Deus eorum fidem roborat et quasi praemio quodam collaudat atque approbat; dein stellae indicio edocti iam non opus habebant inquirere ulterius apud Bethlehemitas qui ne ipsi quidem fortasse noverunt quisnam apud ipsos moraretur. Quare ex omni parte suavis Dei providentia elucet.

Ita coelitus edocti *invenerunt*, vel ex textu graeco, viderunt puerulum (εἶδον τὸ παιδίον) cum Maria matre eius; cum multitudo hominum quae census causa confluxerat, mox a Bethlehem recessisset, beata Virgo in aliquam domum migrare potuit; unde h. l. ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν. Putant quidem puerulum a magis esse inventum in stabulo, ubi natus erat (*S. Augustinus,* serm. 200,1 in Epiph. 2; M. 38,1029; *op. imp. Dion. Euth. Rab.*); at certe dicendum cum *Mald.* necessitatem illam in stabulo commorandi cessisse et Mariam

et Iosephum commodiorem quaesivisse locum suaderi ipsorum pietate; ita *Mald.* iam pro die tertio decimo a nativitate statuit. Idem ipsa voce *domus* commendatur et id censent *Eusebius,* quaest. ad Steph. 16, *S. Ephraem,* hym. de Maria et magis v. 9 (*Lamy* l. c. p. 131), *Epiphanius,* haer. 20,3; 51,9; *Theoph. cat. Cr. Ians. Fab. Est. Patr.* et plerique recentiorum. — Beata Virgo simul cum infante divino nobis ab evangelista sistitur; in eius sinu et amplexu puerulus quiescit, apud eam per quam voluit intrare in mundum etiam reperitur; quis talem matrem non dicet beatam? quis potest filium adorare in sinu matris recumbentem ita ut non etiam eius matrem veneretur et celebret?

Puero exhibent honorem divinum *et procidentes adoraverunt eum* v. 11, προσκυνεῖν apud scriptores graecos dicitur de prostratione et adoratione quam reges Persarum postulabant, sed quam v. g. Lacedaemones regi Persarum exhibere renuebant asserentes eo modo se solos colere deos (Herod. 7,136), dein verbum constanter adhibetur de cultu et adoratione deorum (exempla praebent *Patr.* diss. 27 et *Cremer,* Biblisch-theol. Woerterb. s. v.). In versione graeca veteris testamenti frequentissime usurpatur de adoratione Deo exhibita, de cultu qui soli Deo est pendendus; cf. Ex. 4,31; 12,27; 20,5; 23,24; 24,1; 32,8; 34,8. Lev. 26,1. Num. 25,2 etc., etc. Idem usus cernitur in libris novi testamenti v. g. Matth. 4,10. Luc. 4,8. Ioan. 4,21. Act. 8,27 et frequenter in Apocalypsi. Quamvis vox etiam adhibeatur in vetere testamento de veneratione homini exhibita (Gen. 27,29; 33,3. 6. 7; 37,7; 42,6 etc.) nostro tamen loco de veneratione alia eaque divina vox erit explicanda. Id autem suadetur ex eo quod apparitione stellae iam erant edocti hunc puerum non in ordine et censu humanae solius naturae esse habendum et quia offerunt thus, quod apud Iudaeos cultui divino et sacrificiis Deo oblatis inserviebat. Alius enim usus thuris nisi ad Dei cultum in s. litteris certo non commemoratur. Quare haud immerito agnoscunt S. Patres et interpretes communiter in oblatione thuris declarari a magis divinitatem pueri vel ei thus offerri tamquam Deo; cf. *S. Irenaeus,* adv. haer. 3,9. 2; *M.* 7,871; *Origenes,* c. Cels. 1,60; *M.* 11,772; *Hilarius :* in thure Deum confitendo; *Iuvencus,* lib. 1 v. 285; *Hier. Ambrosius :* aurum regi, thus Deo, myrrha defuncto; aliud enim regis insigne, aliud divinae sacrificium potestatis, aliud est honor sepulturae quae non corrumpat corpus mortui sed reservet (in Luc. lib. 2 n. 44; *M.* 15, 1569); item *Chrys. op. imp. Leo,* serm. 33; *Maximus* taurinensis, hom. 22. 26; *M.* 57,272. 283; item in *cat. Cr.* et *Prudentius :* regem Deumque annuntiant thesaurus et fragrans odor thuris sabaei (Cathe-

mer. 12 de Epiph. v. 33), *S. Chrysologus*, serm. 158. 160; *M.* 52,619. 622; *Sedatus*, hom. de Epiph. *M.* 72,773; *Gregorius*, hom. in evang. 10 n. 6; *M.* 76,1112. Idem communiter monent interpretes. Generatim unanimis est veterum sententia puerulum a magis vera adoratione esse cultum; de qua re fusius *Patr.* agit diss. 27 p. 348.

Pari consensu docent in auro regiam dignitatem celebrari in myrrha autem hominem agnosci mortalem et mortem eius et sepulturam praefigurari; ita iam *S. Irenaeus* l. c. Myrrha adhibebatur ut domus vestesque grato perfunderentur odore (Ps. 44,9. Prov. 7,17), ut unguenta pretiosa conficerentur (Ex. 30,23. Cant. 5,5. Esth. 2,12), ut corpora mortuorum condirentur (Ioan. 19,39). Etiam vino quandoque admiscebatur ad vinum medicatum, aromatiten, efficiendum. Aurum itaque et myrrha splendori regio et honori convenire videntur, sicuti thus maiestati divinae; ita munera explicare licet, uti magi ea obtulerunt. Praeterea autem occulto Dei consilio in myrrha mortem Christi et sepulturam praefigurari, ex rei eventu cui accedat acceptio Patrum et interpretum adeo communis assumere decet. — Alii in thure Christum sacerdotem demonstrari volunt (*Maximus* taur. hom. 21; *M.* 57,270; *Beda*; serm. de magis, in appendice operum S. Cypriani, ed. maurin. Parisiis 1726 p. XC), cui sententiae etiam *Schegg* subscribit. Adnotat *Mald.* solum S. Bernardum cum alias totus mysticus esse soleat hic nullum agnoscere mysterium, sed putare aurum paupertati, myrrham consolidandis infantilibus membris, thus loci foetori mitigando esse datum. Alii dubitant quandoque vel negant magos munerum rationem intellexisse (cf. *op. imp. Mald. Schanz*); at ab iis puerulum tamquam regem et Deum esse adoratum et congruis muneribus honoratum certum esse videtur (*Grimm* I p. 369). In horum donorum ad nostram imitationem et pietatem accommodatione veteres etiam haud raro versantur. Pauca afferam. Sedatus l. c. monet ut nos offeramus aurum fidei, pietatis aromata, castitatis holocausta; auctor op. imp. fidei sapientiam esse offerendam tamquam aurum, orationem tamquam thus, opera bona ut myrrham; sim. S. Gregorius, hom. in evang. 10, sed in myrrha mortificationem intelligit carnis; Euthymius pro auro splendorem operum, pro thure orationem, pro myrrha mortificationem affectuum esse offerendam qua scil. conservetur animae substantia et suavi impleatur odore.

Demum v. 12 divinitus monentur ne redeant, cursum reflectant (ἀνακάμψαι) ad Herodem; χρηματισθέντες i. e. oraculo divino donati vel edocti; vi vocis non requiritur ut ipsi antea a Deo efflagitarint quid sibi esset faciendum. De usu vocis vide 2,22. Luc. 2,26. Act. 10,22. Hebr. 8,5; 11,7 ex quibus locis apparet responsum posse accipi (uti

vulg. vertit) ita ut interrogatio non praecesserit. Vocem explicat *Theoph.* παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀποκάλυψιν δεξάμενοι, et *Euth.* παραγγελθέντες. Utrum immediate per Deum an per angelum non exprimitur; illud *S. Hier. Pasch.* (qui ad Patrum traditionem provocat) et *Sylv.* affirmant, hoc *S. Chrys. Thom. Haymo, Bar.* asserunt. In hac monitione coelitus facta novum accipiunt magi pignus originis coelestis istius pueri novumque documentum se benigna numinis providentia regi ac dirigi; « primo Deus per stellam ad fidem adduxit, dein Ierusalem ingressos docuit per prophetam, et tandem per angelum » (*Theoph.*); et ut *Euth.* notat : « antequam puerum vidissent, stellae ducatum eis praestitit; postquam autem viderunt, quasi iam sanctificatos alloquitur ». Post adorationem pueri regis maiore familiaritate a Deo honorantur. In ea autem admonitione non solum Deus ostendit magos sibi curae esse, verum etiam aliquod pro Herode documentum continetur, ut scil. frustra se insidiari intelligeret et ab incepto desisteret (*Ians.*); eam enim opportunitatem quam sibi efficere volebat Deus ei eripit, qua re iam discere potuit numen divinum irrita reddere consilia iniqua.

b) Iesus a suis reiectus 2,13-23.

2, 13. Qui cum recessissent, ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens : surge et accipe puerum et matrem eius et fuge in Aegyptum et esto ibi usque dum dicam tibi; futurum est enim ut Herodes quaerat puerum ad perdendum eum. 14. Qui consurgens accepit puerum et matrem eius nocte et secessit in Aegyptum; 15. et erat ibi usque ad obitum Herodis, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem : ex Aegypto vocavi filium meum. 16. Tunc Herodes videns quoniam illusus esset a magis, iratus est valde et mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethlehem et in omnibus finibus eius a bimatu et infra secundum tempus quod exquisierat a magis. 17. Tunc adimpletum est quod dictum est per Ieremiam prophetam dicentem : 18. Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus multus; Rachel plorans filios suos et noluit consolari, quia non sunt. 19. Defuncto autem Herode ecce angelus Domini apparuit in somnis

2, 13. Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ᾽ ὄναρ ἐφάνη τῷ Ἰωσὴφ λέγων· ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοι· μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον τοῦ ἀπολέσαι αὐτό. 14. ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβεν τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον, 15. καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. 16. τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων ἐθυμώθη λίαν καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλεν πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐν πᾶσιν τοῖς ὁρίοις αὐτῆς ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσεν παρὰ τῶν μάγων. 17. τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος· 18. φωνὴ ἐν Ῥαμὰ ἠκούσθη, κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ οὐκ ἤθελεν παρακληθῆναι ὅτι οὐκ εἰσίν. 19. τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου φαίνεται κατ᾽ ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ

Ioseph in Aegypto 20. dicens : surge et accipe puerum et matrem eius et vade in terram Israel; defuncti sunt enim qui quaerebant animam pueri. 21. Qui consurgens accepit puerum et matrem eius et venit in terram Israel. 22. Audiens autem quod Archelaus regnaret in Iudaea pro Herode patre suo timuit illo ire et admonitus in somnis secessit in partes Galilaeae, 23. et veniens habitavit in civitate quae vocatur Nazareth, ut adimpleretur quod dictum est per prophetas : quoniam Nazaraeus vocabitur ».

20. λέγων· ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ· τεθνήκασιν γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου. 21. ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβεν τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ εἰςῆλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ. 22. ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἡρώδου ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας 23. καὶ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέτ ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.

In v. 13 evv pler praebent των μαγων, B add εις την χωραν αυτων; φαινεται c. ℵ C D E K L M S U V Γ Δ Π etc.; B it vg Ir εφανη; sim. v. 19. In v. 14 syr (cu, sch) a b c g[1] q surgens autem Ioseph; gr. τὸ παιδίον; D τον παιδα (item v. 20. 21). In v. 23 it pl harl. sax syr (cu, sch p cod) arm (zoh) aeth al δια του προφητου.

Tristis iam cernitur praelusio et exemplum eius quod postmodum contigit : Iudaei repellunt Messiam, eius caedem machinantur, regnum Dei a se repellunt ad gentes. In ipsis igitur primordiis clare praeformatur et exprimitur rerum eventus. Et cum talia exsistant initia et germina, iam non erit mirandum de fatali exitu. Itaque evangelista haec enarrans firmum illud consilium quod libro suo sibi proposuit ob oculos habet; simul quoque oracula in puero Iesu esse impleta demonstrans statim a limine fortiter persuadet eum puerum revera esse Messiam. Unde patet haec apte ad id quod evangelista intendit litteris esse consignata.

Iosephum de fuga capienda monitum esse statim a magorum profectione ἰδοὺ φαίνεται *ecce apparet angelus* tempore praesenti indicari videtur; eo enim res subito facta menti suggeritur. Etiam magis idem suadetur rerum conditione considerata. Bethlehem enim vicus est haud ita distans a Ierusalem, sex enim numerantur millia passuum, iter horarum duarum. In quam domum ingressi essent magi, in oppido illo latere neminem potuit; illo enim magorum adventu omnium incolarum animos maxima esse exspectatione et admiratione suspensos, quis in quaestionem vocabit, cum eventus insolitus quo oppidum est minus eo magis innotescere et fama celebrari soleat? Magos esse profectos pariter statim per regionem totam perferebatur, quomodo id Herodem diutius latere potuit? qui profecto, uti suspiciosi et sollicit homines solent, magno studio totam rem animo pertractabat. Quare valde probabile videtur magos in somnio admonitos statim noctu clam profectos esse, ut qua via redirent maneret incognitum,

atque eadem nocte etiam angelum Iosepho adstitisse fugamque praecepisse.

Nuntius autem affertur Iosepho, utpote capiti familiae sanctissimae (*Tost. Bar.*), qui ut talis et ut patris ac tutoris munere fungens a coelo agnoscitur; ut vir Mariae ei quoque quid faciendum sit mandata perfert. Iosephi fidem et obedientiam meritis laudibus celebrat *S. Chrys.*: « his auditis Ioseph non offensus est neque dixit : aenigma est hoc, tu nuper dicebas : salvum faciet populum suum, nunc autem ne seipsum quidem potest salvare, sed fuga nobis opus est et peregrinatione ac longinqua transmigratione? contraria sunt haec promissioni tuae. Sed nihil huiusmodi dixit; fidelis enim vir erat, neque reversionis tempus inquirit, etiamsi angelus indefinite locutus est; verum ille non ideo segnior factus est, sed paret et obtemperat tentationesque omnes cum gaudio tolerat » (sim. *Euth. Ians. Lap.*). Cur autem infans divinus *fuga* servari debeat, cum innumera Deo subsidia praesto essent, variis rationibus declarant. Monet *S. Chrys.* ad Dei potentiam quoque pertinere non modo inimicos palam profligare sed etiam facile decipere; porro cum Filium suum voluerit indui humana natura eaque infantili aetate ei conditioni quoque accommodatum erat, ut eo modo servaretur quo puerulus insidiis subtrahi solet; ita simul veram eius humanitatem comprobari docent *S. Chrys. op. imp. Thom. Bar.* et puerulum iam suo exemplo demonstrare suosque edocere quod postmodum verbis iniunxit : cum vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam (Matth. 10,23; *op. imp. Rab. Pasch. Thom. Ians. Bar.*). Haec fuga pariter est praelusio quaedam ac praecursio odii et persecutionis in Messiam; iam incipit oraculum Simeonis impleri : positus est in signum cui contradicetur (Luc. 2,34). Atque nos inde quoque docemur, ut *S. Chrys.* ait, ab ipso initio tentationes et pericula esse exspectanda (sim. *Euth. Ians.*) et electos saepius suis effugatum iri sedibus vel etiam exsilio damnatum (*Rab.*); nam si me persecuti sunt, et vos persequentur (Ioan. 15,20).

Iosephus fugere iubetur *in Aegyptum;* in quam regionem itinere octo vel decem dierum pervenire poterat (*Grimm*) et cum ibi multi Iudaeorum incolerent, etiam facilius victum sibi comparare laboribus apud contribules susceptis potuit. Et cum docente S. Paulo vetus testamentum sit umbra, corpus autem quod illam proiecerit umbram sit Christi (Col. 2,17), merito monent *S. Chrys. Br. Ians. Mald. Lap. Grimm* aliique patriarchas quoque famis depellendae vitaeque servandae causa in Aegyptum descendisse; ita Abraham, ita filii Iacob et demum tota familia illuc secesserunt; tempore quoque urbis destructae multi in Aegyptum fugerunt et posteriore tempore Iudaeo-

rum plurimi in Aegypto morabantur. Messiae in Aegyptum profectionem appellat *S. Chrys.* bonae spei prooemium; erant enim Babylonia et Aegyptus prae aliis regionibus impietate et vitiis infectae, Christus autem ex illa regione advocans magos et in hanc sese recipiens declarat se ambas regiones emendaturum omnibusque gentibus esse bona exspectanda (sim. *Euth. Theoph. Ians.*). Atque Aegypto quidem iam per Isaiam 19,18 seq. promissiones messianae factae sunt et quantus postmodum fructus exstiterit quem ad Messiae ea in regione commorationem haud immerito multi referunt, inter alia immensa illa anachoretarum turba ostenditur, de qua *S. Chrys.* : « nunc certe si pergas in desertum Aegypti, quovis paradiso praestantiorem solitudinem invenies, sexcentos angelorum choros humana forma, martyrum populos, coetus virginum, Christi regnum coruscans... per totam enim regionem istam videre est Christi exercitum regiumque gregem supernarumque virtutum vitam, idque non apud viros tantum sed et in muliebri sexu reperias », et *S. Pasch.* adnotat : « quae qui nosse voluerit legat Vitas Patrum, satis abundeque clarebit Christum non abs re descendisse in Aegyptum ».

Regio itaque alienigenarum id praestat Messiae quod apud suos iam non invenit; quare in ea fuga praefigurari haud immerito censetur transitus evangelii et regni Dei ad gentes (*Bed. Rab. Thom.*); eam enim persecutionem Messiae esse etiam, ut *S. Hil.* loquitur, Iudaeorum insectationem, et cerni in exstinguendo eo profanae plebis assensum indubie colligitur ex 2,3, ubi adeo significanter Matthaeus monet omnem civitatem cum Herode esse turbatam nuntio de rege Messia nato. — In v. 14 ipsa narratione declaratur obedientia Iosephi perfecta et promptissima. Eadem nocte iter aggreditur; « nocte fugit, ut fuga quae per se difficilis est noctis obscuritate difficilior fiat » (*S. Br.*). In ea fuga et in periculo vitae Iesu imminente et in itineris molestia beata Virgo etiam in se cernit inchoari impletionem vaticinii : tuam ipsius animam doloris gladius pertransibit, et profecto non minimo ipsi erat dolori quod iam tum puerulus quaerebatur ad necem. In fuga adeo celeriter arrepta paupertatem parentum Christi satis notari posse *Ians.* advertit, neque enim ante fugam sarcinas diu colligendas fuisse aut facultates disponendas; cerni quoque providentiam divinam in eo quod donariis magorum ad hoc exsilium Deus filium suum cum matre et nutricio communivisset (*Fab.*).

Quamdiu sancta familia in Aegypto commorata sit incertum est. Sententias varias de annis 2-8 referunt partim *Mald.* partim *Suarez* in 3 p. q. 37 disp. 17 s. 2; in *gl. ord.* septem anni statuuntur; quare

facile intelligitur cur ea sententia valde communis evaserit. At potius assentiendum erit *Lamy* qui Christum paucis mensibus ibi habitasse autumat; nam etsi rationes chronologicae non satis exploratae sunt, tamen cum magi uno anno et aliquibus mensibus post Christum natum advenerint (cf. v. 16), certum est obitum Herodis non adeo longo intervallo subsequi potuisse. Pariter incertum in qua parte regionis sacra familia habitaverit; terram Gessen (Gosen) in qua olim Israelitae incolebant ex ipso situ probabiliter assignare poteris (*Grimm*); fertur quoque fama satis incerta de Heliopoli, de Matarea prope Memphin vel Leontopolim (cf. *Fab. Patr.* diss. 31 p. 373). Ad istum pueri Iesu ingressum in Aegyptum frequenter quoque applicant verba apud Is. 19,1 : ecce Dominus ascendet super nubem levem et ingredietur Aegyptum et commovebuntur simulacra Aegypti a facie eius (cf. *S. Hier.* ad Is. 19, 1; *op. imp. gl. ord. Pasch. Br. Thom. Bar. Lap.*); at de ea re non ibi institui sermonem certum est, uti bene *Ians.* quoque contendit, et « quae dicuntur de simulacris Aegypti collapsis ad corporalem Christi ingressum aliisque miraculis fabulosa plane videntur » (*Ians.*); de iis multa referunt (et apud quos legantur adnotant) *Bar. Sylv.;* eadem reperiuntur in apocryphis evangeliis Pseudo-Matthaei et infantiae (cf. *Tischendorf,* Evang. apocr. p. 85. 183).

Eo autem eventu impleta quoque est prophetia, uti v. 15 dicitur. Verba deprompta sunt ex Osee 11,1 secundum textum hebr.; apud LXX enim legitur τὰ τέκνα αὐτοῦ. Unde *S. Hier.* : « respondeant qui hebraeorum voluminum denegant veritatem, ubi hoc in LXX legatur interpretibus; quod cum non invenerint, nos eis dicemus in Osee propheta scriptum, sicut et exemplaria probare possunt quae nuper edidimus » et subdit « propter contentiosos » locum etiam peti posse ex Num. 23,22 (sim. *gl. ord. Rab. Pasch.*). Apud Osee sermo est de populo Israel et de eductione eius ex Aegypto; populus enim Israel utpote populus a Deo speciali ratione electus et adoptatus vocatur saepius a Deo filius (Ex. 4,23. Is. 1,2. Ier. 3,14; 31,20); quare S. Paulus inter favores praecipuos Israelitis praestitos recenset adoptionem filiorum i. e. filiationem adoptivam υἱοθεσίαν (Rom. 9,4). Iam haec adoptio praelusio quaedam erat et quasi praeparatio ad illam humanae naturae assumptionem quam a Verbo divino, a Filio Dei factam cernimus in s. Incarnatione. Uti in illa adoptione Deus unionem quandam gratiae et commercium iniit cum populo, ita multo excellentius ac sublimius unio est effecta cum natura humana in Incarnationis mysterio adeo ut homo ille Christus Iesus sit sensu verissimo filius Dei, non adoptivus sed naturalis. Praeterea ex Dei

ordinatione vetus testamentum umbra est corporis venturi i. e. Christi (Col. 2,17) et proinde ita constitutum, ut suis quasi lineamentis Christum referret et in figura et typo eum repraesentaret atque exprimeret qui populi pars et propago futurus esset nobilissima. Quare Deus, quemadmodum totum vetus testamentum tamquam prophetiam et praeparationem novi foederis sublimioris instituit, ita in populo quoque in Aegyptum descendente et ex Aegypto educto prophetiam dedit ipso rerum cursu expressam de Filio suo humana natura ex Israel vestito. Sunt itaque verba illa sensu litterali dicta de populo Israel, sensu autem typico de Christo Filio Dei. Vide quae ad Osee 11,1 adnotavi in comment. in Proph. min. I p. 141 et cf. *Cornely,* Introd. I p. 530.

Si igitur evangelista dicit *ut adimpleretur,* ἵνα πληρωθῇ, veram eo loco contineri docet prophetiam re ipsa et eventu illo designatam et verum argumentum proferre vult ad demonstrandum puerulum illum Iesu nomine esse Messiam et ea in ipso cerni documenta, eas sortes, eas conditiones quae ab ipso Deo aut verbis planis (uti habemus 1,22) aut ipso rerum cursu declarantur Messiae inesse debere. Ex qua argumentandi ratione simul illud elucet Iudaeis typicam illam veteris foederis significationem non fuisse incognitam. Vult enim Matthaeus persuadere et probare Iesum esse Messiam; iam ad hoc iis argumentis utatur oportet quae apta sint ad convincendum i. e. quorum probandi vis ab aliis percipiatur et concedatur. Cum itaque ex sensu typico haud semel arguat, sensus typicus Iudaeis innotuerit necesse est. Idem quoque sequitur ex argumentis quae alii etiam auctores sacri proferunt; cf. Ioan. 19,36. 1 Cor. 10,6. Hebr. 8,5; 9, 9 etc.; immo ex illis ipsis quae de se Christus docuit Ioan. 13,18; 15, 25. Itaque sensus typicus erat notus. Neque desunt in veteris foederis libris ea quibus sensus typicus indicetur. Nam Messias designatur nomine David (Os. 3,5. Ez. 34,23; 37,24), pax et felicitas messiana verbis iis describitur quibus prosperitas regni Salomonis declaratur (Mich. 4,4), regni messiani conditio suscitatione tabernaculi David quod decidit fieri dicitur (Am. 9,11), liberatio messiana eo modo describitur quo liberatio ex Aegypto olim facta narrari solet (Is. 11, 15; 43,2. 17. Os. 2,15. Mich. 7,15), regnum Messiae nomine Ierusalem, Sion appellatur etc.; hisce autem et similibus viam parari sensus typici quis negare poterit? Sensu autem typico maximam constitui Christi gloriam in aperto est positum. Eo enim apparet Christum esse normam et mensuram ex qua omnia a Deo ordinentur, eum esse centrum ad quod res omnium saeculorum referantur. Uti enim Ecclesia Christi est corpus Christi mysticum eiusque in se

exprimit vitam et eius opus continuat, ita vetus foedus quoque secundum Christi imaginem et ad eius figuram exhibendam est institutum; Christus igitur regula est et forma saeculorum.

Atque multiplex similitudo in illo eventu deprehenditur. Israel fame coactus in Aegyptum descendit, igitur etiam ad vitae periculum vitandum; utrimque maxima cernitur Dei providentia in conservatione populi et pueruli; servitus populi et conditio afflicta etiam in humili conditione et paupere cernitur qua Christus in Aegypto degit; neque omittendum est et Israelem et Messiam habuisse pro tutore et nutricio Iosephum; quod Pharao oppressor populo erat, id Herodes Messiae; caedes puerorum ex edicto Pharaonis respondet infanticidio bethlehemitico; uti Deus illuserat Pharaoni per Moysen, sic Herodi per magos; et populus et puerulus rege persecutore interempto educuntur atque educuntur angeli monitu (cf. *Ians. Lamy* et praesertim *Frassen*, disquisitiones bibl. IV 6 n. 10 ed. 2; Lucae 1769; I p. 397).

Cum S. Matthaeus dicat *ut adimpleretur*, verum ab eo adduci argumentum et veram designari prophetiam sententia est longe communissima inter interpretes catholicos. Quae sententia ex ipso verbo *adimplere*, ex mentione id a Domino dictum esse per prophetam et ex ipso illo consilio confirmatur quod sibi evangelista proposuit. Paucissimi sunt qui adimpletionem ad aliquam fere verborum accommodationem reducere videntur; eo modo loquitur *Ians.*: « non quod peculiare fuerit de Christo ex Aegypto vocando vaticinium, sicut illud Michaeae de nascituro Christo in Bethlehem aut illud Isaiae de nascituro ipso ex virgine, sed quod id quod nominatim fuit scriptum de populo israelitico apposite etiam competat in Christum, immo verius et perfectius in eo impleatur et verificetur, ut qui verior sit Dei filius a quo alii habent quod filii Dei censentur. Proinde quod evangelista ait, perinde est ac si dixisset : ut et de puero Iesu illud prophetae verificaretur; ut si quis verba faciens de patre aliquo mire sollicito pro filio diceret : vidisses amore desiderioque filii non posse consistere... ut impleretur in eo illud Maronis : omnis in Ascanio cari stat cura parentis ». Haec explicatio utique admitti nequit, quia ut exemplo ostenditur ad meram accommodationem verba rediguntur; quam interpretandi rationem *Suarez* (l. c. disp. 17, s. 1 n. 4) nimis liberam (ne dicam temerariam) vocat. Neque tamen *Ians.* in ea sistit; statim enim subdit posse etiam dici populum israeliticum typum quendam praetulisse Christi ac proinde quae de Israele dicta sint sub nomine filii Dei etiam praedicta fuisse de Christo adumbrato per Israelem sub illa appellatione. Atque haec acceptio prae priore retineatur oportet. Itaque quemadmodum Is. 49,3 Messias Israel compellatur, qua compellatione ratio typica populi innuitur sicut etiam Is. 52,14, ita Israel quoque Os. 11,1 : quia puer Israel et dilexi eum, praeter sensum litteralem exprimit sensum typicum.

Neque vera argumentandi ratio imminuitur eo quod apud scriptores posteriores (apud Syros, Arabes, rabbinos, graecos quoque scriptores) dictio-

nes illae : ut impleretur, sicut scriptum est, de mera accommodatione et similitudine quadam usurpantur. Huius rei exempla utique plurima afferri possunt. Ita in vita S. Ephraem legitur eum ab angelo monitum esse, ne praecepto divino sese subtraheret : cave ne de te dicatur : Ephraim vitula, iugum ab humero repulit (Os. 10,11 ; *Assemani*, Bibl. or. I cap. 6 § 12) atque Hegesippus de Iudaeis Iacobum fratrem Domini occidentibus scribit : et impleverunt Scripturam ex Isaia : tollamus e medio iustum, quia molestus est nobis (*Euseb.* hist. eccl. 2,23; *M.* 20,201). Praecipue autem rabbinis ea dicendi ratio probata erat. Exempla sat multa reperies v. g. apud *Wiseman*, Zusammenhang der Ergebnisse etc. 10. Vorlesung, et apud *Tholuck*, Das alte Testament im neuen Test. 5 ed. p. 16 seq. Verum facile patet ex usu et consuetudine quadam posterius invalescente nihil sequi pro tempore anteriore; pariter manifestum est illos scriptores minime affirmare velle veram editam esse de illis rebus prophetiam, sed id solum intendere ut insinuent verbis sacris posse eventum quendam describi vel id iterum iterumque fieri cuius simile iam habeatur in s. litteris. Idem cernitur apud scriptores graecos qui locos poetarum, Homeri praeprimis, variis eventibus adaptare solebant; cf. *Plutarchus*, Symposiaca 9,1. At plane aliud prosecutum esse evangelistam hodie vix est qui neget (cf. *Keil*, *Weiss*, *Mansel*).

Locum ex Osee 11,1 sensu litterali de uno Messia dici ex veteribus contendit *Eusebius*, Demonstr. evang. 9,4; *M.* 22,665 et ex posterioribus interpretibus *Tostatus* qu. 57, qui statuit : si solum intelligeretur de eo in sensu mystico, cum non sit intentio prophetiae id quod significatur in sensu mystico, non diceretur prophetia compleri. Insuper contendit, ut vera adsit prophetia, debuisse ipsum prophetam intelligere ea quae dicat. Utrumque autem a vero abest. Nam sensus typicus etiam veram continet prophetiam verumque subministrat argumentum; neque tamen opus est ut ipse propheta omnia intelligat quae verbis suis ex Dei auctoris primarii intentione insunt; e contra sensu typico Deus auctor princeps s. litterarum egregie demonstratur; cf. comment. in Proph. min. I p. 141; *Cornely*, Introd. I p. 537. II 2 p. 295. 297. Atque prophetas non omnia intellexisse neque id ullo pacto verae officere prophetiae potuit *Tostatus* discere ex multis locis v. g. Ier. 23,20; 30,24. Dan. 8,27; 12,8. Ioan. 11,49. 1 Petr. 1,10-12. Rom. 16,25. Eph. 3,10. Col. 1,26.

Herodes ex loci vicinitate mox comperit magos esse profectos ita ut ad urbem non redirent, et qua erat sollicitudine et perturbatione propter regem Iudaeorum natum, animum ad id advertisse censendus erit statim. Spe itaque sua deiectus et mandatum suum a magis esse neglectum ac spretum cernens, sibi igitur ab eis esse illusum putans *iratus est valde* v. 16 et impotenti furore abreptus statuit ut omnes pueruli in Bethlehem et *in omnibus finibus eius* i. e. in toto eius territorio quod ad oppidum pertineret occiderentur, ne unus ille eva-

deret. Advertit *S. Chrys.* potuisse et debuisse Herodem ex eo quod magi non ad eum redibant intelligere se rem tentare quam perficere non valeret; « at ille non coercetur; quando enim improbus animus et insanabilis est, nulli cedit a Deo concessae medicinae ». Atque revera in eo quod magi praeter exspectationem ad eum non revertebantur, iam satis aperte admonetur exsistere numen divinum ad consilium suum evertendum (cf. *Ians.*). Et merito exagitant *S. Chrys.* auctor *op. imp. Theoph.* aliique Herodis ea in re insaniam; « quid agit insensata ira tua? si non credis verbis quae magi dixerunt de rege futuro, quare sine causa insanis in pueros? si autem credis verum esse quod dictum est de puero et de stella, numquid potes tu mutare sententiam Dei aut perdere illum quem Deus defendit » (*op. imp.*)? Audivit insuper verba prophetae; iam Deum non esse permissurum, ut Christus ab Herode e medio tollatur et vaticinia messiana concidant, Herodes perspicere debuit. Sed furor et pessimae cupiditates animum obcaecant; « ipse sapientissimus Salomon cum propter peccatum suum audisset a propheta Ieroboam regem futurum, posuit persequi eum putans posse perdere eum quem Deus producit; quid mirum, si Herodes putavit se posse mutare consilium Dei » (*op. imp. Dion.*)?

Herodes autem *mittens occidit*, missis satellitibus suis occidi iussit pueros. Iosephus narrans de Herodis funere hos militum eius ordines recenset : δορυφόρους, τὸ Θρᾴκιον (agmen thracicum), Γερμανοὺς καὶ τὸ Γαλατικόν (Antiq. 17,8. 3); ex hisce igitur probabile est illos quoque carnifices ad stragem edendam esse selectos. Occidit autem *a bimatu et infra* ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω i. e. a bienni (pueruIo) vel a bimulo, a bimulis et minoribus (*Vatablus*); eodem modo iam *Syrus* quoque vocem graecam intellexit vertens *a filio duorum annorum*, quae interpretatio retinenda est (*Arn. Schegg, Schanz, Keil, Weiss*); ea enim ad usum hebr. est exacta, ex quo in versione graeca quoque reperitur v. g. Num. 1,3. 20 ἀπὸ εἰκοσαετοῦς καὶ ἐπάνω, 1 Par. 27,23; 2 Par. 31,16 τριετοῦς καὶ ἐπάνω, Esdr. 3,8. Quibus exemplis simul ostenditur non obstare numerum singularem *a bienni;* cf. hebr. מבן. Cur autem eam aetatem selegerit tyrannus, ratio redditur *secundum tempus quod exquisierat a magis,* ἠκρίβωσε cf. v. 7. *diligenter didicit.* Tempus stellae inquisivit, quando scil. primo ab eis visa esset; stellam autem apparuisse simul cum nato puerulo sententia est vera et a plerisque accepta (cf. *S. August.* serm. 202; *M.* 38, 1033; *Tost. Cai. Mald. Ians. Lap.* etc.); aliqui tempus annuntiationis assignant (*Mansel*); satis arbitrarium est quod aliis placuit stellam duobus annis vel octodecim mensibus (*Patr.* p. 334) ante Christum natum apparuisse.

Ex illo itaque tempore stellae colligit Herodes aetatem pueri; sed quo certius inter reliquos illum unum interficeret, profecto assumendum erit Herodem tempus a magis exquisitum aliquatenus extendisse. Iungit *Euth.* et explicat ita : « suspicabatur non statim apparuisse magis stellam sed fortassis puerum ante eius apparitionem natum fuisse; ideo securitatis causa tempus anticipavit; eos ergo qui bimuli erant occidit, ut tempus ampliationem haberet, illos vero qui minoris erant aetatis, secundum tempus quod exquisierat a magis »; eodem modo iungunt *Ians. Sylv.;* at certe cum plerisque tota dictio *a bimatu et infra* referri debet ad tempus quod exquisierat, prout verborum nexu et sensu obvio suadetur.

Numerum puerorum occisorum non potuisse esse magnum, ex ipsa vici Bethlehem parvitate colligitur, ex qua simul sequitur *fines* quoque i. e. eius territorium quod ad oppidum pertinebat satis fuisse exiguos. Ea ratione habita et parvo incolarum numero considerato recentiores haud improbabiliter pueros duodecim vel quindecim ad summum viginti (*Ed.* I p. 214) occisos esse coniiciunt. Hos persecutor occidendo vita donavit (*op. imp.*) et propter insignem martyrii gloriam quam adepti sunt proprio sanguine quasi baptizati illos non tam iniuria affectos esse quam coronas meruisse *Theoph. Euth.* aliique dicunt; « passi sunt ut martyres et Christum moriendo confessi sunt quamvis non loquendo » (*S. Thom.*). Cur Deus ut occiderentur permiserit variae afferuntur rationes : bonum puerorum, Christum statim ab initio docere voluisse se socios habere persecutionis, consecrari primordia martyrum (*S. Pasch. Alb.*). *S. Chrys.* eam quoque causam affert eos esse abreptos quia Deus praevidisset eos nihil magni esse effecturos; *Salm.* punitum esse inter alia vult amorem carnalem et peccata parentum, quoniam ii Messiam inter ipsos natum ignorassent nec locum nascenti illi dedissent. Aliud in hac caede et in illa lamentatione praefiguratum nobis revelat evangelista in v. 17. 18.

S. Pasch. commemorat quorundam traditionem habere iuxta Apocalypsin Ioannis centum quadraginta quattuor millia esse occisa, alios autem asserere per viginti locorum spatia duo millia esse perempta. Priorem opinionem ideo affero quia apta est ad dedocendos aliquos qui nimis proni sunt ex textu in liturgia usurpato argumentum depromere. Nemo tamen hodie ex eo quod in liturgia textus ex Apoc. in festo Innocentum recitatur concludet tot millia esse interfecta. Attamen sunt qui Is. 49,1 ad Ioannem baptistam, Is. 60,1 ad magos, Zach. 13,6 ad Christi vulnera etc. trahere velint, quia loci isti in horum dierum liturgia legantur. Quasi non similitudo quaedam ad accommodationem sufficeret!

Rationalistae haud raro hoc facinus infanticidii ad fabulas reiiciunt, quia Iosephus de eo nil refert (*Strauss*) et quia modus ille agendi est nimis stultus et insanus (*Keim*, in Bibellexicon ed. Schenkel, III p. 37). Ad prius illud optime monet *Fil.* primo, si ea res apud scriptorem profanum narrata esset futurum fuisse ut omnes sibi gratularentur et scriptorem laudarent quod rem ab aliis vel ignoratam vel omissam nostrae servasset memoriae et talem rem quae ad Herodis mores cognoscendos et eius regnandi cupiditatem describendam adeo esset apta; verum quia res haec a sacro auctore sit litteris consignata, rationalistas statim eam arguere falsitatis. Ita est. Adeo iniquo modo revera de sacris auctoribus iudicant idque contra eos sibi impune permittunt quod si quis contra Livium, Tacitum, Polybium etc. auderet, de hominis stupore menteque crassa conclamarent. Dein cur Iosephus hoc facinus omiserit facile explicatur. Nam ea quae ad Christum referuntur, generatim silentio premit; dein inter ceteras Herodis crudelitates haec aliquorum puerorum peremptio non tanti aestimari potest, ut eius memoriam historiae generalis actis et monumentis debuerit inserere; ultimo tempore Herodis eius saevitiae et insani furoris tot exstabant documenta et exempla, ut huius rei memoriam maioribus illis fuisse obrutam facile tibi persuadeas.

Ceterum facinus tale esse plane conforme indoli Herodis et ceteris eius saevitiis quis iure negaverit? Ipse *Keim* l. c. profitetur exspectationem messianam eo tempore regem habuisse sollicitum eumque reddidisse suspiciosum et crudelem; insuper Iosephus refert pharisaeos praedixisse fore ut Herodes eiusque progenies Dei decreto imperium amitterent, quare eorum nocentissimos ab Herode esse interfectos simul cum Bagoa eunucho quem patrem beneficumque appellatum iri praedixerant eius qui ex eorum praedictione creandus esset rex (Antiq. 17,2. 4). Haec autem sive tempus sive causam spectaveris iam vehementer suadent Herodem de rege Iudaeorum nato certiorem factum nihil relinquere intentatum, ut illum tollat e medio. Quomodo enim is parceret paucis infantibus, qui *Keim* fatente iam integras familias exstirpaverat, mulieres tormentis addixerat, in proprias uxores et filios immani furore saevierat, in aula et in urbibus plus quam credi potest crudelitate, tormentis, caedibus omnia repleverat. Sed modum eum dicunt esse imprudentem, insanum; cur non unum exquireret quem facile potuisset invenire, cum latere non posset in quam domum intrassent magi? Si quis talem investigationem praeviam de uno illo factam requirit, nihil statuit quod narratione sacra excluditur; immo poterit pro se provocare ad angeli verba : futurum est enim ut Herodes quaerat puerum ad perdendum eum; qua investigatione incassum facta omnes pueros occidendos curasse censeri tum debet. Neque tamen id necesse est. Nam pro suspicione eius et crudelitate et furore probabilius videtur, ut statim id elegerit quod maxime ad rem videbatur, scil. ut ex improviso omnes necarentur, ne perquisitione facta suspicio hominum excitaretur et ideo forte unus ille clam subduceretur. Id ad rabiem illam qua ultimo vitae tempore incitabatur furens tyrannus magis congruit.

In eius rei confirmationem, qua simul argumentum ex silentio Iosephi[1] desumptum destruatur, quandoque affertur testimonium Macrobii, scriptoris gentilis, qui Saturnal. 2,4 scribit : « cum audisset (Augustus) inter pueros quos in Syria Herodes, rex Iudaeorum, intra bimatum iussit interfici filium quoque eius occisum, ait : melius est Herodis porcum esse quam filium » (ὗν-υἱόν; cf. *Salm. Arn.*). Sed, ut iure *Patr.* p. 383 notat, « quae si quid habent momenti, id non ipsa Macrobii auctoritas iis conciliat, utpote qui cum scriberet extremo saeculo quarto notitiam illius caedis vel a christianis vel ab ipsis evangeliis accepisse iure creditur, sed e re nostra haec forent, in quantum ex iis consequeretur famam facinoris ab Herode admissi Romam usque ad ipsas Augusti aures fuisse perlatam; at Macrobius id quod dixerat Augustus tunc fortasse, cum Herodes Alexandrum et Aristobulum filios supplicio affecit, errore ductus composuit cum historia puerorum interemptorum ». In ea re certe errat Macrobius quod dicit inter illos puerulos etiam filiolum Herodis esse necatum. Iosephus totam Herodis sobolem diligenter recenset neque tamen de tali filio ullum apparet vestigium; insuper improbabile est filiolum regis ea aetate in pago esse nutritum regisque satellites in eum manus intulisse.

Caedem infantium perpetratam comitabatur matrum planctus et ululatus. In qua lamentatione impletum esse dicit evangelista in v. 17. 18 locum Ieremiae 31,15 quem secundum sensum fideliter recitat, ita tamen ut singula verba neque ad textum hebr. neque ad versionem graecam exacte referat. Id quod *S. Hier.* ad eum Ier. locum advertit inde concludens evangelistam id quod legerit hebraice suis expressisse sermonibus. Eo autem loco Ieremias totus in eo est ut miseria exsilii descripta instaurationem theocratiae vel regni Dei magnifice adumbret, idque quattuor proponit strophis eadem ratione conformatis : prius enim vulnus et afflictionem et dolorem exsilii exhibet (Ier. 30,4. 12. 23; 31,15), dein promissionem ac descriptionem instaurationis subiungit (30,8. 18; 31, 1. 17 seq.). Loco itaque ab evangelista laudato nobis exhibet propheta Rachel, matrem Ioseph et Beniamin et dilectam uxorem Iacob flebili voce lamentantem in Rama; ibi enim Iudaei qui in exsilium abducebantur congregati sunt; ibi itaque ruina regni completa est et populus foedere Dei violato e terra Dei eiectus. Unde profecto amplissima doloris materia exsistit quam aeque graviter ac poetice propheta describit in Rachel matris ploratu quae scil. populum suum lamentatur a Deo

1. Ceterum Iosephus alia quoque omisit vel silentio pressit; ea collegit J. B. Ottius; Omissa varia a Fl. Iosepho, in J. B. Ottii animadv. in Fl. Iosephum; reperiuntur in opp. Ios. ed. Havercamp II 2 p. 305 seq.; cf. *Keil*; de aliis vide *Patr.* p. 382. Satis iam ad eiusmodi obiectionem *Salm.* respondit adducto inter alia Hegesippi de Iosephi omissionibus testimonio.

reiectum, sede sua pulsum, dignitate sua theocratica spoliatum, eiectum inter gentes (cfr. meum comment. in Ieremiam p. 381 seq.). Hunc igitur Rachel matris dolorem evangelista dicit *impletum* in caede infantium. Ex contextu apud Ieremiam manifestum est ibi non afferri oraculum quod sensu litterali vel primo et directe infanticidium illud et matrum eiulationes praedicat. Cum tamen evangelista loquatur de impletione, necesse est in illo eventu typicam cerni rationem et verba oraculi ita esse selecta ut in sensu litterali exhibeant simul apte alterum eventum eumque adumbrent. Id igitur ut investigemus, argumentatione evangelistae excitamur et plane cogimur.

Ut unus eventus alterius sit typus vel ut id quod antea factum sit, iterum fieri, ac plenius fieri, i. e. *impleri* dici possit, quaedam similitudo rerum ac conditionum intercedat necesse est. Iam hanc deprehendere hoc loco non est difficile. Etenim apud Ieremiam Rachel plorat de foedere Dei a populo violato, de populi ruina et expulsione a terra Domini; sed in fuga Messiae quem Herodes non sine populi consensu (2,3) persequitur et ad mortem quaerit, violatio pacti divini, populi ruina et eiectio multo magis perficitur. Eo enim quod Messiam non suscipiunt, immo ad necem quaerunt (ideoque Messias e terra sua fugere cogitur), manifestum est foedus cum Deo turpissime ab iis destrui eosque sibi ruinam extremam et exitium comparare. Quare si Rachel ploravit priorem illam ruinam, multo magis plorare debet hanc quae est illius ruinae fastigium ac culmen. Vel imagine poetica relicta : dolor ille in Rama olim editus de ruina populi priore typus est et figura illius calamitatis quae exsistet in ultima populi ruina. Hanc vero ruinam populus sibi ipsi infert repudiato Messia. Quare Rachel plorat filios suos et non vult consolationem accipere *quia non sunt*, quia populus ille repudians Messiam iam non in censu Dei computatur. Eo autem quod Messiam reiiciunt, se ipsi interitui mancipant atque huius destructionis qua in se ipsos saeviunt praeludium et praesagium est infanticidium illud et luctus ac ploratus matrum. In hoc ploratu qui auditur in Israel postquam Messias fugam capere debuit exsistere nos docet evangelista initium et quasi prooemium illius eiulationis qua demum populi apostatae exitium deplorandum erit. Unde si illam apud Ieremiam considerationem ob oculos habemus merito dici potest, dolorem Rachel matris in Rama continuari et augeri cum Messias fugere debeat; populi miseriam in ruina priore inceptam absolvi et ad fastigium perduci Messia reiecto; eius autem exitii initium cerni in infanticidio et ululatu matrum.

Apte quoque et poetice exprimitur matrum bethlehemiticarum ploratus in ploratu Rachel, cuius sepulcrum prope Bethlehem esse

(Gen. 35,19) iam veteres monent (*Euth. Theoph. op. imp. S. Hier. Bed. Rab. Pasch. Alb. Thom. Ians.*) et recentiores confirmant (cf. *Guérin*, Description de la Palestine, Judée I p. 225-236). Cum dicatur *vox in Rama audita est* statim indicatur oraculum non sensu litterali de eiulatu bethlehemitico proferri. Est enim Rama oppidum quadraginta stadiis vel sex millibus passuum septemtrionem versus a Ierusalem distans; unde evidens est clamorem in Bethlehem sublatum non posse ullo pacto pervenire usque Rama. — Rachel *plorans* κλαίουσα ab aliquibus iungitur cum ἠκούσθη (*Schanz, Weiss*) id quod fieri potest, attamen non est necessarium; dictio enim Matthaei qui scripsit aramaice explicari omnino potest ex hebraismo quo participium ad rei descriptionem pro verbo finito adhibetur; immo idem quandoque apud scriptores graecos (cf. *Winer*, Grammatik des neutest. Sprachidioms, § 45,6).

Ab explicatione proposita prope abesse videntur qui in Rachel personam repraesentari volunt Ecclesiae plorantis reiectionem Iudaeorum. Ita *S. Hil.* : « Ecclesiae ploratus ex filiis non idcirco, quia peremptos dolebat auditur, sed quia ab his perimebantur quos primum genitos filios retinere voluisset » (sim. *Bed. Rab. Pasch. Sylv.*) et in eandem sententiam inter alia etiam concedit *S. Hier.* : « quod consolari se nollet de his quos sciret victuros esse » et *gl. ord.* : « per hoc de Chaldaeis historia texitur quod similis esset ab eis cladi priori populo Iudaeorum futura vastatio » (sim. *S. Pasch.*). Itaque in illo ploratu futuram vastationem Iudaeorum et miseram infidelis populi sortem portendi vident. — Ieremiam eo loco in sensu litterali de internecione infantium vaticinari *Patr.* persuadere conatur (De interpretatione Script. s. I. p. 252), at conatu haud felici. Nam obstat certus ille nexus et contextus apud Ieremiam; obstat ipsa de Rama mentio, quae apud eundem Ieremiam 40,1 cur usurpetur clare demonstratur. Unde admitti nequit vel de alio oppido Rama prope Bethlehem esse sermonem vel vocem esse appellative explicandam; edi ploratum in colle ut eiulatus longe lateque per regionem audiatur. Neque concedi potest solere prophetas praecipuae vaticiniorum materiei alia quandoque etsi disparata intermiscere; neque enim dictio prophetarum est hiulca vel ordine et connexione destituta. — Alii in istis verbis tantam invenerunt difficultatem, ut ea ab evangelista solum accommodari suo instituto dicerent; ita censet *Ians.* haec a Ieremia neque sensu litterali neque sensu mystico de infanticidio esse dicta et evangelistam solum quia commode facto huic adaptari possit eum locum desumpsisse; concedit tamen dici posse sub illa calamitate typice designari martyrum omnium necem quorum primitiae fuerint s. Innocentes. Ad sensum accommodatum etiam *Mald.* confugit scribens : « quod ergo tunc propheta de captivitate dixit, Matthaeus ad caedem infantum accommodavit indicans illam prophetiam

quamvis de infantibus dicta non fuerit multo tamen aptius de illis quam de captivis Iudaeis dici potuisse », et similiter *Calm.* quoque. Etiam *Lamy* solum admittit allusionem : « tunc bethlehemiticis mulieribus accidit quidpiam simile quod olim beniamiticis... Iudaei reprobare non possunt has allusiones qua disserendi ratione nihil apud eos sollemnius ».

Sunt qui contendant narrationem de infanticidio ortam esse ex hoc oraculo Ieremiae; verum quam male hoc sit excogitatum facile patet. Nam locus ille Ieremiae ita est conformatus ut legenti nihil vaticinii in posterum implendi offerat, sed ut totus in calamitate illa abductionis in exsilium exhauriri videatur. Si inspirationem s. auctoris interea omittimus, uti rationalistae omittunt, nihil aliud restat quam ut dicamus lamentatione illa matrum bethlehemiticarum solum evenire potuisse, ut quis in loco Ieremiae deprehendere sibi videretur vaticinium recolens Rachel prope Bethlehem esse sepultam. Quare ex ipsa iudicandi norma rationalistarum fateri cogimur nullam posse excogitari rationem cur ista narratio conficta sit ad prophetiam implendam, verum solum ex infanticidio iam noto explicari posse cur verbis illis Ieremiae nova quaedam impletio possit deprehendi; proinde non esse ortam narrationem ex oraculo, sed e contra ibi oraculum de re futura edici a nullo potuisse intelligi nisi caede illa perpetrata.

Herodes dignam tyranno mortem obiit anno aetatis septuagesimo eamque horrore plenam, de qua Iosephus Antiq. 17,6. 5; 8,1; eam *Theoph.* breviter describit : « amara morte periit, febri et intestinorum cruciatu et scabie et podagra et putredine verendorum vermes generante et spirandi difficultate et tremore et contractione membrorum malam abrupit animam » Deo scil. ut Iosephus ait, poenas scelerum illius exigente. Herodes aliquo tempore ante pascha exstinctus est. Statim ab eius morte variae perturbationes et iurgia exorta sunt quae Augustus imperator ita composuit, ut autumno eiusdem anni regnum Herodis in tres divisum partes tribus Herodis filiis attribueret. Archelaus accepit Iudaeam, Idumaeam, Samariam et titulum ethnarchae spe proposita regii nominis honorisque si dignam rege virtutem praestitisset (Antiq. 17,11. 4); Antipas sortitus est Galilaeam et Peraeam, Philippus Bataneam, Trachonitidem, Auranitidem. Cum itaque v. 22 Archelaus dicatur regnare in Iudaea, apparet non statim post mortem Herodis Iosephum ab angelo monitum esse ut rediret *in terram Israel*, in regionem populo Dei assignatam; *Israel* nomen est honoris quo in memoriam revocantur patriarchae Iacob obedientia, desiderium benedictionis coelestis, pietas, promissiones divinae (vide quae notavi ad Os. 12,4). Quia dicitur v. 20 *defuncti sunt enim qui quaerebant animam pueri*, qui eius vitae insidiabantur, *S. Hier. Pasch.* aliique verbis iis etiam sacerdotes et scri-

bas comprehendi volunt qui mortem Christi meditati sint; *Patr.* quoque existimat indicari non unum Herodem Christo interitum esse machinatum eique sceleris socium adiungit Antipatrum Herodis filium regni cupiditate maxime flagrantem, qui propter eam cupidinem id iam pervicerat ut fratribus pater ipse necem inferret et qui ipsi patri insidias struebat (*Iosephus*, Antiq. 16,4. 1; 7.2; 8. 4; 17,1. 1; 4). Herodem sceleris socios habuisse, ex 2,3 utique constat. At eos mortem obiisse, ex modo loquendi non necessario sequitur. Nam, ut *S. Thom. Ians. Mald. Bar.* et recentiores plerique advertunt, numerus pluralis saepe generali quadam dicendi ratione pro singulari ponitur (pluralis categoriae, syllepsis); aliis placet dictionem esse ad Ex. 4,19 conformatam (*Arn. Schanz*, *Keil*). Ex v. 19 sequitur de uno Herode verba esse capienda. In hoc primo persecutore Christi, cuius consilia Deus subvertit et quem mox e vivis sustulit, sortem et cladem omnium persecutorum Christi et Ecclesiae adumbratam habemus, quibus defunctis « sancta Dei Ecclesia in Christo vivens per amplius et perfectius ad coelestem Ierusalem quotidie invitatur » (*Pasch.* cf. *Thom.* cat.).

Uti in fuga, ita in reditu sane laetissimo ad patriam v. 21 prompta describitur obedientia Iosephi. Simul quoque eius commendatur v. 22 prudentia : *audiens autem quod Archelaus regnaret in Iudaea timuit illo ire;* erat enim Archelaus, Herodis filius ex Malthace genitus samaritana (*Iosephus,* Antiq. 17,1.3), etiam morum Herodis, praesertim crudelitatis, saevitiae, luxuriae fere heres (l. c. 17,11. 2; 13. 2). Quare omnino erat, cur dubitaret in Iudaea sedem figere. Cum autem cogitaret *in Iudaea* domicilium collocare, sequi videtur eum iam ante fugam in Aegyptum domicilium ex Nazareth in Bethlehem transtulisse, ad quod induci poterat eo quod Iesus in Bethlehem natus tamquam filius David in eodem oppido Deo disponente videri poterat adolescere debere. Uti S. Lucas narrat, oblatione in templo facta reversi sunt in Nazareth; quare collata hac narratione Matthaei probabile efficitur Iosephum rebus in Nazareth eo tempore compositis sedem fixisse in Bethlehem. — Si legitur *quod Archelaus regnaret* ὅτι βασιλεύει, cum tamen Archelaus solo ethnarchae titulo ab Augusto tum esset donatus, minime insimulandus est erroris Matthaeus, uti *Keim* insimulat (Schenkel, Bibellex. III p. 39), sed sciendum est βασιλεύειν uti *regnare* latiore quoque adhiberi significatu de eo qui res tamquam princeps vel dux administrat, vel dici potest a populo successorem Herodis regis etiam regem esse appellatum; id quod innui videtur cum dicatur *audiens quod regnaret;* a plebe autem regium patris nomen in filium successorem esse translatum, etsi is ab Au-

gusto Romae degente solum ethnarchae appellatione esset honoratus, quis negaverit?

In re dubia Iosephus coelitus docetur; unde *in partes*, in fines, in regionem Galilaeae *secessit* ἀνεχώρησεν, sese recepit tamquam in locum tutiorem. Erat enim Antipas mitioris ingenii. Habitavit autem sacra familia *in Nazareth* oppido in Galilaea inferiore in finibus tribus Zabulon, in regione amoena. Ita id evenire videmus quod Isaias iam clare indicaverat, fore scil. ut Messias adolescat non in urbe regia neque in terra Iuda sed in regione quae olim ad regnum Israel pertinuerit ibique vitam degat satis pauperem (Is. 7,15. 16; vide meum comment. in Is. I p. 185). Uti Galilaea apud Iudaeos erat despecta, ita in Galilaea oppidum Nazareth (cf. Ioan. 1,46; 7,52); oppidum in libris vet. test. nullibi nominatur; ipsa sua ignobilitate et obscuritate bene adaptatur ad declarandum concidisse tabernaculum David et ipsum Messiam tamquam tenuem surculum esse oriturum ex trunco Iesse et tamquam virgultum ex terra arida (Is. 11,1; 53,2); prae se fert igitur oppidum humilitatem Messiae et obscuritatem illam ex qua opus suum perficiendum aggreditur (*Salm. Ians.*). Verum ex hac ipsa commoratione id impletur quod erat annuntiatum : *quoniam Nazaraeus vocabitur* v. 23. Ad tale enim vaticinium sufficit, ut Messias eo nomine sit designatus a propheta quo saltem oblique praediceretur futura ipsi haec appellatio. Id autem habetur Is. 11,1 quo loco Messias נֵצֶר appellatur; idem autem nomen נצר etiam oppido fuit (de qua re infra). Quare non sine providentia divina factum est, ut is qui eo nomine esset praedictus tamquam surculus tener et virgultum etiam adolesceret in oppido cui idem nomen virgulti esset inditum. Praeterea Christus vocari solebat Nazarenus (Marc. 1,24; 10,47; 14,67; 16,6. Luc. 4,34; 18,37; 24,19. Ioan. 18,5. 7; 19,19. Act. 2,22; 3,6; 4,10; 6,14; 22,8; 24,5; 26,9); nomen istud et oppidi ignobilitas Iudaeis erat offensioni; unde evangelista ostendit eo ipso nomine Messiam esse a propheta laudatum. Voluit itaque, prout *Mald.* loquitur, odium huius nominis in honorem convertere et unde Christus ridebatur, inde probare verum illum esse Messiam (sim. *Salm. Ians.*).

Cur autem dicat dictum esse *per prophetas,* haud improbabiliter ita explicari potest cum *Fab. Ians. Ed.* aliisque, quod alii quoque prophetae Messiam vocaverint nomine idem significante quod נצר; vocatur quippe *germen* צֶמַח Ier. 23,5; 33,15. Zach. 3,8; 6,12; idem tamquam surculus designatur Ez. 17,22. 23. Unde si rei significatio spectatur, istis nominibus idem exprimitur, quod nomine Nazareth et Nazaraei; potuit igitur Matthaeus aramaice scribens nomine surculi

reliquas quoque appellationes significatione similes in memoriam velle revocare ideoque monere per prophetas eam rem nomine uno declaratam esse annuntiatam. Ceterum *per prophetam* saepius legi, vide supra. Atque oraculum hoc laudari Is. 11,1 communis est interpretum sententia (cf. *S. Hier.* praesertim in ep. ad Pammachium; *M.* 22,574 et ad Is. 11,1; *Rab. gl. ord. Pasch. Thom. Salm. Ians. Mald.* et plerique recentiorum; vide quae praeterea dixi in comment. Is. I p. 269). Bene quoque adnotant *Bed. Rab. Pasch.* aliique nomen Nazareth oppido esse impositum a virgultis, a laeto virore et vigore aliqui recentiores affirmant. — Notatu dignum est quam sedulo evangelista ea quae offensioni esse possent Iudaeis removet oraculis messianis in medium adductis; ita fugam in Aegypto, ita nomen Nazaraei explicat. Hisce et aliis vaticiniis simul probat quantopere sua intersit in Iesu ostendere Messiam a prophetis promissum.

Urbem Nazareth scriptam esse littera צ iam *Salm. Ians. Mald. Bar.* ex veterum Iudaeorum commentariis et *Salm. Bar.* quoque ex scriptione syriaca affirmant, idque recentiores quoque fere communiter assumunt. Immo *Hengstenberg*, Christologie II p. 124 seq. contendit nomen urbis proprie fuisse נצר, aramaice affixam esse terminationem א et in statu emphatico additum ת. Nomen urbis revera נצר fuisse ostendit ex testimoniis veterum Iudaeorum; v. g. Nazaraeus נצרי est qui natus est in urbe נצר in Galilaea quae distat a Ierusalem itinere trium dierum; porro in talmude Christus בן נצר i. e. Nazarenus appellatur; vide locos apud *Buxtorf*, Lex. chald. p. 1383; vocatur etiam הנוצרי quod nomen in editionibus talmudicis posterioribus omissum est, ut notat *Levy*, Neuhebr. und chald. Woerterb. 3 p. 432; Christiani quoque appellabantur נוצרים (*Levy* l. c. *Wünsche* p. 15; *Ed.* I p. 222). Tempore Eusebii (hist. eccl. 1,7) et Hieronymi nomen urbis etiam Nazara ferebatur : « est usque hodie in Galilaea viculus contra Legionem in quinto decimo eius milliario ad orientalem plagam iuxta montem Thabor nomine *Nazara* » (Onomast. s. ed. *Lagarde* p. 175) et ex hac nominis forma derivantur Ναζωραῖος, Ναζαρηνός; nullibi autem legitur Ναζαρεταῖος. Obstare solum videtur quod *Lap.* monet, solere צ reddi in graecis vocabulis per σ, ז per ζ. Id utique verum est; at rem contra testimonia antiquorum Iudaeorum non evincit; praeterea v. g. in graeco veneto Num. 2,5 צוּעָר ζούαρος scribitur; alias quoque Gen. 10,26 עוץ invenitur scriptum ουζ, Gen. 22,21 item vel etiam ωξ et צוֹפִי שָׁמַיִם Ζωφασημίν transscribitur (*Ges.* Thes. p. 1143). Praeterea quod maximi momenti est Nazareth et apud Arabes ea littera scribitur quae hebr. צ respondet et ita quoque apud Syros, uti in versione quae vocatur peschittho. Verum est in evangeliario quod saeculo octavo adscribitur nomen scribi littera *zain* (cf. *Payne Smith*, Thesaurus syr. p. 2333); sed haec scriptio est aetatis serioris et insuper fieri potuit ut in ea voce paullatim etiam alterum hoc scribendi genus inva-

lesceret. Simile enim exemplum cernitur in צְעַר; apud Syros זעור et *de Lagarde* notat ea in radice in Palaestina ז et צ poni vel inter se commutari; ita זעיר et צעיר (Bildung der Nomina, 1889 p. 54. 55). Ex eiusmodi mutatione forte etiam explicari potest, S. Hieronymum etiam tentare interpretationem a נזיר; vide quae dixi in Comment. in Is. I p. 269. Ceterum in libro interpretationis hebr. nominum Nazareth scribi littera צ omnino asserit : « Nazareth flos aut virgultum... scribitur autem non per z litteram, sed per hebr. *sade* quod nec s nec z littera sonat » (Onomast. s. p. 95) quam scriptionem explicatio nominis ἄνθος quae apud veteres frequens est (cf. Onomast. s. ed. *Lagarde* p. 202. 227) supponit et exigit.

Aliae quoque explicationes propositae sunt quae tamen admitti nequeunt. Aliqui enim appellationem Nazaraei referunt ad verbum נָצַר custodire, protegere; et id quidem vel sensu activo : custos, protector, vel sensu passivo : custoditus vel absconditus. Pro priore acceptione provocant ad Ex. 34,7, quo loco Iahve dicitur *custodiens* misericordiam vel ad Ps. 31,24; volunt enim ab evangelista dici : quicumque Iesum Nozri appellat existimans ei opprobrium inferri eo nomine, eum nominat eodem nomine quo Iahve salutatur : protector meus (cf. Studien und Kritiken, 1855 p. 605); at loci illi non sunt messiani et ea explanatio est argutior. Pro altera acceptione passiva in medium afferunt, Messiam in Nazareth revera fuisse custoditum et absconditum ab insidiis eumque revera appellari salvatum, protectum a Deo, uti Is. 42,6. Zach. 9,9 et nomen oppidi posse accipi quasi locum custodiae (*Schegg*). Sed ex Is. 42,6 et Zach. 9,9 nemo illam appellationem derivare potest. Pariter arbitrarium est cum *Hitzig* recurrere ad Is. 49,6 quo loco נְצוּרֵי falso sit intellectum tamquam Messiae nomen vel *dux servatorum* vel quod *Keim* vult : *cliens meus*. Praeclaram sane interpretationis normam qua sacro auctori ignorantia et error puerilis imputatur!

S. Hier. praeter oraculum ex Is. 11,1 petitum aliam quoque explicationem proposuit, scil. ut Messias h. l. dicatur נָזִיר nasiraeus, homo Deo consecratus, sanctus; « sanctum autem Dominum futurum omnis Scriptura commemorat » quam explicandi rationem multi afferunt (*op. imp. Theoph. Bed. gl. ord. Pasch. Thom. Sylv.*). Verum nequit admitti. Nam Messias neque ullibi vocatur nasiraeus neque unquam vitae rationem quae nasiraeo sequenda erat (Num. 6,1-21. Iud. 13,5) amplexus est; Ioannes baptista eo nomine designari potest; cf. Luc. 1,15. Praeterea ipsum nomen propter ז non congruit cum nomine oppidi Nazareth, uti modo demonstratum est. — Denique alii (*S. Chrys. Theoph. Euth.* aliique, de quibus apud *Ians. Mald. Sylv.*) prophetiam istam ex libris prophetarum deperditis esse depromptam existimabant vel prophetas dici h. l. interpretes prophetarum qui scil. id ex libris prophetarum derivaverint; quae omnia refutatione non indigent.

3. *Praedicatio s. Ioannis baptistae* 3,1-12.

**3,1. In diebus autem illis venit Ioannes
baptista praedicans in deserto Iudaeae,
2. et dicens : poenitentiam agite; appro-
pinquavit enim regnum coelorum. 3.
Hic est enim qui dictus est per Isaiam
prophetam dicentem : vox clamantis in
deserto : parate viam Domini, rectas
facite semitas eius. 4. Ipse autem Ioan-
nes habebat vestimentum de pilis came-
lorum et zonam pelliceam circa lumbos
suos; esca autem eius erat locustae et
mel silvestre. 5. Tunc exibat ad eum
Ierosolyma et omnis Iudaea et omnis
regio circa Iordanem; 6. et baptizaban-
tur ab eo in Iordane confitentes pec-
cata sua. 7. Videns autem multos phari-
saeorum et sadducaeorum venientes ad
baptismum suum dixit eis : progenies
viperarum, quis demonstravit vobis
fugere a ventura ira? 8. Facite ergo fruc-
tum dignum poenitentiae! 9. et ne veli-
tis dicere intra vos : patrem habemus
Abraham; dico enim vobis quoniam po-
tens est Deus de lapidibus istis suscita-
re filios Abrahae. 10. Iam enim securis
ad radicem arborum posita est; omnis
ergo arbor quae non facit fructum bo-
num excidetur et in ignem mittetur. 11.
Ego quidem baptizo vos in aqua in poe-
nitentiam; qui autem post me venturus
est fortior me est, cuius non sum di-
gnus calceamenta portare, ipse vos
baptizabit in Spiritu sancto et igni, 12.
cuius ventilabrum in manu sua et per-
mundabit aream suam et congregabit
triticum suum in horreum, paleas autem
comburet igni inexstinguibili.**

**3,1. Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγί-
νεται Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς κηρύσσων ἐν
τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας 2. λέγων· μετα-
νοεῖτε, ἤγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρα-
νῶν. 3. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς διὰ Ἠσαίου
τοῦ προφήτου λέγοντος· φωνὴ βοῶντος ἐν
τῇ ἐρήμῳ· ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐ-
θείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. 4. αὐτὸς
δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχεν τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ
τριχῶν καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ
τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, ἡ δὲ τροφὴ ἦν αὐτοῦ
ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον. 5. τότε ἐξεπορεύετο
πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα καὶ πᾶσα ἡ Ἰου-
δαία καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου
6. καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ'
αὐτοῦ ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.
7. ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν φαρισαίων καὶ
σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα
εἶπεν αὐτοῖς· γεννήματα ἐχιδνῶν τίς ὑπέ-
δειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀρ-
γῆς; 8. ποιήσατε οὖν καρπὸν ἄξιον τῆς με-
τανοίας 9. καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς·
πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ· λέγω γὰρ
ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τού-
των ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. 10. ἤδη δὲ
ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται,
πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν
ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται· 11. ἐγὼ
μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν,
ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἰσχυρότερός
μου ἐστίν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδή-
ματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν
πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί, 12. οὗ τὸ πτύον ἐν
τῇ χειρὶ αὐτοῦ καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐ-
τοῦ καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν
ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει
πυρὶ ἀσβέστῳ.**

In v. 1 cav ydumeae; v. 2 car mt val wil hub theo lich steph hent sixt : appropinquabit, graece sine v. l. ἤγγικεν. In v. 3 add ex Luc. 3, 5. 6 omnis vallis implebitur... videbit salutare Dei in a b c g^2 gat Ir Arn. In v. 6 C^2 33 Hil εβαπτιζοντο παντες; legunt Ti W H ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ cum ℵ B C^* M Δ al plus ^{30} sah cop syr (cu, utr, hr) arm aeth Or; omittitur ποταμω C^3 D E K L S U V Γ Π al pl it vg. In v. 7 Ti W H ἐπὶ τὸ βάπτισμα cum $ℵ^*$ B sah Or Hil; add αυτου $ℵ^b$ C D E K L M S U V Γ Δ Π etc it vulg. In v. 8 καρπους αξιους L U al mu a g^2m syr (cu, sch). In v. 9 f : et nolite praeferre vos dicentes quia; *potest* legitur in am cav dub fuld hub^* lich ken

rush tol lind harl; *potens est* in big eg hub^c theo ing car mt wil. In v. 10 ἐκκοπτεται... βαλλεται; et *exciditur* hub val* harl* *mittitur* fu hub val* harl*. In v. 11 και πυρι omittitur in E S V al fere 100 m syr (hr) Thph Euth. In v. 12 omittitur αυτου post σιτον in E L U al plus 20 a b ff¹ g¹ q harl* syr (cu, utr) arm al Iust Clem Cyr Ir Amb; add autem αυτου ad αποθηκην in B E L U al 20 fere b ff¹ g¹ m harl* syr (cu, utr) arm al Cyr Amb; pariter legitur *triticum in horreum suum* in big tol cor* steph; solum wil : triticum suum in orreum suum.

Ostendit evangelista antequam Iesus inciperet praedicare exstitisse praecursorem eius, sicuti ex oraculo apud Isaiam oportuit eumque eo in loco annuntiasse regnum messianum appropinquans quo ab Isaia significatum fuerit. Ipse autem Ioannes indolem regni spiritualem annuntiat, veram expostulat morum in melius mutationem cum detestatione peccatorum; pravam ac perversam animorum dispositionem pharisaeorum et sadducaeorum eorumque superbiam falsamque ac perniciosam fiduciam generis abrahamitici reprehendit et Messiam describit tamquam qui malos male perdat, suos bonis coelestibus compleat, qui igitur severo iudicio malos separet et e populo suo eiiciat. — Quare omnia ad id quod Matthaeus intendit recta convergunt. Imprimis manifestat quae maxime opponantur regno messiano; itaque iam indicat cur futurum sit ut regnum hoc a primoribus repudietur, cum hi longe absint ab illo animorum sensu quo accessus ad regnum praeparetur.

Evangelistae omnes praecursoris historiam saltem brevem praemittunt. Atque omnino aptum erat, ut qui a prophetis erat annuntiatus cum post longum ab ultimo propheta intervallum se manifestaturus esset, etiam a propheta quasi introduceretur. Necesse enim erat ut animi ad exspectationem Messiae incitarentur et praedicationi Messiae quasi aditus aperiretur. Praeterea talem fore praecursorem oraculis propheticis Is. 40,3 et Mal. 3,1 praedictum erat. Cum insuper Ioannes indolem regni messiani et aditum ad illud adumbraret, merito suum in evangelica praedicatione locum obtinuit. Adde quoque quod Ioannes baptista apud Iudaeos magna in auctoritate habitus sit, uti patet ex Act. 13,24. 25 et etiam ex *Iosepho*, Antiq. 18,2. 5, et quod Christus ipse eius vitae rationem et de se testimonium magnopere commendarit; idem ergo evangelistis praetereundus minime erat. « Sol appropians ad processum antequam appareat mittit radios suos et facit albescere orientem, ut procedens aurora adventum diei demonstret; sic Dominus natus in mundo antequam appareat spiritus sui fulgore transmisso illuminavit Ioannem, ut praecedens ille adventum

Salvatoris annuntiet... venit Ioannes quasi magni regis praeparator fidelis; qualis rex, talis et nuntius regis : natus ex gratia, non ex natura » (*op. imp.*).

Quando Ioannes praedicare coeperit, accurate Lucas 3,1 determinat; hic solum indeterminate *in diebus illis* (cf. Ex. 2,11. Is. 38,1); « mos est Scripturae hoc uti modo non solum cum ea narrat quae insequenti tempore mox gesta sunt, sed etiam cum illa dicit quae multis postea annis contigerint » (*S. Chrys.*); eam dictionem ad sequentia referri vult *Euth.* ita ut manifestetur solum tempus illud quo facta sunt quae narrentur. Hoc modo hisce solum transitus ad aliud designaretur, prout alias τότε, *tum* adhiberi solet. At melius est quod iam *S. Pasch.* videt et *Fab. Dion. Mald. Arn. Schanz, Keil* aliique sequuntur, verba referre ad habitationem in Nazareth, de qua 2,23, ita ut sensus exsistat : cum adhuc in Nazareth degeret Nazaraeus qui vocatus est, *venit Ioannes baptista*, παραγίνεται (uti 2,13. 19 praes. hist.). Unde venit? quaerit *Euth.* et respondet : ex interiore deserto, id quod ad Luc. 1,80 congruit. Eum speciali ratione iussum a Deo praedicationis munus suscipere a Luca docemur 3,2 : factum est verbum Domini super Ioannem, qua loquendi ratione missio prophetarum a Deo facta, qua verba sua in eorum ponit ore, declarari solet (cf. Ier. 1,2; 2,1; 7,1; 11,1 etc.). Atque revera Ioannes statim se sistit populo eo modo et habitu quo veterum prophetarum munus, dignitatem, auctoritatem in mentem reducit : increpat vitia, docet virtutem, austeritate vitae et vestimento morem aemulatur prophetarum, vaticinium edit quod sitne verum mox ii qui audiunt comprobare possunt; ergo illam in se exhibet normam ex qua secundum legis institutum verus ac legitimus propheta a Deo missus dignosci debeat (Deut. 18,21. Ier. 28,9). Vocatur *baptista* ex peculiari muneris ratione qua ritu baptismi poenitentiae populum lustrabat et ad Messiam suscipiendum praeparabat. Eo enim ritu omnium statim ab initio oculos in se convertit (cf. Ioan. 1,25) et magnam de se existimationem excitavit. Utitur itaque evangelista nomine illo quo apud Iudaeos designari solebat, uti quoque ex Iosepho patet : Ἰωάννης ὁ ἐπικαλούμενος βαπτιστής (Antiq. 18,5. 2). Praedicat autem (κηρύσσων, quasi praeconis officio fungens non sine quadam sollemnitate) *in deserto Iudaeae*; desertum מִדְבָּר dicitur regio non quidem agriculturae, sed gregibus pascendis apta, ideoque incultior, a paucis habitata. Vocatur autem desertum Iudaeae tractus terrae a Thecoa usque ad mare mortuum. Ex v. 6 et Luc. 3,3 patet *desertum* h. l. quoque dici de valle Iordanis quae etiam magis gregibus pascendis quam colendis agris inservit.

Eius praedicatio duobus continetur v. 2 agendam esse poenitentiam, iam proxime adesse regnum messianum. Poenitentiam itaque de peccatis commissis, emendationem morum necessariam esse ut quis regno messiano potiatur. Unde iam in ea praeparatione spiritualis regni indoles declaratur. Poenitere, μετανοεῖν vis vocis graecae de se est mentem, sententiam mutare; at iam apud scriptores profanos significat poenitere, dolere de re aliqua [1]; apud LXX ponitur pro hebr. נִחַם cf. Ier. 8,6 : nemo est qui agat poenitentiam super peccato suo dicens : quid feci? 18,8; 31,19 etc.; dein eodem sensu Eccli. 17,24 (20); 48,15 (16), et praeprimis in libris novi foederis; includi sensum doloris, poenitudinis imprimis apparet ex Luc. 17,3. 4 et 2 Cor. 7,9; 12,21. Vocis notionem, uti *Salm.* iam monet (t. 4 p. 18), bene explicuit *Lactantius :* « quem facti sui poenitet, errorem suum pristinum intelligit; ideoque Graeci melius et significantius μετάνοιαν dicunt quam nos latine possumus resipiscentiam dicere; resipiscit enim ac mentem suam quasi ab insania recipit quem errati piget castigatque se ipsum dementiae et confirmat animum suum ad rectius vivendum; tum illud ipsum maxime cavet ne rursus in eosdem laqueos inducatur » (Instit. 6,24; *M.* 6,722). In eundem sensum scribit *S. Chrys. :* « hortatur eos ut τῇ μετανοίᾳ humiliores effecti et seipsos damnantes ad remissionem impetrandam accurrant ». Latinum poenitere, poenitentiam agere bene exprimit notionem μετανοεῖν; quem autem noxarum vere poenitet, is quoque paratus est et promptus ut eas in se ipso puniat et pro culpis admissis satisfaciens errata resarciat ac deleat. Unde *gl. ord. :* « prima virtus est per poenitentiam perimere veterem hominem et vitia odisse; quod qui non facit non modo virtutes non comprehendit sed nec etiam supplicia fugit; poenitentiae virtus timore concipitur qui est initium sapientiae; poenitentia a puniendo qua quisque punit quod illicite commisit ». S. Ioannes igitur praedicationem incipit ab eadem re quam prophetae quoque in oraculis de instauratione quasi in limine positam ac plane necessariam exhibent atque commendant et qua sola aditum ad instaurationem aperiunt ac promittunt; vide ad Ier. 3,21-25. Ez. 16,61. Dan. 9,5 etc. Mich. 7,9; porro eandem poenitentiam prophetae ex obliquo docent quotiescumque sanctitatem instaurationis regnique messiani celebrant, id quod fere

1. Ita Lucianus de saltat. 84 ἀγανήψαντα μετανοῆσαι ἐφ' οἷς ἐποίησεν, ὥστε καὶ νοῆσαι ὑπὸ λύπης; saepius apud Plutarchum; v. g. Agis. 19,5 ἠρώτησεν εἰ μετανοεῖ τοῖς πεπραγμένοις; Galb. 6,4 μετανοεῖν περὶ τῶν γεγονότων, eo sensu etiam ἐπὶ dicitur; vocis notio clare quoque exprimitur Plut. Mor. 961, D : λύπην δι' ἀλγήδονος ἐμποιοῦντες ἣν μετάνοιαν ὀνομάζομεν. Plura exempla praebet *Cremer*, Biblisch-theol. Woerterbuch s. v. et *Liddell* and *Scott*, A Greek-English Lexicon.

continuo ab iis fieri negari nequit. Vestigiis itaque prophetarum baptista insistit.

Ad poenitentiam autem hortatur, quia *appropinquavit regnum coelorum*, ἤγγικε, iam prope adest, iam in eo est ut instituatur illud regnum Dei quod prophetae post exsilium solutum fore consensione summa annuntiarunt (cf. Is. 42,1; 49,8. Ier. 3,13-17; 23,2-8 et quater in 30,1-31,40. Ez. 11,16-20; 34,12-31; 36,22-38; 37,21-28. Os. 2, 12-24; 3,3-5; 14,1-8. Am. 9,1-15. Mich. 2,12. 13; 3,12-4,5; 7,11-20. Soph. 3,8-20 etc.). Est itaque illud regnum quod *suscitabit Deus coeli* quod in aeternum non dissipabitur, quod antiquus dierum dabit filio hominis, ut omnes populi et tribus et linguae ei serviant, potestas eius potestas aeterna (Dan. 2,44; 7,13. 14). Rem si spectaveris, regnum coelorum idem significat quod alias dicitur regnum Dei βασιλεία τοῦ Θεοῦ (12,28; 21,31. 43) vel regnum Christi, regnum filii dilectionis suae (Eph. 5,5. Col. 1,13. 2 Tim. 4,1. Apoc. 12,10) quod hisce in terris in Ecclesia a Christo instituta consistit. Quae appellatio regni *coelorum* Matthaeo peculiaris est. Videtur autem fortasse selecta (prae alia regni *Dei*, qua solum utitur 12,28 et 21,31 et probabilius 19,24), ut exspectatio regni terreni apud Iudaeos adeo communis ipsa voce excluderetur, « quasi dicat vos terrenum exspectatis regnum, ego coeleste appropinquare confirmo » (*Mald.*). Optime autem ita vocatur « eo quod omnia quae ad regnum istud pertinent coelestia sunt; coelestis enim qui in eo regnat Deus, coelestis lex et spiritus per quem regnat, coelestes secundum conversationem qui regni huius sunt consortes » (*Ians. Bar.*). Est enim origo regni huius coelestis, adiumenta et subsidia quae in eo praebentur coelitus dantur et ad homines coelo inserendos dantur, ut ii scil. quorum πολίτευμα in coelis est (Phil. 3,20) in terris quoque vitam agant coelestem et Deus unice regnet in eorum animis (cf. *Theoph.*); atque eo potiore iure nomen illud seligitur quia coelum antea clausum iam mox per Messiam erit aperiendum (*Mald.*) et felicitas coelestis per Christum iam omnibus in promptu est (*Ians.*). Proinde perbene regnum hoc *coelorum* dicitur, sive originem spectas, sive bona eius, sive mores quibus Deus in animis regnat, sive finem et terminum ad quem tendit et in quo absolvitur, neque aberrant qui regnum coelorum de adventu Christi primo et secundo accipiunt (*S. Chrys. Theoph.*) vel ipsum explicant Christum in quo coelorum sit regnum quique aditum coelestis regni hominibus reserarit (cf. *Euth. cat. Cr. Hil. Bed. gl. ord.*). Itaque regnum illud prope adesse dicit quod eousque distabat tempore, notitia, affectu, accessu (*Cai.*) et ad hoc regnum coeleste omnium bonorum thesaurum ut se praeparent poenitendo adhortatur; hoc igitur regnum

poenitentia esse acquirendum docet, non iure quodam nativitatis vel nobilitate generis. Hac una voce fastum Iudaeorum deprimit; sed statim quoque patefit periculum ne multi vel superbia vel cupiditatibus vitiisque irretiti se ipsos ab illo regno excludant.

Etiam apud scriptores iudaicos in talmude regnum coelorum מלכות שמים frequenter usurpatur; locos exhibet *Lightfoot*, Horae hebr. ad h. l.; dein concludit : « si per *regnum coelorum* in his atque aliis istiusmodi sententiis internum Dei amorem et timorem volunt quod quidem videtur eousque cum sensu nostro evangelico consentiunt qui regnum Christi internum ac spirituale praesertim asserit... eam phrasiologiam etiam pro exhibitione et revelatione Messiae adhibuerunt pari modo ac historia evangelica » (Opera omnia, Ultraiecti 1699; vol. II p. 264). Praeterea alii advertunt tempore Christi apud Iudaeos in usu fuisse positum ut per metonymiam coelum שמים diceretur pro Deo; vide *Schürer* l. c. II p. 454; eius usus exempla *Lightfoot* l. c. p. 263 quoque affert et *Wünsche* p. 17; *Ed.* I p. 267. Eius usus initia iam cernuntur Dan. 4,23. 1 Mach. 3,50. 60; 4,10. 40; 9,46; 12,15. Cum eiusmodi usus loquendi invaluerit, potest dubitari num ratio illa quam *Mald.* reddit revera consistat. Sed cum Matthaeus alias etiam de regno *Dei* loquatur (si versio graeca presse secuta est textum aramaicum) non audeo illi explicationi omnem denegare probabilitatem.

Cur autem baptista ita praedicare potuerit ac debuerit, probat evangelista pro more suo ex oraculo Is. 40,3; verba enim illa hoc loco allegari non ab ipso Ioanne (uti censet *Euth.* et valde probabile videtur *S. Augustino*, de cons. ev. 2,12. 25; *M.* 34,1089), sed ab evangelista afferri, ex modo loquendi *hic est enim* satis apparet. Oraculum illud directe et per se quasi prooemium est quo instauratio theocratiae ab Isaia annuntiatur; illam autem instaurationem intelligi messianam, statim pandit sacer vates Is. 40,5 : et revelabitur gloria Domini et videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est, idque ex toto quoque vaticinio (praesertim cap. 42. 49 etc.) colligitur; vide quae de ea re dixi in comment. Is. II p. 67. Isaias enim maxime ob oculos habet iam 40,3 seq. perfectam liberationem messianam, ad quam prior illa ex Babylonia tenue quoddam initium ac primus veluti gradus est. Unde, si unquam, ante Messiam in quo gloria Domini maxime revelatur et per quem omnis caro illam videre debet, *vox clamantis* et ad viam Domino praeparandam invitantis debuit audiri. Accedit quod in priore liberatione, i. e. in reductione ex exsilio nihil eiusmodi factum esse legitur; unde eo magis cognosci potuit ac debuit verba illa prophetae ante adventum Messiae impleantur oportere. Apud Isaiam propter parallelismum iungendum videtur : vox clamantis : in deserto parate viam Domini, rectas facite

in solitudine semitas Dei nostri. Ceterum sensus vix mutatur, etsi contenderis ab evangelista locum ideo quoque afferri, ut probet Ioannem *in deserto* debuisse officio suo fungi et eo etiam oraculum esse impletum; nam etiam apud Isaiam ibi adhortatio fieri censenda est, ubi opus viae advenienti Domino parandae exigitur, ergo in deserto. Cum in hebr. via parari debeat *Iahve,* haec autem via et ab Ioanne (Ioan. 1,23) et ab evangelistis (Marc. 1,3. Luc. 3,4) via declaretur Christi, testimonium habemus divinitatis Christi aeque insigne ac perspicuum. *Iahve* enim nomen Dei esse incommunicabile et quam maxime proprium divinitatis inter omnes constat. Et *viam Domini parare* nihil aliud est quam auferre omnia quae advenientem Dominum remorari aut offendere possent efficereque ut expedite recipiatur et cupide (*Ians.*)., vel prout *Cai.* explanat: « duo iubentur, rectificatio et apparatus viarum; rectitudo tollit quidquid tortuosum est, apparatus facilitatem praebet itineris; ubi apparet officium Ioannis praedictum ab Isaia praeparatorium animorum ad cognoscendum et suscipiendum Messiam »; cf. Luc. 1,17. 76.

Eam vero praeparationem potissimum fieri debere poenitentia, dictum est in v. 2 idque argumentum erat praedicationis. Et quod praedicabat ipse quoque in se, in habitu et victu, exhibebat; « exhibet vivendo quod docet » (*S. Pasch.*) et « qui poenitentiam praedicat, habitum poenitentiae praetendit; in eo vilitas vestis et cibi laudatur » (*gl. ord.;* sim. *Theoph. Fab. Ians: Calm.*). Habuit quippe vestimentum ex pilis camelorum contextum v. 4; « *de pilis,* inquit, habebat, non de lana; aliud austerae vitae indicium est, aliud luxuriae mollioris » (*S. Hier.*) et similiter in *op. imp. :* « non de lana cameli habuit vestimentum, ne ipsa mollities vestimenti delicata faceret membra et ipsa deliciositas virtutem patientiae emolliret, sed de asperioribus setis cameli, ut ipsa asperitas ad virtutem patientiae animum exerceret ». Zona quoque utebatur non pretiosa neque ad ornamentum facta (quamvis in cingulo exornando seduli essent veteres; cf. Prov. 31,24. Ier. 13,11. Ez. 16,10. 1 Mach. 10,89; 11,58; 14,44), sed *pellicea,* δερματίνην, ex corio facta ut ipsa hac zona similis fuerit Eliae (4 Reg. 1,8, uti adnotant *S. Hier. Chrys. Rab. Fab. Dion. Ians. Bar.*). Uti vestitus pauper erat, ita victus quoque : *locustae et mel silvestre.* Locustae genus reputabatur mundum et esui licitum; cf. Lev. 11,21. 22, ubi LXX καὶ τὴν ἀκρίδα καὶ τὰ ὅμοια αὐτῇ; ἀκρίδες autem hic quoque dicuntur. Atque hodiedum quoque iis in regionibus pauperes locustis vescuntur; necantur v. g. fumo sub arboribus excitato, labentesque e ramis saliuntur vel fumo clibanove siccantur vel etiam sole servanturque in fasciculos collectae

(cf. *Calm.*) atque locustas in cibum esse adhibitas etiam veteres testantur de variis gentibus (S. Hier. adv. Iovin. 2,7. Diodorus siculus 3,29; Strabo 16. 772. Plinius 6,35; 11,35) sicut et recentiores (vide v. g. apud *Winer,* Bibl. Realw. I p. 490). Fuerunt qui ἀκρίδας explicarent herbas, melagra, nuces, poma silvestria, uti *Theoph.* refert, vel herbarum aut plantarum summitates (*S. Isidorus* pelusiota, epist. I,132), alii alia commenti sunt quorum plura *Calm.* refert, sed ad quid talia? « *locustae* cibus sunt maxime vulgaris, simplex, maxime obvius, nullo negotio aut impendio parabilis; id vero optime convenit vitae instituto quod baptista servabat » (*Calm.*). Et ita recentiores explicant. Probabilius explicandum erit *mel silvestre* μέλι ἄγριον non de melle ab apibus elaborato sed de melle quod ex arboribus manare solet, de quo etiam 1 Reg. 14,25. 26. Ita iam videtur *S. Pasch.* : « mel autem in cibum non ex alveariis, sed ex truncis silvestrium arborum praelibatur » et eodem modo *Fab. Schegg, Bisp. Schanz, Weiss.* Mel enim ab apibus paratum refertur in s. litteris inter delicias et proverbiali modo pro magna ponitur voluptate (cf. Cant. 4,11); proinde cum mel ab apibus in silvis paratum vix deterius sit melle in alveariis reposito, vix probabile est a Matthaeo has commemorari cupedias quas orientales adeo amant. Ioannes itaque habitu et victu « in semetipso erudit poenitentes » (*gl. ord.*) et hac vitae ratione enarrata simul docet evangelista quomodo poenitentia etiam austeritate vitae sit declaranda et exhibenda. Huic austeritati Christus ipse debitas attribuit laudes (11,7 seq. 18. Luc. 7,24 seq.).

Refert *S. Epiphanius* (haer. 30,13; *M.* 41,428) in evangelio Matthaei quo utuntur Ebionitae et quod ipsum hebraicum vocant haec legi : cibus eius erat mel silvestre cuius sapor erat mannae similis ὡς ἐγκρὶς ἐν ἐλαίῳ (velut lagani frixi cum oleo); addit dein : ut veritatis sermonem in mendacium commutent καὶ ἀντὶ ἀκρίδων ποιήσωσιν ἐγκρίδας ἐν μέλιτι. Si ita, Ebionitae etiam habebant versionem graecam hebraici sui evangelii, in quo ut omnem esum carnium excluderent ἐγκρίδας posuerunt. Alii censent eam vocem non ab Ebionitis esse positam, sed Epiphanium id apposuisse ad manna eamque explicationem deprompsisse ex Ex. 16,31 et Num. 11,8. Sed verba eius nimis sunt explicita.

Mel silvestre sat multi explicant cum *Euth.* quod in petrarum scissuris ab agrestibus apibus conficitur (cf. *Ians. Mald. Lap. Sylv. Calm. Grimm* II p. 102, *Fil. Keil*) et eiusmodi multum reperiri in Iudaea negari non potest; etiam hodiedum plurimum mellis e foraminibus petrarum incolae asportant vel ex arborum truncis; immo sunt qui asserant tale mel suavitate saporis haud raro praestare prae alio. Nomen ipsum μέλι ἄγριον apte de

eo posse dici certum videtur neque iis assentiendum erit qui volunt ea dictione non mel tale sed solum arborum plantarumque succum designari. Quae enim afferuntur solum ostendunt succum illum etiam eo nomine appellari, neque tamen efficiunt ita nomen esse ei proprium ut ad nihil aliud iam applicetur. Suidas s. v. ἀκρίς haec : μέλι ἄγριον ὅπερ ἀπὸ τῶν δένδρων συναγόμενον, μάννα τοῖς πολλοῖς προσαγορεύεται; similiter Diodorus siculus 19,94 eodem nomine arborum succum designat. Ex altera parte non potest ostendi mel ab apibus confectum revera μέλι ἄγριον esse appellatum. Unde ex solo nomine utra explicatio sit praeferenda dici nequit. Quare ratio potissima mihi videtur esse petenda ex vitae austeritate quam evangelista describere vult et ad quam mel quod inter cupedias referri debet non congruit. Succum illum (Baumhonig, une sorte de gomme sucrée) in arboribus, arbustis, plantis quibusdam eius regionis inveniri inter omnes constat.

Veterum protestantium interpretes complures solitudinem et vitae asperitatem a Ioanne removere studebant, ne scil. ascetae cuiusdam vel monachi speciem et poenitentiae agendae specimen in se exhiberet. Ideo eum non in deserto, sed in domo ac familia prope desertum habitasse explicabant, vestem illi dabant scutulatam undulatamque vel saltem vestem eo tempore vulgarem et usitatam, cibum non locustas, sed καρίδες, cancros marinos. Contra quorum expositiones plurimis SS. Patrum testimoniis et rationibus ex usu verborum petitis iam egit *b. Petrus Canisius*, Commentariorum de Verbi Dei corruptelis liber primus, Dilingae 1571, p. 27-95; pariter agunt *Mald. Bar. Lap.*; recentiores nativam verborum vim explicant et ascesin baptistae describi agnoscunt, uti iam *Bengel*: habitus quoque et victus Iohannis praedicabat.

Post Malachiam i. e. post tempus Nehemiae iam nullus a Deo suscitatus erat propheta. Exspectatio tamen et desiderium prophetae vigebat, uti comperimus ex 1 Mach. 4,46 et 14,41. Porro ex Danielis vaticinio de 70 hebdomadis etiam omnino probabile est magnam pro eo tempore excitatam fuisse exspectationem. Quare explicatur, cur longe lateque per Iudaeam maxima exstiterit commotio animorum, cum subito Ioannes in habitu et more et sermone veterum prophetarum surgeret et illi omnium desiderio et exspectationi nova adderet suis concionibus incitamenta; v. 5 *tunc exibat ad eum Ierosolyma;* agmen ducit urbs principalis; isti urbi praeprimis data sunt splendida prophetarum oracula, quare in ea prae reliquis maiorem decuit exsistere exspectationem et cupiditatem explorandi quid propheta repente exortus annuntiaret. Ex urbe motus ille et impulsus diffunditur *in omnem Iudaeam et omnem regionem circa Iordanem;* ἡ περίχωρος τοῦ I. cf. Gen 13,10. 2 Par. 4,17 LXX planities est et regio in utraque fluminis parte, cui nunc nomen est el Ghor. Multos undique ad Ioannem confluxisse etiam Iosephus Antiq. 18,5. 2 testatur. Cum Ioannes

singulari ratione vocetur baptista, uti praeter evangelia Iosephus quoque testis est, ritum baptismi novum et eousque incognitum invexisse censendus erit. In lege quidem praescribebantur variae lustrationes ac lotiones quibus mundities quaedam legalis acquirenda erat iis qui lege immundi habebantur ob certa quaedam quae iis agere vel pati acciderat (cf. Lev. 14,8; 15,5-8; 16,24; 17,15 etc.); varias lustrationes et crebras in morem quoque induxerant pharisaei (Marc. 7,4. Luc. 11,38). Quare novitas non consistebat in ipsa lotione vel immersione corporis in aquam, sed in eo quod primo immergerentur a Ioanne, *baptizabantur ab eo in Iordane* v. 6, dum alias lotiones et lustrationes in se quisque et per se faceret, secundo quod iste baptismus non usurpabatur ad immunditiem quandam legalem auferendam, sed erat baptismus poenitentiae in remissionem peccatorum (Marc. 1,4. Act. 19,4); proinde ad hunc ritum subeundum incitabantur dolore peccatorum et eo ritu profitebantur se dolore afflictos propter offensiones et iniurias Deo illatas; proinde tertio ista caerimonia eo animi sensu suscepta revera praeparabantur ad remissionem peccatorum accipiendam; quarto ei ritui adiuncta erat confessio peccatorum, *confitentes peccata sua* v. 6 et quinto iste baptismus administrabatur etiam ut in eum qui venturus esset post ipsum crederent, hoc est in Iesum (Act. 19,4). Hisce igitur ritus hic ab omni alio simili qui vel lege vel traditione pharisaica erat inductus satis distinguitur et nomen illud baptistae Ioanni proprium declaratur. Hunc itaque ritum baptista ad Deum auctorem refert (Ioan. 1,33) et propter illam novitatem quaerunt legati synedrii : quid ergo baptizas, si tu non es Christus neque Elias neque propheta (Ioan. 1,25)? In ipso autem ritu symbolice exprimitur desiderium quo quis culpis foedatus a Deo se mundari et expiari exoptat et efflagitat.

Quaeri etiam solet hoc loco exstiteritne eo iam tempore baptismus qui dicitur proselytorum, ita ut ex eo baptismo colligenda sit notio sese transferendi in statum quendam novum; quod si ita, tum facile declarari, cur quaestio illa Ioan. 1,25 Ioanni sit proposita, cum scil. eo ritu profiteretur se velle Iudaeos ad novum vitae statum initiare. Baptismum illum proselytorum iam usu fuisse inductum opinantur v. g. Selden, Lightfoot, Hottinger, Kuinoel, Eisenlohr, von Haneberg, Patritius, aliique quos enumerat *Schürer* (Geschichte des jüd. Volkes II p. 571) qui ipse ei sententiae accedit, uti pariter *Ed.* I p. 273 et II p. 747. Alii multi negant, cum de tali baptismo taceant Iosephus, Philo, veteres targumistae et eius mentio primum demum fiat in Gemara babylonica (Jebamoth. 46,2); in quam sententiam abeunt v. g. Wernsdorf, Ernesti, de Wette, Schneckenburger, Schenkel, Keil, Weiss, Schegg, Schanz aliique quos Schürer l. c. recenset. Aliquam

lustrationem vel lotionem iis esse adhibitam qui tamquam proselyti Iudaeis eorumque cultui se adiungere optabant, iam ex eo facile concluseris quia pharisaei lotiones usurpabant quoties a foro domum revertebantur (Marc. 7,4) et quia apud eos omnis alienigena immundus censebatur. Atque talis lotio iis locis mischnicis aliisque probatur quos *Schürer* l. c. p. 569 seq. profert. Sed quaestionis cardo non videtur verti in lotione, verum sitne lotio illa existimata quasi translatio in novum statum, ita ut vi illius baptismi proselytus tamquam nova creatura (בריאה חדשה) consideretur. Ceterum pro baptismo Ioannis haud multum interest, utram opinionem sequaris, cum illius baptismi ratio singularis ex quinque illis quae enumeravi satis pateat.

Dicitur itaque baptismus poenitentiae quia datur et suscipitur in testimonium et professionem poenitentiae et « quoniam ab iis quos abluebat poenitentiam, i. e. peccatorum detestationem, contritionem vitaeque correctionem fructusque dignos poenitentia baptista exigebat » (*Bar.*). Eum autem suscipiebant *confitentes peccata sua*, ἐξομολογούμενοι, quo verbo composito significatio magis effertur confessionis apertae et ex animo factae. Cum sermo sit de singulis qui baptizabantur et confitebantur *peccata sua*, sensus non potest esse quod se solum fassi sint peccatores (*Cai.*), id quod de se quisque profiteri potest et debet, verum quod aliqua saltem peccata a se commissa distincte sint confessi, prout *S. Cyrillus* hierosolymitanus dicit: « ostendebant vulnera, dein ille (Ioannes) ponebat medicamenta » (Catech. 3,7; *M.* 33,437). Confiteri enim peccata, ut *Bar.* ait, plus dicit quam generatim se peccatorem profiteri, et illud evangelista narrat tamquam rem novam et singularem (*Mald. Sylv. Calm. Schanz*). Et quia id de iis qui baptizantur, itaque de singulis, refertur, haec confessio non esse potest talis qualis Lev. 16,21 praecipitur, quam scil. pontifex nomine totius populi facit; Num. 5,7 solum agitur de peccato contra proprietatem commisso quod ad restitutionem faciendam necesse erat fateri; Lev. 5,5 hebr. praescribitur quaedam confessio in sacrificio de peccato facienda; ceterum aliis in locis (Ps. 31,5; 50,2. Bar. 2,8 seq. Dan. 9,1. Esdr. 9,6) solum habetur vel accusatio coram Deo vel confessio nomine populi eaque generatim facta. Quale discrimen intercedat inter baptismum Ioannis et baptismum a Christo institutum, ipse Ioannes declarat v. 11. Ille enim non erat per se efficax gratiae iis qui non ponebant obicem; de quo discrimine agunt theologi; cfr. S. Thom. 3 p. qu. 38 art. 3; Suarez in 3 p. disp. 25 sect. 2.

Doctrinam Patrum ea de re egregie proponit *Patritius*, diss. 43 p. 449

seq. atque p. 453 quaerit, an quos Ioannes abluebat eorum peccata baptismo ipso sint expiata. Respondet post Ioannem Damascenum qui sic senserit repertum a se esse nullum, qui secus, permultos, atque ex illo alteram hanc sententiam obtinuisse. Ante illam aetatem etiam maiorem partem Patrum qui quaestionem hanc attigerint eam negasse, attamen fuisse qui illam affirmarint, uti Iuvencus, Titus bostrensis, Optatus, Gregorius nyssenus, Paulinus, Prudentius aliique. Verum bene monet ut iudicium fieri queat de his testimoniis, duo esse notanda; unum, quod Ioannes etiam baptismum a Christo instituendum praedixerit; « cum igitur Patres narrant Ioannem praedicasse lavacrum regenerationis, lavacrum salutare, purgationem per aquam, horumque similia, nisi in ipsorum verbis aliquid sit quod obstet putandi sunt his nominibus non quem Ioannes, sed quem Christus instituit baptismum designare ». Alterum quod oporteat in memoriam revocari, enuntiari verbis S. Thomae : quando Christus est baptizatus, tunc vere baptismus institutus fuit quantum ad ipsum sacramentum (p. 3 qu. 66 art. 2), eandemque opinionem fuisse Patribus non paucis; quare credi posse cum dicant peccata eorum quos Ioannes tinxisset esse eo ipso expiata, eos loqui de baptismo quem Ioannes post Christum baptizatum administraret et quem iam esse sacramentum a Christo institutum sint opinati.

Populus magna religione accurrit ad baptistam v. 6. Verum aliter se habent ii qui singulare legis studium et observantiam profitebantur et qui eo nomine auctoritate valebant et ii qui nobilitate et opibus pollentes pariter duces populi erant : pharisaei et sadducaei v. 7. Pharisaei i. e. separati, prae reliquis maximam legis observantiam affectabant, non solum legem mosaicam, verum etiam multa ex traditione patrum esse servanda dicentes. Sadducaei a Iosepho describuntur tamquam nobiles et divites et auctoritate primi (Antiq. 13,10. 6; 18, 1. 4); a pharisaeis maxime distinguebantur eo quod solum legem scriptam agnoscerent, interpretationem autem eius pharisaeorum et alia a pharisaeis ad legis tutelam excogitata omnino reiicerent. Ex Act. 5, 17 et 23,9 elucet pontificem aliosque sacerdotes fuisse sadducaeos; etiam Iosephus Antiq. 20,9. 1 Ananum pontificem eandem sectam secutum esse dicit. Unde sacerdotes nobiliores sadducaeos fuisse censent et nomen ipsum derivari a Sadok (Σαδδούκ, צדוק [1], cf. *Schürer* l. c. p. 339). Sadducaei vitae rationem sequebantur mollem, ad mores gentium amplectendos satis parati. Narrat evangelista v. 7 multos ex pharisaeis et sadducaeis venisse ad baptismum; sed quo animo venerint, Ioannes vehementi increpatione palam

1. Eam derivationem admitti posse negat *de Lagarde*, Bildung der Nomina, Goettingen 1889 p. 229; sed tamen refert inter alia in codice B hebr. צדוק reddi σαδωκ 40 vicibus et σαδδουκ 10 vicibus.

facit : *progenies viperarum* i. e. pessima soboles malorum progenitorum, quibus itaque pravitas et iniquitas quasi iure hereditario est transmissa. Quae sit notio colligitur ex Is. 59,5 et Ps. 57,5; designantur homines peccati veneno infecti, aliis quoque maxime perniciosi, obdurati et contumaces ad omnem exhortationem. Hac gravissima reprehensione illi excipiuntur qui veluti duces ac doctores populi reputantur; quare evangelista statim ab initio nobis indicat quales regnum coelorum appropinquans habiturum sit adversarios, quales misera plebs seductores.

Eos autem cum tamquam filii Abraham se censeant Deo acceptos neque ulla indigere poenitentia iram divinam effugere non posse Ioannes graviter monet *quis demonstravit vobis fugere a ventura ira?* τίς ὑπέδειξεν; quis docuit vos? i. e. non est qui vos docuerit; minime effugietis ultionem venturam. Eodem sensu Christus eos postmodum compellavit : serpentes genimina viperarum, quomodo fugietis a iudicio gehennae? cf. *Lap. Sylv. Calm. Patr. Schanz;* quod alii quandoque volunt verba esse admirantis quod hominum genus adeo perversum velit resipiscere (*Theoph. Fab. Cai. Ians.*), propter compellationem et propter v. 9 seq. admitti nequit. Vocatur *ira ventura* ultio et vindicta Dei peccatoribus imminens; atque hanc simul cum regno coelorum appropinquante adfore Ioannes eodem modo docet quo prophetae iam vaticinati erant simul cum instauratione theocratiae fore ut Deus gravissime in hostes suos animadvertat; cf. Is. 50,11; 56,9 seq. 63,4-6; 66,15 et praeprimis Mal. 3,2. 3. Quae ira Dei ut effugiatur, poenitentia opus est; hac autem illi se indigere negant, uti ex v. 9 sequitur. Ostendit itaque Ioannes quid agere debeant si omnino iudicium imminens velint effugere v. 8 *facite ergo fructum dignum poenitentiae* i. e. si non vultis exscindi et in ignem proiici uti arbor infructuosa, quam arboris imaginem v. 10 explicite propositam hic iam ob oculos habet. Talia itaque edant opera quibus pateat se poenitere et ad meliorem frugem revertere; « date operam, non verbo, sed re ipsa, resipiscentia, inquam, studioque virtutum, qui poenitentiae sunt fructus » (*Patr.*); cf. Act. 26,20; « vides quid dicat, quoniam non oportet solum fugere malitiam, sed etiam fructus virtutis facere » (*Theoph.*).

Qua autem funesta persuasione capti sint et ab emendatione alieni, exponitur v. 9 *et ne velitis dicere intra vos*, apud vos cogitare et ea sententia vos tutos existimare et heredes regni Dei : *patrem habemus Abraham,* cui scil. et cuius semini promissiones factae sunt; unde exitiali persuasione opinabantur sibi quasi iure quodam deberi regnum Dei et se esse eo ipso quod ab Abraham descendant gentem

sanctam, genus electum; cf. Ioan. 8,33 seq.[1]; illa cernitur generis superbia, arrogantia, suae iustitiae fiducia, qua nuntium messianum postea ab iis esse spretum et reiectum videmus (cf. Rom. 2,17 seq. 9, 32; 10,3; 11,20). Verum hanc superbiam et fiduciam Ioannes subvertit funditus : *dico enim vobis quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae* τῷ Ἀβραάμ. Filii enim Abraham non sunt quicumque ex Abraham descendunt; id iam historia in Genesi eos docere potuit in iis quae de Ismael, de filiis Ceturae, de Esau etc. referuntur. Unde « nolite de carnali prosapia patriarchae gloriari, quia non qui filii carnis, hi filii sunt Dei, sed qui fide et operibus eum imitari student, hi aestimantur in semine » (*Bed.*), uti Christus quoque dixit : si filii Abrahae estis, opera Abrahae facite (Ioan. 8,39) et vide Rom. 9,7 seq.; ii tandem vere filii sunt qui indolem patris sequuntur, i. e. qui sectantur vestigia fidei Abraham (Rom. 4,12), qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahae, ii benedicentur cum fideli Abraham (Gal. 3,7. 9). Tales autem qui fide et obedientia in se exprimant Abrahae indolem et exemplum, Deus qui hominem formavit primum de limo terrae, etiam *ex lapidibus suscitare*, creare potest. Ad animorum elationem cum contemptu reprimendam baptista digito ostendens lapides deserti (*de lapidibus istis*) iis dicit : Deus minime indiget vestri ad suum regnum condendum, vestri veluti filiorum Abraham, ut impleat promissiones patriarchae factas, ei quippe filios creare potest ex ipsis lapidibus; itaque etsi vos omnes, immo si totum quod nunc vivit genus humanum, obedientiam Deo detrectaveritis, Deus regnum suum et innumerabilem posteritatem Abraham vel ex

1. En germina illius opinionis quae postea explicata est apud rabbinos et talmudistas; legitur Sanhedrin f. 90,1 : toti Israel erit pars in saeculo futuro (i. e. in beatitate messiana) et Bereschit R. 18,7 : tempore futuro Abraham sedet iuxta portas gehennae et non permittit ullum circumcisum Israelitam eo descendere; vide *Lamy, Fil. Weiss.* Atque ratione haud absimili, ut *Salm.* advertit, iam tempore Ieremiae minis ac reprehensionibus prophetae opponebant : templum Domini, templum Domini (Ier. 7,4) et Michaeas quoque de peccatoribus secure viventibus dicit : et super Dominum requiescebant dicentes : numquid non Dominus in medio nostrum? non venient super nos mala (Mich. 3,11). — Et si rabbini de poenis in altera vita loquuntur, eas tamen pro Iudaeis non diu durare asserunt; rabbi Akiba menses duodecim assignat (cf. *Schürer* l. c. p. 463) et *Erubin* 19 legitur ab Abraham omnes Israelitas iri eductum ex gehenna eo solum excepto qui ad Cuthaeam intraverit et praeputium attraxerit ita ut iam non ut Iudaeus possit agnosci (cf. *Weber*, System der altsynagogalen Theol. p. 373). Ceterum in aliis locis impiis quoque Israelitis poenae eaeque aeternae decernuntur; res enim inter se contrarias apud rabbinos proponi non est insolitum. Nihilominus scribit *Ed.* I 271 haud immerito, nullam aliam rem magis animis Iudaeorum fuisse infixam quam omnem Israel partem habiturum in saeculo futuro idque praecipue propterea quia omnes descendant ab Abraham. — In Alcoran quoque poenae aeternae solum iis decernuntur qui Mahumetum non sunt secuti; impiis Mahumetanis in superiore parte inferni collocatis post aliquod purgationis tempus donatur beatitas; eam enim doctrinam colligunt ex Sura 11,109.

ipsis lapidibus excitare potens est. Quod si ex lapidibus, quanto magis ex gentibus? Proinde iam clare proferuntur minae fore ut filii regni eiiciantur. In mentione *lapidum* alludi ad Is. 51,1 : attendite ad petram unde excisi estis, et Deum simili quodam modo olim filios Abraham suscitasse, haud raro advertunt (cf. *Ians. Mald.*). « Nihil magis distat a vita et ratione quam lapis; usus est ergo in exemplum re omnium difficillima, ut doceret nihil esse Deo difficile » (*Mald.;* cf. Luc. 19,40). Quam nihil prodesset abrahamiticum genus ac sanguis sine pietate, poterant iam discere, ut *S. Chrys.* monet, eo quod Isaias eos vocat principes Sodomorum et populum Gomorrhae (1,10) et Amos filios Aethiopum (cf. Ez. 16,3). Eo autem quod dicit *potest,* illis spem relinquit (*S. Chrys.*); « vide quomodo illos a carnali illa imaginatione et a praesidio proavorum revocarit, ut in propria poenitentia temperantiaque (σωφροσύνῃ) spem salutis haberent; vides quomodo cognationem carnis excludens fidei cognationem inducit » (*S. Chrys.*). Neque praetereundum est quanta libertate et animi fortitudine baptista in nobiles illos et potentes peccatores invehatur.

Et quam prope adsit ira Dei quae scil. simul cum regno coelorum appropinquante imminet exponitur v. 10 *iam autem* (δέ) *securis ad radicem arborum posita est;* ergo periculum proxime instat; iam non erit dilatio; dicit *ad radicem* « ostendens ipsos si segniter agant immedicabilia mala passuros esse sine ulla spe curationis » (*S. Chrys.*) et « hactenus tolerati estis, exspectati estis velut arbor ad faciendum fructum, sed iam tempus venit quo velut arbor infructuosa excidenda est gloria gentis vestrae, templum vestrum, celsitudo vestra; non erit hoc excidium sicut alterum (quod 70 tantum duravit annis) sed *ad radicem posita,* ut in aeternum non reviviscat » (*Cai.*). Similitudine arboris non facientis fructum iam praeparat Christi parabolam de sterili ficulnea (Luc. 13,6); in igne praeludit minis Christi de igne gehennae. Notat *Ians.:* « legendum esse per praesens tempus *exciditur et mittitur* etiam ex graecis apertum est; praesens autem ponitur, ut sententia magis sit generalis et cum maiore emphasi significetur imminere periculum ». Ex eo quod hic dicit *facere fructum bonum,* etiam quid sit μετανοεῖν ex mente baptistae colligitur; porro sequitur non esse satis ut quis solum a malo abstineat, id quod Christus parabola servi declarat qui unum acceperat talentum (Matth. 25,26) et palmitis non ferentis fructum (Ioan. 15,2).

Quis sit nexus v. 11 *ego quidem* (μέν) *baptizo vos in aqua* etc. varie statuunt. Et *S. Chrys.* quidem nexum repetit ex v. 8 ac si Ioannes a circumstantibus interrogaretur : quomodo fructum facere possumus? et similiter *Theoph.* qui opinatur nunc explicari fructum

quem facere debeant scil. credere in Christum. Alii nexum ex v. 10 petunt, id quod melius est; et quidem vel : non is ego sum qui poenam hanc infligam (*Arn.*), vel : non penes me est decernere quis in regnum messianum suscipiatur, quis ab eo excludi debeat (*Schanz, Weiss*), vel : non ego illud iudicium in v. 10 expressum exercebo (*Fil. Keil*). Aliud monet *Lap.*, verba ea scil. non esse praecedentibus connectenda neque esse dicta immediate post ea, sed esse dicta ea occasione quam suppleat et explicet S. Lucas 3,15, cum scil. multi apud se cogitarent ipsum Ioannem esse Christum. Et similiter *Dion. Schegg* explicant; *Mansel* vero ad legationem Ioan. 1,26 verba refert. Dein adverte apud S. Marcum 1,8 eadem referri tamquam argumentum praedicationis. Cum igitur S. Lucas explicite narret qua occasione et cur Ioannes eam dixerit sententiam, haec autem ratio apud S. Matthaeum non cernatur, unum ex duobus statui oportet : vel nullum cum antecedentibus nexum apud Matthaeum esse exquirendum, sed dicendum evangelistam varia effata Ioannis proferre, quibus muneris eius ratio et officium describatur; vel asserendum (id quod fieri potuisse nemo negaverit) baptistam saepius et variis occasionibus eadem de se et de Christo praedicasse. Quodsi hoc alterum sequeris, merito nexum aliquem cum antecedentibus statues.

Ad munus praecursoris quam maxime spectabat id quod Ioan. 1, 7 dicitur : hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum, proinde etiam, ut populum ad Christi sequelam a se transmitteret. Hoc autem quomodo Ioannes praestiterit, evangelista nos docet v. 11, in quo versu et se maxime humiliat et Christum magnifice extollit. Declaratur quoque quo modo paret Domino plebem perfectam (Luc. 1,17) : *baptizo vos in aqua ad poenitentiam;* vide v. 2. 6. Uti iam dictum est, Ioannes baptista apud Iudaeos magna valebat auctoritate; quare eius de Christo testimonium grave erat et plurimi ponderis apud aequales evangelistae. Aptissime igitur ad rem suam refert Ioannem tanta reverentia maiestatis ac sublimitatis Christi fuisse, ut non se dignum existimaret qui vel infimus eius esset servus; *qui autem post me venturus est fortior me est, cuius non sum dignus calceamenta portare.* Quibus verbis simul aliquid praedicit quod utrum verum sit necne aequales mox diiudicare possunt; ergo eam exhibet normam secundum quam cognosci potuit et debuit essetne propheta a Deo missus. Si autem audis, monet *S. Chrys.*, ipsum fortiorem me esse, ne putes id me per comparationem dixisse (sim. *S. Ambrosius* in Luc. lib. 2,80; *Salm. Ians.*); sed merito ita de se loquitur quia iam maximam populi commotionem effecerat et ab iis ut propheta in virtute Eliae habe-

bebatur. Unde ea locutione quae ad animorum sensum accommodata erat maximam excitavit de Messia exspectationem et simul docet, si iam ad se tanto studio accurrant quanta sedulitate debeant verba Messiae excipere. Quo sensu Christus fortior sit, statim subdit ex Christi baptismo et v. 12 et praesertim declaratur Ioan. 1,30 ex Messiae divinitate. Et ne quis putaret collationem esse inter ipsum et Messiam, declarat excessum immensum : *cuius non sum dignus* i. e. « ne inter extremos eius servos quidem numerari possum propter magnitudinem divinitatis ipsi unitae; postremis siquidem servis huiusmodi commissum est obsequium » (*Euth.*). Apud alios legitur *solvere corrigiam calceamentorum eius* (Marc. 1,8. Luc. 3,16. Ioan. 1,27. Act. 13,25); de qua re S. Augustinus (de cons. ev. 2,29; *M.* 34,1091) utrumque proponit vel a baptista aliud alio tempore aut contextim utrumque esse dictum, vel cum ille de calceis dicens nihil aliud intenderet nisi excellentiam Domini et suam humilitatem, eandem sententiam eandemque significationem aliis verbis ab aliis esse expressam.

Excellentiam Christi declarat *ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni* i. e. uti ego *in aqua,* aqua vos infundo et aquae immergo, ita ille Spiritum sanctum largiter in vos effundet, animis infundet eosque quasi ipso immerget. Quae baptizandi metaphora ad Spiritus s. communicationem translata iam apud prophetas reperitur vel ex eorum verbis necessario colligitur; Is. 43,3 : effundam spiritum meum super semen tuum cf. 32,15; Ez. 11,19; 36,26; 39,29 : eo quod effuderim spiritum meum super omnem domum Israel; Ioel 2,28 : effundam spiritum meum super omnem carnem; Zach. 12,10. Isto autem baptismo intelligi non solum communicationem Spiritus s. quae fiat in baptismo christiano, sed magis generatim declarari largam eius in Christifideles effusionem efficitur ex verbis Christi : Ioannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos dies (Act. 1,5), quibus concordant verba Petri Act. 11, 15. 16. Proinde asseritur Spiritum sanctum eiusque dona nobis a Christo dari; unde baptista idem de Christo affirmat quod Christus de se, a se scil. mitti Paraclitum (Ioan. 16,7) et proinde egregium fert de Christi divinitate testimonium; « quis enim Spiritum sanctum dare posset nisi qui simul esset Deus » (*Ians.*) « immo sic sentiendum omnino foret, etiamsi nomine *Spiritu sancto* nihil hic nisi divinum aliquod χάρισμα designaretur » (*Patr.* p. 467; *Grimm* II p. 114). Huius autem Spiritus vim, efficaciam, operationom ulterius declarat addens *et igni.* Quae loquendi ratio pariter uti *baptizare* etc. explicatur ex oraculis propheticis. Sicut enim Deus ipse dicitur ignis

consumens (Deut. 4,24), ita quoque dicitur lavare sordes et sanguinem Ierusalem in spiritu iudicii et spiritu ardoris Is. 4,4 et cf. 1,25 : excoquam ad purum scoriam tuam, et ipse Messias describitur a Malachia : ipse quasi ignis conflans et herba fullonum et sedebit conflans et emundans argentum et purgabit filios Levi et colabit eos (Mal. 3,2. 3). Explicatur itaque *ignis* additione gratiae vehementia et efficacia (*S. Chrys. Euth.*), purgatio, exustio scelerum; « totum enim hominem Spiritus immutat, sordes peccatorum exurit, tenebras fugat et ad virtutis opera et promovendam Dei gloriam ardentes prorsus homines reddit et invictos « (*Ians.* sim. *Lap. Calm. Grimm, Schegg, Schanz, Fil.*). Ad hanc vim et efficaciam demonstrandam Spiritus sanctus die pentecostes sub forma ignis descendit in apostolos, qui igitur ad litteram baptizati sunt Spiritu sancto et igni; quare in eo eventu verba illa potissimum explicari merito censent (cf. *S. Hier. Euth. Alb. Ians. Cai. Mald. Lap. Calm.* etc.). Quod enim ibi specie visibili in apostolis fiebat, id pro mensura gratiae cuiusvis invisibili ratione fit in unoquoque qui Christi corpori mystico sociatur. Apposite dicit *Alb.* : « loquitur de igne qui descendit Act. 2, quando Spiritus sanctus datus ad robur, sicut nobis datur in Confirmatione, quia et Confirmatio est perfectio ultima baptizati; manet fomes post baptismum; ex hoc debilitaretur miles Christi, nisi contra eum acciperet confirmationem, quod facit ignis exsiccans concupiscentiam et elevans cor ad spem et illuminans ad agenda et accendens ad amorem; ignem veni mittere; lampades eius lampades ignis atque flammarum; egrediatur ut splendor iustus eius et salvator eius velut lampas accendatur » (Luc. 12,49. Cant. 8,6. Is. 62,1).

Ex vi et efficacia operationis Spiritus sancti quae igni exhibetur et quae ad plurima sese extendit, variae eius dictionis explicationes derivari possunt et fere amice inter se conciliari. Ita sunt qui igne amorem divinum, caritatis gratiam ac virtutem intelligant (*S. Pasch. Dion. Salm. Patr.*); « nam in levitico super altare semper ille ignis de coelo missus ardebat qui holocausta cuncta consumeret et cremaret omnium sacrificiorum adipes, significans eos qui super Christum in odorem suavitatis in sacrificium vel in holocaustum Domino igne divini amoris veluti victimae quotidie concremantur; quo profecto igne credentes quid aliud quam rebaptizantur? hunc igitur ignem venit Iesus mittere in terram et quid vult nisi ut ardeat et concremet universa carnis vitia, quatenus in eo electi ad novam vitam quotidie renascantur » (*S. Pasch.*). Aliis placuit intelligere ignem tribulationis et tentationum quo animi purgentur, probentur et Deo accepti reddantur (*op. imp. Bed. gl. ord. Salm.*) quae sententia S. Augustino non displicuit; scribit enim : « quod dixit Ioannes *et igni*, quamvis possit intelligi

et tribulatio quam pro nomine Christi credentes fuerant perpessuri, tamen non abs re est eundem Spiritum sanctum etiam nomine ignis significatum videri » (serm. 71,19; *M.* 38,455). Tribulationem autem esse fomentum quo amor divinus in cordibus accendatur; per eam hominem baptizari ad perfectionem, fidem reddi auro rutilantiorem; unde merito sermonem fieri de baptismo ignis (*Salm.*). Etiam martyrium eo nomine designari aliqui opinati sunt, cui tamen obstat, ut *Patr.* p. 466 notat, quod ex integra Ioannis sententia appareat aliquid amplius significari quodque martyrium non ea res foret quae sive Christianos in universum sive illos quos Ioannes alloquebatur attingeret.

Dicitur (quod adverti debet) ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί praepositione ἐν non repetita; quare ipsa dictione cogimur arctum nexum inter utrumque assumere neque duo inter se plane diversa interpretari. Id non satis advertunt qui ignem accipiunt de futuro iudicio post mortem quo baptizantur aut igne purgatorii (cf. *S. Hil. Hier. Rab. gl. ord. Ans. laud.* aliique quos recenset Patr. p. 466) aut igne inferni (*Arn. Coleridge, Keil, Weiss*) quam sententiam de suppliciis aeternis praeter illam de purgatorio iam *Origenes* proposuit (in Ieremiam hom. 2,3; in Lucam hom. 24. 26; *M.* 13,281. 1868). Eam explicationem ipsa oppositione commendant, scil. ut *aquae* opponatur Spiritus, *poenitentiae* opponatur ignis, et ita iis qui renuerint poenitentiam baptismus ignis, immersio in ignem instare dicatur. At haec oppositio est longius petita neque vera est oppositio quia *ego baptizo vos in aqua in poenitentiam* non continet duo membra inter se distincta, multo minus duo baptismatis genera. Potius commendari posset ita ut in v. 12 ille baptismus ignis magis explicetur; at ignem inferni vel purgatorii dici ignem quo Christus baptizet a consueto dicendi genere abhorret. Si oppositionem cernere vis, habes eam quam *Ians.* notat, Christi baptismum esse tanto excellentiorem, puriorem, efficaciorem quanto Spiritus sanctus sit excellentior et purior aqua, quanto ignis sit efficacior aqua; vel fortasse melius, oppone inter se externam illam poenitentiae testificationem quam secum ferebat baptismus Ioannis et Spiritum sanctum qui a Christo datur, aquam et ignem, ut discrimen efficaciae significetur.

Quod dicitur *in Spiritu sancto,* ita ut Spiritus sanctus sit quasi res illa in qua vel in quam fiat immersio (sicut ἐν ὕδατι), significat locutione plana ipsum Spiritum sanctum nobis dari. Atque hanc Spiritus in iustis inhabitationem frequenter in s. litteris commemorari cernimus; cf. Ioan. 14,23, Rom. 5,5; 8,8. 13. 16. 26. 1 Cor. 3,16; 6,19. 2 Cor. 1,22; 6,16. Gal. 3,2. 5. 14 etc. Praeter donum hoc increatum nobiscum communicari donum creatum (gratiam habitualem) iis in locis indicatur fere, ubi sermo est de spiritu nostro (πνεῦμα) qua locutione saepe animus altiore principio imbutus designatur, indicatur ipsa effusionis in cordibus factae metaphora Rom. 5,5, indicatur semine Dei quod in nobis sit, nova creatura (1 Ioan. 3,19. 2 Cor. 5,17. Gal. 6,15), nova vita (Ioan. 10,10) etc.

Quemadmodum prophetae Messiam exhibent quoque tamquam

iudicem (Is. 63,3. Mal. 3,2) et Simeon dixit eum fore in resurrectionem et ruinam multorum in Israel (Luc. 2,34), ita baptista quoque postquam eum ostendit salvatorem et omnium bonorum largitorem, eum quoque iudicem declarat v. 12, « ut qui promissione non provocantur ad recipiendum et amplectendum Christum, metu severi iudicis sint solliciti ut huic sese consecrent et ne qui baptizati sunt torpeant audientes ipsum postquam baptizavit in Spiritu sancto, adhuc expurgare aream suam » (*Ians.*). Evangelista autem ea quoque refert, ut doceat populum iam a praecursore monitum esse instare discrimen et facile fieri posse ut e regno Dei eiiciantur; proinde sibi caveant; *cuius ventilabrum in manu sua* scil. is qui ventilabrum suum, sibi proprium manu sua gerit (unde non oportet pleonasmum in *cuius* statuere); « ventilabri opus est ab infructuosis fructuosa discernere » (*S. Hil.*), est vannus vel cribrum quo segetes trituratas ex spicis excussas agricolae evannant, ventilant et in ventum iactant, ut paleis a vento abreptis sola frumenti grana pura et a paleis et stramine separata remaneant (*Lap.*). Huius imaginis gemina est parabola quoque quam Christus dixit de zizaniis (Matth. 13,30. *Patr.*). Christus autem *permundabit aream suam* διακαθιαρεῖ i. e. perfecte purgabit (*Ians.*) ab imo margine ad sumum. Aream primo de populo Israel, dein de orbe intellige; etiam hic valet *Iudaeo primum et Graeco* (cf. Rom. 2,9); « ventilabrum vocat iustum eius iudicium, quod eos qui omni iniquitatis vento agitantur quasi palaceos tradit igni gehennae inexstinguibili, illos vero qui virtutum habent gravitatem in apothecam coelestium tabernaculorum colligit » (*Euth.*); cum dicatur *igni inexstinguibili* a parabola ad rem parabola declaratam transitus fit. Notatu dignum est quantopere praedicatio Ioannis praeludat doctrinae Christi; cf. de gehenna et igni qui non exstinguetur Matth. 5,22. 29; 10,28; 18,9; 23,33. Marc. 9,43 seq. et sicut Christus praedicationi suae publicae finem imponit demonstrans iudicium ultimum et geminum eius exitum : vitam aeternam et supplicium aeternum 25,46, ita iam praecursor idem reddit de eo testimonium declarans non aliud nomen esse datum in quo oporteat nos salvos fieri.

4. *Christus baptizatur* 3,13-17.

3, 13. Tunc venit Iesus a Galilaea in Iordanem ad Ioannem, ut baptizaretur ab eo. 14. Ioannes autem prohibebat eum dicens : ego a te debeo baptizari et tu venis ad me? 15. Respondens autem Iesus dixit ei : sine modo; sic enim de-

3, 13. Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ. 14. ὁ δὲ διεκώλυεν αὐτὸν λέγων· ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; 15. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ·

cet nos implere omnem iustitiam. Tunc dimisit eum. 16. Baptizatus autem Iesus confestim ascendit de aqua, et ecce aperti sunt ei coeli, et vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam et venientem super se. 17. Et ecce vox de coelis dicens : hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.

ἄφες ἄρτι, οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν. 16. βαπτισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εὐθὺς ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὕδατος, καὶ ἰδοὺ ἠνεῴχθησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ εἶδεν πνεῦμα Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν. 17. καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσα· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα.

In v. 14 Ti W H legunt solum ὁ δὲ διεκώλυεν cum ℵ* B sah Eus; at plerique codd. et versiones fere omnes habent ut vulg; mm* venies; for venisti. In v. 16 Ti W H omittunt *ei* (aperti sunt coeli) cum ℵ* B tol sah syr (cu) Ir Hil Vig; omittitur quoque in car, sed legitur in pler codd pler vers Hipp Eus Chr Ir Aug al; ad *descendentem* add D it (pl) gat mm Hil dub ken : *de coelo; ἐπ'* αὐτόν cum pler; D* Eus εἰς; C* E* al (10) προς. In v. 17 add προς αυτον D a b g[1] h syr (cu); dub add *facta est;* add *bene* (complacui) in dub mm for ken wil; *complacuit* in for med.

Testimonium quod Ioannes de Christo perhibuit iam Iesu praesenti redditur et a Ioanne quidem qui profitetur se indigere baptismo Christi et multo magnificentius coelesti apparitione et voce qua Christus sollemniter ad munus suum quasi initiatur. — Quare haec pars narrationis evangelicae aptissima quoque est qua Iesum a Galilaea esse Christum duplici hoc argumento demonstretur; unde cur Matthaeus eam referat manifestum evadit.

« Cum Ioannes populum sua praedicatione et baptismo ad poenitentiam praeparasset et venturum post se Christum promisisset, reliquum erat ut Christus partim a Ioanne partim a Patre coelesti demonstraretur sicque demonstratus suum mox negotium ad quod a Patre missus fuit auspicaretur. Itaque *tunc,* inquit Matthaeus, hoc est cum Ioannis testimonio fuit annuntiatus, Iesus relicta Nazareth... venit in Iudaeam, Patris sui coelestis peculiare habitaculum, ubi auspicanda erat evangelii praedicatio » (*Ians.*). Venit scil. tunc cum Ioannis ministerio iam magna commotio et exspectatio populi esset excitata, venit ad Ioannem, quia divinitus ordinatum erat ut manifestaretur in Israel dum Ioannes baptizaret (Ioan. 1,31). Neque caret significatione quod venit *in Iordanem* ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην et quod ibi in Iordane administrabatur baptismus; nam per Iordanem populus olim ingressus est in terram promissionis; quare conveniens erat, ut ibi quoque quasi aditus aperiretur ad regnum Dei, cuius typus erat Palaestina; ita ex *gl. ord.* rationem afferunt *Tost. Sylv.* et similiter *S. Pasch. Salm.* Cur autem Christus voluerit baptizari, ipse rationem affert v. 15 quem vide.

Ioannes Iesum nondum viderat, non eum de facie novit. Id patet ex Ioan. 1,31. 33 : et ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare, mihi dixit : super quem videris etc. Sciebat autem Christum mox appariturum et insuper sciebat eum ad se venturum. Utrumque ex verbis Ioannis evidens est. Quanto autem animi desiderio et quanta exsultatione felicissimum illud tempus oppertus sit quis satis explicabit? Flagrabat quippe in eius animo sacrum illud desiderium quam maxime quo teste Christo Abraham et multi reges et prophetae tempus messianum videre exoptabant. Quare sollicite circumspexisse censendus erit et oculis quaesivisse quando tandem ille ad se veniret. Iesus autem eum profecto prae se tulit vultus totiusque corporis habitum, modestiam, sanctitatem, ut Ioannes eo conspecto iam non dubitare posset. Adde tunc sane minime ei defuisse peculiarem Spiritus sancti impulsum. Olim in utero materno clausus senserat latentem in vulva Dominum et eum dum maxime exspectaret non sensisse praesentem quis sibi persuadebit? Quare quod Matthaeus narrat v. 14 Iesum statim a Ioanne esse agnitum, nullo modo repugnat ei quod apud Ioan. 1,33 legimus. Insuper assumi potest cum *Ians. Mald. Lap.* aliisque peculiaris quidam afflatus Dei quo appropinquantem Christum dignosceret quasi voce quadam interna monitus, uti de Samuele legitur 1 Reg. 16,12 cum David iuvenis ad eum adduceretur : ait Dominus : surge, unge eum, ipse est enim. Christum autem agnitum esse ut talem (et non solum, ut aliqui opinati sunt vel explicari posse censebant, tamquam virum quendam sanctissimum, *Fab. Tost. Schegg*) elucet ex verbis v. 14 *Ioannes autem prohibebat eum* διεκώλυεν, serio, graviter, quasi contentione quadam et vi eum retinere conabatur, *dicens : ego a te debeo baptizari* ἐγὼ χρείαν ἔχω i. e. indigentiam habeo, indigeo, *et tu venis ad me!* « neque dixit : tu baptizaris a me; nam illud metuit dicere, sed quid? tu venis ad me » (*S. Chrys. Theoph.*). Ioannes enim aliud baptisma non cognoscit nisi id ad quod dandum ipse erat missus et baptisma Christi in Spiritu sancto. Cum itaque dicat : ego indigeo, opus habeo ut a te baptizer, Iesum profitetur esse illum de quo dixerat v. 11 : ipse vos baptizabit etc.; sciebat quippe ad baptismum dandum opus esse missione divina Ioan. 1,33; quare non potuit baptista ad aliquem qui ipsi valde pius et sanctus videbatur esse dicere : ego indigeo ut *a te* baptizer. Baptismus novum rerum ordinem inchoat et quasi consecrat, et baptismus quidem Ioannis illum praeparat, Christi baptismus illum inducit; tertium baptismum fingere baptistae non potuit in mentem venire. Proinde verbis illis profitetur a se Iesum esse agnitum ut Christum. Unde cur eum retinuerit satis explicatur, neque enim poterat ignorare Iesum

esse sanctissimum, quare baptismus *in poenitentiam* in eum convenire non poterat; erat quoque conveniens, ut eum retineret propter populum, ne existimaret baptismo poenitentiae Christum eguisse.

Quomodo haec narratio concilietur cum Ioan. 1,33, varie tentatur. Et rationalistae quidem vel apertam exsistere contendunt contradictionem vel volunt v. 14 et 15 esse postea assutos perperam, cum Iustinus quoque nihil referat de his baptistae verbis; ac si Iustinus *omnia* debuisset referre, ita ut eius silentio demonstraretur rem eo tempore in libris evangeliorum non esse lectam! Alii volunt Iesum agnitum esse ut virum perfecte sanctum interno quodam impulsu et instinctu, vel praesensione quadam prophetica (*Keil, Mansel*) eum obscure coniecisse Iesum esse Messiam. Sed, ut dixi, in verbis v. 14 se clare scire quis sit Iesus profitetur, ut *Dion. Sylv.* quoque recte statuunt. — Etiam veteres de ea re iam disceptarunt. « Non parva quaestio est, fratres mei », dicit *S. Augustinus* et in tract. 5 in Ioan. n. 9 nodum ita solvit, ut dicat Dominum iam notum fuisse Ioanni, sed per columbam eum didicisse, « quia Dominus baptizandi habens potestatem eam potestatem nulli servo daturus est, sed sibi eam retenturus est, ut omnis qui baptizetur per servi ministerium, non imputet servo sed Domino » (*M.* 35, 1418) et similiter : « columbae descensione didicit quod ipse baptizaret in Spiritu sancto propria quadam et divina potestate, ut nullus homo etiamsi aliquem baptizaret posset dicere suum esse quod traderet vel a se dari Spiritum sanctum » (de cons. evang. 2,25. 32; *M.* 34, 1093). Ea s. doctor contra Donatistas docuit; at ex verbis v. 14 etiam consequitur Ioannem scisse Iesum baptizare in Spiritu sancto. Aliam viam ingressus est *Cai.*; contendit columbam apparuisse statim cum Iesus accederet ad baptismum et eo signo igitur eum esse agnitum. At eam explicandi rationem iam bene exclusit *S. Augustinus :* « quid dicturi sumus? quia non scimus quando venerit columba? ne forte ibi lateant (Donatistae), legantur alii evangelistae et invenimus apertissime tunc descendisse columbam, cum Dominus ab aqua ascendit » (in Ioan. tract. 4 n. 16; *M.* 35,1412). Neque admitti potest explicatio *Bedae :* eum quem noverat, perfectius iam cum baptizaretur agnovit; neque quod *Alb.* habet : cognovit eum ante baptisma in persona, non in potestate. Varias variorum sententias etiam recenset *Toletus* in comment. in Ioan. annot. 72; ipse vero exponit : Ioannem dici nescivisse, quia non determinate sciebat quis esset; nondum enim eum viderat. In quam sententiam *Patr.* concedit contendens οὐκ ᾔδειν verti debere *non vidi eum!* — At eo quo supra dixi modo, facillime omnia concilientur. Signum columbae etc. subsequens erat dein maxime sollemnis confirmatio quae baptistae insuper dabatur, qui hunc Iesum publico suo testimonio Christum declarare debuit ac testificari; unde valde conveniens erat, ut id secundo quodam eoque sublimiore argumenti genere constaret.

Quia igitur « cum famulis Dominus, cum reis iudex baptizandus

venit » (*S. Chrys.*), Ioannes eum retinere studuit; v. 15 *respondens autem Iesus dixit ei : sine modo;* « bene dixit *sine,* permitte nunc ut a te baptizer, non reprehendens quidem rationem ob quam modo Ioanni videbatur indecens ut baptizaret eum, sed potius approbans, ostendens tamen ob eam non omittendum baptismum » (*Ians.*) et Christus, dum eo modo respondet, non denegat eminentiam potestatis suae, potius eam affirmat, sed mysterium ostendit dispensationis (*op. imp.*); propterea addit *modo* ἄρτι, *nunc* id permitte, « significans tempus illud secundum Dei dispensationem ita postulasse, ut tecta divinitate humilitatem prae se ferret » (*Ians.*). Et addit rationem : *sic enim decet nos implere omnem iustitiam*, *nos* scil. me et te. Dei igitur esse ordinationem, voluntatem, beneplacitum ut baptizetur indicat; proinde cum nos deceat omni nutui voluntatis Dei vel beneplaciti obsequi, etiam oportet ut a te baptizer et tu ne recuses. Proinde *iustitiam* intellige id quod rectum, sanctum est et ad illam pertineat rectitudinem quam Deus inesse hominibus exoptat. Ad hanc autem omnem vel summam rectitudinem sane pertinet, ut si quid cognoscitur Deo placens vel ab eo aliquo modo ordinatum, id etiam fiat. Bene expendit *S. Chrys.* illud *sic decet* πρέπον ἐστίν : « considera quomodo illum ab eo inducat a quo maxime putabat non par esse ita fieri; non enim dixit sic iustum est, sed *sic decet;* quia enim indignum esse putabat, si ille a servo baptizaretur, hoc maxime ipsi contra opposuit, ac si dixisset : nonne id refugis et cohibes quasi indecorum? propterea ergo *sine,* quia maxime decorum est ».

Ex Christi responsione sequitur susceptionem baptismi pertinuisse ad ea quae Pater coelestis a Messia fieri exoptabat. Sunt qui susceptionem baptismi tamquam mandatum Christo impositum considerent; ita videtur *S. Chrys.* quia iustitiam explicat observationem mandatorum et Christum dicit sicut cetera, ita hoc quoque observasse; similiter *Euth.* qui praeceptum colligit ex eo quia baptista dicit : qui *misit me* baptizare; similiter *Tost. Cai.* sic a Deo esse statutum docent. At cum Christus dicat *decet nos implere*, non cogitandum erit de praecepto. Cur autem Deo placuerit susceptio baptismi, vel aliis verbis, cur haec personae et officio Messiae valde fuerit congrua et conveniens, ita ut eum decuerit etiam hoc in se implere, rationes a Patribus et interpretibus afferuntur multae. Una ex potissimis ea videtur esse, quod haec caerimonia eo tempore a Deo pro populo erat statuta; Christus autem uti factus erat sub lege (Gal. 4,4) et reliquas caerimonias (circumcisionis, praesentationis in templo etc.) obibat, ita hanc quoque non aversatus est, idque eo magis quia Christus in omnibus peccato excepto voluit fratribus assimilari et imprimis ut

ipsa susceptione baptismi declararet se personam peccatorum induere, in se suscipere peccata aliorum et sese sistere Patri tamquam portantem et luentem peccata populi (ita unum alterumve exponunt *Dion. Cai. Ians. Salm. Mald. Lap. Bar. Coleridge, Fil. Grimm* II p. 124). Bene quoque advertunt *Salm. Grimm, Fil.* ipsa immersione significari mortem; unde in baptismo simul cerni sollemnem Christi professionem se velle mortem obire ut peccata deleantur; « Christus itaque accedens ad baptismum professus est se reum sive debitorem pro universis peccatoribus suscipiens omne onus eorum ac debitum exsolvendum in se... quando in illis aquis immergitur, innuit quod moritur atque sepelitur » (*Salm.* t. 4 tract. 7 p.64). Atque tamquam Christus erat manifestandus in baptismo. Id indicat baptista Ioan. 1, 31 : ut manifestetur in Israel, propterea veni ego in aqua baptizans (cf. *Euth. Pasch. Mald.*).

Huic autem rationi palmari commode aliae adiunguntur quibus magis magisque pateat baptismi susceptionem fuisse valde convenientem et proinde rem quoque Deo gratam. Quae rationes igitur illud *decet implere omnem iustitiam* explicant quoque et illustrant vel hanc unam rationem a Christo redditam (*Rab. gl. ord. Mald.*) suis quasi partibus divisam proponunt. Venit ergo ad baptismum ut Ioannem eiusque ministerium comprobaret (*op. imp. Hier. Bed. gl. ord. Rab. Thom. Dion. Ians.* etc.), ut aquam quam pro suo baptismo adhibiturus erat sanctificaret (*S. Ambr. Bed. Rab. gl. ord. Alb. Thom. Dion. Ians. Lap.* etc.) vel, ut *S. Hil.* dicit : quia per illum in aquis ablutionis nostrae erat sanctificanda purgatio atque simul ut ex eis quae consummabantur in Christo cognosceremus post aquae lavacrum et in nos Spiritum involare et adoptione filios Dei fieri (sim. *Bed. Euth.*). Porro contra inobedientiam Adam quam expiaret, Christus *omnem* voluit implere iustitiam (*Euth.*), nobis exemplum humilitatis exhibere (*S. Hier. Ians.*); voluit suo nos exemplo hortari ad baptismi susceptionem, ne forte nobiliores ac potentiores ritum eum sprernerent (*S. Ambr. Bed. Pasch. Thom. Ians.* etc.).

Refert *Euth.* aliquos dicere baptizatos a baptista in aqua usque ad collum immissos esse retentos quousque peccata sua essent confessi; Christum autem cum non haberet peccata non esse in aqua detentum ideoque evangelistam dicere v. 16 *baptizatus autem Iesus confestim ascendit de aqua* et eodem modo *Schanz, Fil.* quoque *confestim ascendit* concipiunt. Alii traiectione quadam usi *confestim* εὐθύς referunt vel ad *baptizatus* vel frequentius ad *coeli aperti sunt* (*Ians. Mald. Lap. Lamy*), at merito recentiores eiusmodi traiectionem repudiant (*Arn. Schegg, Keil, Weiss*), vocem autem *confestim* referunt ad mo-

dum describendi rem vel ad celerem eventus consequentiam. Sed *cur* confestim ascendit? Fortasse Christus sacro quodam studio desiderabat ut testimonium coeleste sibi redderetur, quo et ipse publice ad suum munus initiaretur et Ioanni et circumfusae multitudini revelatio communicaretur, sicut postmodum dicebat : desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum. Tale autem desiderium celeri ascensu significari potuit[1]; *et ecce aperti sunt ei coeli et vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam et venientem super se;* Christum vidisse ipsis verbis clarissime enuntiatur, Ioannem quoque eius eventus testem fuisse constat ex Ioan. 1,34 : et testimonium perhibui quia hic est Filius Dei. Sed quid de ceteris qui simul aderant? adfuisse alios et per se est probabile et Luc. 3,21 satis indicatur (cum baptizaretur omnis populus et Iesu baptizato). Eos nihil vidisse, sed signa coelestia a Christo et Ioanne solum esse percepta, censent *S. Pasch. Dion. Cai.* (qui tamen vocem a pluribus esse auditam opinatur) et *Patr.* p. 487. At reliquos etiam manifestationem divinitus factam percepisse sensibus, communis est plurimorum sententia; ita *S. Chrys. Theoph. Euth. Hil. op. imp. Rab. Tost. Ians. Mald. Salm. Sylv. Suarez* in p. 3 disp. 27 s. 1 n. 4, *Lap. Estius, Men. Calm. Reischl, Coleridge, Grimm* et haec etiam erat sententia *S. Hier.*, ut videtur, cum dicat : « sedit quoque columba super caput Iesu ne quis putaret vocem Patris ad Ioannem factam, non ad Dominum » neque obstat quod ait coelos esse apertos spiritualibus oculis; hisce enim visionem non ad solam imaginationem referre videtur, cum addat : « quibus et Ezechiel apertos esse coelos commemorat »; visionem enim Ezechieli exhibitam non in sola imaginatione Ezechielis concludit. Pariter *S. Augustinus* (de Trinit. 2,6) ita loquitur ut visionem columbae etc. ad multos extendat. Contra quam sententiam non multum habent ponderis quae *Patr.* affert, dici scil. a Ioanne : quia vidi Spiritum descendentem, non ergo vidisse ceteros; et Ioanni id a Deo ut signum datum esse quo viso Christum populo indicaret; at si etiam populus ea vidisset et audisset, iam non opus fuisse testimonio baptistae. At aderatne *totus* populus? Melius in eam rem *Suarez :* « omnes fundantur in significatione mysterii quae illo sensibili signo facta est, illa autem significatio sensibilis non erat Christo necessaria, sed nobis; ergo oportuit ut talis esset quae ab aliis perciperetur ». Ita simul persuadetur manifestationem illam ita esse factam, ut sensibus (oculis et auditui) vere aliquid rei sensibilis sit obiectum.

1. In graecitate seriore variae particulae addi solent ad participia verbi, non ut ipsae significent, sed solum ut nexus participii cum verbo indicetur. Ergo fortasse posset εὐθύς omnino negligi.

Atque *aperti sunt ei coeli* i. e. propter eum, eius gratia (*op. imp. Mald.*); in aeris regione sensibiliter visus fuit quidam hiatus, seu species aperturae sensibilis ex qua columba et vox delabi videretur (*Lap. Salm.* sim. *Cai.*), quia enim, ut *Suarez* notat, Spiritus sanctus visibiliter descensurus erat in specie columbae, oportuit visibiliter demonstrari columbam illam e coelo descendere singulari et extraordinario modo. Apparuit itaque hiatus quidam vel ita ut ipsum firmamentum aperiri columbamque emittere videretur vel ut solum nubes discinderentur vel ut inopina quaedam lux ex imo coelorum aut nubis sinu erumperet (*Calm. Fil.*) et in splendore inde emicante descenderet columba. Descendit autem *Spiritus Dei* vel Spiritus sanctus (Luc. 3,22) corporali specie sicut columba in ipsum, ut S. Lucas ait. Ut se visibili modo manifestaret, elegit similitudinem vel speciem aut figuram columbae. Postquam Christus personam peccatoris in se suscipiens baptizatus est et suo baptismo spopondit se mortem obiturum pro mundi salute, iam ostenduntur signis visibilibus illa quae ipsi Christo insunt et quae eius opere sunt efficienda. In ipso enim inhabitat plenitudo divinitatis corporaliter, et requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus Domini super me (Col. 2,9. Is. 11,2; 61,1); per ipsum autem eiusque obedientiam coeli per inobedientiam Adami clausi nobis reserati sunt (*S. Chrys. Theoph. Euth.*), per ipsum generi humano mittitur auctor et effector sanctitatis. Cernitur autem in specie *columbae* descendere, ut eo augurio legatio pacis ac reconciliationis exprimatur. Nam, prout bene advertit *S. Chrys.* : « veterem nobis historiam in memoriam revocat. Cum enim olim communi naufragio totum orbem invadente nostrum genus periclitaretur ne exstingueretur, hoc animal apparuit et tempestatis finem ostendit ac ramum olivae rostro tenens communem orbis tranquillitatem nuntiavit... ideoque columba apparet non ramum olivae ferens, sed omnium malorum liberatorem nobis ostendens et pro ramo olivae adoptionem filiorum afferens » et *S. Ambr.* : « pacem in typo vetere columba quondam ad illam arcam quae sola fuit diluvii immunis advexit; docuit me cuius typus columba illa fuerit qui nunc descendere dignatus est in specie columbae; docuit in illo ramo, in illa arca typum fuisse pacis Ecclesiae quod inter ipsa mundi diluvia Spiritus sanctus ad Ecclesiam suam pacem afferat fructuosam »; atque similiter ex illo eventu explicant cur in specie columbae descendat Spiritus sanctus *Euth. Theoph. Pasch. Alb. Ians. Lamy, Reischl, Grimm* etc. Quemadmodum itaque Christo nato angeli pacem annuntiarunt, ita cum Christus muneri suo initiatur, pacis symbolum ostenditur isque visibili modo descendit qui est huius pacis auctor et vinculum.

Praeter hanc rationem aliae quoque assignantur cur columbae speciem Spiritus sanctus ad sui manifestationem selegerit. Monent a Christo commendari simplicitatem columbae (*S. Ambr. Thom. Ians.*), in Cant. sponsam laudari ac salutari eo nomine, columbam esse quam maxime pullorum amantem, esse cultricem caritatis (*op. imp. S. Thom. Dion. Ians. Lamy*), cerni in eo magnam fecunditatem (*S. Thom.*); alii demum variarum virtutum symbola in ea exprimi cernunt, praesertim septem in ea delineari virtutes (cf. *gl. ord. Rab. Ans. laud.*). — Species autem columbae venit super Christum ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν, ut indubie constaret ad quem verba illa coelitus afferrentur : *hic est filius meus dilectus;* sicut in descensu Spiritus sancti oraculum Isaiae in Christo completum esse ostenditur, ita hisce verbis is declaratur esse de quo idem Isaias 42,1 et de quo Ps. 2,7; 109,3. Emphasis cernitur ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός. Apud LXX hebr יָחִיד *unicus, unigenitus* saepius redditur voce eadem ἀγαπητός; vide Gen. 22,2. 12. 16. Ier. 6,26. Am. 8,10. Zach. 12,10. Prov. 4,3; quare *Mald. Lamy* haud immerito arbitrantur etiam hoc loco dici filium unicum, unigenitum, qui ut talis unice est dilectus, et ut filius unicus Patri est consubstantialis et verus Deus et in quo uno Pater unice sibi complacet : *in quo mihi complacui,* ἐν ᾧ ηὐδόκησα i. e. ut *Theoph.* exponit ἀναπαύομαι, ἀρέσκομαι, uti iam Is. 42,1 : complacuit sibi in illo anima mea; « in quocumque enim relucet bonum alicuius, in illo aliquid complacet sibimet, sicut artifex sibi complacet in pulchro artificio suo; bonitas divina est in qualibet creatura particulari, sed nunquam tota perfecta nisi in Filio et Spiritu sancto, et ideo totus non complacet sibi nisi in Filio qui tantum habet de bonitate quantum Pater » (*S. Thom.*). Et cum hoc voce coelesti declaretur de Christo personam peccatorum in se suscipiente, simul enuntiatur per hunc et in hoc Patrem placari et reconciliari mundo velle et decernere (*Mald. Sylv.*) et neminem ei posse esse gratum et acceptum nisi per Christum et in Christo (*Ians.*). Olim Deus dixerat : poenitet me hominem fecisse in terra, idque valet de homine terreno; at hic ostendit per quem sibi complaceat in homine qui ad Christi imaginem renovatur (*Rab. Pasch.*).

Habetur itaque in Christi baptismo secunda quaedam epiphania (*Fil.*); nam, ut *Cai.* notat, gesta sunt haec ad monstrandum officium Christi praedicantis et redimentis mundum; Iesus siquidem usque ad tempus baptismi conversatus et habitus est sicut unus de populo; a tempore autem baptismi incepit exsequi officium pro quo venerat; propter quod Petrus dicit : oportet ut ex his viris qui nobiscum conversati sunt toto tempore quo ingressus et egressus fuit inter nos

Dominus Iesus incipiens a baptismo Ioannis etc., ubi clare patet officium Christi inchoasse a baptismo Ioannis. Quia itaque baptismus Christi initium erat officii Christi, ideo exordium tanti officii consecratum est tot mysteriis. Sic ille, et similiter *Coleridge*. In suo baptismo Christum simul instituisse sacramentum baptismatis, multorum est sententia; cf. *S. Thom.* 3 p. qu. 66 art. 2 et Gabriel Vasquez ad h. l.; vide quoque *Lap. Coleridge* p. 42.

Si dicitur Spiritum sanctum descendisse et venisse super Christum, id non eo sensu intelligi debet ac si Christus in anima humana internum quoddam gratiae incrementum accepisset vel tum demum unctus esset spiritu Dei. Ipse enim etiam ut homo a primo momento omnem in se habebat plenitudinem; unde missio visibilis Spiritus sancti non significavit in eo novum effectum, sed solum declarabatur et manifestabatur aliis praesentia Spiritus sancti in Christo, vel ut *Suarez* loquitur, nihil aliud fuit nisi Spiritus sancti donum quod a principio conceptionis in Christo erat ac permanebat novo signo visibili manifestari (cf. *Rab. Thom. Ians.*). Haec autem manifestatio facta est ut fides in Christum excitaretur. Quemadmodum igitur Christus voce Patris non est factus filius, verum tamquam talis solum palam declaratus, ita descensu Spiritus sancti non ipse aliquid accepit quod antea non haberet, sed ei testimonium exhibetur coeleste propter homines.

Simul autem ea quae in Christi baptismo facta sunt designabant ea quae per baptismum nobis dantur : aperitur baptizatis coelum antea clausum, datur Spiritus sanctus, recipiuntur in filios Dei adoptivos (*gl. ord. S. Pasch. Thom. Dion. Ians. Sylv.*) et eo quoque modo patet quam verum sit : de plenitudine eius omnes nos accepimus (Ioan. 1,16). Denique monent quam praeclara et sublimis manifestatio mysterii SS. Trinitatis in Christi baptismate habeatur (*S. Hier. Ambr. Bed. Rab. Thom. Ians. Mald. Lap. Lamy* etc.).

5. *Christus tentatur* 4,1-11.

4, 1. Tunc Iesus ductus est in desertum a Spiritu, ut tentaretur a diabolo. 2. Et cum ieiunasset quadraginta diebus et quadraginta noctibus, postea esuriit. 3. Et accedens tentator dixit ei : si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant. 4. Qui respondens dixit : scriptum est : non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei. 5. Tunc assumpsit eum diabolus in sanctam civitatem et statuit eum super pinnacu-

4, 1. Τότε Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, 2. καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα ὕστερον ἐπείνασεν. 3. καὶ προσελθὼν ὁ πειράζων εἶπεν αὐτῷ· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται. 4. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· γέγραπται· οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ. 5. τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ

lum templi, 6. et dixit ei : si Filius Dei es, mitte te deorsum; scriptum est enim : quia angelis suis mandavit de te et in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. 7. Ait illi Iesus : rursum scriptum est : non tentabis Dominum Deum tuum. 8. Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde et ostendit ei omnia regna mundi et gloriam eorum 9. et dixit ei : haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me. 10. Tunc dicit ei Iesus : vade satana, scriptum est enim : Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies. 11. Tunc reliquit eum diabolus, et ecce angeli accesserunt et ministrabant ei.

τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ 6. καὶ λέγει αὐτῷ· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γὰρ ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσίν σε μή ποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. 7. ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· πάλιν γέγραπται· οὐκ ἐκπειράσεις κύριον τὸν Θεόν σου. 8. πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν 9. καὶ εἶπεν αὐτῷ· ταῦτά σοι πάντα δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι. 10. τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὕπαγε σατανᾶ, γέγραπται γάρ· Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. 11. τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ.

In pler codd ponitur ο Ιησους; omittitur articulus in B U Δ; in v. 3 legitur προσελθων αυτω ο πειρ. ειπ. in C E K L M P S U V Γ Δ al pler f g¹ sah syr (p) al; sed προς. ο πειρ. ειπ. αυτω in ℵ B et pluribus minusc. ff¹ k l vg cop syr (sch) arm aeth Chr; legitur : accedens *ad eum* in dub mm lich ken rush. In v. 4 D it (mu) syr (cu) sax αποκρ. δε ο ιησους; legitur : dixit *ei* in dub for tol; et : scriptum est *enim* in dub ept lich; *vivet* in big lich harl*; verbo *dei* in dub for. In v. 5 et 8 graece παραλαμβάνει; legitur *assumit* in fuld ept med; in v. 8 *assumit* in am ful med big cav lind*. In v. 6 λέγει; in ℵ^b z 157. al it (pl) vg ειπεν; graece ἐντελεῖται et *mandabit* in cav hub theod for car med mt tol val harl hent.; sed *mandavit* habent Patres et veteres latini plurimi et *S. Hier.* in comm. et am big dub mm ept ful lich ken rush wil corp lind harl* steph sixt; additur in mm : ut custodiant te; et insuper in ept rush : in omnibus viis tuis; legitur *ut* in manibus tollant in dub sixt. In v. 7 *rursum* ad antecedens referunt posito puncto post rursum cav ful med wil; etiam παλιν cum anteced. ℵ^c E 33. al it (mu) a c arm syr (cu). In v. 9 for procidens. In v. 10 additur οπισω μου in C² D E L M U Γ Z al 150 it pler harl* syr (cu) arm aeth Iust Ath Aug Amb Chr al et legitur *vade retro* in dub mm ept lich ken rush corp; sed illud *retro* explicite reiicit *S. Hier.* neque legunt Or Ign Petr alex Ir neque ℵ B C* K P S U V Δ f k sah cop syr (sch, p). In v. 11 mm : accesserunt *ad eum*.

Voce in baptsimo coelitus allata Iesus declaratus est Messias vaticiniis promissus (Is. 42,1. Ps. 2,7); Messias autem est novi foederis institutor (Ier. 31,32. Mal. 3,1) qui diabolum, principem huius mundi, eiiciet et devincet (Gen. 3,15). Uti Moyses, foederis veteris mediator, in sacra solitudine et ieiunio per 40 dies ante legis promulgationem cum Deo conversatus est, ita Christus novi foederis auctor; dein victoria triplici de diabolo reportata principem mundi eiusque regnum a se iri destructum portendit. Quare Messiae ieiunium et tentatio praeparatio est et praeludium quoddam operis commissi.

Monet *S. Ambrosius* (in Luc. lib. 4,7) quemadmodum de paradiso

in desertum Adam primus eiectus sit, ita secundum Adam de deserto ad paradisum revertisse; in desertum Iesus *ductus est a Spiritu* sancto, ἀνήχθη ex regione scil. et valle Iordanis ad regionem altiorem. Ex traditione antiqua desertum erat septemtrionem versus a Iericho cui postea nomen Quarantana, apud Arabes Dschebel Kuruntel (Karantel), qui mons 473 met. altus plane horridus est et cavernis praecipitiisque obsitus; cui traditioni non omnis fides erit deneganda cum iam antiquissimo tempore eo in loco multi degerent anachoretae Christi ieiunium ac solitudinem pia memoria recolentes. Et Christum versatum esse in loco ab hominum consuetudine valde remoto, indicat S. Marcus scribens : eratque cum bestiis (1,13); alii, uti *Mald. Schegg, Schanz* idem desertum esse intelligendum statuunt, de quo 3,1, « quia prope Iordanem erat et quia absolute desertum appellatur; ductus est ergo a Iordane in intimam solitudinem » (*Mald.*). Declaratur autem specialis impulsus Spiritus sancti; immo : et statim Spiritus expulit eum (ἐκβάλλει) in desertum (Marc. 1,12) et : Iesus plenus Spiritu sancto regressus est a Iordane et agebatur a Spiritu in desertum (ἤγετο, Luc. 4,1); notatur itaque vis, efficacia, alacritas Spiritus quae erat in Christo (*Lap.*) et significatur Christum obviam ire rei summi momenti eumque maximo studio et fervore et ingenti desiderio salutis hominum vitam illam in solitudine obiisse. Et cur adeo a Spiritu impellatur et ad quid impulsus ille valeat, indicatur *ut tentaretur a diabolo*, ut scil. certamine inito diabolum, principem huius mundi, vinceret, ut inchoaret pugnam illam et victoriam, de qua iam in primo vaticinio messiano mentio fit (Gen. 3,15 hebr.). In paradiso primus Adam devictus est, vincit alter Adam in deserto; ut priore illo duello nos omnes in Adam expugnati et subiecti sumus, ita conveniens erat, ut per secundum Adam victorem nobis certa victoriae spes fieret et ut secundus Adam repararet quod in primo duello Adae cum serpente amisimus (*Salm.*). Messias a prophetis ut auctor et largitor sanctitatis describitur; ad hoc autem necesse fuit ut illum qui peccatum invexit et homicida ab initio inquitatem promovet compesceret ac expugnaret; quare ad hoc certamen ineundum agitur a Spiritu in desertum (ita *S. Thom. Alb. Mald. Ians. Bar. Sylv. Lamy, Lap. Coleridge, Grimm*).

« Moyses ut legem acciperet secundo diebus quadraginta ieiunavit; Elias in deserto quadraginta diebus abstinuit » (*S. Gregorius,* hom. 16 in evang.; *M.* 76,1137); uti legislator ille, uti Elias zelator foederis eiusque quasi restitutor, ita Messias qui legem et prophetias impleturus venerat, in deserto quoque *quadraginta diebus et quadraginta noctibus* ieiunavit, quam cum duobus illis veteris foederis testibus

similitudinem et veteres et recentiores non omittunt adnotare (cf. *S. Hil. Hier. Ambr. Rab. Br. Thom.* etc.). Quod praecursor vita sua et praedicatione docuit regnum coelorum initium ducere a poenitentia et solitudine, id Christus quoque exhibere voluit (*Salm. Sylv.*). Nihil cibi per id tempus a Christo esse gustatum ostenditur mentione noctium — nocte enim ingruente Iudaei ieiunium solvebant (*Euth. Pasch. Alb. Salm. Mald. Ians. Lamy, Calm.*) — et exemplo Moysis ad quod evangelista ipsis verbis alludit (Ex. 34,28. Deut. 9,9. 18); idque elucet ex Luc. 4,2 : et nihil manducavit in diebus illis. Veteres quoque et recentiores notant numerum quadragenarium multis Dei operibus esse celebrem : 40 dies pluit in diluvio, totidem dies Moyses bis apud Dominum pro lege recipienda in monte fuit, totidem dies exploratores circuierunt terram Chanaan, tot annis populus circumductus est in deserto, tot diebus purificabatur mulier post partum pueri, tot diebus Ezechiel iniquitatem Iuda portare et luere iubetur, tot dierum spatium Ninivitis assignatur, per totidem dies Christus post resurrectionem hisce in terris cum discipulis versatus est etc. (cf. *S. Hil. Ambr. Salm. Ians. Mald. Sylv. Arn. Schanz*); quare Christum numerum mysticum et symbolicum et qui haud raro ad afflictionem quoque referatur explevisse advertunt. Per dies istos altissima contemplatione mentem Christi in intuitu divinitatis et in commercio cum Patre fuisse occupatam et defixam Patrique opus suum et genus humanum et Ecclesiam cunctosque commendasse qui in se essent credituri, uti commendavit postea Ioan. 17,6 seq., censendum erit. Nam Moyses quoque ingressus medium nebulae ascendit in montem et procidit ante Dominum 40 diebus et noctibus (Ex. 24,18. Deut. 9,18). Christum autem in quadam ecstasi illud transegisse tempus, etiam eo indicatur, quia esuriem per illud temporis spatium non sensit, uti evangelista explicite notat dicens *et postea* i. e. post 40 dies *esuriit;* idem apud S. Lucam 4,2 : et consummatis illis (diebus) esuriit; atque ita expressis verbis tradunt *op. imp. Hil. Ambr. Alb. Fab. Dion. Salm. Ians. Mald. Bar. Sylv. Lap.* etc.; immo *Suarez* sententiam a *Cai.* propugnatam Christum omnibus illis diebus famem sensisse quam Medina quoque probabilem putat, ut ad minimum temerariam reiicit, quia fere aperte repugnet verbis evangeliorum et proferatur contra communem veterum Patrum et expositorum intelligentiam (in 3 p. disp. 29 s. 2 n. 5).

Notat *S. Chrys.* victos esse intemperantia Adamum, homines tempore diluvii, Sodomitas; Christum autem abstinentiae et ieiunii arma nobis subministrare et docere etiam post baptismum iis nobis opus esse, ut cavea-

mus a peccatis. Ipse Christus dixit fore ut sui ieiunent : venient dies cum auferetur ab eis sponsus, tunc ieiunabunt (Matth. 9,15. Marc. 2,20. Luc. 5,35). Ab hoc Christi ieiunio institutione ecclesiastica ortum ducit ieiunium nostrum quadragesimale quod merito ad traditionem apostolicam refertur. Ita v. g. scribit *S. Hier.* epist. 41,3 (ad Marcellam; *M.* 22,475) : nos unam quadragesimam secundum traditionem apostolorum... ieiunamus; de ieiunio quadragesimali ut de institutione omnibus nota et usu pervetusto introducta mentio fit ab Origene hom. 10 in Leviticum (*M.* 12,528) et in Constitutionibus apost. 5,13; *M.* 1,860. De eo ieiunio fusius hic disputant *Salm. Bar. Ians.*, vide quoque Kirchenlexicon, ed. Kaulen, t. 4 s. v. Fastenzeiten.

Esuriit Christus, prout *S. Chrys.* dicit, occasionem accedendi diabolo praebens, ut congressus ostenderet quomodo oporteret superare ac vincere; esuriit secundum S. Ambrosium, ut in quo diabolus maiora metuens iam cavebat, famis specie lactatus tentaret ut hominem; Christum itaque esurie ostensa suum adversarium quasi provocasse et ex ea infirmitate diabolum audaciam tentandi arripuisse communiter statuunt (*S. Hier. Theoph. Rab. Fab. Ians. Bar. Lap. Lamy*) et verbis evangelistae confirmatur cum esurie commemorata pergat v. 3 *et accedens tentator dixit ei* etc.; alii ea esurie Christum se verum esse hominem voluisse demonstrare notant (*cat. Cr. Pasch. Thom. Dion. Ians. Lap. Lamy*). Diabolum voluisse explorare, utrum Iesus esset Filius Dei necne, ex modo loquendi : *si Filius Dei es* aperte sequi videtur et a plerisque etiam proponitur (cf. *S. Chrys. Ambr. Theoph. Thom.* 3 p. qu. 41 art. 1 ad 1; *Alb. Dion. Cai. Sylv. Lamy, Coleridge, Grimm*) et simul quoque hoc intendit, ut si fieri posset Iesum ad peccatum pertraheret. De quo bene *S. Leo :* « viderat (diabolus) superbiam suam baptizati Domini Iesu humilitate calcatam; intellexerat quadraginta dierum ieiunio omnem cupiditatem carnis exclusam et tamen non desperavit de artibus suae malitiae spiritalis improbitas, tantumque sibi de naturae nostrae mutabilitate promisit, ut quem verum experiebatur hominem praesumeret fieri posse peccatorem » (sermo de quadrag. 3, cap. 2; *M.* 54,273); similiter *Salm.* censet daemonem praecipue intendisse Christum ad peccatum inducere, ut summum Dei opus destrueret. Dei enim adversarius uti in Adamo opus Dei aggressus est, uti Iobum a Deo laudatum propter pietatem sibi expetivit ut eum deiiceret (*S. Chrys. Salm. Grimm*), ita et honorem quem viderat in baptismo Christo collatum ei invidet (*Euth.*) et suspicatus redemptorem generis humani consilium Dei subruere conatur.

Unde occasione capta a Christi esurie manifestata *dixit ei : si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant;* « audierat vocem de coelo, au-

dierat Ioannem tanta de eo testificantem; dein vidit illum esurientem, incertus demum erat, neque enim ipsum hominem purum credere poterat ob ea quae de ipso dicta fuerant neque eum Filium Dei admittere, quod videret illum esurire; quapropter dubius animi dubias emittit voces » (*S. Chrys. Theoph.* sim. *Alb. Cai. Ians.* etc.) « simul in ipsa tentatione artificem diaboli disce versutiam; sic tentat ut exploret, sic explorat ut tentet » (*S. Ambr.*). Suggerit enim indignum esse Filio Dei esurie laborare, indignum ea indigentia et poena affligi; quare si revera sit qui dictus sit voce coelesti, utatur potentia sibi propria et finem imponat conditioni illi et esuriei cui ne servus quidem subiici debeat. Vult itaque tentator Iesum indûcere ut proprio marte vitae genus abrumpat et finiat quod ductu Spiritus sancti v. 1, proinde ex voluntate Patris suscepit; vult tentator ut molestiam illam quam Dei nutu suscepit, contra Dei voluntatem abiiciat; igitur eum ad id pertrahere studet ut Patri obedire renuens sua se voluntate et potentia regat, Filii Dei scil. dignitate commemorata. Primum igitur tentationis genus petitur haud absimile illi de quo in paradiso : vidit mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, tulit et comedit deditque viro suo qui comedit (Gen. 3,6) et cui in deserto Israelitae quoque succubuerunt (Ex. 16,3. Num. 11,33. Ps. 77,30); cf. *S. Chrys. Euth. cat. Cr. Hil. Ambr. Pasch. Thom. Ians.*; atque revera diabolus homines plerumque gula, voluptatibus corporis captivare et ad peccata pertrahere studet.

Diabolus honorem quoque Dei Patris aggressus est innuens Filium Dei rebus destitui necessariis qui proinde independenter a Patre sibi debeat providere; Christus ita respondet ut honorem restituat Patri (*Coleridge*) quippe qui praeter panem innumera habeat quibus vitam corporalem sustentare possit, simul ea seligit verba quibus diabolus nihil discit de ipso Iesu sitne Filius Dei necne (*op. imp. Hier. Rab. Alb. Dion. Cai. Ians. Sylv.* etc.) : *scriptum est : non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei;* Deut. 8,3 hisce quippe verbis Moyses admonuit populum quam mirabiliter a Deo per manna essent enutriti in deserto; et est sensus : vita hominis non solo pane servatur, sed servari potest alio quovis modo dummodo Deus voluerit; proinde si Deus vult me carere pane et esurie exerceri, cum hac ipsa voluntate etiam vitam meam servabit; vel ut *Bar.* explicat : non est opus hoc miraculo (quod diabolus proponit); nam Deus poterit alio quocumque voluerit modo in hac me eremo sustentare. Alii saepius accipiunt verba de observatione mandatorum Dei, in qua hominis vita perfecta consistat, vel ad vitam homine dignam non solum cibus requiritur, sed prae cibo cura est habenda voluntatis Dei.

Sed ad Deut. 8,3 et contextum prima explicatio maxime convenit. Bene *Lamy* : « sapientia Domini miris modis hic elucet; ludit tentatorem, simul confutans et respondens nec ullo modo patefaciens quod scire ille avebat; neque enim Iesus dicit se tali potestate praeditum quod tamen non negat, sed inepte haec a tentatore proponi significat, cum homo vivere possit quacumque re qua Deus eum alere voluerit ». Christus enim, ut *S. Ambr.* ait, sic fallit diabolum ut vincat, sic vincit ut fallat; « vincit adversarium testimoniis legis, non potestate virtutis, ut hoc ipso et hominem plus honoraret et adversarium plus puniret, cum hostis generis humani non quasi a Deo iam, sed quasi ab homine vinceretur; pugnavit ergo ille tunc, ut et nos postea pugnaremus; vicit ille, ut et nos similiter vinceremus » (*S. Leo,* serm. 1 de quadrag. cap. 3; *M.* 54,265) et Iesum quasi hominem auxilio communi adhibito vicisse advertunt *S. Ambr. Thom. Alb. Cai.* eumque vincere voluisse humilitate, non potentia et ostensione maiestatis docent *S. Leo* (serm. 4 cp. 3 l. c. 278), *Hier. Gregorius* (hom. in evang. 16; *M.* 76,1136) *Ians.* etc. quia nos simul edocere voluit quam efficacia contra diabolum arma reposita essent in verbo Dei quod est gladius spiritus resecans cupiditates carnis et suggestiones diaboli.

Quid mirum, dicit *S. Gregorius* hom. 16 in evang., si Iesus se a diabolo permisit duci qui se pertulit etiam a membris illius crucifigi? Non est ergo indignum quod redemptor noster tentari voluit qui venerat occidi; tentationes nostras suis vincere voluit, sicut mortem nostram venerat sua morte superare. Itaque v. 5 *tunc assumpsit eum diabolus in sanctam civitatem et statuit eum super pinnaculum templi;* daemonem specie visibili ad Iesum accessisse et suggestiones tentationesque eo quo narrantur modo i. e. externe esse peractas, etiam magis hac narratione efficitur. Quo enim modo, ait *Mald.,* sese per visionem praecipitasset, aut quomodo eum non re vera sed falsa opinione praecipitatum angeli custodissent? Praeterea adverti debet, modum tentandi non potuisse esse nisi per externam suggestionem, per externum sermonem; daemon enim affectum Iesu vel sensus interiores non poterat excitare; « nam integram perfectionem Iesu dedecebat habere intra cogitationes aut phantasiae vel sensus motus adversus spiritum; exteriores autem suasiones ad malum audire non dedecuit, ut illas vinceret » (*Cai.* sim. *Salm. Mald. Suarez*). Voce *assumpsit,* παραλαμβάνει, et *statuit* indicatur Iesum se diabolo permisisse transferendum et collocandum in pinnaculo i. e. in margine tecti, in fastigio tecti templi. Sicuti potestate angelica corpora moveri et celerrime transferri possunt, ita Iesus permisit se subito collocari in alto templi fastigio. Quod aliqui imaginati sunt Iesum duc-

tum esse pedibus et quasi iter instituisse cum diábolo, ridiculum videtur, et quamvis non sola voce παραλαμβάνει excludatur, tamen satis voce *statuit* ἔστησε exploditur. Ierusalem dicitur civitas *sancta,* utpote a Deo delecta et ideo in reverentia habita vel eo quod sanctum haberet templum (*Euth.*); erat enim centrum theocratiae, proinde singulari ratione ad Deum pertinebat et separata erat a regione profana (cf. Is. 48,2; 52,1. Dan. 9,24. Neh. 11,1. 18).

Priore responso Christus maximam suam in Deo confidentiam indicaverat et diabolus per confidentiam a Scriptura desumptam superatus erat; inde occasionem arripit, ut per praesumptuosam confidentiam eum superet adducto efficaci Scripturae testimonio (*Ians.*). Quare Iesum in ea ponit conditione qua maximam illam fiduciam possit ostentare; statuit eum in summo tecti templi fastigio, ex quo nullus exitus, effugium nullum patere videbatur; vel saltem indignum erat Filio Dei more hominis miseri ex loco illo altissimo caute et lente descensum tentare; quare v. 6 *dixit ei : si Filius Dei es, mitte te deorsum; scriptum est enim* etc.; « sicut olim Deo detrahebat his verbis : quacumque die comederitis, aperientur oculi vestri, his ostendere volens ipsos deceptos et illusos fuisse nihilque beneficii accepisse, ita et hic idipsum indicans ait : te frustra filium vocavit ac dono te fefellit; certe si non ita se res habet, ostendas nobis oportet te habere talem potestatem » (*S. Chrys.*); et quia Iesus ex Scriptura responderat, cum armis Scripturae eum aggreditur (*Alb. Cai.*) more suo fraudulenter sensum pervertens. Docet enim psalmista pios Dei cultores a Deo protegi, ab angelis quoque muniri et custodiri in periculis et insidiis inimicorum; nullatenus autem innuit illis adfore angelorum ministerium qui se ipsos temere vel petulanter periculis obiiciunt. Insuper persuadere velle videtur ac si illa verba vaticinium exprimerent de Iesu cuius impletioni ipse iamiam daret occasionem; « male interpretatur Scripturas diabolus » (*S. Hier.*) exemplo praeiens quomodo verbis e contextu avulsis error suadeatur. Sed « falsas de Scripturis diaboli sagittas veris Scripturarum frangit clypeis Iesus » (*S. Hier.*), mansuete et sine ulla ostentatione respondens (*S. Chrys.*) simulque dissimulans se esse Filium Dei; id enim reponit « quod a quovis pio homine responderi poterat et Scripturam male citatam alia Scriptura recte adducta seu clavum clavo retundit » (*Ians.*) v. 7 : *rursum scriptum est : non tentabis Dominum Deum tuum;* cf. Deut. 6,16. Mensura et norma eorum quae a Deo sperare possumus et debemus sunt divina promissa. Qui mensuram hanc vel praesumptione et audacia excedit vel pusillanimitate et diffidentia non attingit, Deum *tentare* dicitur eumque ad iram provocare (vide quae notavi ad Is. 7,12). Hic itaque ten-

tare Deum est sese iniicere periculo temere, quasi experimentum capiatur, an Deus miraculo eripere velit (*Alb.*), qua praesumptione ira Dei provocatur.

Plerique in hac tentatione diabolum voluisse ad vanam gloriam pellicere animadvertunt; suasisse id scil. diabolum, ut Iesus insigni miraculo per aerem descendens sese coelitus delapsum populo in area templi conferto manifestaret, quo facto id eventurum esse, ut statim ab omnibus Messias et Filius Dei agnosceretur et applauderetur omnesque ei fidem adhiberent; unde non opus esse ut labore et humilitate officio suo fungi inciperet, verum statim maximo successu et insigni gloria. Haec quidem clare et distincte in textu non indicantur (quare *Grimm* illis non accedit), attamen merito asseri posse videntur. Est enim satis manifestum in prima et tertia tentatione id egisse diabolum ut Iesus proprio marte a via divinitus sibi assignata recederet. Quare valde probabile est idem eum attentasse in secunda. Porro debet esse ratio peculiaris cur Iesum statuat in pinnaculo templi. Si enim nihil aliud ageretur nisi tentatio ad praesumptionem, cur adduceret Iesum in urbem sanctam, cur ad templi fastigium? Praecipitia sunt in illa quoque solitudine, in qua Christus per 40 dies degebat. Messiam autem in templo sese manifestaturum esse, oraculo prophetico certum erat (Mal. 3,1); insuper vulgata erat opinio : Christus cum venerit nemo scit unde sit (Ioan. 7,27). Quare si Iesus in templi circuitum per aerem delatus descenderet, facile populo miraculorum ac portentorum cupido persuaderet ipso hoc mirabili volatu et descensu se esse coelitus missum. Ita facile explicatur, cur diabolus selegerit templum, cur prae omnibus aliis ad praesumptionem tentationibus praecipitium ex templi fastigio suaserit. Igitur etiam hic Iesum ad id conatur perducere ut se ductui ac voluntati Patris subtrahat : si es Filius Dei et Messias, eam elige viam qua statim magna omnium admiratione legatus agnoscaris divinus et tibi ingentem concilies gloriam!

Messiae regi promissa erat dominatio in regna terrae (Ps. 2,8; 71, 8-11 etc.); quot autem laboribus et doloribus istud imperium sit acquirendum, in Isaiae vaticiniis declaratur (49,4; 50,4-8; 53,2-12). Hisce itaque voluntas Patris continetur. Modum facillimum ad eandem dominationem statim pertingendi diabolus suadet v. 8 *iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde et ostendit ei omnia regna mundi et gloriam eorum;* in montem se rapiendum diabolo permittit; in quem montem, frustra aliqui quaerunt et pro arbitrio vel Thabor vel Nebo etc. assignant; ipse mons Quarantana in deserto eiusdem nominis est satis eminens, unde alii hunc esse statuunt. Quomodo monstraverit omnia regna et gloriam eorum discep-

tant. Non sufficit dicere cum aliquibus (*Theoph. op. imp. Alb. Dion. Cai. Mald. Calm.*) diabolum digito demonstrasse regiones terrae: en hic est imperium Romanorum, hic Persarum etc.; nam hoc non est ostendere *regna,* multoque minus ostendere *gloriam eorum,* luxum, opes, divitias, voluptates, pompam. Neque ad visionem internam et imaginationem cuncta referri possunt. Non enim decet diabolum immediate in sensus Christi internos operari et in iis per se imagines excitare; neque ad visionem mere internam convenit mentio assumptionis in montem. Quarè satius est dicere cum *Sa; Bar. Lap. Tir. Coleridge* diabolum ante oculos Christi effinxisse spectra seu species regnorum eorumque fastus et splendoris, voluptatum et gloriae easque species formasse et oculis Christi obiecisse ἐν στιγμῇ χρόνου in momento temporis (Luc. 4,5). In montem autem Christum rapuit, quia ostensionem illam fictam a se voluit esse simillimam verae, quo facilius, ut sperabat, alliceret et deciperet; v. 9 *et dixit ei : haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me;* viam ei proponit brevissimam ac facillimam ad promissiones magnificas illas obtinendas, sed qua ad ingens crimen eum sollicitat seque ipsum prodit fastu et mendaciis turgidum. Haud immerito censent etiam hac horrenda propositione diabolum conatum esse explorare sitne Iesus Dei Filius necne; unde se fingit filium Dei, dicit enim: quia mihi tradita sunt et cui volo do illa (Luc. 4,6. *Mald.*) et adorationem soli Deo debitam pro se postulat. Sperat itaque si vere sit Filius Dei fore ut irritatus tanta tentatoris improbitate dicat se potius ab eo adorari debere suaque esse omnia quae ille tamquam sua polliceretur; vel si non sit nisi homo electus et favore Dei ornatus, fore ut magnificis promissionibus et oculorum concupiscentia et dominandi possidendique libidine superaretur et ita a Dei gratia excideret, uti protoparentibus accidit (cf. *Ians. Bar.*).

Verum Iesus ita respondet, ut diabolus utraque exspectatione excidat, sed discat se suasque fraudes optime perspici v. 10 *vade satana,* en audit se omnino cognosci! *scriptum est enim: Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies;* cf. Deut. 6,13. Suggestionem iterum reiicit eo modo quo quivis Dei cultor eam repudiare posset; et cum diabolus adeo impudenter Dei adorationem ad se attrahere et divinum vellet expetere honorem, id facit quod antea non fecit, diabolum increpat eumque iubet e conspectu sese auferre (*Euth.*). Ita simul exsistit vindex et assertor honoris Dei (*op. imp. S. Thom. Ians.*), dum iniurias sibi illatas mansuete tulerit. Et cum addat *illi soli servies,* etiam suggestionem diaboli confodit independenter a Deo sibiprovidendi seque ductui divino subtrahendi. Profitetur itaque se om-

nino eo modo quo Deo placet munere suo functurum. Reiecto autem et superato diabolo ad victoris dignitatem et triumphum ostendendum (*S. Hier. Rab. Thom.*) v. 11 *angeli accesserunt et ministrabant ei;* unus angelus suffecisset, sed ad testificandam excellentiam angeli mittuntur ministrantes famulatum exhibendo, etiam ut diabolus confusus et invitus videat revera Iesu praesto esse angelos ad opportuna servitia (*Cai.*). Adam tentatione devictus ab angelis prohibetur ne redeat ad paradisum et arborem vitae, Christus victor angelorum famulatu honoratur. Ita Christus homo victoria parta angelorum ministerio reficitur et quem Pater esuriem sentire voluit hunc iam consolatione coelesti recreat amorem suum in Filium testificans.

Tria igitur tentationum genera Christus subiit, quae gula, vana gloria, avaritia contineri plerumque dicunt (*S. Chrys. Ambr. Theoph. Euth. Dion. Ians. Coleridge* etc.). Hisce capita tentationum comprehenduntur, quare *S. Chrys.* notat a Luca dici omnem tentationem consummatam; « nam haec mala innumera alia complectuntur, ventri servire, ad vanam gloriam quid agere, furioso pecuniarum amore teneri ». Tribus hisce tentationibus adnotant parentes quoque in paradiso esse tentatos et victos; quare Christum ut ruinam illam repararet in his tribus victorem exstitisse. Ita v. g. *S. Gregorius :* « antiquus hostis contra primum hominem in tribus se tentationibus erexit : ex gula tentavit, cum cibum ligni vetitum ostendit; ex vana gloria, cum diceret : eritis sicut dii; ex provectu avaritiae, cum diceret : scientes bonum et malum; sed quibus modis primum hominem stravit, eisdem modis secundo homini tentato succubuit » (hom. in evang. 16,2. 3); similiter *Rab. gl. ord. Pasch. Thom.* 3 p. qu. 41 art. 4 *Salm. Bar. Lap.* aliique. Apposite quoque monent *Salm.* (t. 4 tract. 14) et *Grimm* (II p. 204) Israelitas in deserto iisdem tribus tentationibus tentatos peccasse. Atque Christum peccata populi expiare et pro iisdem satisfactionem Patri praestare atque in universum personam populi in se suscipere etiam eo concluseris, quod iis Scripturae locis tentationes singulas repudiat quibus illae populi tentationes in memoriam revocantur et in Deuteronomio consignantur. Cum enim vix ex Aegypto essent educti, mox murmuravit omnis congregatio filiorum Israel in solitudine quod occiderentur *fame;* en propter penuriam evadunt rebelles contra Dei gubernationem. Deus autem pro sua benignitate mittit manna (Ex. 16,2 seq.); idque in memoriam iis reducens Moyses dixit : afflixit te penuria et dedit tibi cibum manna, ut ostenderet tibi quod non in solo pane vivat homo, etc. Deut. 8,3. Dein in Raphidim penuria aquae sunt afflicti; prae diffidentia *tentaverunt* Dominum dicentes : estne Dominus in nobis

annon? et vocatum est nomen loci illius tentatio (Ex. 17,7) et Moyses postea eos monet : non tentabis Dominum Deum tuum sicut tentasti in loco tentationis (Deut. 6,16). Illi Dominum tentaverunt diffidentia conquesti quod Deus eduxerit ex Aegypto ut ipsos occideret in deserto, et prae incredulitate ac diffidentia spernebant gubernationem Dei; diabolus Iesum ad praesumptionem provocat et ut praesumptione spernat ordinationem Dei. Iterato illi taedio itineris et laboris victi murmurabant contra Deum eumque tentabant (Num. 21,4 seq. 1 Cor. 10,9); simili modo diabolus incitat Iesum ut relicto labore viam seligat faciliorem. In regione Sinai populus lege accepta idololatra efficitur; « idololatria tentati sunt principes illi qui contra Moysen murmurantes desperarunt de promissionibus Dei et deos sibi fecerunt ex donis suis » (*Salm.*); ad quod delictum respiciens Moyses monet : Dominum Deum tuum timebis et illi soli servies, non ibitis post deos alienos (Deut. 6,13. 14). Deus populum suum eduxit in desertum, « ut affligeret te atque tentaret et nota fierent quae in tuo animo versabantur, utrum custodires mandata illius annon » (Deut. 8,2); populus succubuit, non custodivit mandata Dei, rebellavit contra dominationem ac gubernationem eius. Aliter Christus; exsistit victor, fugat tentatorem, voluntati Patris adhaeret. Unde de eo iam per Isaiam Deus gloriatur : servus meus es tu *Israel* quia in te gloriabor (Is. 49,3); vocatur *Israel, servus,* quia populi qui noluit esse servus Domini, personam gerit, eius peccata expiat, pro eo satisfacit (cf. Is. 53,4 seq.).

Christus vincit diabolum, ut nos quoque eum vincere possimus; quod dicit : confidite, ego vici mundum, aequa ratione hic valet. Quare merito monent Christum nos docuisse rationem modumque victoriae. Ex triplici enim fonte omnes exsurgunt tentationes : omne quod est in mundo concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et superbia vitae (1 Ioan. 2,16), iam in triplici hoc genere, gula, avaritia, superbia, Christus se tentandum permisit. Voluit autem tentari, ut *S. Thomas* docet vestigia relegens Patrum (3 p. qu. 41 art. 1) : primo ut nobis contra tentationes auxilium ferret; iustum quippe erat, ait S. Gregorius hom. 16 in evang., ut sic tentationes nostras suis tentationibus vinceret, sicut mortem nostram venerat sua morte superare; secundo propter nostram cautelam, ut nullus se aestimet securum et immunem a tentatione; unde post baptismum tentari voluit, ut disceremus tentationes insurgere, postquam accesserimus ad Dei servitium (sim. *S. Chrys. Theoph. Euth. Hil. Ambr. Alb.* etc.). Tertio dedit nobis exemplum qualiter tentationes vincamus; quarto fiduciam nobis largitur de sua misericordia; scit enim compati, quia ipse est

tentatus per omnia pro similitudine absque peccato (Hebr. 4,15). Addit *Ians.* Christum tentari voluisse, priusquam evangelicum munus aggrederetur, quo doceret tum demum hoc negotium recte obiri posse, cum quis prius probatus variis tentationibus superior omni concupiscentia voluptatis, honoris, divitiarum fuerit; et similiter *Mald. Salm. Bar. Coleridge;* vide quoque S. Augustinum in ep. Ioan. ad Parthos tract. 2 n. 14; *M.* 35,1996 seq.; de Civ. Dei 9,21.

S. Lucas 4,5 secundo loco refert tentationem in monte excelso et tertio loco tentationem in pinna templi. Uter ordo revera contigit? Cum S. Lucas profiteatur se *ex ordine* scripturum esse καθεξῆς 1,3 quae vox non ordinem qualemcumque, sed temporis seriem ac successum designat, et cum alias quoque manifestum sit Matthaeum seriem rerum ac temporis ordinem non observare, observare autem Lucam, pronum est opinari Lucam rem referre prouti gesta sit. Ita iam *gl. ord.* : « Matthaeus non secundum ordinem historiae, sed secundum tentationem Adae prosequitur, Lucas vero ut res gesta est » et similiter *S. Pasch. Alb.* et ex recentioribus Lucam ordinem rei gestae referre censent *Reischl*, *Coleridge*, *Grimm,* dum alii id de Matthaeo existimant, v. g. *Dion. Suarez* 3 p. disp. 29 sect. 4 n. 4, *Mald. Sylv. Bar. Schanz*, *Arn. Fil. Keil.* Pro qua sententia iam *Suarez* urget dici v. 8 *iterum* assumpsit eum diabolus in montem. Sed haec ratio rem non evincit. Significationi enim et usui πάλιν omnino satisfit, si dicitur ea particula solum aliam annuntiari tentationem vel continuationem tentationis designari, quasi diceres *porro;* cf. Matth. 5,33; 13,44. 45. 47; 18,19; 19,24; quare non necessario *secunda* vel repetita *assumptio* enuntiatur, sed alia tentatio. Si triplex illa concupiscentia consideratur (carnis, oculorum, superbia vitae) et cum plerisque in ordine tentationis apud Matthaeum cernitur tentatio gulae, vanae gloriae, avaritiae, fatendum erit potius ordinem Lucae ex internis rationibus commendari et in eo cerni gradationem, cum tentatio gulae et avaritiae spectet ad bona ordinis inferioris, tentatio vero superbiae et ambitionis ad bona altiora. Et proh dolor, nonnunquam ii qui voluptates carnis et divitias generose calcarunt, superbia et ambitione misere cadunt. Atque eo ordine exhiberi gradationem, facile quoque ex verbis S. Thomae 3 p. qu. 41 art. 4 probatur: dicit enim de ordine Matthaei : secundo processit ad id in quo spirituales viri quandoque deficiunt; tertio perduxit tentationem ad id *quod iam non est spiritualium virorum sed carnalium,* scil. ut divitias et gloriam mundi concupiscant usque ad contemptum Dei. Proinde secundum S. Thomam prima et tertia tentatio pertinet ad carnales, secunda ad spirituales; itaque ordo et gradatio potius habetur apud S. Lucam. Neque poterit negari verbis Christi *non tentabis Dominum Deum tuum* aeque bene posse diabolum prohiberi ab ulteriore tentatione, atque illis : vade Satana.

Alii utriusque evangelistae ordinem ita esse selectum existimant, ut omni hominum generi sit consultum; interdum enim vanam gloriam prae-

cedere et sequi avaritiam, interdum vero ex avaritia gigni superbiam (cf. *Tost.* qu. 31. *Sylv.*). Alii sequuntur S. Augustinum scribentem : « incertum est quid prius factum sit; nihil tamen ad rem, dum omnia facta esse manifestum sit » (de cons. evang. 2,16. 33; *M.* 34,1093). Alii ordinem Matthaei ex eo commendant, quod in secunda tentatione solum exsistat incitamentum ad praesumptionem, dum in tertia omnes animi cupiditates provocentur ac stimulentur opibus, voluptatibus, honoribus uno cumulo collectis et ostensis; quare ea demum tentatione omnes simul machinae admoveantur ad animum expugnandum (cf. *Meschler* 1 p. 191). *Reischl* tentationes dirigi censet contra triplicem ordinem quem Deus instituit : ordinem rerum naturalium, ordinem Ecclesiae, ordinem totius generis humani. *Grimm* utriusque evangelistae ordinem ex speciali utriusque consilio et intentione declarare studet : Lucam rem describere, prouti gesta sit et eo ordine adumbrari prius gentes vocari ad regnum Dei et post eas denique Israel quoque; Matthaeum autem vitare ne statim ab initio id enuntiet quod vero Israelitae summo sit dolori, fore scil. ut Israel non inveniat gratiam nisi in fine temporum (II p. 199). In monte scil. Christum victoria sua gentes eripere ex dominatione diaboli et ideo eum tentari iis rebus obiectis quibus gentes maxime captiventur; in templi pinnaculo autem Christum tentari praesumptione quod semper fuerit peccatum principale Iudaeorum et victoria sua declarare fore ut denique Israel quoque salvetur. At dubito num ex sola serie tentationum alio atque alio ordine narrata id sequatur; verbis enim quibus Christus utitur potius tentationes Israelitarum in deserto quae utique in figura factae sunt nostri (1 Cor. 10,6) in memoriam revocantur; quare lapsus populi Dei qui olim factus est suo modo per Christum reparatur et ne populus messianus eodem lapsu pereat, remedium et auxilium providetur.

Omnibus itaque consideratis liceat concludere cum auctore *op. imp.* (*M.* 56,715) : « omnium malorum prima et fortiora sunt tria mala : id est gula, avaritia, vana gloria. Adversus quae Dominus tentationis suscipiens bellum pugnavit pro nobis; contra gulam in eremo, contra avaritiam super montem, contra vanam gloriam super templum ».

In hac parte Iesus describitur Messias tamquam novae legis promulgator qui indolem et naturam regni messiani explicat et miraculorum patratione se pariter Messiam et principem prophetarum probat; qui cum principes synagogae se ineptos esse manifestent regno messiano, eius regni principes ex suis seligit discipulis. Ostenditur itaque Christus doctor, patrator miraculorum, regni messiani conditor.

1. *Initium praedicationis Christi et vocatio discipulorum* 4,12-22.

4,12. Cum autem audisset Iesus quod Ioannes traditus esset, secessit in Galilaeam. 13. Et relicta civitate Nazareth venit et habitavit in Capharnaum maritima, in finibus Zabulon et Nephthalim, 14. ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam : 15. Terra Zabulon et terra Nephthalim via maris trans Iordanem, Galilaea gentium, 16. populus qui sedebat in tenebris vidit lucem magnam et sedentibus in regione umbrae mortis lux orta est eis. 17. Exinde coepit Iesus praedicare et dicere : poenitentiam agite; appropinquavit enim regnum coelorum. 18. Ambulans autem Iesus iuxta mare Galilaeae vidit duos fratres, Simonem qui vocatur Petrus, et Andream fratrem eius, mittentes rete in mare (erant enim piscatores) 19. et ait illis : venite post me et faciam vos fieri piscatores hominum. 20. At illi continuo relictis retibus secuti sunt eum. 21. Et procedens inde vidit alios duos fratres, Iacobum Zebedaei et Ioannem fratrem eius in navi cum Zebedaeo patre eorum, reficientes retia sua, et vocavit eos. 22. Illi autem statim relictis retibus et patre secuti sunt eum.

4,12. Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, 13. καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὰ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καφαρναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ, 14. ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος· 15. γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, 16. ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκοτίᾳ φῶς εἶδεν μέγα καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. 17. Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν καὶ λέγειν· μετανοεῖτε, ἤγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. 18. περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας εἶδεν δύο ἀδελφούς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν, ἦσαν γὰρ ἁλεεῖς, 19. καὶ λέγει αὐτοῖς· δεῦτε ὀπίσω μου καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλεεῖς ἀνθρώπων. 20. οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ. 21. καὶ προβὰς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς· 22. οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν ἠκολούθησαν αὐτῷ.

In v. 12 omittunt Ti W H *Iesus* cum ℵ B C* D Z al k am for cop aeth Or Eus Aug. Ponitur autem in multis codd. gr. et in dub mm car lich mt ken rush val wil harl.

In v. 13 καταλειπων in D E L M Z Δ; sed pler καταλιπων; legitur *maritimam* (εἰς K. τὴν παραθαλασσίαν) in plerisque codd. vulg.; *maritima* in cav for tol wil; plerique codd. scribunt *nepthalim*. In v. 14 additur *dicentem* (uti gr. λεγοντος) in mm ept lich ken rush. In v. 15 οδον, sed *viam* solum in corp et in codd it d g[1] h. In v. 16 plerique codd. vulg. habent ut in graeco : *in regione et* (*in*) *umbra mortis*; in regione umbrae in big hub theod val. In v. 17 *adpropinquabit* in mm* hub theod lich[2] car mt hent sixt. In v. 18 D Eus παραγων; it pler : cum transiret; omittitur *Iesus* in plerisque codd graecis et vulg.; additur in E Δ a c h m arm syr (cu) et in big dub mm ept rush; legitur *vocabatur* in ept (marg) ken rush corp*. In v. 19 additur *Iesus* in dub lich ken rush tol a c h m syr (cu, sch) aeth. In v. 22 ἀφέντες τὸ πλοῖον Ti W H cum Ir Eus; τα δικτυα b c ff[1] g[1. 2]. h l vg syr (cu).

Modum synopticorum delineasse videtur S. Petrus : incipiens a Galilaea post baptismum quod praedicavit Ioannes etc. (Act. 10,37). In commoratione et praedicatione quam Christus diu in Galilaea habuit oraculum propheticum impletum esse Matthaeus ostendit; dein exsequitur quomodo Christus sibi discipulos seligens regni sui initia condat. Cum secedat in Galilaeam propter invidiam Iudaeorum et ex Galilaeis seligat discipulos, iam satis manifestatur in ipsa Iudaea opus Christi impediri.

Haec quae evangelista v. 12 seq. narrat, intervallo satis longo separantur a v. 11. Id ipse duobus indicat; prius enim tempus assignat, postquam Ioannes baptista in carcerem erat missus. Quare post baptismum et tentationem omnia illa a Matthaeo omissa sunt quae referuntur Ioan. 1,19-4,54 et de eo itinere in Galilaeam hic mentio fit, de quo Ioan. 4,1-3 narrare incipit. Dein idem elucet ex voce *secessit* ἀνεχώρησε in Galilaeam, quae vox dicit sese recipere, et quidem plerumque in locum tutiorem, magis occultum, vel a turba et tumultu sese retrahere et in locum quietum secedere; cf. 2,14. 22; 9,24; 12, 15; 14,13; 15,21. Marc. 3,7. Ioan. 6,15. Act. 23,19; 26,31. Iam ex deserto et solitudine nemo dicitur sese recipere quasi in regionem magis quietam in Galilaeam; quare ipsa dictione patefit Christum ex Iudaea, in qua regione ei iam insidiae parabantur vel saltem tumultus quidam et invidia in eum excitabatur, secessisse ut in regionem magis tutam in Galilaeam. Id quod quam maxime convenit ad Ioan. 4,1, in quo invidia pharisaeorum Christus motus dicitur ut relinqueret Iudaeam. Haec autem maxime in eum versa est, postquam prior eorum adversarius, qui in vitia eorum graviter invehebatur (3,7) in carcerem trusus ad silentium erat redactus. Refertur itaque hic secunda eius post baptismum profectio in Galilaeam et bene notat *S. Au-*

gustinus : « intelligitur hos tres evangelistas non Ioanni evangelistae contraria narrasse, sed praetermisisse primum Domini adventum in Galilaeam posteaquam baptizatus est, quando illic aquam convertit in vinum; tunc enim nondum erat traditus Ioannes » (cf. Marc. 1,14. Luc. 4,14. Ioan. 3,24) atque idem adnotant *Bed. Rab. Alb.* Recessit autem Christus, ut *S. Chrys.* notat, Iudaeorum invidiae paululum concedens et, prout *S. Pasch.* addit, iam exemplo suo docens quod postmodum tradidit : si vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam (Matth. 10,23). Cum Galilaea magnam partem a gentilibus inhabitaretur, Christus e Iudaea recedere coactus iam portendit regnum a Iudaeis reiectum transiturum ad alios. Quare advertit *S. Chrys. :* « tu mihi perpendas velim quomodo gentes aditurus a Iudaeis semper occasiones accipiat » (sim. *S. Thom. Lap.*). Galilaeae tetrarcha erat Herodes Antipas, qui baptistam in carcerem coniecerat. Itaque cum Christus secedat in Galilaeam, pharisaeorum insectationes et invidiam declinat; « in propria venit et sui eum non receperunt »; Herodem nihil moliri neque multum curare de iis quae in rebus religionis fierent nisi a pharisaeis incitaretur, ex eius indole satis certum erat.

Quod dicitur v. 13 καταλιπὼν τὴν Ναζαρά vi vocis significare potest vel urbe praeterita, omissa, neglecta scil. quoad habitationem (*Cai. Lap. Schegg, Keil*) sicut iam *Euth.* habet « παραδραμών, tunc enim non est ingressus Nazareth » vel eo sensu, ut prius ingressus sit urbem et tum ab ea se contulerit Capharnaum. Ex narratione autem Lucae 4,16-30 de reiectione Christi a Nazarethanis facta quae res Matthaeum latere non potuit, sequitur hac notione vocem esse capiendam. Atque pro praedicatione Christi Capharnaum civitas multo magis erat opportuna quam Nazareth. Civitas quippe erat opulenta, commercio frequentata et concursu quoque alienigenarum, sita ad septemtrionalem partem lacus Genesareth, haud longe ab ostio Iordanis in lacum; magna itaque offerebatur facilitas in regiones vicinas faciendi itinera terra navique et ex ipsa urbe propter hominum concursum et commercia fama Christi facile spargebatur longe lateque. Urbs in libris vet. test. non nominatur; etiam post Christum mox a pristino splendore (Matth. 11,23) defecisse videtur, cum *Iosephus* semel solum κώμην commemoret Κεφαρνώμην λεγομένην (vita n. 72); praeterea in regione Gennesar fontis mentionem facit uberrimi qui Capharnaum ab indigenis appelletur (bell. iud. 3,10. 8). Recentiores disceptant, utrum Tell•Hum an Chan Minye hodie locum illius urbis designet [1].

1. Probabilius Tell Hum locum antiqui Capharnaum designat; ibi quoque ruinae synagogae supersunt; nomen ipsum id suadet, cum Tell eiusdem fere notionis et usus sit ac כפר et in Hum facile נחום deprehendatur. Quae Iosephus vit. 72 habet aptius ad Tell Hum

Apud Syros et in כפר נחום vicus Nahum appellatur, quod nomen alii domum consolationis (*Theoph.*) interpretantur; *S. Hier.* ad 11,24 explicat villam pulcherrimam (נָעִים vel נעום). Vocatur maritima, παραθαλασσία, i. e. quae ad lacum Genesareth, ad mare Tiberiadis sita erat.

Addit evangelista praeterea regionis descriptionem ex historia populi anteacta : *in finibus Zabulon et Nephthalim* in ea regione in qua olim tribus Zabulon et Nephthalim erant conterminae, proin in confinibus Galilaeae inferioris et Galilaeae superioris; cf. Ios. 19,10 seq. 27. 34. Haec autem monet evangelista, quo animos melius praeparet ad oraculum rite percipiendum. Neque enim casu factum est, ut ea in regione Christus, lux mundi, lux vera (Ioan. 1,9; 8,12; 12,46) diutius moraretur et doctrinam suam praedicaret. Nullo itaque pacto offensioni esse potest quod Christus in Galilaea, regione eo tempore ab aemulatoribus legis propter cohabitationem gentilium despecta, diu versabatur ibique (utpote a Iudaea recedere coactus) praedicationem suam regnique sui exordia instituebat; immo id legationem eius divinam maxime commendat, quia iam Isaias praedixerat in ipsa ea regione fore ut lux messiana effulgeret. Oraculum recitatur (paucis verbis omissis) secundum textum hebraicum Is. 8,23 et 9,1. Primo designatur regio in v. 15, dein in v. 16 ex aequo populus ibi habitans, per modum appositionis seu declarationis; regio illa i. e. populus vidit lucem magnam. Cum in graeco constanter legatur ὁδὸν θαλάσσης, debet ὁδόν explicari modo adverbiali, uti hebr. דֶּרֶךְ quandoque adhibetur, *versus*, in via ad mare; quare terra Zabulon et Nephthali accuratius determinatur quatenus ea praesertim regio spectatur quae est *versus mare* i. e. versus lacum Genesareth, uti bene iam explicat *Theoph.* ἡ πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς θαλάσσης κειμένη et *Mald.* versus mare, dum *Euth.* οἱ κατὰ τὴν ὁδὸν... οἰκοῦντες. Dein regio *trans Iordanem,* in ripa orientali Iordanis, nominatur, in qua regione Christus saepius quoque versabatur; demum *Galilaea gentium*, גְּלִיל הַגּוֹיִם Is. 8,23, proprie circulus gentium, regio potissimum a gentibus inhabitata, quam vocem iam LXX verterunt Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. Galilaea intelligitur superior, contermina Syriae et Phoeniciae, Galilaea ἡ ἄνω (Iosephus, bell. iud. 3,3. 1) et 1 Mach. 5,15 Galilaea ἀλλοφύλων. Regione descripta ipse populus v. 16 in qua sit conditione declaratur. Et apud Isaiam quidem proxime exprimitur conditio populi rebus angustis afflicti, servitute oppressi et miseriis obruti, quia ea regio bellis syria-

conveniunt, fons ille erit Ain Tabighah; cf. *Guérin*, Description de la Palestine, Galilée I p. 226; similiter *Ritter*, Erdkunde XV. 1 p. 338, *Wilson*, *Furrer*, *Keil*, *Schanz*, *R. Riess*.

cis fuit multipliciter attrita et praesertim a Theglathphalasar incolis spoliata (cf. 4 Reg. 15,29. 1 Par. 5,26). Sed ei regioni primo tempore oppressae et despectae promittit propheta *postea*, ultimo tempore lucem magnam. Lucem autem intelligi *messianam*, apud prophetam iam certissime constat ex iis quae 4,5 et 7,14 et 8,10 exposuit et ex iis quae statim 9,5 seq. subdit; praeterea Isaias Messiam saepius lucis nomine designat 42,6; 49,6; 60,1-3. 19; vide meum Comment. in Isaiam I p. 218 seq.

Cum ex indole vet. testamenti calamitas et miseria poena sit impietatis ac defectionis a Deo, tenebrae et umbra mortis iam apud prophetam etiam miseram conditionem morum religionisque satis indicant. Quare dictiones hae apte accipiuntur de tenebris errorum impietatisque quibus regio illa erat immersa (*S. Chrys. Theoph. Euth.*); quare etiam *sedere* dicuntur i. e. tenebris undique comprehensi nullum edere possunt conatum eas dispellendi vel ex eis emergendi, quiescunt ibi infixi (*S. Chrys. Alb.*). Neque incongrue *umbram mortis*[1] exponit *Alb.* : « tenebrae enim exteriores quae sunt in inferno umbras suas proiiciunt in hanc vitam et hae umbrae sunt tenebrae interiores ignorantiae et obscuritatis peccati » et *Cai.* : « sicut umbra est velut vestigium illius cuius est umbra, ita umbra mortis velut vestigium est mortis; et proprie significat terrores et horrores mortis et per metaphoram transfertur ad mortem animae et internae animae tenebrae, ignorantia et peccata, vocantur hic ad litteram umbra mortis, tamquam mors ipsa sit aeterna damnatio qua sine spe vitae anima mortua est ». Quam maxime miseris itaque *orta est lux;* indicatur munus Messiae qui ut medicus infirmis opem affert, indicatur gratia eius praeveniens et immerentibus oblata, ut *Theoph.* notat ad *orta est :* « non enim quaesivimus illam nos, sed illa apparuit nobis quasi nos quaerens ».

Quale lumen ipsa lux, Messias, illis afferat, paucis declarantur v. 17 *exinde,* ἀπὸ τότε, non quasi antea Christus nullo modo in Iudaea praedicasset, sed dictio refertur ad v. 13 et designat initium praedicationis in Capharnaum et confiniis; *coepit praedicare* κηρύσσειν qua voce sollemnitas quaedam et legati auctoritas exprimitur, velut : esse praeconem et facere praeconium. Incipit, ut *S. Chrys.* notat, ab annuntiatione bonorum, a salute, nihil addens minarum, et si quid

1. Hebraicum צַלְמָוֶת veteres (LXX, Aq. Sym. Theod. Hier. Chald. Syrus) explicant ut nomen compositum umbram mortis. Recentiores talem compositionem relinquentes malunt legere צַלְמוּת a צלם cum intensitate sensus : caligo densissima. Vide quae notavi ad Is. 9,2.

duri est in resipiscentia et poenitentia, « amaritudinem radicis dulcedo pomi compensat, pericula maris spes delectat, dolorem medicinae spes salutis mitigat; qui desiderat nucleum, nucem frangat; similiter is poenitentiam agat, qui vult adesse bono » (*Zacharias* chrysopol.; *M.* 186,111). Ab eodem praedicationis argumento incipit quo Ioannes; vide ad 3,2; unde ostendit suum prooemium fuisse Ioannem (*Euth.*), se fuisse qui in voce Ioannis clamaverit (*gl. ord. S. Pasch.*) et ut confirmet praedicationem Ioannis et ad exemplum nostrum, ut non dedignemur inchoata ab aliis minoribus bona prosequi (*S. Thom. Cai.*). Verba usurpans baptistae munus suum ab humilitate quoque auspicatur, non a quodam portento, uti diabolus suaserat (*Schanz*) et sua quoque auctoritate docet viam ad regnum messianum non esse fiduciam illam pharisaicam neque pompam neque cladem hostium, sed mutationem morum; proinde statim exspectationi iudaicae regni terrestris indolem opponit regni sui spiritualem, ablationem peccatorum, prout saepissime apud prophetas instauratio theocratiae sanctitate praestans delineatur.

Ad regnum suum fundandum et propagandum socios accersit. Tales autem esse non posse pharisaeos et sacerdotes, principes synagogae veteris qui super cathedram Moysis sedent, satis iam ostensum est iis quae a baptista dicta sunt (3,7-10. Ioan. 1,26) et iis quae Christus in templo et in Iudaea expertus est (Ioan. 2,18 seq. 24; 3, 19 seq. 4,1-44). Seligit Galilaeos, viros simplices, duris laboribus assuetos. Narrari in v. 18 seq. non primam, sed secundam invitationem; patet ex iis quae Ioan. 1,37 seq. narrantur. Prius enim Ioannes et Andreas et Simon Iesum cognoverunt iuxta Iordanem, antequam Iesus prima vice post baptismum iret in Galilaeam, eum etiam postea saepius secuti sunt, at nondum ei inseparabiliter cohaerebant (cf. *S. Augustinus*, de cons. evang. 2,17. 37; *S. Chrys. Euth. Theoph.* etc.). Unde discimus quomodo Christus suos discipulos paulatim ad altiora adducat. Nunc enim postquam iam diutius cum ipso conversati sunt et etiam in Cana Galilaeae et in Iudaea quoque testes fuerunt eorum quae Christus fecerat (Ioan. 4,45), ad arctiorem sequelam invitantur. *Mare Galilaeae* vel etiam mare Tiberiadis (Ioan. 6,1; 21,1) vocatur lacus Genesareth; etiam in vet. test. appellatur ים mare, Num. 34,11. Ios. 12,3; 13,27. Referente *Iosepho* (bell. iud. 3,10. 7) lacus erat stadiorum quadraginta latitudine patens et praeter totidem centum aliorum longitudine[1], aquae dulcis et maxime potabilis. Eius

1. Recentiores qui regionem explorarunt non inter se consentiunt; Robinson III, 573 litori occidentali adscribit longitudinem quinque horarum et 55 momentorum, maximam autem latitudinem non excedere dimidiam partem longitudinis; Joliffe longitudinem quattuor

regionis amoenitatem et fertilitatem *Iosephus* l. c. 8 magnis effert laudibus : « Gennesar autem lacum praetendit eiusdem nominis regio, natura simul et pulchritudine admirabilis; nullam enim ipsa arborem pro ubertate recusat atque omnigenas plantaverunt agricultores, aerisque temperies etiam diversis est accommodata; nam et nuces... magna crescunt copia, ubi etiam palmae quae calore vigent iuxtaque has ficus item et oleae quibus aura mollior designata est... neque modo alit praeter opinionem poma varia, sed et diu conservat; nam et omnium praestantissima, uvas sane et ficus, per decem menses sine intermissione suppeditat, ceteros vero fructus per totum annum cum illis consenescentes ».

Monet *S. Thom.*, uti olim fratres, Moyses et Aaron, sint a Deo electi et missi ad populum liberandum, ita fratres quoque ad Christi discipulatum vocari. Simon, cui Christus statim ab initio dignitatem annuntiaverat : tu vocaberis Cephas (quod interpretatur Petrus, Ioan. 1,42) et Andreas. Cur fratres vocati sint, pie meditantur *Euth.* : « tum quia convenit fraterno modo gubernare, tum quia fraterno modo sapere oportet eos qui a Christo docentur » et *S. Bruno* : « o felix militia quae ex fratribus colligitur, quibus omnibus est cor unum et anima una »! Illitterati autem eliguntur et mittuntur ad praedicandum, ait *S. Hier.*, ne fides credentium non virtute Dei, sed eloquentia atque doctrina fieri putaretur. Viros seligit simplices, laboribus deditos, « quo significaret maxime se delectari humilibus eosque evangelio esse capaciores prae his qui ob humanam sibi placent sapientiam; deinde ut sapientes huius mundi confunderet atque evangelicae veritatis vim magis comprobaret, dum humanae vel potentiae vel sapientiae mundi conversio adscribi non posset » (*Ians.*). Ait illis v. 19 *venite post me* i. e. me sequimini, mihi adhaerete, tamquam discipuli mecum versamini. Discipuli enim rabbinorum fere continuo comites magistrorum esse solebant. Quia Simon et Andreas iam antea Christo se addixerant, nunc ad arctiorem magisque continuam sequelam invitantur. Invitantur autem promissione et blanda

horarum, latitudinem paulo plus duarum esse censet; Troilo idem censet de latitudine, sed longitudinem 6 horarum opinatur; Seetzen latitudinem horae unius semis, longitudinem quattuor horarum existimat; Schubert longitudinem fere 5 horarum, latitudinem plus quam tertiam partem longitudinis describit; cf. *Winer*, Bibl. Realwoerterbuch I p. 407, *Schanz*. Lacum ita describit *Vigouroux* : « il a 20 kilomètres de long sur 10 de large; sa forme est un ovale irrégulier; il est situé à 212 mètres au dessous du niveau de la Méditerranée » (Manuel bibl. II n. 436). Cum in vet. test. lacus appelletur mare Kinnereth, Kinneroth, putarunt nomen derivatum esse a כִּנּוֹר *cithara*, propter similitudinem citharae. Sed advertit *Guérin*, Galilée I p. 211 nomen probabilius esse canaaniticum, quia Hebraei Palaestinam transito Iordane ingressi urbem Kinnereth iam munitam deprehenderunt. Id valet, si Kinnor Cananaeis erat ignotum et si urbs lacui nomen dedit.

et magnifica; blanda ob lusum verborum, magnifica quia de hominibus ad salutem ducendis agitur : *et faciam vos fieri piscatores hominum;* nam, ut *S. Hil.* notat : « in piscatorum electione ex hominum arte futuri eorum officii opus proditur, ut piscibus e mari, ita hominibus deinceps e saeculo in locum superiorem, id est, in lumen coelestis habitaculi protrahendis »; atque simili verborum lusu etiam de Davide legimus : sustulit eum de gregibus ovium, de post fetantes accepit eum pascere Iacob servum suum (Ps. 77,70. *Mald.*). Dicit itaque Christus : commutabo vestrum officium in maius, *faciam,* « quia frustra laborat praedicatio exterius, nisi adsit interius gratia redemptoris; non enim virtute sua trahebant homines, sed operatione Christi » (*S. Thom.*). Continetur autem, sicut *Alb.* advertit, « promissio officiorum, quae tamen non statim iniunxit, quia adhuc instituendi erant per doctrinam et perficiendi per virtutem et exercitandi per probationem operationum et tentationum ».

Quam potens sit invitatio Christi vel potius quam potentem gratiam voci externae adiunxerit, declaratur v. 20 *continuo relictis retibus secuti sunt eum;* « perpende illorum et fidem et obedientiam ; etenim in medio opere (scitis autem quam avida res sit piscatio) illum iubentem audientes non distulerunt neque cunctati sunt, non dixerunt : reversi domum propinquos alloquemur, sed relictis omnibus secuti sunt, quemadmodum et Elisaeus fecit cum Elia. Talem scil. Christus obedientiam quaerit a nobis, ita ut ne momento quidem temporis differamus » (*S. Chrys.*). Quamvis non dicere possimus cum S. Gregorio (hom. 5 in evang.), illos secutos esse Dominum quem nulla facere adhuc miracula vidissent, a quo nihil de praemio aeternae retributionis adhuc audissent, tamen eorum fides et obedientiae promptitudo magnopere est commendanda. Atque, ut *Alb.* dicit, tria notat evangelista in eorum obedientia : velocitatem, facilitatem seu expeditionem (relictis retibus) et perfectionem quae est in sequendo. Neque eorum laudi quidquam detrahitur ex eo quod pauca reliquerunt. Nam, verba sunt S. Gregorii l. c., « hac in re affectum debemus potius pensare quam censum; multum reliquit qui sibi nil retinuit; multum reliquit qui quantumlibet parum totum deseruit; multum ergo Petrus et Andreas dimisit, quando uterque etiam desideria habendi derelinquit; multum dimisit qui cum re possessa etiam concupiscentiis renuntiavit » similiter *Bed. Rab. Alb. Thom.* etc. En, quantopere Christus pro sua maiestate dominus est et rex animorum!

Eadem potentia et benignitate ad se vocat alios duos fratres, Iacobum et Ioannem, filios Zebedaei v. 21. Ioannes est ille discipulus quem diligebat Iesus, qui antea discipulus fuerat baptistae et ab ipso

ad Iesum erat amandatus simul cum Andrea (Ioan. 1,35 seq.). Petrus, Ioannes eiusque frater Iacobus (maior) discipuli Iesu erant Domino maxime familiares; cf. Matth. 17,1; 26,37; Marc. 5,37; 13,3. Luc. 8,51 etc. — In hisce fratribus etiam maior describitur promptitudo et renuntiatio, cum etiam patrem reliquerint animis pariter expeditis, ut statim Dominum sequerentur v. 22.

Verba Christi *faciam vos fieri piscatores hominum* in antiquitate christiana multiplici applicatione in ecclesiis, baptisteriis, vasis sacris expressa sunt. Inde factum ut piscis evaderet symbolum fidelium, quippe qui ab apostolis capti ex mari malitiae mundanae eripiuntur, vel alia consideratione facta unda baptismi generantur. Inde iam Tertullianus dicit (de baptismo, 1) : « nos pisciculi secundum ἰχθὺν nostrum Iesum Christum in aqua nascimur, nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus ». In hymno qui legitur in fine Paedagogi Clementis alexandrini ipse Salvator vocatur piscator hominum qui ex mari malitiae, ex unda hostili, dulcis vitae hamo pisces capit. Quare praedicatio evangelii saepius symbolo piscationis depingitur, et Clemens alexandrinus hortatur fideles ut qui annulos ferrent, piscis figuram in iis insculpendam curarent, ne suae originis obliviscerentur. Plura de eo symbolo vide apud *Mamachium*, Originum et Antiq. Christ. lib. 1 § VI p. 54 seq. Romae 1749 et praesertim in Realencyklopaedie der christlichen Alterthümer, ed. Kraus, Freiburg. i. B. 1882 I p. 524 seq.

Si quaeritur, sitne haec vocatio eadem quae Luc. 5,1 seq. refertur, magna est inter interpretes dissensio. Haud pauci enim duos eventus distinguunt, ideoque hos discipulos ter a Christo vocatos esse dicunt; scil. Ioan. 1, nostro loco (et Marc. 1,16-20) et Luc. 5,1 et quarta demum vice apostolos esse electos. Ita distinguunt v. g. *S. Augustinus, Rab. Alb. Thom. Cai. Mald. Sylv. Men. Kilber, Calm. Patr. Coleridge, Lohmann* (Das Leben Iesu, 2 ed. Paderborn 1889), *Arn. Schanz, Keil* etc. Qua in sententia iterum quaeritur, sitne vocatio Matth. 4,18 ponenda secundo loco an tertio. Apud Lucam 5,1 narrari secundam vocationem censent *S. Augustinus, Mald. Sylv. Men. Arn.* et alii. Qui itaque eas narrationes inter se distinguunt, iis insistunt quibus inter se differre videntur; apud Matth. enim Christus ambulat iuxta mare dum Simon et Andreas retia mittunt in mare, eos vocat; inde procedens videt duos alios in navi cum patre reficientes retia; utrique relictis *retibus* eum sequuntur, non relictis *omnibus*, ut *Cai.* subtiliter notat. Aliter apud S. Lucam : adsunt naves duae; piscatores lavant retia; Christus in navem Simonis ascendit, docet populum, iubet duci in altum; sequitur piscatio miraculosa; Christus ad solum Simonem loquitur : ex hoc eris iam homines capiens; socii Simonis sunt Iacobus et Ioannes; nihil de Andrea; subductis ad terram navibus, relictis omnibus secuti sunt eum.

Nihilominus sat multi et apud Matthaeum et apud Lucam de una eademque vocatione agi et duas narrationes facile inter se posse, immo debere conciliari censent; ita v. g. *Zacharias chrysopol. Tost.* qu. 96. 97. *Ians.*

Bar. Lap. Tir. Lamy, Reischl, Grimm (II p. 582), *Cornely, Meschler, Fillion.* Rem scil. succincte narrari apud Matthaeum, explicatius apud Lucam; apud utrumque aliqua omitti, alia narrari, quae tamen facile in unam narrationem integram conflari possint. Atque ita iungi debere, cum fieri nequeat, ut *bis* relictis omnibus secuti sint Dominum. In quam rem *Lap.* : « neque verisimile est eos semel plane pleneque vocatos et Christum secutos rursum ab eo defecisse et quasi apostatasse, ut tertio apud Lucam vocari debuerint ». Obiicit quidem *Cai.* non dici relictis *omnibus*, sed solum *retibus;* proinde apud Lucam demum relictis omnibus eos plene adhaesisse Domino. At dubito valeatne explicatio. Invitatio vel monitio Christi *in universum* profertur; si retium mentio fit, id ex re ipsa explicatur cum in eis essent occupati; neque tamen intelligi sola retia esse relicta sequitur ex v. 22. Qui ad sola retia rem referunt, potius ridiculum illud consectari videntur, eos non ita secutos Iesum, ut retia secum asportarent. Idem quoque dici potest contra eos qui Luc. 5,1 seq. alteram et apud Matth. tertiam vocationem statuunt.

Varii modi narrationes inter se conciliandi propositi sunt. Inter eos commendatur modus quo in eodem eventu alia ab altero enarrata, alia ab altero omissa dicuntur, ita ut ex duplici narratione series quaedam efficiatur eventuum ad unum convergentium, scil. ad sequelam Domini. Quem modum *Ians.* sequitur priore loco et *Bar.* praefert : « primum vocavit Dominus Petrum et Andream; deinde Iacobum et Ioannem, ut narrant Matthaeus et Marcus; interim socii piscatores qui in cymbis eorum remanserant descenderunt, ut ait Lucas, a cymbis et lavabant retia. Dum vero turbae irruerent in Christum, naviculam ascendit Petri etc.; tum in altum ducere iubet; paret Petrus etc., denique miraculo stupefacti Petrus, Andreas, Iacobus, Ioannes subductis ad terram navibus, ut iam coeperant, relictis omnibus Christum secuti sunt ».

Tamquam maximus prophetarum describitur Iesus proposita doctrina cap. 5-7 et enarrato omni genere miraculorum cap. 8-9. Tamquam huius partis prooemium vel quasi compendium aut inscriptio considerari possunt v. 23-25.

4,23. Et circuibat Iesus totam Galilaeam docens in synagogis eorum et praedicans evangelium regni et sanans omnem languorem et omnem infirmitatem in populo. 24. Et abiit opinio eius in totam Syriam et obtulerunt ei omnes male habentes, variis languoribus et tormentis comprehensos et qui daemonia habebant et lunaticos et paralyticos et curavit eos; 25. et secutae sunt eum turbae mul-

4,23. Καὶ περιῆγεν ἐν ὅλῃ τῇ Γαλιλαίᾳ διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. 24. καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν, καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, δαιμονιζομένους καὶ σεληνιαζομένους καὶ παραλυτικούς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. 25. καὶ

tae de Galilaea et Decapoli et de Ierosolymis et de Iudaea et de trans Iordanem ».

ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

In v. 23 Ti W H omittunt ο ιησ; at *Iesus* legitur in ℵ C* D al 10 fere it pler vg cop syr arm aeth Eus post περιηγεν; post γαλ in C³ E K M S U V Γ Δ Π al pl. Ti W H edunt εν ολη... cum ℵ* B C 157. cop syr (cu, utr) aeth; at ολην την legitur in ℵ^b D E K M S U V Γ Δ Π al omn fere it vg Eus Theoph. In v. 24 : et curavit *omnes* D a b c g¹ h; syr (cu) : et in singulis eorum manum suam posuit et omnes sanavit.

Primo loco S. Matthaeus Christum describit caput prophetarum, qui annuntiatus est ut lux gentium, cuius legem insulae exspectent (Is. 42,4. 6; 49,6) qui sit dux et praeceptor gentibus (Is. 54,4). Et sicut propheta suam a Deo legationem et missionem veris probavit miraculis, ita Christus, caput prophetarum, tot ac tanta patravit ad confirmationem suae missionis ac doctrinae, quot nullus alius prophetarum. Insignem autem multitudinem miraculorum tempore messiano fore iam Isaias quoque satis indicarat 35,5. 6. Quam aptissime igitur Matthaeus narrationem suam incipit a Christo praedicante et doctrinam miraculis confirmante. Ita enim Iesum esse Messiam promissum docet et demonstrat atque simul doctorem describens aperte monet indolem regni messiani esse spiritualem, rei totius cardinem verti in morum emendatione, revocandos esse animos a vana regni temporalis exspectatione.

Discipulorum vocatione adumbrata Christus suo ostendit exemplo, quomodo hominum piscatorem esse oporteat. Uti apud reges consuetudo est prodeundi ad bellum congregato exercitu, ita Christus vocatis discipulis procedit ad pugnandum contra diabolum per officium praedicationis (*op. imp. Thom.*) : *circuibat totam Galilaeam*, quibus verbis iam maxima eius sollicitudo describitur, ut *S. Thom.* notat « quia non quaerebat propriam quietem et quia non erat acceptator personarum, terrarum vel villarum, sed *circuibat totam* Galilaeam », *docens in synagogis eorum* i. e. palam, in loco publico ac sollemni (*Euth. Alb.*). Post exsilium synagogae frequentes erant; unumquodque oppidum Palaestinae tempore Christi synagogam habuisse certum videtur; in maioribus urbibus plures quoque erant (Act. 9,2. 20), immo si talmudistis esset fides adhibenda, in Ierusalem 460 vel etiam 480 synagogae exstitissent. Eo loci conveniebant Iudaei diebus sabbati et festis diebus, ut orationes publicas peragerent lectionem legis et prophetarum audirent et eorum quae lecta erant explicationem [1]

1. Inde partitiones illae in pentateucho hebraeo nomine paraschārum, et partes quae ex

acciperent; ad quam explicationem vel adhortationem faciendam quicumque erat vir probus ac peritus invitari potuit (cf. Luc. 4,16; 6,6; 13,10. Act. 13,15; 15,21); de qua re plura apud *Schürer,* Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Ch. II p. 376 seq. — In synagogis igitur Christus ita docuit ut ex lectione facta occasionem captaret adhortationis et suae doctrinae proponendae. Lectionis explicatio vel adhortatio vocabatur דְּרָשָׁה, qui eam faciebat דַּרְשָׁן, isque in loco elatiore sedere solebat.

Sed praeter hoc docendi munus quod a more et consuetudine ordinarium appellari potest aliud quoque exercebat *et praedicans evangelium regni* i. e. non solum in synagogis docebat, sed praeterea publice aliis in locis variisque temporibus tamquam *praeco,* legatus sollemnitate quadam coelitus missus, κηρύσσων, annuntiabat nuntium bonum ac salutarem regni eius quod Pater coelestis iamiam erat instituturus; de evangelio vide p. 21; de regno vide ad 3,2. Hanc suam missionem novamque doctrinam confirmat hominibusque persuadet miraculis quibus apertissime constabat Deum esse cum illo eumque et doctrinam eius approbare; « a signis incipit, ut credantur quae docet » (*Theoph.*); « ideo credebatur veritatem praedicare, quia poterat facere virtutes » (*op. imp.*). Atque bene notat *S. Chrys.,* sicut Deus varias aetates historiae sacrae signis tamquam pignoribus suae potentiae illustraverit tempore Noe, Abraham, legislationis sinaiticae, ita etiam nunc novum et excelsum institutum induci signorum multitudine et praestantia : *et sanans omnem languorem*, πᾶσαν νόσον; est autem νόσος ἡ χρονία παρατροπὴ τῆς τοῦ σώματος ἕξεως (*Euth.*) *et omnem infirmitatem,* μαλακίαν, quam *Euth.* definit : ἀρχὴ χαυνώσεως σώματος, προάγγελος νόσου. Iis autem signis locutionem et testimonium Dei contineri Israelitae historia sacra satis erant edocti; insuper cum exspectatio Messiae eo tempore vigeret, cum Ioannes baptista eum annuntiasset, cum annuntiatio regni vel regni caelorum non posset non intelligi de regno messiano, in ipsa quoque signorum multitudine eum debebant praesentem intueri quem in prophetis legerant, ut *S. Hil.* loquitur. Non omittunt veteres interpretes adnotare, quomodo Christus sedula hac per Galilaeam praedicatione et profectione suo exemplo doceat studiosos impigrosque esse debere magistros in verbi Dei praedicatione atque circuire non partem sed totam quae ipsis credita sit ple-

prophetarum libris legebantur haphtarae vocabantur; vide *Cornely*, Introd. I p. 32 seq.; Iosephus c. Ap. 2,17 : « nec satis futurum putavit legislator, ut semel, iterum aut saepius legem audivissemus, nisi hebdomadis quoque singulis ad illam dum recitaretur audiendam animoque penitus informandam convenire iuberet ». Cf. *Philo*, de Septenario c. 6 *Mang.* II, 282), Quod omnis probus c. 12 (*Mang.* II, 458).

bem et sedulo quaerere quibus opem ferant (*Bed. Rab. gl. ord. Pasch.*).

Iam generali quadam ratione, uti pro hac narratione succincta qua solum sequentia praeparentur opus est, effectus describitur praedicationis et miraculorum (*S. Thom. Cai.*) v. 24 *et abiit opinio eius* ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ auditus de eo, fama et nuntius de eo, *in totam Syriam*, i. e. in eam provinciam quae a Romanis Syria appellabatur ad quam Iudaea quoque et Phoenice pertinebant (*Schegg, Schanz, Weiss*); ceterum in Syria multi Iudaeorum incolebant, praesertim in urbibus maioribus, Damasci, Antiochiae etc. Quanta fide in Iesu potentiam et quanta persuasione eius benignitatis fuerint imbuti, declaratur *et obtulerunt ei omnes male habentes* etc.; *tormenta*, βασάνους δὲ λέγει τὰς ἀπὸ τῶν νόσων ὀδύνας (*Euth.*), proin morbi graviores ac molestiores designantur; obtulerunt ei obsessos a diabolo. Frustra recentiores quidam protestantes δαιμονιζομένους dici contendunt solum ex vulgi opinione, quippe qua omnis morbus insolitus et vehementior, uti insania, epilepsis, rabies, melancholia, contractio membrorum, os mutum aliaque ad daemonem auctorem et effectorem sint relata. Nimis enim apertum est in sacris litteris eos describi qui vere a daemone obsessi sunt eosque ab aliis aegrotis clare distingui. Nam Christus ipse dat apostolis potestatem eiiciendi daemones quae a potestate morbos sanandi distinguitur verbis expressis (10,8. Marc. 3,15; 6,13; 16, 17); daemones in hominibus habitantes loquuntur, confitentur Christum, petunt ab eo ne expellantur et Christus comminatur spiritui immundo, docet genus hoc non eiici nisi per orationem et ieiunium (cf. 8,28 seq. 17,20. Marc. 3,11. Luc 8,29 etc.). Idem apertissime sequitur ex iis quae in Act. 16,18; 19,15 narrantur. Atque obsessos a diabolo exstitisse et daemoni talem potestatem etiam hodie adhuc quandoque concedi, certis constat testimoniis tum ex scriptis Patrum tum ex litteris eorum qui inter gentes evangelium annuntiant et ex iis ipsis quae non semel inter ipsos Christianos acciderunt. Quare si illi negant obsessos tempore Christi quia neque antea neque postea eiusmodi obsessio certo innotuerit, testimonia certissima et res gestas probatasque ignorant. Vocantur *lunatici* qui morbo comitiali, epilepsi, laborabant, qui pro ratione lunae plus minusve eo morbo vel quadam mentis alienatione et furore corripiebantur; *paralytici*, qui paralysi i. e. nervorum remissione vel resolutione laborant, quasi enervati, membris corporis plane debilitati et capti.

Quaerunt *S. Chrys. Euth. Theoph.*, cur Christus non, uti alias solebat, fidem ab iis quos curabat postulaverit. Sed id hoc loco quaeri minime oportet; evangelista enim solum conspectum quendam generalem proponit earum rerum, de quibus postea singula quaedam et

particularia refert; in quam rem bene observat *S. Pasch.*, ea quae hic de miraculis non sint litteris commendata ex iis esse intelligenda quae postmodum per partes enarrentur. Christus sese ostendit medicum animorum praedicatione, medicum corporum curationibus; ita simul probat se esse qui damnum et animis et corporibus per Adamum illatum sit reparaturus. Praecipue autem, ut *S. Chrys.* advertit, morbos animi vult curare; mala enim corporis curat, ut animorum mala expellat. Subsidia ministrat temporalia, ut homines pertrahat ad regnum (*gl. ord.*). Veteres interpretes hisce sanationibus *figurari* curationem animorum saepius notant morbosque *mystice* quoque explanant; « tunc curati sunt daemoniaci, id est, gentiles ad fidem conversi idola relinquebant; nec non lunatici et paralytici sanati sunt, id est, instabiles et per varios errores nutantes confortabantur » (*Bed.* sim. *Rab. Pasch. Alb. Thom. Lap.*). Haec verborum accommodatio nequit reprehendi. At ab omni interpretationis norma longissime recedunt aliqui recentiores rationalistae, uti *Volkmar* (Marcus und die Synopse der Evangelien), qui hanc mysticam veterum interpretationem tamquam litteralem et unice veram venditant non agnoscentes in iis sanationum narrationibus nisi involucra et symbola, quibus exprimatur morbos animorum, errores, malas concupiscentias, idololatriam doctrina Christi esse remota.

Quanta populi commotio per universam regionem praedicatione et miraculis Christi facta sit, perspicue declaratur v. 25; *decapolis*, regio decapolitana, uti nomen dicit, erat societas decem urbium in parte aquilonari Palaestinae, integra fere trans Iordanem, in quibus urbibus gentiles habitabant sed permulti quoque Iudaeorum; *trans Iordanem* appellatur Peraea (cf. v. 15), regio in orientali parte Iordanis a monte Hermon usque ad Arnon fluvium. Undique igitur, ex Iudaea et Galilaea, ex Peraea et regione decapolitana, proinde Iudaei et gentiles, nobiles (ex Ierusalem) et plebeii, certatim ad Christum confluebant.

Decapolis, regio decapolitana, ad Syriam, provinciam romanam erat adscripta; quare *Iosephus* (vita 65) τὰς ἐν τῇ Συρίᾳ Δέκα πόλεις dicit et loquitur de primoribus τῶν τῆς Συρίας Δέκα πόλεων (vita 74). In Onomastico legitur: decapolis est regio decem urbium trans Iordanen circa Hippum et Pellam et Gadaram (cf. *de Lagarde*, Onomastica sacra alterum edita, p. 150. 258). In singularum autem urbium enumeratione quaedam cernitur varietas. *Iosephus* nominat Scythopolin urbem maximam Decapoleos (de bello iud. 3,9. 7); proinde non videtur Damascum urbibus illis accensere, dum Plinius et Ptolemaeus Damascum ei regioni attribuunt; ita Plinius (5,16): plurimi in eo numero observant Damascum, Philadelphiam, Raphanam,

Scythopolin, Gadara, Hippon, Dion, Pellam, Galasam, Canatham. Ad quam enumerationem notat *Lightfoot* (vol. II, Ultraiecti 1699 p. 417): impar congressus videtur Damasco et Philadelphiae, μητροπόλεσιν olim Syriae et Ammonitidis cum urbeculis Gadara et Hippo; ipse refert p. 419 a talmudistis urbibus illis adnumerari Caphartsemach, Bethgubrin, Capharkarnaim; ceterum notat : « omnes decapoleos urbes recensere nec audemus nec quidem possumus ». Borchardus has recenset : Tiberiada, Sephet, Kedesch-Nephtali, Hazor, Capernaum, Caesaream Philippi, Jetopatam, Bethsaidam, Chorazin, Scythopolin; ad quam enumerationem advertit *Lightfoot* se excepta Scythopoli vix in ullis cum Borchardo convenire; « incongruum est nobilissimas urbes Galilaeae numerare pro decapolitanis, cum et apud sacros et profanos auctores plane distinguatur Galilaea a Decapoli ». — Ceterum vide *Winer*, Bibl. Realwoerterbuch I p. 263; *Schürer* l. c. p. 16 seq.; accidere etiam potuit, ut alio tempore aliae urbes illi foederi decapolitano nomen darent, neque vi nominis sequitur semper decem fuisse; nam ea est talium nominum significatio, ut et plures et pauciores nonnunquam exsistere potuerint. Fortasse eo modo quod in enumerationibus varium est explicatur.

2. *Sermo montanus* 5,1-7,29.

In octo beatitudinibus Christus apertissime declarat indolem regni sui spiritualem oppositam notionibus Iudaeorum de regno temporali, conformem autem vaticiniis, easque assignat animi dispositiones virtutesque quae necessario requiruntur ut quis regni fiat particeps. Qui autem hisce virtutibus praediti sunt, mundi quidem persecutionibus sunt obnoxii, — odit quippe mundus eos qui sibi sint oppositi, — at revera sunt servatores (sal) et doctores (lux) mundi, quorum est homines ad Dei cognitionem et laudem adducere (5,3-16). Hisce summa quaedam doctrinae Christi continetur et argumentum praecipuum. Verum ut doceantur quomodo in sentiendi agendique ratione oporteat eniti ad talem perfectionem, Christus ostendit quomodo legem adimplere necesse sit; nullo enim pacto sufficere illam quam scribae et pharisaei existiment iustitiam; qualem ipse exigat et quomodo oporteat legem adimplere, exponit ulteriore declaratione mandati in decalogo quinti, sexti, secundi et praecepti de dilectione inimicorum (5,17-47). Quam legem ut perfecte observent, sicut decet filios Patris coelestis (5,48), opus est ut animi intentionem ab hominum laude retrahentes ad unum Deum eiusque approbationem dirigant; id quod exemplis in eleemosyna, oratione, ieiunio propositis declaratur (6,1-18); opus est secundo, ut animum a terrenarum rerum cupiditate, ab avaritia, a nimia rerum temporalium cura et sollicitudine retrahentes studium suum et conatum collocent in thesauris pro coelo acquirendis et in

Dei servitio (6,19-34); opus est tertio, ut animum reddant immunem a mala in proximum suspicione, a rigida in alios censura, a zelo imprudenti (7,1-6). Quae omnia ut rite praestent, opus est auxilio divino quod igitur oratione constanti et animo fidenti fusa implorandum est (7,7-11). Dein ad vitae rationem bene ordinandam et retinendam adhuc tria monet : primo brevi formula ac perspicua quid aliis praestandum sit docet, dein magno opus esse conatu et sui ipsius abnegatione, tertio cavendum esse a falsis doctoribus quos quomodo cognoscant demonstrat (7,12-23). In epilogo declarat felicitatem stabilem eius qui hanc doctrinam opere exsequitur et miseram ruinam eius qui illam negligit (7,24-27).

Si quis sermonem montanum (ut dici solet) diligentius investigaverit, contextum et continuationem non desiderabit, sed ultro perpetuitatem sermonis et sententias inter se bene cohaerentes agnoscet. Sed quem huius perpetuitatis auctorem dicemus, ipsumne Christum an evangelistam? aliis verbis : habuitne Christus ipse aliquando talem sermonem continuum, an evangelista, ut uno quasi conspectu Christum nobis exhiberet legislatorem et doctorem, ex iis quae Christus variis temporibus variisque in locis docuerat, suo marte unum composuit sermonem? Hoc ultimum ut quis censeat probabile, non desunt quae suadere videntur. Nam a more evangelistae non est alienum, ut ipse ordinem quendam ac seriem rerum constituat. Ita certe cap. 8 et 9 cernitur, ubi Christum nobis proponit patratorem miraculorum illa inter se contexens prodigia quae neutiquam eodem ordine vel tempore inter se subsecuta sunt; ita habes cap. 10 sermonem quo et prima missio apostolorum particularis et ultima universalis promiscue comprehenditur; ita legis cap. 13 concatenationem septem parabolarum quibus hoc unum commune est, ut ortum, propagationem, viam aestimationemque regni messiani illustrent, quae tamen neque uno loco neque eodem tempore a Domino sunt propositae. Proinde vides evangelistam ex copia rerum ea seligere et inter se contexere saepius, quae ad unum aliquod doctrinae caput efficiendum apte conveniunt. Ad hoc accedit, quod in isto sermone montano sententiae occurrunt haud paucae ac doctrinae, quae testibus ipso Matthaeo, Marco, Luca aliis occasionibus aliisque temporibus a Christo sunt propositae. Ita brevis illa de sale parabola 5,13, legitur Marc. 9,49 ad discipulos dicta et Luc. 14,34 turbis proposita; illa de lucerna 5,15 apud M. 4,21 et L. 8,16 discipulis, sed L. 11,33 turbis enarratur. Ne iota quidem a lege esse praeteriturum 5,18 apud L. 16,17 pharisaeis dicitur. Monitum de reconciliatione 5,25 legitur L. 12,58 ad turbas dictum; praeceptum de abscindenda occasione peccati 5,29 etiam occurrit 18,9 et M. 9,46; mandatum de uxore non dimittenda 5,32 habes 19,9 et L. 16,18 pharisaeis Dominum tentantibus declaratum; orationem quam dicimus dominicam 6,9 seq. legis qua occasione eam Dominus docuerit L. 11,2 seq.; quod 6,14 de animo ad ignoscendum parato dicitur, exponi-

tur 18,35 et M. 11,25 Petro interroganti. Doctrina de thesauris pro coelo colligendis 6,20. 21 inculcatur L. 12,33. 34 discipulis, de oculo lucerna corporis 6,22 loquitur Christus ad turbas L. 11,34; neminem posse duobus dominis servire 6,24 audiunt pharisaei quoque L. 16,13; a nimia rerum temporalium cura animos esse avocandos 6,25 seq. iisdem verbis edocentur discipuli L. 12,22. Sententia illa de aequali mensura 7,2 dicitur discipulis M. 4,24; doctrina de efficacia orationis 7,7 invenitur 21,22 M. 11,24, L. 11,9 seq. Ioan. 14,13; per angustam portam esse intrandum 7,13 Christus aliquem docet L. 13,24 et L. 13,27 ad eundem verba dicit quae 7,23 in sermone quoque montano habentur. Quare videri potest haud improbabile hunc sermonem esse ex variis contextum ac concinnatum.

Insuper considerandum est sermonem hunc gravissimis doctrinae capitibus quibus plurima contineantur vere esse turgidum; unde dubium facile ingeritur an Christus turbam hominum rudem atque rerum spiritualium imperitam tanta documentorum copia simul oneraverit, ne dicam obruerit, praesertim dum alias docendi genus facile, simplex, tenue secutus sit. Quid ergo statuemus? utri ordinem ac contextum sermonis potiore iure adscribemus, Christone an eius discipulo? nonne timendum est, ne si artem et ordinem discipulo tribuamus, discipulum ea in re esse supra magistrum asseramus? id enim aliquibus fieri videtur, si ordinem ad evangelistam retuleris.

Quamvis rationes allatae sua probabilitate non careant, tamen rem nullo modo evincunt neque difficile est illis ea opponere quae aeque probabilia, immo probabiliora sunt. Et primo quidem non opus est assumere hunc sermonem mox ab initio praedicationis esse habitum. Nam ipso illo quo utitur Matthaeus prooemio 4,23-25 iam satis indicatur tempus longius effluxisse, Christum diu peragrasse Galilaeam, frequenter praedicasse et docuisse in synagogis et extra synagogas et praedicatione et miraculis turbas ad se ex omni regione etiam remotiore attraxisse. Atque profecto ab initio praedicationis quod verbis baptistae 4,17 continetur usque ad documentorum copiam et sublimitatem cap. 5-7 propositam intervallum requiritur haud exiguum. Cum itaque apud ipsum Matthaeum 4,23-25 tale intervallum nobis significetur, nihil obstat quominus existimemus, in hoc sermone ab ipso Christo ea summatim colligi et uno conspectu proponi, quae per longius tempus paulatim singula docens et explanans disseruerat. Ad id plane congruunt verba evangelistae quibus sermonem introducit 5,1. 2 et claudit 7,28: cum enim turbas cerneret quae 4,25 eum iam assidue secutae erant et cum accessissent discipuli, comites eius et auditores a longiore tempore, sermonem habuisse dicitur. quem evangelista concludit narrans : cum consummasset verba *haec*, admirabantur turbae. Si autem Christus haec doctrinae capita quae antea iam per singula enucleatius illustraverat, nunc uno sermone comprehensa proponit quo clarius efficaciusque regni eius indoles et natura omnium oculos mentesque perstringat, nemo iure dixerit sermonem esse turgidum nimis, nimis captu difficilem, obrui auditores rerum copia. Neque merito opponitur sententias complures dictas reperiri

alio tempore aliisque in occasionibus, proinde sermonem hunc ab evangelista esse contextum. Id quippe non continuo sequitur. Quae est enim ratio vitae publicae Christi praedicationisque eius, quae est utilitas necessitasque audientium qui alii sunt aliis temporibus aliisque locis, quam maxime consentaneum erat, ut Christus easdem res, sententias easdem, easdem parabolas saepius proponeret inculcaretque. Atque id revera factum esse indubie constat ex eo quoque quod apud eundem evangelistam eaedem sententiae interdum bis legantur alio scil. tempore et alia occasione; vide v. g. Matth. 7,16 et 12,33; 5,29 et 18,8; 5,31 et 19,3; 9,32 et 12,22; 12,38 et 16,4; Luc. 8,16 et 11,33. Quare valde mirum est quod ab aliquibus asseritur esse scil. prorsus improbabile eandem sententiam bis variis occasionibus esse a Christo dictam (cf. *Weiss* p. 201).

Hisce ratio accedit gravis ex eo quod sermonem plane similem reperimus apud S. Lucam qui etiam uno loco et tempore a Domino pronuntiatur 6,20-49. Interea nihil interest sitne idem sermo an alius similis; nam in utroque casu exsistit id quod praecipuum est Christum sermonem longiorem et copia rerum insignem ad populum habuisse. Quod vero apud S. Matthaeum explicite docetur quali modo Christus se habeat ad veterem legem et quid inter eam et legem Christi intercedat, dum ea pars apud S. Lucam non legitur, opportune consequitur ex singulari consilio quod uterque evangelista ob oculos habuit; Matthaeus enim scribens pro Iudaeis genere partem eam necessario retinuit, Lucas vero librum suum aliis dedicans haec omisit sicut alia quoque sat multa quae ad Iudaeos pertinent silentio praetermisit.

Porro ex eo quod alias S. Matthaeus capita doctrinae similia inter se contexuit, non statim sequitur id etiam hoc loco ab eo factum esse. Nam nonne etiam Christus id facere potuit? Christum autem fecisse satis certo elucet ex Luc. 6,20 seq. Cum igitur in sermone montano arctus cernatur rerum inter se nexus, orationis progressus, apta dispositio, epilogus ad rei gravitatem mire consentaneus et ex altera parte nihil merito obiici possit, cur sermo non ad ipsum Dominum referatur, existimo dicendum esse sermonem eo modo describi quo a Christo habitus est. Eam sententiam tamquam saltem probabilem etiam ex recentioribus *Arn. Schegg*, *Bisp. Schanz*, *Fil. Keil* amplectuntur. Neque puto Matthaeum ipsi primo sermoni sententias et documenta aliunde petita inseruisse proprio marte. Singula enim apte inter se nectuntur nec facile deprehenderis quid ex illa sermonis perpetuitate possit avelli. De una parte tamen dubium haud immerito moveri potest, orationem dico dominicam 6,9-15. Nam Luc. 11,1 seq. accurate refertur qua occasione Christus eam docuerit. Estne probabile si Christus iam antea precandi formulam publice proposuisset, futurum fuisse ut postea denuo de eadem precatione quaestio fieret? Proinde si hanc partem additam dixeris a Matthaeo, nullus repugnabo. Ex Luca 6,24-26 patet aliqua esse eo in sermone a nostro evangelista omissa; proinde ipsi non erat curae sermonem Domini integrum referre ad verbum, sed eius praecipua argumenta et documenta retexere, cui consilio precatio illa adiuncta non

obstat. Attamen ne hoc quidem certo asseri potest esse additam a Matthaeo. Negari enim nequit precationem illam contextui omnino aptari, siquidem Christus 6,7 de multiloquio gentilium mentionem intulit, et quod spectat ad Luc. 11,1, dici potest cum aliquibus iuvenem illum qui a Domino formulam precandi petit non interfuisse prioribus Christi praedicationibus, vel etiam praeter communem illam formulam eum voluisse postulare peculiarem aliam solis discipulis datam, cum dicat : doce nos orare, sicut docuit et Ioannes discipulos suos.

Estne hic sermo idem atque ille qui Luc. 6,20 seq. refertur? Id multi tamquam certum vel saltem ut probabilius asserunt; v. g. *Bed. Zacharias chrysop.* (*M.* 187,119), *Thom. Salm. Tost. Mald. Ians. Lap. Lamy, Grimm, Schanz, Fil. Keil, Mansel* etc. Idque ut videtur merito. Nam idem est utriusque sermonis argumentum, idem initium, finis plane idem. Quod autem Lucas disceptationem de manca pharisaeorum iustitia et de lege omiserit, non potest in contrarium afferri, cum eiusmodi omissio facile ex peculiari Lucae consilio explicetur. Quae vero opponi solent sine ullo negotio expediri possunt. Opponunt enim apud Matthaeum Christum in montem ascendisse, apud Lucam e monte descendisse; ibi haberi orationem in monte, hic postquam Christus e monte descendisset; ibi cum sedisset, hic cum staret in loco campestri (cf. *Patr.*, de evang. lib. 2 n. 35 p. 396); aliquibus etiam ordo apud Matthaeum observatus imposuit, cum hic sermo habitus esse videatur ante electionem apostolorum, apud Lucam post electionem; aliis sermo apud Matthaeum ad discipulos, apud Lucam ad turbas dirigi videtur. Unde duos sermones distinguunt *Anselmus laud. Alb. Toletus* (ad Luc.) *Bar. Sylv. Arn.*; alii, uti *S. Aug. Rab.* utramque sententiam ex aequo proponunt; alii rem arbitrio legentium relinquunt, uti *Cornely* (Introd. III p. 287).

Verum sermonem etiam apud M. non ad solos dirigi discipulos, tum ex aliis, tum potissimum ex 7,28 evincitur; apud Lucam vero non ad solas turbas referri, pariter elucet, quia Christus elevatis oculis in discipulos suos dicit : beati pauperes etc. Neque ordo apud M. rite afferri potest. Nam ipse de *electione* apostolorum omnino tacet; 10,2 solum eorum nomina refert; porro certum est eum in priore parte ordinem temporis non esse secutum. Quod autem de ascensu et descensu, de monte et loco campestri obiicitur, ipse *S. Augustinus* qui eas difficultates movit, eas etiam removit scribens : « quamquam etiam illud possit occurrere in aliqua excelsiore parte montis primo cum solis discipulis Dominum fuisse, quando ex eis illos duodecim elegit; deinde cum eis descendisse, non de monte, sed de ipsa montis celsitudine in campestrem locum, id est, in aliquam aequalitatem quae in latere montis erat et multas turbas capere poterat, atque ibi stetisse donec ad eum turbae congregarentur, ac postea cum sedisset, accessisse propinquius discipulos eius atque ita illis ceterisque turbis praesentibus unum habuisse sermonem quem Matthaeus Lucasque narrarunt diverso narrandi modo, sed eadem veritate rerum et sententiarum quas ambo dixerunt » (de cons. ev. 2,19. 47). Et profecto, post 4,25 evangelista non potuit non scri-

bere : videns turbas ascendit in montem; apud Lucam quoque 6,12 exiit in montem orare; nocte in oratione transacta eligit ex discipulis apostolos et cum illis e loco montis editiore descendit in locum montis planiorem ibique turbas invenit ab omni Iudaea et Ierusalem et maritima et Tyri et Sidonis; proin turbas easdem de quibus Matth. 4,25.

a) De beatitudinibus 5,1-10.

5,1. Videns autem Iesus turbas ascendit in montem et cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius, 2. et aperiens os suum docebat eos dicens : 3. Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum; 4. beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram; 5. beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur; 6. beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur; 7. beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur; 8. beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt; 9. beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur; 10. beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum coelorum.

5,1. Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ καθίσαντος αὐτοῦ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, 2. καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς λέγων· 3. μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, 4. μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται, 5. μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσιν τὴν γῆν, 6. μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται, 7. μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται, 8. μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται, 9. μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται, 10. μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

In v. 1 in graecis et plerisque codd. vulg. omittitur *Iesus;* legitur in dub ept (mg) lich ken rush steph sixt. Ti edidit προσῆλθαν αὐτῷ (W H αυτω uncis includunt), uti it vg Or Eus αυτω exprimunt quod B omittit. Secundo loco ponuntur *mites* πραεις a Ti cum D 33. a c ff[1] g[1. 2]. h k l vg fr syr (cu) Clem Or Amm Eus Nyss Bas Hil Hier al. Sed secundo loco ponunt πενθουντες ℵ B C E K M S U V Γ Δ Π al omn fere b f q syr (sch, p) cop arm aeth Chr Tert Op, atque id W H praeferunt. In v. 9 omittitur αυτοι a Ti cum ℵ C D 13. 124. a b c ff[1. 2]. h l q syr Hil; sed additur in pler gr et *ipsi* in am car mt val lind harl[3], deest autem in pler al lat.

Merito dicit *S. Augustinus* (de sermone Domini in monte 1,1; *M.* 34,1230) in sermone hoc perfectum vitae christianae modum inveniri et sermonem hunc omnibus praeceptis quibus vita christiana informetur esse perfectum. Atque eius sermonis scopum bene declarat *Ians.* esse « avocare homines ab his quae mundus magni facit ac sedulo sectatur, ac docere veram iustitiam quae christianorum est non esse sitam in externis caerimoniis nec ad eam satis esse pharisaeorum more exterius tantum vitam ad legis praescriptum composuisse, sed sitam esse in affectu potissimum, in sincero Dei cultu et secura in illum fiducia, in vera proximi dilectione quae etiam ad inimicos se extendat, denique in humilitate, mansuetudine, mise-

ricordia, patientia, contemptu rerum periturarum atque id genus animi virtutibus. Quoniam autem beatitudinem expetunt omnes, propter quam agimus et patimur quidquid voluntarie agimus et patimur eamque omnes pollicentur qui se sapientiae profitentur doctores... ideo recte Dominus exorditur suum sermonem et legem evangelicam a beatitudine, quemadmodum et David librum psalmorum, docetque in rebus longe diversis sitam beatitudinem quam vel vulgus autumat vel philosophi docent ».

Christus videns turbas sedulo se sequentes et « cum devotione desiderantes verbum audire » excitabatur ad docendum (*Alb. Thom.*); unde *ascendit in montem,* non ad vitandas turbas et se illis subtrahendum (ut *Cai. Mald.* opinantur) sed ut e loco edito facilius quam plurimos doceret, uti ex 7,28 et Luc. 6,19 patet. Cum dicatur εἰς τὸ ὄρος, quaerunt in quem montem ascenderit vel cur ponatur articulus; in montem notum legentibus? sed unde innotescit ille mons? in montem qui prope erat? ita *Euth.* εἰς τὸ ὄρος τὸ πλησίον; ita enim locutione vulgari mons vel oppidum vel flumen vicinum designari solet apposito articulo. Alii volunt ita dici in oppositione ad 4, 13 (in Capharnaum maritima), non in litore lacus, sed in monte; at nimis multa inter 4,13 et 5,1 inseruntur. Ex traditione antiqua vocatur mons beatitudinum mons cui hodie nomen est Kurun Hattin (cornua Hattin) spectans inter occasum brumalem et meridiem ab ostio Iordanis in lacum Genesareth, ex quo monte aspectus patet in regionem amoenam et qui simul ita forma et altitudine reliquos colles superat, ut merito τὸ ὄρος prae aliis in ea regione dicatur. Inter duas montis summitates vel cornua quae 400 passibus inter se distant extenditur campus, fortasse locus ille campestris de quo Lucas refert; vide *Guérin,* Galilée I p. 193. Ceterum *S. Hier.* nihil certi de loco comperit cum scribat : putamus esse vel Thabor vel quemlibet alium excelsum montem in Galilaea; solum reiicit quod nonnulli simpliciorum fratrum putabant, Christum in monte Oliveti docuisse beatitudines. Uti legislatio veteris foederis in monte fiebat, ita Christus quoque suam legem in monte promulgare volebat; sed quo discrimine? ibi sermo dictus est per angelos (Hebr. 2,2), hic enarratur per ipsum Dominum; ibi lex ordinata per angelos in manu mediatoris (Gal. 3,19), hic ipse Dominus est auctor et mediator; « ibi in tabulis lapideis eam descripsit, hic vero testamentum novum secundum Ieremiam, de quo inquit : scribam leges meas in cordibus eorum et in sensu eorum scribam eas (31,33); ibidemque quasi servos, hic autem quasi filios affatur; unde miro principio usus illic a terrore incipit, hic vero a beatitudine; illic namque poenas irrogat, hic

autem desiderium accendit, proponit munera, praemia repromittit » (*S. Pasch.*); « ibi inter tonitrua et fulgura Moysem compellavit Deus ceteris Israelitis poena mortis interdicens ne quis montem tangeret » (*Lamy*), hic Iesus placide sedet circumdatus a discipulorum populique corona (sim. *Ians. Sylv.*).

Lex itaque servitutis data est per angelos ut ministros, nova lex gratiae per Dominum, novissime enim nobis locutus est Deus in Filio (Hebr. 1,2) quae est praerogativa novi foederis; quare cum emphasi dicitur v. 2 *aperiens os suum docebat eos,* prout notat *Suarez* (de legibus 9,2. 6). Is quippe qui olim ora aperiebat prophetarum iam per se ipse nos docet (*S. Aug. Rab.*) et ea circumlocutione evangelista nos monere videtur Christum nunquam antea sublimem illam de perfectione doctrinam proposuisse (*Mald.*). Dicitur enim in sacris litteris is os aperire qui libere et clara voce loquitur, coram plurimis, tamquam habens potestatem vel qui post longum silentium in verba affectu plena prorumpit (Ez. 29,21. Iob 3,1). Sermonem autem dirigit non ad solos discipulos (*Mald.*), sed refer *eos* αὐτοὺς et ad ὄχλους et ad μαθητάς, uti 7,28 indicatur, vel saltem dic cum *S. Chrys.* Christum per discipulos alios omnes docuisse.

Christus circumdatus est corona discipulorum qui relictis omnibus eum sequuntur, circumdatus ampla corona hominum qui variis aerumnis pressi apud ipsum solatium et levamen quaerunt : in hos pauperes et afflictos oculos dirigens, *beati,* inquit, *pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum;* iam prima sententia Christus notionem regni temporalis pompae convellit. Qui opibus abundant, beati praedicantur a mundanis, cum in divitiis omnia contineantur adiumenta vitae beate transigendae. Ingenti intervallo distat Christi doctrina! Beatitudo, ut *Gregorius* nyssenus dicit (or. 1 de beatit.; *M.* 44, 1196), comprehensio quaedam est omnium earum rerum quae nomine boni intelliguntur, a qua nihil abest eorum quae pertinent ad bonorum desiderium et cupiditatem. Quae cum sit notio beatitudinis, haud immerito *S. Chromatius* scribit : « mirum principium doctrinae coelestis! non a terrore incipit sed a beatitudine, non terrorem faciens, sed potius desiderium; vice enim agonothetae vel munerarii certatoribus in hoc stadio spiritali praemium grande proponit, ut dum aspiciunt praemium, nec labores timeant nec pericula perhorrescant » (serm. de octo beatit. 2; *M.* 20,325). Intelligi autem *pauperes* eos qui bonis temporalibus carent, ipsa voce constat; ea quippe notione πτωχός indubie valet et saepe usurpatur ad egenos, indigentes, vere pauperes designandos; cf. 19,21; 26,9. 11. Marc. 10,21; 12,42; 14,5. Luc. 14,13; 16,20 etc., eodem signi-

ficatu πτωχεία 2 Cor. 8,2. 9. Dein patet ex Luc. 6,20, cum 6,24 pauperibus qui beati praedicantur opponatur : vae vobis divitibus, πλουσίοις. Nam qui divites fieri volunt, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli et desideria multa inutilia et nociva, quae mergunt homines in interitum et perditionem (1 Tim. 6,9); quare Christus hanc radicem omnium malorum, cupiditatem, amputare volens, inopes, egenos beatos praedicat, quippe qui a terrenarum rerum affectu animos habeant expeditos ac liberos et proin apti sunt ad coelestia capienda.

Dicit autem *pauperes spiritu*, τῷ πνεύματι; istud additum non legitur Luc. 6,20; ex quo concludi debet ea voce addita ipsam notionem pauperum non immutari quidem, at accuratius determinari qui demum egeni et inopes beati praedicentur. Adhibetur autem τὸ πνεῦμα in libris sacris novi foederis et de Spiritu sancto et de animo hominis qui virtute quadam altiore a Spiritu sancto derivata est imbutus vel roboratus (cf. 4,1; 12,31; 22,43; 26,41. Marc. 1,10. 12; 8,12; 14,38. Luc. 1,17. 80; 2,27 etc.); rarius dicitur de mente hominis vel animo ita ut virtus illa superna non includatur, uti 1 Cor. 2,11. Aliae vocis notiones hic in considerationem venire non possunt. Cum agatur de talibus qui a Christo beati dicuntur et quibus regnum coelorum promittitur, notio haec ultima excludatur oportet, quia aliunde ex doctrina Christi constat hominem non suis viribus ad coelestia posse pertingere vel aspirare; praeterea cum de Christo iam dictum sit : ipse vos baptizabit in Spiritu sancto (3,11), etiam patet neminem fore regni messiani participem nisi virtute quadam superna per Christum accepta. Quare alterutra ex prioribus seligenda est. De ipso Spiritu sancto vocem accipiunt *S. Hier. Rab. Salm.* i. e. qui propter Spiritum sanctum voluntate sunt pauperes, vel impellente Spiritu sancto, eo igitur duce et doctore. Sed locutioni τῷ πνεύματι magis, ne dicam unice, convenit, ut dicamus pauperiem illam et egestatem designari effectam et productam animo superna virtute illustrato et roborato, quo simul indicatur non pauperiem per se, sed pauperiem gratia Spiritus sancti elevatam, animum a rebus terrenis eorumque cupiditate per gratiam avulsum et expeditum participem esse huius praeconii ac promissionis. Quare bene dicit *Arnoldus* (homilia de octo beatit. *M.* 141,1090) : pauperes spiritu sunt qui per gratiam Spiritus sancti se submittunt paupertati, et *Lap.* originem huius paupertatis non esse ex necessitate, ostentatione, sed ex Spiritu sancto qui eius voluntatem nobis aspiret eamque faciat virtutem christianam. Haec autem paupertas simul est ditissima; nam horum est regnum coelorum; eius merces, praemium, possessio sunt re-

gales illae divitiae, regius ille splendor, thesauri illi immensi qui apud Deum conduntur.

Qui sint pauperes spiritu, ulterius declaratur ex eo quod Christus de divitibus dicit Luc. 6,24 : vae ... quia habetis consolationem vestram. Unde vae illis dicitur qui consolationem suam, totam beatitudinem in divitiis, in usu rerum, in deliciis et voluptatibus quae divitiis comparantur quaerunt et collocant. Quare non divites omnes reprehenduntur, sed ii qui beatitatem suam in iis reponunt et proin studium et desiderium rerum coelestium negligunt. Talibus opponuntur ***pauperes spiritu,*** qui igitur animum et affectum a rebus illis fluxis habent avulsum, opes fallaces et divitias quae saepe sunt vitiorum incitamenta et lenocinia contemnunt, iis libenter quoque propter Deum carent. Atque veram paupertatem esse primum veluti gressum ad perfectionem, Christus docet iuvenem illum : si vis perfectus esse, vade, vende quae habes et da pauperibus et veni, sequere me (Matth. 19,21) atque generatim pro omnibus monet sollicitudine saeculi et fallacia divitiarum suffocari verbum et sine fructu effici, sicut semen spinis (Matth. 13,22). Hisce certo colligitur, quales pauperes Christus beatos et dignos regno praedicet. Atque de paupertate textum exponunt *S. Basilius* (reg. brev. 205; *M.* 31,1217), *Chromatius, Gregor. nyss. Pasch. Br. Anselmus laud. Arnoldus, Alb. Thom. Salm. Cai. Ians. Mald. Sa, Estius, Lap. Bar. Sylv. Men. Tir. Calm. Fil.* Satis frequens est expositio de humilitate, de iis qui sint spiritu humiles et contriti; ita *S. Hil. Chrys. Euth. Theoph. Gregorius,* Moral. 26,27 (*M.* 76,378), *Zacharias chrysop.* et praesertim *S. Augustinus* (de serm. Domini in monte 1,1. 3; *M.* 34,1232). Alii utramque explicationem de paupertate et humilitate coniunctam proponunt, uti *S. Ambrosius* in ev. Luc. lib. 5 n. 53. 54; *S. Leo,* serm. 95; *M.* 54,462; *S. Hier. Bed. Rab. gl. ord. Pasch. Dion. Mar.* atque nemo negabit eum qui animum a pompa et fastu divitiarum alienum gerit et rerum penuria laborat iam optime esse dispositum ad veram animi humilitatem. Et quomodo a notione paupertatis facilis sit transitus ad humilitatem facilisque et obvius nexus, ostendit v. g. *S. Basilius* (homil. in Ps. 33 n. 5; *M.* 29,361) qui postquam verba nostra de paupertate explicuit pergit : « si quis igitur a sancto et benigno Spiritu ductus in semetipso non elatus, sed sese humilians ut alios exaltet spiritu clamet magna rogans nec quidquam abiectum aut vile loquatur ex eo quod terrena et mundana quaerat, talis viri clamor a Domino exaudietur », et *op. imp.* : « ideo dicit : beati mendici spiritu, ut in ultima necessitate humiles ostendat ».

Recentiores complures pauperes spiritu eos intelligunt qui cognoscunt se egere donis spiritualibus eaque vehementer desiderant, qui itaque spiritualem suam paupertatem, tenebras et obscurationem intellectus et debilitatem voluntatis sentiunt ac lamentantur; ita *Fab. Arn. Schegg, Reischl, Grimm, Schanz, Keil;* eamque explicationem iam tangit *op. imp.* : « ostendit indigentes humiles, qui sic sunt humiles ut semper adiutorium Dei sint mendicantes » et inter alia *Alb.* : « qui ex omnibus quae mundus iste in di-

vitiis, honoribus et deliciis praebere potest reputant esse se insufficientes ad Deum; et ideo suam recognoscentes insufficientiam ad Deum solum habent recursum ». Iste affectus et istud desiderium certo enascitur in iis qui animum a terrenarum rerum amore et cupiditate purgant et removent et haec animi dispositio omnino opponitur affectioni divitum, qui consolationem suam in divitiis quaerunt et habent. Quare hunc sensum *consequi* ex verbis Christi et praesertim *inferri* ab opposito ex Luc. 6,24 potest concedi. At eam expositionem primo et per se ex verbis colligi negandum est; nam *pauper* spiritu non dicit statim eum qui *se sentit carere* bono spirituali eiusque boni desiderio urgeri, nisi verba ad notiones alias detorseris.

Spiritum alii concipiunt de voluntatis proposito, ita ut pauperes sint vel humiles ex voluntatis electione, voluntarie, non coacte; ita *S. Chrys. Anselmus laud. Cai. Ians. Mald. Sylv. Bar. Calm.* quam sententiam *Suarez* quoque proponit (de gratia lib. 2 cap. 22,5); at haec notio voci πνεῦμα nequit vindicari. Multo minus explicari potest de intellectus tenuitate : homines ingenio et eruditione carentes, quo sensu Iulianus apostata christianos irrisit et e recentiores cum *Luth. Fritzsche* explicat.

Apud homines mundanos censetur esse animi fortis ac nobilis iniuriam illatam ulcisci et omnem adversitatem fortiter a se repellere. Aliter docet Christus : *beati mites* v. 4; verbis utitur familiaribus, ut *S. Chrys.* dicit, ex Ps. 36,11 depromptis (cf. *Ians. Sylv. Lap.* etc.). Mites autem, πραεῖς, עֲנָוִים dicuntur afflicti, miseri addita notione animi mansueti ac pii, qui igitur mansuetudinem animi praesertim exhibent ac comprobant in rebus adversis, qui miseriis afflicti non irae impetu ac furore abripiuntur, sed animo patienti ac humili se divinae providentiae submittunt; quare *Br. Calm.* vocem bene explicant de patientibus et humilibus. Qui ita animis sunt affecti, iis iam in vet. test. multiplex laus ac promissio tribuitur; Ps. 24,9 diriget mansuetos in iudicio, docebit mites vias suas (ענוים πραεῖς in utroque membro); dicitur Deus exsurgere in iudicio, ut salvos faceret omnes mansuetos terrae Ps. 75,10, hos Deus dicitur suscipere Ps. 146,6 et exaltare in salutem Ps. 149,4. Praeterea ad eos promissiones messianae spectant : arguet in aequitate pro mansuetis terrae Is. 11,4 et 29,19 addent mites in Domino laetitiam; istis ענוים Ps. 22,27 hebr. singulari ratione promittitur fructus sacrificii Christi : edent et saturabuntur; populus messianus describitur Soph. 3,12 : et derelinquam in medio tui λαὸν πραΰν; immo ipse Messias rex annuntiatur venturus ad filiam Sion δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραΰς Zach. 9,9. Quare merito ex eius ore audimus : *beati mites, quoniam ipsi hereditabunt*, hereditate possidebunt *terram*. Promissio haec deprompta est ex Ps. 36, in quo identidem repetitur. Unde ex eo eius est sensus indagandus;

legitur autem v. 9 : qui malignantur exterminabuntur, sustinentes autem Dominum (sperantes in D.) hereditabunt terram; iterum in v. 10 mentio fit ruinae et interitus peccatorum, « mansueti autem hereditabunt terram et delectabuntur in multitudine pacis »; item in v. 22 et 28. 29. 34 inter se opponuntur iniusti impiique qui punientur et peribunt, et iusti qui terram hereditabunt. Quare ea dictione significatur fore ut mites potiantur divinis promissis et ea felicitate quam Deus suis praeparaverit. Porro uti in vetere testamento quieta terrae possessio pignus erat et documentum favoris Dei quo sibi in populo complacuit, ita simul in illa terra continebatur ac constitutum erat regnum Dei, theocratia vetus; proinde hereditare terram dicit hereditare regnum Dei, participem esse regni Dei et tamquam eius regni civem bonis eius regni frui. Porro quemadmodum vetus theocratia erat praeparatio et figura novae eiusque messianae, ita terra Israelitis a Deo promissa et concessa figura erat et typus regni messiani; unde hereditare terram dicit esse participem regni messiani.

Declarat itaque Christus hac beatitudine quinam revera cives sint regni sui et quos ad sui regni bona et gloriam vocet et invitet. Qui igitur afflictiones et miserias animo pio ac mansueto sustinent, alieni ab ira, vindicta, murmuratione, ii possidebunt hereditatem illam patribus olim promissam et per prophetas descriptam : regnum messianum. Hisce iterum monet Christus indolem regni sui esse spiritualem; hisce damnat falsam Iudaeorum notionem regnum Messiae ita esse constituendum, ut vindicta capta de gentibus quae populum Dei oppresserint gentes redigantur in servitutem, Iudaei autem dominatores orbis evadant. Hisce quoque Christus suis limitibus circumscribit oracula illa messiana quibus Messias bellator et triumphator de hostibus suis celebratur; hisce sua manifestat arma quibus in primo suo adventu victorias velit reportare et regnum suum condere et propagare. Uti ipse in terris apparuit πραΰς, patiens et mitis et humilis, ita eos quoque esse vult quos in operis sui regnique consortium admittit : in patientia vestra possidebitis animas vestras.

Plerumque explicant *terram possidere* de patria coelesti; « non terram Iudae nec terram istius mundi, non terram maledictam spinas et tribulos afferentem quam crudelissimus quisque et bellator magis possidet, sed terram quam psalmista desiderat dicens : credo videre bona Domini in terra viventium » (*S. Hier.*) et similiter intelligunt de coelo *S. Aug. Greg. nyss. op. imp. Rab. gl. ord. Fab. Ians. Bar. Lap. Calm. Arn.* (qui etiam de terra glorificata, Rom. 8,21. 2 Petr. 3,12. Apoc. 21,1-5, verba accipit). Verum *S. Chrys.* et qui eum sequi solent *Theoph. Euth.* promissionem

temporalem et sensibile praemium hisce statui volunt; « neque enim ob futura solum bona cohortatur sed etiam ob praesentia propter illos auditores qui crassiores haec prius quam futura quaerunt... Christus igitur spiritualibus sensibilia miscuit; quia enim mitis quisque putare possit se sua omnia perdere, contrarium illi pollicetur dicens, hunc ipsum esse qui sua tutissime possideat, qui nec audax nec ostentator sit » (*S. Chrys.*). Sed neque de solo coelo neque de hac terra vox est explicanda, sed de regno messiano quod utique in hac terra inchoatur et in coelo perficitur et hoc modo terram et coelum complectitur. Alias explicationes quae prolatae sunt (cf. apud *Salm.* tom. 5 p. 66. *Bar.*) intelligi cor suum possidere, corpus glorificatum, alios patientia esse vincendos et conciliandos etc. merito missas facimus. Sed mentione dignum est qualem nexum ac progressum *S. Chromatius* statuat inter primam et secundam beatitudinem : « homo mitis esse non poterit nisi prius pauper spiritu factus fuerit; quomodo ergo inter divitias positus animus, inter curas et sollicitudines saeculares, ex quibus negotia, lites, provocationes, irae, exacerbationes sine intermissione nascuntur, quomodo, inquam, inter haec animus poterit esse mitis et lenis, nisi prius a se omnes causas iracundiae occasionesque rixarum abrenuntiando praeciderit? Non fit mare tranquillum, nisi cessaverint venti; non exstinguitur ignis, nisi materiam incendii spinarumque sarmenta detraxeris, sic nec animus erit mitis ac quietus, nisi ea quae exsuscitant et inflammant fuerint abdicata. Bene ergo gradus iungitur gradui, quia pauperes spiritu ipsi incipiunt iam esse mites ». Atque profecto qui animum habent a rebus terrenis earumque cupiditate purgatum et expeditum, illi aerumnas quoque patienter ferent, iniuriis illatis non provocabuntur ad vindictam, sed animo mansueto res adversas et odia hominum sustinebunt; brevi tales erunt quales עֲנָוִים πραεῖς in vet. test. describuntur; ex ea autem voce hebr. notionem esse petendam, iam *Ians. Lap.* insinuant.

« Ad aliud mandatum procedit quod videtur totius orbis oppugnare sententiam; cum enim omnes putent eos qui gaudent et laetantur esse beatos, eos vero qui in moerore, paupertate et luctu versantur esse miseros, hos ille prae aliis beatos praedicat » (*S. Chrys.* sim. *Cai.*) v. 5 *beati qui lugent;* verum etiam hic oracula tangit messiana; nam Is. 61,3 Messias mitti dicitur ad lugentes in Sion, ut det eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis (gloriae) pro spiritu moeroris et Soph. 3,18 hebr. lugentes iri congregatum et hos esse veros filios Sion dicitur qui scil. propter aerumnas populo Dei illatas et propter festivitates Dei ablatas lugent; praeterea etiam apud Ezechielem illi soli signo salutis ab angelo signantur et servantur qui gemunt et dolent super cunctis abominationibus quae fiunt in medio Ierusalem (Ez. 9,4; *op. imp.*). Atque lugentes vocari ad regnum messianum, Christus statim ab initio praedicationis in Galilaea, in syna-

goga nazarethana declaravit Luc. 4,16. Dicit autem : beati πενθοῦντες i. e. ut *S. Chrys.* explicat : et non simpliciter dicit λυπουμένους, ἀλλὰ τοὺς μετ' ἐπιτάσεως, qui igitur impense lugent et moerent. Est autem luctus, πένθος, secundum *S. Gregorium nyss.* tristis animi habitus et affectus, σκυθρωπὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς, qui exsistit propter privationem rei alicuius quae placeat et accepta sit. Luctum intelligi sacrum, tristitiam secundum Deum iam sequitur ex Is. 61,3. Soph. 3,18 (hebr.) Ez. 9,4. Causam autem eius luctus reponunt in dolore de peccatis propriis (*S. Hil. Chromatius*), de peccatis propriis et aliorum (*S. Chrys. Theoph. Hier. Leo, Bed. Br. Rab. Pasch.*) vel magis generaliter in dolore et tristitia propter huius vitae pericula, tentationes, mala et aerumnas, quibus incolatus noster reddatur miser, ita ut sancti gemant : heu mihi quia incolatus meus prolongatus est (*S. Greg. nyss. Alb. Dion. Ians. Cai. Calm. Fil.*); huic autem causae merito plerumque adiungunt aliam sublimiorem quae sua quasi sponte ex illa enascitur : lugent amore et desiderio rerum coelestium; unde prae illo desiderio terra eis sordescit ac gravis est, et quia ad coelestia anhelant, lugent quod adhuc ab illis absunt et separantur (cf. *S. Greg. nyss. Bed. Ans. laud. Alb. Dion. Ians. Sylv.*). Illae igitur intelliguntur lacrimae quas timor et amor Dei elicit (*Calm.*); cf. *Suarez* l. c. n. 10.

Ad rem notat *Lap.* : « hic luctus suos habet gradus, uti et ceterae beatitudines; beati ergo hic dicuntur lugentes qui adversitates a Deo immissas aut permissas patienter tolerant; beatiores qui sua aut aliena peccata lugent et deflent; beatissimi vero sunt qui prae dolore luctae assiduae quam cum carne et concupiscentia gerunt praeque desiderio coelestis patriae ac praesertim prae amore Dei et Christi quo perpetim frui summe exoptant lugent suum hoc in corpore et terra exsilium ». Hunc luctum enuntiant illi qui gemunt : super flumina Babylonis sedimus et flevimus etc. (*Arnoldus*); talem luctum suos habituros esse Christus praedixit : cum autem ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc ieiunabunt (Luc. 5,35). Luctus sancti quoque exemplum dedit Christus, cum fleret de Ierusalem (Luc. 19,41, *S. Br. Zacharias chrys.*). Sed quod iam apud Isaiam Messias loquitur, id Iesus affirmat : *quoniam ipsi consolabuntur* i. e. consolationem accipient. Hoc enim munus consolationis quo fungitur Messias, praeclare describitur Is. 61,1-3 et ei iam praeluditur, 40,1. 11 et haec consolatio explicatur, dum Deus Ierusalem afflictam et moerentem erigit et magnificentissimis promissis erigit atque confortat Is. 49,14 seq. 51,3 seq. 52,1 seq. 54,1 seq. 60,4 seq. 62,3; 65,18. Cum igitur in vaticiniis messianis frequens mentio sit consolationis, merito Messias

exspectabatur tamquam consolatio Israel (Luc. 2,25) et apud scriptores hebraeos *menachem* consolator appellatur et dies Messiae vulgatissime vocantur dies consolationis (cf. *Lightfoot*, Horae hebr. ad Ioan. 14,16). Quare Christus lugentibus promittit eam consolationem quam tempus messianum affert; lugentes apti sunt et digni qui consolationis messianae modo quodam eminenti fiant participes. Haec igitur consolatio non est unice de altera vita explicanda (*S. Hil. Greg. nyss. Arnoldus*, *Alb. Cai.*), sed cum *S. Chrys.* dici debet et hic et illic lugentes accipere consolationem (sim. *Ians. Lap.*), ad quod significandum praeter alia Christus promisit se missurum esse Spiritum sanctum paraclitum (*S. Aug.* lib. de serm. in monte). Plena ac perfecta consolatio utique reservatur vitae alteri, in qua Deus absterget omnem lacrimam ab oculis (Apoc. 7,17; 21,4) et in qua plene implebuntur verba : gaudete cum Ierusalem gaudio universi qui lugetis super eam, ut sugatis et repleamini ab ubere consolationis eius... quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos etc. (Is. 66,10-14).

Iudaei quidem magno desiderio appetebant regnum messianum; at eorum desideria in id potissimum ferebantur quod in vaticiniis messianis dominationem, pompam, prosperitatem rerum omnium, gloriam sonare videbatur. Corrigit id Christus statuens maximo desiderio ad illud bonum esse tendendum quod solum tamquam bonum verum ac praecipuum a Messia afferendum et efficiendum oraculis prophetarum describatur; unde v. 6 *beati qui esuriunt ac sitiunt iustitiam;* dicit *esurire ac sitire*, rem esse appetendam non quomodocumque sed cum omni cupiditate (*S. Chrys.*), dicit non solum magnitudinem, sed praevalentiam appetitus, ut *Cai.* notat, « esuries namque et sitis praevalent reliquis nostris appetitionibus; imperii siquidem, gloriae et reliquorum desideria posthabet esuriens ac sitiens ». Verba autem haec usurpari sensu metaphorico iam in vet. test. usuvenit; cf. Is. 55,1. Am. 8,11. Ps. 41,3; 62,2. Prov. 9,5 etc. Iustitia autem est status ille rectus quem Deus hominibus inesse vult, est norma illa divina secundum quam res omnes sunt ordinandae et administrandae. Quare iustitia dicit sanctitatem, dicit perfectam impletionem voluntatis divinae. Iam vero nihil fere frequentius est in vaticiniis messianis quam ut dicatur iustitiam vel iudicium, ius Dei, normam ac regulam illam quam Deus proposuerit iri adductum, effectum per Messiam vel ut tempus messianum describatur tamquam tempus sanctitatis, beneplaciti divini, summae felicitatis quae ex favore divino in homines sanctos et amicos Dei dimanet; vide v. g. Is. 4,3; 11,4 seq. 42,3; 53,11. Ier. 23,5; 30,9; 31,33; 33,15. Ez. 11,19; 36,26. Dan.

9,24. Os. 2,19; 3,5. Mich. 4,2; 7,18. Ps. 44,5; 71,4 etc. Proinde Christus illos dicit beatos qui in id animos dirigunt idque omnibus votis expetunt, ut in se et in aliis status ille rectus et norma illa divinitus proposita exprimatur. Quod cum in dies perfectius fieri possit ac debeat, opportune monet *S. Hier.* : « non nobis sufficit velle iustitiam, nisi iustitiae patiamur famem, ut sub hoc exemplo nunquam nos satis iustos, sed semper esurire iustitiae opera intelligamus ». Et apud quem fames illa ac sitis expleatur, ipse docet : qui sitit, veniat ad me (Ioan. 7,37; *op. imp.*) qui etiam huius famis exemplum nobis dedit : meus cibus est ut faciam voluntatem eius qui misit me, ut perficiam opus eius (Ioan. 4,34; *S. Aug.*). Sunt autem beati, quia *saturabuntur* illa scil. iustitia eiusque bonis; « miseri qui esuriunt et sitiunt temporalia, quoniam tales non continget unquam satiari; sed felices qui esuriunt et sitiunt iustitiam » (*Ians.*). Per Christum enim liberamur a lege peccati et mortis (Rom. 8,2); homo sub lege constitutus gemit : quis me liberabit de corpore mortis huius (Rom. 7, 24), at per Christum nobis virtus gratiae communicatur, ut iustificatio legis in nobis impleatur (Rom. 8,4); Christus enim eam nobis dat aquam quam qui bibunt iam non sitient in aeternum, sed aqua illa iis fiet fons aquae salientis in aeternum (Ioan. 4,13. 14). Quare saturitas haec in hac vita per Christum iam habetur, sed perfecte in altera vita, in qua scil. maiora erunt praemia Dei quam desideria avara sanctorum (*op. imp.*).

Nexum huius beatitudinis cum antecedentibus ex progressu quodam virtutum explicat *S. Ambr.* : « deposui peccatum, temperavi mores, delicta deflevi; esurire incipio et sitire iustitiam » (in Luc. lib. 5 n. 56); similiter *S. Chrom.* : « vere enim post poenitentiam, post luctus et lacrimas peccatorum quae alia nascitur esuries et quae sitis nisi iustitiae? sicut enim qui caliginem noctis emensus est, iam gestit proximam lucem, et qui choleram amaram digessit, escam concupiscit et potum, sic et mens hominis christiani postquam per luctus et lacrimas sua peccata digesserit, iam solam Dei iustitiam esurit atque sitit et merito eius quam desiderat satietate gaudebit ». Et similiter monet *S. Pasch.* eum qui delicta fleverit et lugeat per desiderium succensus coelestis patriae amore non posse non esurire et sitire iustitiam et *Ians.* advertit contemptis divitiis, honoribus, voluptatibus quorum trium contemptus in superioribus tribus significatus sit superesse, ut homo esuriat et sitiat iustitiam et virtutem.

Dubitari nequit quin iustitia eo sensu capienda sit quo prophetae pro tempore messiano iustitiam, iudicium, sanctitatem promittunt. Christus enim veram indolem regni sui describere vult et sicut in antecedentibus oracula respicit messiana, ita idem hoc loco facere iure censetur; idque eo magis tibi persuadebis, si et Is. 55,1 et Ioan. 4,13. 14; 7,37 perpenderis.

At aliqui tamen aliter explicarunt : ius quod negetur desiderare et iuris administrationem expetere; vel esurire ac sitire et penuriam rerum pati, quia ius illis suum non tribuatur (cf. *Mald.*), vel esuriem et sitim patienter tolerare; vel sponte ieiunare, ut ieiunio acquiras iustitiam; vel pro iustitia servanda privationem rerum tolerare (cf. *Lap. Ians. Calm.*). Sed iam *Bar.* advertit eiusmodi interpretationes a verbis Christi dissentire, neque enim dici esurire propter iustitiam (vel negatam, vel acquirendam etc.) sed ipsam iustitiam avide cupere esurientium instar ac sitientium. Neque verum est quod *Mald.* obiicit famem nunquam dici metaphorice; legis enim Am. 8,11 : ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem in terram, non famem panis neque sitim aquae, sed audiendi verbum Domini.

Pharisaei monendi erant : misericordiam volo et non sacrificium (Matth. 9,13) atque in tantum aberant ab affectu commiserationis erga peccatores ut Iesum eo nomine insectarentur quod peccatores benigne ad meliorem frugem reducere satageret; cum contemptu quoque et asperitate repudiabant afflictos, quia in morbis et miseriis amicorum Iobi exemplo non videbant nisi poenam pro peccatis iuste irrogatam (cf. Ioan. 9,34; in peccatis natus es totus); suae enim iustitiae tumore inflati miseros et peccatores aspernabantur. Quam longe autem eo animi affectu absint a regno Dei, Christus docet v. 7 *beati misericordes;* est autem misericordia ἔλεος secundum *S. Greg. nyss.* ἐπὶ τῶν δυσφορούντων ἐπί τισιν ἀνιαροῖς ἀγαπητικὴ συνδιάθεσις et misericors dicitur qui aliorum necessitatibus compatitur (*Arnoldus*); ab hoc quippe misericordia dicta est, ut in corde miserias aliorum nostras faciamus (*S. Pasch.*), cum sit quaedam animi affectio qua affligimur alienis malis (*S. Br.*) vel ut *S. Aug.* definit, alienae miseriae quaedam in nostro corde compassio (de Civ. D. 9,5). Eo virtutis defectu quantopere pharisaei recesserint a legis instituto et quantopere deceat eam virtutem aemulari eos qui regni Dei consortes esse voluerint, ex eo iam apparet quod, uti monet *S. Greg. nyss.*, in multis locis s. Scripturae nomine misericordis Deus appellatur; « sic David in psalmis, sic Ionas in sua prophetia, ita magnus Moyses in multis locis suae legislationis nominat numen divinum »; atque revera in Scripturis a misericordia Deus maxime praedicatur (*Ians. Sylv.*) atque haec animi affectio in Messia quoque a prophetis annuntiatur (Ps. 71,12-14. Is. 11,4; 42,3; 50,4; 53,5; 61,1. Ez. 34,16). Unde qui misericordes sunt, vere Dei imitatores exsistunt (*Cai.*). Merito autem notionem quam latissime concipiunt, non solum ut egentibus subsidia praestentur, vel si quis non possit, ut saltem sermone et lacrimis misericordiam exhibeat (*Theoph.*), neque solum ut alter alterius onera portet (*S. Hier.*) et inimicis quoque amorem

ostendat (*S. Chrom. op. imp.*), verum : « misericors est qui monet errantem, docet ignorantem, consolatur afflictum, vestit nudum, pascit esurientem, condonat peccanti in se debita, orat pro peccatoribus, aut denique qui quidquid habet dotis, aliis sublevandis ac refocillandis impendit » (*Ians. Suarez* l. c. n. 14; sim. *Fab. Dion. Bar.*).

Qui ita affecti sunt, ipsi quoque *misericordiam consequentur;* qua voce salus messiana tamquam donum a Deo pro liberalitate sua et gratia dandum describitur. Quare Christus ea quoque voce superbiam retundit pharisaeorum qui sibi utpote filiis Abraham (3,9) eam salutem deberi quasi titulo iuris existimabant. Sed eo modo Christus loquitur de Dei gratia et miseratione, sicut iam apud prophetas salus ac liberatio messiana describitur ut beneficium quod Deus gratuito largiatur ita, ut omne populi meritum excludatur; cf. Is. 48,11 propter me, propter me faciam et 43,22-25 ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me, Ez. 16,61-63; 36,32. Os. 2,19 sponsabo te mihi in misericordia et miserationibus, Mich. 7,18-20; Soph. 3,19. Zach. 12,7. 10. — Modus quidem loquendi, ut *S. Chrys.* dicit, videtur aequalem inferre retributionem; « at retributio est ipso opere bono longe maior: ipsi namque miserentur ut homines, sed misericordiam consequentur ab universorum Deo; non sunt autem aequales humana miseratio et divina, sed quantum inter malitiam et bonitatem discrimen est, tantum inter hoc et illud ». — In hac itaque beatitudine mens pharisaica duplici telo confoditur et quam inepta sit regno messiano declaratur.

Quomodo haec misericordia ex antecedentibus enascatur, explicatur in *gl. ord.*: « quia si praecesserit vera humilitas et animus mansuescat et suos et aliorum casus fleat et iustitiam esuriat, post nascitur vera misericordia. Tunc enim miserias alienas faciet suas et pro viribus iuvabit, et si iuvandi facultas deest, compassio non deerit : estote misericordes, sicut et Pater vester misericors est, id est, ad hoc misereamini ad quod et Deus, ut bonitas redundet in omnibus »; sim. *S. Pasch.* Apposite monet *Coleridge* (The public life II p. 240) de vi prophetica et creatrice horum Christi verborum : *beati misericordes,* quippe quibus in Ecclesia innumerabilia instituta sunt ad miseriam omnis generis levandam et plurimi incitati sunt et incitantur ut se et omnia sua servitio et commodis aliorum impendant.

Pharisaei de munditie externa levitica magnopere solliciti (Marc. 7,3 seq.) internam mentis animique puritatem negligebant; quare eos hypocritas vocat Christus « quia mundatis quod deforis est calicis et paropsidis, intus autem pleni estis rapina et immunditia, quia similes

estis sepulcris dealbatis,... sic et vos aforis quidem paretis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi et iniquitate » (Matth. 23, 25 seq.). Contra hanc pharisaeorum mentem (*Bar. Ians. Lamy, Calm. Schanz*) Christus munditiem postulat longe sublimiorem v. 8 *beati mundo corde;* animi scil. puritatem et munditiem hominem reddere beatum affirmat. Ex hac contra pharisaeos doctrina etiam colligendum erit quos vocet corde mundos. Sunt quidem qui id presse accipiant de castitate, uti *Teoph. Arn. Schegg;* alii de corde simplici, sincero : hoc est ergo mundum cor quod est simplex cor (*S. Aug. Bed. Rab. Zach. chrys. Men. Lamy, Schanz*), vel de casto vel simplici corde *Mald.;* « mundos autem hic vocat, eos qui universalem virtutem possident nulliusque sibi mali conscii sunt, sive eos qui in continentia vivunt » (*S. Chrys. Euth. Calm.*); at longe plerique in universum explicant de munditie ab omni vitio et perturbatione animi; ita *S. Basilius* (reg. brev. 280; *M.* 31,1280) eum intelligi dicit qui Dei mandatum non spreverit aut praetermiserit aut neglexerit, *S. Greg. nyss.* eum qui cor suum ab omni creatura atque vitiosa affectione expurgaverit, *S. Chrom.* eum qui sit sine aliqua malitiae lippitudine, *S. Hil.* eum in quo nihil sit sordidum ac pollutum, sit animi nitor et vitae puritas, *S. Hier.* eum quem non arguit conscientia ulla peccati et similiter *S. Leo, S. Pasch. Br. Arnoldus, op. imp. Ans. laud. Alb. Fab. Tost. Dion. Cai. Salm. Ians. Lap. Suarez, Bar. Sa, Sylv. Men. Gord. Coleridge* l. c. p. 271, *Fil. Meschler* I p. 294. Atque haec explicatio erit retinenda. Ea enim pharisaeis quam maxime opponitur, eam ipse Christus videtur proponere a contrario cum dicat : quae procedunt de ore, de corde exeunt et ea coinquinant hominem; de corde enim exeunt cogitationes malae, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiae; haec sunt quae coinquinant hominem (Matth. 15,19. 20; *S. Br.*). Cor itaque a Christo ut fons peccatorum significatur; proinde cordis mundities omnem dicit internam veramque puritatem et sanctitatem.

Ad rem scribit *Bar.* : « subscribo huic sententiae, quoniam si Christus castos voluisset significare, proprio nomine significasset, quemadmodum misericordes et pacificos; deinde quia quantum fieri potest nomina in sua propria significatione sunt retinenda, mundi vero corde propria significatione ii nominantur qui nullius criminis mortiferi sibi conscii sunt; praeterea quia potest quis castus esse et immundus corde, si aliquo mortifero scelere sit inquinatus; denique quia munditia cordis universam munditiem complectitur, non solius castitatis quae est pars munditiei » et affert Ps. 23,4 et Prov. 20,9. Isti praedicantur beati, quia *ipsi Deum videbunt,* « accommodata

redditio; nam ut qui purioribus sunt oculis melius colores vident, ita qui puriore sunt corde melius Deum videbunt » (*Mald.* sim. *Bar. Ians.*); nam ut *Ians.* notat, quod pituita aut squamae sunt oculis, hoc peccata sunt animis. Haec promissio adimpletur ad litteram in altera vita in visione beatifica, cuius nemo particeps erit nisi ab omni macula purgatus fuerit; ex parte autem etiam in hac vita adimpletur quandoquidem puri corde capaciores sunt cognitionis Dei quae haberi potest in hac vita et Deus iis sese communicat. Nam « si speculum si fuerit mundum, tunc accipit imagines, ita et anima pura faciem Dei et Scripturarum scientiam suscipit » (*Theoph.*). Dictione *Deum videbunt* Christus ea oracula messiana in mentem revocare videtur, quibus promittitur fore, ut videat populus lucem magnam, gloriam Domini, salutare Dei, decorem Dei, regem in decore suo (Is. 9,2; 33, 17; 35,2; 40,5; 52,10; 60,2; 66,14. 18). Docet itaque Christus praeparationem mentis ad Deum magis cognoscendum et demum clare videndum, « non consistere in perfectione partis speculativae, sed in perfectione mentis et partis affectivae » (*Ians.*). In templum veteris foederis ingrediebantur levitice mundi; in sanctuarium novi et ad Dei faciem non patet aditus nisi iis qui animorum puritate Deo placent. Igitur iterum docet Christus regnum suum non consistere in fastu et pompa, sed in sanctitate.

Regnum messianum in oraculis prophetarum frequenter describitur ut regnum pacis, afferens pacem, abundantiam pacis, pulchritudinem pacis, tamquam pactum pacis etc. et ipse Messias appellatur princeps pacis, pax, dans pacem, loquens pacem gentibus (cf. Ps. 71,3. 7. Is. 9,6. 7; 26,3. 12; 32,17; 52,7; 54,10. 13; 60,17; 66,12. Ier. 33,6. 9. Ez. 34,25; 37,26. Mich. 4,3; 5,5. Agg. 2,10. Zach. 6,13; 9,10). Exhibetur itaque regnum messianum quod pacem in terris efficiat et omnes gentes in societate pacis et fruitione pacis inter se coniungat et uniat. Quae cum sit indoles regni messiani, ab eo regno sese excludunt ac recedunt quicumque alios populos vel odio insectantur vel servitute sibi subiicere cupiunt; utrumque autem apud pharisaeos pro sua superbia et elatione et suae stirpis admiratione nimia erat in moribus positum. Christus vero eos beatos praedicat regnique sui consortes, qui quemadmodum ipse est pacem largiens et efficiens, etiam pro sua parte pacem colunt, pacem conciliant; unde v. 9 *beati pacifici*, εἰρηνοποιοί. Vim vocis declarat *S. Greg. nyss.*: εἰρηνοποιός ἐστιν ὁ εἰρήνην διδοὺς ἄλλῳ; etiam *pacificum* eodem modo explicant *S. Chrom. Hier.* (pacem facientem), *Ambr.* (pacem aliis ferentem), *Bed.* (alios pacificantem invicem) *Br.* (discordes pacificantem) *Arnoldus*, *Fab. Dion. Salm.* (pacis conciliatorem), *Mald. Suarez, Sylv. Lamy, Calm.* etc.

Quae notio multa complectitur; talis enim non solum pro se debet esse amans pacis, sed pacem tueri, confirmare, ubique quaerere, eam lenitate, patienta, clementia, obsequio publice et privatim, domi et foris colere (*Calm.*); dein operam dare ut discordes reconciliet et concordiam pro viribus seminet et promoveat. Neque ab effectione pacis videtur excludi posse illa pax maxime sublimis quam Messias attulit et quam eius discipuli quoque efficere student, ut scil. pax restituatur homini cum Deo, ut peccatores Deo reconcilientur. Ita explicat *S. Basilius :* « quis est εἰρηνοποιός qui a Christo beatus praedicatur? qui Domino cooperatur iuxta apostolum qui dixit : pro Christo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos, obsecramus pro Christo, reconciliemini Deo » (reg. brev. 215; *M.* 31,1225) et *S. Chromatius :* « potior et sublimior pacificatio intelligenda est a nobis; illam dicam qua homines gentiles, inimici Dei, per instantiam doctrinae adducuntur ad pacem, qua peccatores emendantur et Deo per poenitentiam reconciliantur » etc. et similiter explicant *Theoph. Euth. Br. Dion. Salm. Ians. Reischl*, *Coleridge* p. 317, *Meschler;* cf. Is. 52,7 quam pulchri super montes pedes annuntiantis et praedicantis pacem.

Quam excellens autem hoc studium pacis restituendae ac promovendae sit, declaratur *quoniam filii Dei vocabuntur;* Deus enim est Deus pacis (2 Cor. 13,11); proinde qui pacem efficiunt ac promovent, imitatores sunt τῆς θείας φιλανθρωπίας, qui id quod proprium est divinae efficientiae in sua vita ostendunt (*S. Greg. nyss.*). Unde in se referentes hanc Dei imaginem ac naturam, filii vocantur (*Zach. chrys. Alb. Mald. Dion. Calm. Fil.*). Cum hac ratione intime cohaeret altera quam alii afferunt (*S. Chrys. Theoph. Euth. Chrom. Br. Arnoldus*), quia Christum, unigenitum Dei Filium imitantur opus illud quod ipse suscepit promoventes et ita eius in se similitudinem exprimentes. Filii autem Dei *vocabuntur,* i. e. ut tales apparebunt, celebrabuntur (*Ians. Mald.*); ii enim quibus bonum illud quod omnes appetunt et quod tamen saepe turbatur suo interventu restituerint eos agnoscent et laudabunt tamquam veros filios Dei pacis et Deus ipse qui est pax et caritas eos ut filios sibi carissimos amplectetur qui operi illi studiose insistunt quod ipsi maxime cordi est. Ut filii, heredes quoque sunt Dei; iis itaque singulari titulo hereditas regni coelestis bonorumque Dei scribitur. Qualis excellentia in titulo et dignitate filii Dei contineatur, pluribus praeclare prosequitur *S. Greg. nyss.:* « filium Dei fieri omnem plane superat felicitatem; quaenam enim verborum excogitatio, quaenam ex nominibus conflata significatio tantae promissionis donum complectetur? quodcumque vehementiore

mentis intentione aliquis cogitaverit, supra illud prorsus est id quod significatur; si bonum vel carum et honorandum vel sublime nominaveris id quod iuxta beatitudinem hanc per promissionem propositum est, amplius quam pro significatione illorum nominum declaratur » etc.; idque inter alia illustrat ex eo quod est homo in se (terra ac cinis, fenum omnis caro, vanitas, miseria) et ex sublimitate adoptionis divinae (de beatit. oratio 7; *M.* 44,1277 seq.).

S. Stephanus quaerit ex Iudaeis : quem prophetarum non persecuti sunt patres vestri (Act. 7,52)? idemque Iesus innuit : Ierusalem quae occidis prophetas etc. (Matth. 23,37). Insuper frequentes sunt in vet. test. querelae de oppressione et aerumnis piorum (Ps. 36,1; 38,2; 72, 3. Iob 9,22; 12,6). Inde iam concludi potuit fore ut etiam in regno messiano pii non plane eximantur ab infestationibus malorum. Etiam clarius id colligi potuit ex aliquibus vaticiniis messianis; ita si Messias veluti pugnator describitur qui habet certaminis socios (Ps. 44,4-8) id quod magis declaratur Zach. 13,7 : percute pastorem et dispergentur oves, et si apud Ioel 3,9 seq. praedicitur in ipsa periodo messiana fore incursus hostiles quibus fortiter sit obviandum (cf. Comment. in Proph. min. I p. 240) vel si apud Zachariam theocratiae quoque instauratae certamina et persecutiones instare edicitur cap. 12 seq. (cf. Comment. II p. 359 seq.). Hisce itaque consideratis infestationes fore regni messiani facile sequitur. Idque Christus aperte docet et contra iudicia hominum mundanorum et contra pharisaeorum odia quibus adversarios esse persequendos et opprimendos existimabant ipse praedicat v. 10 *beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam;* monet non homines qui persequantur sed causam considerare oportere (*op. imp.*); iustitia autem summum illud bonum est quod regno messiano nobis affertur et in quo ratio quasi eius praecipua continetur; vide ad v. 6; iustitia summa quaedam est et comprehensio virtutum, vel ut *S. Chrys.* loquitur, tota animae philosophia. Proinde beatus is est qui propter regnum messianum vel propter aliquid ad illud pertinens aut propter aliquam virtutem infestationes, odia, inimicitias, varia damna et incommoda obire debeat. Quam doctrinam praeclare proponit quoque S. Petrus : si bene facientes patienter sustinetis, haec est gratia apud Deum... nemo vestrum patiatur ut homicida aut fur; si autem ut christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in isto nomine (1 Petr. 2,20; 4,15).

Quanta sit in tali perpessione praestantia, multis explicant et commendant; ita *S. Greg. nyss.* hanc beatitudinem vocat verticem omnium beatitudinum in summo gradu boni ascensus positum; *S. Hier.* considerari vult octavam verae circumcisionis beatitudinem terminari

martyrio; *S. Aug.* in ea consummatum perfectumque ostendi et probari asserit (de serm. D. in monte 1,3. 10); ibi contineri probationem omnium in igne *Salm.* affirmat et *Ians.* non solum maiorem ceteris perfectionem, sed absolutam perfectionem, « maioris enim est perfectionis pro praestita et adimpleta iustitia tolerare persecutiones quam quae sunt iustitiae facere, et maiorem caritatem nemo habet quam ut animam suam ponat pro iustitia et pro Christo ». Sunt autem beati, *quoniam ipsorum est regnum coelorum;* vide ad v. 3, ubi eadem promissio, unde octava beatitudo, ut *S. Aug.* loquitur, ad caput redit. Tales itaque singulari quadam et praecipua ratione apti sunt ad regnum messianum in se aliisque promovendum et ad plenissimam eius in altera vita possessionem. Uti in v. 3, ita hic quoque non oportet cum pluribus (*Schegg, Arn.*) verba unice de altera vita intelligere; ibi utique ut in termino ad quem tendit regnum messianum, plena habebitur fruitio eius bonorum, et hac spe sese confortent ac solentur necesse est quicumque persecutiones tolerant : « regnum coelorum, ecce finis et eventus divinorum certaminum et propter Deum susceptorum periculorum, laborum remuneratio, sudorum praemium » (*S. Greg. nyss.*). In ipso *regno* iis qui persecutionibus erant obnoxii promittitur dominatio, gloria, potestas; in regno *coelorum* continetur gloriae magnitudo et perpetuitas; quare ex ipso praemio apparet : non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam; id enim quod in praesenti est momentaneum ac leve tribulationis nostrae supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operatur in nobis (Rom. 8,18. 2 Cor. 4,17); cf. *Coleridge* l. c. p. 348. Merito itaque cum *S. Chrom.* concludimus : « sic denique ad illum summum gradum ad ipsum caput atque fastigium suos auditores adducit Christus, non tantum ut sustineant patiendo, sed etiam ut moriendo congaudeant ».

Seriem beatitudinum logice dividere duplici modo *S. Thomas* tentat. Et prius quidem ex eo procedit quod in istis verbis includitur omnis plena beatitudo; omnes quidem homines ait appetere beatitudinem, at differre in iudicando de ea. Inveniri autem quadruplicem opinionem; eam consistere in exterioribus tantum, in affluentia temporalium, aut in eo quod homo satisfaciat voluntati suae (i. e. appetitui irascibili, concupiscibili, cupiditati dominandi) aut in virtutibus vitae activae vel contemplativae; contra eas opiniones poni beatitudines. Altero modo progreditur ex notione virtutis; virtutem autem tria facere : removere a malo (scil. cupiditatis, crudelitatis sive inquietudinis, voluptatis noxiae), operari et facere operari bonum (iustitiae scil. et misericordiae), disponere ad optimum. Ita in expositione evangelii Matthaei. In comment. in librum 3 sentent. dist.

34 qu. 1 art. 4 ordinem beatitudinum describit secundum quod ab exterioribus homo magis ad interiora progreditur: « maxime extrinseca sunt bona temporalia exteriora; post hoc autem passiones innatae; post hoc operationes propriae exteriores; post hoc compassio interior; post hoc apprehensio; post hoc ordinatio; passio vero illata ponitur ultima quasi aliorum manifestativa ». Vide quoque Sum. 1,2. qu. 69 art. 3. — Haec aliaque excogitari possunt et profecto istis beatitudinibus omnes continentur virtutes earumque pro vita applicatio nullis circumscribitur limitibus. Sed in ipsa explicatione satius erit ob oculos habere Christum eas statuisse, ut contra falsam Iudaeorum de regno messiano notionem et exspectationem indolem regni sui et quid a suis postularet secundum ea proponeret quae iam in vaticiniis adumbrata erant. Quare in singulis beatitudinibus expedit inquirere in varias Iudaeorum opiniones et in vaticinia messiana.

Ex tempore S. Augustini etiam sollemne erat has beatitudines conferre ad dona Spiritus sancti; videtur mihi, dicit, etiam septiformis operatio Spiritus sancti his gradibus sententiisque congruere: timor Dei congruit humilibus (pauperibus spiritu), pietas mitibus, scientia lugentibus, qui iam cognoverunt in Scripturis quibus malis vincti teneantur; fortitudo congruit esurientibus et sitientibus iustitiam, consilium misericordibus, intellectus mundis corde, sapientia pacificis; octava autem sententia ad caput redit perfectumque hominem declarat (de serm. D. in monte 1,4. 11. 12; similiter *Rab. Zach. chrys.*). S. Thomas praeter hanc attributionem qua, uti ait, motiva beatitudinum considerantur, aliam proponit qua conformitas materiae attenditur: « et secundum hoc primae omnes quinque beatitudines possunt attribui scientiae et consilio tamquam dirigentibus, sed inter dona exsequentia distribuuntur, ita scil. quod esuries et sitis iustitiae et etiam misericordia pertineat ad pietatem, mititas autem ad fortitudinem; paupertas vero et luctus pertinent ad donum timoris, quo homo se retrahit a cupiditatibus et delectationibus mundi » (Sum. 1,2 qu. 69 art. 3).

Quaestio etiam mota est quot beatitudines numerari deberent. Septem esse numerandas contendunt *Tostatus* (in Matth. 5 qu. 86) et aliqui recentiores (*Koestlin, Ewald, Hilgenfeld* aliique; cf. *Schanz*). Ratio quam *Tost.* affert est quia octava quae dicitur non sit distincta a praecedentibus, sed magis sit quaedam confirmatio praecedentium, uti S. Augustinus loquatur, « et apparet hoc quia in ceteris beatitudinibus ponuntur distincta praemia, in octava autem ponitur primum scil. regnum coelorum ». Recentiores pro eo numero arguunt ex sanctitate numeri septenarii; alii praeterea addunt in septem istis cerni ordinem optimum; nam in v. 3-5 describi conditionem civium regni messiani, in v. 6-9 totam eorum agendi vivendique rationem et septem istis etiam congruere praemium septies speciali modo propositum. Neque defuerunt qui ob v. 11 novem ponerent beatitudines; ita v. g. loquitur *Ians.*: « post septem beatitudines superiores quae in actione aliqua consistunt, iam subiunguntur duae beatitudines consistentes in laudabili passione »; immo *Delitzsch* propter v. 11-12 decem nume-

rari vult. At v. 11 esse separandum a praecedentibus veteres iam bene perspexerunt. Audiatur v. g. *S. Augustinus:* « sunt autem omnes istae octo sententiae; iam enim cetera compellans loquitur ad illos qui aderant, dicens : *beati eritis*... superiores autem sententias generaliter dirigebat; non enim dixit : beati pauperes spiritu, quoniam vestrum est regnum coelorum » etc.; similiter *Ans. laud. Thom. Tost.* etc. Doctrina enim generatim proposita fit in v. 11 seq. specialis applicatio et adhortatio, quia persecutiones sustinere et difficile est et instabat iis qui Christo adhaerebant (cf. Ioan. 9,22).

Merito itaque longe plerique retinent octo beatitudines esse numerandas. Neque obstat ratio ex sanctitate numeri septenarii deprompta. Nam ex eo quod iste numerus sacer est non sequitur eum debere ubique inveniri; dein etiam numerum octonarium mystice posse commendari, iam ostendit *S. Aug.* dicens octavam sententiam significari fortasse et circumcisione octavo die et Domini resurrectione post sabbatum qui sit utique octavus idemque primus dies et celebratione octavarum feriarum et numero ipso Pentecostes, « quo die missus est Spiritus sanctus, quo in regnum coelorum ducimur et hereditatem accipimus et consolamur et pascimur et misericordiam consequimur et mundamur et pacificamur atque ita perfecti omnes extrinsecus illatas molestias pro veritate et iustitia sustinemus » (l. c. 12). Et addit *Ians.* numerum hunc declarari octo illis gradibus quibus apud Ezechielem ascendatur in spirituale ac mysticum templum (Ez. 40,34) et observari etiam a S. Petro qui describat quibus rebus nobis ministretur introitus in aeternum regnum Domini nostri Iesu Christi : ministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam etc. (2 Petr. 1,5 seq.).

b) Quid a suis exigat 5,11-16.

5,11. Beati estis, cum maledixerint vobis et persecuti vos fuerint et dixerint omne malum adversum vos mentientes propter me, 12. gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis; sic enim persecuti sunt prophetas qui fuerunt ante vos. 13. Vos estis sal terrae. Quod si sal evanuerit, in quo salietur? ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras et conculcetur ab hominibus. 14. Vos estis lux mundi; non potest civitas abscondi supra montem posita, 15. neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed supra candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt; 16. sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona et glorificent patrem vestrum qui in coelis est.

5,11. Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσιν καὶ εἴπωσιν πᾶν πονηρὸν καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ, 12. χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτως γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν. 13. ὑμεῖς ἐστὲ τὸ ἅλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι, εἰ μὴ βληθὲν ἔξω καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. 14. ὑμεῖς ἐστὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη, 15. οὐδὲ καίουσιν λύχνον καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσιν τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ· 16. οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσιν τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

In v. 11. addunt ρημα ad πονηρον C E K M S U V Γ Δ Π q syr (utr) Or Const Op; ψευδομενοι omittunt D b c g[1] h k m Or Lcif Hil; legunt ενεκεν δικαιοσυνης D 47. a b c g[1] k; om Lcif; addunt : maledixerint vobis *homines* dub lich[c] med rush wil steph sixt; omittit fuld *propter me*. In v. 12 addunt U b c k syr (cu) οι πατερες αυτων. In v. 13 al codd et pp *fatuum* vel *infatuatum fuerit;* fuld *proiiciatur;* βληθεν εξω κατ. ℵ B C 1 33 syr (p cod) Or; plerique codd habent uti vulg βληθηναι εξω και κατ. In v. 15 fuld *ut et luceat*, ox in marg *et lucet*, lind *et lucent*. In v. 16 eg rush *magnificent*, sicut Chromatius legit.

In v. 3-10 Christus leges proponit quibus regnum suum consistere suosque regi ac dirigi vult. Iam in v. 11 mutata dictione (beati *estis* etc. vide supra) indicat se ex generali modo loquendi ad singula quaedam et particularia descendere. Cum leges illae notionibus hominum mundanorum sint oppositae ideoque regnum Dei non possit non esse expositum infestationibus, ad solatium et doctrinam suorum ultimam beatitudinem magis explicat. Poterat enim a plerisque existimari fore ut regnum messianum, utpote regnum pacis ac felicitatis, ab omnibus magna animorum voluptate salutaretur ac susciperetur; unde ne rei novitate turbentur et offendantur, sed ut e contra in insectationibus et odiis hominum animos virtute erigant, ultimam beatitudinem pluribus prosequitur et repetit, quia est difficilior (*Tost.*). Et persecutionem in suas quasi partes dividens singula explicite enumerat, quo facilius animi ad illa subeunda praeparentur. Trià autem monet sustinenda, duo in praesentia, contumelias in verbis et iniurias in factis, et unum in absentia, detractiones (*S. Thom.*); ὀνειδίζειν enim idem est ac probra in alios coniicere; persequi ad operis et facti iniurias (*Ians.*), ad insidias, ad expulsiones pertinet, ultimum ad omne genus criminum quod iis imputetur. Quam grave hoc sit ac molestum, *S. Chrys.* et ex eo *Ians.* ostendunt in Iobi exemplo : « Iob ipse adamas et petra firmior, cum opes amisit et intoleranda passus est, filiis orbus repente factus, cum videret corpus suum vermibus scatere instantemque uxorem, omnia facile passus est; cum autem vidit amicos sibi exprobrantes insultantesque pravamque de se existimationem habentes dicentesque ipsum propter peccata sua haec perpeti et nequitiae suae poenas dare, tunc turbatus est vir ille fortis et magnus » (*S. Chrys.*). Verum duas addit conditiones quibus haec beatitudo consistere unice potest, ut calumnias illas malevoli dicant *mentientes adversum vos* — alias enim qui male audit, non modo non est beatus, sed miser (*S. Chrys. Euth.*) — et ut omnes illae insectationes fiant *propter me;* supra dixerat *propter iustitiam;* iam in applicatione se ipsum ponit, eius scil. iustitiae auctorem ac largitorem. Nam prout ipse positus est in signum cui contradicetur et prout ipse impetitus

est a diabolo, ita qui ipsum sequuntur pari ratione persecutionibus mundi et diaboli exponuntur.

Sed tantum abest ut terreat, ut ad maximam laetitiam et exsultationem suos provocet v. 12 *gaudete et exsultate;* non solum praemium beatificans promittit sed dicit : cum haec experiemini, non solum non frangamini animo per huiusmodi mala nec deploretis vestram conditionem quasi a Deo neglecti, sed gaudete animo animique laetitiam exteriore gestu et exsultatione ostendite (*Ians.*). Ecce, sancti veteris foederis in aerumnis bonorum turbabantur vel etiam indignabantur; alia est novi foederis perfectio et merito *Cai. Sylv.* ex hoc gaudii praecepto magnitudinem gratiae futuram in tolerandis iniuriis propter Christum illatis colligunt. Istud gaudium prae se tulerunt apostoli Act. 5,41, hoc commendat Iacobus 1,2. Cur autem sit exsultandum, additur quia *merces vestra copiosa est in coelis;* significat Christus immensitatem ipsius praemii quod nulla nominata mensura exprimi possit (*Ians.*) et bene notant *Cai. Sylv.* in nulla alia beatitudine felicitatem aeternam sub ratione debiti promitti; « merces enim non ex gratia datur (sola), sed ex iustitia redditur pro opere, ut intelligamus ad tantam evectos celsitudinem incarnati Verbi discipulos, ut etiam debita sibi vindicent aeternae gloriae praemia » (*Cai.*). Cum Christus de mercede loquatur, verum acquiri posse meritum docet coelestemque beatitudinem et gloriam augeri pro ratione et multitudine meritorum. Quare locus hic classicus de meriti ratione iure expenditur contra protestantium placita (cf. *Ians. Lap. Schanz*). Dicitur *copiosa*, « inexplicabilis magnitudo ac qualitas mercedis insinuatur non explicando quae aut qualis sit ista merces » (*Cai.*), *in coelis*, itaque quae finiri aut amitti nequeat. Horum verborum praeclarissimum commentarium habemus in sanctis martyribus et in Patrum scriptis de exhortatione et laudibus martyrii v. g. S. Ignatii ep. ad Romanos, S. Cypriani exhort. ad martyrium. Porro cur gaudeant certi de mercede, alia additur ratio efficax : *sic enim* i. e. eodem enim modo *persecuti sunt prophetas;* viros illos omnium ore laudatos et ab omnibus admirationi habitos proponit Christus, quibus praemium eximium esse reservatum apud omnes constabat (cf. 10,41); in iis autem simul discant pios experiri persecutiones « non esse novum, non esse inusitatum; illorum igitur exemplum vos doceat, si illorum vos beatitudo delectat » (*S. Br.* sim. *Cai. Sylv.*). Pariter in iis apparet non posse esse cuiquam offensioni aut scandalo, si ipsi illi qui a Deo speciali modo mittuntur insidiis et insectationibus malevolorum interimuntur. De prophetis autem sermonem inferens indicatChristus suos succedere in locum prophetarum (*Lap.*), intrare in eorum here-

ditatem et opus eorum continuare (*S. Chrys.*) et sortem regni sui iam similitudine quadam esse delineatam in sorte prophetarum et inter utramque intercedere rationem typicam.

Ad quos autem Dominus loquitur? Plerique iam a v. 11 sermonem speciali modo dirigi statuunt ad discipulos (*S. Chrys. Hil. Hier. Rab. Br. Zach. chrys. Thom. op. imp. Ians. Bar. Arn. Schegg*, *Schanz*, *Fil. Keil*, *Weiss* etc.) et aliqui id ex mentione prophetarum v. 12 manifestum esse censent (*Euth.*); alii a v. 13 specialiter ad apostolos fieri sermonem contendunt (*gl. ord. Alb. Dion.*); alii sermonem ita dirigi ad apostolos, ut tamen etiam ad omnes transferatur, aperte indicant; ita *S. Chrom.* qui ad v. 13 scribit : « infatuari autem eos ostendit qui cum semel per fidem et sapientiam coelestem eruditi fideles ac stabiles debeant permanere, relicta fide et sapientia divina aut in haeresim ruunt aut ad stultitiam gentilium redeunt » et similiter ad v. 15. Eodem modo *S. Pasch.* loquitur ad v. 11 : « supra generaliter absolute omnibus illa dicuntur, hic vero specialiter apostolos eorumque sequaces pro iustitia passuros expressius pronuntiatur; sed tamen et illa apostolis et haec universis pro Christo patientibus conveniunt ». *S. Augustinus* autem et *Beda* sermonem ad eos fieri dicunt qui aderant; aderant autem et discipuli et turbae. Quid igitur statuemus? Omnes facile concedent verba Christi v. 11-16 eximio quodam modo convenire discipulis vel apostolis. Hi enim praeprimis persecutiones experti sunt; hi praecipua ratione dici debent sal terrae, lux mundi etc.; at inde concludi nequit verba ea ad solos dirigi discipulos, neque dici potest Christum dictione mutata et compellatione illa (*estis, vobis, vos* etc.) solos alloqui discipulos. Nam eodem modo loqui pergit per totum sermonem, neque tamen dici potest integrum sermonem ad solos dirigi discipulos. Ergo ex allocutione nihil sequitur pro solis discipulis. Neque id confici potest ex argumento v. 11-16. Et de persecutionibus quidem dubitari nequit quin monitio et promissio Christi ad omnes spectet omnibusque fidelibus optime conveniat. Neque quod de sale dicitur, necessario solis congruit discipulis vel doctoribus. Nam eadem comparatione vel eadem parabola utitur Christus in sermone ad turbas habito Luc. 14,34. Neque *lux mundi* v. 14 ad solos apostolos debet restringi. Nam, ut iam *S. Chrom.* advertit, saepius in s. litteris ipsi fideles nomine lucis designantur; vide Phil. 2,15 : inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, Eph. 5,8 nunc autem lux in Domino, 1 Thess. 5,5 filii lucis estis; Prov. 4, 18. 1 Petr. 2,9 etc. Cum itaque in subsequentibus sermo certe fiat ad omnes et in v. 13-16 talia dicantur quae alibi etiam de fidelibus usurpentur, existimo etiam v. 13-16 non ad solos discipulos dici, sed

enuntiari generatim de iis qui Christi sunt et pro uniuscuiusque munere vel dignitate ea ad singulos applicari, maxime autem ad apostolos, id quod ex eorum missione et officio intelligitur. Ita etiam nexus cum antecedentibus melius constat (cf. Coleridge III p. 3).

Postquam leges generales regni sunt propositae et in iis illae virtutes ostensae quibus regnum possidetur, declarat Christus solum eos qui istis virtutibus praediti sint aptos esse per quos homines ad salutem adducantur. Id autem explicatur sermone parabolico; et quidem v. 13 *vos estis sal terrae;* prophetae fere unice pro Israelitis laborabant; aliter qui Christi sunt et eius mentem in v. 3-12 expressam induerunt; hi designantur *sal terrae* i. e. pro omnibus hominibus (*S. Chrys. Ians.*). Uti *S. Hil.* monet, proprietas est quaerenda dictorum, quam ipsius salis natura monstrabit; hic enim incorruptionem corporibus quibus fuerit aspersus impertit et ad omnem sensum conditi saporis aptissimus est. Duos igitur effectus salis communiter memorant: corruptionem impedit, cibum insipidum condit et sapidum acrimonia sua reddit. Ita discipuli Christi exemplo vitae et doctrina efficere debent, ut homines Deo antea abominabiles reddantur Deo grati et accepti, ut qui Deo accepti sunt a vitiorum corruptione conserventur (*Ians.*). Vim illam sanandi in sale propositam iam declaravit Eliseus mittens salem in aquas pessimas, quae sanatae sunt (4 Reg. 2,21; *S. Chrom. Thom.*); quot et quanta in mundo sanatione indigent? in doctrina Christi adest remedium; utinam essent ubique qui vita et doctrina haec remedia aliis applicarent! Cum sal a corruptione servet, symbolum est firmitatis ac stabilitatis; ideo foedus Dei cum populo appellatur foedus seu pactum salis (Lev. 2,13. Num. 18,19 hebr. 2 Par. 13,5) et quia sal condimentum est, sacrificiis addebatur ad exprimendum offerentium desiderium, ut sacrificia fiant Deo grata et accepta (Lev. 2,13; *S. Pasch.*). Eodem modo eorum est qui Christum in se exprimunt homines ad foedus Dei stabile ac perpetuum adducere eosque Deo sistere tamquam oblationem Deo gratam (cf. Rom. 15,16). Alii in sale cernunt symbolum sapientiae (*S. Pasch. Mald.*) quae acceptio non multum differt sensu; debent enim homines opere discipulorum Christi imbui vera sapientia, i. e. doctrina Christi, qua serventur a corruptione peccati et qua vita eorum reddatur Deo accepta et quasi sancto sapore condita, et uti *S. Chrom.* adnotat, sicut sal indiscrete omnibus opus est, regibus ac potentibus, divitibus ac pauperibus, servis ac dominis, sic et coelestis sapientiae verbum necessarium est cunctis, « quia sicut praesentem hanc vitam non sine salis usu habemus, ita quoque illam vitam aeternam sine dono sapientiae divinae adipisci non possumus ».

Quid vero, si illi qui sunt illuminati et gustaverunt donum coeleste (Hebr. 6,4) a praeclara sua dignitate exciderunt? *quod si sal evanuerit* vel infatuatum fuerit (uti legunt *S. Chrom. Aug. Hil.* id quod magis convenit ad μωρανθῇ; alterum supponit μαρανθῃ) i. e. si saporem et acrimoniam amiserit, *in quo salietur?* i. e. qua re ipse sal corruptus et insipidus salietur et ad pristinum saporem revocabitur? non exsistit alius sal quo reddatur sapidus. Ita esse cum plerisque explicandum (*S. Hier. Pasch. Cai. Ians. Mald. Lamy* etc.), patet ex seq. *ad nihilum valet ultra* etc.; quae sententiae non apte subiungeretur, si quaestio esset posita : qua re populus salietur (uti aliqui cum *S. Thom.* concipiunt). Quaerunt fiatne sal revera fatuus? affirmant pauci, plerique negant. Utrum verum sit, nihil in ea comparatione interest. Nam, ut iam *Cai.* monet, « conditionalis ista *si sal infatuatus fuerit, in quo salietur* est vera, etiamsi antecedens sit impossibile scilicet salem insulsum esse; significatur enim quod si effectus fuerit insulsus, in quo salietur? quasi dicat in nullo; sal enim si insulsus fuerit nullam rem habet qua ipse saliatur; res aliae insulsae possunt sale condiri, ipse vero sal si evanuerit a sua salsedine non habet quo condiatur ». Si quis enim postquam doctrina Christi est imbutus ab ea defecerit eamque spernit ac fastidit, non exsistit alia ab ea distincta qua sanetur et ad rectum tramitem reducatur. Unicum remedium repudiavit; quae ergo spes relinquitur? Eodem modo arguitur Hebr. 6,4 seq. et 10,26-29; et comparatione alia idem illustratur Ez. 15,2-5 : quid fiet de ligno vitis? si enim vitis iam non affert fructum, lignum est omnium maxime inutile. Vere fert proverbium : corruptio optimi pessima. Proinde ut caveant et sedulo donum acceptum servent, miseram apostatarum sortem exemplo salis infatuati delineat Christus : *nisi ut mittatur foras et conculcetur ab hominibus;* eiiciuntur ex regno Dei, evadunt opprobrium quasi lutum pedibus omnium conculcatum (cf. Is. 66,24. Dan. 12,2). Haec comparatio praeprimis convenit doctoribus ac praesidibus Ecclesiae, i. e. episcopis et sacerdotibus eorum adiutoribus. Qui si ipsi moribus et vita alieni sunt a doctrina Christi vel si non studiose adlaborant ut in officio salis perseverent et vividum illum doctrinae studiique virtutum vigorem conservent, quid iam efficere poterunt? non solum inutiles sunt, sed nocivi sibi et aliis; despiciuntur et maximo damno sunt Ecclesiae. De qua re *Cai. Ians.* graviter conqueruntur temporum suorum mala lamentantes.

Alia comparatione ostendit Christus quid per eos qui suo sint spiritu imbuti mundo debeat obvenire v. 14 *vos estis lux mundi;* lux dispellit tenebras, omnibus formam, colorem, pulchritudinem, splendorem impertit; lux ad omnem vitam necessaria est omnibusque

lux gratissima exsistit. Ipse Christus est lux vera quae illuminat hominem venientem in hunc mundum, uti palam docuit : ego sum lux mundi (Ioan. 1,9; 8,12) et prout iam praedictus erat (Is. 42,6; 49,6 cf. 9,2). Qui autem Christi sunt, eo ipso etiam lucis eius sunt participes et pro sua conditione lumen illud spargunt. Lux enim ipso suo se prodit splendore. Veri itaque Christi discipuli mundo tenebris ignorantiae rerum divinarum et caligine ac miseria peccatorum sepulto afferunt lucem doctrinae et veram felicitatem; lucis enim metaphora crebro usurpatur et pro illustratione mentis et pro beatitate vitae. Hoc Christi effatum ob oculos habuisse videtur S. Paulus, cum ex vaticinio de Christo pro se et Barnaba colligat : ecce convertimur ad gentes, sic enim praecepit nobis Dominus : posui te in lucem gentium etc. (Act. 13,47). Apostolorum enim ac doctorum praeprimis est lucem illam qui Christus est et quam Christus attulit, per saeculorum decursum hominibus impertire et ita opus Christi continuare et promovere vel ut apostolus loquitur ea supplere quae laboribus Christi desunt (Col. 1,24). Id autem suo modo etiam singulis incumbere, eo ipso declaratur quia fideles quoque nomine lucis honorantur; vide Phil. 2,15. Eph. 5,8 etc. Itaque postulat Christus a suis id quod Michaeas alia imagine iam de populo messiano praedixit : et erunt reliquiae Iacob in medio populorum multorum quasi ros a Domino et quasi stillae super herbam (5,7); idque postulat merito; nam a Christo illuminati ipsi quoque lumen facti sunt tenebrarum; ipse est sol iustitiae, cuius radiis discipuli micant et universo orbi lumen infundunt (*S. Chrom.*).

Iam ulterius declarat quam necessario et efficaciter provideat huic illustrationi orbis universi : *non potest civitas abscondi supra montem posita,* fieri nequit, ut talis civitas lateat, ut maneat hominibus ignota, ut non omnium oculis etiam invitorum sese inferat. Tale autem est regnum messianum, cuius leges praecipuas Christus in monte explicat. Opinantur aliqui Christum quasi digito demonstrasse oppidum Saphet in monte positum et longe lateque conspicuum (cf. Guérin, Galilée II p. 425) vel comparationem deprompsisse ex oppido munito in vertice Thabor; at, ut *Guérin* advertit, modo loquendi indefinito πόλις... id minime suadetur. Comparatio autem similis est ei qua utuntur Michaeas et Isaias (4,1. 2,2) de monte templi elevato et per orbem omnibus populis conspicuo, quo regnum messianum toti mundo evidenter propositum delineant. Ut talem civitatem in monte positam quae ignorari nequeat sed quae omnium se oculis necessario offert, Christus suam fundavit Ecclesiam (*S. Chrom. Bed. Rab.*) et ut *S. Chrys.* notat, haec dicens suis indit fiduciam fieri non

posse ut regnum suum et praedicatio lateat sed certo fore ut totum orbem occupet et illustret. Pariter autem ii qui sunt in Ecclesia et imprimis praesules latere non possunt, sed omnium oculis sunt expositi (*Ians.*) tamquam in culmine quodam dignitatis constituti; « volo ut sitis in oculis omnium tamquam exemplaria quaedam in excelso atque edito loco collocata quae omnes intueantur; igitur putate omnium in vos oculos coniectos » (*Lamy;* sim. *Cai.*). Et profecto qui urbem aedificat in vertice montis non potest velle ut ea sit occulta.

Atque Christum, uti pro tota Ecclesia, ita pro singulis quoque velle ut dona collata suos afferant fructus, alia parabola significatur v. 15 *neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio;* modius hic ponitur pro quocumque vase quod inversum lucernam abscondere potest (*Lamy*). Sicut nemo lumen accendit, ut id occultet, ita Christus quoque vult ut in quorum animis lucem veritatis accendit et gratiam bonorum operum reposuit, illi aliis quoque luce doctrinae et exemplo vitae praeluceant. Igitur docet se nullo pacto velle ut talentum sibi commissum sui suffodiant et abscondant viventes in otio, verum ut pro suo quisque statu et gradu gnaviter laboret neve studio parcat ad Christi lucem diffundendam (*S. Br. Ians. Mald.*). Quare etiam accuratius adiicit modum quo lucere debeant et finem propter quem debeant lucere (*Ians.*) v. 16 *sic luceat lux vestra coram hominibus ut videant opera vestra bona et glorificent Patrem vestrum* i. e. ut videntes opera vestra bona glorificent (*S. Br. Ians.*); « magnificatur enim Deus in nobis apud incredulos et infideles, si secundum praecepta divina vivamus, si bonis operibus luceamus » (*S. Chrom.*). Proinde declarat non sufficere ut qui sunt lucernae in Ecclesia bene doceant; non lucent nisi etiam bonis operibus et vita doctrinae correspondente omnibus praefulgeant; nec Deus glorificatur, nisi ad praeclaram doctrinam accedat vita praeclara. Qualia autem sint ἔργα καλά, in beatitudinibus declaratur. Assignat finem illum qui est summus et ultimus omnium, Dei gloriam, propter quem omnia condita sunt et quem Deus ipse pro immensa sua perfectione appetere debet; vocat autem Deum *patrem vestrum,* « patris siquidem proprii honor et gloria naturaliter quaeritur a filiis nec gloria nostri patris aliena est a nostra gloria; quin potius quaerendo gloriam nostri patris proprium quaerimus bonum; in filios enim redundat gloria patris *qui in coelis est,* cui merito utpote etiam coelis praesidenti haec debetur gloria; in quo etiam insinuat, ut filiali amore veluti filii coelestis patris glorificationem per lucem operum nostrorum intendamus » (*Cai.*). Eo modo lucebat, ut *S. Aug.* notat, S. Paulus : et in me clarificabant Deum (Gal. 1,24).

c) Se venisse ad legem adimplendam 5,17-20.

5,17. Nolite putare quoniam veni solvere legem aut prophetas; non veni solvere sed adimplere. 18. Amen quippe dico vobis, donec transeat coelum et terra, iota unum aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant. 19. Qui ergo solverit unum de mandatis istis minimis et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno coelorum; qui autem fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno coelorum; 20. dico enim vobis, quia nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum et pharisaeorum, non intrabitis in regnum coelorum.

5,17. Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι. 18. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται. 19. ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ᾽ ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. 20. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

In v. 17 non veni solvere *legem* dub corr vat. cum aliquot patribus lat. et c h q. In v. 18 add 13 124 al arm syr (hr) Ir και των προφητων; rush omittit *quippe*, tol omnia *ista*. In v. 19 omittunt ουν L al mu arm Cyp Lcif; cav *qui vero*; big dub lind it pl *qui enim*; rush *si quis ergo*; ken *fecerit sic et doc*; rush *f. sic et doc.*, *maximus*. In D deest v. 20; L praebet πληονα; cav pariter omittit v.; dico *autem* praebent eg mt val steph; legunt *in regno* big eg for med.

Summam doctrinae et leges proposuit Christus et ostendit quales suos esse oporteret. In sequentibus autem ad particularia descendens docet quomodo ad illam perfectionem eniti debeant. Cum vero norma et regula vitae Iudaeis in lege esset proposita, plane consentaneum erat, ut ea lege quasi duce uteretur ad suam doctrinam declarandam. Quare ab ipsa lege incipit et primo quidem exponit quae intercedat ratio inter legem et suam doctrinam, inter legem et regnum coelorum appropinquans v. 17 *nolite putare quoniam veni solvere legem* etc. Cum dicat *nolite putare*, opinionem vel exspectationem tangere et corrigere videtur quae iam incipiebat animos multorum occupare. Id usu loquendi suadetur. Ei enim cui nunquam de aliqua sententia in mentem venit nemo dicet *noli putare*. Ea autem opinio animis insidere poterat ex variis causis vel indiciis. Christus enim de se professus est : Spiritus Domini super me; propter quod unxit me, evangelizare misit me (Luc. 4,18); locutus est parabolice de sua doctrina quasi de vino novo, non in utres veteres, sed in novos mittendo (Luc. 5,37), oportere nasci denuo, regenerari, iam venisse horam quando ne in Ierusalem quidem adoraturi sint Patrem (Ioan. 3,7; 4,21). Ex hisce autem facile et sua sponte enascebatur opinio illa quam impugnat dicens *nolite putare*. Accedit quod iam saepius

ex pharisaeorum sententia sabbatum solvit (Ioan. 5,18. Luc. 6,2. 7); insuper notum erat Iesum non esse eruditum in scholis legis peritorum, eum docere sine approbatione eorum qui sedebant supra cathedram Moysis, immo contra eorum voluntatem, eum docere alia plane ratione et multas eorum doctrinas perstringere ac reiicere. Hisce consideratis certum videtur opinionem eam inter populum serpsisse. Neque enim Christus hunc sermonem statim ab initio habuit; sed, uti ex Luca patet, aliquo tempore post pascha secundum vitae publicae (cf. Luc. 6,1). Fortasse apud alios haec opinio etiam orta est vaticinio Ieremiae de *novo* foedere (31,31); nam dicendo novum veteravit prius; quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est (Hebr. 8,13). Postmodum discipuli eius de ea re aperte accusati sunt (Act. 6,14; 21,21).

Censet *S. Chrys.* Christum hac cautione uti propter sequentia, in quibus maiora praecepta veteribus laturus esset, ne rerum novitate turbarentur et ad dubitandum de dictis adducerentur; similiter *Theoph. Euth. Alb.;* at dictio *nolite putare* aliquid in animis iam praesens supponit. Quare etiam ratio in *op. imp.* allata admitti nequit: « quia futurum erat ut Iudaei eum calumniarentur in sabbatis operantem et lepram tangentem quasi solventem legem, ideo priusquam incurrat in calumniam calumniatoribus satisfacit ». *S. Aug.* ex tacita discipulorum interrogatione verba explicat: « incipit eos iam informare et docere quid doceant, tamquam si quaererent dicentes: ecce, volumus omnia sustinere pro tuo nomine et doctrinam tuam non abscondere; sed quid est hoc ipsum quod vetas abscondi et pro quo iubes omnia tolerare? numquid alia dicturus es contra ea quae in lege scripta sunt? Non, inquit, nolite enim putare » (de serm. D. in monte 1,7. 19). Existimat *Reischl* ex persecutionibus praedictis v. 10-12 dubium esse ortum sitne nova haec revelatio opposita et inimica veteri; eique dubio obviam ire Christum. Falsas autem sadducaeorum exspectationes fore ut lex aboleatur et hunc pharisaeorum timorem occasionem dedisse istis verbis *Fil.* exponit; at fortasse nonnemo dubitabit adfuerintne sadducaei et pharisaei, vel si adfuerint eosne Iesus compellarit. Aliter *Schanz;* quae de sale terrae et luce mundi dixisset, iis indicari revelationem novam universo orbi destinatam; exinde autem colligi potuisse abolitionem veteris legis; similiter *Weiss*, cum Christus promisisset fore ut iustitia demum in regno Dei in opus deduceretur, potuisse inferri nova revelatione voluntatis divinae deleri ac seponi veterem.

Fuerunt quidem aliqui rabbini a saeculo 3 p. Ch. et deinceps qui docerent per Messiam veterem legem esse abolendam et novam dandam (vide *Schoettgen*, Horae hebr. et talm. de Messia II p. 611, Dresdae 1742; sed *Weber*, System der altsynagogalen Theologie p. 360, locos illos dubiae esse interpretationis contendit et ita posse vel debere explicari, ut Messias censeatur mysteria in lege abscondita in lucem proferre); unde aliqui opinati

sunt eam sententiam iam tempore Christi fuisse pervulgatam et propterea Christum eo modo esse locutum. Sed, ut alia mittam, si consideramus quantopere primi e Iudaismo christiani observationi legalium addicti fuerint, non est probabile eam opinionem fuisse adeo communem; vide Act. 10,14; 11,3; 15,1 seq. 21,20 seq. Gal. 2,3-14.

Iesus dicens *quoniam veni* se missum significat et se esse denotat eum qui venturus exspectabatur; erat quippe ὁ ἐρχόμενος designatio Messiae (Matth. 11,3. Luc. 7,19. 20. Ioan. 6,14; 11,27) quae ex Ps. 39,8 et 117,26 et Mal. 3,1 originem ducere potest et generali omnium exspectationi congruit (cf. Ioan. 4,25). Se itaque missum esse et venisse declarat non ut solveret legem aut prophetas; *solvere* i. e. abolere, destruere, tollere vigorem, vim infringere (*Salm. Ians.*); ἤ *aut* semper habet vim distinctivam, disiunctivam, qua membrum utrumque maiore epitasi effertur et distinguitur: non veni ut solverem sive unum sive alterum; ea particula clarius notatur membra esse dissimilia (cf. *Winer*, Grammatik des neutest. Sprachidioms § 53,6; ed. angl. A treatise, p. 549). Ipsa repetitione et dictione indefinite usurpata *non veni solvere sed adimplere* (obiecto grammaticali non adiecto) iterum maiore vi rem significat et animis audientium imprimit. Suum itaque esse sollemniter profitetur non abolere, irritum facere, delere, verum complere, ad absolutionem et perfectionem adducere, ea quae Deus instituit ac voluit et promisit exsequi et perficere seu modo quodam perfecto constituere et in opus deducere. Lex autem et prophetae plurima et varia continent; unde adimpletio pro rerum varietate alio et alio modo complebitur. Lex, ὁ νόμος, dicit pentateuchum, legem mosaicam. Hanc varia ratione adimplevit. Ipse legem observavit; quae in praeceptis moralibus rudia erant et imperfecta, haec ad maiorem evexit perfectionem docens et explicans perfectius voluntatem Dei, uti fit in subseq. v. 21 etc.; nam, ut *Euth.* dicit, cum lex peccatorum fines prohibeat, Christus principia quoque vetuit; siquidem caedes est fructus peccati, radix autem eius est ira; nisi vero quis radicem abstulerit, quandoque tandem fructum producet. Praeterea adimplevit legem, quia ad perficiendam legem moralem gratiam abundantem nobis meruit et subministrat, ut iustificatio legis impleretur in nobis, id quod impossibile erat legi quia infirmabatur per carnem (cf. Rom. 8,3. 4). Porro ea quae in lege caerimoniali et rituali praescribebantur, implevit eo quod cultum Dei multo perfectiorem, sacrificium augustissimum, remedia expiationis efficacia, sacramenta vere conferentia gratiam instituit; alia quae spectant ad iudicia et gubernationem implevit ea quoque elevans ad

ordinem altiorem, dum in Ecclesia ordinem hierarchicum cum potestate leges ferendi constitueret. Ita umbram rerum ipsis rebus perfecit, pro figuris et typis veritatem i. e. id quod figuris et typis adumbratum erat substituit. Erat quippe vetus lex « via ad evangelium ac praeco praevius et typus; veniente autem evangelio completa est et cessavit sicut nox appetente die, sicut umbra additis coloribus » (*Euth.*) et « quaecumque lex adumbravit, ea hic perfecte depinxit; sicut et pictor non corrumpit lineamenta prima, sed magis illustrat et adimplet » (*Theoph.*).

Hac ratione interpretes catholici et veteres et recentiores explicant. Ita *S. Chrys.* monet Christum et ipsum legem observasse, facere ut nos observemus, eum veterem legem perfecisse et extendisse; et *S. Chrom.* eum adimplesse legem, dum ipse eam consummaret, dum praecepta legis quae dedisset evangelicae gratiae suae supplemento confirmaret, dum mysterium paschae passionis suae sacramento compleret, dum sacrificia legis omniaque exempla in se praefigurata accipiendo corpus veritatis ratione compleret; et *S. Hier.* eum quae rudia essent ac imperfecta in lege sua praedicatione complesse et similiter *Bed. gl. ord. Br. Pasch. Dion. Ians.* Pariter *Alb. Thom.* explicant Christum multipliciter legem implesse; similiter *Mald.* Christum implesse modo quadruplici, quia ipse eam servaverit, bene interpretando perfecerit, gratiam per quam possit impleri attulerit, et quia quae in lege promissa essent exhibuerit et quae caerimoniis et figuris adumbrata essent repraesentaverit, et similiter *Fab. Estius, Lap. Calm.* et ex recentioribus *Arn. Schegg, Reischl, Coleridge* III p. 66 seq. *Grimm* III p. 75, *Schanz, Fil. Meschler* I p. 304.

Id quod Christus de adimpletione legis dicit, symbolice iam repraesentatur in vaticinio de monte Domini Is. 2,2 et Mich. 4,1; mons templi in vetere testamento solum notus et conspicuus Iudaeis ex hac conditione limitata exsurgit ita, ut elevatus conspicuus fiat et evadat centrum populis omnibus; eodem modo ex ipso vetere testamento exsurget novum tamquam illius perfectio et absolutio. Cernitur eo symbolo ad vivum expressum, quomodo adsit nexus quidam internus atque habitudo inter utrumque, ita ut novum testamentum non instituatur velut res plane nova, sed inchoatione quadam et praeparatione in vetere tamquam in germine praeformetur; sed simul deprehenditur symbolo montis limites veteres longe lateque excedentis et in sublime elevati, quomodo novum testamentum cortice veteris disrupto ac relicto ad maiora et altiora sese protendat (vide quae dixi in Comment. Is. et Mich. ad illos locos). Quare facile etiam perspicitur qua consideratione adhibita dici possit lex vetus adimpleta sed partim ipsa adimpletione abrogata. Est adimpleta quatenus doctrina in ea contenta (quae doctrina nunquam potest abrogari ullo sensu; vide *Suarez,* de legibus lib. 9 cap. 11,20) est magis explicata et perfectior reddita, est autem abrogata quatenus praecepta, caerimoniae, ritus aliaque vetus illud institutum qua tale,

qua praeparationem et inchoationem, qua unius populi ab aliis separandi regimen ac gubernationem spectabant. Haec enim quae veluti figurae ac typi considerentur oportet, implentur cum adest veritas, cum adest id quod illa adumbratione portendebatur; inde autem clarum est quomodo hac ipsa sua impletione abrogentur. Sacrificia v. g. vetera ut talia cessarunt; at notio quae iis subest, cultus Dei iis expressus et religio iis annexa non cessavit, immo modo multo sublimiore habetur in sacrificio novi foederis; ergo sacrificia illa quoad id quod significabant et portendebant adimpleta sunt, sed hac impletione necessario ipsa uti erant in se abolenda erant.

Ex hisce etiam patet quomodo caerimonialia et iudicialia in lege nos nullo modo ex illa promulgatione olim facta obligent. Quid vero de moralibus, de decalogo? num obligamur illis etiam vi illius promulgationis quae in monte Sinai est facta? De hac quaestione vide *Suarez* l. c. qui ex Bellarmino, Lorino, Vasquez sententiam affert qua statuitur legem veterem non esse abrogatam quoad praecepta moralia etiam prout in illa lege lata sint; ipse tamen *Suarez* probabilius censet Christianos non obligari ex vi legis Moysi ad praecepta decalogi et moralia eiusdem legis, ac subinde totam illam legem cessasse quoad obligationem, licet quoad materiam non fuerit ita sublata in moralibus praeceptis sicut in ceteris (l. c. 22). Certum autem est Christum legi naturali (in decalogo expressae) novam addidisse obligationem vel extensive propter additionem novi praecepti vel etiam intensive, non solum propter maiorem lucem maiusque gratiae auxilium, sed etiam propter auctoritatem suam interpositam, quam significavit dicens : *ego autem dico vobis* (*Suarez* l. c. 10,2. 15).

Quo sensu de prophetis sermo sit in v. 17, disceptatur. Veteres quidem omnes et recentiorum plerique verba ita intelligunt ut vaticinia messiana dicant adimpleri per Christum et in Ecclesia; at alii contendunt hoc contextu prophetas solum intelligi quatenus legem moralem in pentateucho expressam magis explicaverint et ad vitam applicaverint vel quatenus fuerint doctores morum, non vates futurorum. Pro qua sententia monent nemini in mentem venire potuisse velle Messiam vaticinia messiana solvere; iungi prophetas cum lege; ergo solum cogitari posse de voluntate Dei praecipiente et in subsequentibus a Christo solum afferri exempla ex lege morali, ex vaticiniis nihil (cf. *Weiss* aliosque quos *Keil* recenset). At merito longe plerique etiam vaticinia ibi et totum vetus testamentum designari docent. Ea enim vaticinia Christus implevit et in sua Ecclesia implenda curat; haec vaticinia partem constituunt praecipuam prophetarum atque de iis primo unicuique in mentem venit cum audit de impletione prophetarum. Id monere neutiquam erat supervacaneum; nam eo ipso quod profitetur se venisse ad adimpletionem oraculorum messianorum se publice et clare profitetur Messiam atque illis dubium eximit

ac scrupulum qui splendida vaticinia mente volventes eius humilitate offendebantur. Verum quidem est in subsequentibus solum exempla proferri ex lege; at ea re explicatio haec excludi nequit. Nam Christus alibi etiam ad vaticinia provocat (Ioan. 5,46 id quod ante sermonem montanum evenit et Luc. 4,21; postea Luc. 18,31; 24,27. 44). Cur autem hic non provocet, *Alb.* respondet quia vaticinia agunt de futuris quae impleri non potest ostendi nisi ipsa rerum exhibitione. Ceterum attendi oportet agi in hoc sermone de doctrina et legislatione Christi; proinde nemo iure postulare potest, ut hoc loco a Christo enumerentur vaticinia iam in eo completa. Per se autem patet si oracula includimus, non excludimus legem moralem apud prophetas propositam; eam explicite effert auctor *op. imp.;* eam etiam esse intelligendam liquet quoque ex verbis Christi : in his duobus mandatis universa lex pendet et prophetae (Matth. 22,40; cf. Luc. 16,29 habent Moysen et prophetas; audiant illos). Porro notum est per legem et prophetas integrum vetus testamentum designari.

Sententiam enuntiatam sollemni assertione confirmat et quantum potest auget v. 18 *amen quippe dico vobis* etc.; est *amen* βεβαιωτικόν, ἀντὶ τοῦ ναί (*Theoph.*) et idem dicit quod ἀληθῶς (*Euth.*); vox hebr. firmum dicit atque fidum; legitur in initio sermonis Ier. 28,6; plerumque in fine ad precationes vel dicta confirmanda. Quamdiu valebit adimpletio illa quam Christus inducit? *donec transeat coelum et terra* i. e. usque ad consummationem saeculi, ad transmutationem huius coeli et terrae lex ne in minima quidem re sua privabitur vi et significatione. Dicitur *transeat,* « non natura naturaeque interitu, sed qualitate et conditionis mutatione, i. e. donec coelum immutetur in statum novum et gloriosum in resurrectione » (*Lap.*); novos enim coelos et novam terram exspectamus (2 Petr. 3,13) et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei (Rom. 8,21). Ad assertionis vim augendam dicit *iota unum aut unus apex non praeteribit a lege;* iota in scriptura hebr. quam quadratam dicunt minima est littera, non ita in antiquiore; cum hic autem certe minima littera intelligatur, illam Christi tempore iam usu fuisse communem constat; apex, κεραία (quam vocem *Euth.* γραμμὴν πλαγίαν lineam obliquam explicat), cornu parvulum[1] dicit, ductum quendam levissimum in litteris praesertim eum quo litterae similes ב et כ, et ד ר, ה et ח inter se distinguuntur (cf. *Lightfoot,* Horae hebr. in h. l.

1. Possent etiam intelligi תָּגִין apices seu virgulae super litteras quasdam ornatus causa, coronamenta (cf. *Buxtorf*, lexic. chald. p. 2562; *Stade*, hebr. Gram. p. 31), si constaret eo iam tempore ea in usu fuisse.

p. 283; *Schoettgen*, Horae hebr. I p. 29); apud Graecos de accentibus et signis diacriticis dicitur. Hac locutione ne minimum quidem legis statutum vel documentum sua carere significatione et impletione affirmatur; *donec omnia fiant;* totam igitur legem et singulas eius partes interna quadam necessitate in opus deduci. Uti in membro priore *donec transeat*... legis duratio et vis simpliciter asseritur tempore statuto, ita in altero haec affirmatur ex ipsa legis indole qua pro Dei voluntate necessario tendit ad impletionem. Membra haec proinde inter se coordinata sunt, non subordinata; habes duplicem protasin: donec transeat... non praeteribit et : donec omnia fiant non praeteribit. Nam explicare cum aliquibus : quamdiu mundus permanserit, nequaquam praetermittetur vel levissimum legis praeceptum donec omnia opere completa sunt (*Euth. Keil*) sententia est supervacanea. In singulis praeceptis vel documentum quoddam exprimitur ad doctrinam pertinens facileque ex eo colligitur vel inest ratio typica; utrumque autem vim habet permanentem quae evacuari nequit; « ingenuus homo si vel in vili mendacio inventus fuerit erubescit, et quomodo Deus quod promisit in lege non faciat aut aliter faciat? vir sapiens quod dixerit verbum suum non relinquit vacuum et quomodo verba divina sine exitu vacua poterant remanere » (*op. imp*. sim. *Br*.).

Quodsi autem ea est vis ac significatio legis ne minimum quidem eius mandatum seponere vel negligere licet; unde v. 19 *qui ergo solverit unum de mandatis istis minimis* etc.; mandata minima *haec* appellantur ea quae modo in v. 18 per iota et apicem designata erant; *solvere* λύειν idem est atque irritum facere, subvertere, tollere, abrogare; cf. Ioan. 5,18; 7,23; 10,35; habet itaque eandem notionem quam in v. 17 καταλύειν. Quomodo minima quoque mandata valeant ad docendum et arguendum, exempla nobis ostendit S. Paulus argumentans ex illo : non alligabis os bovi trituranti (1 Cor. 9,9); hoc utique praecepto in se spectato nemo iam tenetur; at in eo multiplex latet veritas quam abolere velle nefas esset, laboranti non esse retinendam mercedem, Deum omnibus providere, hominem edoceri quomodo se habeat in usu rerum, prohiberi avaritiam et crudelitatem. Eodem modo iurgium illud domesticum inter Saram et Hagar res posset videri minimi momenti quae inter mulieres, praesertim in polygamia, fere quotidie occurrat; at vide quid in ea cernat S. Paulus Gal. 4,30; quid magis videtur leve ac commune quam pueros inter se rixari? ergone illud quod de Isaac et Ismael narratur Gen. 21,9 leviter est transeundum ac negligendum? at vide quomodo S. Paulus ea re utatur Gal. 4,29. Proinde nemo abroget, tollat,

tamquam vacuum et inane declaret vel omni significatione et utilitate carere asserat ullum ex mandatis illis minimis; qui hoc pro se facit et *sic*, eodem modo, *docuerit homines, minimus vocabitur in regno coelorum*, ultimo loco consistet in regno messiano; igitur a dignitate et praemio doctoris longe aberit et inter eos reputabitur qui infimum in eo regno occupant locum. Id quod praeclare illustratur a S. Paulo 1 Cor. 3,11. 15 in iis doctoribus qui superaedificant super fundamentum ligna, fenum, stipulam; quorum opus in die iudicii et conflagrationis mundi ardebit, ipsi autem praemio doctorum spoliati non sine acri castigatione salvabuntur (cf. *Cornely*, Comment. in 1 Cor. ad h. l.). Qui autem *fecerit et docuerit*, scil. ea quoque quae in minimis praeceptis documenta vitae continentur, et ipse sedulo in vita expresserit et alios etiam de vi et significatione docuerit, *hic magnus vocabitur in regno coelorum*, in regno messiano honore et praemio doctoris ornatus gradum sublimem nanciscetur.

Magna est interpretum varietas de membro priore. Cum in altero membro *facere* legatur, multi *solvere* explicant: non custodire, violare, transgredi (cf. *Chrys. op. imp. Alb. Dion. Cai. Estius, Ians. Mald. Bar. Sylv. Arn. Coleridge*). At non opus est recedere a notione quae ex v. 17 suadetur et aliis quoque locis commendatur, quam hoc quoque loco retinent *S. Hier. Zach. chrys. Salm.* (destruere, demoliri), *Schegg, Bisp. Schanz, Weiss* (abrogare); vocem de explicatione falsa accipiunt *S. Br. Pasch. Ans. laud.*, de mutilatione legis *Chrom.*; qui legem tollit vel abrogat, ille utique eam opere quoque data occasione transgredietur; quare *Lap. Keil* utramque notionem coniungunt. Quae sint haec mandata minima, etiam varie concipiunt. Cum in v. 18 de eiusmodi minimis in iota et apice significatis mentio facta sit quae impleri debeant, dubium esse nequit quin haec ipsa etiam in v. 19 sint intelligenda (*S. Hil. Hier. Br. Pasch. Cai. Sa, Arn. Reischl, Schegg, Schanz, Fil.*), id quod etiam particula οὖν indicatur et ex eo sequitur, quia de aliis minimis mandatis non erat sermo eousque. Nihilominus ad subsequentia mandata quae Christus a v. 21 et deinceps proponit referunt *S. Chrys. Euth. Theoph. op. imp. Aug. Bed. Rab. Dion. Salm. Ians. Mald. Sylv.*; sed etiam hi quae sint minima iterum varie exponunt: Christum sua ipsius mandata ex modestia dicere minima (*S. Chrys.*), minima esse non occidere, non moechari (*S. Aug. Bed. Rab. Dion. Salm.*), minima dici ex mente pharisaeorum, esse minima ex iis quae tamen culpam inferant mortalem, ut in genere adulterii minimum est et tamen mortale cum concupiscentia aspicere (*Mald. Estius, Sylv.*). Inde iam colligi potest, quis apud hos auctores plerumque sit *minimus* in regno coelorum; nullus erit, non erit in regno coelorum (*S. Thom.*), eo indignus (*gl. ord. Pasch.*), damnatus in gehenna (*S. Chrys. Theoph. Euth. Cai. Mald. Lap. Calm.*); qua in explicatione aliqui *vocabitur* efferunt i. e. apud sanctos in regno ita iudica-

bitur (*Ans. laud. Tost.*); utrum regnum coelorum sit Ecclesia militans vel triumphans, etiam disceptant; inde quoque varia *minimi* acceptio oritur. At minimus in regno non potest is dici qui e regno est exclusus; nam, ut *Estius* notat, « sic diabolus esset etiam minimus in regno coelorum, nec ita solet loqui Scriptura; dicit enim Gedeon : familia mea infima est in Manasse et ego minimus in domo patris mei, et Saul : ego sum de minima tribu Israel et cognatio mea novissima inter omnes familias Beniamin », et adde verba Christi : qui minor est in regno coelorum, maior est illo (Matth. 11,11). Explicare autem : in regno coelorum de eo tamquam ultimo loco et in damnatione posito sermonem miscebunt, a verborum proprietate recedit et valet idem quod Estius de diabolo notavit. Etiam verba *docuerit sic* aliter apud aliquos explanantur : qui cum ipse solvat legem homines tamen rite docet, ab hominibus legis observationem exigit; vel *docuerit sic* i. e. sicut ego doceo (cf. *S. Hier. Estius, Coleridge*). Sed merito longe plerique *sic* referunt ad prius membrum : quemadmodum ipse solvit et abrogat, ita docet etiam mandatum esse abrogatum et omni vi atque utilitate destitutum.

Demum nonnullis criticis recentioribus sententia in v. 18 et 19 enuntiata nimis dura videbatur et a modo agendi Iesu plane aliena, qui v. g. 7,12 et 19,8 et 22,40 nihil prodat de tali severitate in lege retinenda, verum ea enuntiet quibus legis instituta plane negligantur. Unde eas sententias interpolatione ortas volunt ab iis qui contra libertatem a lege et contra Paulum apostolum acriter disceptarint; immo *minimum* illum vocari Paulum qui legem apud suos discipulos aboleverit (cf. *Hilgenfeld*, Historisch-kritische Einleitung in das N. T. p. 469). At disceptatio illa quam inter apostolos et Paulum statuunt, est figmentum, quod figmentum epistola ad Galatas destruitur. Porro si legem *adimplere* rite concipitur et eo modo quo lex in sacris libris novi foederis nobis proponitur tamquam umbra, typus, figura futurorum, explicatio fit, sententia in v. 18 et 19 non est nisi consectarium *necessarium* ad v. 17. Proinde critici monendi sunt ut *legem adimplere* ea ratione studeant intelligere, qua apud ipsum S. Paulum proponitur adimpletio in argumentandi ratione Rom. 3,31 seq. 4,23; 15,4. 1 Cor. 9,9 et 10,6. Col. 2,17. Hebr. 9,1-9 etc.; quam rationem si quis perpenderit, dicet etiam S. Paulum subscripsisse sententiae in v. 18 et 19 prolatae et clare docuisse quo sensu lex retineat vim suam et significationem. Demum omnino arbitrarium est ad interpolationem confugere iis in locis qui ex testibus omnibus antiquissimis testimonium habent critice irrefragabile.

Postulaverat Christus, ut cuncta mandata rite servarent; dixerat qui demum vocaretur magnus in regno messiano; quod ut clare perspiciant, ex exemplo pharisaeorum et scribarum quos norunt ostendit quid non sufficiat ad regni messiani possessionem v. 20 *dico enim vobis quia nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum* etc. illud

enim aliqui ad v. 17 referri censent; at id minime opus est; exsistit nexus cum immediate antecedentibus quem *Ians.* bene proponit : « redditur superius dictorum ratio cum asseveratione quadam terribili qua ita confirmat quae praemisit, ut etiam simul paret transitum ad exegesin aliquot legum Moysis... est ergo hic sensus : dixi me non venisse ut legem solverem sed ut implerem et minimum fore in regno coelorum qui vel minimum aliquod eorum solverit aut solvendum docuerit; id adeo verum est ut certo affirmem : nisi » etc. Et notanda epitasis est qua id inculcat; « *dico* magnam vim habet, hoc est, constanter ac firmiter assevero et dico » (*Sylv.*); de scribis vide ad 2,4; de pharisaeis ad 3,7. Eos in medium profert qui studio legis eiusque observantia magnam apud vulgus existimationem sibi conciliaverant; at illam speciem iustitiae qua laudem et honorem captent apud homines nihil valere affirmat in suo regno; de illa pharisaeorum iustitia vide 23,14 seq. Rom. 10,3 : suam iustitiam quaerentes statuere iustitiae Dei non sunt subiecti.

d) Ad mandatum quintum 5,21-26.

5,21. Audistis quia dictum est antiquis : non occides, qui autem occiderit, reus erit iudicio. 22. Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio; qui autem dixerit fratri suo raca, reus erit concilio; qui autem dixerit fatue, reus erit gehennae ignis. 23. Si ergo offers munus tuum ad altare et ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te, 24. relinque ibi munus tuum ante altare et vade prius reconciliari fratri tuo et tunc veniens offeres munus tuum. 25. Esto consentiens adversario tuo cito dum es in via cum eo, ne forte tradat te adversarius iudici et iudex tradat te ministro et in carcerem mittaris. 26. Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem.

5,21. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρήθη τοῖς ἀρχαίοις οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. 22. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός. 23. ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, 24. ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ὕπαγε πρῶτον, διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου. 25. ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχύ, ἕως ὅτου εἶ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ, μή ποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ καὶ ὁ κριτὴς τῷ ὑπηρέτῃ καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ. 26. ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.

In v. 21. 22 ept *in* iudicio. In v. 22 additur ad οργζ τ. αδ. αυτ. εικη in D E K L M S U V Γ Δ * Π al pler it syr (cu, utr, hr) cop arm go al Eus Cyr Chr Cyp Lcif et pariter additur *sine causa* in big eg ox; at hoc additamentum spurium est; eo carent ℵ B vg sax fr aeth ar Or Bas et Hier dicit in plerisque codd antiquis id non haberi, in veris definitam esse sententiam et iram penitus tolli; sim. Aug dicit codd gr. eo carere. Cur additum sit facile explicatur, ne scil. omnis ira, etiam iusta, prohiberi videatur. In v. 23 pler codd legunt *offeres;* pariter in v. 24 pler

reconciliare, id quod graeco congruit. In v. 25 pler codd habent ο κριτης σε παραδω, uti etiam it pler vg syr cop sah go Hier; at duo illa verba non repetunt ℵ B 1. 13. 124 k arm aeth Chr Hil Arn.

Iam Christus ipse declarat qua ratione legem impleat et quomodo nostra iustitia debeat abundare plus quam iustitia scribarum et pharisaeorum (*S. Thom. Ians. Lap.*). Voluit enim, ut *S. Chrys.* dicit, ostendere se non priora impugnantem sed cum illis consonantem has statuere leges ac iure opportuneque haec nova veteribus adiungere; v. 21 *audistis quia dictum est antiquis* etc.; cum in synagogis populo lex praelegeretur, merito dicit Christus loquens ad discipulos e populo assumptos et ad turbas *audistis;* eo quippe modo turbae loquuntur : nos audivimus ex lege (Ioan. 12,34; cf. Act. 15,21. Rom. 2,13); si autem monentur de iis quae in lectione legis audierunt, etiam manifestum est qui sint *antiqui* quibus dictum est *non occides;* sunt itaque illi qui egressi ex Aegypto legem, decalogum, in monte Sinai acceperunt. Utique hanc legem non pro se solis acceperunt, sed lex promulgata est generatim pro omnibus generationibus populi israelitici; at nihilominus in lege illis antiquis mandata esse dicta narratur. Esse explicandum cum plerisque *ad antiquos* esse dictum patet ex eo quia verba ex lege allegantur Ex. 20,13. Deut. 5,17; patet ex oppositione : ego autem dico *vobis*, qua oppositione Christus ostendit quid iam a suis in novo foedere postulet; idem colligitur usu constanti vocis ἐρρέθη (ita in plerisque codd. *Ti. WH.*) cum dativo vide Rom. 9,12. 26. Gal. 3,16. Apoc. 6,11; 9,4. Sunt qui explicent : dictum est *ab antiquis* i. e. a priscis doctoribus et legis peritis. Secundum grammaticam ita potest accipi; at hoc loco non ita esse concipiendum insuper constat ex collocatione; si enim ei opponeretur *ego autem*, positum esset τοῖς ἀρχαίοις ante verbum; praeterea cum verba legis a Deo dicta sequantur, ineptum est asserere ea ab antiquis esse dicta. Hanc tamen explicationem aliqui propterea invenerunt, ne Christus ipsam legem videretur corrigere et suam doctrinam opponere legi. At Christum legem perficere et declarare non solum ipsum opus externum ex mente legislatoris prohiberi non est sese opponere legi. Dein si consideraveris quibus lex sinaitica promulgata sit, non miraberis legem vero aliquo sensu dici imperfectam. Conditio veteris foederis tamquam conditio parvulorum a S. Paulo describitur (Gal. 4,3); populus ex Aegypto egressus rudis erat; leges igitur dandae erant illi conditioni accommodatae, et eiusmodi leges quibus populus ordine religioso et civili externo regi ac gubernari posset. Ad hoc autem opus erat et etiam sufficiebat, ut rationes agendi potissimum regerentur et certae actiones et crimina interdicerentur. Ita fieri potuit,

ut rudis populus et coerceretur et paullatim erudiretur et ab imperfecto ad perfectius educaretur. Erat enim lex paedagogus ad Christum; unde Christus debuit plus et perfectius docere quam paedagogus.

Quod additur *qui autem occiderit reus erit iudicio,* non est interpretamentum additum a pharisaeis (*Schegg, Bisp. Weiss*) quo ostendere volunt aliqui Christum unice ob oculos habere interpretationem legis pharisaicam, sed est ex ipsa lege depromptum, uti veteres iam docuerunt; ita allegant Ex. 21,12 *S. Pasch. Alb. Ians. Bar. Schanz;* Lev. 24,17 *Lap. Schanz;* Num. 35,12. 16 *S. Br.;* reus est iudicio i. e. iudicio instituto erit sistendus et crimine probato plectendus norma in lege proposita. De eiusmodi iudicio statuitur Deut. 16,18; 17, 8; 19,16. Iudices autem iudicium ferunt de opere perpetrato; ipsa iudiciorum institutione ostenditur non agi de summa morum perfectione et sanctitate, sed de ordine qui necessario protegi, defendi, vindicari debeat in societate vel republica. Talem autem legem ferri necessarium erat pro populi statu et conditione; proinde nullatenus Deo indignum. Posse vero proponi altiorem et sublimiorem normam regulamque morum et eam normam revera esse dandam iis qui ex aetate parvulorum egressi perfecta adoptione filiorum gaudent, non est veteris foederis legislatori iniuriam facere, sed agnoscere in regno Dei aliam esse conditionem eorum quia adhuc sub elementis mundi erant servientes, aliam eorum qui a Christo edocti et largioribus gratiis instructi tendere debent in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi. Quare recte sensit antiquitas christiana, recte senserunt ac sentiunt interpretes catholici, Christum legi aliquid addere, dum protestantes longe plurimi pro comperto habent Christum non legem sed scribarum et pharisaeorum traditiones interpretationesque corrigere. Hoc utique etiam fit, sed minime solum fit. Vera interpretatio utrumque considerare debet, uti etiam ex v. 17 et 20 suadetur.

Legi itaque rudi populo et quasi parvulis datae suam opponit legislator foederis novi atque perfecti, suam dico quae magna perfectione iam in octo illis beatitudinibus est enuntiata (*S. Chrys.*) v. 22 *ego autem dico vobis* « vidisti perfectam potestatem? vidisti modum legislatori competentem? quis enim prophetarum sic unquam locutus est? quis iustorum? quis patriarcharum? nullus sane, sed *haec dicit Dominus;* verum non ita Filius, illi conservis legem ferebant, hic servis suis » (*S. Chrys.*); ostendit Christus auctoritatem (*Theoph.*), aequalem insinuare volens auctoritati eius qui veterem dederat legem (*Ians.*). Porro eius dictionis vis in eo est, ut *Suarez* advertit, quod

Christus virtute confert legem suam moralem cum morali antiqua et ostendit perfectiore modo se illam tradere et declarare (de legibus 10,2. 3); *quia omnis qui irascitur fratri suo reus erit iudicio;* radix caedis est ira, qui ergo, inquit *S. Chrys.*, radicem exscindit multo magis ramos auferet, immo vero neque nasci sinit, est itaque non irasci perfectio ac complementum legis (sim. *S. Chrom. Alb. Bar. Sylv.*). Est itaque iustitia pharisaeorum non occidere, iustitia autem discipulorum Christi ne irasci quidem (*S. Br. gl. ord.*); irasci autem est odisse, prout S. Ioannes dicit : omnis qui odit fratrem suum, homicida est (1 Ioan. 3,15; *S. Br.*). Dicitur *fratri* irasci, ea scil. ira quae pugnat cum dilectione aliis debita; zelus quo quis non fratrem, sed vitia prosequitur, non est ira lege Christi prohibita. Cum vero Christus iram odiumque eodem poenae genere prosequatur quo lex vetus homicidium, docet a suis eodem studio iram esse vitandam quo pharisaei homicidium esse vitandum docent, actum internum coram Deo esse poena dignum et aequiparari homicidio ea ratione quia qui magis est edoctus et amplioribus gratiis est instructus maiorem poenam incurrit. Perfectionem novi foederis Christus eo declarat quod iram eo modo iudicari dicit quo homicidium in vetere. Est igitur comparatio quaedam ad captum auditorum apta. Quare *reus erit iudicio* eodem modo intellige quo dictum est in v. 21. De iudicio *divino* immediate cogitari nequit, nam ex sequenti quoque membro manifestum est institui comparationem gravitatemque irae declarari similitudine facinorum quae iure apud Iudaeos recepto vel iudicio in singulis urbibus instituto vel solum supremo tribunali iudicari poterant. Ad hanc autem comparationem consequens est iram ex genere suo, ut theologi loquuntur, esse peccatum mortale.

In ipsa ira distinguuntur gradus; primus est animo iram, odium, inimicitias gerere et fovere. Alius isque gravior est quando quis ad contumelias et probra progreditur : *qui autem dixerit fratri suo raca, reus erit concilio;* « raca dicitur κενός i. e. inanis, vacuus, quem nos possumus vulgata iniuria *absque cerebro* nuncupare » (*S. Hier.*); est aramaicum רֵיקָא, vox contumeliosa satis in usu posita, uti ex locis apud *Buxtorf* (lex. p. 2254) *Lightfoot* (l. c. p. 286) *Levy* (Chald. Woerterb. II p. 422) allatis patet. Continet contemptum et irrisionem de stupiditate et hebetudine, de inscitia et ignorantia alterius; dirigitur itaque contra bonum rationis et intellectus quo homo distinguitur a bestiis. Unde opprobrium grave homini infert, quam gravitatem Christus declarat *concilio;* talis scil. crimen committit, quod graviore mortis poena a synedrio plecti oportet. Synedrium summum erat tribunal, quod constituebant septuaginta viri, sacerdotes, se-

niores, scribae, ad quod crimina maiora deferebantur (si agebatur de idololatria alicuius tribus, de pseudopropheta, de crimine summi sacerdotis etc.); graviora etiam mortis genera, lapidatio, suspensio, combustio ab his iudicibus statuebantur (cf. *Winer,* Bibl. Realw. II p. 552; *Keil,* Archaeologie II p. 258; *Schürer* l. c. p. 159). Etiam gravius contumeliae genus est fratrem arguere iniquitatis : *qui autem dixerit fatue, reus erit gehennae ignis;* fatue, μωρέ, hebr. נָבָל qua voce homo scelestus et impius designatur, immo talis qui Deum exsistere neget; cf. Ps. 14,1; 53,2 hebr. et vide Deut. 32,6. 2 Sam. 13,13. Is. 32,6. Ez. 13,3. Qua contumelia ipsum bonum honestum hominis impetitur isque ut homo improbus traducitur qui sceleribus sit immersus et in quem ultio divina sit devolvenda (cf. *Coleridge* III p. 84). Qui ita in fratrem invehitur, *reus est gehennae ignis*, i. e. tale crimen admittit cuius gravitas comparatione cum humano iudicio et poena ab iudice humano inflicta iam non possit exprimi, sed solum declarari castigatione aeternae damnationis in medium prolata. Est enim gehenna in libris novi foederis vox usitata pro inferno; additur *ignis*, ut in qua re punitio gehennae consistat exprimatur, εἰς τὴν... explica : reus est qui in gehennam ignis proiiciatur. Gehenna, hebr. גיא הִנֹּם vel גיא בֶּן הנם vallis Hinnom, vallis erat in parte meridionali urbis Ierusalem, in qua olim idolo Moloch infantes cremabantur victimae; cf. 4 Reg. 23,10. Ier. 7,31. 32; 19,5; 32,35. Unde postmodum nomen loci usurpabatur ad infernum, locum maximi horroris et abominationis, designandum. Aliqui censent nomen esse explicandum non de aliquo viro Hinnom, sed vallem singultus vel gemituum exponi posse. Usurpari nomen de inferno apud Iudaeos infinitis exemplis demonstrari posse *Lightfoot* p. 286 asserit; cf. *Schoettgen* l. c. I p. 34. *Ed.* I p. 550.

Apposite monet ***Ians.*** Dominum in tribus istis gradibus irae et reatuum attemperasse doctrinam suam ad captum simplicium. Quomodo autem gravitas culpae et poenae manifestetur, alii aliter explicant. Id quod *S.* ***Augustinus*** proposuit, complures secuti sunt : in iudicio adhuc defensioni locum dari, in concilio autem non cum ipso reo agi sitne damnandus necne, sed inter iudices conferri quo supplicio damnetur culpabilis; gehennam vero esse certam damnationem (de serm. D. in monte 1,8. 24; sim. ***Bed. Rab. Pasch.***); aliter ***Ians.***, eum qui irascatur tale quid commisisse ut metuere debeat condemnationem, quamvis illa omnino necdum videatur certa et definita; qui vero convicio raca fratrem impetierit, tale quid commisisse ut metuere iam non debeat solum ne condemnetur, sed veluti certus de promerita condemnatione metuat gravem aliquam condemnationem; in tertio autem delicto iam certo exspectandum gravissimum aeterni crucia-

tus supplicium. Haec non bene dicta sunt. Nam Christus certo non vult tali peccatori spem poenitentiae eripere; quae autem de primo et altero gradu dicuntur, etiam satis ambigua sunt et obscura. Quale est enim illud peccatum, cuius poena sit damnatio at non certa et definita sed timore apprehensa? Alii hoc loco utuntur ad ostendendum discrimen inter peccatum veniale et mortale (cf. *Bellarminus*, de amissione gratiae lib. 1 cap. 9; disputationum de controversiis fidei tomo 4 p. 78; Parisiis 1608; *Grimm* III p. 85). At valde dubito possitne hoc admitti. Si enim Christus de iudicio et de concilio loquitur, certum est eum non intelligere duo tribunalia hisce in terris instituta vel in Ecclesia sua instituenda, ante quae ille qui iratus erat et convicium raca protulit se sistere debeat, ut causa eius iudicetur et ipse poena plectatur temporali. Pariter certum est *reum esse iudicio* non posse explicari cum Bellarmino : non constare an mereatur poenam aliquam an nullam, neque reum esse concilio esse idem ac non constare an mereatur gehennam an poenam minorem; ea enim explicatione eluderetur id quod in v. 21 dictum est. Cum autem Christus iisdem verbis utatur in v. 22 de ira, quibus usus est in v. 21 de homicidio, explicatio ea est quaerenda qua eidem quoque dictioni satisfiat. Perficit Christus scil. legem ostendens affectum internum irae et odii adeo esse peccaminosum ut de se mereatur eandem poenam qua in vetere lege homicidium per iudices vindicari debuerit, i. e. ut mereatur mortem; gravitatem irae Christus hac aequiparatione clarissime explicat; ex ea autem gravitate ita ad vivum proposita sequitur iram esse peccatum ex suo genere mortale. Si enim iram eadem poena dignam esse dicit qua olim homicidium puniebatur, certo non est censendus velle auditoribus notionem peccati venialis ingerere, sed velle eos magno horrore afficere quo omnino fugiant iram ea sedulitate qua pharisaei homicidium. Quare iure existimant plerique agi ibi de peccatis in suo genere mortalibus, agi de comminatione poenae inferni et de gradibus in ipsa poena inferni (cf. *Dion. Mald. Bar.*).

Sed praecipue ob oculos habendum est comparatione illa e re iudiciaria deprompta velle Christum populari modo persuadere iram et convicia nullo pacto esse parvi pendenda, agi de re in se gravi, magnum conatum et studium esse adhibendum, ut animi motiones compescantur ne irae habenae laxentur quibus laxatis facile incurratur periculum aeternae damnationis. Ita autem Christus explicat quomodo lex perfecte impleatur et quomodo iustitia suorum debeat abundare prae iustitia pharisaeorum (*gl. ord. Br. Pasch.*); qui enim, inquit *S. Augustinus*, docet ut non irascamur, non solvit legem ne occidamus, sed implet potius.

Docuit Christus tribus sententiis quomodo abstinendum esset ab ira et laesione fratris. Iam ulterius docet quid sit faciendum, si quis contra nos offensus est, convenientem servans ordinem eo quod sciret fieri non posse quin inter fratres quandoque offensae orirentur (cf. *S. Br. Cai. Ians.*) v. 23 *si ergo offers munus tuum ad altare et ibi*

recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te; plerique explicant ei qui iniuriam fratri intulit haec dici et proinde fratrem iure esse offensum et iniuste ab altero laesum; « si in mentem venerit quod aliquid habeat adversum nos frater, id est, si nos eum in aliquo laesimus; tunc enim ipse habet adversum nos » (*S. Aug.* et similiter *op. imp. Bed. gl. ord. Cai. Salm. Bar. Sylv. Mald. Lap. Arn. Grimm, Schanz* etc.). Verum nonne fieri potest, ut quis habeat quidquam contra me quamvis ego ei non iniuriam intulerim? nonne potuit aliquid a me dictum vel factum sinistre accipi sine mea et alterius culpa vel aliqua oriri apud alterum suspicio ex falso rumore, ex malevolentia aliorum? Quare rem acu tangere mihi videtur *Theoph.* scribens: « cum autem dixisset : si habuerit aliquid contra te frater tuus, nihil aliud apposuit; sive enim iuste sive iniuste habeat, reconciliare » (sim. *Fab. Schegg*). Haec acceptio verbis est conformis quibus scil. solum statuitur alium habere aliquid contra me, id quod fieri potest vel mea culpa vel etiam sine mea culpa. Maior cernitur perfectio si omnis animorum discordia, ex quacumque demum causa orta sit, removetur, si omnis simultas et alienatio animorum sedulo cavetur vel sanatur. Christus exemplum seligit tale talesque conditiones quibus quam maxime apparet quantopere sibi reconciliatio et caritas cordi sit. Si quis oblationem vel victimam iam adduxerit ad altare et ipsa actio sacrificalis a sacerdote peragenda instat, actio haec adorationis cultusque divini praeclarissima est interrumpenda et postponenda; Deus prius vult illam simultatem animique aversionem exstingui, prius vult ut offerens cultum ex animo fratris suspicionem et voluntatem alienam auferat, et tum pace restituta oblationem sibi gratam esse significat.

Quare v. 24 *relinque ibi munus tuum;* actio haec cultus adeo eximia, ut est sacrificium, professio et agnitio summae maiestatis divinae, est postponenda; « o benignitatem quae omnem sermonem superat! honorem suum despicit pro caritate erga proximum; interrumpatur, inquit, cultus meus, ut caritas tua maneat... haec ambo subindicat et agit, ut ostendat se caritatem magni facere et illam esse maximum omnium sacrificium seque sine caritate sacrificium non admittere, dein ut reconciliationis inevitabilem necessitatem afferat » (*S. Chrys.* sim. *Chrom. op. imp.*), quae necessitas ostenditur ex displicentia divina, dum offensam in fratrem docet esse impedimentum ad offerendum munus Deo (*Ians.*) *et vade prius, reconciliare fratri tuo,* ita ex graeco; id est ex parte tua omnia praesta, ut animus fratris offensus placetur; ergo si iuste propter tuam iniuriam est offensus, satisfac iniuriae; si est offensus sine tua

culpa, auferre conaberis rationem vel occasionem dissensionis et discidii; *et tunc veniens offeres munus tuum*. Christus uno exemplo e conditione temporis petito doctrinam suam illustrat. Si qua simultas orta est, ea exstinguatur eiusque causa removeatur citissime; Deo enim maxime displicet, cum sit Deus pacis, omnis dissensio et animorum abalienatio. Inde facile patet applicatio ad munus orationis in templo cordis offerendum (*S. Aug. gl. ord. Pasch.*) et ad alia opera pia quae rationem oblationis Deo factae in se aliquo modo exhibent; praesertim si agitur de s. Eucharistia accipienda; nam, ut *S. Chrys.* monet, « per haec omnia declarat hanc mensam non admittere eos qui inimicitias mutuo exercent; audiant initiati! audiant et qui nondum sunt initiati; nam ad hos quoque sermo quodammodo pertinet; offerunt enim et ipsi donum et sacrificium, orationem dico et eleemosynam » (sim. *Ians.*).

Loco priore *S. Chrys.* ita explicat, ut ad offensum fratrem sit properandum. Atque haec est acceptio communis quae verbis ipsis plane congruit, quibus profecto enuntiatur fratrem habere querelam contra illum qui sacrificium offerre vult. Nihilominus secundo loco *S. Chrys.* ita habet : « immo vero hic mihi videtur laesum mittere; quapropter non dicit : reconcilia te ipsum fratri tuo, sed *reconciliare* ». Unde *Euth.* verba ita explanat, ut sermo feratur indifferenter et ad eum qui affectus est iniuria et ad eum qui iniuriam irrogavit; « et si quidem male passus es, iniuriam illi remitte et patiens esto; quodsi iniuriam irrogasti, medere iniuriae nihilque relinquas eorum quae ad reconciliationem faciunt ». Etiam *S. Thom.* verba Christi intelligi posse existimat de laedente et de laeso; et hoc quidem ita : si frater tuus qui te laesit habet aliquid adversum te, id est unde tibi adversatur, vade etc.; quae explicatio etiam a *Fil.* praefertur. Certum est verbis Christi etiam eum qui offensus sit iuberi iniuriam sibi factam ignoscere et eum qui laeserit caritate amplecti; id enim indirecte sequitur eo quod vult fratres inter se reconciliari. At non intelligo quomodo in sententia Christi dici possit laesum mitti ad laedentem; nam *is qui aliquid habet contra me* is esse videtur qui querelam contra me habet vel laesus iram in me gerit; et bene monet *Ians.* dictionem esse explicandam ex Apoc. 2,20 : sed habeo adversus te pauca, id est sunt quaedam de quibus tecum expostulem. Idem sensit *S. Aug.* scribens : « si nos eum in aliquo laesimus, tunc ipse habet adversum nos; nam nos adversum illum habemus, si ille nos laesit; ubi non opus est pergere ad reconciliationem; non enim veniam postulabis ab eo qui tibi fecit iniuriam, sed tantum dimittes, sicut tibi dimitti cupis a Domino quod ipse commiseris ». Eodem modo verba explicat *S. Hier.* : « non dixit : si tu habes aliquid adversus fratrem tuum, sed si frater tuus habet aliquid adversum te, ut durior reconciliationis tibi imponatur necessitas; quamdiu illum placare non possumus, nescio an consequenter munera nostra offeramus Deo »; et sim. *Dion.*

Atque quam necessaria sit reconciliatio et reparatio iniuriae irrogatae, alio sermone parabolico Christus exponit v. 25 *esto consentiens adversario tuo cito* etc. adversarius est is quem tu laesisti vel qui te debitorem tamquam creditor et actor ad tribunal rapit; actor enim reum apprehendere et ad iudicem adducere potuit (cf. Deut. 21,19). Si igitur a creditore vel ab eo qui habet iustam adversus te causam in ius vocareris et iam cum illo ires ad iudicem, consultissime faceres, si cum adhuc esses cum illo in via, ipse cum illo convenires et rem componeres. Postquam enim res semel ad iudicem est delata, nihil aliud est exspectandum quam ut pro rigore legum tu puniaris, in carcerem coniiciaris e quo non licebit egredi nisi debito usque ad extremum quadrantem soluto; sed re cum creditore antea composita et sperare potes aliquam debiti remissionem et certo effugies carceris molestiam et dedecus (*Ians.*). Censet *S. Chrys.* de iudicibus huius saeculi agi ac de via quae ad iudicium ducat et de carcere; Christum enim postquam a sublimioribus hortatus sit et a futuris, a vitae praesentis terrere negotiis. Haec bene dicuntur, si tamen ita intelliguntur, ut Christus ex exemplo vitae occasionem capiat doctrinam altiorem commendandi. Sermo itaque est parabolicus. Monemur ut cito cum adversario quem offendimus in gratiam redire studeamus, dum scil. adhuc in via, id est, in hac vita mortali versamur. Post mortem enim iudici Deo sistimur qui pro rigore iustitiae poenam iniuriae quam irrogaverimus a nobis exiget et nos tradet ministro qui poenis infligendis sit praepositus et qui nos in carcerem coniiciet ex quo nemo liberabitur, donec reddiderit novissimum quadrantem, ergo donec omne debitum exactissime solverit. Est *quadrans* quarta pars assis; nummus sat parvus; cf. Marc. 12,42 duo minuta, λεπτά, quod est quadrans. Iam quo sensu dicitur v. 26 *non exies inde donec reddas novissimum quadrantem?* sententia profecto haec est: e carcere illo solum liberaberis, si integra summa quam adversario debes soluta est. Itaque si solvere potest, liberabitur; si solvere non potest, manebit inclusus. Quaestio igitur solum est: fierine potest ut inclusus carcere debitum solvat? In exemplo humano id cogitari potest; nam ille debitor quamvis in ipso carcere nihil aut fere nihil pecuniae possit lucrari, tamen per amicos efficere potest, ut domus et bona sua vendantur, ut amici rogentur ad pecuniam quae insuper requiratur pendendam etc. Locutio illa de se est ambigua; quid revera eventurum sit, ex ipso debito, ex magnitudine summae solvendae erit colligendum. Quare non videtur excludi illorum interpretatio qui dicunt ipsa hac locutione aliquam spem relinqui; si scil. culpa solum est venialis, potest ultimus quadrans solvi; si autem est mortalis,

nunquam potest solvi (cf. *Alb. Fab. Cai. Sylv. Lap. Tir. Salm. Reischl Coleridge, Grimm* et utrumque posse intelligi etiam *Toletus* ad Luc. 12,58 concedit).

At verum est plerosque *carcerem* explicare carcerem gehennae (*S. Chrom. op. imp.*), caminum ignis (*S. Pasch.*), poenas tenebrarum (*Bed.*), tenebras exteriores (*Rab. Zach. chrys.*), infernum (*S. Br. Dion. Mald.*), aeterna supplicia (*Ians. Bar. Arn. Schegg, Schanz, Fil.*) et in sententia *donec reddas* etc. affirmare aeternitatem supplicii. Ita *S. Aug.* : « *donec solvas* autem quod dictum est, miror si non eam significat poenam quae vocatur aeterna; unde enim solvitur illud debitum, ubi iam non datur poenitendi et correctius vivendi locus? (dein exemplis Ps. 109,1 et 1 Cor. 15,25 ostendit *donec* ita adhiberi); quemadmodum ergo ibi intelligitur, de quo dictum est : oportet eum regnare, donec ponat inimicos sub pedibus eius, semper regnaturum, quoniam semper illi erunt sub pedibus, ita hic accipi potest, de quo dictum est : non exies, donec... semper non exiturum esse, quia semper solvit novissimum quadrantem, dum sempiternas poenas terrenorum peccatorum luit » (l. c. 1,11. 30). Eodem modo dicit *Beda* donec poni pro infinito; item dicit *Pasch.* : « hoc loco *donec* pro infinito ponitur; quod pravi homines nolentes considerare voluerunt non suos sensus Scripturis divinis, sed eas pravis sensibus applicare... infinitus erit uterque eorum terminus, quod nec fenoris nomen illinc a debito unquam evacuabitur, nec a carcere illo quisque reatu vinctus post peractum iudicium solutus egredietur »; *Rab.* verba refert S. Augustini; *S. Bruno* : « magnum est hoc debitum et infinita et innumerabilis est ista pecunia, ad cuius novissimum quadrantem nunquam venitur; quae semper solvitur et nunquam finitur »; eodemque modo loquuntur *Zach. chrys. Ans. laud. Thom. Dion. Mald. Ians. Tost.* in Matth. 5 qu. 175, *Arn. Bisp. Schegg, Schanz, Fil.*; atque haec acceptio valde commendatur et confirmatur eadem dictione Matth. 18,34 de debitore qui debebat decem millia talenta nec habebat unde redderet, qui igitur conditionem positam nunquam poterat implere et proinde nunquam dimitti e carcere. Porro confirmatur eo quia Christus in omnibus istis exemplis de peccatis in suo genere gravibus loquitur; ipso quoque sermone parabolico de iudice et de carcere non negligentia qualiscumque, sed delictum, igitur peccatum grave, significatur. Hisce itaque consideratis haec explicatio quae est longe plurimorum saltem probabilior dici debet.

Unde non est consultum ex hoc loco argumentum depromere pro purgatorio. Idem monet *Ians.* : « quare neque hoc loco recte quis urgere potest

purgatorii probationem, sicut nec ex parabola de conservo, qui etiam dicitur reclusus in carcerem donec redderet universum debitum. Ubi per *donec* sicut et hoc loco non significatur quod ad rem parabolae attinet debitum aliquando persolvendum et tunc debitorem liberandum, sed locutione parabolae convenienti significatur extremum ius ac debitum ab eo requirendum nec prius e carcere liberandum quam omne debitum persolverit; semper autem manet damnatorum debitum nec unquam ab eis exsolvi potest ». Sed merito quoque notat *Ians*. Christum quamvis istis locis maxime significare voluisse videatur poenam aeternam, tamen directe solum dicere non prius aliquem e carcere liberandum quam omne debitum persolverit et debiti solutionem coaevam esse tempori incarcerationis. Itaque de alia quaestione possitne debitum solvi vel quale debitum queat solvi quale nequeat, nihil ex hoc loco erui potest. Demum etiam merito advertit idem *Ians.* : « in parabolis non sunt singula applicanda rei significatae, sed totius sermonis potius scopus et intentio spectanda est ».

In huius parabolae applicatione multa excogitata sunt. Quaeritur quis sit adversarius? *Cai.* respondet : esto benignus ac benevolus homini adversanti tibi, quamvis tu non adverseris ei, hoc est, ne irascaris adversario, sed esto ei benevolus; ne dicas ei raca, ne dicas ei fatue. Alii adversarium intelligunt legem vel sermonem divinum, quippe qui adversetur cupiditatibus hominum (*S. Br.*), alii eodem sensu Spiritum sanctum (*Chrom.*), vel Deum (*Aug.*); immo non defuerunt qui diabolum intelligerent vel carnem, contra quam explicationem iam *S. Hier.* pugnat. Facile autem fluit ex parabola monitum, ut cito removeamus et expiemus quodcumque nobis coram Deo iudice adversari potest et eiusmodi adversarios esse plurimos liquet; cf. *Coleridge* III p. 95 seq.

Quis sit ille minister, cui tradatur culpabilis, etiam quaerunt. Et *S. Chrom.* quidem angelum tormentorum eum nominat; alii eum esse dicunt angelum qui zizania colligit (Matth. 13,41. 42; *gl. ord.*) vel angelos qui venturi sint cum Christo iudice (*S. Aug. Pasch. Arn. Schanz*); alii diabolum intelligunt designari (*Zach. chrys. Mald.*).

e) Ad mandatum sextum 5,27-32.

5,27. Audistis quia dictum est antiquis : non moechaberis. 28. Ego autem dico vobis, quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo. 29. Quod si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum et proiice abs te; expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum quam totum corpus tuum mittatur in gehennam. 30. Et si dextra manus tua scandalizat te, abscide eam et proiice abs te, expedit enim tibi ut pereat unum

5,27. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρήθη· οὐ μοιχεύσεις. 28. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτήν, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ ἑαυτοῦ. 29. εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν. 30. καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν

membrorum tuorum quam totum corpus tuum eat in gehennam. 31. Dictum est autem : quicumque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudii. 32. Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit uxorem suam excepta fornicationis causa facit eam moechari, et qui dimissam duxerit adulterat.

σου καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου εἰς γέενναν ἀπέλθῃ· 31. ἐρρήθη δὲ ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον. 32. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι, καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας μοιχᾶται.

In v. 27 add τοις αρχαιοις in L M Δ al c ff [1] g [1.2] h vg syr (cu, p) Eus Ir. In v. 28 K et aliqui minusc. Clem legunt εμβλεψας; Iust Or ος αν εμβλεψη; longe pler codd legunt αυτην; ita quoque Thphil Or Eus Chr; omittit Ti cum ℵ * 236 Clem Isid Tert; uncis includunt W H. Praebent *concupiscendam* eg dub ept mt ken rush val lind. In v. 29 praebet D απελθη; item *eat* a b c d g [1] h syr (cu) cop; sed D omittit v. 30. In v. 30 legunt βληθη εις γε. E G K L M S U V Γ Δ al pler f go go arm Chr; etiam ken *mittatur;* wil totum versum omittit. In v. 32 praebent ος αν απολυση D E G S U V a b g [1] h k codd ap Aug syr (cu) cop Or; multi codd praebent μοιχασθαι. Ti W H legunt καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ cum pler codd ℵ E K L M etc.; cum B solum 6 minusc. consentiunt; hoc membrum omittunt D 64 a b k et nonnulli codd ap Aug; rush : adulterium committit. W H ultimum membrum uncis includunt.

Christus secundum ordinem decalogi postquam iram correxit, etiam concupiscentiam moderatur (*Euth.*); sunt enim hae duae passiones in homine potentissimae et ob id imprimis eas Dominus temperandas et reprimendas docet (*Ians. Lap.*); v. 27 *audistis quia dictum est* (*antiquis*) : *non moechaberis*, Ex. 20,14. Deut. 5,18. Verba legis recitantur neque ullum est in sermone Christi vestigium ab eo solum pharisaicam explanationem emendari. Unde denuo refutatur opinio illorum qui volunt Christum non perficere legem, sed tantum pharisaeorum doctrinam corrigere. Plane enim arbitrarium est asserere cum *Keil* aliisque Christum non ad legem sed ad pharisaeorum acceptionem legis respicere. Ex quibus enim verbis id colligitur? Christus etiam hic loquitur ut habens potestatem v. 28 *ego autem dico vobis quia omnis qui viderit mulierem...* mulierem intellige generatim de sexu, ergo virginem, vel iunctam matrimonio, vel viduam (*Euth. Cai. Ians.* etc.); qui *aspexerit* mulierem *ad concupiscendum eam,* πρὸς τὸ.. id est ὁ βλέπων περιέργως, ἐμπαθῶς, ὥστε ἐπιθυμῆσαι συνουσίας (*Euth.*), σαρκικῶς καὶ ἁμαρτητικῶς (*S. Cyrillus* in cat. Cr.), ad voluptatem ita ut concupiscentiam in animo concipiat (*S. Basilius* in cat. Cr.), « id est, si hoc fine et hoc animo attenderit, ut eam concupiscat, quod iam non est titillari delectatione carnis sed plene consentire libidini » (*S. Aug. Dion.*), si quis concupiverit secundum voluntatem animae et consensum (*op. imp.*), cum deliberatione, cum intentione vel consensu ad delectandum (*S. Thom.*). Lex itaque hoc

mandato impletur, « quia sine hoc mandato stare non potest legis mandatum, omne enim adulterium ex concupiscentia nascitur; quomodo ergo tolletur adulterium secundum legis mandatum, nisi praecisa fuerit concupiscentia secundum Christi mandatum; quoniam ergo sicut ira mater est homicidii, sic concupiscentia mater est adulterii, consequenter sicut qui irascitur fratri suo occidit eum in corde, sic qui concupiscit mulierem alienam iam moechatus est eam in corde suo » (*op. imp.* sim. *Aug. Rab.*). Vult itaque Christus succidere radicem et omnem tollere occasionem (*Euth. Cai.*). Atque etiam legem illam latam : non desiderabis uxorem proximi tui, Christus extendit dicens universaliter qui viderit mulierem non suam, sive sit alterius uxor, sive non (*Cai.*) et insuper declarat, quod in decalogo non erat expressum, tali concupiscentia iam committi in corde adulterii scelus (*Ians.*); intelligitur itaque ὁ βλέπων proxime is qui matrimonio est iunctus; idque apposite quia legi de matrimonio latae Christus suam adnectit legem. Sed omnibus talem interdici aspectum, eo ipso sequitur, quia in illo est adulterium pro coniugatis; proinde eo committitur peccatum grave ab illo qui non habet ius ad actum cuius initium est concupiscentia talis.

Et quam severe id Christus praecipiat et quanto conatu, quanta contentione et sui ipsius abnegatione opus sit declaratur v. 29 *quodsi oculus tuus dexter scandalizat te* i. e. occasio tibi est peccati et ruinae, proprie scandalum, decipulam tibi ponit qua capiaris et corruas et v. 30 *et si dextera manus tua* etc.; sermo Christi est parabolicus et cum in v. 28 aspectum damnaverit libidinosum, facilis est transitus ad oculum; manus quoque in re lubrica est instrumentum. Membra nominat dextera quia haec vel re ipsa utiliora sunt vel communi persuasione pluris aestimantur (cf. Ex. 29,20. Lev. 7,32; 8,23 seq. 14,14. Num. 18,18. 1 Reg. 11,2. 3 Reg. 2,19. Zach. 11,17). Exemplum autem depromptum est ex eo quod ad vitam corporis servandam homo libenter membrum aliquod amittit; unde sensus planus et obvius est : « vos moneo ut quidquid demum est etiamsi sit vobis tam carum et necessarium quam sunt oculi et manus, id resecetis et abiiciatis, si offendiculo vobis sit, quantumlibet incommodi et doloris vobis inferat; nihil est quo non infinito magis praestet carere et vitam consequi aeternam, quam id retinere et abiici in gehennam » (*Ians.* sim. *Dion. Lap. Schanz, Fil.*). Proinde continetur doctrina ut occasiones peccatorum abscindantur (*Bar.*), ut occasio proxima sedulo vitetur (*Coleridge*). Et bene notari oportet quanta emphasi Christus loquatur et quanta voluntatis determinatione et horrore et abominatione id velit ac iubeat non solum abscindi sed vehementer et longe a

se abiici, quodcumque nos seducat ad peccatum grave licet sit carissimum. Et quam necessarius sit talis animus fortis et acer, aeterna damnatione ignaviam subsequente docet. Est itaque, ut *Bar.* dicit, gehennae timor gladius acutissimus quem nobis praebet ad omnia impedimenta et blandimenta amputanda.

Quid oculo dextero et manu significetur et proin quid sit removendum, varie concipitur; intelligi λογισμοὺς ἐπιθυμίας (cat. Cr.); mentem et voluntatem esse a malo coercendam (*op. imp. Hier. Rab. Thom. Dion.*); membrorum licentiam esse abscindendam (*Br.*); propinquos amicos, consiliarios qui sint nobis ruinae occasio (*S. Chrys. Theoph. cat. Cr. Hil. Hier. Aug. Bed. Br. Thom. Dion.*), officia, negotia, commercia et id genus reliqua esse amandanda, si nobis praebent occasionem ruinae (*Cai.*). Verum haec omnia (et quidquid praeterea excogitari potest) includuntur, ut notat *Ians.*, in explicatione quae supra est data, ut scil. omnia quantumvis cara et utilia abiiciantur ad vitandum offendiculum, sicut etiam *S. Aug.* monet : « quidquid illud est quod ita diligis ut pro dextro oculo habeas, si scandalizat te, id est, si tibi impedimento est ad veram beatitudinem, erue illud et proiice abs te » (l. c. 1,13. 37). Ex exemplis a Christo adhibitis etiam colligit *Cai.* praeceptum abdicationis intelligi in iis bonis quorum abdicatio sub nostra est electione; ceterum occasionem proximam saepe reddi posse remotam et quomodo id fiat docent theologi.

Sermonem esse parabolicum neque ullo modo de ipsa membrorum abscissione intelligi fere omnes merito docent. Eius explicationis rationes iam bene affert *S. Chrys.*, crimina enim non pertinere ad carnem, sed accusationem semper spectare pravam voluntatem, neque oculum esse qui videat, sed mentem et cogitationem; si de membris esset sermo, necesse esse ambos poni oculos; qui enim ab oculo dextro scandalizetur, haud dubie etiam a sinistro idem posse pati (sim. *Theoph. Euth.*) et *op. imp.* : « si dexter scandalizat, sinister quid facit? numquid contradicit dextro, ut dexter quidem tamquam reus eiiciatur, sinister autem quasi innocens reservetur »? et *Alb.* monet eruto oculo non curari morbum, neque enim propter hoc cessare concupiscentiam, nisi etiam imago eruatur quae erui non possit; ideoque cum Dominus doceat curare morbum, constare verba de erutione corporali non posse intelligi. Praeterea membra per se mala non sunt nec per se obstaculo virtuti neque in ea cadit reprehensio (cf. *Ians.* et sim. *Hil. gl. ord. Br. Thom. Cai. Bar. Sylv. Lap. Schegg, Schanz, Fil.*). Hisce rationibus satis excluditur interpretatio a *Mald. Arn.* proposita Christum dicere per exaggerationem, ut vel oculum vel manum nobis rescindamus, si aliter peccatum effugere non possimus; sed quia semper possimus nefas esse aliquam partem corporis amputare; ergo : erue oculum dextrum, id est, si fieri posset aut liceret. Neque talis explicatio probatur, ut *Arn.* vult, exemplis v. 39-41 allatis, quae etiam conditione apposita ad sonum verborum i. e. litteraliter debeant intelligi. At certe exsistit discrimen satis magnum

inter haec exempla. Quominus enim illa in opus deducantur nulla lege prohibetur; seipsum vero mutilare lege naturali interdictum est nisi adsit ratio valde gravis pro effectu sola mutilatione obtinendo, uti est quando agitur de vita servanda amputatione membri alicuius. Quare bene ***Dion.*** **:** ***erue,*** quantum ad usum i. e. reprime eum, ne intueatur illicita; averte oculos tuos a muliere compta Eccli. 9,8. Ps. 118,37.

Post perfectionem legis *non moechaberis* congruo ordine subiicitur perfectio alterius legis quae etiam ad mulierem pertinet docens iam propriam uxorem non esse dimittendam, postquam docuit alienam mulierem non esse concupiscendam et aliud iam moechiae genus ostendens scribis et pharisaeis inopinatum (*Ians.*) v. 31 *dictum est autem : quicumque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudii;* cf. Deut. 24,1; Iudaeis propter duritiem cordis permittebatur dimissio uxoris; sed si hac permissione uti volebant debebant uxori dare libellum repudii i. e. chartam quandam vel schedam quae uxorem esse repudiatam testabatur. Quare dici potuit libellum repudii permitti (quia iis permittebatur uxores dimittere) et etiam praecipi (quia, si volebant dimittere, iubebantur eo solum modo, dato libello, dimittere); cf. Marc. 10,3. 4 et Matth. 19,7. 8. Hebraice סֵפֶר *liber* etiam de scripto parvo, de epistola etc. dicitur; vide ad 1,1. Ista permissio Iudaeis data est in remedium mali peioris (cf. *Chrys. op. imp. Bed.*); ipsa vero libelli scriptione impediebatur ne statim primo aestu furoris fieret; ceterum in lege causa assignabatur rei foedae, quam utique rabbini multi ad plurima et leviora quoque extendebant, ita qui sequebantur rabbi Hillel docebant uxorem posse dimitti propter quamcumque rem quae viro displiceret (cf. *Lightfoot* l. c. p. 290; *Schoettgen* p. 38) et Iosephus narrat se dimisisse uxorem quia eius mores sibi non placerent (μὴ ἀρεσκόμενος αὐτῆς τοῖς ἤθεσιν; vita 76). Ceterum vide ad 19,3.

Eam permissionem Christus iam tollit v. 32 *ego autem dico vobis quia omnis qui dimiserit uxorem suam excepta fornicationis causa facit eam moechari;* eam in magnum coniicit periculum adulterii; dimissione saepissime vir in culpa erit, ut dimissa committat adulterium, dum alteri nubit; unde patet ex voce *moechari* eiectam manere uxorem et vinculum matrimonii dimissione non solvi. Solum quando mulier iam adulterium commisit, vir eam dimittens non incurrit culpam, non eam facit adulteram, quia ipsa mulier se antea iam adulteram constituit. Proinde vir mulierem adulteram eiiciens non peccat. In nullo autem casu dimissione solvi vinculum matrimonii declarat Christus addens : *et qui dimissam duxerit adulterat;* intelligi *dimissam* in

universum, omnem quae dimissa sit, etiamsi propter adulterium eiecta sit, elucet ex locutione generali et ex eo quia fieri nequit, ut verba illa *excepta fornicationis causa* etiam ad hoc membrum trahantur. Nam id esset plane arbitrarium; id esset quoque plane absurdum et quam maxime perversum. Tum enim adulterae mulieri quasi praemium tribueretur a Christo, ut vinculo prioris matrimonii soluto impune transiret ad alia vota, dum mulier innocens et pudica quae a viro iniuste repudiaretur ad perpetuam continentiam obligaretur. Nonne ita via aperiretur plurimis sceleribus? Et si quis in matrimonio multas cum uxore experiretur molestias vel amore libidinoso caperetur, nonne quam maximum exsisteret incitamentum ad adulterium committendum, quam primum eo peccato ipsum vinculum matrimonii solveretur? In vetere lege aliquod frenum ipso libello repudii iniiciebatur; hunc libellum Christus abolevit; ergone censendus est solutionem vinculi adulterio commisso reddidisse etiam faciliorem?

Huius loci interpretationem nobis insuper praebet S. Paulus scribens : quodsi discesserit (mulier) manere innuptam aut viro suo reconciliari 1 Cor. 7,11. Eo loco ad Domini praeceptum, proinde ad legem a Christo hisce in terris commorante statutam, refert S. Paulus matrimonium esse indissolubile; simul autem indicat evenire posse ut mulier licite discedat a viro, ita tamen ut ei liceat si velit ad virum redire; si vero nolit redire, ut maneat innupta. Proinde S. Paulus ex praecepto Domini agnoscit separationem in matrimonio vinculo manente, quae tamen separatio iterum licite tolli possit. Iam vero hoc ad amussim congruit verbis Christi. In nova lege idem est ius matrimoniale et pro viro et pro muliere (cf. 1 Cor. 7,3. 4. 11). Ergo quod Christus pro viro statuit v. 32, valet quoque pro muliere. Christus autem permittit viro, non ei praecipit, ut adulteram mulierem dimittat; proinde ea separatio est licita; quia autem non est praecepta, potest vel omnino non fieri vel facta tolli; en habemus idem quod S. Paulus l. c. statuit. Quare merito veteres iam interpretes haec verba Christi enarrantes magna consensione provocant ad 1 Cor. 7,11 docentes licitam esse in casu adulterii discessionem manente tamen vinculo matrimonii. Ita scribit *S. Aug.* : « sed consulamus apostolum ne aliquid temere dicamus (1 Cor. 7,10. 11)... potest enim fieri ut discedat ea causa qua Dominus permittit... quare non addidit excepta fornicationis causa, nisi quia similem formam vult intelligi, ut si dimiserit (quod causa fornicationis permittitur) maneat sine uxore aut reconcilietur uxori? quia et qui dicit : non licet dimittere uxorem nisi causa fornicationis, cogit retinere uxorem, si causa fornicationis non fuerit; si autem fuerit, non cogit dimittere, sed permittit » (de serm. D. in

monte 1,16. 43). Pariter ad 1 Cor. 7,11 provocant *Rab. Pasch. Ans. laud. Alb. Thom. Dion. Ians. Mald. Bar. Tost.* (in Matth. 5 qu. 251) *Salm. Lap. Sylv. Lamy, Reischl, Bisp. Schanz, Fillion* p. 374. Insuper esse matrimonium indissolubile clarissime enuntiatur Marc. 10,11; Luc. 16,18; Rom. 7,2. 1 Cor. 7,39; vide de ea re *Perrone*, De matrim. christ. Romae 1858 tom. 3 p. 206 seq.; *Palmieri,* Tractatus de matrimonio christ.Romae 1880 p. 171 seq.

Eodem modo verba Christi intellecta sunt in primis Ecclesiae saeculis. Iam *Hermas* ita : « quid ergo si permanserit in vitio suo mulier (in adulterio, fornicatione)? et dixit : dimittat illam vir et vir per se maneat; quodsi dimiserit mulierem suam et aliam duxerit, et ipse moechatur » (Pastor, lib. 2 mand. 4). *S. Iustinus* ut doctrinam Christi de castitate inter alia hanc affert sententiam : qui ducit repudiatam ab altero viro moechatur (Apolog. 1,15; *M.* 6,349); *Athenagoras* autem haec statuit : qui se ipse prima uxore spoliat, etiamsi mortua sit, μοιχός ἐστι παρακεκαλυμμένος (Legat. pro christ. 33; *M.* 6,968). *Theophilus* vero ex ordine quo sententias profert etiam ostendit nulla dimissione dirimi matrimonium; ita enim sententias collocat : et qui ducit, inquit, dimissam a viro moechatur, et qui dimittit uxorem excepta fornicationis causa facit eam moechari (ad Autolyc. 3,13; *M.* 6, 1140). Atque *Origenes* quoque scribit : « contra Scripturae legem mulieri vivente viro nubere quidam Ecclesiae rectores permiserunt... haec enim contra legem initio latam et scriptam, ad vitanda peiora alieno arbitrio morem gerentes eos permisisse verisimile est... Quemadmodum autem adultera est uxor etiamsi viro alteri nupta videatur priore etiamnum vivo, ita et virum repudiatam duxisse visum non tam ipsius maritum quam adulterum esse dicendum a Servatore nostro demonstratum est » (in Matth. tom. 14 n. 23. 24; *M.* 13,1245. 1249). Neque aliter docet *S. Chrys.* : « ne mihi dicas : ille eiecit; nam eiecta adhuc manet eiicientis uxor; deinde ne totum coniiciens in eiicientem arrogantiorem faceret uxorem, ipsam accipere volenti ianuam claudit dicens *qui dimissam duxerit moechatur*, uxorem vel invitam pudicam reddens et ad alium virum aditum ipsi claudens nec permittens simultatis ansam praebere. Illa namque cum didicerit prorsus necessarium esse aut virum qui sibi ab initio contigerat habere, aut si e domo illa egrediatur nullum sibi aliud superesse refugium, vel invita cogitur coniugem amare suum ». Manifestum est haec omnia prorsus fore ut eludantur, si adulterio dirimeretur matrimonium. Idem docet *S. Basilius* scribens : quod non licet viro uxore dimissa aliam ducere, neque fas est repudiatam a marito ab alio duci uxorem (Moralia, reg. 73 cap. 1; *M.* 31, 852). Doctrinam Patrum ea de re vide apud *Binterim*, Denkwürdigkeiten, tom. 6 p. 100-138; *Perrone* l. c. p. 243-364; *Palmieri* l. c. p. 141-167.

Quaeritur etiam quo sensu hoc loco dicatur πορνεία, fornicatio. Intelligi de adulterio, vel ut alii loquuntur de fornicatione corporali, quae in uxore est adulterium, merito plerique explicant (cf. *S. Chrys. Euth. Alb. Fab.*

Cai. Ians. Mald. Lap. Schegg, Schanz, Fil. etc.). Atque ita πορνεία dicitur de uxore apud LXX Os. 3,3. Am. 7,17. Eccli. 26,9. Cum in vetere testamento idololatria saepe nomine fornicationis designetur, aliqui simul cum fornicatione corporali etiam spiritualem i. e. idololatriam intellexerunt (*S. Br. Dion.*); alii etiam latius explicant fornicationem de omni concupiscentia vel avaritia vel idololatria quae hominem faciunt a lege Dei aberrare (*Bed. gl. ord. Zach. chrys. Ans. laud.*), quam sententiam *S. Aug.* quoque in libro de serm. D. in monte 1,16. 46 propugnat : fornicationem generalem et universalem intelligere cogimur; at in Retract. 1,19 dubius haeret, num vocis notio ita ad plurima peccata extendi possit : « sed quatenus intelligenda atque limitanda sit fornicatio (in Matth. 5, 32), latebrosissima quaestio est » (*M.* 32,616). Merito autem talis extensio vocis ad alia peccata reprobatur a *Ians. Mald.* aliisque; istud enim est contra regulam in lege interpretanda servandam; alias sententia nimis dilataretur, omnia enim fere peccata fornicatio vocantur quia per ea a Creatoris avertimur amore et ad creaturarum amorem convertimur. Christus autem solam fornicationem divortii causam assignat, quia haec est causa dimittendae uxoris *propria matrimonii*, quia fidem coniugalem laesit quae est quasi basis matrimonii; haec causa directe et per se repugnat matrimonio; reliquae causae propter quas divortium conceditur ab Ecclesia sunt generales a quavis societate christianum liberantes; dein haec una est causa ex qua repudium adulterae etiam resipiscentis concessum est perpetuum (cf. *Mald. Ians. Lap.*).

Contra explicationem datam obiici solet Iudaeos non cognovisse nisi dimissionem vinculo matrimoniali soluto; proinde eos non potuisse verba Christi intelligere, cum divortium i. e. separatio a toro et mensa iis fuerit plane incognita. Verum respondendum est Iudaeos ipsis verbis Christi doceri de tali separatione; cum enim Christus in ultimo membro in universum enuntiet *qui dimissam duxerit adulterat*, eo ipso docet secundum legem a se nunc promulgatam iam non exsistere talem dimissionem qua vinculum solvatur; alias enim qui duceret dimissam non fieret adulter. A se autem legem statui aliam eamque novam, clare monet dicens *ego autem dico vobis*. Cum itaque in ultimo membro neget Christus ulla dimissione solvi matrimonium, et in membro priore tamen unam causam statuat qua dimittere uxorem liceat, eo ipso *docet novam* illam dimissionis notionem. Proinde obiectio illa non consistit; Iudaei eam notionem discere poterant ex verbis Christi; quod autem discitur, id antea ignorari solet. Cardo rei in eo est, ut membrum ultimum intelligi possit ac debeat in universum de omni quae dimittatur, ita ut exceptio illa non ad hoc quoque membrum trahatur. Ita autem posse et deberi sententiam concipi, iam supra demonstratum est; quamvis, uti notum est, apud protestantes vigeat doctrina adulterio solvi vinculum, tamen sunt interpretes protestantes qui omnino fatentur ἀπολελυμένην hoc loco dici de omni dimissa, ita ut etiam is qui dimissam propter adulterium ducat adulterium committat, et qui sententiam aliorum exceptionem esse ad ultimum quoque membrum referendam omnino repudiant tamquam explicandi rationem plane arbitrariam;

ita v. g. *Keil* p. 167, *Achelis, Weiss* p. 155; *Stier* saltem agnoscit consilium Christi valde urgens ne solvatur matrimonium; *Alford* vero ingenue fatetur significatione verborum Christi litterali alterum matrimonium non permitti ne adulterio quidem commisso (cf. *Fil.* p. 373) et *Thiersch* quoque profitetur matrimonium solvi non posse et attentis locis Marc. 10,11. 12 et Luc. 16,18 et Rom. 7,1-3 et 1 Cor. 7,10. 11. 39 omnia ratiocinia et desideria et artificia hominum quibus solvere velint matrimonium confundi et destrui (cf. *Schegg* p. 205)[1], et *Keil* haec scribit: quamdiu vir vivit qui mulierem propter fornicationem dimisit, non solum mulier, sed vir quoque coram Deo reus est adulterii, si alterum matrimonium ineunt.

De aliis explicationibus haec commemoranda videntur : esse πορνείαν intelligendam de fornicatione quam femina admiserit ante matrimonium, ita ut sponsa iam non fuerit virgo, qui virginitatis defectus a viro inveniatur post contractum matrimonialem; iam vero talem defectum a femina fraudulento silentio tectum tanti fuisse apud Iudaeos momenti, ut eo ipso matrimonium non exsisteret; quare Christum solum tum dimissionem fieri posse docere. Ita *Doellinger*, Christenthum und Kirche p. 391 seq. 458 seq. qui praecipue urget πορνείαν non posse significare adulterium, sed solum impudicitiam extra matrimonium. Id falsum esse supra iam ostensum est et eo quoque colligitur quod idololatria populi πορνεία vocatur; populus enim considerari solet tamquam sponsa Domini. Porro toto contextu ostenditur agi de ea quae vere sit uxor; secundum eam explicationem Christus statueret impedimentum matrimonium dirimens, idque statueret pro suis (*suam* enim legem promulgat); sed tale impedimentum a Christo statutum Ecclesia non agnoscit. Alii explicant πορνείαν de coniunctione incestuosa, de matrimonio attentato cum impedimento natura sua dirimente, de unione mere fornicaria (*Patrizi*, de interpret. Script. I n. 281; *Aberle*); ita igitur Christus acute dictum adhiberet: matrimonium non solvitur, nisi quando ipsa coniunctio non est matrimonium, sed concubinatus et mera fornicatio. Verum hic quoque valet, quod iam monitum est, in toto contextu esse sermonem de re matrimoniali et de vera uxore. Declarat enim Christus suam sententiam in oppositione ad libellum repudii, quo *uxor* olim dimittebatur; proinde declarat non licere deinceps quod olim permissum erat repudiare iam ductam uxorem (cf. *Perrone* l. c. p. 188. 191); idem verbis indicatur : πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ; ea autem voce vera uxor designatur, praesertim si verba, uti oportet, retuleris ad Deut. 24,1, quo loco permittitur dari libellum repudii uxori et nihil continetur de concubina. In ea explicatione iam non posset subdi in universum *qui dimissam duxerit adulterat.*

Aliter *Schegg;* Christi verba esse consideranda secundum legem veterem qua adulterium morte plectebatur; proinde sensum esse matrimonium

1. Scribit *Mansel* p. 102 : « the Church of England has never authoritatively sanctioned any other separation than that a mensa et toro; and this with an express prohibition of re-marriage (Canon 107) ». Sed agendi modum esse plane diversum omnes norunt.

non dissolvi nisi morte; qui adulterium commiserit esse morte plectendum; si non sequatur mors, nec solvi vinculum. Quam tamen explicationem esse subtiliorem neque cohaerentem haud multi negabunt. Aliis visum est rem ita enodare ut dicerent Christum hic statuere legem temporariam et solis Iudaeis datam qua iis pro aliquo tempore concedat ut mulier adultera dimittatur vinculo matrimonii sublato; quae concessio cum solum Iudaeis pro aliquo tempore data sit simul explicari cur exceptio illa apud Marcum, Lucam, Paulum non reperiatur. Ita fere *Hug* (de vinculo coniugii christ. indissolubili comment. exeg. p. 14-18) et *Grimm*, Einheit der Evangelien p. 258 et Leben Jesu V p. 250.

Verum, ut iam *Perrone* adnotavit l. c. p. 185, nullum reperitur indicium ex quo id colligi possit; Christus eodem modo *suam* fert legem, quo illam tulit in antecedentibus et in subsequentibus feret. Et si Iudaeis id concederetur, cur severius esset agendum cum gentilibus? Et si solum pro aliquo tempore, cur Matthaeus qui evangelium suum Iudaeis reliquit ut defectum suae praesentiae iis suppleret, hanc concessionem scripto consignatam tamquam ius et documentum perdurans praedicationi apostolicae inseruit? Et si pro aliquo tempore et pro solis Iudaeis daretur, nonne id oportuit indicari? Iam vero tale indicium neque reperitur in scripto evangelio neque in traditione Ecclesiae veteris. Veterum enim Patrum explicatio est, uti vidimus, plane alia.

Aliam explicationem excogitavit *Dreher* in periodico Katholik, 1877, II p. 578 seq., qui contendit vertendum esse παρεκτὸς λόγου πορνείας seposito sermone de fornicatione, ita scil. ut Christus dicat : de casu et quaestione πορνείας quae inter pharisaeos disceptatur ego nihil dicere volo. Hanc igitur clausulam referri vult ad disceptationem inter rabbinos Hillel et Schamai, quid sit illud Deut. 24 עֶרְוַת דָּבָר et Christum dicere seposita hac quaestione, de qua nihil decernere velit, immo ne loqui quidem, a se statui, ut quicumque uxorem dimiserit etc. At explicatio haec si verba spectaveris est dura, si contextum, nulla re indicatur Christum illam disceptationem velle a se repudiare, cum suam legem non statuat contra pharisaeos sed ratione habita libelli repudii. Durum quippe est *praeter disputationem* (?) *fornicationis* vel *praeter causam fornicationis* explicare : de ea re nolo sermonem fieri, idque durius quoque quia haec parenthesis eo loco inseritur quo ut talis iam non cognoscitur sed quo ex ipsa collocatione refertur ut exceptio vel limitatio ad πᾶς ὁ ἀπολύων τ. γ.

Alia quae hoc loco tractari possent commodius disputabuntur ad cap. 19, ubi disceptationem cum pharisaeis evangelista enarrat et Christus dignitatem matrimonii plenius declarat.

f) De iuramento 5,33-37.

5,33. Iterum audistis quia dictum est antiquis : non periurabis, reddes autem Domino iuramenta tua. 34. Ego autem

5,33. Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρήθη τοῖς ἀρχαίοις· οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου. 34. ἐγὼ δὲ λέγω

dico vobis, non iurare omnino, neque
per coelum, quia thronus Dei est, 35.
neque per terram, quia scabellum est
pedum eius, neque per Ierosolymam
quia civitas est magni regis; 36. neque
per caput tuum iuraveris, quia non po-
tes unum capillum album facere aut ni-
grum; 37. sit autem sermo vester est,
est; non, non; quod autem his abundan-
tius est, a malo est.

ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ,
ὅτι θρόνος ἐστὶν τοῦ Θεοῦ, 35. μήτε ἐν τῇ
γῇ ὅτι ὑποπόδιόν ἐστιν τῶν ποδῶν αὐτοῦ,
μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶν
τοῦ μεγάλου βασιλέως, 36. μήτε ἐν τῇ κε-
φαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν
τρίχα λευκὴν ποιῆσαι ἢ μέλαιναν. 37.
ἔσται δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ·
τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ
ἐστίν.

In v. 36 א[b] μηδε; in v. 37 codd pler legunt εστω; ita quoque Iust Clem; et *sit* it vg Ir Tert Cyp; εσται in B 245 Eus.

Transit Christus ad iuramentum. Quo ordine id fiat nonnulli quaerunt. Et *S. Chrys.* quidem putat Dominum omisso furto statim transire ad mandatum octavum, « quoniam qui furatur aliquando iurat; qui vero neque iurare neque mentiri novit, multo magis a furto abstinebit; itaque per hoc etiam illud peccatum evertit »; sed Christum tangere secundum praeceptum satis est manifestum. *S. Thom.* ita nexum ordinemve assignat : « supra ordinavit irascibilem et concupiscibilem ad suas passiones; hic ordinat rationalem respectu veritatis », verum frustra laborari contendit *Mald.* ut rationem inveniant; res enim dici non certo ordine sed prout occurrerint. Mandatum *non periurabis* non legitur totidem verbis; at sequitur ex mandato secundo Ex. 20,7. Deut. 5,11 et legitur quam proxime Lev. 19,12 non iurabitis in nomine meo mendaciter (hebr.) οὐκ ὀμεῖσθε τῷ ὀνόματί μου ἐπ' ἀδίκῳ; *iterum* cf. 4,7; *reddes autem Domino iuramenta tua,* quae verba referuntur ad Num. 30,3 et Deut. 23,21; ea implebis quae iuramento promiseris vel voto voveris. Exemplis in talmude allatis constat iurandi consuetudinem fuisse satis frequentem et in rebus quoque minimi vel nullius momenti (cf. *Lightfoot* l. c. p. 293; *Wünsche* p. 58); porro iuramenta illa quae non per Dominum, per nomen Iahve fierent fere nullam vim habere asserebant dicentes *Domino* esse iuramentum reddendum (cf. *Michaelis,* Mosaisches Recht, part. 6 p. 154 seq.; *Wünsche* p. 59) et quam astute interpretantes iuramenta alios deceperint, exemplis declaratur Matth. 23,16-22.

Iesus autem statuit v. 34 *non iurare omnino, neque per coelum;* prius prohibet omne iuramentum; deinde particulari ratione aliquas iurandi formulas prohibet. Uti verba graeca habentur μή — μήτε, alia quoque acceptio vi verborum posset admitti; nam μήτε — μήτε, uti distinguitur a μηδέ, sensum habet partitivum, ita ut quod antecedit *non iurare omnino* in suas quasi partes dividatur, dum μηδέ ad

antecedens aliquid addit; quare posset videri in membro illo non prohiberi iuramentum per Deum, sed solum illa iuramenta quae enumerantur postea. Ita *S. Hier.* scribit : « considera quod hic Salvator non per Deum iurare prohibuerit, sed per coelum et terram et Ierosolymam et per caput tuum » eodemque modo alii quoque explicant, uti ex recentioribus Ewald, Tholuck, Keim (vide apud *Keil* et in Studien und Kritiken 1868 p. 442). At graeci interpretes et plerique alii omne iuramentum prohiberi explicant et ad praeceptum hoc generale addi quasdam iurandi species in more positas et male intellectas. Idque merito; nam discrimen illud inter μηδέ et μήτε non observatur ubique et μή — μήτε etiam ponitur, ubi alterum membrum priori adiungitur (cf. Apoc. 9,21; vide *Winer,* Grammatik des neutest. Sprachidioms § 55,6; in editione anglica Edinburgh 1882, p. 615). Haec autem explicatio exigitur oppositione ad v. 33 facta et etiam postulatur rationibus in v. 35 adductis; haec enim iuramenta vetantur quia proprie sunt iuramenta per Deum; proinde uti ὅλως quoque indicat, omne interdicitur iuramentum.

Sed quo sensu? nam in novo quoque foedere v. g. iurat S. Paulus (Rom. 1,9. 2 Cor. 1,23. Gal. 1,20. Phil. 1,8 et vide Hebr. 6,16-18) et Christum quoque iurasse probabile censent (cf. *Suarez,* de iuramento 1,14 in tractatu 5 de Religione). Erit igitur praeceptum intelligendum simili modo, uti illud *non occides,* ubi « prohibetur occisio non vestita circumstantiis iustitiae, ita praeceptum prohibens iurare refertur ad iurare nudum et non ad iurare vestitum circumstantiis iudicii, iustitiae et veritatis, quia iurare nude sumptum est malum moraliter, quia ad irreverentiam divinam spectat et propterea sub praecepto ponitur negativo » (*Cai.* sim. *Dion. Ians. Bar.*). Docet itaque Christus ea prohibitione iusiurandum non esse per se bonum neque appetendum (*S. Aug.*) et christianos merito ea inter se esse debere fide et dilectione, ut nulli inter eos iuramento locus relinquatur (*Ians.*); proinde, ut *S. Thom.* dicit, quantum in nobis est et affectu omne iuramentum vitari oportet; et profecto, si qui eam indolem induerint quam Christus in suis v. 3 seq. descripsit, hi longissime absunt ab omni mendacio et fraude et suspicione falsa; in quam rem apposite notat *Chrom.:* « quid enim unicuique nostrum iurare necesse est, cum nobis mentiri omnino non liceat? quorum verba ita vera semper, ita debent esse fidelissima, ut pro iuramento habeantur; et idcirco Dominus non solum peierare sed etiam iurare nos prohibet, ne tunc tantum videamur verum dicere, cum iuramus ».

Deinde ne putarent solum iuramentum per Deum factum prohiberi (*Euth.*) addidit simul explanans verum sensum aliorum iuramentorum

neque per coelum quia thronus Dei est, neque per terram quia scabellum est pedum eius; vide Is. 66,1; eiusmodi iuramenta per coelum, terram, Ierusalem fuisse frequentia, vide *Lightfoot* l. c.; Christus autem docet in iis quoque fieri iuramentum per Deum; « cum iuras per coelum aut terram; non te arbitreris non debere Domino iusiurandum tuum, quia per eum iurare convinceris cuius coelum thronus est et cuius scabellum terra est » (*S. Aug.* sim. *Chrom. Euth.*). Quare ostendit Christus in iuramentis per creaturas factis tamen Deum invocari testem et ita refellit opinionem Iudaeorum qua putabant non se debere Domino iusiurandum, si per coelum aut terram iurarent, uti *S. Aug.* adnotat. Res enim creatae ad Deum referuntur auctorem et conservatorem, qui in illis exsistit per essentiam, praesentiam, potentiam et in illis varia ratione relucet; proinde si illae ad attestationem invocantur, non spectantur absolute, sed quatenus ad Deum referuntur (vide *Suarez,* de iuramento 1,5. 3). Idem quoque excellentiore modo habetur in rebus quae ad supernaturalem Dei providentiam pertinent, ex quibus unum affertur exemplum[1] *neque per Ierosolymam quia civitas est magni regis;* cf. Ps. 47,3; 86,3. Tob. 13,19; unde dicta est 4,5 civitas sancta. Res enim sacrae et specialiter Deo dicatae illum ad Deum respectum ceteris clarius prae se ferunt neque qui eas nominant illum ignorare possunt. Unde qui per eas iurat, per Deum cuius sunt et qui in eis suam exhibet gratiam, maiestatem, gloriam, iurat; unde quoque patet iusiurandum esse eo magis sacrum quo plures ac sublimiores respectus ad Deum in re illa habentur per quam iuratur. Quid autem de Ierusalem censendum sit, ex prophetis non potest esse dubium (cf. v. g. Is. 28,16; 49,15; 54,1-17; 60,1 etc.).

Pariter prohibetur modus iurandi per exsecrationem v. 36 *neque per caput tuum iuraveris;* ἐν τῇ κ. in quo scil. confirmatio iureiurando enuntiata quasi fundatur et fulcitur, ita ut quis, nisi verum dixerit, caput suum devoveat (cf. *Mald. Bar. Lap.*). Et quare hoc quoque iuramentum ad Deum referatur et proin sit iuramentum per Deum factum qui est dominus capitis vitaeque (cf. *Euth. Chrom. Lap. Arn.*), ratio additur *quia non potes unum capillum album facere aut nigrum;* i. e. tam parum habes dominium et potestatem in caput ut ne unum quidem capillum qui est niger possis album reddere vel album efficere nigrum, ab intrinseco scil. et naturaliter (*Ians.*) ut eo colore crescat. Non habes itaque dominium in caput tuum, sed potestati divinae subest et ideo sic iurare etiam est per Deum iurare (*Pasch. Suarez* l. c. 1,5. 4); itaque quod nostrum putamus, minime est nostrum neque id tam-

1. Alia sunt iurare per foedus, cultum, templum, legem, Moysen, prophetas, ketubim (cf. *Wünsche* p. 59).

quam rem nostram devovere possumus. Duplici ergo titulo eiusmodi iusiurandum erit omittendum.

Subditur norma a Christo statuta v. 37 *sit autem sermo vester : est, est; non, non* i. e. si res est affirmanda, ne affirmetis iuramento, sed simplici affirmatione : ita est; si sit neganda, ne iuretis non ita esse, sed simpliciter dicite non ita esse; vel si sermo vester affirmat, vere affirmet; si negat, vere neget (cf. *Mald. Ians.*). Ubi enim in utroque colloquente vera virtus ad perfectionem exacta exsistit, sufficit simplex enuntiatio. Quare Christus merito subdit *quod autem his abundantius est, a malo est;* non dicit *malum est,* sed ortum habet et necessitatem ex aliquo fonte malo, effectus est qui ab aliquo malo est inductus; cum enim omnis homo sit mendax, ab infirmitate propria vel aliena necessitas potest emergere, ut simplex affirmatio vel negatio non sufficiat ad rem alteri persuadendam (cf. *S. Aug. Pasch. Thom. Dion. Cai. Lap. Calm.*). Unde iuramentum quando est necessarium, non est malum; tamen necessitas eius est a malo, scil. vel ab incredulitate audientium vel a defectu veritatis humanae in natura corrupta, ut ait *Suarez* l. c. 1,2. 15; intelligitur itaque malum de imperfectione humana, atque vero sensu dici potest etiam si Deus iurat, id provenire ex malo, ex diffidentia scil. vel pusillanimitate hominum quam Deus modo hominibus apto superare vult promissiones suas quam firmissime potest enuntians et spondens. Sunt qui ἐκ τοῦ πονηροῦ accipiant de diabolo, auctore mendacii, ut *Chrom.* dicit; ita *Euth. Theoph. Br. Mald. Arn.* idque vero sensu explicari potest, quatenus per diabolum peccatum intravit in mundum et ex peccato et corruptione vel infirmitate naturae oritur necessitas iurisiurandi. At nihilominus sensus videtur durior, praesertim si memineris Deum quoque iurasse. Neque vox eam explicationem postulat; graece enim optime similes locutiones usurpantur ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς, εὐπρεποῦς etc. (cf. *Weiss, Keil*). Cum hac Christi doctrina plane congruit quod Iac. 5,12 legimus. Christus hic quoque legem adimplet, cum omne periculum nomen Dei usurpandi in vanum longissime remotum ac penitus amputatum velit (cf. *op. imp.*).

S. Chrys. aliique quandoque ita loquuntur ut omne iusiurandum illicitum esse dicere videantur et ut christianum iubeant omnia potius pati ac sustinere quam sese ad iuramentum adigi permittere. De qua re ita *Salm.* (tom. 5 tract. 40 p. 241) : « quae b. Chrysostomus hic atque aliis pene innumeris in locis sentire videtur iuramentum rem esse pessimam atque ita christianis interdictam ut nusquam eis neque etiam in causa iusta liceat, perbenigne est interpretandus vel tamquam abusum iurandi et periculum periurii insectans, vel certe

si aliud sensit deserendus »; vide etiam de explicatione Patrum *Suarez* l. c. 1.2. 19. 20.

g) De dilectione adversariorum 5,38-48.

5,38. Audistis quia dictum est : oculum pro oculo et dentem pro dente. 39. Ego autem dico vobis non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, praebe illi et alteram, 40. et ei qui vult tecum iudicio contendere et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium; 41. et quicumque te angariaverit mille passus, vade cum illo et alia duo; 42. qui petit a te, da ei; et volenti mutuari a te ne avertaris. 43. Audistis quia dictum est : diliges proximum tuum et odio habebis inimicum tuum. 44. Ego autem dico vobis : diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos et orate pro persequentibus et calumniantibus vos, 45. ut sitis filii Patris vestri qui in coelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos. 46. Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne et publicani hoc faciunt? 47. et si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne et ethnici hoc faciunt? 48. Estote ergo vos perfecti, sicut et Pater vester coelestis perfectus est.

5,38. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρήθη· ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. 39. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίζει εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα σου στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην. 40. καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον· 41. καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο· 42. τῷ αἰτοῦντί σε δός, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. 43. ἠκούσατε ὅτι ἐρρήθη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. 44. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν [εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς] καὶ προσεύχεσθε [ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ] ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, 45. ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. 46. ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; 47. καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; 48. ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν.

In v. 39 ραπιζει Ti W H cum ℵ B; sed codd pler ραπισει. In v. 41 ετι αλλα δυο D a b c g[1] k Chrom h, *alia duo* pler codd vg syr (cu) Ir Aug. In v. 44 Ti W H solum duo membra legunt : diligite in. v. et orate pro pers. vos; ita cum ℵ B 1 22 209 cop syr (cu) Thphil Or Eus Ir Cyp; sed ευλογειτε... add in D E K L M S U Δ Π al pler c f h go syr (sch, p) arm aeth Athen Clem Eus Const Chr; et καλως ποιειτε etiam legitur in iisdem codd graecis it pler vg go syr (utr) arm aeth Const Chr Aug et item fere valet de tertio additamento. In v. 42 legitur *qui* it pler vg syr (cu, utr) Clem Athen Ir Tert Eus; *quia* ept* lind. In v. 46 εξετε D 18. 124 it pler vg Cyp Lcif Athen; sed in codd pler fertur εχετε. In v. 47 φιλους in E K L M S U Δ Π al plus 150 f h syr (p) arm go Bas Lcif; sed αδελφους tuentur ℵ B D Z etc. et verss; iidem codd graeci legunt τελωναι (non εθνικοι) et etiam h k syr (sch) go; omittitur *et* (ante *ethnici*) in am hub theod for rush val corp lind. In v. 48 in sat multis codd legitur εν τοις ουρανοις.

Porro docet Christus quomodo sui se habere debeant ad eos qui ipsis iniurias inferunt; qua in re documenta tradit ad maiorem ex-

planationem et commendationem beatitudinum v. 4.9. 10. In praeceptis iudicialibus veteris foederis statuitur lex talionis; unde v. 38 *audistis quia dictum est : oculum pro oculo et dentem pro dente;* vide Ex. 21,24. Lev. 24,20. Deut. 19,21 ; haec scil. norma proponebatur non ut singuli par pari referrent, sed ut iudices et magistratus haberent quod iniuriis illatis sequerentur. Quae lex non una utilitate pollebat; nam rependendae vicis comminatio impetum inferendae iniuriae coercuit, ut *S. Chrys.* dicit, et insolentis populi sub hoc terrore temeritas refrenata est (*Chrom.* sim. *Hil. Euth.*); verum eiusmodi lex non solum efficax erat ad comprimendas manus noxias, sed in ipso etiam laeso coercuit cupiditatem vindictae; Deus igitur hac lege immoderatae ultioni iustum fixit modum, immo misericordiam iustitiae admiscuit, cum graviore poena dignus sit qui iniuriam dedit quam sit malum quod intulit (cf. *S. Aug. Dion. Salm. Ians.*). Quali autem animorum praeparatione Christus suos esse velit declarat v. 39 *ego autem dico vobis non resistere malo,* τῷ πονηρῷ; ex sequentibus homo malus qui iniuriam infert intelligatur oportet (*Ians. Lap.*); *S. Chrys.* tamen diabolum explicat quo instigante alter iniuriam inferat, ut cum causa in illum transferatur iam magna irae pars in hominem sedetur. Sed expositio est coactior.

Quod Christi praeceptum ut rite concipiatur, primo advertendum est quod *Ians.* adnotavit, Christum tradere et docere ea quae pertineant ad regnum suum quod non est de hoc mundo; nullo autem modo eum ea abrogare quae necessaria sint et utilia ad regimen hominum statumque civilem; haec itaque dici hominibus privatis et speciatim discipulis qui nullum saecularem magistratum erant administraturi; pro iis instare tempus quo velut oves in medium luporum in mundum extruderentur; illis itaque opus esse summam tolerantiam. Proinde si rem spectas civilem et gubernationem reipublicae, nihil demitur potestati a Deo ordinatae. Praeterea *S. Aug. Thom. Alb.* aliique exigi docent a Christo, ut quis corde animoque paratus sit iniurias ferre sine ira et studio vindictae; vult enim Christus, ut *Alb.* loquitur, legem benignitatis ponere in visceribus et patientiae in propriis iniuriis. Idque *S. Aug.* aliique illustrant exemplis Christi et Pauli apostoli; Christus enim coram iudice percussus non alteram obvertit percutienti maxillam; « non tamen ideo paratus corde non fuit non solum in alteram maxillam caedi pro salute omnium, sed etiam toto corpore crucifigi » (*S. Aug.*) et de Paulo vide Act. 16,37 et 23,3 (*Dion.*). Validae itaque rationes exsistere possunt, ut resistatur malo, rationes igitur vel boni communis, vel boni maioris tuendi, vel boni ipsius illius qui intulit iniuriam etc. Oportet igitur hoc prae-

ceptum simili quadam ratione concipi sicut illud de iuramento. Verum semper id nobis praecipitur, ne appetitu vindictae ultionem quaeramus, ut potius alteram accipiamus iniuriam quam acceptam ex ira et odio ulciscamur, ut animo parati simus ad remittendum de iure nostro quandocumque id caritas et Dei gloria postulare videtur (cf. *Mald.*).

Ad pleniorem declarationem haec advertere oportet : noli resistere homini malo tibi iniuriam facienti, aliam scil. iniuriam ac noxam retaliando, sed patientia vince malum (*Sylv.*). Apposite quoque notat *Alb.* : « aliud est resistere malo et aliud repellere violentiam, quia resistere malo est ex libidine vindicandi se contrapugnare usque ad perfectae vindictae consecutionem; sed vim repellere est nocumentum tam adversarii quam proprium declinare ex compassione adversarii et sui ipsius ». Et *Ians.* monet ubique non tam Christi verba quam ipsius scopum et praecipuam intentionem esse spectandam semperque in praeceptis eius cogitandum nihil illum praecipere aut vetare voluisse quod sit contra rectae rationis iudicium et prudentiae discretionem, ac proinde subintelligendum : nisi alicubi aliter fieri recta ratio dictet. Vult autem Christus tollere privatas inimicitias ac vetat spiritum ac appetitum vindictae, odii et irae et magnam nobis imprimit propensionem ad patientiam ac mansuetudinem et miram caritatem ac suavitatem nobis ingerit in eum a quo male affecti sumus; haec doctrina hic tradita a Christo maxime pertinet ad internam animi praeparationem et compositionem (*Dion. Sylv.*). Hisce consideratis etiam solvitur quaestio quam saepe ponunt : sitne haec doctrina habenda in loco et censu praecepti an consilii? Certe Christus non prohibet iniuriam declinare nec tollit a nobis ius defensionis; sed haec doctrina « praecepti vim habet quatenus prohibetur ne unquam iniuriam nobis illatam ipsi vindicemus aut ex ira ab aliis vindicari cupiamus, et quatenus praecipitur ut iniurias malorum patienti animo toleremus. Consilii vero naturam habet quatenus dicitur, ut tanta cum mansuetudine illatam iniuriam sustineamus, ut etiam ubi sine omni scandalo possemus, ultionem modo licito non quaeramus » (*Ians.*). Singulari ratione hoc documentum ad eos pertinet qui apud ethnicos et infideles conversantur quos exteriore sua tolerantia ad fidem Christi et religionis commendationem invitare debent, maxime quibus evangelii praedicatio concredita est, uti idem *Ians.* advertit. Illis enim maxime incumbit exemplo suo docere, opprobria illata et persecutiones ferre patienter et opere exprimere quod apostolus docet : noli vinci a malo, sed vince in bono malum (Rom. 12,21).

« Priore sententia praecepit sustinere malum illatum; sequentibus tribus clausulis plus exigit, ut quis etiam promptus sit ac se offerat ad ferendam alteram etiam maiorem iniuriam » (*Salm.*). Triplex autem iniuriarum genus commemoratur triplici bono oppositum;

iniuria scil. quae infertur corpori, bonis externis, honori et libertati. Hisce omnia iniuriae genera comprehenduntur. Rem vero Christus declarat exemplis : *sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, praebe illi et alteram;* sed cur dexterae mentio fit, cum tamen magis sinistra percutiatur? qui enim percutit, dextera percutit ictusque fertur in sinistram alterius maxillam. Subtilius est quod nonnullis placuit notari ictum leviorem ac debilem; melius dicit *Mald.* Christum non caedendi sed loquendi usum esse secutum, quo de dextera parte semper priore loco mentionem facere solemus et solet Scriptura; in dextera intelligi partem nobiliorem, proinde iniuriam magnam illatam alii explicant (cf. *Bar.*); ita iam *S. Aug.* : « sic intelligi solet ac si dictum esset : si quis in te meliora fuerit persecutus et inferiora ei praebe, ne vindictae potius quam patientiae studens contemnas aeterna pro temporalibus » (ep. 138 n. 12; *M.* 33,530). Haec autem percussio, ut *S. Chrys.* notat, maxime probrosa et contumeliosa videbatur; quare in ea legem statuit, ne turbemur quidvis aliud patientes. Id ut feramus propter spem bonorum futurorum, monent *S. Hil. Chrom.;* addit *S. Chrys.* magnam inde adversario quoque exorituram utilitatem; nam « pudore suffusus non secundum colaphum impinget; immo etiam de priore sese damnabit; nihil enim ita laedentes cohibet, ut cum laesi iniuriam modeste ferunt, neque modo retinet impetum ne ulterius procedatur, sed etiam id efficit, ut de facto eos poeniteat ».

Post corporalis iniuriae tolerantiam vult nos Dominus etiam rerum saecularium habere contemptum (*Chrom.*); unde v. 40 *et ei qui vult tecum iudicio contendere et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium;* tunica vestis est interior, ex linteo vel gossypio confecta; etiam hic pallium nominatur ut res magis cara; pallium pauperibus etiam noctu pro tegumento inserviebat, quare lege cautum erat, ut si pallium tamquam pignus esset datum, id redderetur ante solis occasum (Ex. 22,26. Deut. 24,13); unde magnam animi promptitudinem et alacritatem in subeunda vexatione Dominus designat, cum pallium quoque iniuste postulanti concedere iubeat insuper, quod ne iuste acceptum diutius retineretur lege provisum erat. Et quae inde utilitas haberi possit, *S. Chrys.* prosequitur : « dum enim ille putat magnum esse aliena auferre, tu vero ostendis ipsi tibi in promptu esse illa etiam dare quae ipse non petit et pronam alacritatem eius inopiae philosophiamque eius rapacitati opponis, considera quantam ille percipiat doctrinam, non ex verbis, sed ex operibus eruditus ad parvipendendam nequitiam et virtutem assequendam; non enim vult Deus ut nobis tantum utiles simus, sed omnibus proximis » (sim. *Ians.*).

Apud Lucam 6,29 prius nominatur pallium, dein tunica, eo scil. ordine quo vestes auferuntur; nihil interest in eiusmodi locutione proverbiali, nisi dicere malueris Matthaeum scribentem pro Iudaeis legem de pallio reddendo ob oculos habuisse et ita rem designasse quae maxime in tuto esset collocata ipsa lege; Lucam id omisisse utpote qui alienigenis scriberet, sed eundem sensum expressisse cum ètiam vestem interiorem quae magis esset necessaria auferenti pallium concedere iuberet.

Quantopere Christo haec animorum apud suos dispositio cordi sit, repetitis ostendit exemplis; neque enim satis habuit semel vel bis hoc proponere documentum; immo ad maiora nos provocat; « quid loquor, inquit, de contumeliis, de pecuniis? si etiam ipso corpore tuo uti velit ad laborem et defatigationem, illudque iniuste, rursus vincito et illius iniquam cupiditatem superato » (*S. Chrys. Theoph.*); v. 41 *et quicumque te angariaverit mille passus, vade cum illo et alia duo;* iam *Mald.* notat *alia* melius omitti, idque ex aequalitate sermonis; « manifestum enim est Christum dicere voluisse duplicem accipiendam iniuriam, ut cum dixit : si quis te percusserit etc. ». Angariare, ἀγγαρεύειν, vox originis dicitur persicae et significat vi adigere, compellere. Nuntiis scil. regiis qui ἄγγαροι vocabantur et epistolas regias et mandata perferebant, quemcumque hominem et cuiusvis equos ad operam praestandam licebat adigere, quo citius et expeditius itinera perficerentur (cf. Herodotus[1] 8,98); inde vox apud Graecos et talmudistas invaluit (cf. *Lightfoot* ad h. l.); sensus itaque est : si quis te cogit ad onera portanda vel alia officia in itinere peragendo praestanda per spatium mille passuum vel octo stadiorum, non solum acquiesce, verum duplum operae a te expetitae praesta; id quippe satius est quam irasci et ulcisci. Eandem animorum promptitudinem qua libenter aliis ex nostris bonis tribuamus gratis Dominus commendat v. 42 *qui petit a te da ei, et volenti mutuari a te ne avertaris;* cf. Deut. 15,7. 8; sententia est generalis et propter exempla praecedentia etiam de eo cogitandum erit qui iniuste aliquid extorquere vult vel qui ita mutuatur ut iam praevideatur eum vel nolle vel non posse reddere; de fenore sermo esse non potest propter Ex. 22,25. Lev. 25,37. Deut. 23,19.

In epistola 138 quae est ad Marcellinum (olim quinta numerabatur) *S. Aug.* iis respondet qui propter huiusmodi praecepta asserebant Christi praedicationem et doctrinam nulla ex parte reipublicae moribus convenire, immo esse contra bonum publicum. Primo in memoriam revocat apud

1. Τοῦτο τὸ δράμημα τῶν ἵππων καλέουσι Πέρσαι ἀγγαρήϊον.

ipsos gentiles laudari eos et celebrari qui acceptas iniurias ignoscere quam persequi maluerint et Ciceronem mores Caesaris extollentem dixisse, quod nihil oblivisci soleret nisi iniurias; immerito itaque accusari religionem tamquam inimicam reipublicae, « quae si, ut dignum est, audiretur, longe melius Romulo, Numa, Bruto ceterisque illis romanae gentis praeclaris viris constitueret, consecraret, firmaret augeretque rempublicam »; idque pluribus prosequitur. Deinde monet ea ratione agendi valde consuli emendationi ac saluti aliorum, cum ita iniuriosus saepius vincatur non saevientis viribus, sed benevolentia patientis; « tunc enim recte fit, cum videtur ei profuturum esse propter quem fit ad operandam in eo correctionem atque concordiam; hoc certe animo faciendum est, etiamsi alius exitus consequatur nec corrigi velit atque pacari, propter quem corrigendum atque pacandum velut curandum et sanandum adhibita est ista medicina ». Dein observat ista praecepta magis ad praeparationem cordis quae intus sit pertinere quam ad opus quod in aperto fiat, « ut teneatur in secreto animi patientia cum benevolentia, in manifesto autem id fiat quod eis videtur prodesse posse quibus bene velle debemus » idque liquido ostendi ipsis Christi et Pauli exemplis (*M.* 33,528 seq.). Gloriam Dei et utilitatem adversarii esse potissimum spectandam etiam *op. imp.* *Beda*, *Euth.* aliique monent; « ut patientia tua vincat illius crudelitatem et ostendas quia maior est benignitas Dei in sanctis quam malitia diaboli in iniquis hominibus; si autem tantum vadis quantum ille te cogit, quomodo cognosceris servus Dei? nam in necessitate bonitas non apparet; quod ergo cogit te, vade propter necessitatem hominis violenti, quod non te cogit, vade propter gloriam Dei benigni; si amplius vadis, cognoscit quia servus es Dei » etc. (*op. imp.*). Ceterum etiam observari debet quod *S. Aug.* dicit : « neque hic ea vindicta prohibetur quae ad correctionem valet; etiam ipsa enim pertinet ad misericordiam, nec impedit illud propositum quo quisque paratus est ab eo quem correctum esse vult plura perferre; sed huic vindictae referendae non est idoneus nisi qui odium quo solent flagrare qui se vindicare desiderant dilectionis magnitudine superaverit » (de serm. D. in monte 1,18. 63).

Egerat Dominus de studio pacis, de tolerantia iniuriarum, de mansuetudine in alios; quae omnia ut rite ac facile praestentur quid in animis nostris alte debeat esse repositum et impressum iam docet praecipiens dilectionis affectum et effectum ut iis impendamus qui nos offenderint (*Salm. Sylv.*). Quare praeceptis suis ultimam, ut *S. Chrys.* ait, bonorum coronidem imponit; omnis enim virtutis coronis ac vertex est (κορωνὶς καὶ κορυφή) inimicos diligere (*Euth.*); **v. 43** ***audistis quia dictum est : diliges proximum tuum;*** **cf. Lev. 19, 18 quo loco *S. Hier.* רֵעֲךָ vertit *amicum tuum*, LXX τὸν πλησίον σου; רֵעַ autem est amicus, socius, contribulis; ita ut ea lege Iudaeis praeciperetur eos ut diligerent quibuscum iis esset societas aut consuetudo**

(cf. *Mald. Salm. Ians.*). Iam societas et commercium illis vi legis tantum erat cum suae gentis hominibus et cum iis qui tamquam advenae et peregrini (proselyti) in medio populo Dei ut accolae habitabant. Quare hoc praeceptum dilectionis proxime solos hos in mutua vitae consuetudine spectabat; cuius rei exemplum habes in lege; nam quod Ex. 23,4. 5 legitur : si occurreris bovi inimici tui reduc eum; si videris asinum odientis te iacere sub onere, sublevabis cum eo, id effertur Deut. 22,1 seq. non videbis bovem fratris tui errantem, sed reduces fratri tuo etc.; ideoque vere adnotat *Mald.* eum locum non posse afferri quo probetur Iudaeis quoque mandatum fuisse propositum *generale* diligendi inimicos; nam « ille ipse qui illic inimicus vocatur, amicus erat; amicus quia Iudaeus; inimicus quia privato odio alterum prosequebatur » (*Mald.*).

Alterum membrum *et odio habebis inimicum tuum* totidem verbis in lege non est scriptum. Quare plerique merito existimant fuisse hanc conclusionem quandam a doctoribus Iudaeorum ex variis legis locis factam. Lex quippe praescribebat amorem in contribules, interdicebat autem ne foedera inirentur cum alienigenis, praecipiebat, ut delerentur Amalecitae (Ex. 17,14. Deut. 25,19), ne facerent pacem cum Ammonitis et Moabitis neve quaererent eis bona cunctis diebus (Deut. 23,6); legebatur : inimicus ero inimicis tuis; hostes vos sentiant Madianitae et percutite eos, non inibis foedus cum eis (septem gentibus) nec misereberis earum (Ex. 23,22. Num. 25.17. Deut. 7,2) etc.; a fratre i. e. a Iudaeo usuram exigere prohibebatur, sed ab alieno exigebatur Deut. 23,19. Ex his itaque et similibus locis satis promptum erat inferre *odio habebis inimicum tuum* (cf. *Alb. Thom. Tost.* qu. 344; *Dion. Fab. Cai. Ians. Mald. Sylv. Bar. Calm.*) i. e. alienigenam qui non est de populo Dei vel de proselytis vel qui non speciali ratione lege excipiebatur, sicut Edomitae et Aegyptii : non abominaberis Idumaeum quia frater tuus est, nec Aegyptium, quia advena fuisti in terra eius (Deut. 23,7). Ad quam conclusionem colligendam etiam induci poterant variis psalmorum locis, in quibus maledicta et probra enuntiantur in inimicos Dei et populi (cf. *Fab. Schanz*). Atque cum religionis morumque puritatis servandae causa prohiberentur a commercio cum gentibus, cum gentes plurima facerent quae apud Iudaeos immunda censebantur, etiam facile fieri potuit, ut pharisaei, aemulatores legis, tale odium ut rem sacram proponerent. Ceterum satis notum est quanto odio in alios populos incensi sint Iudaei tempore Christi, de quibus S. Paulus haec scribit : Deo non placent et omnibus hominibus adversantur (1 Thess. 2,15. *Fil.*).

Non defuerunt qui existimarent odium inimicorum in vetere lege fuisse permissum et concessum ob duritiem cordis et infirmitatem carnis. Id indicare videtur *S. Aug.* scribens : « quod in lege scriptum est *oderis inimicum tuum* non vox iubentis iusto accipienda est, sed permittentis infirmo »; sim. *S. Pasch. Ans. laud.*, quae permissio ex lege talionis *oculum pro oculo* ab aliis colligitur (*Chrom. gl. ord.*). Cui interpretationi omnino consentit *Salm.* : « quemadmodum ergo in lege multa alia erant illi populo permissa, ut usura cum extraneis, divortium, et multitudo uxorum, vindicta, ita quoque odium inimicorum, quod colligebant tantum ex praecepto amandi amicum et ex affectibus odii erga quasdam gentes indultis »; distinguit *Salm.* inimicum secundum legem ratione religionis et inimicum civilem, eiusdem religionis qui verbo aut facto offendit. Contra priorem censet permissum fuisse odium gestare; contra alterum permissa fuisse quaedam odii signa in lege talionis et ultionis caedis commissae significata (Num. 35,12). Attamen addit in universum hoc odium inimici civilis lege prohibitum videri. Idque recte, neque concedi potest verum in alios odium unquam licitum fuisse neque id rationibus allatis probatur. Commercium cum alienigenis interdicebatur ut pericula amoverentur; in impiis ipsa impietas odio habetur; vitium hominis, non natura, abominationi est. Quid lex praecipiat, habetur Ex. 23,4 seq. Lev. 19,17 non oderis fratrem tuum in corde tuo, non quaeras ultionem nec memor eris iniuriae civium tuorum; quibus compara Iob 31,29. 30. Prov. 24,17. 29; 25,21 (quo loco utitur S. Paulus ad dilectionem inimicorum commendandam Rom. 12,20) et exemplum Ioseph Gen. 45,1, Davidis 1 Reg. 24,7 etc. Neque *S. Gregorius* docet odium olim permissum fuisse; verba enim eius sunt : « accepta tunc iustis licentia fuerat ut Dei suosque adversarios quanta possent virtute comprimerent eosque iure gladii ferirent » (homil. in evang. 38,4; *M.* 76, 1284) quae verba non ad odium privatum referuntur sed ad mandatum gentes idololatras et peccatrices Canaan delendi. — Ceterum rabbinos docuisse odium in alios habendum exempla affert *Lightfoot* l. c. p. 295 et cf. *Weber*, System der altsynagogalen Theologie p. 69 seq. et *Wünsche* p. 67 ex tractatu Aboda zara.

Christus vero aliter : *ego autem dico vobis : diligite inimicos vestros* etc.; « ponit tria genera inimicorum; alii enim manu nocent, alii lingua, alii corde quos praecipit diligi; odientes corde inimicantur, calumniantes ore, persequentes manu » (*Ans. laud.*). Hisce autem iubemur bona praestare : *diligite* « dando primum cor, habendo dilectionem; ac ne sit dilectio in verbo et lingua tantum, sed ut sit in opere et veritate, addit *benefacite* i. e. beneficiis temporalibus afficite; quod si non habes temporalia vel iis ille non eget, vel si eget respuit, subdit *orate* i. e. date quod vos non potestis negare quasi non habeatis et ille etiamsi velit non potest impedire et talia quibus eget » (*Salm.*). In praecepto orationis coronam induci man-

datorum et supremum philosophiae cacumen attolli *S. Chrys.* censet. Illi nos calumniantes crudele supplicium nobis inferunt; nos iubemur apud Deum deprecantes instare ut vera illis bona obveniant. Est haec, ut *Sylv.* notat, quaedam pietatis christianae redundantia, quam humanum pectus per se capere non potest, nisi dilatetur et confortetur gratia coelesti; et auctor *op. imp.* advertit : « orantes pro inimicis non tantum illos quantum nos commendamus Deo et magis exaudimur pro inimicis orantes quam pro nobis ». Eximia quidem at difficilia praescripsit; quare rationes affert potentissimas v. 45 *ut sitis filii Patris vestri qui in coelis est*, id scil. quod teste *S. Chrys.* omnium maxime mirabile est, ut fiant Dei similes quantum possunt homines ipsi esse similes; ii enim vere filii habentur, qui per virtutem similes ipsi efficiuntur, nam filii proprium est suo assimilari patri (*Euth. op. imp. Dion. Mald. Ians.*); imitatione itaque Dei sese exhibebunt filios Deo dignos (cf. *Orig.* in cat. Cr.) quos Pater coelestis ut germanos filios agnoscet.

Quare exemplo demonstratur apertissimo quantam benevolentiam Deus suis largiatur inimicis : *qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos;* « addidit *suum* solem i. e. quem ipse fecit atque constituit et a nullo aliquid sumpsit ut faceret, ut hinc admoneremur quanta liberalitate inimicis nostris ex praecepto eius praestare debeamus quae nos non creavimus sed de muneribus eius accepimus » (*S. Aug.*). Utitur autem Christus hoc exemplo quia rudibus quibus loquebatur apertissime constabat haec beneficia iustis et iniustis esse communia et quia non sunt alia beneficia quae magis ex aequo sint omnibus communia et quia haec reliquorum beneficiorum temporalium sunt causae; quidquid enim terra nobis profert, solis calore et pluviae irrigatione producitur (*Ians.*). Late itaque patet benignitas Dei, ut *S. Ambrosius* loquitur, super ingratos pluit, malis fecunda non negat terra proventus; idem mundi sol sacrilegos religiososque pariter illuminat. Quod divinae benevolentiae exemplum eo magis ad imitationem nos debebit provocare, si perpenderimus quantum sit et dignitatis et beneficiorum discrimen, si Dei eminentiam et nos consideraverimus a quibus v. g. ille et a quibus nos offendamur. Quamquam igitur ibi nulla est aequalitas, tamen summum nobis proponit praemium, ut simus sibi similes, ut simus filii sui (cf. *S. Chrys. Euth.*). Notat *Cai.* beneficia divina in sole et pluvia significata non esse beneficia propria malis et iniustis, sed esse beneficia communia non solum inimicis et amicis, sed etiam irrationabilibus creaturis; inde igitur praeceptum Domini esse ita intelligendum, ut inimicos non excludamus a beneficiis communibus, sed

ut eos diligamus etc. secundum id quod sit commune eis et aliis. Contra quod tamen *Ians.* advertit etiam singularia et propria beneficia exigi, ut salutationem et orationem, mutui donationem. Atque profecto, si Christus dicit *orate pro persequentibus* etc. plus videtur postulare quam solum ut ne excludantur ab orationibus communibus.

Rem difficilem Dominus nobis sua commendavit praestantia qua scil. Deo assimilemur et germanos nos exhibeamus eius filios. Eandem nobis persuadet ostendens suos debere esse generosos ac magnanimos atque debere superare communem legem humanae dilectionis lege dilectionis evangelicae (*Chrom.*) v. 46 *si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne et publicani hoc faciunt?* τελῶναι, *publicani,* portitores erant et vectigalium exactores, quorum ministerio ad portoria exigenda utebantur redemptores portorii vel qui proprie apud Romanos publicani vocabantur. Cum isti portitores et pro se et pro redemptoribus portoriorum lucrum quod fieri posset maximum acquirere studerent, non parcebant vexationibus; quare id hominum genus, gentiles plerumque, Iudaeis qui inviti solum et coacti alienigenis vectigalia pendebant valde erat exosum; unde publicani pro publicis ac perditis peccatoribus habebantur (cf. Matth. 9,11; 18, 17; 21,31. 32). Acres igitur stimulos addit Christus suis, ut ne in infimo ordine cum perditae famae hominibus consistant; item v. 47 urget, ut *amplius* faciant quam *ethnici* qui fratres salutant; ethnici pariter peccatores, athei, improbi apud Iudaeos habebantur (cf. Rom. 2,19. 20). S. Matthaeus scribens Iudaeis morem loquendi Iudaeorum sequitur; S. Lucas gentibus scribens talem usum vocis prudenter vitat et *peccatores hoc faciunt* eo loco scribit (Luc. 6,32. 33). Vox ἀσπάζεσθαι praeter notionem salutandi, bene precandi, valedicendi habet quoque adsignificationem se comem praestare et affabilem; unde comitatis et amicitiae officia notantur, quae inimicis quoque praestanda sunt, si virtute ethnicos superare voluerimus.

Non igitur publicani et ethnici sunt imitandi, sed ad divinam imitationem est aspirandum, ad quam invitat nomine patris; decet enim filios patri esse similes (*Bar.*); v. 48 *estote ergo vos perfecti, sicut et Pater vester coelestis perfectus est;* « perfectus est in dilectione ceterisque omnibus; perfectissime diligit amicos et inimicos; tanti Patris imago in vobis splendeat; Patris caritate estote perfecti quae amicos inimicosque complectatur » (*Bar.*); perfectionem istam proxime referri ad dilectionem inimicis exhibendam, proin ad perfectionem in amore patet ex contextu et asseritur recte a plerisque (cf. *Euth. Aug. Pasch. Bed. gl. ord. Thom. Cai. Mald. Ians. Sylv. Bar. Arn. Schanz, Fil.*) et commendatur Luc. 6,36 quo loco eadem adhortatio de dilectione

inimicorum hisce concluditur : estote ergo misericordes, sicut et Pater vester misericors est (cf. *Mald.*), quare etiam *S. Aug.* ad nostrum locum scribit : « perfectio autem misericordiae qua plurimum animae laboranti consulitur ultra dilectionem inimici porrigi non potest, et ideo sic clauditur : estote ergo vos perfecti etc.; ita tamen ut Deus intelligatur perfectus tamquam Deus et anima perfecta tamquam anima »; *sicut* eam scil. similitudinem declarat quae inter Deum et hominem esse possit, prout Christus quoque orat, ut nos simus unum, sicut ipse cum Patre unum sit (Ioan. 17,21) quam unitatem imitari aliqua ratione possumus; « proponit nobis Christus signum ad collimandum quo scit nos pervenire non posse, ut quo possumus perveniamus; non vult nos eo usque progredi, sed non stare » (*Mald.*). Altissimam enim metam nobis praefigit, ut ne unquam cessemus nos ad anteriora extendere et perfectiora prosequi neve putemus quiescendum esse unquam a studio et conatu amplioris virtutis. Tali quippe exemplo proposito et continuo ad maiorem imitationem excitemur oportet et a vana de nobis persuasione immodicaque nostri ipsorum aestimatione efficaciter retinemur et defendimur.

Praeterea hac admonitione generali ad perfectionem prosequendam optime absolvitur tota series documentorum quibus Christus perfectam legis divinae impletionem nobis ostendit; exprimitur enim in lege voluntas Dei, relucet in ea sanctitas Dei; unde ea nobis aperitur via ad divinam in nobis efformandam similitudinem. Atque insuper hac admonitione aptissime sternitur via fitque transitio ad documenta sequentia, quibus docemur quo animo ipsa virtutis pietatisque opera actionesque nos subire oporteat, atque simul tanta admonitionis sublimitate et excellentia animi generosi sacra quadam aemulatione incenduntur et summa perfunduntur alacritate, ut Domini praecepta quibus illa virtutis perfectio continetur et avide hauriant et studiose ad vitae rationes componendas transferant.

Bene dicit *gl. ord.* : « cumulus perfectionis diligere etiam inimicos et orare pro illis, sicut et Christus fecit ». Quibus autem gradibus ad istud virtutis culmen (εἰς αὐτὴν τὴν κορυφὴν τῆς ἀρετῆς) ascendendum nobis esse Christus doceat, hunc in modum *S. Chrys.* colligit : « primus gradus est non inferre iniuriam; secundus, ubi incepta est iniuria, non illam pari vice ulcisci; tertius non inferre in laedentem idipsum quod passus es sed quiescere; quartus se ipsum offerre ad male patiendum; quintus plura illi praebere quam ipse velit qui malum intulit; sextus non odio habere illum qui talia egerit; septimus ipsum etiam diligere; octavus ipsi benefacere; nonus Deum etiam pro ipso precari. Vidistine philosophiae culmen (ὕψος) »?

Documenta virtutum proposita ut eo quo filios tanti Patris decet modo in vitae rationibus exprimant, opus est ut animorum intentionem ab appetitu laudis removeant et ad solius Dei approbationem dirigant. Animi igitur morbus qui optimo cuique facile inhaeret curandus est. Quotus enim quisque est qui etsi carnis illecebras et divitiarum incitamenta generose superaverit, non quandoque gloriae titillatione se incitari sentiat? Quare Christus intimam hanc animi aegritudinem sedulo esse sanandam docet, idque, ut antea in alio virtutum genere, exemplis e media vita usuque depromptis illustrat; scil. in eleemosyna, in oratione, in ieiunio, simul docens hisce bonis operibus esse insistendum.

h) De modo dandi eleemosynam 6,1-4.

6,1. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus ut videamini ab eis; alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in coelis est. 2. Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritae faciunt in synagogis et in vicis, ut honorificentur ab hominibus; amen dico vobis, receperunt mercedem suam. 3. Te autem faciente eleemosynam nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, 4. ut sit eleemosyna tua in abscondito et Pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi.

6,1. Προσέχετε τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς, εἰ δὲ μή γε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. 2. ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσιν τὸν μισθὸν αὐτῶν. 3. σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου, 4. ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι.

In v. 1 Ti προσεχετε δε cum ℵ L Z, aliquibus minusc. g[1] cop syr (utr) aeth Op; at in pler codd deest δε, uti etiam in vg go syr (cu) Chr Hil al; legunt statim ελεημοσυνην E K L M S U Z Δ Π al pler f k syr (p) go arm Chr. In v. 3 praebent *ne sciat* cav fuld tol corp steph. In v. 4 legitur αυτος αποδωσει in D E M S Δ Π al pl h q syr (sch, p); additur quoque εν τω φανερω in E K L M S U a b c f g[1] h q syr (sch, p) go arm aeth al Const Chr Op al.; sed deest in ℵ B D Z 1 22 108 209 codd gr apud Aug ff[1] k vg fr sax cop syr (cu) Cyp Aug Hier Chrom al.

In superioribus ostendit Christus non esse acquiescendum litterae legis, verum se a suis postulare iustitiam eam quae multum emineat prae iustitia pharisaeorum ac scribarum; nunc docet quomodo eandem iustitiam pharisaeorum superare debeant in modo et intentione faciendi ea quae sint suis communia cum illis (*Ians.*). Itaque quod 5,20 dixerat, ulterius explicat et intimam animi intentionem emundat. Operibus autem bonis hostis imminet valde perniciosus, ap-

petitus laudis humanae. Quare Christus, ut *S. Chrys.* ait, omnium maxime tyrannicum iam eliminat animi morbum, rabiem illam et furorem circa vanam gloriam quae homines etiam probe agentes invadit. Et cum ista pestis gigni soleat, postquam praecepta egregie implevimus, eam auferre nititur documentis de variis virtutibus traditis. Unde monet, ne ipse virtutum fructus inficiatur et pereat, v. 1 *attendite,* i. e. mentem diligenter ac sedulo advertite, vel ut *S. Aug. Pasch.* legunt, *cavete,* tota mente vigilate, « clam enim ingreditur fera et omnia sine strepitu inflat atque omnia quae intra nil sentientem sunt aufert » (*S. Chrys.*), est quippe « invisibilis serpens et lubricus quem observare iubemur, et latenter in sensus ingreditur et seducit » (*op. imp.* sim. *Euth. Theoph. Ians. Sylv.*); *ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis* i. e. opera iustitiae, opera bona, actiones virtutum; non reprehendit, si fiunt coram hominibus; supra enim dixit *luceat lux vestra* etc. (5,16); sed si « ibi sit finis recte factorum, si propterea recte faciamus, ut tantum videamur ab hominibus, si hoc intueamur et ibi finem nostri propositi collocemus » (*S. Aug.*); qui igitur non ideo facit, ut ab hominibus videatur, etsi coram hominibus fecerit, tamen non videtur coram hominibus fecisse (*op. imp.*), neque enim simpliciter rem, sed voluntatem vel punit Dominus vel coronat, ut *S. Chrys.* adnotat; nam animam vult efformare et ab omni morbo liberare. Et ut efficaciter illum appetitum laudis nos doceat coercere, damnum emergens ostendit : *alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum;* « et mandatum dat et poenam proponit, ut vanitatem humanam etsi non amor iustitiae tenet, vel timor damni refrenet... quid enim a Deo accipies qui Deo nihil dedisti? nam quod propter Deum fit, Deo datur et ab eo recipitur; quod autem propter homines fit, in ventos effunditur; quid est enim aliud hominum laus quam ventorum transeuntium sonus? cessaverunt homines loqui et perdidit fructum suum, quia propter homines fecit ut ab eis laudaretur! Quae est autem sapientia res dare et verba vacua comparare? aut certe mercedem Dei contemnere in perpetuum manentem in coelis et fugientes hominum sermones eligere » (*op. imp.*). Nominat autem *Patrem*, ut eo quoque nomine nos excitet ad studium placendi Deo: quis enim bonus filius non potius patri suo placere studeat quam quibuslibet hominibus (cf. *Ians.*)?

Iam a toto in partes descendit (*gl. ord. Thom.*). Enumerat tria, eleemosynam, orationem, ieiunium, quia haec tria ea fere sunt virtutum opera, quae in actionibus externis consistunt et in quibus facile potest morbus vanitatis irrepere. Sunt haec opera laude digna :

bona est oratio cum ieiunio et eleemosyna magis quam thesauros auri recondere (Tob. 12,8); facile autem iis subest vanitas, uti pharisaeus orans Luc. 18,11. 12 ostendit. Hisce tribus etiam tota vita omnesque animi motus rite disponuntur. Nam docente *S. Thoma* eleemosyna est contra concupiscentiam oculorum, oratio contra superbiam vitae, ieiunium contra concupiscentiam carnis; prima ordinat ad proximum, secunda ad Deum, tertia ad seipsum. Igitur v. 2 *cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritae faciunt;* « hoc dicit, non quod illi tubas haberent, sed ut magnam insaniam ostendat, illos hac metaphora deridet et traducit » (*S. Chrys.*); est *tuba canere* omnis actus vel sermo per quem operis iactantia demonstratur (*op. imp.*), est velle innotescere (*S. Aug.*), velle celebrari (*Theoph.*) ideoque rem instituere cum apparatu et pompa quadam, ut admiratio hominum excitetur. Et ita locutionem plerique concipiunt (cf. *S. Thom. Fab. Bar. Sylv. Calm. Arn. Schegg, Schanz, Fil. Weiss, Keil* etc.), eo modo quo Cicero dicit, te buccinatorem fore existimationis meae (Ep. ad divers. 16,21). Sunt quidem etiam qui verba proprie capiant, pharisaeos clangore tubae annuntiandum curasse se eleemosynas distribuere (ita τινές apud *Euth. gl. ord. Br. Tost. Cai. Ians.*); at huius usus nullum exstat vestigium; « non inveni, quaesiverim licet multum serioque, vel minimum tubae vestigium in praestandis eleemosynis » scribit ad h. l. *Lightfoot* p. 297. Et cum dicatur *sicut faciunt in synagogis* [1], utique tuba excluditur, manet iactantia et ostentatio. Sabbato colligebantur eleemosynae in synagogis et distribuebantur pauperibus vespere sabbati. Sunt hypocritae, ut verbis *S. Aug.* utar, simulatores, tamquam pronuntiatores personarum alienarum, sicut in theatricis fabulis; quisquis se vult videri quod non est, hypocrita est. Simulat enim iustum, non exhibet, quia totum fructum in laude hominum ponit quam possunt etiam simulantes percipere, dum fallunt eos quibus videntur boni; *ut honorificentur ab hominibus*. Gravissime asserit Christus *amen dico vobis* (cf. 5,18), tales ab inspectore cordis Deo mercedem non habere, nisi fallaciae supplicium, *receperunt mercedem suam*, tenent id quod unice spectabant; *suam* scil. non Dei, *suam* quia quam quaesierunt laudem, ferentes pensum erroris et poenam quam meruerant culpis exigentibus recepere (*Pasch.*).

Porro docet quomodo agendum sit, ut in futuro coroneris (*Pasch.*) v. 3 *te autem faciente eleemosynam nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua;* « hyperbolice id posuit; nam si fieri posset, inquit,

1. Uti *Ed.* I p. 196. 539 notat, vasa illa seu pyxides ad eleemosynas colligendas habebant formam tubae (the boxes were trumpet-shaped); inde explicari allusionem a Christo factam.

ut tu ipse ignorares, illud etiam curandum esset, etiam si posset fieri ipsas manus ministrantes latere deberet » (*S.Chrys. Theoph.*). Adeo igitur iustitiae nostrae testes effugere debemus, ut si sinistra manus nostra oculos haberet, videre tamen non posset quid boni dextera faceret (*Mald.*). Unde patet quam longe nos abesse iubeat Dominus a desiderio laudis. In eleemosyna autem id quod in omnibus recte factis intelligitur praecipue commendat, quia et hoc opus bonum valde in s. litteris laudatum frequenter est exercendum (Deut. 15,7. Ps. 40,1; 111,5. Prov. 11,25; 19,17. Iob 31,32. Is. 58,7. 8. Tob. 12,8. 9) et homines in liberalitate praecipuam quaerere solent gloriandi materiam. Eleemosyna quamvis parva magnum est beneficium pauperi, maius si latet, si nemo nisi qui accipit novit (*Mald.*). Vult itaque Dominus, ut *S.Hil.* monet, ut in Dei scientia opera nostra consistant, cum sub nuncupatione membrorum in his quae geramus eorum quae nostra sunt atque nobiscum sunt conscientia arceatur. — Variae eius locutionis hyperbolicae accommodationes prolatae sunt v. g. de familiaribus (*Euth.*), de uxore (cf. apud *S.Aug.*), de appetitu inferiore, quas prosequi minime necesse est. — Si laus hominum non quaeritur, merces reponitur in coelis v. 4 *ut sit eleemosyna tua in abscondito et Pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi;* si praemium ab eo exspectas qui conscientiae solus inspector est, sufficiat tibi ad promerendum praemium ipsa conscientia (*S. Aug.*).

Potest, uti *Ians.* notat, haec Domini doctrina accipi ut praeceptum et ut cautela. Si praeceptum spectas, ad intentionem referri debet. Non enim in universum potest praecipi ut eleemosyna semper et ubique sit omnino secreta; sed id praescribitur exemplo, ut intentio facientis aliena sit a studio laudis, a desiderio ut videatur ab hominibus, et quantum ad se spectat, ut fiat in abscondito; si in publico, ut id non fiat propter causam ad se pertinentem, sed vel propter Dei gloriam aut aliorum aedificationem aut proximi occurrentis in publico sublevandam necessitatem. Si documentum hoc acceperis tamquam cautelam, docemur ut nostrae infirmitati consulentes ne obrepat vanae gloriae titillatio studeamus quam secretissime fieri potest opus laudabile peragere. « Cum enim plerumque quis recta intentione bonum opus incipiat, sed inter agendum aut postea obrepat complacentia laudis humanae, cautos nos esse vult et providos, ut etiam vanae gloriae non sit locus obrependi; ac proinde si quando propter opus necessario publice factum obrepat, mox eam menti exstirpandam » (*Ians.*).

f) De modo orandi 6,5-15.

6,5. Et cum oratis non eritis sicut hypocritae qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus; amen dico vobis receperunt mercedem suam. 6. Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum et clauso ostio ora Patrem tuum in abscondito et Pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi. 7. Orantes autem nolite multum loqui, sicut ethnici; putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur; 8. nolite ergo assimilari eis; scit enim Pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum. 9. Sic ergo vos orabitis : Pater noster qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum; 10. adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua sicut in coelo et in terra; 11. panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie, 12. et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, 13. et ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo; amen. 14. Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester coelestis delicta vestra; 15. si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra.

6,5. Καὶ ὅταν προσεύχησθε, οὐκ ἔσεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί, ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσιν τὸν μισθὸν αὐτῶν. 6. σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι. 7. προσευχόμενοι δὲ μὴ βατταλογήσητε ὥσπερ οἱ ὑποκριταί, δοκοῦσιν γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται. 8. μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς, οἶδεν γὰρ ὁ Θεὸς ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. 9. οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, 10. ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· 11. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον 12. καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφήκαμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν 13. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. 14. ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος· 15. ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

In v. 5 legitur numerus singularis προσευχη, ουκ εση in D E K L M S U Δ Π al pler q syr (cu, sch); sed pluralem praebent ℵ * B Z 1. 22. 118. it pler vg go sah cop aeth arm Or Chr Aug; et ita Ti W H; e contra in v. 6 praebet k : vos autem cum adoraveritis introite etc. et semel eodem modo Aug; etiam hic uti v. 4 ab iisdem add εν τω φανερω. In v. 11 praebent *cotidianum* cav dub mm ept (marg) lich tol wil; *substantialem* rush; *superstantialem cotidianum* fuld. In v. 12 αφηκαμεν cum ℵ * B Z syr (p) Or Nyss Bas et *dimisimus* in for, et ita correctum est quoque in big ept harl; *dimissimus* in dub; *remittimus* in rush. In v. 13 dub rush *patiaris nos induci;* in codd non add amen. Adscripta est doxologia οτι σου εστιν η βασιλεια και η δυναμις και η δοξα εις τους αιωνας αμην in E G K L M S U V Δ Π al pler f g [1] q syr (utr cu hr) aeth arm go sl Const Chr al Op; textus uti supra legitur editus est a Ti W H et legitur in ℵ B D Z 1. 17 (add amen) 118 130 209 (al mul verba illa οτι etc. in margine tantum vel rubro scripta habent); scholia codd mult notant verba illa in aliis exemplaribus non legi; neque exstant in a b c ff[1] g[2] l vg sax fr cop ar pers Or Cyr hr Max Caes Tert Cyp Hil Chrom Iuv Aug. Origo illius doxologiae debetur usui liturgico (cf. W H in Append. p. 9), uti Caes Euthym victor clare testantur et exemplis similibus comprobatur. In v. 14 in fine add τα παραπτωματα υμων L al [3] it (mu) vg cop syr (hr)

aeth al Eus Chrom al. In v. 15 legunt τα παραπτωματα αυτων B E G K L M S U V Δ Π al pler b f q sah cop syr (cu p) go al Op; haec om. Ti cum ℵ D 1 118 209 al a c ff[1] g[1] h k l vg sax fr syr (sch) ar Aug al; ex codd vg wil addit peccata eorum; item rush; add *coelestis* dub lich wil; *qui in coelis est* rush; *vobis* legitur solum in dub mm cpt (marg) lich ken rush wil.

Quanto gloriosior est oratio, tanto magis cavendum est ne propter homines facta vilescat (*op. imp.*); unde v. 5 *et cum oratis, non eritis sicut hypocritae qui amant... stantes orare;* φιλοῦσιν non est solum *solent,* sed significat id quod cum delectatione et complacentia et affectato studio fit (*Ians. Mald.*). Locis itaque conspicuis, ubi frequens est populus, *in synagogis et in angulis platearum* i. e. in flexibus platearum, in biviis, triviis, quadriviis, ubi ex duabus, tribus, quattuor plateis confluit populi multitudo (*Ians. Mald. Lap.*), ubi ergo plurimorum conspectui sunt expositi. Iam Ps. 54.18 dicitur : vespere et mane et meridie narrabo et annuntiabo et exaudiet vocem meam; tria tempora praecipue assignabantur orationi : tempus sacrificii matutini et vespertini et tempus meridiei, i. e. hora 3. 6. 9 (cf. Act. 3,1; 10,9), quibus horis pii in templo orare consueverunt. Praescribitur apud talmudistas, ut cum adveniret praefinitum orationis tempus ad orationem quisque se protinus recipiat, architectus vel in culmine arboris, insidens asino illico descendat et recitet etc. (Berachot cap. 2. 4; Mischna, ed. Surenhusius I p. 7. 16); unde *Lightfoot* l. c. p. 299 : « ansam ergo hinc nacti sunt flatuosi isti hypocritae se ostentandi; adveniente enim orationum hora curae atque industriae iis fuit, ut in plateis deprehenderentur, quo magis tempore canonico eos ad preces illic cogente ab omnibus conspicerentur et zelum ac religionem eorum miraretur vulgus applauderetque ». Ibi autem orabant *stantes;* ut orent stantes facie ad Ierusalem conversa, praecipitur in talmude (cf. *Lightfoot* p. 298); etiam Anna stetit coram Domino 1 Reg. 1,26 et Salomon 3 Reg. 8,22 et Marc. 11,25 pariter dicitur : cum stabitis ad orandum et Luc. 18,11 pharisaeus stans orabat et v. 13 publicanus a longe stans; quare non opus est in eo corporis habitu vel singularem cernere fastum et superbiam (*Lap.*) vel cum *Mald.* explicare : fixi, immobiles, quasi homines animo in coelum rapti orabant. Ceterum in supplicatione etiam genua flectebant seseque prosternebant (3 Reg. 8,54; 19,18. Dan. 6,10. Luc. 22,41. Act. 9,40; 20,36; 21,5); faciem vero ad urbem sanctam vertebant (cf. 2 Par. 6,34. 38. Dan. 6,10); illi itaque ad templum. Publice orant, *ut videantur ab hominibus;* « ut quid vis ut videaris orans? nonne quia laudabilis res est orare? ut quid ergo non vis esse laudabilis qui vis ut lauderis? o insania vanitatis, esse nolunt quod desiderant apparere » (*op. imp.*). Laudem hominum

captant : *receperunt mercedem suam;* ubi seminant, ibi metent et quod seminant, hoc metent; propter homines orant, mendaciter orant, speciem vacuam religionis vendunt; proin a Deo non laudantur, verbum vacuum laudis emunt (*op. imp.*). Neque tamen nefas est, ut monet *S. Aug.*, videri ab hominibus, sed ideo haec agere ut videaris ab hominibus, neque formidandum est aut fugiendum, si haec sciant homines, sed si hoc animo fiant, ut fructus in eis expetatur placendi hominibus.

Unde exemplo docet Christus quam longe abesse oporteat ab appetitu laudis humanae, ut scil. quantum in nobis est semper optemus secretum et solum Deum testem habere cupiamus operum bonorum; v. **6** *tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum;* agi de oratione privata *Cai.* ex numero singulari quo subito utitur Christus colligendum esse censet; *et clauso ostio ora Patrem tuum in abscondito;* quomodo animo comparati esse debeamus ostendit, neque enim cultum publicum reprehendit Christus, qui ipso naturae humanae instituto exigitur et ad omnium fervorem excitandum permultum confert (Rom. 1,12) et prout in vetere testamento celebrabatur, ita ab ipsis rei christianae incunabulis exercebatur sedulo (Act. 1,14. 24; 2,42; 4,24 etc.). Ostia claudere iubet quo magis secretum et fugam laudis commendet; quod multi explicant mentis ostia esse claudenda, occasiones distractionum abscindendas (*S. Chrys. op. imp. Hier. Hil. Aug. Bed. Rab. Thom.*), verum quidem est, at hic non colligitur nisi consequenter ad ipsam monitionem, ut secreto et ab omni strepitu remoti et ab hominum commercio tuti vacemus orationi. Ceterum bene *Theoph.* : « quid igitur? in ecclesia non orabo? omnino, sed recto animo et citra ostentationem; locus enim non nocet, sed modus et intentio ». Porro in eo quod dicitur *et Pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi*, bene monent *S. Chrys. Ians.* Dei misericordiam cum admiratione esse observandam quod pro eo quod rogatur a nobis mercedem nobis promittit. Quis enim rex mercede dignum putat quod a quibusdam rogatur et non potius putat se summum impendisse beneficium quod orantem admiserit eumque audierit? et dicitur *reddet*, quasi Deus debitor nobis factus sit eo honore quem ipsi oratione praestiterimus.

Alterum monet quod spectat ad modum orandi cum ostentatione et simul speciem quandam superstitionis prae se fert v. 7 *orantes autem nolite multum loqui sicut ethnici*, μὴ βατταλογήσητε, quam vocem *S. Chrys.* φλυαρίαν explicat, inanem scil. loquacitatem, itemque *Theoph.* et *Euth.* τὴν περὶ τῶν μὴ προσηκόντων αἴτησιν. Vocem alii ad Battum quendam qui balbutiebat (Herod. 4,155), alii ad poetam quendam ineptum Battum referri volebant qui teste Suida longos hymnos

ταυτολογίας ἔχοντας composuit; verum recentiores Hesychio adstipulantur communius, vocem κατὰ μίμησιν τῆς φωνῆς esse formatam et significare *balbutire*, dein etiam *blaterare*, *garire* (cf. *Schanz*, *Fil. Keil*, *Weiss*); unde futilis verborum profusio intelligitur. Gentiles enim multos habent deos semideosque et deas quos invocent et quos suis titulis et appellationibus salutare necesse sit. Cur autem reprehendatur non oratio longa et prolixa, sed inanis verborum cumulus, explicatur *putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur*; qui scil. sperant se exaudiri et optata consequi multitudine et longitudine verborum (*S. Chrys.*), qui, ut *S. Aug.* dicit, exercendae linguae potius quam mundando animo dant operam et hoc nugatorii studii genus etiam ad Deum prece flectendum transferre conantur, arbitrantes sicut hominem iudicem verbis adduci in sententiam (sim. *Bed. Cai. Lap.*). Cuius multiloquii exemplum in sacerdotibus Baal 3 Reg. 18,27 cernitur (*op. imp. Thom. Mald.*). Esse autem perseverandum in oratione Christus et verbis et exemplo docuit; cf. Luc. 11,5-13; 18,1 seq. 22,43; neque eiusdem orationis repetitio reprehenditur, dummodo verbis iungatur pius mentis affectus; nam eiusmodi repetitionum exempla habes Ps. 106. 117 et in Ps. 135 verba *quoniam in saeculum misericordia eius* repetuntur vicies sexies atque ipse Christus oravit tertio eundem sermonem dicens (Matth. 26,44); ex quo intelligitur, ut *S. Pasch.* ait, quod non multiplicatio precum et profusio iugis ex affectu divini amoris vel intercessio veniae damnatur, sed quod tantum verbotenus vacuas replere aures sine affectione infideliter contendunt.

Porro *quale* multiloquium damnetur, etiam clarius demonstratur v. 8 *nolite ergo assimilari eis; scit enim Pater vester quid opus sit vobis antequam petatis eum;* tale igitur multiloquium reiicitur, quo gentiles instruant et doceant deos rerum multarum ignaros. Nos autem, ut *S. Hier.* dicit, non sumus narratores sed rogatores; « aliud est enim narrare ignoranti, aliud scientem petere; in illo indicium est, hic obsequium; ibi fideliter indicamus, hic miserabiliter obsecramus » (sim. *Bed. Rab.*). Est itaque orandum et instanter orandum, « non ut Deum doceas, sed ut inflectas, ut supplicationis frequentia illi familiaris evadas, ut humilieris, ut peccatorum tuorum recorderis » (*S. Chrys. Thom.*). Oratio quippe *nobis* est necessaria, ut obstacula et impedimenta gratiae removeamus, ut nos ipsi apti reddamur quibus Deus sua largiatur beneficia, ut animum a rebus terrenis abstrahamus eumque voci divinae aperiamus. Cur itaque scienti Deo loquamur et oremus, has rationes affert *S. Thom.*: ut nos profiteamur et sciamus habere nos ab eo quod petimus, ut exemplum praestetur, ut mens nostra excitetur, ut devotio excitetur adstantibus, ut desi-

derium accendatur, ut cor purgetur, ut animus occupatus circa sancta verba retrahatur a superfluis cogitationibus. Atque prout *S. Aug.* monet, « aliud est sermo multus, aliud diuturnus affectus; nam et de ipso Domino scriptum est quod pernoctaverit in orando (Luc. 6,12) et quod prolixius oraverit (Luc. 22,43), ubi quid aliud quam nobis praebebat exemplum, in tempore precator opportunus, cum Patre exauditor aeternus; absit ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si fervens perseverat intentio. Nam multum loqui est in orando rem necessariam superfluis agere verbis, multum autem precari est ad eum quem precamur diuturna et pia cordis excitatione pulsare » (epist. 130,19. 20; *M.* 33,501. 502).

Docuit quomodo non esset orandum; iam verum precandi modum pandit v. 9 *sic ergo vos orabitis; ergo*, cum suos a ritu gentilium longissime abesse velit; *vos* scil. qui non estis gentiles multiloqui (*Salm.*), vos qui melius docti a me estis Deum magno affectu orantis, nihil nisi iusta et ad eius gloriam conducentia petentis exorari (*Mald.*); *sic* i. e. in hunc modum; unde innuit precandi formam quam subiungit « optimam esse etiam circa modum et verba et res ipsas petendas et earum ordinem » (*Salm.*). Demonstrat itaque quae res et qua verborum brevitate et quo affectu fiduciae sint petendae (*Ians.*). Neque tamen id praecipi ut semper his utamur verbis patet tum ex ipsius Christi apostolorumque exemplis (Matth. 26,39; 11,25. Ioan. 17,1. Act. 4,24), tum ex precationibus in libris veteris testamenti propositis, in psalmis etc. quos modos Christus certe approbavit (cf. Matth. 27,46) tum ex orationis natura; potest enim oratio fieri solo animi affectu sine verbis conceptis et ex alia parte ad orationis affectum inflammandum utile est, immo necessarium subinde aliis uti atque aliis precationum formulis. Potissimum itaque docemur a Christo quid et quo ordine a Deo sit efflagitandum; nam « quaelibet alia verba dicamus quae affectus orantis vel praecedendo format ut clareat vel consequendo attendit ut crescat, nihil aliud dicimus quam quod in ista dominica oratione positum est, si recte et congruenter oramus » (*S. Aug.* ep. 130,22; *M.* 33,502) et ostendit s. doctor varias petitiones in psalmis et proverbiis etc. expressas sensum si spectaveris reduci ad orationem dominicam.

Haec autem oratio dominica maxime commendatur auctoritate eius qui eam tradidit; quae enim potest esse, inquit *S. Cyprianus* (de orat. dom. 2; *M.* 4,521), magis spiritalis oratio quam quae a Christo nobis data est, a quo nobis et Spiritus sanctus missus est? quae vera magis apud Patrem precatio quam quae a Filio qui est veritas de eius ore prolata est? Haec autem Christi auctoritas orantibus nobis et reverentiam

auget et fiduciam impetrandi a Patre ea quae Filii eius oratione precamur (*Ians.*). Deinde oratio haec est admiranda quia paucissimis verbis omnia quae efflagitanda sunt complectitur; quare merito ait *Tertullianus* revera in ea breviarium totius evangelii comprehendi (de orat. 1; *M.* 1,1153) et *S. Cyprianus* eam coelestis doctrinae compendium appellat (l. c. 9; *M.* 4,525). Constat autem haec precatio invocatione et septem petitionibus, quarum hic est ordo ut tribus prioribus petamus quae Dei sunt, unde dicitur *nomen tuum, regnum tuum, voluntas tua;* quattuor vero aliis deprecamur quae nostra sunt: hinc dicimus *nostrum, nostra, nos, nos* (*Salm.*). Invocatione enim quasi prooemio vel captatione benevolentiae (*S. Thom.*) praemissa id flagitamus quod est omnium rerum finis ac terminus et quod ipse Deus in omnibus necessario appetit : ut Deo scil. debita reddatur gloria; haec vero gloria quam sublimissimo modo ei tribuitur, si regnum Dei omnes et omnia occupat; hoc autem regnum in perfecta adimpletione voluntatis divinae perficitur et absolvitur. En tres priores petitiones quibus id quo sublimius ac melius ne ipse quidem Deus excogitare potest efflagitamus. Postquam gloriam Dei externam i. e. bonum illud unum quod creatura Deo praestare potest ac debet efflagitavimus, ad nostras descendimus necessitates : precamur ea quae necessaria sunt vitae corporis et vitae animae : illud in victu quotidiano, hoc in remissione peccatorum (qua scil. vita supernaturalis animae tribuitur) et in petitione ut haec vita conservetur, amotis scil. peccandi periculis et incitamentis; demum in epilogo pro hac vita utraque petimus ut noxia quaeque auferantur. Cum itaque haec oratio omnia complectatur quae Dei sunt et hominis, assentiendum erit *S. Aug.* scribenti : « si per omnia precationum sanctarum verba discurras, quantum existimo, nihil invenies quod in ista dominica non contineatur et concludatur oratione; unde liberum est aliis atque aliis verbis eadem tamen in orando dicere, sed non debet esse liberum alia dicere » (l. c. *M.* 33,503). De oratione dominica praeterea vide *Suarez*, de Religione tract. 4 lib. 3 cap. 8.

In omni deprecatione, inquit *S. Aug.* (serm. D. in monte 2,4. 15), benevolentia concilianda est eius quem deprecamur; solet autem benevolentia conciliari laude illius ad quem oratio dirigitur. In invocatione autem *Pater noster qui es in coelis* perfecta Dei laus continetur, quae maxime consistit in praedicatione bonitatis et potentiae excellentiaeque eius. Bonitas vero praeprimis eo elucet quia *Pater noster* et esse et dici voluit; potentia autem et excellentia in eo quod *in coelis* esse seu habitare dicitur; unde hisce simul efficaciter exprimitur eum et velle et posse nobis optima quaeque largiri (*S. Thom. Cai. Salm. Ians.*) et sublimiori modo ei titulus Optimi Maximi redditur. Est autem

appellatio *Patris* indicium status novi; nam « homo novus, renatus et Deo suo per gratiam eius restitutus *Pater* primo loco dicit, quia filius esse iam coepit » (*S. Cypr.* l. c. 9). Nusquam legimus, ut *S. Aug.* notat, praeceptum esse populo Israel ut diceret *Pater noster*, sed Dominus eis insinuatus est tamquam servientibus. Vocatur quidem Deus etiam in vetere testamento *Pater*, tamquam is qui populum Israel sibi creavit et elegit in filium et cura paterna et tenero amore eum fovit (cf. Deut. 32,6. Is. 63,16; 64,8. Eccli. 23,1; 51,14. Sap. 2, 16; 14,3); at nomen istud familiare et dulcissimum tum demum in labiis orantium insonuit, cum in novo foedere Spiritus sanctus esset effusus in filios adoptionis, in quo clamamus: abba, Pater (Rom. 8,15. Gal. 4,6). Neque enim ea appellatione Deum solum profitemur creatorem nostrum et conservatorem, verum potissimum auctorem regenerationis et adoptionis filiorum Dei et vocationis ad coelestem hereditatem. Quare eo iam nomine et maxima fiducia et spes et dilectio in animo orantis excitatur (*S. Aug. op. imp.*). Vult itaque Deus ut affectu filiali, corde amore pleno et magna quadam impetrandi praesumptione a nobis obsecretur. Ipso autem *Patris* nomine nos quoque admonemur dignitatis nostrae ad quam gratia Christi evehimur. Quis enim nisi a Christo edoctus ac iussus esset *auderet* Deum appellare nomine familiari Patris? simul hoc nomen maximo esse debet incitamento, ut filios nos praebeamus tali Patre dignos moribus et vita. Per Christum fideles omnes in unum corpus, in unam colliguntur familiam per adoptionis gratiam; unde consequens est, ut iam unusquisque precetur tamquam huius familiae membrum *Pater noster*, qua voce docemur, ut *S. Chrys.* dicit, communem pro fratribus orationem emittere; « non enim dicit : Pater meus, sed Pater noster, pro communi corpore supplicationes emittens; hoc autem verbo inimicitias de medio tollit et arrogantiam reprimit invidiamque eliminat, matrem vero omnium bonorum, caritatem, inducit humanarumque rerum inaequalitatem expellit et multam regis cum paupere honoris aequalitatem ostendit »; et auctor *op. imp.* bene advertit Deum libenter audire quando pro aliis oremus; « pro se enim orare naturae est, pro altero autem gratiae; pro se orare necessitas rei cogit, pro altero autem caritas fraternitatis hortatur; dulcior est autem ante Deum oratio, non quam necessitas rei transmittit, sed quam caritas fraternitatis commendat ». Cum dicimus *qui es in coelis* Deum profitemur qui quamvis ubique praesens sit tamen peculiari modo in coelis thronum suum habere in s. litteris dicitur; cf. Iob 22,12. Ps. 2,4; 102,20. Is. 66,1; coelorum autem mentione facta admonemur et Patris nostri sublimitatis, excellentiae, potentiae et nostrae quoque pa-

triae, dignitatis, hereditatis; e coelis quippe omnia nobis adveniunt beneficia eum in finem ut nos ipsi ad coelos evehamur. Appellantes itaque Patrem in coelis nos ipsos excitamus tum ad summam Patris nostri reverentiam et dilectionem tum ad desideria rerum coelestium terrenis contemptis in animis inflammanda (*op. imp. Ians.*).

In admirabili hoc prooemio iam fecundissima meditationis materia continetur et optima exprimitur mentis ad orandum praeparatio. Quare Patres et interpretes multi sunt in verbis istis ponderandis. Pauca addere non pigebit. *S. Cyprianus* (l. c. 11; *M.* 4,526) ita : « quanta Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis eius et bonitatis ubertas, qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu Dei ut Deum patrem vocemus! quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaque et scire debemus, quia quando patrem Deum dicimus quasi filii Dei agere debemus, ut quomodo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat et ille de nobis » etc. S. Cypriani autem interpretationem orationis dominicae tanti aestimavit *S. Hilarius* ut scriberet : « de orationis autem sacramento necessitate nos commentandi Cyprianus vir sanctae memoriae liberavit »; proinde eius commentarium esse voluit pariter suum. *S. Augustinus* (serm. D. in monte 2,4. 16; *M.* 34, 1276) : « quoniam quod vocamur ad aeternam hereditatem ut simus Christi coheredes et in adoptionem filiorum veniamus, non est meritorum nostrorum sed gratiae Dei, eandem ipsam gratiam in orationis principio ponimus, cum dicimus *Pater noster;* quo nomine et caritas excitatur, quid enim carius filiis debet esse quam pater? et supplex affectus, cum homines dicunt Deo *Pater noster*, et quaedam impetrandi praesumptio quae petituri sumus, cum priusquam aliquid peteremus, tam magnum donum accepimus ut sinamur dicere *Pater noster* Deo. Quid enim iam non det filiis petentibus, cum hoc ipsum ante dederit, ut filii essent? postremo quanta cura animum tangit, ut qui dicit *Pater noster* tanto Patre non sit indignus »? etc. — Multa quoque de ista invocatione meditantur et exponunt *Tostatus* in cap. 6 qu. 98 et 102, *Ians. Sylv.* lib. 4 cap. 13 qu. 6 et 7, *Salm.* tract. 46 in tomo 5, *Lap.* etc. et ex recentioribus *Coleridge*, The public life III p. 247-254, *Meschler* I p. 523 seq., *Grimm*.

Quaeritur etiam an hoc loco nomine Patris solam primam Trinitatis personam, an totam ipsam Trinitatem patrem appellemus. In utramque partem disputatur. Uti *Mald.* refert, plerique ad solum Patrem haec verba dirigi putant et argumento esse potest quod Christus eundem suum atque nostrum Patrem, quamvis non eodem modo vocare solet dicens : ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum (Ioan. 20,17). Nihilominus *Mald.* magis probat aliorum sententiam qui totam Trinitatem hic patrem a nobis vocari dicunt; a nobis enim ait Deum vocari Patrem, quia nos creaverit, conservet, redemerit, per gratiam nos regeneraverit; verum non solum Patrem, sed totam Trinitatem creare etc. cum opera ad extra omnibus tri-

bus personis sint communia. Atque haec sententia videtur praeferenda; *Deum* enim oramus, *Deum* vocamus Patrem, nos sumus filii adoptivi *Dei;* proinde ad illum preces dirigimus qui est unus substantia et trinus in personis i. e. ad *Deum;* itemque *Dion. Suarez* qui multos locos ss. Patrum affert.

Prima petitio ad Deum spectat cui ante omnia optandum est quod ei solum optari potest, gloriam et honorem ei ab omnibus impendi. Haec quippe Dei gloria Christo maxime cordi est, unde primo eam desiderare nos docet; vult suos esse perfectos ad Patris imaginem (5,48); iam ipsa hac prima petitione nos ad eam evehit perfectionem, ut illud efflagitemus quod est summum et maxime a Deo quaeritur et ad quod sibi exhibendum Deus cuncta creavit et quod Deus unice vult et intendit ultimatim; « constat enim divini nominis gloria nihil esse ipsi Deo augustius, antiquius » (*Salm.*); unde *sanctificetur nomen tuum;* nomen Dei est Deus ipse quatenus se hominibus manifestare dignatus est, quatenus nobis innotescit. Nomine enim unam rem ab alia discernimus, rem ipsam nomine declaratam volumus designare. Quare id efflagitamus ea petitione, ut Deus eo modo honoretur et glorificetur qui respondeat (quantum fieri potest) manifestationi et revelationi divinae maiestatis quae unicuique innotuit. Dicit autem *sanctificare* sanctum habere, colere, venerari, vel ut *S. Chrys.* explicat glorificare : « digna precatio eius qui Deum vocat Patrem, ut nihil petat ante Patris gloriam, sed omnia postponat eius laudibus; illud enim *sanctificetur* hoc sibi vult *glorificetur* (δοξασθήτω) ». Ea precatione iam imitamur angelos qui Deo perpetuo *sanctus* canunt (cf. Is. 6,3. Apoc. 5,13; *Tertull. S. Chrys. Salm.*) et ut Deus in omnibus et per omnia glorificetur precamur; « suspensa enuntiatione non dicentes : sanctificetur in nobis, in omnibus dicimus » (*Tertull.*); idque merito, nam universa propter semetipsum operatus est Dominus (Prov. 16,4), « magna igitur ratione illud primo loco expetimus quod summum est et maxime a Deo quaeritur et ad quod praestandum omnis creatura rationalis condita est » (*Salm.*). Huius petitionis applicatio ad vitam est multiplex. Ita enim orantes nosmetipsos admonemus, ut ait *S. Aug.* (ep. 130, 11. 21), desiderare ut nomen eius quod semper sanctum est etiam apud homines sanctum habeatur; id autem fit cultu Dei publico ac privato, observatione mandatorum, sanctitate vitae, desiderio et studio spargendi cognitionem Dei omnesque ad eius amorem adducendi; cf. Lev. 10,3; 22,32. Ez. 37,28; 38,23.

Modum autem omnium praeclarissimum et maxime universalem hanc Dei gloriam promovendi nos docet efflagitare Christus v. 10 *adveniat regnum tuum;* Deus omnium rerum rex supremus, peculiari ratione re-

gnum supernaturale suum condere statuit; eius regni institutio cernitur in supernaturali hominis elevatione qua in paradiso homini ius tribuebatur ad Deum visione beata possidendum; cernitur postmodum in electione Abraham, in electione populi Israel, in miraculis, in vaticiniis messianis, in theocratia; ad maiorem adducitur perfectionem in Ecclesia Christi, in regno messiano, quod regnum terram et coelum complectitur et in beata aeternitate perficitur. Est itaque regnum Dei illud Dei consilium beneficentissimum hominibus et gloriae Dei maxime consentaneum quo ea providit generi humano quibus singuli ad supernaturalem cum Deo unionem possint pertingere. Cum itaque precamur, ut adveniat regnum Dei, exoptamus, ut hoc Dei regnum in antiquo foedere adumbratum, in vaticiniis promissum et celebratum, a Christo sublimiore modo instauratum magis magisque omnia occupet, augeatur, in immensum crescat et diffundatur; igitur efflagitamus, ut ea quae Deo inimica sunt removeantur, ut totus mundus ad eam reformetur speciem et imaginem qua demum notio regni Dei perfecte exprimatur, ea scil. regni Dei notio quam ipse Deus in s. litteris nobis delineavit. Unde haec petitio amplissima est eaque simul manifestatur, ubi tandem et quo modo nomen Dei vere et perfecte sanctificetur. Ex hac notione regni Dei in s. litteris declarata facile quoque inter se conciliantur et ad unam acceptionem rediguntur variae explicationes. Alii enim *regnum Dei* hic interpretantur de eo quod Deus per virtutes in nobis regnet (*Cai.*), alii de regno Christi, de Ecclesia (*Lamy*), alii de saeculi consummatione et secundo Christi adventu, quo regnum Dei perfecte constituatur (*Theoph. Euth. Ians. Mald. Sylv. Bar. Lap.*), alii de coelo et aeterna beatitudine (*S. Chrys.*), alii de regno ecclesiastico et regno aeterno (*S. Br. Dion.*), alii cum *S. Hier.* : « vel generaliter pro totius mundi petit regno, ut diabolus in mundo regnare desistat, vel ut in unoquoque regnet Deus et non regnet peccatum in mortali hominum corpore » etc.; nonne haec singula ad plenam notionem regni Dei pertinent? Omnia itaque et singula complectimur, cum precamur *adveniat regnum tuum*, ut *Suarez* quoque notat n. 12, licet pro rerum affectuumque varietate intentio orantis modo ad hoc modo ad aliud praecipue ferri possit. Frequenter autem, immo continuo haec oratio nobis est recolenda, ut et Deo debitam optemus et apprecemur gloriam et ut ne ipsi excidamus a regno Dei (*S. Cypr.*), sed ut regnum Dei in nobis magis magisque roboretur i. e. in dies magis nobis adveniat; cf. *Coleridge* p. 269.

Porro illud docemur efflagitare, in quo regnum Dei perfecte consistit et absolvitur : *fiat voluntas tua sicut in coelo et in terra;* in coelo, in angelis et sanctis, voluntas Dei benevolentissima et munificentis-

sima plene cernitur impleta; ad eam enim beatitatem pervenerunt quam Deus ipsis praedestinavit; ex iis Deus eam percipit gloriam quam percipere voluit; illi splendidam Dei aulam et proinde regnum Dei gloriosum constituunt. Precamur itaque, ut sicut in illis voluntas Dei opere est expressa et perfecta, ita pariter in terra, in hominibus viatoribus voluntas Dei imperans et consulens in opus deducatur; precamur a Deo ut ipse potenti sua ope et gratia salutaria consilia et beneplacitum suum ubique ab hominibus implenda curet. Angeli et sancti summa cum voluptate Deo adhaerent; flagitamus itaque ut nos quoque Dei voluntati prompte et alacriter obsequamur; unde exemplum angelorum qui ad nutum Dei maximo gaudio obediunt nobis proponitur; nam, ut *S. Aug.* explicat, sicut est in angelis qui sunt in coelis voluntas tua, ut omnimode tibi adhaereant teque perfruantur, nullo errore obnubilante sapientiam eorum, nulla miseria impediente beatitudinem eorum, ita fiat in sanctis tuis (sim. *S. Hier. Chrys. Bed.*). Ut haec petitio recte intelligatur, monent *Salm. Ians. Lap. Suarez* aliique distingui a theologis voluntatem Dei absolutam sive beneplaciti et voluntatem imperativam, optativam vel signi. Priore voluntate Deum illa velle quae omnino et absolute fieri decreverit, quam voluntatem nemo possit retardare vel impedire; altera voluntate ea significari quae Deus a nobis fieri velit praeceptis ac legibus suis. Porro in vaticiniis messianis saepius advertimus ea proponi et describi quae Deus paratus sit dare, *si* vel singuli vel integri populi velint constanter et prompte cooperari gratiis Dei sibi oblatis; advertimus illam describi pacem, beatitatem et bonorum fastigium quae opere Messiae contineantur. Ut haec igitur Dei voluntas nobis manifestata quae tamen et singulorum et populorum cooperationem supponit et exigit magis magisque compleatur postulamus. Unde patet amplissimam esse hanc petitionem et ad omnem vitae conditionem aptissimam. Ea imploramus, ut *S. Cypr.* ait, opem et protectionem divinam, imitamur exemplum Christi precantis : non quod ego volo, sed quod tu, et dicentis : meus cibus est ut faciam voluntatem eius qui misit me (Ioan. 4,34; 6,38). Quo sensu voluntas quoque absoluta includatur, exponit *Suarez* n. 14.

Quaerunt etiam cur non dicatur : sanctifica nomen tuum, adduc regnum tuum, fac etc. vel sanctificemus, suscipiamus, faciamus, sed medie et impersonaliter (*op. imp.*). Respondet auctor *op. imp.* : « ut utriusque personae opus necessarium demonstretur, quia et homo Deum necessario habet et Deus hominem ad iustitiam faciendam; nam sicut homo non potest facere bonum, nisi habuerit adiutorium Dei, sic nec Deus bonum operatur in homine, nisi homo voluerit ». Similiter respondet *S. Thom.* : « quia ad salutem requiritur persona Dei et liberum arbitrium ». Alias quoque rationes

affert *Ians.*, ut scil. generalior sit horum bonorum petitio, ne in ea petitione nostrum tantum bonum quaerere videamur et non potius Dei gloriam; dein quia eiusmodi locutiones magis conveniant optanti et desiderii vehementiam explicent; esse enim fere ac si dicatur : utinam sanctificetur etc.; esse enim tres primas petitiones potius grati animi desideria quaedam, « ut postquam prooemio testati sumus Dei bonitatem et omnipotentiam, tribus deinde petitionibus testemur grati animi erga Deum affectum optando ei et desiderando nominis eius sanctificationem, regni eius dilatationem, voluntatis eius adimpletionem, quae omnia pertinent ad eius gloriam quam solam ei optare possumus. Haec tamen non praestantur nisi singulari Dei gratia et cedunt omnia in nostram utilitatem; itaque dum haec Deo optamus, etiam nostrum bonum precamur ».

Postquam ea edocti sumus precari vel optare quae Dei sunt, ad nostras iubemur descendere necessitates. Et cum gratia naturam supponat, primo ea flagitare docemur quae vitae corporali necessaria sunt : *panem nostrum* τὸν ἐπιούσιον (hic vertit *S. Hier.* supersubstantialem; Luc. 11,3 legitur quotidianum) *da nobis hodie;* « sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit, ut post coelestia, id est post Dei nomen, Dei voluntatem et Dei regnum terrenis quoque necessitatibus petitioni locum faceret? nam et edixerat Dominus : quaerite prius regnum et tunc vobis etiam haec adiicientur » (*Tertull.*). In iis autem quae nostra sunt Christus non sequitur ordinem dignitatis, sed naturae et infirmitatis; natura enim prius vult vivere, dein bene vivere (*Mald.*); quae animadversio valet contra *Cai.* qui ex ordine petitionum probare vult hic non peti panem corporis, sed animae, cum primum locum tenere debeat vita animae ac per hoc cibus animae. — Notum est in s. litteris panem generatim poni pro victu vel cibis; cf. 1 Reg. 5,2 hebr. Eccl. 9,11; 10,19. Neh. 5,14. 18; unde dictio est frequens panem manducare, panem apponere Gen. 43,31. 1 Reg. 28,20; 30,12. 3 Reg. 13,16; 21,7. Ier. 41,1; 52,33 etc. etc. Panem itaque i. e. victum petimus *nostrum* i. e. vitae nostrae divina providentia deputatum (*Ians. Sylv.*) et qui nobis est necessarius eumque flagitamus *quotidianum;* ita enim legitur in vetere interpretatione latina, ita quoque Luc. 11,3; ita legunt *Tertull. Cypr. Aug. Chrom. op. imp. Bed. Rab. gl. ord. Alb. Salm. Cai. Mald.*; ἐφήμερον quoque explicant *Chrys. Greg. nyss.* (de orat. dom. or. 4; *M.* 44,1168) *Basil.* (reg. brev. 252 : τὸν πρὸς τὴν ἐφήμερον ζωὴν τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν χρησιμεύοντα, *M.* 31,1252); panem itaque eum qui quotidie nobis necessarius est (*Ians. Bar. Schanz*). Dum victum quoque corporalem Christus nos iubet a Deo petere, nos docet omnia a Deo dependere eiusque esse beneficia et omnes etiam in rebus istis terrenis tamquam mendicos

coram Deo adstare, qui fructus terrae dare et conservare debet et sine cuius providentia benigna omnes hominum artes et conatus ad famem depellendam inanes sunt et inefficaces. Petimus autem ut *hodie* nobis det; vult enim Christus ut Dei dona et beneficia continuo pro singulis diebus efflagitemus, ut igitur perpetuo nobis conscii simus nobis singula beneficia a Deo provenire; dein nos instruit abiiciendam esse omnem anxiam sollicitudinem de tempore futuro (cf. *S. Chrys. Theoph. Euth. op. imp. Chrom. Ians.*). Cum panem iubeamur flagitare, monent *S. Chrys. Greg. nyss.* (l. c. *M.* 44,1170), quomodo et hac petitione animus a rebus terrenis luxuque alienus commendetur; neque enim pecunias, opes, abundantiam, pompam, delicias petimus, verum id solum quod ad vitam necessarium est (*Salm. Ians. Calm.* etc.); id quod apostolus quoque docet : habentes autem alimenta et quibus tegamur, his contenti sumus (1 Tim. 6,8).

Intelligi panem corporalem, victum necessarium, et planis verbis omnino suadetur et a plerisque explicatur (cf. *S. Chrys. Greg. nyss. Basil. Theoph. Euth. Tost.* qu. 111 in cap. 6; *Mald. Ians. Toletus* in Luc. 11,3; *Calm.* et recentiores). Pauci de solo pane spirituali, de cibo animae interpretantur (cf. *S. Aug.* serm. D. in monte, *Fab. Cai.*) quorum rationes bene refutant *Ians. Mald.*; si enim intelligitur de pane spirituali, haec petitio eadem est cum antecedente vel in ea includitur, secundum illud : meus cibus est, ut faciam voluntatem eius qui misit me. Dein spiritualem cibum potius deceret petere non pro hodierno solum die, sed : da nobis in aeternum. Neque verum est Christum quia prohibeat sollicitudinem rerum temporalium non potuisse nos docere ut petamus rem temporalem. Prohibetur enim tantummodo sollicitudo mundana et carnalis, non pia illa qua a Deo sublevari necessitatem nostram exoptamus. Neque indecens est in oratione coelesti victum corpori necessarium petere. Immo ea petitione praeclara documenta continentur de Dei benigna providentia, de eius favore qui necessario omnibus nostris conatibus adesse debet, de rerum omnium ab ipso gubernatione, de fiducia in eo ponenda etc.; et cum Deus res omnes creaverit, conservet, nobis subministret omnibusque provideat, quomodo posset esse minus decens illa ab ipso petere quae non ducit se indignum suppeditare? Neque desunt exempla priscorum qui vitae necessaria a Deo impetrare oraverint; cf. Gen. 28,20. 3 Reg. 8,37. Prov. 30,8. — Alii panem interpretantur et de corporali et de spirituali (de doctrina Christi, de Christo, de s. eucharistia etc.); ita *Tertull. Cypr. Hier. Thom. Dion. Salm. Suarez, Bar. Sylv. Lap. Coleridge* aliique; id autem fieri posse pia verbi accommodatione eo magis patet quia Christus se ipsum tamquam panem proponit Ioan. 6,35 seq. et monet, ut cibum operemur qui permaneat in vitam aeternam. Quid pro anima et vita animae indigeamus, in subsequentibus efflagitare docemur; quare ex verbis ipsis et ordine petitionum explicatio de victu corporali est retinenda.

Vox ἐπιούσιος solum hic et Luc. 11,3 reperitur. De eius etymo et explicatione magna est controversia. Uti supra iam notavi, aliqui ex graecis eam explicant ἐφήμερον; iis adde S. Cyrillum alexandrinum in Luc. 11,3; *M.* 72, 693, quo loco vocem explicat τροφὴν τὴν ἐφήμερον, dum in Glaphyrorum in Ex. libro secundo (de manna 1; *M.* 69,452) exponit τὰ εἰς ζωὴν ἐπιτήδεια. Alii vocem interpretantur ita ut οὐσίαν ob oculos habeant. Ita iam Origenes: τὸν εἰς τὴν οὐσίαν συμβαλλόμενον ἄρτον et Cyrillus hierosolymitanus: ἐπὶ τὴν οὐσίαν κατατασσόμενον et εἰς πᾶσάν σου τὴν σύστασιν ἀναδίδοται (Catech. myst. 5,15; *M.* 33,1120) et Theoph.: τὸν ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ καὶ συστάσει αὐτάρκη et similiter Euth., etiam Cyrillus alexandrinus dicit Luc. 11,3 in altera acceptione: ἐπιούσιον δὲ τὸν αὐτάρκη νοεῖσθαι χρή. Recentiores quoque potissimum in duas sententias abeunt; vel enim vocem derivant ab ἐπιοῦσα, ἐπιών, ἐπιέναι, vel ab οὐσία cum ἐπί. In priore explicatione vox formatur eodem modo sicuti v. g. ἐθελούσιος, ἑκούσιος, γερούσιος ab ἐθέλων, ἑκών, γέρων. Eius autem significatio non est necessario *crastinus,* sed potius imminens, adveniens, appropinquans a verbo ἐπιέναι; etiam ἡ ἐπιοῦσα videtur distingui a voce αὔριον; vide LXX Prov. 27,1; vide Zeitschrift für kath. Theologie 1889 p. 211. Haec significatio temporalis commendatur versionibus aliquibus antiquis; ita vetere latina *panem quotidianum*, sahidica *venientem,* coptica *crastinum* et, prout *S. Hier.* refert, in evangelio secundum Hebraeos legebatur *mahar* (מחר) *crastinum;* similiter explicat auctor de sacramentis, 5,4. 24 (inter opera S. Ambrosii; *M.* 16,452): « latinus hunc panem quotidianum dixit quem Graeci dicunt *advenientem*, quia Graeci dicunt τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν advenientem diem ». Atque merito dicit *Stephanus* (Thesaurus linguae gr. s. v. ἐπιέναι): ἐπιοῦσα de die illucescente, Aristoph. Eccl. 105; atque eodem modo vox adhibetur de die qui iam illuxit, de die hodierno apud Platonem, Crit. p. 44 A (cf. Studien und Kritiken 1884 p. 775). Quare explicatio Graecorum ἐφήμερον et versio *quotidianum* retinenda est.

Alii ex recentioribus alteri explicationi adstipulantur: panis ἐπὶ τὴν ἡμῶν οὐσίαν, panis nobis sustentandis idoneus; ita iam Syrus explicuit vertens *panem necessitatis nostrae,* quae acceptio commendari videtur ex eo quia verbis Prov. 30,8 לחם חקי (LXX τὰ δέοντα καὶ αὐτάρκη, *vulg.* victui meo necessaria) respondet et petitioni ibi enuntiatae. Eam interpretationem sequuntur *Mald. Arn. Bisp. Fil.* et ex protestantibus *Tholuck*, *Bleek*, *Ewald*, *Keil, Keim, Weizsaecker*, *Kay*, *Hanne* etc. Huic explicationi obiici solet hiatus; sed dubitari potest num merito; nam hiatus quoque retinetur in aliquibus vocibus: ἐπιόγδοος, ἐπίοπτος quamvis fatendum sit id raro fieri nisi in vocibus quibus olim digamma erat. Alii denique vocem derivant ab ἐποῦσα = quae adest, praesto est (cf. *Schanz*); proinde explicant de cibo necessario ad vitam sustentandam. Eodem modo etiam *supersubstantialem* nonnulli accipiunt i. e. panem ad substantiam necessarium, qui super substantiam adveniat et adiiciatur (*Bar.*), qui sit substantiae congruus (*Ians. Lap.*) et eo sensu accipi posse, etiam *Suarez* n. 21 concedit.

Vocem eam *S. Hier.* varie interpretatur. Et in commentario quidem ei sensum tribuit περιούσιον, qua voce LXX סגולה exprimunt; « quando ergo

petimus ut peculiarem vel praecipuum nobis Deus tribuat panem, illum petimus qui dicit : ego sum panis vitae... possumus supersubstantialem panem et aliter intelligere, qui super omnes substantias sit et universas superet creaturas. Alii simpliciter putant secundum apostoli sermonem dicentis 1 Tim. 6,8 : habentes victum et vestitum his contenti simus, de praesenti tantum cibo sanctos curam agere; unde et in posterioribus sit praeceptum : nolite cogitare de crastina ». In commentario autem ad Tit. 3,12 (*M.* 26,588) omnino negat de pane corporali esse sermonem; ait quippe in graeco melius haberi panem praecipuum, egregium, peculiarem, quamvis simul fateatur in evangelio secundum latinos interpretes scriptum esse panem quotidianum; « absit ut nos qui in crastinum cogitare prohibemur, de pane isto qui post paululum concoquendus et abiiciendus est in secessum, in prece dominica rogare iubeamur; nec multum differt inter ἐπιούσιον et περιούσιον; praepositio enim tantummodo est mutata, non verbum ». Pariter panem iusti eum esse dicit qui de se affirmarit : ego sum panis vivus, « quem in oratione nobis tribui deprecamur : *panem nostrum substantivum* sive *superventurum* da nobis, ut quem postea semper accepturi sumus, in praesenti saeculo quotidie mereamur accipere » (in Ezech. 18,6 seq. *M.* 25,175). Eodem modo : « panem *quotidianum*, sive *super omnes substantias*, venturum apostoli deprecantur, ut digni sint assumptione corporis Christi » (dialog. adv. Pelag. 3,15; *M.* 23,585).

Ceterum quamcumque etymologiam vocis ἐπιούσιος sequendam esse censueris, sensus discrimen fere nullum est. Si explicaveris panem quotidianum vel panem pro die instante, certe intelligendus est panis pro eo die ad vitam sustentandam et negotia peragenda necessarius; si autem efflagitaveris panem ἐπὶ τὴν οὐσίαν, panem sufficientem, panem necessarium, cum eum efflagites *hodie*, iterum petis panem quo tibi pro eo die opus est. In utraque acceptione admonemur, ut singulis diebus petamus et ut nimiam pro futuro sollicitudinem abiiciamus.

« Post subsidium cibi petitur et venia delicti, ut qui a Deo pascitur in Deo vivat nec tantum praesenti et temporali vitae sed et aeternae consulatur, ad quam veniri potest si peccata donentur, quae debita Dominus appellat, sicut in evangelio suo dicit : dimisi tibi omne debitum, quia me rogasti » (Matth. 18,32; *S. Cypr.*). Post ea quae ad corporis vitam necessaria sunt flagitamus animae vitam, quae scil. vita supernaturalis in remissione peccatorum nobis tribuitur et quam nobis servari atque augeri desideramus condonatione defectuum quotidianorum v. 12 *et dimitte nobis debita nostra;* « debitum autem in Scripturis delicti figura est quod perinde iudicio debeatur et ab eo exigatur nec evadat iustitiam exactionis, nisi donetur exactio, sicut illi servo dominus debitum remisit » (*Tert.*); etiam Luc. 13,4 peccatores appellantur *debitores* (*S. Aug. Ians.*). Apta est designatio; ea enim admonemur nos peccatis quasi aere alieno obstrictos teneri

Deo, admonemur simul obligationis solutionis et satisfactionis, verum etiam insufficientiae nostrae; quare flagitare docemur ut remittat et condonet quae nos pendere vel reparare nullo modo possumus. Hac prece quotidiana admonemur « providenter et salutariter quod peccatores sumus qui pro peccatis rogare compellimur, ut dum indulgentia de Deo petitur, conscientiae suae animus recordetur; ne quis sibi quasi innocens placeat et se extollendo plus pereat, instruitur et docetur peccare se quotidie, dum quotidie pro peccatis iubetur orare » (*S. Cypr.* sim. *Greg. nyss. Chrom. Bed. Pasch. Thom.*), simul autem docemur, ut *S. Chrys.* monet, post baptismum non tolli poenitentiae lucrum et qui iubet nos petere remissionem demonstrat se paratum esse ad ignoscendum. Discimus itaque ex hac supplicatione nostram infirmitatem qua fit ut Deo tamquam debitores obstringamur neque tamen solvendo pares simus, discimus quoque eius paternam misericordiam qua spondet se remissurum, quia remissionem expetere nos iubet (cf. *Bed. Thom. Ians.*). Luc. 11,4 legimus : dimitte nobis *peccata* nostra; in *debitis* autem indoles peccati quae in reatu apud Deum et in poena consistit efficacius pro hominum captu exprimitur.

Qua autem animi praeparatione nos oporteat remissionem debitorum a Deo efflagitare docemur, cum orare iubeamur *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris,* vel uti alia lectio habet quae critice praefertur : sicut et nos *dimisimus;* omne scil. odium, omnem vindictae iraeque affectum in alios nos iam deposuisse necesse est, si ad precandum nos accingimus. Significatur itaque quae sit conditio una ex praecipuis ad veniam obtinendam, pariter, quanti Deus aestimet caritatem fraternam et mutuam inter homines benevolentiam concordiamque, cum velit et veniam ei subiici et nos semper, utpote prece quotidiana, de ea admoneri. Luc. 11,4 legimus : siquidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίομεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν; unde exprimitur causa inductiva quae Deum moveat ad dimittendum et ostenditur conditio quam Deus a nobis requirit et qua posita facile dimittit (*Lap.*). Quare propter Luc. 11,4 aliqui etiam *sicut* eodem modo concipiunt, ut sit comparatio quaedam qua solum causa et conditio declaretur (*Mald. Lap. Arn. Keil, Weiss*); at immerito id solum illa designari particula statuunt; aliquid amplius continetur. Cum enim ipse Christus dicat : in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis (7,2. Marc. 4,24), sensus particulae verus de mensura et norma omnino retineri potest ac debet. Quae est veterum quoque acceptio; « adiunxit plane et addidit legem certa nos conditione ac sponsione constringens, ut sic nobis dimitti debita postulemus, secundum quod et ipsi debitoribus nostris dimittimus,

scientes impetrari non posse quod pro peccatis petimus, nisi et ipsi circa debitores nostros paria fecerimus » (*S. Cypr.*) et *S. Greg. nyss.* non dubitat dicere affectionem nostram Deo ad bonum pro exemplo quasi esse ordinemque quodammodo inverti, ut audeamus sperare fore ut Deus nostra facta imitetur, ita ut ad Deum dicamus : quod ego feci fac; remisi debita, ne tu quidem supplicantem repellas (*M.* 44,1180); similiter *Theoph.* : « habet me Deus ut exemplar et quod facio aliis facit et mihi », vel, ut *S. Aug.* loquitur, quasi paciscimur cum Deo, ut nobis dimittat, sicut et nos dimittimus.

Per se autem patet mensuram et normam sisti in remissione, cum cetera omnia valde sint diversa omnemque mensuram et comparationem excedant longissime. Id quod bene advertit *S. Chrys.* : « si conservo dimiseris, a me parem referes gratiam, quamquam res non paris sit conditionis; tu enim quod remissione egeas remittis, Deus vero cum nullo opus habeat; tu conservo, Deus servo; tu sexcentorum reus peccatorum, Deus vero impeccabilis cum sit ». Deus quippe multo plura, multo maiora, multo liberalius et multo minus merentibus remittit, quam nos debitoribus nostris (*Mald.*). Bene notat *Salm.* hoc signum ad nostram addi consolationem, ut scil. cum probabilitate cognoscere possimus atque confidere condonata esse nobis peccata, si illam impleverimus conditionem ceteris quoque quae requiruntur minime neglectis, uti sunt poenitere de commissis cum animo non iterum peccandi etc. Haec petitio optime illustratur parabola Matth. 18,23 (*Cypr. Chrom. Pasch. Mald. Ians.*); eius vero doctrina iam inculcatur, ut *Chrom. Bar.* advertunt, Eccli. 28,3 seq. : relinque proximo tuo nocenti te et tunc deprecanti tibi peccata solventur; homo homini reservat iram et a Deo quaerit medelam? in hominem similem sibi non habet misericordiam et de peccatis suis deprecatur? etc. Quare qui animum gerit odio et vindicta plenum, pium iudicem ad severitatem vindictae acrius provocat (*Pasch.*); « audisti conditionem; aut ergo dimittas, aut ista non dicas; haec enim dicendo te ipsum ligas et contra te oras; tale enim est ac si dicas : noli mihi Domine dimittere quia nec ego aliis dimittere volo » (*S. Br. Dion.*). Atque quanti ducat eam conditionem Christus, inde colligitur quod prae reliquis petitionibus hanc unam ipse explicat et iterato sensum eius graviter inculcat v. 14. 15.

Postquam in remissione peccatorum vitam efflagitavimus supernaturalem, iam rogare docemur, ut haec vita custodiatur et a periculis protegatur; quare v. 13 *et ne nos inducas in tentationem;* tentatio dicitur omne id quod nos periculo peccandi exponit vel ad peccatum allicit. Petitio haec quam maxime nos admonet nostrae infirmitatis

ac fragilitatis; iubemur enim rogare, ut Deus benigne a nobis avertat id quo sollicitamur ad peccatum, ut pro sua providentia eas rerum conditiones, occasiones, munera rationesve a nobis amoveat quae nobis peccandi periculum afferre praevideat. Ut de nostra edocemur imbecillitate (*Cypr. Euth. op. imp. Mald. Lap.*), ita quoque erudimur in Dei ope et gratia omnem evadendi spem esse collocandam. Quare petitio haec professio est humilitatis et fiduciae in solo Deo ponendae. Modus loquendi *ne nos inducas* (ne nos inferas, *S. Aug.*) idem est qui saepe in s. litteris cernitur; nihil enim fieri potest nisi ipso annuente et permittente et manum omnipotentiae suae laxante (*Lap.*); quia enim, ait *S. Br.*, sine eius permissione nihil fit, hoc ipso videtur facere quod fieri permittit; ipse igitur nos in tentationem inducit, quia inimicus noster nos tentandi potestatem non habuisset, nisi hoc ei desuper datum fuisset. Vide quae notavi ad Is. 6,10 (Comment. I p. 140). Legit *S. Cypr.*: et ne nos patiaris induci in tentationem; eodem modo explicat *Tert.* et multos ita precando dicere *S. Aug.* narrat exponentes videlicet quomodo dictum sit *inducas* (sim. *Euth. Bed. Pasch.* etc.), ne scil. rudiores falsam de Deo notionem concipiant. Neque huic precationi obstat quod S. Iacobus scribit : omne gaudium existimate, cum in tentationes varias incideritis (1,2). Id enim agit ut fideles confortet in iis tentationibus ac probationibus in quibus iam versantur; atque profecto si adsunt tentationes, oportet nos armare fiducia et spe victoriae per Deum reportandae; oportet spectare praemium victoribus promissum; oportet nos roborare illis quae 1 Cor. 10,13 et Iac. 1,12 docentur etc.; at memores infirmitatis nostrae et ruinam timentes nos orare oportet, ut ab occasionibus et periculis praeservemur. Generatim quippe praestat fugere et evitare tentationes quam eas quaerere et provocare.

Aliqui distinguunt inter tentari et induci in tentationem et hoc explicant de tentationibus quibus quis vincitur et succumbit; unde volunt nos non petere, ne tentemur, sed solum ne superemur tentatione (*S. Aug. Sylv. Bar.*); « qui enim in tentationem inducitur, quasi iam circumclausus et irretitus aut difficile aut nullatenus expeditur » (*S. Br.*). Verum haec distinctio merito ab aliis reiicitur (cf. *Ians.*). Nam tentari et induci in tentationem unum idemque est. Praeterea magis consentaneum est humilitati et infirmitati nostrae, ut a Deo petamus ne tentationi exponamur, uti *S. Chrys.* dicit : « hic iam nos vilitatem nostram clare docet et tumorem reprimit, hortans ut certamina deprecemur (παραιτεῖσθαι, precibus avertamus), sed ne in ea insiliamus ». Et eodem modo *Mald.*: « nostrae infirmitatis memores non solum ut vincamus petimus, sed etiam ne in certamen descendamus ne forte vincamur ». Atque etiam *Suarez* quamquam ipse

magis in priorem sententiam inclinat, tamen fatetur in alteram magis inclinare modernos expositores, « quia licet tentari non sit malum, est tamen periculosum et ideo a nobis cavendum quantum in nobis est propter nostram infirmitatem, et ideo merito cupimus et petimus etiam non tentari. Credendum est autem Christum voluisse ut per haec verba petamus quidquid sancte petere possumus, si per illa verba potest proprie significari ». Ceterum Suaresio omnino assentiri possumus dicenti nos postulare ne in noxiam tentationem incidamus; « quia credimus Deum optime nosse quae tentatio futura sit noxia, ideo petimus ut nos in illam non inducat; et ita optime declaratur proprietas huius verbi; tunc enim maxime tribui solet Deo id quod permittit ac si faceret, quando ex certa praescientia et non obstante malo praeviso illud permittit ». Et hac consideratione facta dicere possumus cum eodem in utraque illa explicatione dissensionem esse magis in verbis quam in re (*Suarez* l. c. n. 33-35). Atque hac ratione etiam responsum est iis qui urgent fieri non posse ut non tentemur, Christum autem non posse nobis praescribere ut impossibilia postulemus, esse tentationes utiles, virtutem docente Paulo infirmitate perfici, esse ignavi militis petere a duce ne certamini exponatur etc.

Huic petitioni, ut a malo tentationis servemur, aliam eamque adiungere iubemur generalem, ut ab omni malo liberemur : *sed libera nos a malo; ἀλλὰ*, *sed* sententiam antecedentem ita confirmat ut simul aliquid ulterius postuletur : non solum petimus ne nos inducat in tentationem, sed generatim ut ab omni malo nos eripiat (cf. *Schanz*). Ita enim ἀλλά post sententiam negantem saepe poni solet, ut aliquis sermonis progressus, aliquid maius et amplius introducatur. Quare ea verba novam continent petitionem ab antecedente distinctam. Atque profecto angustius explicant qui in iis nihil aliud cernunt nisi solam explicationem prioris aut nunc dici per modum affirmationis quod antea sententia negante postulatum sit. Nam *malum* multo amplioris est significationis quam tentatio et *liberare* secundum nostrum concipiendi modum aliud dicit aliamque Dei actionem connotat quam *non inducere*. Bene verba expendit *S. Cypr.* : « post ista omnia in consummatione orationis venit clausula universas petitiones et preces nostras collecta brevitate concludens. In novissimo enim ponimus *sed libera nos a malo* comprehendentes adversa cuncta quae contra nos in hoc mundo molitur inimicus, a quibus potest esse fida et firma tutela si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam praestet. Quando autem dicimus *libera nos a malo,* nihil remanet quod ultra adhuc debeat postulari, quando semel protectionem Dei adversus malum petamus; qua impetrata contra omnia quae diabolus et mundus operantur securi stamus et tuti. Quis enim ei de saeculo metus est cui in saeculo Deus tutor est »? Postulatio magis est univer-

salis si τὸ πονηρὸν supponitur idque supponunt *S. Cypr. Aug. op. imp. Bed. Pasch. Br. Thom. Alb. Cai. Salm. Ians. Bar. Suarez, Sylv. Lamy, Arn. Reischl, Fil.* et ex protestantibus *Ewald, Tholuck, Kamphausen, Keil, Mansel, Weiss* etc. quamvis in explicatione quid sit malum non inter se consentiant. Πονηρόν frequenter adhibetur de malo morali; unde omnia illa a nobis averti petimus quae cedere possent ad damnum et detrimentum animae; « hoc enim petentes petimus, ne vita corporis, sanitas, opulentia aut quodcumque aliud, sive bonum sive malum temporale cedat nobis in malum quod est simpliciter et absolute malum » (*Cai.*) vel quod esse potest virtutis impedimentum (*Lap.*). Et quia mala quoque physica facile evadere possunt occasiones peccatorum vel impedimenta boni et obstacula servitii divini, omnino dicendum erit cum *Suarez* l. c. n. 38 nos etiam postulare liberationem a temporalibus incommodis, peste, fame, bello et similibus; « oportuit enim ut Christus etiam nos doceret a Deo esse sperandam et petendam liberationem ab omnibus his malis, quia ipse solus potest nos liberare, et rogatus facit quando expedit nobis; haec enim conditio per se est inclusa in petitione et ideo explicari non oportuit... postquam petivimus necessaria bona huius vitae petimus similiter liberationem a contrariis malis ». Quando petimus generatim liberari a malo, profecto etiam petimus ut ab auctore et architecto et machinatore mali moralis, a diabolo, protegamur. Sed de diabolo primo et per se vocem intelligere cum *S. Chrys. Greg. nyss. Theoph. Euth. Chrom. Fab. Mald. Bisp. Schanz,* neque verbo ipso neque contextu suadetur; cf. usum vocis 5,37. 39. 45; 7,11. 17; 12,34. 45 etc.; semel solum 13,19 Christus diabolum simpliciter vocat τὸν πονηρόν, sed ibi designatio ex oratione contexta satis clara est; alias autem vocibus minime dubiis ac propriis eum nominat. Itaque cum nihil hoc loco reperiatur quo oratio ad unum restringatur, verum potius ex indole postulationis τὸ πονηρόν quam amplissime accipiendum sit, priori interpretationi erit calculus adiiciendus [1].

Cum igitur orationis dominicae clausula et verbis et re ipsa atque argumento distinguatur a praecedenti petitione, merito numerantur sep-

1. Vide Zeitschrift für katholische Theologie, Innsbruck 1891 p. 780. Verbum ῥύεσθαι adhibetur de liberatione a rebus adversis neque unquam in libris vet. test. ὁ πονηρός dicitur de diabolo. Praeterea similes precationes quibus protectio et liberatio a rebus adversis efflagitatur etiam apud rabbinos in usu erant (cf. *Wünsche* p. 88). Unde quo sensu discipuli verba Christi intelligere debuerint, non est dubium. Vocem esse de diabolo intelligendam longa disquisitione ostendere conatur *Chase,* The Lord's prayer in the early Church, Cambridge 1891; videtur velle defendere quod in versione anglicana 1881 novis curis edita translatum est « from the evil one » id quod a multis fuit impugnatum, cum antea legeretur genere neutro « from evil », prout etiam habetur in The Speaker's Bible.

tem petitiones a *S. Aug.* et plerisque interpretibus. Sex solum petitiones proponi existimat *Ians.* ea ductus ratione quod *libera nos a malo* cum per adversativam coniunctionem *sed* superiori annectatur non possit intelligi nova petitio a praecedente diversa, sed debeat dici idem per eam rogari affirmative quod prius rogatum sit negative; « semper enim in adversativa secunda propositio asserit contrarium eius quod in priore negabatur ». Verum hanc rationem non consistere, supra iam expositum est. Praeterea non est credibile Christum in oratione adeo brevi, succincta, in qua amplissimam materiam verbis includit paucissimis, usum esse tautologia.

Quod in multis codd. etiam apud S. Chrys. et in op. imp. et ut videtur apud S. Gregorium nyss. legitur *quoniam tuum est regnum et virtus et gloria* (id quod *S. Thom.* quoque in graeco addi dicit), additamentum est liturgicum et ut tale a recentioribus omnibus agnitum (cf. lect. var.). Erat enim in usu positum, ut in fine orationis vel concionis adderetur quaedam doxologia, prout in homiliis Patrum frequenter fit, quem usum fortasse a S. Paulo didicerunt, qui nonnunquam doxologiam brevem sermoni inserit. Apud *S. Hier.* solum legitur *amen,* ut « signaculum orationis dominicae », qua voce consensionem et affectum ad orationem factam exprimimus, quasi dicentes : vere, ita fiat. Additur itaque, ut ipsemet orans se excitet et quasi reflexione quadam affectum ac desiderium suum omnibus petitionibus factis adiungat (*Suarez* l. c. n. 40. 41). Ceterum qui doxologiam illam explicant, eam ad petitiones adiungunt : tu potes ea donare et praestare, quoniam tuum est regnum etc. vel tria haec referunt ad tria quae superius dicta sunt, ita ut *regnum* respondeat primae et secundae petitioni, *virtus* tertiae, *gloria* reliquis (cf. *op. imp. S. Thom.*).

Communis et usitata divisio orationis dominicae quae a multis indicatur ea est, ut tres priores petitiones ad Dei bonum (non in se ipso, sed in nomine, regno, obedientia seu voluntate augendum, *Cai.*), reliquae quattuor ad nostrum bonum tendant. Illae itaque spectant honorem Dei, hae nostram utilitatem; primo enim ante omnia quaerendus nobis est honor Dei; hic enim est finis noster simulque involvit beatitudinem nostram et media ad illam consequendam necessaria vel opportuna (*Lap.* sim. *Mald.*). Aliis placuit orationem dividere in precationem bonorum et deprecationem malorum; ad illam pertinent quattuor primae petitiones, ad hanc tres reliquae (ita *Alb. Thom. Ians.*). At in explicatione quae bona petantur, etiam hi non inter se conveniunt. Et *Alb.* quidem ait tres primas petitiones esse de bono pertinente ad vitam divinam, quartam esse de conservante nos in illo et sustentante. Secundum *S. Thom.* primo petimus honorem Dei in precatione *sanctificetur nomen tuum;* dein petimus ea quae ad nos pertinent, et primum est gloria Dei : *adveniat* etc.; item virtutes et merita bona : *fiat* etc.; item subsidia mortalis vitae : *panem* etc. : « contra bona sunt quaedam impedimenta; contra primum non est impedimentum, quia semper est honorandus Deus, sive velis sive nolis habere. Beatitudinem impedit peccatum; ideo *dimitte;* virtutes etiam et operationes bonas impedit tentatio; ideo *et ne nos* etc.; habere necessaria huius vitae impedit malum; ideo di-

citur : *libera*... ». Ad hanc acceptionem proxime accedit *Ians.;* nos scil. Deo primum optare gloriam et honorem; dein nobis precari summa bona i. e. vitam aeternam; porro media bona i. e. gratiam, qua Dei impleamus voluntatem, virtutes et bona opera; demum infima, nempe corporis bona. In deprecatione malorum pariter nos primo deprecari summa mala i. e. peccata, secundo media, scil. peccandi occasiones; tertio infima, ut afflictiones. Aliam seriem et ordinem subtiliorem praebet *S. Bonaventura* in expositione evangelii S. Lucae cap. 11; septem petitiones revocat ad illa tria quae a Deo sint postulanda : primum et principale est consummatio gloriae; secundum est consummatio gratiae; tertium est condonatio veniae.

Alii septem petitiones ita ordinant, ut septem donis Sp. S. respondeant; de qua re *S. Aug. Pasch. Alb.* agunt. *Suarez* in tribus primis petitionibus cernit exprimi et exerceri fidem, spem, caritatem etc.

Consideratione quam maxime dignum est Christum nihil aliud ex oratione accuratius explicare et inculcare nisi conditionem illam et normam v. 12; quare bene notat *S. Chrys.* : « ut ostendat se iniuriarum recordationem maxime aversari et odio habere, itemque huic oppositam virtutem maxime omnium acceptam habere, post orationem rursus hoc bonum opus memoravit, et a proposito supplicio et a constituto praemio auditorem inducens ad obsequendum huic praecepto ». Pergit enim v. 14 *si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester coelestis delicta vestra;* et quo gravius et efficacius sententia proferatur animisque haereat, eandem quam affirmative dixit repetit negative v. 15 *si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra;* monet itaque quid in oratione spoponderis (*Pasch.*); « sane non negligenter praetereundum est quod in omnibus iis sententiis quibus nos orare Dominus praecepit, eam potissimum commendandam esse iudicavit quae pertinet ad dimissionem peccatorum » (*S. Aug.*). In verbis ipsis rationes continentur potentissimae : spes veniae; ad unam omnes familiam pertinemus, cum Patris nomen bis cum emphasi efferatur; qui nos offendit frater est ad eundem nobiscum Patrem pertinens; nos dimittimus *hominibus,* nobis aequalibus; Deus autem nobis infinito intervallo inferioribus etc.; « memoriam autem Patris inculcat, ut revereamur eum et cum eius simus filii non exasperemur » (*Theoph.*). Ceterum iure monent, id quod iam *S. Aug.* quoque monuit, promissionem in v. 14 esse intelligendam, ut venia detur si cetera adsint quae sint necessaria, scil. si nos poeniteat peccasse, si animus adsit iam non peccandi et si quid aliud sit necessarium ad remissionem (cf. *Salm. Ians. Mald.*). Bene enim notat *Mald.* hoc inter affirmantes et negantes promissiones aut conditiones differre, quod negantes absolute et sine alia superad-

dita conditione, affirmantes nunquam absolute, sed cum exceptione: nisi quid aliud impediat, intelligantur. — Eandem conditionem veniae Christus saepius inculcat; vide 5,24 et 18,35 Luc. 6,37; rem igitur satis difficilem, cum vindictae cupiditas et voluptas animos hominum maxime teneat captivos et iniuriae acceptae odia et inimicitias perennes accendere soleant, a se praecipi sed simul necessariam clare manifestavit.

k) De ieiunio 6, 16-18.

6,16. Cum autem ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritae tristes; exterminant enim facies suas ut appareant hominibus ieiunantes; amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam. 17. Tu autem cum ieiunas, unge caput tuum et faciem tuam lava, 18. ne videaris hominibus ieiunans sed Patri tuo qui est in abscondito, et Pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi.

6,16. Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὡς οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί· ἀφανίζουσιν γὰρ τὰ πρόσωπα ἑαυτῶν ὅπως φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσιν τὸν μισθὸν αὐτῶν. 17. σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι, 18. ὅπως μὴ φανῇς νηστεύων τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυφαίῳ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυφαίῳ ἀποδώσει σοι.

In v. 16 praebent demoliuntur eg ept car rush. Notat S. Hier. in comment. verbum exterminant in ecclesiasticis scripturis vitio interpretum tritum esse, verum aliud multo significare quam vulgo intelligatur; exterminari quippe exsules qui mittantur extra terminos; « pro hoc ergo sermone *demoliuntur* semper accipere debemus, quod graece dicitur ἀφανίζουσι. Demolitur autem hypocrita faciem suam, ut tristitiam simulet et animo forte laetante luctum gestet in vultu ». Atque infra in v. 19. 20 αφανιζει redditur *demolitur* in codd. et in vulg. — In v. 18 in fine additur εν τω φανερω in E Δ al certe pm a b c g[1] h k aeth arm (codd aliq).

Tertium exemplum ad illustrandam doctrinam de sinceritate intentionis in 6,1 propositam Christus petit et declarat ex ieiunio. Inde discimus Iudaeos pios et qui se tamquam pios aliis ostentare gestiebant frequenter ieiunasse. In lege quidem mosaica unus solum in toto anno dies ieiunii omnibus praescribebatur, dies scil. expiationis, dies decimus mensis septimi (Lev. 16,29; 23,27. Num. 29,7); at etiam iam in lege *affligere animam* i. e. ieiunare inter illa recensetur ad quae quis pro sua pietate se possit voto obstringere Num. 30,14. Dein satis erat usitatum ut in calamitatibus et publicis et privatis ieiunium adhiberetur ad iram Dei placandam et opem eius implorandam; cf. Iud. 20,26. 1 Reg. 7,6; 31,13. 2 Reg. 1,12; 12,12,16. 3 Reg. 21,27. 2 Par. 20,3. Esdr. 8,21. Iudith 4,8. Esth. 4,16; frequenter quoque apud prophetas mentio fit ieiunii Is. 58,3. Ier. 14,12; 36,6. Bar. 1,5. Dan. 9,3; 10,3. Ioel 1,14; 2,12. Ion. 3,5; ieiunia ad recolendos dies nefastos statuta commemorantur Zach. 7,5 et 8,19; ieiunabatur

tempore Machabaeorum 1 Mach. 3,17. 47. 2 Mach. 13,12 et pharisaei ieiunare solebant quavis feria quinta (eo quippe die Moyses ascendisse credebatur in montem Sinai) et quavis feria secunda (quo die descendisse ferebatur). Christus ipse ieiunium et exemplo suo et verbis commendat. Uti enim eleemosynam et orationem, ita ieiunium quoque laudat et suadet, docens qua ratione illud oporteat suscipi ad mercedem apud Deum habendam et quid necesse sit vitare v. 16 *cum autem ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritae tristes* i. e. tetrici, qui tristitiam vultu prae se ferunt; vox σκυθρωπός apud scriptores profanos satis frequens plerumque in vitio ponitur notatque hominem non solum vultum tetricum habentem, sed fingentem vel augentem (*Weiss*). Vocantur hypocritae, simulatores; simulant enim studium pietatis, cum tamen longe a pietate nihil appetant nisi laudem et admirationem hominum. Quomodo autem appareant tetrici et sint simulatores, declaratur : *exterminant facies suas ut appareant hominibus ieiunantes;* graece verbis luditur : ἀφανίζουσιν — φανῶσι; quasi dicas : vultum faciunt invisibilem, ut videantur. Vox significat proprie e conspectu removere; vultum autem conspectui subtrahunt, dum facies more ieiunantium cineribus linunt (cf. *Lightfoot* ad h. l.) et obscurant; simili modo intellige *exterminant* i. e. destruunt ex notione verborum exterminii et exterminatoris. Inde facile sequitur quod frequenter explicant : facies deturpant, deformant. Ita graeci quoque interpretes vocem declarant per διαφθείρειν, ἀπολλύειν (*S. Chrys.*,) ὠχρὸν φαίνεσθαι, ficticium procurare pallorem (*Theoph. Euth.*). Potest itaque, ut *S. Aug. Bed.* adnotant, non in solo rerum corporearum nitore atque pompa, sed etiam in ipsis sordibus luctuosis esse iactantia, quae eo periculosior est quo sub nomine servitutis Dei decipit. Verum istis declaratur eorum condemnatio (*S. Thom.*) : *amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam;* cf. 6,2. 5 et *Coleridge* IV p. 44 seq.

Vult Christus ut solum Deum optemus habere testem operum bonorum; quare nos ullo signo externo ieiunium palam facere prohibet v. 17 *tu autem cum ieiunas, unge caput tuum et faciem tuam lava* i. e. nihil de consueto corporis cultu est omittendum; « iuxta ritum provinciae Palaestinae loquitur, ubi diebus festis sōlent ungere capita; praecipit igitur ut quando ieiunamus laetos et festivos nos esse monstremus » (*S. Hier.*). Iis qui ad convivia invitati erant caput inungi solebat (cf. Luc. 7,46); quare mentione unctionis quam maxime declarat ieiunium esse ab hominibus abscondendum vel potius nos illud debere ita suscipere ut nullo modo laudem hominum et speciem pietatis apud eos appetamus. Locutio *unge caput tuum* similis est, ut *S. Chrys.* monet, aliis in v. 3 et 6 adhibitis; ut ibi non de manibus

locutus est, sed significavit oportere rem celari, et ut non id praesertim praecepit, ut in cubiculum intraremus et ibi solum precaremur, « sic et hoc loco cum ieiunantem sese ungere iussit, non omnino praecipit, ut nos inungamus, verum quia apud veteres mos fuit ut sese inungerent cum in gaudio et laetitia versarentur, ungere se oportere dixit, ut cum omni studio et diligentia hoc bonum servemus » (*S. Chrys.*). Debemus itaque, ut *S. Aug.* ungere et lavare concipit, laetitiam et munditiem prae nobis ferre, quae duo modo agendi hypocritarum opponuntur. Significat Christus quantum fieri potest ieiunium esse dissimulandum (*Ians.*), ne scil. laudis humanae appetitu tangamur, sed ut solum Deum testem ac remuneratorem habere sincere desideremus. Ad v. 18 vide v. 4. 6.

l) Contra nimiam sollicitudinem 6, 19-34.

6,19. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi aerugo et tinea demolitur et ubi fures effodiunt et furantur. 20. Thesaurizate autem vobis thesauros in coelo, ubi neque aerugo neque tinea demolitur et ubi fures non effodiunt nec furantur. 21. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum. 22. Lucerna corporis tui est oculus tuus; si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit; 23. si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantae erunt? 24. Nemo potest duobus dominis servire; aut enim unum odio habebit et alterum diliget, aut unum sustinebit et alterum contemnet; non potestis Deo servire et mammonae. 25. Ideo dico vobis, ne solliciti sitis animae vestrae quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini. Nonne anima plus est quam esca et corpus plus quam vestimentum? 26. Respicite volatilia coeli quoniam non serunt neque metunt neque congregant in horrea et Pater vester coelestis pascit illa; nonne vos magis pluris estis illis? 27. Quis autem vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum unum? 28. Et de vestimento quid solliciti estis? considerate lilia agri quomodo crescunt, non

6,19. Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσιν καὶ κλέπτουσιν· 20. θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν. 21. ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρός σου, ἐκεῖ ἔσται ἡ καρδία σου. 22. ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός σου· ἐὰν οὖν ᾖ ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται· 23. ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστίν, τὸ σκότος πόσον; 24. οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ. 25. διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε ἢ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστιν τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; 26. ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; 27. τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα; 28. καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνουσιν· οὐ κοπιοῦσιν οὐδὲ νήθου-

laborant neque nent; 29. dico autem vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis. 30. Si autem fenum agri quod hodie est et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modicae fidei? 31. Nolite ergo solliciti esse dicentes : quid manducabimus aut quid bibemus aut quo operiemur? 32. haec enim omnia gentes inquirunt. Scit enim Pater vester quia his omnibus indigetis. 33. Quaerite ergo primum regnum Dei et iustitiam eius et haec omnia adiicientur vobis. 34 Nolite ergo solliciti esse in crastinum; crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipsi; sufficit diei malitia sua.

σιν· 29. λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων. 30. εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι; 31. μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες τί φάγωμεν ἢ τ περιβαλώμεθα; 32. πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητοῦσιν· οἶδεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων. 33. ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. 34. μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει ἑαυτῆς· ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

In v. 21 Ti legit εσται και η καρδια σου; ita quoque Or Bas; *erit etiam* legunt Tert Cypr Chrom et a b c f g h k m q; praeterea *erit* cum graeco legitur in dub eg ept lich ken rush. In v. 22 lege : lucerna corporis est oculus; ita codd pler gr; ita f am fu for med val lind; ita sah cop syr go arm Clem Eus; atque sententiae generali brevis iste modus valde congruit. Habent pler codd gr εαν ουν; ita quoque f g[1] h k syr (utr) Chr Aug; omittunt ουν ℵ al 6 a ff[1] q vulg syr (cu) Hil Amb, et id sequitur Ti; illud W H. In v. 23 omittunt *ipsae* cum graeco am fu med ox* corp lind c k. In v. 25 pler codd gr addunt και τι πιητε; ita quoque syr (utr) go al c f g[1] h m q cop arm Or Eus; additum illud non habent ℵ 1. 4. 22 codd quos sequitur Hier a b ff[1] k l vulg syr (cu) aeth Clem Ath Bas Chr Hil et hoc sequitur Ti. In v. 30 codd pler vulg habent *minimae fidei; modicae* dub eg lich rush sixt. In v. 33 codd pler vulg habent *quaerite autem;* in graeco ediderunt Ti W H την βασιλειαν κ. τ. δικ. αυτου; verum codd pler E G K L M S U Δ Π g[1] k (ut Wordsworth asserit) vulg syr (cu, utr Clem Chr Cyp al praebent του Θεου, Dei; hoc omittunt ℵ B m am Eus; cum in v. 32 praecedat *Pater vester,* potest *Dei* omitti; at tunc collocatio quae habetur in B τ. δικ. κ. τ. βασ. praeferri debet. In v. 34 τα εαυτης in E K M U Π; sibi *ipse* in am big cav dub eg* fu hub theod for lich tol lind.

Quae sit vera impletio legis et vera iustitia Christus docere instituit (5,17-20; 6,33); quare variis praeceptis traditis (5,21-48) id praecepit exemplisque illustravit quomodo a vana gloria oporteat animos reddere immunes (6,1-18). Iam alterum aggreditur vitium quod homines occupare ac tenere solet, avaritiam et quae ei cognata est nimiam rerum temporalium curam atque sollicitudinem. Eum nexum bene adstruunt *S. Chrys. Theoph. Euth. Cai. Ians. Bar. Lap.* aliique. Patet itaque hanc quoque partem arcte cohaerere cum antecedentibus et argumento sermonis huius plane esse consentaneam. Sicut enim ostentatio et vana iactantia et appetitus gloriae laudisque vitium est quod expugnare oportet si quis virtutem veramque amat iustitiam, ita avaritia et nimia rerum temporalium cura alterum est vulnus

animi, alter est morbus quo animus humanus misere laborare solet. Inde autem facile concluseris quam falso aliqui (Bleek, Neander, Weiss) asserant hanc partem esse magnam interpolationem; immo esse plane alienam ab argumento sermonis 5,17-20 enuntiato (*Weiss*). Quod aliis nonnunquam placuit, Christum sermonem transferre ad thesauros coelestes, quia dixisset v. 18 *reddet tibi* et quia de eleemosynis et de pane quotidiano quaedam intulisset, exiguum ac tenue est neque ad sermonis conformationem et argumentum amplissimum satis aptum.

Tribus argumentis, ut *Lap.* monet, Christus a studio divitiarum homines avocat. Primum est quod ipsae fluxae sint et corruptibiles; secundum v. 22 quod mentem obtenebrent et excaecent; tertium v. 24 quod ipsae mentem totam ad se rapiant, ut Deo servire nequeat. Primum itaque exhortatur ne studium et laborem collocemus in rebus fluxis quae facillime nobis pereant v. 19 *nolite thesaurizare vobis thesauros in terra* i. e. eiusmodi thesauros qui sint et maneant in terra; *ubi* i. e. quia ibi in terra *aerugo et tinea demolitur;* graece tinea et erosio; βρῶσις declaratur ab *Euth.* σῆψις καὶ ἴωσις καὶ καθ' ἑαυτὴν τοιαύτη διαφθορά; vetus latina versio habebat *comestura; et ubi fures effodiunt,* proprie domum perfringunt, *et furantur.* Tinea vestes pretiosas corrumpit; βρῶσις, erosio vel corruptio cadit in fructus et alia quibus penus instrui solet; fures aurum, argentum, gemmas auferunt. Ita tribus istis omnia genera possessionum et thesaurorum terrestrium designantur (cf. *Bed. Rab. Thom.*); simul declaratur, quam fluxae sint et fragiles eiusmodi res et possessiones, quot periculis obnoxiae, quam labiles, quam facile amittantur et cum sint *thesauri in terra,* saltem morte pereunt amissione irreparabili (cf. *Coleridge* IV p. 62).

Pro fugacibus et fallacibus divitiis Christus iam ostendit veras et aeternas et quae ipsa sua perennitate revera immensae dici debeant. Unde sicut appetitum laudis et gloriae homini insitum ad veram apud Deum laudem et gloriam esse dirigendum docuit (6,4. 6. 18), ita cupiditatem divitiarum tantum abest ut supprimat vel exstinctam velit ut ad veras divitias et aeternas appetendas eam erudiat et exstimulet; ita v. 20 *thesaurizate vobis thesauros in coelo* qui sint et recondantur in coelo; « quasi dicat : si libet thesauros recondere, si animus est ditescere, agite, ostendam vobis quomodo id longe rectius assequamini quam vulgus hominum studet; non recondite vobis thesauros in terra, perituros utique et variis obnoxios periculis, sed

potius in coelo, in aeternum scil. permansuros atque ab omni periculo alienos » (*Ians.*); *ubi neque aerugo* etc. i. e. quia ibi neque tinea neque erosio demolitur etc. In hac admonitione praeclarum continetur documentum doctrinae de meritis operum bonorum et de augmento gloriae coelestis quod merita illa consequatur. Sunt enim thesauri in coelo repositi opera bona, quorum aliqua Christus modo recensuit scil. eleemosynam, orationem, ieiunium (dummodo debite fiant) et 5,12 tolerantiam iniuriarum; iis quippe merces promittitur copiosa quae igitur in augmento gloriae ac beatitatis consistat oportet.

Quam nocivum ac turpe sit avide thesauros corradere in terra neglectis coelestibus, at quam utile sit et praeclarum thesauros colligere pro coelo, Christus sententia quadam generali ac veluti proverbiali declarat v. 21 *ubi enim est thesaurus tuus*, *ibi est* (*erit*) *et cor tuum;* redditur itaque ratio (*enim*) cur unum sit vitandum, alterum omni studio prosequendum. « Thesaurus tuus, id est, quod habes in pretio, id quod amas, quod aestimas, quo delectaris, id quod tibi est carissimum, in quo omne tempus et studium collocas » (*Lap.*); proinde si quis thesauros in terra avide acquirere studet, eius cor fixum est in terra, addictum est rebus caducis, totum iacet occupatum et sepultum servitute rerum fluxarum et inanium; « quo quid miserabilius fuerit? etenim omni servo miserior est talis homo pessimam sibi servitutem arcessens, quodque funestius est prodens hominis nobilitatem atque libertatem » (*S. Chrys.*). Quodsi vero thesauros in coelo colligere nobis cordi est, etiam cor i. e. mens et animus, totum cogitandi appetendique studium ad coelestia et aeterna dirigetur et in coelo versabitur, ideoque quam maxime nobilitabitur. Itaque sententia haec v. 21 pertinet ad v. 19 et 20 (cf. *S. Chrys. Chrom. op. imp. Pasch. Br. Cai. Ians. Bar.*). Cor autem more Hebraeorum de mente et animo, de intellectu et voluntate dicitur.

Quanti vero momenti sit conditio cordis aut in bonum aut in malum, locutione metaphorica demonstratur; inde quoque necessitas sequitur animum a rebus terrenis abstrahendi et ad coelestia dirigendi v. 22 *lucerna corporis* (*tui*) *est oculus* (*tuus*); *si oculus tuus fuerit simplex*, purus a nocivis humoribus, *simplex*, uti natura fert sine morbida conditione, *totum corpus tuum lucidum erit* i. e. universa corporis membra ita illuminabuntur ut possint singula sua peragere officia (*Ians.*) et sese a periculo et offensione tueri. Oculum *simplicem* graeci explicant *sanum*, ὑγιῆ, quae explicatio et ipsa sententia commendatur et oppositione oculi πονηροῦ, cum πονηρός de morbo et malo physico adhibeatur. Solum aliqua difficultas in eo haeret, quia alias ἁπλοῦς tantum de integritate morum usurpatur. Quodsi urgendum

tibi videtur, dicere debebis ipsa hac voce iam indicari sermonem metaphoricum et parabolicum; scil. non de oculo sententiam ferri, sed *cor* v. 21 designari quod si integrum et purum fuerit fore ut omnes hominis actiones sint pariter purae et integrae. Quocumque modo vocem acceperis, clarum est oculum solum in sermonem induci, ut quid cordis affectio valeat et qualem gerat principatum demonstretur. Quare oculum recte explicant de corde, de mente et animo (*S. Chrys.*), de intentione qua facimus quidquid facimus (*S. Aug. Bed. Rab. Pasch.*); est itaque simplex oculus intentio munda et recta quae illud aspicit quod aspiciendum est, ut *S. Aug.* ait; secundum quam si operamur, omnia opera nostra bona sint necesse est. Et cum Christus loquatur de thesauris in coelo acquirendis, ista lucerna non est lumen naturale rectae rationis, sed istud lumen confortatum, auctum, elevatum lumine fidei et gratiae, animus itaque fide et gratia edoctus et illustratus et intentio patriae coelestis vel studium Deo fide apprehenso placendi.

Verum quale damnum exsistat, si cor rebus terrenis perfracte affixum sit (v. 19), explicatur v. 23 *si autem oculus tuus fuerit nequam* πονηρός, si aegrotat nec officio suo prae morbo fungi potest, *totum corpus tenebrosum erit;* lucerna amissa reliqua membra caligine obvoluta sunt; quantae itaque tenebrae te concludent? *si ergo lumen quod in te est,* id quod tibi pro lumine datum est, *tenebrae sunt, quantae tenebrae* erunt? uti graece habetur. Si cor i. e. animus malis concupiscentiis et affectionibus obnubilatus lumen fidei et gratiae negligit vel abiicit, opera exsistent pessima (cf. *Euth. cat. Cr. op. imp. Aug. Bed. Rab.*). Ad quam rem *Chrom.* bene monet de verbis 1 Tim. 6,9 : qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli et desideria multa inutilia et nociva quae mergunt homines in interitum et perditionem. Pariter si intentio animi est sordidata (quam alii oculum nequam dicunt), opera erunt tenebrosa et sordida; ex corde enim exeunt cogitationes malae, homicidia, furta etc. (Matth. 15,19). Proinde τὸ σκότος πόσον; i. e. in quantis et quam densis tenebris tunc versaberis? magis magisque opera tenebrarum edes, erroribus et peccatis te implicabis. Varias ea de re considerationes proponit *Coleridge* l. c. p. 87 seq.

Dein alio documento ostendit Christus avaritiam qua cor rebus terrenis affigatur repugnare servitio Dei atque simul excludit cogitationem qua quis obiicere possit : quid si thesauros et pro terra et pro coelo colligimus, si cor habemus et in coelo et in terra? v. 24 *nemo potest duobus dominis servire;* neque enim facile duo heri reperientur moribus adeo similibus et commodis, ut utrique quis satisfaciat aut

pari affectu sit addictus (*Ians.*); dein *servire*, *servitus* totum hominis servi laborem viresque spectat; iam quod totum uni devovere et consecrare oportet, iam non potest alteri impendi. Idque eo magis obtinet, si cum plerisque dominos intellexeris qui contraria aut diversa praecipiant (*S. Chrys. Pasch. Thom. Dion. Cai. Lap.*); *aut enim unum odio habebit* etc. i. e. « si enim sit cui duo contingant domini, is vel morum vel imperiorum diversitate offensus vel non sustinens affectum suum in utrumque pari ratione ferri aut unum eorum odio habebit et alterum diliget; aut contra illum amplectetur ac sustinebit et istum contemnet » (*Ians.*). Explica *sustinebit* ex graeco : adhaerebit, eius mandatis obsequetur, ὑπακούσει (*Euth.*). Ut uni hero plene satisfaciat, alterum negligere et eius mandata spernere oportebit. Censet *Cai.* in membro priore de dilectione et odio declarari servitutem sponte susceptam, in altero autem, si quis servire cogatur; simili modo *Schegg* duas rationes servitutis adduci opinatur amoris scil. et utilitatis; fore scil. ut servus eum dominum sibi eligat quem amet et qui suae utilitati prospiciat.

Ex sententia generali fit applicatio ad argumentum hoc loco tractatum : *non potestis Deo servire et mammonae* i. e. divitiis quae considerantur quasi idolum et deus huius mundi; est quippe avaritia docente S. Paulo idolorum servitus (cf. Col. 3,5). Vox ipsa probabilissime eadem est ac מַטְמוֹן Gen. 43,23 (dedit vobis *thesauros* in saccis vestris) Prov. 2,4. Iob 3,21. Is. 45,3; inde ortum videtur vox aramaica ממון[1] et syriaca, samaritana; refert *S. Aug.* lucrum punice dici mammon. Bene monet *S. Hier.* non dici *habere* divitias repugnare servitio Dei, sed *servire* divitiis, esse servum illarum et *S. Chrys.* : « ne mihi divites memores, sed divitiis servientes; nam Iob dives quidem erat, sed non serviebat mammonae; divitias habebat et tenebat; ac dominus, non servus erat »; item de Abraham. Et *op. imp.* : « aliud est habere divitias, aliud servire divitiis. Si habes divitias et divitiae illae te non faciunt superbum aut violentum, sed secundum quod potes das impotentibus, dominus es divitiarum tuarum, non servus, quia non te divitiae tuae tenent, sed tu divitias tuas ». Servitium Dei totum postulat cor et animum totum : diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et in tota anima tua et in tota mente tua (Matth. 22,37); apud Deum igitur cor fixum esse debet; ergo oportet illud abstrahere a tyrannide cupiditatis.

A servitio Dei cui totum cor addictum esse oportet magnopere retrahit atque impedit sollicitudo rerum temporalium quae pars

1. De qua voce agit *de Lagarde*, Mittheilungen, Goettingen 1884 p. 229; Bildung der Nomina p. 185.

quaedam est studii colligendi thesauros in terra. Quare Christus suos ab illa sollicitudine liberos esse vult; ad quam libertatem ut serio adnitantur, compluribus argumentis graviter docet; utitur autem tot ad persuadendum argumentis, prout *Lap.* notat, quia longe maior pars hominum laborat hac nimia sollicitudine; v. 25 *ideo dico vobis* pergit *ideo;* est enim illa quam reprehendit sollicitudo pars quaedam servitutis mammonae (*Pasch. Cai.*); unde nexus patet quem *Ians.* bene ita ex superioribus infert: « cum cavendum sit ne corde in terra defixo oculus mentis corrumpatur, ac uni Deo sit serviendum, non satis est non incumbere divitiis congerendis, sed etiam excutere oportet vulgarem hanc hominum sollicitudinem rerum ad victum et vestitum necessariarum, eo quod et haec cor hominis terrenis infigens oculum mentis vitiet ac obscuret atque ad servitutem mammonae pertineat, ut eam plerique suae avaritiae praetextum faciunt, et sincerae servitutis Dei impedimentum praebeat ». Unde quam arcte haec antecedentibus iungantur atque ex iis sponte fluant manifestum est; *ne solliciti sitis animae vestrae quid manducetis;* « communi loquendi more usus est; etiamsi enim anima cibo non egeat, non potest in corpore manere, nisi ipsum nutriatur » (*S. Chrys.*) et *S. Aug.* monet animam hoc loco pro ista vita poni, cuius retinaculum est alimentum istud corporeum, vel, ut accuratius *Cai.* exponit, « formalis est sermo de anima (quae est altera pars hominis) quantum ad officium animandi; ad hoc enim officium continuandum egemus alimento; unde in littera non dicitur *quod manducet* quod significaret animam manducare, sed *quid manducetis* quod significat nos manducare, ut anima servetur in officio animandi corpus; significantius autem opposuit *animae vestrae,* ut tollat sollicitudinem etiam de necessariis ad vitam, ac per hoc multo magis de necessariis ad statum personae ».

« Non dixit : nolite laborare, sed nolite solliciti esse! ergo solliciti esse vetamur, laborare autem iubemur » (*op. imp.*); nam ut *S. Hier.* adnotat, in sudore vultus iubemur nobis praeparare panem; labor exercendus est, sollicitudo tollenda (sim. *Pasch. Cai.* etc.). Intelligi autem curam anxiam et sollicitudinem quae ex quadam diffidentia in Deum oriatur, ostenditur ex v. 31. 32. 34. Cur autem ea amandanda sit, primo persuadetur de maiore ad minus (*op. imp.*) : *nonne anima plus est quam esca, et corpus plus quam vestimentum?* « qui igitur id quod maius est dedit, quomodo quod minus est non dabit? qui carnem quae alitur efformavit, quomodo ipsi escam non praebebit » (*S. Chrys. op. imp. Aug. Thom.* etc.)? Creavit enim ut essent; nisi voluisset esse quod est, non creasset; quod autem sic creavit, ut per

escam servetur, necesse est ut det ei escam quamdiu vult esse quod fecit (*op. imp.*). — Alterum iam adducit argumentum a minore ad maius (*op. imp.*), ab avibus, quas Deus pascit v. 26 *respicite volatilia coeli;* cur prae aliis animalibus ad aves nos amandet, *Mald.* quaerit et respondet voluisse Deum quodammodo in toto mundo exempla providentiae proponere; unde eum incipere a coelo et desinere in terra v. 28; dein cum aves in aere versentur, longius abesse a cibo videri et demum animalia terrestria plus habere solere industriae in cibo quaerendo et recondendo. Si itaque Deus avibus providet et praestat alimentum, num hominibus non praestabit? si illae non laborantes inveniunt escam, num homo non inveniet cui Deus dedit laborandi et sapientiam et praeceptum? Omnia animalia Deus propter hominem fecit, hominem propter se; si ergo iis ministrat propter hominem, num hominibus non ministrabit propter seipsum? Quanto ergo pretiosior est hominis creatio quam animalium, tanto maior erit sollicitudo Dei de homine. Animalium est Dominus; nobis autem est *pater;* si ergo subditis providet ut Dominus, quanto magis filiis ut *pater* et ut pater *coelestis,* tanta gloria tantisque opibus circumdatus? *quoniam non serunt* etc.; monent *Pasch. Cai.* hoc exemplum non adduci ad labores tollendos, sed ad auferendam sollicitudinem; Christum scil. intendere ut respicientes providentiam de pastu avium « simus similes volatilibus, non secundum species operum, sed similitudine proportionali secundum gradum nostrum excelsum, hoc est, quemadmodum volatilia pascuntur a Deo faciendo quod in se est, eundo ad locum ubi est cibus et omittendo officia incompetentia illis et excedentia vires eorum, ut sunt serere, metere et huiusmodi, ita homo faciat quod in se est, sua exerceat officia, omittendo sollicitudinem, utpote irrationalem et excedentem vires eius, utpote de futurorum contingentium eventu » (*Cai.*). Vim argumenti Christus pandit interrogatione *nonne vos magis pluris estis illis?* qua docet nos debere nobis esse conscios quam immenso intervallo superemus volatilia et tamquam homines et tamquam filii adoptivi Patris coelestis.

Porro tertio argumento ostendit sollicitudinem nostram etiam maximam esse plane inutilem, cum ea ne minimum quidem valeamus efficere. Iam quis sanae rationis rei prorsus inutili laborem impendet? v. 27 *quis autem vestrum cogitans* (*exsistens sollicitus*) *potest adiicere ad staturam suam cubitum unum?* graece ἡλικία quae vox et staturam et aetatem significat. Priorem notionem veteres sequuntur; attamen iam *Cai. Lap. Sylv. Bar.* sententiam ita accipiunt, ut de effectu cibi ad vitam conservandam et prolongandam intelligatur. Atque haec explicatio est sequenda, sed eo modo ut cum recentioribus (*Arn.*

Schegg, Reischl, Schanz, Fil. Keil etc.) ἡλικίαν in altera notione capiamus: *quis potest ad aetatem suam, ad longitudinem vitae, adiicere unum cubitum* i. e. etsi maximam curam geratis de cibo, tamen vitam vestram ne minimum quidem potestis producere ultra illam mensuram quam Deus fixit. Neque dixeris merito cubitum haud convenire tempori. Nam Ps. 39,6 hebr. totius vitae nostrae tempus palmae comparatur. Consideratur itaque tempus vitae tamquam aliquid extensum, longum, tamquam certa quaedam mensura, cui aliquid addi vel demi possit. Atque profecto Christus exemplum in medium profert quo docet nos ne *minimum* quidem sollicitudine nostra posse efficere. Iam quid dicemus? nonne ad staturam corporis unum cubitum addere esset pro hominis magnitudine et statura augmentum valde magnum? est quippe πῆχυς longitudine sex palmarum vel ulnae brachii (inferioris). Unde patet immerito asseri a plerisque cubitum poni pro re minima spectato corporis augmento. Ceterum mensuram ad tempus referri non est adeo inusitatum; πήχυιος χρόνος apud Mimnermum 2; cf. Lobeck Phryn. 494, et etiam S. Ephraem dicit in palma manus cuivis homini vitae mensuram repraesentari et in quinis digitis videri expressos quos scandat gradus; totidem ibi cerni aetates (op. syr. et lat. t. 2 p. 341). Eodem modo latini loquuntur de *spatio* temporis, gallice « espace de temps », germanice loquimur « eine Spanne Zeit », pariter anglice etc. Denique si ad tempus referas cubitum, vere aliquod *minimum* temporis vitae designatur (id quod sane hoc loco postulatur); at si ad corpus eiusque staturam, magnum quoddam, immo maximum diceret Christus quod per nos effici nequeat, id quod ad sermonis conformationem nullatenus convenit.

Uti sollicitudinem de esca exclusit, ita quoque de vestitu eam removet exemplo allato v. 28 *et de vestimento quid solliciti estis? considerate lilia agri,* non dicit hortorum, sed agri, ne qua cura hominum et industria illis conciliari vel augeri pulchritudinem quis suspicetur; *quomodo crescunt,* quanta scil. venustate et quomodo omnia ad florem et colorem et ornatum debitum iis subministrentur et praesto sint; *non laborant neque nent,* ad opera virorum et mulierum alludi haud pauci censent (cf. *op. imp. Thom. Salm.*). Varia autem liliorum genera in regionibus orientalibus crescunt sine hominis industria. Et quam eximie ista a Deo ornentur monet v. 29 *dico autem vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua,* de qua tamen regina Saba admiratione adeo est stupefacta, ut non haberet ultra spiritum (3 Reg. 10,5) *coopertus est sicut unum ex istis;* et revera, scribit *S. Hier.,* quod sericum, quae regum purpura, quae pictura textricum potest floribus comparari? quid ita rubet ut rosa? quid ita candet ut lilium? violae

vero purpuram nullo superari murice oculorum magis quam sermonis iudicium est. Auget Christus argumenti vim ostendens lilia adeo pulchro vestitu ornata crescere inter gramina eandemque cum illis sortem habere durationis brevissimae neque demum ad aliud utilia esse nisi ad furnum incendendum v. 30 *si autem fenum agri*, flores varios et herbas graminibus immixtas, *quod hodie est et cras in clibanum mittitur* — duplicem vilitatem hic enuntiari *S. Chrys.* sentit — *Deus sic vestit*, tanto scil. ornatu, *quanto magis vos modicae fidei?* « ac si diceret : vos quibus animam dedit, quibus corpus efformavit, ad quorum usum visibilia omnia creavit, propter quos prophetas misit et legem dedit innumeraque bona contulit, propter quos unigenitum Filium tradidit et millia per ipsum munera largitus est; et postquam haec clare ostenderat, tunc illos increpat dicens *modicae fidei;* non modo hortatur, sed etiam pungit, ut magis ad parendum dictis excitet » (*S. Chrys.*). In ea compellatione enuntiat sollicitudinem illam quam reprehendit oriri ex defectu fidei et fiduciae in Deum; quare in ea novum continetur argumentum, quo nos exstimulat ad removendam sollicitudinem. Haec enim Deo quandam infert iniuriam, ei denegat fidem quae Deo debetur, hominem ipsum ostendit carentem ea de Deo notione et cognitione qua ut praeditus sit ipsa dignitas hominis lumine fidei illustrati postulat.

Ex hisce exemplis et argumentis efficaciter infertur v. 31 *nolite ergo solliciti esse dicentes : quid manducabimus* etc.; his vero interrogationibus et exclamationibus « aperit quod non omnem curam, sed curam timidam circa victum et vestitum prohibet; timidae siquidem curae est dicere *quid manducabimus aut quid bibemus aut quo operiemur* » (*Cai.*)? Atque hisce non contentus alio arguendi genere conclusionem fulcit et persuadet v. 32 *haec enim omnia gentes inquirunt;* pudorem iis incutit, eos descendere timida illa cura ad mores indolemque ethnicorum qui sana Dei notione carent. Unde *S. Chrys.*: « viden' quomodo rursus illos et magis increpaverit et perstrinxerit ostendens se necessarium ab iis debitum exigere. Si enim plus quam scribas et pharisaeos exhibere oporteat, qua poena digni erimus qui modo illos non superamus, sed et in ethnicorum vilitate manemus et illorum pusillanimitatem imitamur ». Dein alio argumento efficacissimo anxiam curam excludit non solum, verum etiam, ut *S. Chrys.* ait, eos consolatur et ad maximam spem et fiduciam erigit : *scit enim Pater vester coelestis* (ut graece legitur) *quia his omnibus indigetis;* in *patre* designatur benevolentia, in *coelesti* summa potentia opesque immensae; et talis pater haud ignorat, sed optime perspectas habet nostras necessitates. Ex eo autem quia victus et vestitus nobis neces-

sarius est, magna colligitur ratio docente *S. Chrys.* ne simus solliciti; « quis enim pater negligat filiis suis necessaria praebere? ideoque omnino Deus id daturus est... ipsi sic placuit ut in huiusmodi necessitate esses; non ergo contrarius erit iis quae voluit, ita ut te in necessitate constituat et necessariis privet » (sim. *Ians.*). Atque profecto, qui novit patrem suum scire necessitates eisque et posse et velle providere, is de iis non est sollicitus; quare ergo aliter de Patre coelesti?

Prohibitioni dubiae timidaeque curae adiungitur praeceptum affirmativum monstrans quo Christiani assequuntur haec omnia (*Cai.*) v. 33 *quaerite autem* (cf. lect. var.) δὲ, qua particula oratio vel continuatur vel aliquid additur vel quaedam ad antecedentia oppositio exprimitur — *primum regnum* (*Dei*) *et iustitiam eius et haec omnia adiicientur vobis;* quo sensu accipi debet *primum? S. Pasch. Cai. Schegg, Schanz* ita explicant, ut nihil aliud quaerendum sit et quaerendum proponatur. At plerique *primum* intelligunt cum *S. Aug.* ita ut innuatur alia quae necessaria sint ad vitam secundario et cum subordinatione ad primum illud et propter illud licitum esse quaerere; pro qua explicatione iam *Euth.* haud male provocat ad orationem dominicam, in qua primum gloriam Dei eiusque regnum efflagitamus, sed postea etiam victum quotidianum. Rem dilucide proponit *Mald.*: « Christum non omnino vetuisse cetera quaerere, sed ita quaerere ut eorum sollicitudo a regno Dei quaerendo nos avertat, ita quaerere ut illis servire videamur; quaerere autem secundo loco, id est propter regnum Dei, non vetuit, sed docuit (et argumentatur quoque ex oratione dominica)... respondeo adiici, quia non primo loco quaeruntur; quod autem non primo loco ac propter se, sed secundo et propter Deum quaeritur, quaeri non videtur, quia non ipsum sed Deus in ipso quaeritur; tum etiam quod haec saepius etiam a Deo non quaerentibus neque cogitantibus adiiciantur ». Proinde *primum quaerite* i. e. ante omnia, non tempore, sed dignitate (*S. Aug.*), maxime et praecipue quaerite (cf. *Dion. Ians. Salm. Arn. Bisp. Fil.*) *regnum Dei* i. e. consequi regnum Dei, ut digni efficiamini participes fieri beati regni Dei; ea igitur praecipuo studio prosequantur quae pertinent ad regnum Dei. Ad haec autem pro singulis primum quasi locum sibi vindicat *iustitia eius,* scil. Dei, αὐτοῦ i. e. illa quam Deus praecipit, largitur, quam homini inesse vult. Quae autem sit iustitia, Christus in hoc sermone iam exposuit et exponet etiam postmodum. Lectio codicis vaticani *quaerite iustitiam et regnum eius* (Patris vestri, vide lect. var.) commendatur eo quod studium virtutis via est ad regnum Dei et quia quicumque nondum est in regno Dei hisce in terris, i. e.

in Christi Ecclesia, admonendus est ut studio virtutum omne removeat impedimentum gratiae per quam eum Deus ducat ad cognoscendam veritatem.

Iterata assertione Christus v. 33 affirmaverat Deum suis esse provisurum. Unde rite infert (rediens ad v. 25) v. 34 *nolite ergo solliciti esse in crastinum;* eamque conclusionem duplici ratione etiam magis inculcat et modo quodam populari loquendi persuadet : *crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipsi,* suam ipsius curam habebit sibique cura sua et sollicitudine providebit. Per prosopopoeiam sermo fit de die crastino. Et cum addatur *sufficit diei malitia sua* i. e. labor, afflictio, cura necessaria (συντριβή, κάκωσις *Theoph.;* μέριμνα, κόπος *Euth.*), eo ipso indicatur nobis incumbere, ut laboremus pro rebus necessariis singulis diebus, ut curam iis necessariam impendamus. Sed cum moneat sufficere suam cuique diei curam et afflictionem, « significare voluit eum qui de crastino est sollicitus seipsum superfluo et nimio curarum onere premere, cum supra afflictionem praesentis diei sibi et sequentis temporis afflictionem imponat, qua tamen adiectione non sit alterius diei onera facturus leviora » (*Ians.*). Sua igitur prohibitione etiam suam erga nos dilectionem manifestat, cum nos ab inutili cura et afflictione liberos esse velit. Num itaque omnis in futurum cura ac sollicitudo prohibetur? Minime; nam ipse Christus concessit, ut loculos haberet unus de apostolis, quibus utique in futurum providebatur; apostoli ad futuram famem annonam parandam curarunt (Act. 11,29); similiter Iosephus in Aegypto magna prudentiae laude in septennium erat sollicitus et Salomon nos amandat ad formicam, ut discamus laborare pro futuro (Prov. 6,6 seq. 30,25). Quae vero sollicitudo prohibeatur, facile ex toto hoc capite colligitur. Ea scil. prohibetur quae impedit quominus iustitiam sectemur, i. e. studio praecipuo mandata Dei observemus et virtutibus nostrae conditioni necessariis operam demus; dein ea quae nascitur ex diffidentia adversus Deum; demum ea quae praecedit sollicitudinem regni Dei quod primo loco quaerere debemus (*Mald.*).

m) Contra iudicia acerba 7, 1-6.

7,1. Nolite iudicare ut non iudicemini. 2. In quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabimini, et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. 3. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui et trabem in oculo tuo non vides? 4. Aut quomodo dicis fratri tuo : sine, eiiciam festucam de oculo tuo, et ecce trabs est in

7,1. Μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῆτε. 2. ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε κριθήσεσθε καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε μετρηθήσεται ὑμῖν. 3. τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς; 4. ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου· ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου.

oculo tuo? 5. Hypocrita, eiice primum trabem de oculo tuo et tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui. 6. Nolite dare sanctum canibus neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis et conversi dirumpant vos!

5. ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου τὴν δοκόν, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου. 6. μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσίν, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, μήποτε καταπατήσουσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

In v. 1 steph sixt : et non iudicabimini; addunt quoque cum L e Luca 6,37 : nolite condemnare et non condemnabimini. In v. 2 *metietur* in am cav fuld hub theod for tol val corp lind harl*; *remetietur* (ut alq gr codd αντιμετρηθ.) in big ept eg dub car lich med mt ken rush wil. In v. 4 εκ cum ℵ B et plur minusc; sed pler codd απο; legunt : *frater,* sine etc. ept wil steph sixt. In v. 6 *et canes* conversi legunt steph codd Sarum 74, 182 c et edit. mult; videtur glossa ab interpretatione S. Aug. forte derivata; ita Erasmus; at non legitur ea explicatio in l. 2 n. 68. 69 de serm. D. in monte, sed legitur apud *Theoph.* et in *op. imp.*

Ad veram iustitiam attingendam (5,20. 48) monuerat Christus, ut sibi caverent ab appetitu laudis humanae (6,1-18) et ab avaritia et sollicitudine rerum terrenarum (6,19-34). Iam a tertio quodam vitio suos immunes reddere studet, quod vitium satis grave et periculosum est et frequens inter homines. Id autem in eo consistit, ut iudicia de aliis ferantur temeraria, severa, ut multi prurigini cuidam indulgeant alios reprehendendi et omnia eorum facta dictaque carpendi et virgula censoria castigandi. Nexus itaque cum antecedentibus in eo est, ut sicut reliqui duo animorum hominum morbi remediis appositis a Christo curantur, ita quoque suos a tertio hoc morbo iubeat esse alienissimos (cf. *Salm. Ians.*). In qua re pariter docet iustitiam nostram debere abundare plus quam scribarum et pharisaeorum. Nam, ut bene advertit *Salm.* (tom. 5 tract. 59) : « cum hactenus insectatus sit Dominus pharisaeorum hypocrisin, eorum dolos et simulationes detegens, deinde contra avaritiam anxiamque victus sollicitudinem disseruerit, in quo etiam maxime peccabant pharisaei, aliud eorum vitium et frequens quidem et familiare reprehendit; erant enim oculatissimi ad aliorum errata inspicienda iudicandaque atque severissimi in eis puniendis, cum interim ad gravissima ipsi scelera sua ac flagitia talpae essent et conniventes » (sim. *Ians. Lamy, Schegg*) atque Iudaeos subindicari acerbos aliorum accusatores etiam *S. Chrys.* existimat.

Hisce itaque nexus cum antecedentibus sufficiens demonstratur. Ex veteribus *S. Augustinus* nexum ex ultima petit sententia 6,34 : « et quoniam cum ista vel procurantur in futurum, vel si causa non est quare illa impendas reservantur, incertum est quo animo fiat, cum possit simplici corde

fieri, possit et duplici, opportune hoc loco subiecit: nolite iudicare etc. ». Alii quidam monent nexum non esse quaerendum in Christi concionibus ab evangelistis relatis quia neque omnia quae dixerit neque eo quo dixerit ordine recenseantur (*Mald. Ians.*); immo *Mald.* opinatur haec verba non in communi ad populum concione, sed in illa ad apostolos privata dicta fuisse. Verum haec quoque doctrina ad omnium usum quam maxime spectat neque ullum adest indicium certum duos sermones montanos a Christo esse habitos, unum ad populum, ad discipulos alterum. Sed multo magis a vero aberrat *Weiss*, qui, ut nexum adstruat, contendit 6,19-34 esse interpolationem qua disceptatio contra pharisaeos interrumpatur. At num pharisaei ab omni avaritia erant immunes? Et si etiam fuissent, num post 5,48 disceptatio contra pharisaeos praecipuum locum sibi vindicat? nonne tota oratio potius in eo versatur, ut doceatur quomodo ad perfectionem illam sit adnitendum? Iam vero qui aliquam habet animi humani notitiam, statim intelligit appetitum laudis et possidendi desiderium in animo humano summopere dominari; ergo haec esse praeprimis expugnanda; proinde nullo pacto in 6,19-34 cerni posse interpolationem ad rem non pertinentem. Pariter falsum est sermonem montanum ad solam contra pharisaeos disceptationem velle referre et restringere. Sane multo excellentius Christus sibi proposuit. — *Coleridge* nexum explicat ex serie petitionum orationis dominicae; uti enim quae antecedant de vitanda sollicitudine referantur ad petitionem panis quotidiani, ita quae sequantur ad illam de remissione peccatorum, l. c. p. 149. 164. *Schanz* vero nexum huius partis cum cap. 6 in eo cernit, quod postquam admoniti sunt ut animos a rebus terrenis avellerent, nunc edoceantur res terrenas hominumque negotia esse relinquenda iudicio divino. Similiter iam *Salm.* quoque: postquam docuit mentem nostram a Deo non dividere ob rerum temporalium sollicitudinem, docet ne id fiat ob extraneam et superfluam curam proximi eum iudicando etc.

Dicitur itaque v. 1 *nolite iudicare;* κρίνειν non est idem ac κατακρίνειν (*Theoph. Euth.*), id quod ex Luc. 6,37 quoque sequitur, cum ibi post μὴ κρίνετε gradatione quadam sequatur μὴ καταδικάζετε. Reprehendit Christus studium illud ad quod animi hominum adeo proclives sunt, ut aliorum dicta et facta virgula censoria perstringant, carpant, in malam interpretentur partem, ut temere et arroganter iudicent de aliis vel curiosius in eorum agendi modum inquirant, ea quae dubia sunt in deteriorem partem accipiant. Prohibetur itaque ne quis sit πικρὸς δικαστής, *S. Chrys.* dicit, prohibetur, ut *Ians.* dicit, iudicium proximi malignum et temerarium, quod ex curiositate noxia aut invidentia et odio et perversitate animi ex aliena ignominia voluptatem capientis aut ex superbia de singulis iudicare praesumente gignitur. Praecipitur autem ut ea facta quae dubium est quo animo fiant in meliorem partem interpretemur (*S. Aug. Bed. Thom.*). Et cur ab

iudicio duro et severo abstinendum sit, ratio est, *ut non iudicemini*, ut scil. propter caritatem et misericordiam aliis exhibitam etiam nos apud Deum tuti simus a stricto iudicio et duro. Magnum profecto mansuetudinis et clementiae praemium nobis proponitur, efficax ratio, ut ab aliis diiudicandis animum abstrahamus, cum certa nobis detur promissio fore ut Deum habeamus non iudicem severum sed patrem benignum.

Et cum homines adeo propensi sint ad ferenda iudicia, denuo monet Christus, ut bene perpendant quid inde consequatur v. 2 *in quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabimini* i. e. sicut tu iudicas, ita iudicaberis, non apud homines, ut *Ians. Lamy* volunt, sed apud Deum; habebis apud ipsum iudicium vel mite vel severum, secundum quod tu de aliis iudicasti (*Salm.*) et bene advertit *S. Chrys.* simile quid hoc loco nobis indicari quod etiam in oratione dominica: dimitte nobis, sicut et nos dimittimus. Idem alio proverbiali loquendi genere enuntiatur *et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis;* « qua enim curiositate atque severitate de aliis iudicaverimus, eadem de nobis Deus iudicabit; cum autem *eadem* dico, non re sed proportione eandem intelligo; nam eius misericordia et bonitas infinitis semper partibus maior est nostra, sed tamen proportione quadam, quo nos erga alios severiores fuerimus, hoc etiam erga nos severior ille erit » (*Mald.*).

In v. 3 sermo quasi ad unum directus fit magis concitatus. Damnat autem Christus magistralem alios censendi et damnandi pruriginem qua quis censoris et iudicis partes ambitiose agit in eos qui leviora peccant, cum ipse gravioribus delictis sit reprehensibilis (cf. *Lamy*) v. 3 *quid autem vides festucam in oculo fratris tui et trabem in oculo tuo non vides?* κάρφος, ἀπόσπασμα ξύλου βραχύτατον, ita *Euth.;* reprehenditur ingenium et vitium eorum, qui ad minimos aliorum defectus notandos oculati sunt et lyncei et ad arguendum promptissimi, ad sua vero peccata magna tamquam in tergi mantica reposita plane lippi et caecutientes (*Salm. Ians.*). Rem declarat exemplo *S. Chrys.* eorum qui monachum de vestitu superfluo reprehendunt vel de cibo largiore, dum ipsi millia abripiant, divitias accumulent, quotidie crapulae dent operam. Hac quoque reprehensione cumprimis pharisaei et scribae perstringuntur et eorum agendi modus reprobatur, qui cum ipsi essent peccatis gravibus obstricti nihilominus erant severissimi censores miserae plebis, ei iniungentes onera gravia et importabilia et excolantes culicem, camelum autem glutientes; eius rei testimonium habes gravissimum cap. 23.

Iam vero qua fronte, qua impudentia eiusmodi homines volunt

levem aliorum defectum carpere, cum ipsi trabale et immane scelus in mente sua tolerent (*Lap.*)? v. 4 *aut quomodo dicis fratri tuo : sine, eiiciam festucam de oculo tuo! et ecce trabs est in oculo tuo?* ibi valet: medice cura teipsum! Si talis minimum quoddam haberet iustitiae ac virtutis studium, a se ipso opus emendationis inciperet. Quare merito ei dicitur v. 5 *hypocrita!* « et bene ait *hypocrita;* accusare enim vitia officium est bonorum virorum et benevolorum; quod cum mali faciunt alienas partes agunt, sicut hypocritae qui tegunt sub persona quod sunt et ostentant in persona quod non sunt; hypocritarum ergo nomine simulatores acceperis » (*S. Aug.*); *eiice primum trabem de oculo tuo et tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui* i. e. et tunc per me licet dispicies quomodo parvum alterius vitium corrigas. Qui vero in se ipsum oculum mentis figit et districto iudicio se examinat, tot in se deprehendet naevos, ut ab aliorum reprehensione longissime absit, nisi officii munerisque ratio eam exigat. Neque enim, ut *S. Chrys.* ait, vetat Christus arguere et emendare, sed propria mala negligere et alienis insultare. Et *S. Thom.* monet : « si quis nunquam fuit in peccato, debet timere ne cadat, et ideo invite debet corripere; si quando in peccato fuit, cum mansuetudine corripere debet; et ideo forte Dominus permisit Petrum cadere qui debebat esse pastor Ecclesiae, ut mitius se haberet cum peccatoribus ». Continetur itaque hic grave documentum pro iis qui aliis praepositi in eorum mores animadvertere eosque ad omnem virtutem erudire debent, ut ipsi serio et constanter virtuti studeant, ne hypocritarum nomine et sorte apud Dominum habeantur. Quare sicut pro plebe, ita etiam pro apostolis doctrina proponitur plane necessaria, quales esse debeant qui alios docent et corripiunt.

Verum in correctione hac, sive est fraterna (quae quandoque omnibus incumbit) sive fit ratione muneris, et generatim in commercio cum aliis opus quoque esse prudentia, ne scil. zelo imprudenti maiora gignantur mala et quae sancta sunt profanationi exponantur, ulterius Christus docet sermone parabolico v. 6 *nolite dare sanctum canibus neque mittatis margaritas vestras ante porcos;* erunt homines impudentes, oblatrantes veritati veluti canes (*S. Aug. Euth. Pasch. Br. Cai. Coleridge*), immundi et luto peccatorum obvoluti veluti porci (*S. Chrys. Theoph. Euth. Br. Thom. Cai. Coleridge*), qui in malo obstinati veritatem odio habent et admonitione solum ad furorem et blasphemiam incitantur, *ne forte conculcent eas pedibus suis et conversi dirumpant vos;* itaque zelo qui non est secundum scientiam (Rom. 10,2) facile contingere potest, ut et sancta profanentur et admonitores illi imprudentes haud parvas sustineant molestias vel

ipsa vita sua imprudentiam luant. Apostolis et praedicatoribus evangelii annuntiatur fore ut tenebrae lucem non comprehendant, ut homines lucem odio habeant quia opera eorum mala sunt (Ioan. 1, 5; 3,19) et quia sunt ex patre diabolo et desideria patris sui facere volunt (Ioan. 8,44); posse itaque perversitatem et obstinationem eo malitiae progredi, ut satius sit ab omni admonitione desistere.

Varia est huius doctrinae applicatio. Eam fieri cernit *S. Chrys.* in 2 Tim. 3,5 et 4,15 et in Tit. 3,10; ideoque etiam mysteria ianuis clausis celebrari et abigi non initiatos (sim. *Theoph.*). Item inde recte deducunt sacramenta indignis non esse danda, mysteria fidei non esse exponenda iis qui irrisuri sint. Aliqui *sanctum* ad cultum divinum, res sacras referunt, *margaritas* ad doctrinam quam fideles habeant et explicent, quare dictum sit margaritas *vestras*. Cur sanctum ad canes, margaritae ad porcos referantur, aliqui inde ortum esse opinantur, quia appellatio sancti alludat ad carnem sacrificalem, frusta autem carnis proiiciantur canibus, margaritae autem quandam cum glandibus quibus vesci solent porci similitudinem habere videantur. Id quod satis subtile est neque necessarium. Etiam qui homines comparentur ac designentur canibus et porcis varie explicant. Eosdem peccatores utraque compellatione describi censent *Ians. Mald. Lap. Arn. Schanz, Fil.;* notantur iidem, ut ait *Lap.*, scil. perversi et obstinati, idque propter immunditiam qua similes sunt porcis, et propter rebellem oblatrationem qua similes sunt canibus. Alii varia peccatorum genera distinguere malunt; canes vocari qui sint impietatis incurabilis (*S. Chrys.*), gentiles (*op. imp.*), infideles (*Theoph.*), haeretici (*S. Thom. Dion.*), irrisores (*Bisp.*), peccatores (aliqui apud *S. Hier.*); porcos autem nominari fideles luxuriei deditos (*S. Chrys. Theoph. op. imp. Dion. Bisp.*), luto terreno immersos et luto concupiscentiarum et foetori vitiorum (*Euth. Br. Cai.*), infideles (aliqui apud *S. Hier.*), contemptores veritatis (*S. Aug. Pasch.*), immundos (*S. Thom.*). Ceterum canes et porci apud Iudaeos summo contemptui habebantur (cf. 2 Reg. 3,8; 9,8. Prov. 11,22; 26,11); scorta virilia vocabantur canes (Deut. 23,18). Poteris sanctum et margaritas ita distinguere, ut illud nomen dicat originem coelestem et rem ad Dei cultum spectantem, hoc autem quanti sit pretii et quantae pulchritudinis.

n) Quomodo possit haec iustitia attingi 7, 7-11.

7,7. Petite et dabitur vobis, quaerite
et invenietis, pulsate et aperietur vobis;
8. omnis enim qui petit accipit, et qui
quaerit invenit et pulsanti aperietur. 9.
Aut quis est ex vobis homo quem si petierit
filius suus panem, numquid lapidem
porriget ei? 10. aut si piscem petierit,
numquid serpentem porriget ei?

7,7. Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε
καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.
8. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν
εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοίγεται. 9. ἢ τίς
ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος ὃν αἰτήσει ὁ υἱὸς
αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; 10.
ἢ καὶ ἰχθὺν αἰτήσει, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;
11. εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες οἴδατε

11. Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester qui in coelis est dabit bona petentibus se?

δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν.

In v. 8 etiam codd gr fere omnes praebent ανοιγησεται; item versiones; ανοιγεται solum in B cop syr (cu, utr). In v. 9 etiam pler codd gr ον εαν — in a b c g[1] h mm: a quo petit; in eg a quo si petit. Pariter in v. 10 codd complures (η) και εαν; wil addit : aut si petierit ovum, numquid porriget ei scorpionem (ex Luc. 11,12). In v. 11 omittitur *data* apud S. Hier. et in codd pl; legitur tamen in a b c f h k q Cyp Aug op imp big eg car mt ox wil; addit wil spiritum bonum (ex Luc. 12,13).

Nexum cum antecedentibus iam bene exponit *S. Chrys.* : « quia enim magna et admiranda praecipit, omnibus iussit affectibus esse superiores, ad ipsum coelum adduxit ut studere praecepit, ut ipsi omnium Domino quantum fieri licet, similes simus » ne id a nobis fieri ac praestari non posse dicamus, ostendit qua ratione ea impleri possint, assiduarum precum auxilio; supernum itaque auxilium esse implorandum (sim. *Euth. Theoph.*). Docemur itaque isto mandato nos non posse nostris viribus omnia illa implere, verum necessariam esse opem et gratiam divinam et eam serio ac constanter et maxima cum fiducia esse a nobis efflagitandam (cf. *op. imp. Tost.* qu. 12, *Dion. Ians. Bar. Lamy, Arn. Schanz, Fil.*). Bene *S. Thom.* advertit : « dedit suam doctrinam quae est completa et perfecta; hic docet qualiter possit impleri; ad hoc autem est necessaria oratio et diligens attentio; primo ergo docet petere, secundo dat securitatem ad impetrandum... vide amoveri falsam opinionem superborum qui putant suis viribus praecepta complere ».

Haec connexio facilis est et re ipsa enasci videtur. Nimis angustum videtur connexionem solum petere ex iis quae proxime antecedunt. Ita *S. Aug.* putat occurri hic quaestioni eius qui dicat : sed nondum habeo margaritas; nondum habeo sanctum; alii etiam ad v. 6 referunt, sed eo sensu, ut etsi omnis spes alios emendandi relinquenda videtur, tamen nobis praesto sit oratio cui promissio a Deo data sit (*Weiss*); alii adnectunt ad v. 1 : « si hanc clementiam servaveritis ad inimicos quam mandavi vobis, quidquid vultis petite et dabitur vobis » (in *op. imp.*); *Salm.* v. 1-6 tangi et ea praecepta ut impleantur peti opinatur. Demum *Mald.* prius existimat nullum nexum esse statuendum : « saepe monuimus, cum evangelistae Christi conciones recitant non esse laborandum, quo modo inter se sententiae cohaereant » (et similiter hic etiam *Coleridge* p. 205); dein autem censet hoc membrum cum oratione dominica esse coniungendum, « et quia de oratione agitur et credibile est Christum tum cum apostolos orare doceret ista dixisse et quia Lucas 11,9 cum illa coniungit »; et similiter *Lap.* quoque. Sed nexus apud S. Lucam non impedit quominus hic quoque contendamus

praeceptum orationis apte cum sermone contexto cohaerere et evangelistam hanc quoque connexionem et doctrinam quae ex ea consequatur de necessitate orationis et gratiae ad iustitiam regni Dei assequendam revera deprompsisse ex Christi concionibus vel eam in sermone montano etiam esse propositam. Eandem enim doctrinam saepius esse a Christo enuntiatam iam supra probavimus. Cur autem id de documento adeo gravi negetur non apparet atque multo minus, cur apta connexio denegetur evangelistae, si ea quasi sua sponte se offert.

Ter mandat et unicuique iussioni subiungitur certa promissio; quanti igitur hoc documentum aestimandum sit declaratur ipsa exaggeratione quae fit accumulatione verborum (*Mald.*) v. 7 *petite et dabitur vobis; quaerite et invenietis; pulsate et aperietur vobis*, triplici hac admonitione et ipsis verbis selectis describi et mandari orationem assiduam, studiosam, constantem, perseverantem plerique recte interpretantur. Postulare iussit, adnotat *S. Chrys.*, non obiter sed cum assiduitate et contentione magna; hoc enim significat *quaerere;* cum vero dicit *pulsate*, vehementer et ardenti animo accedendum esse significat; similiter studio et labore opus esse ait auctor *op. imp.*, exprimi sollicitam attentionem et ferventem devotionem *S. Thom.* declarat, diligentiam et ardorem *Salm.* et simili modo *Ians. Bar. Lap. Grimm* (IV,482) *Arn. Fil.* Id quidem negant aliqui et tria verba idem significare vel solum varia orandi genera exhiberi volunt (cf. *Mald. Schegg, Schanz*) ita scil. ut orans describatur primo ut petens, dein ut quaerens, demum tamquam pulsans. Sed nonne ipsa verborum accumulatione notio augetur? neque enim ad id tendit sermo, ut petitio metaphoris explicetur, sed ut necessitas petitionis demonstretur et eius studium et assiduitas commendetur. Quare dicendum erit cum *S. Aug.* ad instantissimam petitionem omnia referri (Retract. 1,19 in fine) et cum *S. Chrys.* : « tu ne absistas donec acceperis, ne recedas donec inveneris, ne studium remittas donec aperiatur ianua ».

Tria haec verba aliqui de tribus rebus petendis explicant. Id iam *S. Hilarius* indicat scribens : « ut sentiamus credamusque omnia et nullo ambiguae voluntatis differamur incerto, orandum est, quaerendum est, pulsandum est, oratione misericordiam, inquisitione profectum, tentamento aditum reperturi ». Aliter *Euth.* tria verba accipit : petere gratiam ad operationem praeceptorum, quaerere in naturae speculatione veritatem, pulsare ianuam in theologica disciplina, ut cognitio reconditorum mysteriorum aperiatur. *S. Pasch.* in hisce tribus quasi gradibus viam, veritatem, vitam praestari docet, similiter *Cat.* quaerendam esse viam ad vitam et pulsandum ad ostium regni coelestis. Etiam *S. Aug.* in explicatione serm. D. petitionem dicit pertinere ad impetrandam sanitatem firmitatemque

animi, inquisitionem ad inveniendam veritatem, ipsam possessionem vitae beatae aperiri pulsanti, eaque verba etiam *Bed. Rab.* uti fere solent repetunt. At ipse *S. Aug.* in libro primo Retract. cap. 19 (in fine) « sententiam doctior correxit » (*Mald.*); scribit enim : « operose tria ista quid inter se differant exponendum putavi, sed longe melius ad instantissimam petitionem omnia referuntur; hoc quippe ostendit ubi eodem verbo cuncta conclusit dicens : quanto magis Pater vester qui in coelis est dabit bona petentibus se; non enim dixit petentibus et quaerentibus et pulsantibus ». Aliter *Dion.* : petite desiderando, quaerite vocaliter exorando, pulsate bene vivendo. Varia quoque proponit *Coleridge* p. 209. 219.

Notat *Cai.* : « non dicit : et dabitur quod petitis, sed absolute *dabitur,* quia ut inferius ipse Iesus declarat, noceret aut inutile esset quandoque dari quod petimus; rursus non dicitur : et dabitur tunc, sed sine determinatione temporis; *vobis* petentibus, ad differentiam aliorum, quibus quamvis petamus, non tamen datur illis sed nobis obsistente illorum demerito ». Confirmat autem Christus promissionem v. 8 *omnis enim qui petit accipit et qui quaerit invenit et pulsanti aperietur;* quae repetitio magnam habet vim ad animos confirmandos, cum etiam documento sit quam serio res animo loquentis sit persuasa. Hic quoque valet quod *Cai.* ad v. 7 monuit; oratio rite facta nunquam caret merito suo et effectu; sed non dicitur nos id esse obtenturos quod petimus; potest enim fieri ut minus utilia aut nociva postulemus, Deus autem dat quae magis expediunt. Ita ter rogavit S. Paulus, ut aculeus carni infixus tolleretur, neque tamen obtinuit (2 Cor. 12,7-9). Quo itaque sensu sententia adeo generalis sit intelligenda, patet quoque ex v. 9-11 et etiam, ut *Br.* monet, ex 6,33; unde dicitur : et haec est fiducia quam habemus ad eum, qui quodcumque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos (1 Ioan. 5,14). Neque enim accipimus vel si ea petimus quae nobis nociva fore Deus praevidet, vel si male, in malum finem petimus (Iac. 4,3), vel si ipsi sumus indigni, aut nulla aut vacillante fiducia petimus (Iac. 1,5-7), vel si id quod rogamus esset impediturum maius bonum; aliquando non accipimus, quia Deus vult ut saepe petamus et ut nostram animi submissionem et in orando perseverantiam sibi probemus (cf. *Mald.*).

Quantopere Christo cordi sit ut maxima fiducia preces nostras ad Patrem coelestem deferamus, ostenditur et illis apud Lucam 11,5 seq. parabolis et exemplis argumentationeque hoc loco v. 9 *aut quis est ex vobis homo quem si petierit filius panem, numquid lapidem porriget ei?* v. 10 *aut si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei?* dicitur *homo,* quo magis vis argumenti percipiatur ex benevolentia Patris coelestis. Dicitur patrem non esse porrecturum lapidem, quia una ex

parte nihil pani lapide magis est simile, altera nihil dissimilius; nihil similius colore et forma, nihil dissimilius natura et usu (*Mald.*). Simul innuitur Deum non dare inutilia vel nociva et nos si non accipimus quod rogavimus posse nobis persuadere nos rogasse nociva (*Ians.*). Argumenti vim a minore ad maius ipse explicat v. **11** *si ergo vos cum sitis mali nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester qui in coelis est dabit bona petentibus se?* Patris benignitatem, potentiam, thesauros inexhaustos indicat. Luc. **11,13** : dabit spiritum bonum petentibus se. Proinde quae petenda sint declaratur. Quae autem nobis vere bona sint, Deus optime cognoscit. Homo itaque quamvis multum deficiat a bonitate, immo pronus sit in malum et peccatis obnoxius, tamen scit bona dare filiis, ergo a fortiore Pater coelestis qui est natura sua bonitas infinita, cum bonum sit diffusivum sui (*Salm.*), quam maxime bona largietur rogantibus se. Similiter iam Is. **49,15** : numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliviscar tui.

Quo sensu dicatur *vos cum sitis mali*, non inter omnes constat. Cum homo natura non sit malus et cum sermo etiam dirigatur ad apostolos, haud pauci existimant sufficere ut explicetur nos esse malos comparatione cum Deo instituta. Audiatur *S. Chrys.* : « haec dixit non vituperans humanam naturam nec genus nostrum malum esse pronuntians, sed amorem paternum, si cum bonitate Dei comparetur, malitiam appellans; tanta scil. inest illi benignitas » (similiter *Euth. Theoph.*) et *op. imp.* : « non quia apostoli erant mali, sed quantum ad comparationem Dei qui solus singulariter est bonus omnes mali videntur »; item *S. Hier. Bed. Pasch. Arn.*; at merito advertit *Mald.* : id nihil esset dicere; atque profecto naturam creatam deficere a bonitate increata eique esse inferiorem, ex ipsa notione creaturae consequitur. Quare cum aliis (*S. Aug. Bed. Rab. Dion. Cai. Salm. Mald. Ians. Lap. Schanz*) dicendum est nos appellari *malos* non solum propter inclinationem ad malum ex peccato originali ortam, sed quia nemo invenitur liber ab omni peccato, eo itaque sensu quo iubemur orare : dimitte nobis debita nostra.

o) Opus esse labore et vigilantia 7, 12-23.

7,12. Omnia ergo quaecumque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis; haec est enim lex et prophetae. 13. Intrate per angustam portam, quia lata porta et spatiosa via est quae ducit

7,12. Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. 13. εἰσέλθατε διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς

ad perditionem et multi sunt qui intrant per eam. 14. Quam angusta porta et arcta via est quae ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam. 15. Attendite a falsis prophetis qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces; 16. a fructibus eorum cognoscetis eos; numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus? 17. Sic omnis arbor bona fructus bonos facit, mala autem arbor malos fructus facit. 18. Non potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere. 19. Omnis arbor quae non facit fructum bonum excidetur et in ignem mittetur. 20. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos. 21. Non omnis qui dicit mihi : Domine, Domine, intrabit in regnum coelorum, sed qui facit voluntatem Patris mei qui in coelis est, ipse intrabit in regnum coelorum. 22. Multi dicent mihi in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus et in nomine tuo daemonia eiecimus et in nomine tuo virtutes multas fecimus? 23. et tunc confitebor illis : quia nunquam novi vos; discedite a me qui operamini iniquitatem.

ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς. 14. τί δὲ στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν. 15. προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασιν προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσιν λύκοι ἅρπαγες· 16. ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς· μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὰς ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα; 17. οὕτως πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς ποιεῖ καλούς, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ. 18. οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ἐνεγκεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν. 19. πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. 20. ἄρα γε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. 21. οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. 22. πολλοὶ ἐροῦσίν μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ Κύριε Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι ἐπροφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; 23. καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς, ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

In v. 12 Ti W H οσα εαν cum ℵ C; at rel codd αν; addunt *bona* ept (marg) lich rush ken wil et ita a latinis additum esse *S. Aug.* dicit; addunt *ita* Aug big dub eg for ken. In v. 13. 14 Ti uncis includit η πυλη; W H in v. 13 vocem in margine et in v. 14 in textu ponunt; sed legitur in v. 13 in omnibus fere codd mai, syr (cu, utr) sah cop arm aeth f ff [1] g q go Chr Or Aug Fulg; omittitur in ℵ * a b c h k for ox * Clem Or Eus. Cyp Lucif. In v. 14 Ti W H οτι στενη cum ℵ * B * X m sah cop arm; *quoniam* wil, Or Gaud; sed pler codd et verss Ephr Cyp legunt τι; B addit δε. In v. 15 attendite *autem* (ken, et pler codd δε) *vobis* ken dub ept (marg) lich rush. In v. 19 plures codd vg legunt exciditur, mittitur (am big med lind al). In v. 23 et tunc *iurabo* in eg ept (marg) b q Hil Oros op imp; addunt a me *omnes* eg ken wil steph sixt.

Christus postquam iustitiam regni coelorum declaravit et opem ad eam exsequendam docuit esse efflagitandam, iam concludit sententia generali, qua summa legis et prophetarum de moribus doctrina continetur; proinde denuo ostendit quod supra asseruerat et per totum sermonem probaverat, se non solvere legem et prophetas sed adimplere (5,17) v. 12 *omnia ergo quaecumque vultis ut faciunt vobis homines, et vos facite illis;* graece οὕτως *sic et vos facite,* modo scil.

ad illam voluntatem consentaneo; οὖν *ergo* bene ponitur, cum totius sermonis summa et conclusio proponatur. Ea autem regula nihil aliud dicitur quam *diliges proximum tuum sicut teipsum* (*S. Aug. Rab. Br. Salm. Mald. Bar.*); quare *haec est enim lex et prophetae;* nam prout S. Paulus docet : non adulterabis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces et si quod est aliud mandatum in hoc verbo instauratur (ἀνακεφαλαιοῦται ad unum caput revocatur et comprehenditur) : diliges proximum tuum sicut teipsum; dilectio proximi malum non operatur; plenitudo ergo legis dilectio est (Rom. 13,9. 10) et Gal. 5,14 : omnis lex in uno sermone impletur : diliges proximum tuum etc. Et quia ex norma Christi proximus diligitur propter Deum, in hac dilectione etiam Dei dilectio includitur vel una illa virtus theologica, caritas, in Deum tendit primario et secundario propter Deum in proximum. Unde etiam hic valet quod Christus dicit 22,40 : in his duobus mandatis universa lex pendet et prophetae. Illam igitur caritatem commendat quae operibus vere probetur et quae in amore Dei quod est primum ac summum mandatum radicem habeat. Cum autem omnia quae in lege et in prophetis praecipiuntur nostra spectent officia erga Deum, erga nos aliosque, merito in illa regula legem et prophetas contineri dicitur. Inde simul patet ea solum a nobis praestari posse quae *vere velle* possimus, scil. quae sint bona, sancta, legi conformia. Quare bene dicit *S. Aug.* : « intelligendum est plenam esse sententiam et omnino perfectam, etiam si hoc verbum *bona* non addatur ».

Sententiam in v. 12 summam quandam et complexionem totius continere sermonis, iam *S. Hil.* indicat : « consummavit deinde omnia bonitatis exemplo, universos amoris mutui pace coniungens; in eo legis et prophetarum mandata constituens, ut universorum in nos bonitatem optantes ipsi omnibus boni simus ». Eodem modo ait *S. Chrys.* hanc sententiam breviter omnia resumere ac colligere (sim. ***Euth. Ians. Lamy, Fil.***); sed simul etiam arctiorem cum antecedenti exhortatione nexum statuit explicans οὖν : si vultis, inquit, audiri (a Deo et petita impetrare), cum illis quae dixi et haec facite : quaecumque vultis etc.; viden' quomodo ostenderit, cum oratione etiam probo vitae instituto nobis opus esse? et ita ***Coleridge*** quoque p. 223. Pariter sententiam ad v. 11 referunt et adnectunt ***Br. Dion. Salm.;*** quia, inquit, petitiones vestras a Domino exaudiri vultis, vos quoque aliorum petitiones libenter audite (***Br.***); ***Salm.*** consequentiam ***ergo*** in eo reponit, ut quia Deus ea facit pro nobis quae cum ratione petentes volumus fieri nobis, sic et nos debeamus invicem facere. Auctor autem ***op. imp.*** ad 7,1 referri sententiam censet, idque non omnino male fieri ***Mald.*** opinatur, quasi cetera parenthesi dicta sint (?). Ipse ***Mald.*** arbitratur haec verba a Christo dicta esse post 5,42 quia ita leguntur apud

Lucam 6,31, « Lucam ergo dictorum Christi in hac re ordinem servasse, Matthaeum vero non servasse et quae apud illum est cohaerentia et quae apud hunc indicat dissonantia ». At adverte valde probabile esse Lucam sermonem montanum solum modo brevi et succincto referre; v. g. quattuor solum poni ab eo beatitudines; dein illam dissonantiam apud Matthaeum minime cerni; demum non esse facile supponendum evangelistam ita scripsisse, ut seposita cohaerentia coniungeret dissimilia et dissonantia; quare interpreti incumbit inquirere in ordinem et sententiarum consequentiam; aequum enim est, ut sicut apud profanos scriptores, ita quoque apud sacros eam non esse sepositam ac neglectam nobis persuadeamus.

Christus toto sermone in unam regulam collecto iam nos attentos reddit et graviter monet magno opus esse conatu magnaque abnegatione, ut ea praestantes quae oportet ingrediamur ad vitam perennem. Incipit itaque nunc nos munire contra pericula quibus impediri et seduci possimus ne iustitiam propositam opere et vita sectemur; v. 13 *intrate per angustam portam, quia lata porta et spatiosa via est quae ducit ad perditionem et multi sunt qui intrant per eam;* en triplex periculum et triplex tentatio : difficultas quam natura ad malum prona experitur in exercitio virtutum, in compescendis concupiscentiis etc.; blandimenta vitiorum et deliciae quas natura corrupta sibi promittit; exemplum plurimorum qui vitam degunt genialem et naturae pondere se ad iniquitates ferri permittunt. Quare opus est abnegatione et constanti contra concupiscentias pugna; bene dicitur Luc. 13,24 contendite ἀγωνίζεσθε intrare per angustam portam, quia nisi per eam intraverimus non restat nisi via ad perditionem, nisi interitus qui opponitur *vitae,* ergo condemnatio. Illam autem necessitatem vim inferendi concupiscentiis naturae lapsae iterum urget graviter v. 14 *quam angusta porta et arcta via est quae ducit ad vitam;* graece erit τί retinendum, quae lectio et plurimorum testimonio confirmatur et difficilior est; nam notio illa τί = ὡς *quam* apud Graecos est inusitata, reperitur vero apud LXX quandoque pro hebr. מה (cf. 2 Reg. 6,20. Ps. 3,2. Cant. 1,10; 7,6). Lege itaque per exclamationem, qua quanta sit rei gravitas vivide proponitur. Accedit quod iste sensus maiorem habet vim aptiusque consequitur ex v. 13 quam ὅτι *quoniam.* Cum porta ponatur loco priore, aliqui cogitant portam in introitu ad viam; sed cum *Salm. Ians.* etiam melius explicatur ita, ut porta et via pro eadem re accipiantur vel ut arcta intelligatur via quae ducat per angustam portam ad palatium coeleste, ubi beate in aeternum vivitur. Sunt qui explicent τί *cur, quare;* id quod h. l. plane absonum est. Neque placet quod *Theoph.* vocem ad admirationem declarandam refert; melius *Euth.* τὸ τί ἀντὶ τοῦ

πάνυ *valde, omnino,* ut scil. ad certamen excitemur et praeparemur ad laborum tolerantiam et constantiam; « cupiens autem eos consolari ob eam quae inde sequitur afflictionem et allevians quod in ea laboriosum est manifestat quo ducat, scil. ad vitam eamque aeternam, ut dum visis laboribus anxiaris in finem ipsorum respiciens exciteris viribus a spe retributionis additis; neque minima consolatio est vocare ipsam portam et viam; neutra siquidem permanet, sed transit » (*Euth.*). Atque magnam quoque consolationem nos inde haurire *Salm.* merito asserit, quod Christus norit angustam et arctam esse viam, qui igitur nostrae infirmitatis misertus opem gratiamque subministrabit copiosam.

Rem esse difficilem, ex eo quoque ostenditur quia *pauci sunt qui inveniunt eam;* proinde sollicite eam quaerere oportet i. e. cum timore et tremore salutem operari necesse est. Cum autem dicat *pauci sunt,* ait *S. Chrys.,* multorum ignaviam declarat et auditores instituit, ne multorum rebus prosperis animum adhibeant sed paucorum laboribus; non est multitudini attendendum neque inde turbari oportet, sed paucos illos imitari. Itaque non quo itur, sed quo eundum sit attendere oportet. Si tempus spectas quo Christus loquitur, profecto haud multi erant ex toto genere humano qui legem naturalem animis inscriptam sedulo servantes ab illicitis voluptatibus aliisque vitiis ac peccatis se custodierint immunes. Inter ipsos Iudaeos pharisaei et scribae qui aemulationem legis prae se ferebant pluribus vitiis erant inquinati (cf. Matth. 23,3 seq.); quid iam de aliis qui spreta lege a partibus stabant alienigenarum, sadducaei, herodiani? et quid de populi turba? vide Matth. 11,21 seq. 23,37. Luc. 13,2-5 etc. Proinde merito dicit *pauci sunt.* Et quid hodie? quid generatim per saeculorum decursum? Manet verum quod scribit *S. Hier.:* « lata via est saeculi voluptas quam appetunt homines; per latam multi ambulant, angustam pauci inveniunt; latam non quaerimus, nec inventione opus est, sponte se offert et errantium via est. Angustam vero nec omnes inveniunt nec qui invenerint statim ingrediuntur per eam; siquidem multi inventa veritatis via capti saeculi voluptatibus de medio itinere revertuntur ». Docet Christus: si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Ipsa ergo sunt via et porta angusta, sed per integram custodiam mandatorum Dei difficile est homini carnali ambulare (*Salm.*) et quot putas ex toto genere humano constanter in ea via ingrediuntur? nonne *pauci* sunt?

Alterum demonstrat periculum sat grave v. 15 *attendite a falsis prophetis;* cum Christus in hoc sermone iustitiam regni sui exponat atque idcirco non solum pro aequalibus loquatur, verum pro fidelibus

omnis temporis, merito censendus est hic notare non solum pharisaeos et scribas (*Weiss*), sed quotquot demum per saeculorum decursum animos fidelium decipere et in errorem inducere studebunt. Intelliguntur itaque eiusmodi doctores, de quibus Act. 20,29 (*op. imp.*); seductores (*S. Chrys.*), haeretici (*S. Hier. Aug. Bed. Rab. Br. Mald.* etc.). Quantopere habitu externo, modo agendi, blandimentis, dulcibus sermonibus animos innocentium decipere soleant (cf. Rom. 16,18), per modum parabolicum declaratur *qui veniunt ad vos in vestimentis ovium* (quasi essent verae oves ex ovili Christi), *intrinsecus autem sunt lupi rapaces;* haec est vera eorum indoles ac natura quam sedulo dissimulant. Ergo ad id mentes intendunt, ut rapiant, discerpant, mactent, devorent; atque qui incaute iis iunguntur iisque obsequuntur, periculum incurrunt perditionis. Qui ut cognoscantur, maxime interest. Unde v. 16 *a fructibus eorum cognoscetis eos;* fructus autem animi sunt opera, est ipsa vita (*S. Chrys.*); proinde vitam eorum et opera esse bene consideranda monet, neque enim fieri potest ut impietas ceteraque vitia diu in animis lateant, sed mox in opera prorumpent. Ita fructus de operibus explicant veteres communiter; « blandimenta verborum et mansuetudinis simulationem admonet fructu operationis expendi oportere, ut non qualem quis se verbis referat, sed qualem se rebus efficiat spectemus » (*S. Hil.* et sim. *op. imp. Aug. Hier. Bed. Rab. Pasch. Br. Alb. Thom. Dion. Salm. Cai. Mald. Lamy, Arn. Bisp. Schanz, Fil.*); quare mirum est quod *Keil* asserit Hieronymum et plerosque interpretes catholicos fructus explicare de doctrina. Verum hanc ipsam explicationem *Mald.* acerbe repudiat : « hic de fide i. e. de ipsa falsorum prophetarum doctrina cognoscenda agitur et absurdum dictu est doctrinam ex doctrina probari; omnes igitur veteres auctores per fructus opera intelligunt quae doctrinam natura sua malam mala, bonam bona consequuntur ». De operibus et de doctrina exponunt *Tost.* qu. 28, *Ians. Lap. Bar. Calm.*, neque immerito; nam *postquam* certo constat de doctrina vera Christi, secundum eam potest diiudicari utrum quis cum ea consentiat necne, igitur utrum sit doctor verus an falsus. Et hoc sensu illi doctrinam etiam statuunt tamquam criterium; cf. 1 Ioan. 4,1-3. Sensu latiore *fructus eorum* intelligi possunt de effectibus quos eorum doctrina producit in vita et moribus discipulorum. Omni autem falsa doctrina mores quoque corrumpi historia ecclesiastica testis est (cf. *Coleridge* IV p. 303).

Atque quam certo futurum sit, ut iniquitas in opera externa prorumpens sese prodat, similitudine declaratur : *numquid colligunt de spinis uvas aut de tribulis ficus?* atque indolem hominis qualis sit

manifestari operibus parabola arboris bonae bonos ferentis fructus et malae malos gignentis illustratur. Principium moris, ut *S. Thom.* dicit, est voluntas; ideo si voluntas fuerit bona, et opus bonum, cum habeat voluntatem bonam cum intentione bona. Sensus itaque parabolae declaratur Luc. 6,45 : bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum et malus homo de malo thesauro profert malum. Apposite quoque monet *Ians.* in parabolarum applicatione non oportere in hoc studere, ut quaecumque rei tribuantur unde sumatur in parabola exemplum, eadem eodem modo rei adaptentur et conveniant propter quam parabola assumpta sit. Ita quod simpliciter et absolute verum est de arbore, id attemperatione quadam in homine contingit. Neque enim Christus asserere voluit malum hominem *nunquam* quidquam boni facere vel bonum nunquam a regula boni deflectere. Item adnotant *S. Chrys.* aliique arborem quidem non posse mutare naturam suam, hominem vero posse indolem vel corrigere vel pervertere. Statuitur itaque regula ad homines diiudicandos quae etsi non in singulis actibus valet, valet tamen generatim et in actibus plerisque et potioribus. In arbore scil. cernitur necessitas physica, in homine deprehenditur quaedam necessitas *moralis* late dicta secundum ea quae communiter contingunt. Unde *pro subiecta materia* singula oportet interpretari.

Christus praecursoris sui doctrinam repetens et approbans addit quo magis sedulo a pseudoprophetis caveamus ne illorum perversitatis participes etiam eorum damnationis socii evadamus v. 19 *omnis arbor quae non facit fructum bonum excidetur et in ignem mittetur,* vide 3,10; excidetur, eiicietur e regno Dei et in ignem gehennae mittetur, regno et tyrannidi diaboli mancipabitur. Minis istis gravibus simul portenditur quid immineat populo Israel, si Messiae nomen dare renuerit : auferetur a vobis regnum Dei et dabitur genti facienti fructus eius (Matth. 21,43; cf. Luc. 13,25). Dein v. 20 repetit criterium iam v. 17. 18 datum et ipsa repetitione monet quam serio et constanter secundum illud iudicium fieri velit.

Porro ne dubium sit de fructibus neve quisquam de sola sua fide sterili sibi blandiatur aut decipiatur simulatione pseudoprophetarum nomen Domini crebro usurpantium, Christus addit v. 21 *non omnis qui dicit mihi : Domine, Domine, intrabit in regnum coelorum, sed qui facit voluntatem Patris mei qui in coelis est ipse intrabit in regnum coelorum;* quam sententiam aliqui ad solos pseudoprophetas referri existimant (*S. Hil. Aug. op. imp. Mald.*); at sententia magis in universum valet et enuntiatur tamquam norma pro omnibus (cf. *S. Chrys. Hier. Euth. Theoph. Dion. Ians. Cai. Lap. Calm. Arn. Schegg,*

Schanz, Fil.). Atque bene notat *Ians.* contextu quoque apud Lucam 6,46 suaderi hanc sententiam de omnibus dici. Repetitione fervor quidam et studium describitur nomen Domini usurpandi; id quod seductores praetendere student quo facilius decipiant. Pro aliis documentum continetur solam fidei in Christum confessionem eamque vehementissimam non sufficere ad ingressum in regnum beatitudinis, si desit observatio mandatorum quibus quae sit voluntas Patris declaratur. Christus hic prima vice Deum Patrem vocat Patrem *meum;* ea appellatione et quod se Dominum esse vocandum absolute asserit et ex sententia iudicis quam se pronuntiaturum dicit v. 23, divinam naturam suam satis manifestat et se Filium Dei declarat. Hoc loco regnum coelorum sensu adhibetur strictiore de coelesti gloria et beatitudine; cf. v. 14. 23.

Immo etsi signa et prodigia quis patret, non propterea eius salus et sanctitas in tuto collocata est; quae sententia pariter in universum accipi debet et de pseudoprophetis (cf. Matth. 24,24) et de aliis quibus gratiae gratis datae conceduntur. Cum in exordio rei christianae eiusmodi dona frequentius fidelibus darentur (vide 1 Cor. 12,4 seq. Gal. 3,5), quam maxime opportunum erat monere ne quis in his donis solis iam contineri pignus existimaret certissimum salutis adipiscendae; v. 22 *multi dicent mihi in illa die* i. e. in die iudicii, qui est *dies* singulari ratione, dies Domini, Christi (cf. Luc. 17,24; 21, 34. Act. 2,20. 1 Cor. 1,8; 5,5. 1 Thess. 5,2 etc.) *Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus;* nota ter poni cum emphasi τῷ σῷ ὀνόματι; igitur quam magnam habuerint fidem demonstrant (*Salm. Ians.*), nomine enim Christi invocato per virtutem eius nominis miracula patrarunt. Verum statim addit Christus v. 23 *et tunc confitebor illis* i. e. palam profitebor de iis coram omnibus : *nunquam novi vos* i. e. nunquam vos pro meis habui, ne tunc quidem cum ederetis miracula; nunquam vos ut tales cognovi qui mei futuri sint in regno aeterno. Et cur tamquam alieni et inimici repudientur, ratio affertur : *discedite a me qui operamini iniquitatem,* ἀνομίαν, quia voluntatem Patris non fecerunt, contra legem et mandata Dei vitam instituerunt. Qua sententia iudicis apparet quam vere scripserit S. Paulus : si habuero prophetiam et noverim mysteria omnia et si habuero omnem fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil sum (1 Cor. 13,2). In eadem iudicis sententia manifestat Christus suam omniscientiam et se iam tamquam eum populo revelat qui omne iudicium exerciturus sit. Deum autem mundum iudicaturum esse, fides erat apud Iudaeos plane communis et quae frequenter in psalmis et apud prophetas docetur. Cum itaque Christus

se ut iudicem in temporum fine declaret qui impios discedere iubeat (scil. in poenam et ignem aeternum; vide 5,25. 29. 30; 7,19; 25,41), in aperto est doctrinam quoque proponi Christum esse Deum.

p) Epilogus 7, 24-29.

7,24. Omnis ergo qui audit verba mea haec et facit ea, assimilabitur viro sapienti qui aedificavit domum suam supra petram; 25. et descendit pluvia et venerunt flumina et flaverunt venti et irruerunt in domum illam et non cecidit; fundata enim erat super petram. 26. Et omnis qui audit verba mea haec et non facit ea, similis erit viro stulto qui aedificavit domum suam super arenam; 27. et descendit pluvia et venerunt flumina et flaverunt venti et irruerunt in domum illam et cecidit et fuit ruina illius magna.

28. Et factum est cum consummasset Iesus verba haec, admirabantur turbae super doctrina eius; 29. erat enim docens eos sicut potestatem habens, et non sicut scribae eorum et pharisaei.

7,24. Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ φρονίμῳ ὅστις ᾠκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν πέτραν. 25. καὶ κατέβη ἡ βροχὴ καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι καὶ προσέπεσαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ καὶ οὐκ ἔπεσεν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. 26. καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους καὶ μὴ ποιῶν αὐτοὺς ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν ἄμμον. 27. καὶ κατέβη ἡ βροχὴ καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ καὶ ἔπεσεν καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

28. Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· 29. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν.

In v. 24 Ti W H ομοιωθησεται cum ℵ B Z pler minusc et verss Bas Cyr Chr Amb al; ομοιωσω αυτον legunt pler codd maiusc f h k m q syr (cu, sch) go cop Cyp Lcif Hil al; videtur probabilius v. 24 ad normam versus 26 esse emendatum; cop Cyp Lcif al etiam in v. 26 *similabo eum*; big corp* *similis est* in v. 26. In v. 27 *et facta est* eg et codd it Cyp Lcif Arn Aug. In v. 28 Ti W H ετελεσεν cum ℵ B C; al codd pler συνετελεσεν. In v. 29 legitur *et pharisaei* C^2 33 al a c ff[1] g h k l q syr (cu utr) Eus Hil alludit; secundum Marc 1,22 *pharisaei* videtur omittendum, ut pler codd gr omittunt.

« Pulcherrima similitudine Christus sermonem suum concludit quae vel sola ad ea quae supra dixerat amplectenda nos accendere posset. Quis enim non summis votis Christi monita arripiat, cum intelligat tantam utilitatem sibi hinc accessuram? Ut igitur in hac peroratione aculeos infigeret Christus mentibus auditorum et fidelius memoria retinerent quae docuit, ultimo loco hanc similitudinem proposuit » (*Salm.*). Et profecto epilogus est (*Lap.*) magnifica parabola ornatus (*Weiss*), qua uti sermoni sublimi sublimis imponitur finis, ita animi auditorum maxime commoveantur oportet. Ostendit enim perennem felicitatem doctrina contineri observata, non observata autem summam afferri miseriam. Quare unicuique necessitate ineluctabili alterutrum

continget. Idcirco merito quoque dicit *S. Aug.* : « conclusio huius totius sermonis quam terribiliter inferatur valde attendendum est ». Magna quippe postulantur; si non praestiteris, magna instat ruina et perpetua; v. 24 *omnis ergo qui audit verba mea haec et facit ea, assimilabitur viro sapienti qui aedificavit domum suam supra petram;* ergo οὖν infert conclusionem ex antecedenti sermone : cum scil. haec sit vera doctrina regni Dei, is qui eam percipit et opere implet *similis fiet* (ita explica graecam vocem ex 6,8) viro prudenti vel, ut *Salm.* bene explicat, *erit* vir sapiens. Secundum lectionem plurimorum codicum πᾶς οὖν... ὁμοιώσω αὐτόν maiori epitasi dictio effertur, quasi dicas : quod attinet omnem qui... profecto eum similem reddam; qua lectione etiam indicatur auxilium quod tali subministratur continuo per Christum. Videtur autem haec lectio praeferenda, quia facile explicatur cur ista dictio a scribis sit conformata ad v. 26, difficile vero, cur vel quomodo alicui in mentem venerit scribere ὁμοιώσω αὐτὸν et relinquere insuper anacoluthon πᾶς, si primitus in textu fuisset ὁμοιωθήσεται.

Qui itaque Christi doctrinam *opere exsequitur,* is innititur firmo atque inconcusso fundamento; id quod ostenditur in domo firmiter fundata in fundamento quod moveri vel concuti nequit v. 25 *et descendit pluvia et venerunt flumina et flaverunt venti et irruerunt in domum illam et non cecidit;* quasi coniuratione facta in omnem domus partem fiunt impetus; pluvia desuper obruit in tectum, flumina subtus eradicant, venti latera domus percutiunt (*Cai. Ians. Schanz*). At omni oppugnatione fortior est domus. Sunt qui censeant tribus istis quibus aedificia potissimum labefactari solent diem describi iudicii quasi terribilem quandam tempestatem (*Mald. Schanz, Keil*); at merito plerique concipiunt de variis tentationum generibus quibus homo per hanc vitam expositus est (*Euth. Fab. Dion. Cai. Ians. Arn. Fil.*); cum afferantur tria, tria quoque oppugnationum genera haud pauci sedulo exquirunt : « in pluviis blandarum et sensim illabentium voluptatum illecebras significat quibus primum fides rimis patentibus immadescit, post quas torrentium procursus, id est, graviorum cupiditatum motus incurrit, atque exinde tota ventorum vis circumflantium desaevit, universus scilicet diabolicae potestatis spiritus infertur » (*S. Hier.* sim. *Pasch. Dion.*). Aliter *S. Aug.* in pluviis cernit caliginosas superstitiones in ventis rumores hominum, in fluminibus carnales concupiscentias et similiter *Bed.*; alii mundum, carnem, diabolum vel triplicem concupiscentiam designari opinantur (cf. *Lap.*). Sed praestat cum *S. Chrys.* generatim intelligere « humanas calamitates et aerumnas, videlicet calumnias, insidias, luctus, mortes, domestica damna, molestias ab

alienis creatas, omniaque cetera mala in praesentem vitam ingruentia ». Alii demum et has tentationes et ultimas tribulationes et terrores iudicii simul designari censent (*Ians.*); id quod sane verum est pro iis qui illo tempore victuri sunt. Sententia enim Christi est omnino generalis. Qui Christi vivendi regulam constanter tenuerit, ope Dei omni tribulatione et tentatione erit superior; cf. Is 28,16. Prov. 10,25 : iustus quasi fundamentum sempiternum. Talis enim dicere potest cum S. Paulo : quis nos separabit a caritate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an periculum? an persecutio? certus sum enim etc. Rom. 8,35 seq. (*S. Br.*).

Verum alia plane sors est eius qui verba Christi solum *audit*, sola fide ea amplectitur eaque sterili, neque tamen ea *facit* v. 26; is similis fiet *viro stulto qui aedificavit domum suam super arenam;* eaedem tempestates et impetus imbrium, torrentium, ventorum irruunt; at eius domus *cecidit et fuit ruina illius magna*. Cogita de vehementissimis in oriente tempestatibus, de ingenti torrentium turgidorum vi etc. Parabola haec haud absimilis illi apud Ez. 13,11 et Is. 28,17. Hisce simul docet Christus omnes per vitam variis tentationibus et periculis fore obnoxios. Uti singulis denuntiat ruinam magnam, interitum et perditionem omni spe salutis ablata, nisi operibus bonis studeant, ita in hac ruina domus super arenam aedificatae praesertim etiam Iudaeis ostenditur quid futurum sit de republica et natione, si Christi doctrinam amplecti et opere exsequi renuerint. Urbis templique excidium, dispersio, exclusio a regno Dei in ruina hac iam iis portenditur. Hisce pariter manifestatur non esse aliud nomen nobis datum in quo oporteat salvari nisi nomen Iesu Christi; suam doctrinam proponit tamquam unicum fontem vitae, a qua si quis recesserit ruinam magnam incurret. Duos solum exitus demonstrat : aut statio erit aeterna et mansio beata obedientibus, aut ruina magna renuentibus. Profecto itaque perorationem sermonis talem fecit qualem rhetores arte oratoria postulant, quae rei gravitati accommodetur et ad animos commovendos, immo rapiendos ad loquentis consilium valeat quam plurimum.

Et quantopere Christus docens turbas sua valuerit doctrina, suo modo et habitu evangelista addit v. 28 *et factum est cum consummasset Iesus verba haec, admirabantur turbae* maius quid dicitur in textu graeco : obstupuerunt, vehementer obstupefactae sunt (*Salm.*) *super doctrina eius,* et redditur ratio eius obstupefactionis v. 29 *erat enim docens eos sicut potestatem habens et non sicut scribae,* qui erant doctores legis mosaicae, huius legis praecepta ad actiones vitae quoti-

dianae applicabant et saepissime in rebus inutilibus determinandis versabantur condentes traditiones humanas (Marc. 7,3-13. Act. 1,12). Plane aliter Christus; « non enim ad alium dicta referens loquebatur, ut prophetae et Moyses, sed ubique ostendit se ipsum esse qui haberet auctoritatem; nam cum leges saepe pronuntiaret adiiciebat : *ego autem dico vobis*, et cum diem illum commemoraret, se ipsum monstrabat iudicem et per supplicia et per praemia » (*S. Chrys.*). Scribae continebantur lege; « Iesus vero quasi Deus et Dominus ipsius Moysi pro libertate voluntatis suae vel ea quae minus videbantur addebat in lege, vel commutans praedicabat in populos, ut supra quoque legimus : dictum est antiquis : ego autem dico vobis » (*S. Hier.* et sim. *Euth. Bed. Salm. Lap. Calm. Fil.*). Accessit ad vehementem admirationem excitandam ipsius Christi persona, eius vultus in quo divinum quiddam relucebat, totus eius habitus qui sacram quandam dignitatem et reverentiam spirabat; accessit doctrina qua animis hominum omnino novos thesauros rerum coelestium, eximia documenta virtutum et solidam in rebus asperis consolationem afferebat. Idcirco ingens observabatur a turba discrimen eius doctrinae a modo docendi scribarum. Notant aliqui non principes, sed turbas admiratione obstupuisse (*Theoph. Lap.*), quae tamen animadversio hoc loco omitti potuit, quia qui sermonem audiunt turbae vocantur 5,1; sufficit si ii admirantur qui audierunt; nihil dicitur ex quo colligere possemus adfuisse principes aliosque qui doctrinam spreverint.

Ex analysi et commentario efficitur minime deesse perpetuitatem sermonis singulasque partes apte consequi inter se et cohaerere. Quare apparet quam falso asserat *Renan* (Les Évangiles etc. p. 177) : le discours sur le montagne est évidemment composé de parties qui n'offrent entré elles aucun lien; rectius senties cum *Cornely* (Introd. III p. 69) vix alterum sermonem in evangeliis referri cuius partes arctiore nexu inter se coniungantur. Propter istam perpetuitatem etiam spernendae sunt variae recentiorum opinationes statuentium deprehendi interpolationes quae ad argumentum sermonis non pertineant et orationis seriem interturbent. Ita *Keim* (Geschichte Jesu, 3. Bearb. p. 156) exclusas vult 6,19-34; 7,1-5. 12. 24-27; 7,6-11. 13-23, has scil. partes minime cohaerere. At 6,19-34 post appetitum laudis Christus aggreditur alterum animi vitium, avaritiam et 7,1-5 tertium vitium; 7,7-11 ostendit unde auxilium accipere possimus ad omnia illa quae praecepit praestanda; 7,6 apte additur ad 7,1-5; 7,13-23 monet Christus ut caveamus a periculis, quibus ab observatione verborum ipsius abstrahi possemus; sed quis negare potest eam adhortationem apte subsequi praecepta? demum epilogum sublimem 7,24-27 non spectare ad orationem quis sibi persuadebit, si eum attente perpenderit et adverterit eundem quoque apud Lucam legi? Etiam *Achelis* opinatur seriem rerum

perturbari eo quod 6,19-7,12 inseratur, quippe quae sit solum doctrina pro discipulis. A textu vero et a perpetuitate sermonis aliena esse *Godet* affirmat ea quae 5,23-26; 5,29. 30. 31 seq. 6,7-15; 6,19; 7,6-11. 13; 7,15-20; 7,22 legantur. Verum singula facile vindicantur; ita quid magis proprium, quam ut inimicitiis interdictis 5,23-26 inculcetur quanto studio reconciliatio sit efficienda minis quoque additis? Porro post sententiam qua prohibetur concupiscentia oculorum prorsus apte additur quanta fortitudine contra eiusmodi incitamenta pugnandum sit ostenso exitio perenni, si quis noxias occasiones non amputaverit. Et similia de aliis esse dicenda, ex commentario facile collegeris.

Ipsius sermonis variae divisiones sunt propositae. Apta et simplex fortasse videtur ea, qua iustitia regni coelestis describitur a) in se 5,3-16, b) ratione habita veteris legis 5,17-7,6, c) ostenso falso tramite qui sit vitandus, ut ingrediamur viam a Christo ostensam 7,7-27. Attamen ea quae 6,1-7,6 habentur, non proponuntur ratione habita legis veteris; nec 7,7-27 apte ad unum caput revocantur. Melior est haec partitio quam alii faciunt: primo quidem Christus animos ad se attrahere studet promissis suavibus et sanctis 5,3-20; dein exponit legem suam variis praeceptis quae a christianis observanda sint 5,21-7, 14; denique homines perversos minis terret 7,15-27; ita scil. aiunt iustitiam et sanctitatem christianam proponi in suis fundamentis, in sua manifestatione quae fiat operibus, in sua perseverantia. Alii beatitudines veluti conditiones ad ingressum in regnum coelorum praemitti statuunt et duas partes sermonis distinguunt, priorem 5,17-6,18 qua habitudo ad legem veterem explicetur, alteram 6,19-7,12 qua doceatur quomodo ad regnum coelorum anhelandum sit; concludi sermonem epilogo 7,13-27 (cf. *Cornely* Introd. III p. 68). Divisionem ab Oswald propositam amplectitur *Fillion;* sermonem esse quodammodo « codicem civilem » regni messiani; unde primum enumerari conditiones ad ingressum in regnum et ad ius civitatis acquirendum necessarias 5,3-12, dein recenseri officia magistratuum eiusdem regni 5,13-16; porro explicari rationes quae intercedant inter regnum messianum et theocratiam iudaicam 5,17-48; demum proponi quae sint iura et officia subditorum eius regni 6,1-7,23; epilogum addi 7,24-27. Quae rerum partitio non displiceret, si non materiam promitteret ampliorem quam quae sermone revera proponitur. Nam neque officia magistratuum neque rationes quae inter regnum messianum et theocratiam intercedunt sufficienter in hoc sermone declarantur; idem fere dic de aliis. Partitionem sat subtilem et artificiose quaesitam statuit *Edersheim* I p. 529 seq.; sermonem tribus partibus disponi quibus tria illa capita 5. 6. 7 ex aequo conveniant atque regnum Dei describatur *successively, progressively, extensively;* atque primo quidem regnum Dei delineari generatim quid sit et quid non sit; prius contineri in beatitudinibus, altero autem induci iudicium de lege vetere; quod iudicium etiam exactius et accuratius exerceatur in altera parte cap. 6, cum ibi doceatur quae sit vera pietas, religio sincera, morum sanctitas. In tertia autem parte cap. 7 declarari regnum Dei non posse ad arbitrium hominum nec limite restringi

(7,1-5) nec extendi ac propagari subsidiis externis (7,6) verum dari a Deo et a singulis debere acquiri animo firmo, constanti, a rebus terrenis avulso (7,7-14); porro « it is not preached, when thoughts of it are merely of the external (7,15. 16); lastly, it is not manifested in life in the manner too common among religionists, but is very real and true and good in its effects » (7,17-20).

3. *Iesus miraculorum patrator* 8,1-9,34.

Evangelista postquam specimen et exemplum dedit doctrinae Christi iam eum describit potentissimum miraculorum patratorem (cf. 4,23). Messias enim cum sit princeps prophetarum et doctrina et miraculis prae illis eminere debuit (cfr. Is. 35,5.6). Ex multis autem miraculis evangelista quaedam selegit quibus ostendatur Christo inesse potestatem plane maximam quae nullo rerum genere restringatur : sanat enim morbos omnis generis, etiam si aegrotus non praesens sistitur, solo voluntatis nutu, imperium exercet in fluctus maris et tempestates, ei obediunt et subiiciuntur daemones, simul cum morbis corporis sanat vulnera animi, peccata sua auctoritate remittens; suscitat mortuos, immo sufficit ad morbum prorsus desperatum sanandum, ut eius vestimentum tangatur, caecis lumen, mutis loquela eiecto daemone restituitur. Hisce miraculis enarratis efficitur non solum ut Iesus tamquam legatus divinus probetur, verum etiam ut iam aliqua notitia eius naturae divinae ingeratur. Porro iis ostenditur praeter potentiam summam summa quoque Christi benignitas et clementia qua paratus est miseriis corporis et animi mederi, dummodo quis ei fidem obviam ferat. Tales itaque mores Christi describuntur quibus animos omnium sibi conciliet et ad se attrahat necesse est. Quae omnia spectare ad id quod evangelista sibi proposuit manifestum est. Ad idem quoque pertinet quod monet de defectu eius fidei in Israel, quod Christus docet de iis quae a suis discipulis postulat; hisce enim causas exponere pergit cur maior Iudaeorum pars Messiam non susceperit; id quod in moribus quoque pharisaeorum et in eorum perversitate demonstratur, qua Christi miracula ope fieri daemonis contendunt. Quemadmodum itaque in sermone montano ex una parte elucet Christi maiestas et auctoritas, ex altera autem multae reperiuntur rationes, cur plerique Iudaeorum tale regnum messianum repudiaverint, ita utrumque pari ratione, licet alio modo, in his quoque capitibus 8 et 9 expressum cernitur.

Et primo quidem tres narrat sanationes, leprosi in signum sacerdotibus et testimonium, filii centurionis qua occasione maior apparet alienigenae fides, socrus Petri, qua fit, ut plurimi salutem apud

Christum quaerant qui vaticinium Isaiae in se impletum operibus demonstrat (8,1-17). Ipse autem Christus uti cernitur pauper, ita a suis quoque animum exigit a rebus terrenis expeditum; atque eum revera dignum esse cui adhaereatur, demonstratur miraculis quibus mare et ventos sedat et daemones eiicit, demonstratur eius in peccatores misericordia et benignitate, qua peccata remittit, hominem publicanum in apostolum eligit, demonstratur suavitate illa qua suos ad virtutis perfectionem erudit (8,18-9,17). Idem elucet in resuscitatione filiae Iairi, in sanatione haemorrhoissae, duorum caecorum, daemoniaci muti; quibus tamen beneficiis effectus plane contrarii eliciuntur, admirationis in plebe, blasphemiae apud pharisaeos (9, 18-34).

a) Tres sanationes 8, 1-17.

8,1. Cum autem descendisset de monte, secutae sunt eum turbae multae. 2. Et ecce leprosus veniens adorabat eum dicens : Domine, si vis, potes me mundare. 3. Et extendens Iesus manum tetigit eum dicens : volo, mundare. Et confestim mundata est lepra eius. 4. Et ait illi Iesus : vide, nemini dixeris; sed vade, ostende te sacerdoti et offer munus quod praecepit Moyses in testimonium illis.

5. Cum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum centurio rogans eum 6. et dicens : Domine puer meus iacet in domo paralyticus et male torquetur. 7. Et ait illi Iesus : ego veniam et curabo eum. 8. Et respondens centurio ait : Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo et sanabitur puer meus; 9. nam et ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites et dico huic : vade, et vadit, et alii : veni, et venit, et servo meo : fac hoc, et facit. 10. Audiens autem Iesus miratus est et sequentibus se dixit : amen, dico vobis, non inveni tantam fidem in Israel; 11. dico autem vobis quod multi ab oriente et occidente venient et recumbent cum Abraham et Isaac et Iacob in regno coelorum, 12. filii autem regni eiicientur in tenebras exteriores; ibi

8,1. Καταβάντος δὲ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὄρους ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί. 2. καὶ ἰδοὺ λεπρὸς προσελθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων· κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι. 3. καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ λέγων· θέλω, καθαρίσθητι. καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα. 4. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὅρα, μηδενὶ εἴπῃς, ἀλλὰ ὕπαγε σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ καὶ προσένεγκον τὸ δῶρον ὃ προσέταξεν Μωυσῆς εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

5. Εἰσελθόντος δὲ αὐτοῦ εἰς Καφαρναούμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος παρακαλῶν αὐτὸν 6. καὶ λέγων· κύριε ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς δεινῶς βασανιζόμενος. 7. λέγει αὐτῷ· ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν. 8. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη· κύριε, οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς, ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγῳ καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου· 9. καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας καὶ λέγω τούτῳ· πορεύθητι, καὶ πορεύεται, καὶ ἄλλῳ· ἔρχου, καὶ ἔρχεται, καὶ τῷ δούλῳ μου· ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ. 10. ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασεν καὶ εἶπεν τοῖς ἀκολουθοῦσιν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, παρ' οὐδενὶ τοσαύτην πίστιν ἐν τῷ Ἰσραὴλ εὗρον· 11. λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσιν καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, 12. οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ

erit fletus et stridor dentium. 13. Et dixit Iesus centurioni : vade et sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer in illa hora.

14. Et cum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum eius iacentem et febricitantem, 15. et tetigit manum eius, et dimisit eam febris, et surrexit et ministrabat eis. 16. Vespere autem facto obtulerunt ei multos daemonia habentes et eiiciebat spiritus verbo et omnes male habentes curavit, 17. ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : ipse infirmitates nostras accepit et aegrotationes nostras portavit.

σκότος τὸ ἐξώτερον, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. 13. καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῃ· ὕπαγε, ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. καὶ ἰάθη ὁ παῖς ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

14. Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου εἶδεν τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν 15. καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς καὶ ἠγέρθη καὶ διηκόνει αὐτῷ. 16. ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς, καὶ ἐξέβαλεν τὰ πνεύματα λόγῳ καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν, 17. ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος· αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβεν καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.

In v. 2 dub lich ken rush : leprosus *quidam*. In v. 3 additur ο ις (Ιησους) in pler codd gr it syr arm Hil et in cav for car mt ox rush tol val harl; sed collocatio est varia. In v. 4 steph munus *tuum*. In v. 5 *post haec autem* cum... in b c f g q Hil dub eg lich ken rush; *quidam* centurio in dub eg lich ken. In v. 9 τασσομενος omittitur in pler codd gr f ff[1] am fuld for syr arm aeth go; addunt ℵ B it pler dub eg theod ken rush tol lich; videtur ex Luc. 7,8 huc adscitum. In v. 10 eg sequentibus se *turbis*; παρ ουδενι in B et in aliq minusc a k q gat sah cop syr aeth Aug. In v. 12 Ti εξελευσονται in ℵ*, *ibunt* in it pler; similiter syr Aug Cypr Ir; sed εκβληθησονται legitur in codd gr unc et min vulg sah cop go. Ad v. 13 addunt ℵ*C E M U X al g[1] syr aeth simile quod legitur Luc. 7,10 : et reversus est centurio in domum suam (ipsa hora) et invenit puerum (suum) sanatum. In v. 15 codd pler αυτω et k q syr go arm Or Chr et ita etiam steph hent; αυτοις *eis* in ℵ[b] M* L Δ min mul it pler syr (cu, sch) cop aeth Hi. In v. 16 spiritus *immundos* in big dub eg ept car ox ken wil rush a b c h q. In v. 16 additur *nostras* ad aegrotationes in big (mg) dub ept rush steph sixt.

Admiratio turbarum 7,28 eo quoque cernitur quod Iesum doctorem comites secutae sunt 8,1 *cum autem descendisset de monte, secutae sunt eum turbae multae*, qua sententia narratio de sermone montano concluditur (cf. 4,25 et 5,1) id quod bene advertit *S. Br.* : « in eo quod dicit *cum autem descendisset*... superioris locutionis finem facit; deinde vero gestorum ordine et tempore praetermisso ab hoc miraculo scribere inchoat ». Supra 4,23 duo assignaverat evangelista : circuibat Iesus docens et sanans; uti 5-7 doctrinam, ita nunc sanationes exponit aliquibus exemplis. De hac leprosi sanatione agitur quoque Marc. 1,40 et Luc. 5,12, ex quo manifestum fit alio tempore, ante sermonem montanum, leprosum esse sanatum. Matthaeus enim rerum ordinem, non temporis seriem sequitur. Unde iam *S. Br.* monet hanc narrationem superioribus non continuari, idque recte ex ipsa narratione sequi ostendit. Quomodo enim Christus dicere potuisset : *vide*

nemini dixeris, « si hoc miraculum inter turbas fecisset quae eum sequebantur cum de monte descendisset? neque enim unus celare potuisset quod tanta millia hominum vidissent ». Neque obstat quod dicitur v. 2 *et ecce leprosus veniens;* nam *et ecce* non necessario seriem dicit continuam (cf. 2,1; 28,2) sed excitat attentionem remque inducit quae sit consideratione digna; vide 10,10; 12,41; 13,3; 19,27; 20,18 etc. Id vero quod admirationem movere potest est quod *leprosus* audeat accedere (προσελθών), cum homines eo morbo infecti prohiberentur aliis appropinquare (cf. Lev. 13,46), immo alta voce se iuberentur immundos proclamare, ne quis accederet. Atque multo maiore admiratione digna est ipsa leprosi precatio et sanatio attactu manus Christi facta. Unde satis superque habemus quo illud *et ecce* explicemus.

Cur autem S. Matthaeus ab hac sanatione incipiat vix certo statui potest; rationes probabiles fortasse sunt: lepra erat plaga quae divinitus infligi censebatur et quae humanis remediis non poterat tolli; unde eius sanatio apta erat ad Christi divinam virtutem demonstrandam; precatio leprosi plena est fide et humilitate, quae duo apud plerosque Iudaeos desiderabantur; hoc miraculo Christus se probat sacerdotibus tamquam legatum Dei vel prophetam; simul ostendit se non solvere legem sed adimplere; vide v. 4. Leprosus magna accedit humilitate *adorabat eum*, Marc. 1,40 genu flexo dixit ei, Luc. 5,12 procidens in faciem rogavit eum; de eadem prostratione explica προσεκύνει *adorabat;* « nec perfunctorie sed multo cum fervore et ante genua eius ipsi supplicat » (*S. Chrys.*) et *Euth.* dicit προσεκύνει manifestius (φανερώτερον) exprimi apud Marcum γονυπετῶν ἦν et ita quoque de maximae reverentiae significatione accipiunt *Cai. Ians. Calm. Fil.* Vox itaque externum corporis habitum, prostrationem, dicit; quare adhibetur de reverentia hominibus vel angelis exhibita et de cultu soli Deo debito (cf. Matth. 18,26. Act. 10,25. Ioan. 4,21 etc. — Gen. 23,7 etc. 33,3; 37,8). Quo igitur animo leprosus censendus erit procidisse coram Christo? Id colligendum est ex petitione : *Domine, si vis, potes me mundare;* ipsa allocutio est messiana (cf. 7,22. Ioan. 13,13); in sola eius voluntate contineri sanationem testatur; « curandi illum dominum esse et potestatem eius summam testificatur » (*S. Chrys.*); unde ab eo divinam in Iesu agnosci virtutem existimant *Euth. op. imp. Br. Mald. Lap. Lamy, Reischl, Schanz;* alii eum profiteri Iesum ut Messiam vel prophetam (cf. *Arn. Schegg*), vel tamquam prophetam aut Deum (*Salm.*); alii negant eum agnovisse in Iesu Deum, quamvis concedant eum magnificam de Iesu habuisse opinionem (*Ians.*). Atque profecto dicendum erit cum *Bar.* si verum est Deum a leproso creditum esse Iesum, id peculiari Dei auxilio esse factum.

Verba eius maximam spirant modestiam, humilitatem, submissionem, cum omnia Domini voluntati relinquant; simul plenam fidem eius potentiae exprimunt; « qui voluntatem rogat, de virtute non dubitat » (*S. Hier.*).

Christus autem quod a leproso dictum est confirmat et roborat (*S. Chrys.*) : *et extendens Iesus manum tetigit eum dicens : volo, mundare;* in *volo* ostendit pietatis clementiam, in *mundare* maiestatis suae potentiam, quia ipse dixit et facta sunt (*Bed.*). Et merito monet *S. Chrys.* quantum intercedat discrimen inter apostolos et Christum; illi enim dicebant : quid nobis attenditis quasi propria virtute vel potestate fecerimus hunc ambulare (Act. 3,12), Christus vero soli sibi virtutem attribuit. Cur autem manum extenderit eumque tetigerit, aliqui explicant, ut ostenderet se esse supra legem (*S. Chrys. Euth. Pasch. Thom. Cai. Ians.*); lege enim idem prohibebatur. Melius alii intelligunt Christum ostendere virtutem humanae naturae suae, cuius attactu immundities purgetur (*Theoph. Cai. Salm. Ians. Coleridge* V p. 48); habetur itaque, uti in sacramentis (*S. Thom.*), signum externum verbis coniunctum. Fidei documenta quae inde colligi vel confirmari possint haec *Beda* aliique notant : *volo* propter Photinum dicit, *mundare,* imperat propter Arium, *tangit* propter Manichaeum. Extendente manum Domino statim lepra fugit (*S. Hier.*) *et confestim mundata est lepra eius;* id quod aliqui ita concipiunt, ut lepra iam fugerit antequam manus Domini leprosum tangeret (*S. Pasch. Br.*).

Discimus autem ex Marco 1,45 cur Iesus ei mandaverit v. 4 *vide, nemini dixeris,* voluit quippe Christus turbulentam illam populi commotionem reprimere et evitare. Si itaque periculum aderat ne populi exspectatio regni temporalis messiani foveretur, Christus se a turbis recipiebat in loca deserta, miracula propagari vetabat, uti fugit in montem ipse solus, cum eum regem facere vellet populus (Ioan. 6,15). Aliae quoque rationes afferri solent; frequenter docent Christum dare exemplum humilitatis et laudis hominum vitatae (*S. Chrys. Theoph. Euth. Br. Thom. Dion. Cai. Salm. Bar.*); tali mandato moneri eum qui beneficium acceperit, ut longe ab hominum consortio secum coram Deo gratiam acceptam perpendat (*Schegg*); alii id solum iniungi opinantur, ne quid dicat ulli antequam a sacerdote mundus sit declaratus (*op. imp. Mald. Weiss*). Id quod modo loquendi *sed vade, ostende te* hoc loco commendari posset, nisi ex Marco 1,45 et aliis eiusmodi prohibitionibus 16,20. Marc. 5,43; 7,24; 8,26 aliud esset concludendum.

Lex mosaica non abolita est nisi morte Christi (cf. 27,51. Rom. 7,4. Gal. 2,19). Quare Christus ex praecepto Lev. 14,2 dicit ei : *ostende*

te sacerdoti et offer munus quod praecepit Moyses in testimonium illis. Iubet itaque legem servari; « tantum abest, inquit, ut pugnem vel cum Moyse vel cum sacerdotibus, ut eos qui a me beneficio affecti sunt mittam qui illis obtemperent » (*S. Chrys.*). Cum iubeatur sacerdoti se sistere ut ab eo sanatio et mundatio legitime agnoscatur, id quod additur *in testimonium illis* videtur referri debere ad sacerdotes; nam de alio hominum ordine non fit mentio. Quod aliqui explicant, ut populo constet de eius sanatione (*Arn. Schanz, Fil. Keil, Weiss*), videtur laborare duplici defectu. De populo non est sermo; ergo durum est *illis* ita exponere; dein si nil aliud dicere voluisset Christus, rem dixisset satis inutilem. Sanatio enim leprosi populo multo magis constabat ex ipsius aspectu et plerisque solum eo innotescere potuit, quia paucissimi eum viderunt offerentem munus in templo. Sed Christus graviter addit *in testimonium illis;* leprosus verbo Iesu sanatus — et certe quomodo sanatus esset debuit sacerdotibus exponere — vivum est et efficax testimonium Iesum esse prophetam qui a Deo tamquam talis signo patrato est declaratus et populo datus, Iesum esse revera fortiorem illum quem post se venturum esse Ioannes baptista praedixit (Ioan. 1,15. 27. 30), cui itaque iam ex lege Deut. 18,15 seq. omnes dicto audientes esse debent. Habent igitur in eo signo post Ioannis praedicationem documentum certum de Iesu Messia, quod si repudiaverint, haec sanatio erit in testimonium contra eos, in testimonium perversitatis et contumaciae eorum. Qui enim plagam illam quae censebatur divinitus inflicta uno verbo sanat, certe habet Dei testimonium pro se; idque etiam magis valet, si ratio muneris prophetici in theocratia vetere consideratur et annuntiatio Ioannis praecursoris omnibus nota perpenditur. Quare eo iam signo sacerdotes redduntur inexcusabiles, si hunc Dei legatum, prophetam, Messiam Iesum audire detrectant. Mittit illis Iesus quo moneantur; habent testimonium quod agnoscere debent, quod ignorare vel repudiare nequeunt. Hic sensus quem plerique similiter tradunt (cf. *Hil. Hier. Chrys. Bed. Pasch. Thom. Dion. Cai. Mald. Lap. Grimm*) dignus est gravibus illis verbis *in testimonium illis,* quae sane non solum ad hoc adduntur, ut munditiem esse leproso restitutam testentur (*Reischl*) vel ut Iesum esse observantem legis demonstrent, qua explicatione *Theoph. Euth. Ed.* contenti sunt.

Explicationem propositam maxime conducere ad id quod Matthaeus intendit non eget ulteriore declaratione; confirmatur autem narratione quoque subiuncta, qua denuo ostenditur Iudaeos excusari non posse si non credant et hac sua infidelitate demum exclusum iri a regno Dei. Etiam apud Lucam 7,1 Christus sermone habito intrat

Capharnaum et servum centurionis sanat. Apud utrumque evangelistam unum eundemque eventum narrari fere omnes statuunt, idque satis est evidens cum omnia ad amussim inter se congruant, unum si exceperis; Matthaeus enim scribit ipsum centurionem ad Iesum accessisse eique esse locutum, Lucas vero ab eo seniores Iudaeorum et amicos esse ad Christum missos qui ipsius nomine eum rogarent. Sed hoc discrimen diluitur haud operose. Plerique dicunt Matthaeum brevitati studentem in recensendis miraculis id tribuere centurioni quod eius mandato et nomine alii fecerunt et dixerunt secundum tritum illud : quod quis per alios facit ipse fecisse censetur. Quare haud immerito dicit *S. Aug.* (de cons. evang. 2,20. 49; *M.* 34,1101) vulgo etiam intelligi posse Matthaeum per alios facto accessu centurionis ad Dominum dicere voluisse compendio : accessit ad eum centurio. At alia quoque explanatio dari potest forte haud improbabilis, quam *S. Chrys. Euth. Lap. Calm. Fil.* indicant, ipsum quoque centurionem obviam isse Christo, cum is etiam post legationem amicorum in via pergeret. Dein qui per amicos Christum precatur decet ut data opportunitate ipsum adeat eumque per se salutet. Quaré nihil obstare videtur quominus dicamus centurionem post amicos accessisse ad Christum honorandum. — Uti in leproso populum iudaicum, ita in centurione gentili gentes repraesentari et Christum utrisque sua beneficia praestare velle merito adnotant; ita quoque evangelium annuntiandum erat Iudaeo primum et Graeco (Rom. 1,16); « et bene quidem lepra sanatur in Iudaeo, paralysis vero in gentili; nam iudaicus populus veluti lepra laborabat, quod ex parte sanus esset, ex parte languidus; gentilis vero populus veluti paralysi laborabat, lecto decumbens et iam proximus morti, quia nihil in eo sanum, sed omnia aegrota erant et dissoluta » (*Ians.*).

Centurio cum esset in Capharnaum, Galilaeae urbe (cf. 4,13) militabat Herodi tetrarchae, cui Galilaea obtigerat (Luc. 3,1). Eum fuisse gentilem, i. e. non Iudaeum natione sequitur ex v. 10 et ex modo quo Iudaei apud Lucam loquuntur : diligit enim gentem *nostram*. Eum autem fuisse cultorem veri Dei et fortasse proselytum eo colligi potest quia apud Lucam seniores Iudaeorum Christum rogant, ut ad eum se conferat; id quod eos facturos esse vix credi potest, si fuisset idololatra, cum Iudaei consortium gentilium cultorum idolorum maxime abhorrerent. Rogat Dominum pro puero suo i. e. pro servo; nam apud Lucam vocatur δοῦλος et παῖς apud Matth. eandem potest habere significationem, uti elucet ex 12,18 et 14,2; praeterea apud LXX haud raro παῖς ponitur pro hebr. עבד, pro servo vel famulo; similiter Hebraeis נער, Latinis *puer* est servus vel famulus; *iacet para-*

lyticus, βέβληται prostratus iacet laborans nervorum resolutione vel remissione, magnis vexatus doloribus, immo (secundum Lucam) iam morti proximus. Centurio rem exponit, nullam addit precationem, quae tamen ipsa allocutione *Domine* et rei narratione continetur; scil. iam novit ex beneficiis in Capharnaum et in vicinia praestitis benignitatem Christi et insuper modestiae est et humilitatis rem Domino relinquere, reverentiae quoque quae decet inferiorem paucis uti verbis neque longiore obsecratione aures onerare. Haud incongrue monent auctor *op. imp. Bed. Pasch.* habere dominos quod imitentur in centurione, curam scil. et misericordiam de subditis; habere servos in servo quod aemulentur; « secundum dilectionem domini mensurate fidem servi » (*op. imp.*).

Christus benigne postulationi tacite annuit v. 7 *ego veniam et curabo eum;* « quod nusquam fecerat hic fecit; cum enim ubique supplicantium voluntatem sequeretur, hic prosilit nec se curaturum tantum sed domum quoque venturum pollicetur. Id vero facit, ut centurionis virtutem discamus » (*S. Chrys. Euth.*). Qui itaque est scrutator cordium, dedit centurioni opportunitatem, ut ad Iudaeorum confusionem et nostram aperiret quantae esset fidei, quantae humilitatis. Similiter egit cum muliere phoenissa, ut dilatione beneficii et increpatione eius emineret animi demissio (Marc. 7,26 seq.). Perpendunt etiam, cur hoc loco adeo prompte se venturum dicat non rogatus qui rogatus ut veniret noluit ire ad filium reguli (Ioan. 4, 47 seq.); « noluit ire ne in reguli filio videretur magis divitiis detulisse; hic ipse perrexit, ne videretur in centurionis famulo conditionem despexisse servilem »(*S. Ambr.* in Luc. lib. 5 n. 84; *M.* 15,1659) et similiter *op. imp. Pasch. Ians.*

Centurio autem et summam manifestat animi demissionem et fidem incomparabilem, cum credat Dominum absentem solo suo imperio posse servo restituere sanitatem : *Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo et sanabitur puer meus;* eximiam ostendit humilitatem, qua etiam patet quanta Domini reverentia sit imbutus; se scil. peccatorem profitetur, Dominum vero sanctissimum; unde loquitur simili modo Simon Petrus : exi a me quia homo peccator sum, Domine (Luc. 5,8). Quae humilitas, reverentia, fides in homine gentili, in milite, eo maiore admiratione digna est, si comparetur cum superbia doctorum legis, cum eorum in Iesum contemptu et persecutionibus. Quare in documentum perenne et monumentum gloriae haec verba centurionis in sacra liturgia per orbem catholicum continuo celebrantur. — Sufficere autem imperium Christi et nutum voluntatis probat argumento a minore ad maius v. 9 *nam*

et ego homo sum sub potestate constitutus, non solum principis tetrarchae, verum etiam ducis militum et tribuni, et tamen qui mihi, homini inferioris dignitatis, subditi sunt prompte mandatis meis obediunt; ita milites mei et servi : *et dico huic vade, et vadit, et alii veni, et venit, et servo meo fac hoc, et facit;* quanto igitur magis Domine, cui cuncta sunt subiecta, cuncta tuo imperio obsequentur? Unde autem gentili *talis* fides? Animum gerebat simplicem et pium quem descriptum habes Luc. 7,5 [1]; audierat de variis miraculis a Christo patratis, de filio reguli ab absente uno verbo sanato (Ioan. 4,50), de daemone in synagoga ab eo expulso (Luc. 4,33), de socru Petri sanata et de plurimis illis sanationibus eodem die vespere factis (Luc. 4,39-41). Quae cum in Capharnaum acta essent, centurio vix poterat ignorare; nam « divulgabatur fama de illo in omnem locum regionis... perambulabat autem magis sermo de illo » Luc. 4,37; 5,15. Ex hisce itaque adiutus gratia Dei sublimem illam de Christi dominio et potestate in omnes morbos notionem hausit et summam illam reverentiam qua se indignum reputaret in cuius domum Christus intraret. Quod autem gentilis didicerat ex Christi operibus, id discere et intelligere illi negligebant qui legis Dei doctrina eruditi, a Ioanne baptista de Messia proxime venturo edocti testes pariter erant operum talium qualia nemo unquam hominum fecerat.

Quare Christus merito miratur et fidem centurionis et illorum tarditatem v. 10 *audiens autem Iesus miratus est et sequentibus se dixit : amen dico vobis, non inveni tantam fidem in Israel!* admiratio oritur in nobis ex eo quod aliquid novi et insoliti et incogniti videmus aut audimus; talis admiratio in Christo exsistere non potuit, cum etiam ut homo omnia cognosceret antequam fierent. Poterat autem fieri in eo aliqua admiratio ex illa scientia quam experimentalem theologi vocant, qua scil. per intuitum cernitur et sensibus percipitur id quod per speculationem iam antea notum erat, « quemadmodum astrologus eclipsin theorice notam experientia deprehendit » et de ea gaudium percipit eamque cum delectatione aspicit (*Salm. Lap. Bar.*). Praeterea cum Christus ad fidem centurionis commendandam in modum admirantis vultum componeret et fortasse aliis quoque signis exterioribus et insuper verbis fidem centurionis admiratione dignam declararet, merito dici potuit *miratus est.* Sunt etenim verba eius talia qualia is edere solet qui admiratur *amen,* vere, profecto, *dico vobis,* tamquam rem miram omnibus vult innotescere, se ex eo quo tempus praedicationis inceperit (*Fab. Cai. Lap. Bar.*) in nullo ex

1. Cernuntur in Tell Hum (Capharnaum) ruinae synagogae satis magnificae quae censetur eadem quam centurio Iudaeis aedificavit; vide *Guérin*, Galilée I p. 229; *Ed.* I p. 546.

Israel tantam invenisse fidem; nemo scil. ex Israel a Christo tanta fide sanationem petiit quanta hic petiit centurio (*Tost. Bar.*); ergo eousque nemo occurrerat Christo qui tanta fide beneficium sanitatis postularet et adeo sublimem de Christi potentia notionem haberet.

Alii autem explicant Iesum revera non esse miratum, sed dici solummodo ut nos miraremur et quod ad modum hominis mirantis locutus sit. In quam sententiam *S. Aug.* concedere videtur scribens : « quisquis miratur, profecto secundum consuetudinem qua homines loquuntur inopinatum atque improvisum sibi esse significat quod miratur; sed Iesus qui omnia praesciebat quod mirandum aliis commendabat mirando laudabat » (contra adversarium legis et proph. 1,7; *M.* 42,609) et alibi : « admiratio revera de rebus insperatis nasci solet... quod enim miratur Dominus noster, nobis mirandum esse significat quibus adhuc est opus sic moveri; omnes ergo tales motus eius non perturbati animi sunt signa, sed docentis magistri » (de Genesi contra Manich. 1,8. 14; *M.* 34, 180). Atque *Mald.* quidem illam explicationem ex scientia experimentali petitam non probat; « experientia, inquit, non potest admirationem afferre iis qui quidquid experiuntur animo praesumpserunt, cuiusmodi Christum fuisse certum est »; quare putat Christum mirari dici, sicut irasci dicatur Deus; « non quod revera irascatur, sed quod puniat quod homines irati facere solent, sic Christus miratus dicitur, non quod miratus, sed quod ad modum mirantis hominis locutus sit ». At communiter tamen duce S. Thoma docent theologi in Christo ex scientia experimentali admirationem fuisse non solum externam, sed etiam internam (cf. *S. Thom.* 3 qu. 15 art. 8; *Cai. Suarez*, de Incarnatione, disp. 34 sect. 3 ad art. S. Th.); neque enim Christus, ut ait *Bar.*, se admirari finxit; vide Tost. qu. 34 in cap. 8.

Cum Christus dicat *non inveni* etc. certe comparatio non fit cum fide patriarcharum Abraham etc. neque cum fide Ioannis baptistae, beatissimae Virginis, sed comparatio declaranda est ex rei adiunctis; ergo ab incepta Christi praedicatione qua *populi* fidem in se excitare studebat et ratione habita eorum qui eousque ad Christum accesserant aliquid beneficii postulantes. Quare etiam quaestionem quam aliqui operose agitabant mittere possumus, sitne fides centurionis maior fide apostolorum, Magdalenae, Marthae etc. Advertit *Tostatus* qu. 35 in cap. 8 : « quando profertur aliquod dictum generaliter affirmative vel negative, extenditur solum ad personas communes de quibus potest dari aliquod verum generaliter eo quod illae habent unum modum vel aequalem vitae et perfectionis ». Quare etiam omitti potest aliorum explicatio fidem centurionis laudari solum *proportionaliter*, quia scil. parva fides in homine gentili maior videatur quam magna in Israelita, sicuti parva scientia in puero magis laudatur quam eadem in viro; « in modico sermone sapientiae rusticus plus laudatur quam in magno philosophus; quoniam rusticum dicere aliquid sapienter magnum est, philosophum autem dicere sapienter non est mirum » (*op. imp.*); vide quoque *Salm.* tom. 6 tract. 22, *Ians. Bar.*

Centurionis fides praeludium quoddam fuit ac specimen fidei gentium; unde Christus huius fidei occasione incipit disserere de gentium vocatione et Iudaeorum reiectione (*Fab. Dion. Ians. Grimm* III p. 132) v. 11 *dico autem vobis quod multi ab oriente et occidente venient* i. e. ab omnibus terrae plagis, e regionibus gentium, ergo gentiles, *et recumbent cum Abraham, Isaac et Iacob in regno coelorum;* cum epulae sacrificales sint pignus quoddam amicitiae divinae, ad quas epulas Deus amicos adhibet iisque de suis communicat bonis, etiam regnum coelorum, beatitas coelestis et summa illa bonorum divinorum in beatos effusio saepe per convivium describitur; cf. Is. 25,6. Ps. 35,6; atque eadem imagine pharisaeos quoque regnum coelorum concepisse elucet Luc. 14,15 : quidam de simul discumbentibus dixit: beatus qui manducabit panem in regno Dei; eadem comparatione utitur Christus 22,1. Luc. 14,16; cf. Apoc. 19,9. 17. Deus se vocabat Deum Abraham etc.; ea appellatione indicavit foedus illud cum patriarchis initum non circumscribi vitae temporalis limitibus, verum protendi in beatam aeternitatem; quare patriarchae illi ad mensam coelestem quasi praesidere dicuntur; gentiles autem fide praestantes tamquam veri filii Abraham declarantur, qui socii effecti sint radicis et pinguedinis olivae (Rom. 11,17), dum rami aliqui olivae fracti sunt et excisi propter incredulitatem.

Quam excisionem Christus quoque minatur et praedicit v. 12 *filii autem regni,* qui in regno Dei, in theocratia vetere nati et circumcisione foederi Dei consecrati sunt, qui sunt naturales rami olivae (Rom. 11,21) et quibus eloquia Dei credita sunt et primo ac praecipuo quodam iure salus offertur messiana, *eiicientur in tenebras exteriores; ibi erit fletus et stridor dentium;* agitur hoc loco de regno coelorum sub figura convivii vel coenae; conviviales autem coenae vespere instrui solebant (cf. 1 Thess. 5,7) et copioso taedarum ac lampadum lumine celebrari; qui igitur in coenaculo sunt in magno sunt lumine; qui extra versantur in tenebris; ideo qui ex regno coelorum extruduntur, in tenebras exteriores eiici dicuntur (*Mald. Lap. Lamy, Calm. Arn. Reischl, Schanz, Fil.*). Eadem coenae comparatio et eiectio ex coenaculo in tenebras legitur 22,13. Praeterea cum Deus sit lux et apparitiones divinae et angelicae multa cum luce et magno splendore fieri soleant et lux generatim symbolum sit felicitatis, gloriae, beatitatis, etiam regnum coelorum tamquam regnum lucis ac splendoris concipitur; quare regio extra illud regio est tenebrarum densissimarum, qua metaphora summa miseria et ingentes calamitates designari solent. Declaratur itaque in eiectione et in tenebris *poena damni,* privatio omnis lucis i. e. omnis beatitatis quae in se iam est poena gravissima

i. e. caligo densissima. Ad eam insuper accedit *fletus et stridor dentium*, dolor summus animi de bono amisso, furor, terror, desperatio. En, qualis ruina instet illi qui Christo non adhaereat aedificans domum suam super arenam (7,26). Ex hisce quoque verbis aliqui colligunt doctrinam de resurrectione; « si fletus oculorum est et stridor dentium ossa demonstrat, vera est ergo corporum et eorundem membrorum quae ceciderant resurrectio » (*S. Hier.* et sim. *Bed. Pasch. Thom. Ians.*); ad quam rem notat *Mald.* : « an autem fletus et stridor dentium verus futurus sit, an per haec duo maxima illa inferni supplicia per metaphoram declarentur, nihil ausim in unam vel alteram partem affirmare; malim tamen verum fletum et stridorem quam metaphoricum et quia ita Hieronymus sentit... et quia quod proprie interpretari possumus per figuram interpretari incredulorum hominum est et quasi fidei diverticula quaerentium ». Alii tamen contenti sunt explicare generatim de poenis sensibilibus, negant quoque in inferno fore fletum lacrimarum (*Tost.* qu. 38 in cap. 8, *Cai. Ians. Lap.*). Sufficit itaque prior acceptio de diris suppliciis et horrore atque indignatione summa.

Paucis verbis, at gravissimis, docuit Christus quid fidelibus, quid infidelibus obventurum esset, et duos illos adumbravit status sempiternos ex quibus alterutrum eligere unusquisque debebit. Quare ipsa haec narratio facta est doctrina, quam doctrinam absolvit dicens centurioni : *vade et sicut credidisti fiat tibi;* hisce enim et fidem laudat centurionis et dicit eum fide sua promeruisse favorem illum et miraculum et se ostendit talis esse potestatis qualem centurio asseruerat (*Tost.* qu. 39); *et sanatus est puer in illa hora;* eodem scil. momento quo Christus illud *fiat* pronuntiavit; sunt enim verba Christi efficacia : dixit et facta sunt. En, quam efficax sit fides ad impetrandum; sed est ipsa quoque fides mensura doni : *sicut* credidisti fiat; vide Iac. 1,6 : postulet in fide nihil haesitans, qui enim haesitat... non aestimet homo ille quod accipiat aliquid a Domino.

Adiungit evangelista aliam sanationem quae occasio erat, ut Iesus sese manifestaret praeditum potentia sanandi omne morborum genus; elucet itaque in eo et potentia summa et benevolentia; unde in se exprimit imaginem Messiae ab Isaia descriptam; v. 14 *et cum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum eius iacentem et febricitantem;* ex S. Marco 1,29 et Luca 4,38 discimus id evenisse mox post Christi reditum in Galilaeam (cf. Ioan. 4,3) in Capharnaum in die sabbati, postquam in synagoga spiritum immundum eiecit. Egressus ex synagoga se contulit in domum Petri, quae domus apud Marcum Simonis et Andreae (fratris Petri) vocatur. Cum Bethsaida appelletur civitas

Petri et Andreae (Ioan. 1,44) et hic de domo Petri mentio sit, putarunt aliqui (*Mald.*) haec non in Capharnaum, sed in Bethsaida acta esse. Id vero narrationi apud Marcum 1,33 contradicit, quo loco civitas non potest intelligi ex oratione contexta nisi Capharnaum. Alii offenduntur eo quod Petrus oriundus ex Bethsaida domum habere dicitur in Capharnaum. Sed quid mirum? cum socrus ibi degeret, erat fortasse domus quae ei ex matrimonio inito contigerat, vel quam simul cum Andrea fratre piscatus et commercii causa in urbe acquisierat. Quaerunt alii, quomodo domus Petri conciliari possit cum eius verbis : ecce nos reliquimus omnia; unde censent vocari domum eius non quia tum eius fuerit, sed quia olim fuisset vel quia olim eius patris domus fuisset (*Mald.*). Sed adverti debet non statim ab initio apostolos *omnia* reliquisse; haec autem evenisse priusquam omnia relinquerent (Luc. 5,11); Marc. 1,18 et Matth. 4,20 dicuntur solum relictis retibus secuti esse Dominum (si quidem ea narratio censeatur alia ab Luc. 5) et quid hoc non significet apparet ex eo quia postmodum Luc. 5 iterum retia habent et navim. Quare planis evangelistae verbis standum est.

Divertit autem Iesus in domum Petri, ut discipulum honoraret (*S. Thom.*), non in domum opulentiorem alicuius divitis, ut contemptum pompae et paupertatis amorem exemplo doceret (*Tost.*). Et venit ad hoc ut aegrotantem sanaret; « mira Dei dispensatio, qui etiam non quaerentes se quaerit et non valentes ad se venire ad eos clementer venit, quia si non ille ad nos prior venisset, nunquam ad eum redire potuissemus » (*Pasch.*). Erat autem socrus *febricitans,* Luc. 4,38 tenebatur magnis febribus πυρετῷ μεγάλῳ; gravi igitur morbo, febri ardenti decumbebat; v. 15 *et tetigit manum eius et dimisit eam febris,* alii narrant Dominum esse rogatum pro illa; « hic autem illud tacuit; in qua re tamen nulla est discrepantia, sed aliud est brevitatis, aliud plenioris narrationis » (*S. Chrys.*). Tangit manum, ut sacra sua humanitate morbum pelli significet; adhibet signum externum, cui etiam ex Luca (imperavit febri) accedit verbum; eodem ritu instituit sacramenta Ecclesiae : accedit verbum ad elementum (signum externum) et fit sacramentum. Perfecta sanatio momento facta et animus gratus sanatae describitur : *et surrexit et ministrabat eis; eis* explicatur ex Marc. 1,29. Notat *S. Chrys. :* « scitis cessante febri multo tempore opus esse, ut aegri in pristinam valetudinem restituantur; sed tunc omnia simul facta sunt » et idem advertit *S. Hier. :* « natura hominum istiusmodi est, ut post febrem magis lassescant corpora et incipiente sanitate aegrotationis mala sentiant; verum sanitas quae confertur a Domino totum simul reddit ». Eo quod *ministrabat,* sa-

nitas subito et plene restituta, epitasis fortitudinis (*S. Hier.*) indicatur. Vires restitutas servitio Domini consecrat et profecto quo alio modo melius ac beatius impendi possent?

Re in synagoga acta (de qua alii referunt) et hoc miraculo maxima hominum exspectatio est excitata. Dominum adeo potentem et benignum didicerunt. Quare *vespere facto,* cum scil. sabbatum transisset (Iudaei enim diem a vespera incipiebant) *obtulerunt ei multos daemonia habentes et eiiciebat spiritus verbo et omnes male habentes curavit;* quantus hominum concursus factus sit, oculis plane subiicit Marcus scribens : et erat omnis civitas congregata ad ianuam (1,33). In hac multitudine aegrotorum quot et quantae sint miseriae vitae humanae cernimus depictum; at cernimus quoque Iesum, verum medicum et salvatorem, inter eos versantem, benigne eos solantem et impositione manuum eos sanantem (Luc. 4,40) et imperio suo daemones eiicientem. Nihil itaque neque in morbis neque in daemonibus eius potestati non est subiectum. Unde Iudaeis qui historiam sacram et mira prophetarum gesta norunt innotescere debebat hic esse plus quam prophetam; tale enim imperium nemo unquam exercuit; nemo solo nutu suae voluntatis et in rerum naturas et in daemones dominatus est. Quis igitur ille est et unde ei talis potestas interminata?

Ei quaestioni respondet evangelista docens quid ex illis curationibus omnis generis colligi potuerit ac debuerit v. 17 *ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam : ipse infirmitates nostras accepit et aegrotationes nostras portavit;* Is. 53,4; verba recitantur non secundum versionem graecam (hic peccata nostra portat φέρει et pro nobis dolet ὀδυνᾶται) sed secundum textum hebraicum; accepit ἔλαβε נָשָׂא. Sensus e verbis et oratione contexta apud prophetam est : ipse in se assumpsit ac gestavit nostros morbos et dolores i. e. dolores, poenas, castigationes quas nos meruimus et quas nos portare et exsolvere merito debueramus, ipse in se assumpsit ac luit et ita pro nobis expiavit. Evangelista igitur reddit rationem intimam cur Christus mala illa ex peccato orta auferre et sanare possit, quia scil. ille est qui ipsa peccata, fontes malorum, sua expiatione et satisfactione aufert. Sanationes illae omnis generis itaque eum demonstrant qui ipsa peccata expiat et quia Christus revera pro peccatis satisfactionem abundantem praestat, ideo etiam potestatem habet auferendi et sanandi ea quae ex peccato nata sunt; « nam si mors quae caput est omnium ex peccato originem occasionemque habuit, multo magis aegritudines hinc ortae sunt » (*S. Chrys.*). Ergo impletur in sanationibus Christi id quod Isaias praedixit, quia ibi habetur effectus unus qui oritur ex Christi satisfactione tamquam ex causa. Satisfecit autem in humana

natura et ope eius; quare etiam per humanam naturam, tactu, impositione manuum, verbo, sanat. Ceterum de hoc loco etiam pluribus egi ad Is. 53,4 (Comment. in Is. II p. 301 seq.). Explicatione data patet evangelistam verba prophetae neque accommodare solum neque sensu alio ac prophetam accipere neque sua argumentatione sensum statuere duplicem litteralem.

b) Conditiones discipulatus 8, 18-22.

8,18. Videns autem Iesus turbas multas circum se iussit ire trans fretum, 19. et accedens unus scriba ait illi : Magister, sequar te quocumque ieris. 20. Et dicit ei Iesus : vulpes foveas habent et volucres coeli nidos; filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.

21. Alius autem de discipulis eius ait illi : Domine permitte me primum ire et sepelire patrem meum. 22. Iesus autem ait illi : sequere me et dimitte mortuos sepelire mortuos suos.

8,18. Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὄχλον περὶ αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν, 19. καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ. διδάσκαλε ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ. 20. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσιν καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

21. Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν εἶπεν αὐτῷ. κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου. 22. ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτῷ· ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

In v. 18 B legit οχλον; at codd gr pler it pler vulg πολλους οχλους; ℵ * cop οχλους; paucissimi πολυν οχλον. Lectio in B orta videtur ratione habita versus 16. In v. 20 volucribus dantur *tabernacula* in big dub ept lich ox harl; additur *ubi requiescant* in fuld rush eg ken tol a b c h q; fortasse tres versiones unius vocis κατασκηνωσεις subsunt istis lectionibus : nidos, tabernacula, ubi requiescant.

Uti iam ad 8,4 vidimus, Christus maiorem populi concitationem vult evitari ne ullo pacto eius exspectationi regni temporalis favere videatur. Quare si eiusmodi agitationes in magno hominum concursu suspicandae erant, sese subtrahere et in locum desertum vel saltem quietiorem se solet recipere. Id hoc quoque loco Matthaeus ostendit v. 18 *videns autem Iesus turbas multas circum se iussit ire trans fretum* i. e. in ripam lacus Genesareth alteram, orientalem. Verum quoque est et alteri rationi satis cognatum quod *S. Chrys. Euth. Theoph.* dicunt Christum discessisse propter Iudaeorum invidiam; addunt quoque ut nos doceret nihil esse ad ostentationem agendum; alii in ipsis turbis, earum impetu, earum studio ac cupiditate nova et mira videndi causam reponunt (*Arn.*); sed ratio prior cum *Bisp. Schanz, Fil.* est praeferenda. Cum itaque Christus a turbis recederet, ut in naviculam sese conferret, accedit *unus scriba*, εἷς i. e. unus aliquis (εἷς τις explicat *S. Chrys.*); ponitur itaque εἷς eo modo quo haud raro aramaice חד adhibetur; et *ait illi : magister*, rabbi, quo nomine

pharisaei quoque Iesum compellabant (9,11; 12,38; 22,16 etc.); forte *scriba* voluit propter suum munus efferre et laudare in Christo doctrinam legisque peritiam; *sequar te quocumque ieris*. Cum in Christi miraculis maxima manifestaretur potentia et hominum admiratio excitaretur, res magni emolumenti videri multis debuit esse in Christi comitatu. Quid enim apud talem doctorem non potuit exspectari? Verum ut etiam ea in re omnis spes divitiarum et laudis et rationes solum humanae et vanae statim excludantur, evangelista exemplis duobus docet quae sint conditiones sequendi Christum, a quo sit recedendum, ut ait *Alb.*, et cui sit sincere et omnino adhaerendum.

Rem plane similem narrat Lucas 9,57 factam eo tempore quo Christus praedicationi in Galilaea iam finem imponit. Unde quaeri potest, utrius narratio veram praebeat temporis rationem. Si putaveris unum eundemque eventum apud utrumque describi, cum plerisque Lucae debebis adstipulari. Sed mihi tamen dubium est sitne idem apud utrumque eventus. Matthaeus enim hanc narrationem ita arcte interserit et connectit navigationi in regionem Gerasenorum, ut ab eo loco et tempore nequeat avelli. Nam postquam dixit *iussit ire* εἰς τὸ πέραν, pergit *et accedens* etc. et ea re narrata iterum scribit v. 23 et ascendente eo in naviculam. Quare si verbis et modo narrandi non pene omnem vim et significationem abstuleris fateri debebis, id evenisse in via ad naviculam, cum Iesus iam proposuisset in regionem Gerasenorum transfretare. Cur enim Matthaeus narrationem in v. 18 inceptam interrumpat et aliam inserat, alia ratio reddi non potest nisi quia ita evenit. Ne dixeris Matthaeum seriem rerum gestarum non sequi ex ordine temporis. Id quidem utut verum est tamen non explicat cur inceptam narrationem v. 18 interrumpat et demum insertione facta ad eam redeat v. 23. Si exemplum legeretur ante v. 18, facile concedi posset esse eadem quae Lucas 9,57 narrat. Unde (nisi sit error quidam in ordine versuum, qui essent collocandi ita v. 19-22. 18. 23) de alio apud Matthaeum sermonem fieri existimo. Id autem esse omnino improbabile, dici nequit. Cur enim per tres illos vitae publicae annos fieri non potuisset, ut duo cupiditate emolumenti allecti se Christo offerrent discipulos, quibus idem daret responsum quod v. 20 legimus? Christum saepius eadem dixisse supra iam ostensum est. Haec interpretandi ratio cum nihil habeat a verisimili alienum praeferri debet alteri qua et obvius loquendi sensus plane relinquitur et evangelistae ineptus scribendi narrandique modus imputatur.

Iam scribam illum verba illa (sublimia in se et magnanima) ex lucri cupiditate et vanae gloriae appetitu dixisse plerique iudicant; « signorum videns magnitudinem sequi voluit salvatorem, ut lucra

ex operum miraculis quaereret » (*S. Hier.*) et unde hoc nobis patebit, quaerit *S. Chrys.* et reponit : ex responsione Christi qui non verbis loquentis sed menti respondet. Videbat enim, ut *Ians.* notat, Christum miraculis suis gratiam magnam apud populum consequi; unde putabat Christum divitias multas collecturum sicque sperabat sibi quoque aliquid lucri accessurum; regnum sperat temporale, in quo sibi praeclaram exoptat dignitatem (sim. *Euth. Theoph. Bed. Pasch. Dion. Cai. Lap. Lamy, Calm. Schanz*); at *Bar.* verisimile existimat scribam sincero animo ad Christum accessisse seque in discipulum obtulisse et Christi responsum eo spectare, non ut dolosum et lucri cupidum repellat, sed ut discipulatus difficultatem homini sequi desideranti proponat. Hoc ultimum sane dici debet. Sed eo ipso quod hanc ei difficultatem proponit, colligi potest de ea vitae ratione et de Christi paupertate illum minime cogitasse, verum prorsus aliud mente sibi finxisse. Quare videtur dici debere cum *Cai.* : ex eo quod responsio non congruit oblationi scribae, intelligimus eam congruere animo eius, et cum *Lap.* : detegit latens avaritiae ulcus in scriba; dicit ei Iesus : *vulpes foveas habent et volucres coeli nidos; filius autem hominis non habet ubi caput reclinet;* « quid me propter divitias et saeculi lucra cupis sequi, cum tantae sim paupertatis, ut ne hospitiolum quidem habeam et non meo utar tecto » (*S. Hier.*)? Paupertatem describi qua ne proprium quidem habeat habitaculum magisque rebus ad vitae commoditatem sit destitutus ipsis animalibus procul ab hominibus libertate utentibus elucet ex verbis. Quod aliqui protestantes explicant non paupertatem Christi declarari, sed vitae instabilis rationem, iam eo refutatur quia ad vitam instabilem sese obtulit dicens : sequar te *quocumque* ieris (cf. apud *Schegg*); ergo domicilio certo fixaeque sedi ille animo prompto voluit renuntiare, quare minime censeri potest Christus idem ei voluisse proponere. Ceterum in ea responsione observandam esse Christi prudentiam et modestiam bene notat *Ians.* : « ita enim manifestat se cordis eius arcana nosse ut eundem tamen non manifeste argueret, sed ipsi soli reprehensionem aperiret, ut et pudorem effugeret et si vellet corrigeretur; nec vetuit se sequi, sed tantum docuit quod sequens non inventurus esset quod quaerebat ». Cum Christus in tanta paupertate munere suo fungi vellet, iam excludebatur efficaciter spes regni temporalis, et simul manifestabatur quicumque Christi esse vellent debere animos gerere a cupiditate rebusque terrenis avulsos. Quod docuit 6,20 seq. iam in se perfectissime ostendit et a suis exigit. Plena libertate et consilio praeconcepto eum elegisse paupertatem, ex miraculis descriptis et eius potentia demonstratur. Suo enim exemplo aeque nos docere voluit ac doctrina;

propter nos egenus factus est, cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis, ait S. Paulus 2 Cor. 8,9. Evangelista autem et errorem aequalium de regno temporali destruit et causam assignat cur *tali* Messiae plurimi nolint adhaerere.

Vocat se Christus *filium hominis,* quod nomen in evangeliis sibi indit frequentissime, ut *Keil* asserit 78 vicibus vel demptis ex numero locis parallelis tamen quinquagies. Quo autem sensu se ita vocet, ipse dubitandi occasionem nobis aufert, dum verbis explicitis nos remittit ad Dan. 7,13. 14; nam : et potestatem dedit ei iudicium facere, *quia filius hominis* est (Ioan. 5,27) et : videbitis filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei et venientem in nubibus coeli (Matth. 26,64); ita respondet interrogatus sitne Christus. Est itaque ea appellatio deprompta ex Daniele 7,13. 14 : ecce cum nubibus coeli quasi *filius hominis* veniebat et usque ad antiquum dierum pervenit et dedit ei potestatem et honorem et regnum etc.; eo autem loco designari Messiam certum est et iam patet (si vaticinia messiana ante Danielem consideraveris) ex eo quod omnes populi, tribus et linguae ei dicuntur servire (vide meum Comment. in Dan. p. 196. 198. 25 seq.). Praeterea vide Matth. 16,27; 19,28; 25,31. Apoc. 1,7. Eo itaque nomine ex Danielis vaticinio assumpto se declarat Messiam, prout exponunt *Epiphanius* (haer. 57,8; *M.* 41,1008), *Theodoretus* (ad Dan. 7,13; *M.* 81,1425) et ex recentioribus *Arn. Bisp. Reischl, Schanz, Fil. Keil, Weiss, Mansel* etc. Id autem selegisse videtur quia quamvis dignitatem messianam significaret iis qui Danielis locum rite perspicerent, tamen non modo omnibus aperto eam enuntiabat ideoque ad reliquam agendi rationem plane erat accommodatum, qua scil. videmus Iesum ex una parte non aperte se profiteri Messiam ex altera parte tamen ea agere et dicere quae non poterant convenire nisi in Messiam. Apud Danielem filius hominis apparet, sicut Deus apparere solet veniens scil. in nubibus coeli (cf. Ex. 14,24; 16,10; 19,9. Num. 9,15. Deut. 31,15. Ps. 17,10; 96,2. Ez. 1,4. Nah. 1,3 vide Comment. in Dan. p. 197); quare illo nomine et eius humana natura et divina designatur. Nomen autem hoc tempore Christi revera usurpatum et intellectum esse tamquam appellationem Messiae certum est ex libro Henoch, in quo Messias saepius filius hominis vocatur et quidem in ea libri parte quae indiciis satis certis orta est ante Christum vel saltem scripta ab homine Iudaeo (cf. *Schürer,* Geschichte des jüd. Volkes im Zeitalter J. Ch. 2 ed. II p. 626). Idem ostenditur eo quod Caiphas responsionem Christi statim intellexit.

Cum itaque ex ipsis verbis Christi doceamur cur se vocaverit filium ho-

minis reliquae explicationes quae propositae sunt spectari solum possunt vel ut consectaria vel ut piae accommodationes. Exprimi ea appellatione naturam humanam utique perspicuum est; at significatio non potest ad id restringi cum *S. Aug.* (de cons. ev. 2, 1. 2; *M.* 34,1071) ut nobis commendet quid misericorditer dignatus sit esse pro nobis; scil. eum suscepisse humanam naturam. Neque filius hominis est filius Adam, ut ostendatur eum patrem hominem non habere sed per virginem ex Adamo usque genus traxisse, quae est sententia S. Gregorii nazian. (or. 30 c. 21) quam *Lap.* maxime approbat. Alii explicant filium Abrahae, filium Davidis; sed cur ὁ ἄνθρωπος potissimum eos dicat, nemo exponit. Alii in filio hominis deprehendunt perfectam hominis speciem, ita ut Christus dicatur hominum perfectissimus atque ille de quo Ps. 8,5 seq.; *Mald.* ideo putat se filium hominis vocasse Christum, ut significaret se cum in forma Dei esset exinanisse semetipsum et formam accepisse servi; *Lamy* arbitratur eo nomine designari hominem plebeium et Dominum omni modo se despectum ostendisse; alii demum opinati sunt esse circumlocutionem pro *ego.* Quae omnia iam mittenda sunt cum quis sit verus sensus et quae origo appellationis ex evangeliis indubie constet.

Non piget ex libro Henoch unum alterumve afferre exemplum; cap. 46 ita legitur : hic est filius hominis qui habet iustitiam, apud quem iustitia habitat, qui omnes thesauros absconditos revelat... hic filius hominis suscitabit reges et potentes de cubilibus suis et robustos de sedibus suis et solvet cingula robustorum et dentes comminuet peccatorum. Et reges de thronis et regnis suis expellet, quia eum neque praedicant neque laudant neque gratis animis agnoscunt, unde sibi regnum obvenerit; et faciem robustorum repudiabit et confusio operiet eos; tenebrae erunt domicilium eorum et vermes stratum eorum etc. Et cap. 48 dicitur nomen filii hominis exstitisse coram Deo ante initium creationis : ipse erit baculus iustis et sanctis, in quo nitantur ne cadant, erit lux gentium et spes eorum qui moesti sunt corde; coram eo procident eumque adorabunt omnes incolae terrae — et denuo asseritur illis diebus reges terrae iri prostratum coram ipso (vide Dillmann, Das Buch Henoch, Leipzig 1853 p. 23. 24. 136 seq.). Ex quibus etiam discimus exspectationem regni temporalis fuisse pervulgatam.

Dein quanta animi firmitate posthabitis omnibus sit vocationi divinae obsequendum, altero exemplo docetur v. 21 *alius autem de discipulis eius ait illi : Domine permitte me primum ire et sepelire patrem meum;* discipulus hic maiore reverentia Christum alloquitur quam scriba. Vult *primum,* antequam continuo sine ulla interruptione Christo adhaereat eumque sequatur, patri modo defuncto iusta persolvere; ita de patre mortuo plerique merito verba intelligunt; nam quod paucis placuit : permitte mihi curam agere patris donec moriatur (*Theoph.* in Luc. 9,59; *Cai. Bar.*) a verbis nimium recedit neque

responsioni Christi congruit et demum vim narrationis et doctrinae minueret valde. Sepultura apud Iudaeos non solebat differri; immo mos erat sepeliendi eodem die si fieri posset (cf. Act. 5,7 *Schanz*) quo quis obierat; filiis autem cura incumbebat adeo sancta, ut prae illa preces et studium legis essent negligendae (cf. *Ed.* II p. 133; ita ex tractatu talm. Berachoth 17,2 *Schoettgen* p. 90). Unde spatium temporis ille postulat omnino breve atque postulat ad rem valde piam quae filium plane deceat (cf. Gen. 25,9; 50,5. Tob. 4,3); at ne tantillum quidem morae ad funus patris curandum Christus ei petenti concedit v. 22 *Iesus autem ait illi : sequere me et dimitte mortuos sepelire mortuos suos;* vocatur ille ad vitam sublimiorem, cuius vitae auctorem Iesum cum Dominum appellet iam aliquo saltem modo agnovit; quare aequum non est, ut invitationi Christi quidquam vel per breve tempus praeferat, cum alii sint qui illud munus impleant neque ille insepultus mansurus sit (*S. Chrys.*). Ludit in voce *mortuos*. Ille corpore est mortuus; alii qui de salute per Christum oblata minime curant, qui ei credere nolunt (*S. Hil. Hier. Chrys. Schegg*), qui in peccatis vivunt (*Mald. Schanz*, *Fil.*) vel saltem curis rerum fluxarum et mortalium sunt immersi (*Cai.*), itaque qui a vita per Christum oblata alieni sunt, merito mortui vocantur. Significat igitur « proportionem, immo similitudinem inter curatores et curandos » : dimitte curam rerum mortalium iis quorum studium est circa mortalia; tuum autem studium sit circa aeterna.

Quo animo censendus est iuvenis id rogasse? *Lamy, Schegg* eum accusant quod moras nectere voluerit et speciem quandam praetenderit, ut se a Christo subtraheret; alii, ut *S. Chrys. Euth. Bed. Thom.*, iuvenem pietatis causa petiisse dicunt eumque potius laudant quod pro re tam necessaria Iesum rogaverit neque sponte abierit; « non discipulatum respuit sed expleta primum paterni funeris pietate liberior hunc assequi desiderat » (*Bed.*). Atque hoc videtur dicendum. Nam verba Christi *sequere me, dimitte,* vix censeri possunt caruisse effectu; si enim adeo graviter iussit etiam vires dedit ad impletionem; neque tamen supponi potest Christum ad se vocasse eum qui simulatione usus et falsam causam praetendens omnino recedere in animo habuerit, qui igitur proprie Christum vocantem decipere studuerit. Neque opponi potest exemplum iuvenis divitis; hunc enim Christus non absolute et efficaciter vocavit, sed : si *vis* perfectus esse, vade, vende quae habes etc. (Matth. 19,21). Similem dilationem Eliseum postulasse 3 Reg. 19,20 *S. Thom.* notat. Cur autem Iesus non concesserit, variae rationes reddi possunt; « non quod iuberet honorem parentibus debitum contemnere, sed ut ostenderet nihil nobis aeque

necessarium esse atque res coelestes iisque summa cum diligentia esse incumbendum nec vel tantillum differendum » (*S. Chrys.*). Voluit nos docere, cum ab eo vocamur, ne unius quidem diei aut horae moram etiam pietatis causa interponere debere, quominus e vestigio vocantem sequamur (*Dion. Mald.*). Omnia itaque negotio a Christo commisso sunt postponenda neque committendum est, ut ullo affectu unquam ab eo abstrahamur. Animum igitur Christus postulat generosum, promptum, minime ambiguum aut titubantem, sed fortem et omnia pro ipso renuere paratum. Illustratur illud Christi : qui non renuntiaverit omnibus, non potest meus esse discipulus (Luc. 14,33). Atque qui tali potentia est praeditus quali eum descripsit evangelista et qui iudex est futurus (7,22 seq.), id suo iure postulat. Verum nonne eo ipso etiam portendi potest et explicari fore multos qui affectu rerum terrenarum et concupiscentiis irretiti vocantem respuant vel negligant? Quare hoc quoque exemplo evangelista rationem reddit et quid Messias exigat suo iure et cur multi ei non adhaereant. Cum lege mosaica pontifici et nazaraeis esset interdictum ad funus accedere, ne patris matrisve quidem (cf. Lev. 21,10. 11. Num. 6,7), Christus suos discipulos consecratione summa Deo addictos esse illa prohibitione demonstrasse censeri quoque poterit.

Prius quidem exemplum, ut supra dictum est, aliud censeo ab eo quod Lucas refert, 9,57. Sed, ut hoc quoque ab eo distinguamus quod Lucas narrat 9,59, non eaedem militant rationes. Nexus enim cum antecedentibus is non est, ut id eodem tempore evenisse statuendum sit. Insuper quod unicuique concedimus, evangelistae non est denegandum. Iam vero per parenthesin, ut ita dicam, similem adiungere eventum priori, etsi duo illi tempore sunt discreti, licet unicuique qui narrat vel scribit. Nonne id Lucas quoque fecit 3,20? ubi temporis ratione et serie rerum seposita, cum mentio incidisset de Herodis iniquitate, statim addit etiam Ioannem baptistam in carcere esse ab eo inclusum. Praeterea S. Matthaeus in hac libri parte quae sunt inter se similia et ad unum fere doctrinae caput pertinent saepius coniungit. Unde a verisimili minime is recedit qui contendat narrationem in v. 21. 22 esse hoc loco positam propter similem doctrinam. Porro uti valde credibile est complures voluisse sese addicere Christo lucri causa et temporalem prosperitatem sibi sperasse (cf. de matre filiorum Zebedaei 20,20 vel de ipsis filiis Marc. 10,35), ita minus credibile profecto est bis iuvenem cuius pater modo vita excessisset a Christo esse vocatum ut se sequeretur.

c) Iesus potens in mare et in daemones 8, 23-34.

8,23. Et ascendente eo in naviculam secuti sunt eum discipuli eius; 24. et	8,23. Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς πλοῖον ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· 24. καὶ

ecce motus magnus factus est in mari, ita ut navicula operiretur fluctibus; ipse vero dormiebat. 25. Et accesserunt ad eum discipuli eius et suscitaverunt eum dicentes: Domine, salva nos, perimus! 26. Et dicit eis Iesus: quid timidi estis, modicae fidei? tunc surgens imperavit ventis et mari, et facta est tranquillitas magna. 27. Porro homines mirati sunt dicentes: qualis est hic, quia venti et mare obediunt ei?

28. Et cum venisset trans fretum in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes daemonia, de monumentis exeuntes, saevi nimis, ita ut nemo posset transire per viam illam. 29. Et ecce clamaverunt dicentes: quid nobis et tibi, Iesu fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos? 30. Erat autem non longe ab illis grex multorum porcorum pascens. 31. Daemones autem rogabant eum dicentes: si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum. 32. Et ait illis: ite. At illi exeuntes abierunt in porcos, et ecce impetu abiit totus grex per praeceps in mare et mortui sunt in aquis. 33. Pastores autem fugerunt et venientes in civitatem nuntiaverunt omnia et de eis qui daemonia habuerant. 34. Et ecce tota civitas exiit obviam Iesu et viso eo rogabant ut transiret a finibus eorum.

ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων, αὐτὸς δὲ ἐκάθευδεν. 25. καὶ προσελθόντες ἤγειραν αὐτὸν λέγοντες· κύριε, σῶσον, ἀπολλύμεθα. 26. καὶ λέγει αὐτοῖς· τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησεν τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. 27. οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν λέγοντες· ποταπός ἐστιν οὗτος ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούουσιν;

28. Καὶ ἐλθόντος αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης. 29. καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν λέγοντες· τί ἡμῖν καὶ σοί, υἱὲ τοῦ θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; 30. ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη. 31. οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν λέγοντες· εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἀπόστειλον ἡμᾶς εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. 32. καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ὑπάγετε. οἱ δὲ ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τοὺς χοίρους, καὶ ἰδοὺ ὥρμησεν πᾶσα ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν. 33. οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων. 34. καὶ ἰδοὺ πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς ὑπάντησιν τῷ Ἰησοῦ καὶ ἰδόντες αὐτὸν παρεκάλεσαν ἵνα μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

In v. 23 πλοιον cum ℵ [b] B C et mul minusc; pler unc το πλοιον et Chr. In v. 24 rush: et ecce tempestas magna; addunt: erat autem illis ventus contrarius dub eg lich ken rush uti aliqui minusc gr, gat syr (hr). In v. 25 non legitur οι μαθηται in ℵ B sah cop a c ff [1] k l neque in pler codd vulg; legitur vero in pler unc gr, h arm dub eg ept (marg) rush steph sixt; solum σωσον ℵ B C et aliq minusc; alii pler et versiones addunt ημας. In v. 26 *increpavit* in am big * hub * cor lind; τω ανεμω ℵ* 1 13 22 124 209 *vento* a b g [1] h q am dub fuld hub theod lind. In v. 27 οτι και οι ανεμοι fere omnes unc d f k am fuld hub theod for car med ox lind: *et* venti. In v. 28 secundum Epiph aliqui codd ferunt γεργεσαιων; Or γερασηνων; codd multi unc γεργεσηνων et cop go arm aeth et ita Or legi voluit. In v. 29 legitur *Iesu* in C [3] E K M S U V X Δ Π al pler a b c d f g [1] h q big dub car lich mt ken rush val sah syr (utr) go arm aeth Eus Chr al. In v. 30 longe cum graecis d k q; *non longe* a b c f ff [1] g [1] h sax vulg. In v. 31 επιτρεψον ημιν απελθειν in C E K L M S U V X Δ Π al pler f h (iube nos ire) q (permitte nos ire) syr (utr) go arm; id quod ad Luc. 8, 32 conformatum est; iidem testes etiam in v. 32 legunt εις την αγελην των χοιρων.

Iesus se professus est pauperem atque rebus maxime necessariis

destitutum v. 20; nihilominus postulat ut sibi adhaereatur animo promptissimo relictis omnibus et postposito omni affectu rerum creatarum v. 22. Hoc utrumque evangelista nobis modo ob oculos posuit. Statim autem utrumque illustrat manifestatione potentiae Iesu maxime insigni et singulari. Ergo concludere oportet : pauperies illa altissimo consilio liberrime est ab eo electa et qui tali potestate praeditum se exhibet, profecto suo iure exigit integerrimam animorum subiectionem. Cui enim grave ac molestum merito videri posset tali se Domino tradere? Praeterea miraculo in novo rerum genere patrato etiam magis illucescit quae sit Iesu virtus vere divina. Haec autem evangelistam voluisse prosequi suadetur ea rerum serie quam ipse effecit. Nam ex Marco 4,35 et Luca 8,32 discimus etiam hic a Matthaeo temporis rationem non spectari. Neque ad doctrinam illam colligendam ordine temporis opus est, cum ipsa Iesu effata et opera eam per se ingerant.

Iesus postquam per diem populum docuit parabolis quoque propositis, vespere (Marc. 4,35) tempore sereno et tranquillo ascendit *in naviculam* τὸ πλοῖον, in navim quae ad iter parata erat vel forte melius in eam navim qua saepius uti solebat et *secuti sunt eum discipuli eius;* μαθηταί plerumque duodecim apostoli dicuntur — nomen apostoli raro legitur; semel apud Matth. 10,2 et Marc. 6,30 et Ioan. 13,16; septies apud Lucam et frequentius in Act. — at discipuli nomen sensu quoque latiore adhibetur (Luc. 6,17; 19,37. Ioan. 6,67; 7,3. *Schanz*). Nostro autem loco de apostolis dici ex eo consequitur quia dimissis turbis naviculam conscendit, ut in regionem Gerasenorum transfretaret; quo in itinere solos comites ordinarios habuisse merito censetur, qui οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ appellantur. Ipse vero fessus ex labore diurno ad somnum capiendum se componit; dormiebat in puppi super cervical (Marc.) ostendens quam fatigationem subiisset labore diurno et veram humanam comprobans naturam (*op. imp. Thom. Dion. Cai. Salm.*) nec dedignatus eius in se experiri infirmitatem, cum nostri similis factus et tentatus esset per omnia pro similitudine absque peccato (Hebr. 4,15). Praeterea somnum admisit ea occasione ex altiore quoque consilio quod eventu colligitur. Nam v. 24 *et ecce,* rem quae praeter exspectationem ac subito fit evangelista designat; cum enim navim ascenderent, tempus erat serenum neque ullum cernebatur praesagium tempestatis mox ingruentis; nam alias discipuli, rei nauticae lacusque Genesareth haud ignari, navim non solvissent; *motus magnus factus est in mari;* Marcus et Lucas, ut *Euth.* notat, λαίλαπα ἀνέμου dicunt; maris enim tempestas (κλύδων) et motus (concussio, quassatio) et procella dicta est eo quod aquas commoveat, atque con-

turbet. Subito impetum venti irruisse Lucas quoque indicat scribens κατέβη descendit in lacum[1], qua dictione bene depingitur impetus procellae in lacum alte depressum incumbens (lacus enim infra aequor maris mediterranei deprimitur 191 m.). Et quam vehementer fluctus excitarentur, omnes tres evangelistae tradiderunt : *ita ut navicula operiretur fluctibus,* ut impleretur navis, et periclitabantur. Fuerunt qui tempestatem hanc non lege et via ordinaria ortam, sed Christi imperio adductam et divina ordinatione suscitatam crederent (cf. *Bed. Pasch. Thom. Dion. Salm. Mald. Lap.*); at cur miraculo ventum esse excitatum assumamus, neque re neque modo narrationis suadetur, neque quidquam aliud requiritur quam ut Iesus sciens fore ut per noctem modo ad naturae cursum consueto tempestas oriretur discipulos iusserit navim conscendere et se somno commiserit. Ita rebus naturalibus uti solet ad altiora consilia exsequenda.

Dum saevit tempestas et discipuli perturbati et anxii navim ab irruentibus fluctibus et impetu procellae servari posse iam desperant, *ipse dormiebat;* « exprimitur securitas potestatis, quod omnibus timentibus solus intrepidus quiescebat » (*Ambr.*); « dormiebat corpore, ut apostolos evigilare faceret » (*Bed.*), dormiebat, ut *S. Chrys.* notat, ut daret discipulis timendi occasionem, ut debilem eorum fidem reprehenderet et sanaret, ut illi suam recognoscerent infirmitatem et Christi intelligerent inter angustias conclusi maiestatem (*Pasch.*). Quare somnum Iesu quamvis esset verus et naturalis et ex fatigatione proveniens, tamen etiam dicere possumus cum *Mald.* voluntarium et procuratum, quia eo uti voluit ad vulnus quoddam discipulorum detegendum et sanandum. Quasi enim Dominus dormiens nihil de suis curaret, quasi ipse Dominus et ii quos elegerat ad opus suum una cum opere messiano possent ulla re adversa interitui devoveri et antequam fere opus divinum incepissent morte abripi, clamant *Domine, salva, perimus;* vocibus brevibus, abruptis animorum pandentes angustias et timores et debilem fidem, ac si possent perire, dum Christum apud se habent. Videntur itaque prae timore periculique magnitudine obliti esse ad quid vocati essent et electi a Christo qui pro sua

1. Notat *Fil.* : « on sait que toutes les mers intérieures, entourées de montagnes, sont sujettes à des coups de vent très soudains qui y déterminent des ouragans terribles. Cela est particulièrement vrai du lac de Tibériade, comme nous l'apprennent les voyageurs anciens et modernes; cf. Robinson, Palaestina III, 571; K. Ritter, Erdkunde XV, 308 ». Et *Socin*, Palaestina und Syrien : « durch das Thal brausen bisweilen heftige Stürme » (p. 385; Leipzig 1875). Quod tamen non ita intelligi oportet quasi in solum lacum saepe vis tempestatis incumberet; nam Robinson etiam fatetur neque testimonio veterum neque accolarum qui hodie ibi degunt constare lacum frequentius tempestate turbari quam regionem vicinam; id quod Schegg quoque confirmat (Pilgerbuch 2,144. *Schanz*).

potentia toties iis iam manifestata profecto non permittet eos undis absorberi quos erudit ut sint sal terrae et lux mundi (5,13. 14). Quare merito reprehenduntur v. 26 *quid timidi estis, modicae fidei?* « non incredulos eos dicit, sed parvae fidei; nam per hoc quod dicunt *salva*, fidem monstrant; quod autem dicunt *perimus*, non est fidei; illo enim simul navigante non erat formidandum » (*Theoph.*) et parvam fidem eo quoque pandunt quod a vigilante, non autem a dormiente Domino se servari posse sperabant (*Euth.*). Eos autem increpans prius mentis ipsorum quam aquarum tempestatem sedat (*S. Chrys.*). Ea quoque reprehensione a nimio timore periculi retrahuntur ideoque magis apti redduntur ut et Christi miraculum rite admirentur et discant se firmissima in Christum fide ac fiducia potuisse ipsos periculum superare. Iesus autem maiestatem divinam subindicans suam *surgens imperavit* (vel potius ex graeco *increpavit*) *ventis et mari et facta est tranquillitas magna;* nam qui *increpat* mare et fluctus eius, Iahve est in vetere testamento, ad cuius omnipotentiam id continuo refertur; cf. Ps. 17,16; 103,7 ab increpatione tua fugient aquae; 105,9 et increpuit mare rubrum et exsiccatum est; 88,10 tu dominaris potestati maris, motum autem fluctuum eius tu mitigas; Nah. 1,4 increpans mare (Is. 51,10) etc. (cf. *S. Chrys. op. imp. Dion. Ians. Lamy*); quare ea increpatione naturam divinam haud obscure prodit. Hoc autem « sensibili imperio usus est, ut cognoscerent praesentes quod solo imperio mutat creaturas et sic cognoscerent ipsum esse verum Deum cui proprium est solo imperio res efficere » (*Cai.*). Statim autem effecta est tranquillitas magna, ut evidentia miraculi comprobaretur; naturaliter enim paulatim fit tranquillitas post tempestatem (*Cai.*).

Testes eius increpationis et subitae tranquillitatis admiratione et sacra reverentia percelluntur v. 27 *porro homines mirati sunt dicentes : qualis est hic,* quantus, quam fortis, quam potens, quam magnus, cui et insensibilia obediunt elementa (*Pasch.*), *quia venti et mare obediunt ei?* « somnus quippe et quidquid apparebat hominem indicabat, mare et parta tranquillitas Deum declarabat » (*S. Chrys.*) « quod videbátur hominis erat, opera autem Dei » (*Theoph.*). Atque hoc miraculum eo magis in admirationem duxit, quia nullus unquam propheta tale quidpiam solo suo imperio patravit; Christus autem cum auctoritate praecepit, ut dominus servis, ut creator creaturis (*Euth.*) neque antea Patrem rogavit, sed propria potestate illa elementa quae hominem quam maxime suae impotentiae admonent subito sibi subiecit. Ex narratione Marci et Lucae discipuli mirati dicunt : quis est hic etc.; cur S. Matthaeus *homines* scribit? solos intelligi discipulos (*S. Chrys.*

Cai. Sylv.) non est probabile; nam quare eos hoc nomine appellaret? Solos nautas (*S. Hier. Pasch. Thom. Lap.*) etiam improbabile et propter rem ipsam, qua profecto discipulorum quoque anxie Dominum adeuntium admiratio excitabatur, et propter aliorum narrationem. Cum S. Marcus narret : et aliae naves erant cum illo (4,36), consequitur naves eadem tempestate esse iactatas et eodem Domini imperio periculo ereptas; unde S. Matthaeus qui Domini maiestatem omnibus manifestam reddere vult etiam commemorat non a solis discipulis miraculum esse cognitum, verum aliis quoque nautis in aliis navibus Iesu potentiam innotuisse (cf. *Euth. Tost. Mald. Ians. Bar. Grimm* III p. 289, *Schanz, Fil.*).

Frequens est et obvia huius eventus applicatio et ad Ecclesiam universam et ad singulas animas. Iam *Tertullianus* scribit : « navicula illa figuram Ecclesiae praeferebat, quod in mari, id est saeculo, fluctibus id est persecutionibus et tentationibus inquietatur Domino per patientiam veluti dormiente, donec orationibus sanctorum in ultimis suscitatus compescat saeculum et tranquillitatem suis reddat » (de baptismo 12; *M.* 1,1214). Atque per singula haec similitudo describitur ab auctore *op. imp.* : « non est dubium navem istam Ecclesiam figurasse... Ecclesia enim navigantibus apostolis, gubernante Domino, flante Spiritu sancto, praedicationis verbo ubique discurrit portans secum magnum et inaestimabile pretium... mare saeculum intelligitur, quod a diversis peccatis et variis tentationibus velut quibusdam fluctibus aestuat... venti autem nequitiae spirituales et immundi spiritus intelliguntur qui ad naufragium Ecclesiae per diversas saeculi tentationes velut per fluctus maris desaeviunt. Dormire vero Dominus in hac navi tum intelligitur, cum ad probationem fidei Ecclesiam suam pressuris ac persecutionibus mundi istius tentari permittit; oratio vero discipulorum et excitantium Dominum et auxilium implorantium preces sanctorum omnium ostenduntur » etc.; similiter *Beda* : « sunt qui allegorice hanc naviculam praesentem volunt significare Ecclesiam, ventos malignos spiritus et homines iniquos qui desiderant ut Ecclesia fluctibus et pressuris immergatur; sed licet Iesus ad tempus auxilium subtrahendo dormire videatur, precibus tamen honestis suscitatus malignorum spirituum incitationem compescere facit et persecutorum minas mitigat et flante aura Spiritus sancti Ecclesiam ad aeternae quietis portum usque perducit. Tropologice autem nos singuli catholica fide imbuti navem conscendimus, mare cum Iesu transire conamur, qui nobis quasi inter aequoris fremitus obdormit, quando crebrescente immundorum spirituum vel pravorum hominum impetu inter medios virtutum nisus fidei splendor obtenebrescit, spei celsitudo tabescit. Verum inter huiusmodi procellas necesse est ut illum sedulo excitemus, qualiter ipse gubernator nobis salutis indulgeat litus » etc. Et *S. Bruno* : « nobis, fratres, nobis fiunt ista... Iesus quamvis non dormiat, dormire tamen videtur, quando tyranni saeviunt,

quando mali in bonos insurgunt, quando boni vincuntur et mali vincunt; non dormit quidem, sed proelium intuetur et simul certaminis finem et bellantium fidem exspectat. Et quia non statim adiuvat, dormire putatur... sic igitur dormiat Iesus quatenus iniquorum crudelitas et sanctorum patientia innotescat et Christi discipuli non armis, sed clamoribus et orationibus maris huius procellas deponere discant » etc.; similiter *S. Hil. Pasch. Fab. Dion. Salm. Ians. Lap. Grimm, Schanz, Fil.* etc.

Etiam maius sequitur Christi potentiae documentum. A periculis maris et tempestatis vindicaverat corpora; iam animos eripit ex insidiis et potestate daemonum. Res inanimatas suo subiecerat imperio; iam spiritus potentes sola eius praesentia cruciantur, solo eius verbo fugantur. Interrogaverant discipuli : qualis est hic? iam responsum audiunt ab invitis daemonibus qui eum suum iudicem et ultorem divinum confitentur. Unde apparet quam bene tendat haec narratio ad id quod evangelista in universum docere vult atque praesertim ad id quod ex oratione contexta v. 20-22 consequitur. Appellunt itaque v. 28 in litore lacus vel maris Tiberiadis orientali ad *regionem Gerasenorum;* nomen hoc Gerasenorum in vulg. constanter legitur apud tres evangelistas qui omnes eam narrationem eodem ordine tempestati sedatae iungunt (Marc. 5,1. Luc. 8,26). In textu graeco legitur ex melioribus codicibus apud Matth. Γαδαρηνῶν, apud Marc. Γερασηνῶν (ita Tischendorf, Westcott-Hort), apud Luc. idem quod apud Marcum, uti ediderunt Westcott-Hort, Γεργεσηνῶν, uti edidit Tischendorf. Quod nominum discrimen explicatur haud operose. Est enim Gadara, uti Iosephus dicit (bell. iud. 4,7. 3), metropolis Peraeae valida, et distat a Tiberiade stadiis sexaginta (hodie eo loco Umm Keis oppidum situm est; cf. *Socin*, Palaestina und Syrien p. 415). Unde apparet illa lectione regionem generatim describi ac nominari ex urbe aliqua, maiore magisque nota : εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν. Locum vero quo appulerunt nominari Gerasa, vix recte statuitur. Est enim Gerasa urbs prope Iabbok sita (hodie Djerasch; *Socin* p. 408); quare nimis remota est et nomen aliunde notum potuit pro simili, sed satis ignoto, irrepere in textum. Locus quo appulerunt ibi erit quaerendus, ubi hodie ruinae exstant nomine Gersa, Kersa, Kursi designatae prope lacum Tiberiadis. Eo quoque loco praecipitia sunt crebra (cf. *Schumacher,* Der Dscholan, Leipzig 1886 p. 177). Atque hunc locum etiam Origenes describere videtur eum vocans Gergesa (unde tertia illa lectio) urbem antiquam, περὶ ἣν κρημνὸς παρακείμενος τῇ λίμνῃ (cf. *Socin* p. 386), atque ad idem refer quae habet Eusebius de Gergesa in Onomast. et idem fere etiam apud *Euth.* legitur.

Cum Iesus ea in regione e navi in terram descendisset, *occurrerunt*

ei duo habentes daemonia, de monumentis exeuntes, saevi nimis, ita ut nemo posset transire per viam illam; furor daemonum et nocendi cupiditas describitur. Ab hominibus exclusi daemoniaci habitabant in sepulcris extra civitatem in agris; sepulcra autem Iudaeorum vel in aliqua rupe solebant exscindi aut in aliqua spelunca deligi vel etiam ex lapidibus et fossione exstrui tanta altitudine et latitudine, ut quis erectus illa ingredi potuerit (*Ians.*). Quare pro iis qui a communi hominum sede arcebantur habitaculum praebere poterant haud ita incommodum. Ceterum in sepulcris degentes daemoniaci hominibus quoque maiorem incutiebant terrorem; unde daemones, quorum locus est inter mortuos (*Salm.*) et qui operibus mortuis delectantur (*Bed.*) locum selegerunt et suae indoli congruum et hominibus terrificum. In monumentis sedem fecerunt mortis auctores (*S. Petrus* chrysol. serm. 16; *M.* 52,239). Qua erant saevitia, in miserrimam conditionem per daemones redacti, nemo eos ad Christum adducere potuit; quare ipse venit ut quaereret et sanaret qui eum invenire non poterant (*Pasch. Ians.*). Atque cum ea regio decapolitana potissimum ab alienigenis iisque paganis habitaretur, Matthaeus nobis ostendit Iesum beneficia sua et gratiam etiam gentilibus offerentem. Iam praeluditur illi : et alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili et illas oportet me adducere (Ioan. 10,16).

Sola Iesu praesentia daemones exturbantur; sentiunt in Iesu iudicem suum a quo eorum saeva in homines dominatio deleatur et ipsi acrioribus addicantur tormentis, dum ultimo iudicio carceri tartareo traduntur; v. 29 *et ecce clamaverunt dicentes : quid nobis et tibi, Iesu fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos?* « non voluntatis ista confessio est sed necessitatis extorsio quae cogit invitos, velut si servi fugitivi post multum temporis dominum suum vident, nihil aliud nisi de verberibus deprecantur; sic et daemones cernentes Dominum in terris repente versari ad iudicandos se venisse credebant. Praesentia salvatoris tormenta sunt daemonum » (*S. Hier.;* sim. *S. Chrys. Bed. Pasch. Br. Tost.* qu. 108, *Salm.*). Norunt quippe daemones se ad iudicium reservari (cf. 2 Petr. 2,4) et post ultimum demum iudicium in inferno iri inclusum poenasque augeri; sciunt daemones, ait S. Thom., quod in die iudicii debent suscipere maius tormentum, cum dicetur : ite maledicti in ignem aeternum; magnum tormentum reputant quod non possint hominibus nocere; sed si essent in inferno non possent ita nocere et ita tormentum eis magnum est intrare in infernum. Secum quidem ubique poenas inferni gerunt easque semper sustinent, « instar febricitantis qui etsi in lectis eburneis et si in locis ponatur apricis, fervorem tamen vel frigus insiti sibi languoris evi-

tare non potest » (*Bar.*); at minus tamen puniuntur nunc quia et vagandi per mundum hunc et hominibus nocendi potestatem habent (cf. *Euth. Pasch. Tost. Cai. Salm. Mald. Bar. Reischl, Grimm* III p. 316, *Fil.*), sed in iudicium magni diei vinculis aeternis sub caligine reservantur (Iud. 6); cf. *Suarez*, de angelis lib. 8 cap. 2 n. 3. 13. 14; cap. 17; cap. 15 n. 16. Ex hisce explicandus est sensus verborum qui nobis eo quoque panditur quia apud Lucam 8,31 rogant Iesum ne imperaret ut in abyssum irent. Verba *quid nobis et tibi* aliquam hoc loco continent expostulationem (*Ians.*) et elucidantur ex altera parte : venisti huc ad nos *ante tempus* torquendos; itaque : quid iam nunc rei tibi est nobiscum? num venisti ante tempus definitum mittere nos in tartareos cruciatus, ante tempus iudicii (*Bar.*)? Poterant enim daemones scire vel suspicari nondum esse tempus iudicii ultimi; cognoscebant sine dubio vaticinia nondum esse impleta regnumque Dei in terris nondum eo modo esse constitutum quo promissum erat; vel etsi hoc non concederes, tamen exoptare et desiderare poterant daemones ne tempus illud iam appropinquaret. Tale autem desiderium etiam sufficit ut exclament visne nos torquere *ante tempus!* Porro Iesus venit, ut destrueret eum qui habebat mortis imperium i. e. diabolum (Hebr. 2,14), ut diaboli nocendi potestatem restringeret eumque coerceret; quare daemones id minime exoptantes dicunt id fieri ante tempus. Terram gentilium quasi suam ditionem occupant; nam quae immolant gentes daemoniis immolant et qui e regno Dei eiiciuntur, satanae tradi dicuntur (1 Cor. 10,20; 5,5); quare daemones conqueruntur, quod *huc*, in suam ditionem venerit. Iesum autem confitentur *filium Dei;* audiunt itaque discipuli quod mare tranquillum factum praedicaverat (*S. Chrys.*). Quod autem daemoniaci a longe quasi sentientes eius adventum ei occurrunt, filium Dei appellant, eum rogant ne torqueantur, quam maxime aptum erat, ut animi discipulorum magna Christi reverentia et maiore eius dignitatis notitia imbuerentur. Vident enim eum qui summa potestate pollebat in mare et tempestatem pari ratione valere in daemones et ab iis agnosci filium Dei et iudicem et regni diabolici expugnatorem.

Atque quam acri desiderio exoptent remanere in ditione gentilium (Marc. 5,10) et aliqua saltem corpora possessione occupare, eo ostenditur quod occasionem capiunt a grege porcorum ibi pascente rogandi Dominum : *si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum* v. 31; proinde concludendum erit aliquid quasi levaminis vel voluptatis in daemones derivari ex tali possessione vel eos desiderare, ut si homines vexare prohibentur saltem animalibus inferre molestiam et animalium rabie et furore hominibus terrorem et damnum afferre

liceat. Legitur graece *erat longe ab illis grex;* in *vulg.* erat autem *non* longe... « huiusmodi enim intervalla magna denique sunt vel modica, si cum aliis comparantur » (*Calm.*). In re etiam minima daemones subiici summo Christi imperio et permissione eius ac concessione indigere ostendunt dum petere debent ut in porcos ingredi liceat; ex se itaque nihil valent neque est cur timeantur (cf. *Bed. Br. Thom. Fab. Cai. Salm. Ians.*). A nutu Christi pendent; v. 32 *ait illis : ite; at illi exeuntes abierunt in porcos et ecce impetu abiit totus grex per praeceps in mare et mortui sunt in aquis;* ex subito gregis impetu et furore insano quo se praecipites dant ex loco praerupto in lacum tanto numero (ad duo millia, Marc. 5,13) et uno impulsu monstruoso praeter naturam, immo contra eam exstinctionem quaerunt, clare omnium oculis subiicitur veritas obsessionis daemoniacae; « nam fingi nequit aegritudinem hominis migrasse in gregem porcorum, ut praeceps se mergeret... declaratur porro miraculi magnitudo in multitudine daemonum de homine expulsorum (legio mihi nomen, quia multi sumus, Marc. 5,9), quae non potuit declarari nisi daemonibus in aliqua animalia ingressis » (*Salm.* sim. *Tost. Cai. Mald. Ians.*). Inde discimus, cur petitioni annuerit Christus; praeterea annuit, ut discerent hi qui liberati erant quot et quales habuissent habitatores (*Euth.*), ut hac potentiae suae manifestatione etiam hominibus illius regionis suam offerret opem eosque ad se potentissimum salutis suae quaerendae causa invitaret (cf. *S. Hier. Rab. Pasch.*). Porcus animal erat immundum; « coenum petunt ruentes coelo; post aethereas habitationes ambiunt volutabra porcorum; digna petit indigna servitus » (*S. Petrus* chrysol. serm. 16; *M.* 52, 242); « semel infectus putredine habitacula fetida et immunda perquirit; sordibus delectatur et coeno, qui utique semper fetore criminum et squalore pascitur vitiorum » (idem serm. 17).

Quam tetra et horribilis sit daemonum obsessio, in eo quoque cernitur quod ipsa animalia bruta ab illis correpta insana rabie ad exitium ruunt; in quam rem *S. Petrus* chrysol scribit : « sic est odor eius (satanae) tartareus et crudelis ut eum nec porcorum natura sufficeret sustinere; denique demergi in mari et fluctibus maluit deperire (grex) quam eius immunditiam pati et putredinem tolerare » (serm. 17); in eandem sententiam etiam *Sylv.* inter alia scribit : « quodam naturali impetu totus grex corruit in mare, eligens potius perire quam daemonum in se fetorem et immunditiem et turpitudinem ferre et sustinere; sed pro dolor, homines ratione praediti suis peccatis se tradi non dubitant, ut daemonum mancipia fiant ». Porcos non a daemonibus, sed a se ipsis in interitum esse actos est etiam sententia

S. Ambr. : « porci se in stagnum aquarum praecipitarunt, ut quod recusabant daemonia non evaderent » (in hexaem. 1,8; *M.* 14,141); censet itaque esse suffocatos aquis invitis daemonibus qui suo domicilio iterum spoliati infernum intrare debuerint quem ingressu in porcos evitare voluerint. Et similiter *Lamy* concipit : « unde ergo causa mortis his animalibus fuerit? credo non actos a daemonibus in lacum, sed ex se ipsis, cum agitarentur a spiritibus immundis et aestu ferverent sese praecipites dedisse in mare, ut aquis eius refrigerarentur; sed non compotes sui inde se extrahere non potuerunt »; similiter censent *Reischl, Grimm.* Atque haec sententia textu suaderi videtur. Nihil enim in textu indicatur quo sequatur daemones occidisse porcos; sed statuitur, postquam ingressi sint totum gregem impetu abiisse per praeceps in mare. Itaque sequebatur quidem ex ingressu daemonum ille impetus et suffocatio in mari; at ab ipsis daemonibus esse interitum effectum non dicitur, potius id excluditur mutatione locutionis. Dein ex petitione daemonum ne in abyssum detrudantur, sed in porcis domicilium capere ut sibi liceat, potius sequitur eorum interesse debuisse, ut porci servarentur, ne hoc quoque domicilio destructo sibique adempto in locum sibi debitum, in abyssum, reverti cogerentur. Maxima igitur apparet daemonum impotentia, quod ne porcos quidem, suam quam expetebant habitationem, a destructione servare valuerunt. Christus enim iis solum permisit, ut *irent* in porcos; unde explicatur cur eos servare non potuerint.

Plerique tamen interpretes et veteres et recentiores porcos a daemonibus esse occisos opinantur; cuius sententiae hae rationes afferri solent: ut cupiditati suae nocendi ac destruendi satisfaciant, ut heris damnum et tristitiam inferant, ut damno illo incolis illato impediant quominus Iesus ab incolis suscipiatur, sed ut eius praesentiam ac doctrinam abhorreant. At dubito num talia recte dici possint. Praeter rationes quas modo dedi ex verbis textus et petitione daemonum alia gravis ratio contra eam opinionem militare mihi videtur. Revera enim tota civitas rogabat Iesum, ut e regione excederet v. 34; ergo si ad id tendebat petitio daemonum, revera consecuti sunt quod subdola sua postulatione assequi volebant. Sed si daemones illud spirituale damnum intendissent, num probabile est futurum fuisse ut Christus petitioni tali consilio factae annueret? ut daemonibus concederet voluptatem efficaciter impediendi bonum spirituale hominum? ut ipse permitteret suum ad illam regionem iter maximam partem successu frustrari ex dolo et vafritie daemonum petentium, ut sibi liceret in porcos ingredi? Verbis itaque petunt sibi porcos ne in abyssum detrudantur, sed intimo mentis consilio peterent ut possent impedire bonum spirituale. Nonne ita ipsum Christum decipere conarentur? At profecto etiam

hic dicere oportet cum Iob : numquid bonum tibi videtur, si consilium impiorum adiuves (10,3)?

Quaerunt etiam multi quomodo Iesus tantum damnum inferri incolis permiserit duobus millibus porcorum interfectis. Respondent id factum ob peccata dominorum, qui si Iudaei erant poenas dabant neglectae vel contemptae legis. Vivebant ea in regione plerumque gentiles, intermixti etiam erant Iudaei. Si heri erant gentiles quibus porci non interdicti erant, vel si Iudaei per pastores gentiles pascebant greges ut porcos cum lucro venderent gentilibus, non cernitur ea in re fuisse peccatum. Ea quippe ratio regionem illam utpote olim terrae sanctae adscriptam grege porcorum profanari satis infirma videtur. Sed num revera quaeri debet quomodo Christus tale quid permittere potuerit? nonne ipse est Dominus omnium? Domini est terra et plenitudo eius! num quis ius Dei in quaestionem vocat permittendi pestem animalium vel alia infortunia. Ceterum sapienter illum porcorum interitum esse permissum cum ex eo utilia doctrinae capita colligantur, iam dictum est. Addi potest cum *Ians.* Dominum demonstrare voluisse se ad homines salvandos venisse, non autem sibi curae esse rerum temporalium salutem, atque vel ob unius hominis salutem ceterarum rerum iacturam quamvis gravem esse negligendam.

Beneficium quod Christus praestitit daemoniacis, insignis eius potentia, daemonum fuga, porcorum interitus nota fiunt incolis v. 33 *pastores autem fugerunt;* facile concipitur quo horrore ipsi quoque correpti sint, cum sedato furore daemoniacorum eundem subito cernerent in porcis; *et venientes in civitatem nuntiaverunt omnia et de eis qui daemonia habuerant;* testes potentiae Christi et praedicatores exstiterunt. Sed incolae gratiam a Christo oblatam repudiant v. 34 *et ecce tota civitas exiit obviam Iesu et viso eo rogabant ut transiret a finibus eorum,* timent; ideo non dure repellunt, sed rogant, ut abscedat; prae iactura rei temporalis beneficium non aestimant; verentur ne alia damna sibi sint subeunda, si Christus alios quoque sanet; unde ne alia et graviora paterentur desiderabant ut Dominus se relinqueret. Aliqui censebant eos rogasse quia se indignos putassent praesentia Domini humilitate permoti, uti olim Petrus : exi a me quia homo peccator sum (*S. Hier. Bed. Rab. Pasch. Dion.*); at id merito a plerisque reiicitur; nulla enim voce, uti in narratione de centurione, de Petro, id significatur; atque plane aliud est se reputare indignum speciali illo honore quo Iesus domum vel navim viri privati sua praesentia ornet, aliud postulare ut salvator tota regione excedat ad quam modo beneficia largiturus et doctrinam salutis praedicaturus accessit. Illud fit cum virtute, hoc nequaquam. Non legimus Iesum secundo ad Gerasenos venisse. Innuit evangelista quantae sit aleae gratiam oblatam repudiare; Gerasenis semel est oblata; at quoties

iam Iudaeis? si hi repudiaverint, multo maiori culpae erunt obnoxii. Notant aliqui Gerasenos minus peccasse Nazarethanis (Luc. 4,29. Matth. 13,57); illi quippe damno affecti rogant ut discedat, hi vero nullum damnum passi, immo et benefacientem expulerunt de civitate et praecipitare voluerunt (*Salm.*).

d) Iesu in peccatores misericordia 9, 1-13.

9,1. Et ascendens in naviculam transfretavit et venit in civitatem suam; 2. et ecce offerebant ei paralyticum iacentem in lecto. Et videns Iesus fidem illorum dixit paralytico : confide, fili, remittuntur tibi peccata tua. 3. Et ecce quidam de scribis dixerunt intra se : hic blasphemat. 4. Et cum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit : ut quid cogitatis mala in cordibus vestris? 5. quid est facilius dicere : dimittuntur tibi peccata tua, an dicere : surge et ambula? 6. Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralytico : surge, tolle lectum tuum et vade in domum tuam. 7. Et surrexit et abiit in domum suam. 8. Videntes autem turbae timuerunt et glorificaverunt Deum qui dedit potestatem talem hominibus.

9. Et cum transiret inde Iesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthaeum nomine, et ait illi : sequere me! Et surgens secutus est eum. 10. Et factum est discumbente eo in domo, ecce multi publicani et peccatores venientes discumbebant cum Iesu et discipulis eius. 11. Et videntes pharisaei dicebant discipulis eius : quare cum publicanis et peccatoribus manducat magister vester? 12. At Iesus audiens ait : non est opus valentibus medicus sed male habentibus; 13. euntes autem discite quid est : misericordiam volo et non sacrificium; non enim veni vocare iustos sed peccatores.

9,1. Καὶ ἐμβὰς εἰς πλοῖον διεπέρασεν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, 2. καὶ ἰδοὺ προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον. καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν εἶπεν τῷ παραλυτικῷ· θάρσει τέκνον ἀφίενταί σου αἱ ἁμαρτίαι. 3. καὶ ἰδού τινὲς τῶν γραμματέων εἶπαν ἐν ἑαυτοῖς· οὗτος βλασφημεῖ. 4. καὶ εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν εἶπεν. ἱνατί ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; 5. τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν· ἀφίενταί σου αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν· ἔγειρε καὶ περιπάτει; 6. ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ· ἔγειρε ἆρόν σου τὴν κλίνην καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. 7. καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ· 8. ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐφοβήθησαν καὶ ἐδόξασαν τὸν θεὸν τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.

9. Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον Μαθθαῖον λεγόμενον καὶ λέγει αὐτῷ· ἀκολούθει μοι. καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ 10. καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. 11. καὶ ἰδόντες οἱ φαρισαῖοι ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν; 12. ὁ δὲ ἀκούσας εἶπεν· οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες. 13. πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν· ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν, οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλούς.

In v. 1 πλοιον Ti W H cum ℵ B L X aliq minusc sah go Or; codd pler unc το πλοιον. Pro ιδιαν legit F ιουδαιαν et a g^1 in civitatem iudeae. In v. 2 αφιενται cum ℵ B Or; item *remittuntur* d f ff^1 k vulg syr (utr) go aeth Ir; αφεωντ. cum C F E K L M S U V X Δ Π al Or Eus; *remissa sunt* a b c g^1 h q Hil; *remitentur* rush. In v. 3 addit dub : quis potest dimittere peccata nisi solus ds (ex Marc. 2,7. Luc. 5,21). In v. 5

dub lich *quid enim* cum pler gr. In v. 6 εγερθεις gr unc (excepto B) q *surgens tolle* go arm; εγειρε B b c f ff[1] l vulg sah cop syr (utr) al. In v. 8 pro *timuerunt* habent εθαυμασαν C E F K L M S U V Γ Δ Π al; εφοβηθ ℵ B D aliq minusc it (sed f go admirantes timuerunt et...) vulg sah cop syr (sch) aeth al Hil Aug. In v. 11 add eg *et bibit*, uti M al 50 fere g[2] Theoph (ex Marc. 2,16). In v. 12 omittunt *Iesus* ℵ B D sah aeth; big hub *sanis;* legunt *medico* am ept for med ox ken rush cor lind. In v. 13 add εις μετανοιαν C E G K L M S U X Π al pler c g sah cop Chr hub theod ken (ex Luc. 5,32).

Ostenderat evangelista iam saepius Iesum sanantem morbos, quae sunt peccati consecutiones et frequenter poenae, modo eum descripsit expellentem daemones, auctores et fautores peccatorum; progreditur iam eo ut eum ipsa peccata remittentem exhibeat. Igitur novam in eo potestatem eamque maxime beneficam ac divinam manifestat; peccata autem iri deletum tempore messiano constans est prophetarum doctrina (cf. Is. 53,11. 12. Ier. 31,34. Dan. 9,24. Mich. 7,18 etc.). Verum haec ipsa potestas scribis est ansa offensionis et odii in Iesum; unde evangelista simul declarare incipit quam inepti sint legis doctores ad veram Messiae indolem intelligendam et quomodo eum persequi ac oppugnare ordiantur. Idem eventus narratur Marc. 2,1-12 et Luc. 5,18-26; cum ibi Capharnaum designetur, etiam explicatum est quae civitas hoc loco intelligatur v. 1 *venit in civitatem suam;* eo autem nomine merito appellatur Capharnaum quia, uti iam *S. Br. Fab. Salm. Cai.* notant, dictum est 4,13 : relicta civitate Nazareth venit et habitavit in Capharnaum; similiter *S. Chrys.* : « civitatem suam hic Capharnaum appellat; nam quae tulit ipsum Bethlehem fuit, quae educavit Nazareth, quae diu inhabitantem habuit Capharnaum »; immerito *S. Hier.* opinatur solum Nazareth posse vocari civitatem eius. Cum Matthaeus ordinem quendam et progressum in miraculis et potentia Christi describendis spectet, ordinem temporis non esse quaerendum facile tibi persuaseris; id quoque ex Luca l. c. patet; unde cum scribat v. 1 *et ascendens in naviculam transfretavit et venit* ... aditum et transitionem sibi parat a re proxime narrata apud Gerasenos ad eventum in Capharnaum, neque tamen ordine temporis ea inter se iungi significat.

Atque quia totus in id intendit ut Iesum peccata remittentem describat cetera omittit, quae pluribus apud Marcum et Lucam leguntur. Rem magni momenti et consideratione dignam animis legentium inducit : *et ecce offerebant ei paralyticum iacentem in lecto; et videns Iesus fidem illorum;* quae fides quanta fuerit declaratur ex conatu illo insolito, quo per tectum diruptum aegrum demittunt et ante Iesu pedes ponunt. Portantium fides erat magna, sed etiam aegri, « alioquin enim non ita se demitti permisisset » (*S. Chrys. Euth. Theoph.*

Dion. Salm. Ians.); volunt *S. Hier. Mald. Arn.* ad solos eos qui portabant restringere *fidem illorum;* at immerito, ut videtur. Cum enim Iesus *videns fidem illorum* statim ipsi aegroto blanda allocutione summum praestet beneficium, ex modo narrationis concludatur oportet eum et blande alloqui aegrum eique largiri donum maxime pretiosum quia eius fidei sinceritate et fervore delectatus erat. Fides autem hic dicitur persuasio de Christi potentia et benignitate, ex qua enascitur simul summa fiducia. Solet Christus fidem exigere antequam miracula operatur; idque fit, ut *Salm.* advertit, non tantum ad fidei commendationem sed quod fidei sit proprium id impetrare et consequi quod credit et sperat. Dixit paralytico : *confide fili* i. e. bono esto animo sperans te consecuturum quod optas; τέκνον, blando vocabulo hominem compellat, quo animi spes et fiducia sane quam maxime augetur. Simul depingitur Iesu benignitas et in miseros caritas vere divina; « o mira humilitas, despectum et debilem, totisque membrorum compagibus dissolutum *filium* vocat, quem sacerdotes non dignabantur attingere » (*S. Hier.*).

Sed cur ei dicit : *remittuntur* (graece : *remissa sunt,* id quod emphasi non caret) *tibi peccata tua?* sanitatem corporis enim eum petiisse communiter censent. Respondent Iesum utpote bonum medicum ad morbi venam et radicem spectare eamque sanare, et nos doceri propter peccata saepe evenire corporis debilitates (cf. *S. Hier. Euth. Br.*). Haec utut vera sunt, rei tamen summam relinquunt. Cum enim aeger ille ante pedes Iesu iaceret, ipsa Iesu sanctissimi praesentia et vultus eius spirans sanctitatem censeri debet homini illi inspirasse magnam de peccatis confusionem et dolorem et sui ipsius despicientiam; unde Christus primo et per se respondet sensui eius intimo illique desiderio quod Iesu praesentia ei primum indidit. Nam sancti quoque veteris testamenti simul atque visione coelesti donantur sacro quodam terrore perfusi suam profiteri solent indignitatem et imbecillitatem (cf. Gen. 17,3. Is. 6,5. Dan. 7,15 etc.); quare mirum minime est verum plane consequens, ut Iesu quoque praesentia eosdem animi sensus excitet. Iacet itaque aeger ille coram Iesu et iam non tam corporis quam animi aegritudinis memoria pressus, ut peccatorum maculas et pondus auferat sanctissimus ille, rogat intimo cordis affectu. Quem animi dolorem et humilitatem Iesus qui indidit videns eum alloquitur : confide fili, remissa sunt tua peccata. Nemo prophetarum unquam ita locutus est. Iesus autem ea voce se declarat eum quem Ioannes baptista dixerat : ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi (Ioan. 1,29), et insuper indicat iam illucescere tempus messianum quippe quod prophetae tamquam tempus remissionis peccatorum vaticinati sint;

immo cum ipse sua auctoritate culpas condonet, se haud obscure eum esse significat qui Isaia teste expiatione peccatorum in se suscepta iustificabit multos (Is. 53,11).

At legis doctores, quamvis nossent et Ioannis de Iesu testimonium et plurima a Iesu divinitus patrata miracula, hac eius tamquam Messiae manifestatione offensi indignantur v. 3 *et ecce,* rem miram quam non exspectaveris innuit evangelista; potius enim Deo laudes erant dicendae quod talem potestatem dederit (v. 8), *quidam de scribis dixerunt intra se* i. e. tacita mente apud se cogitabant: *hic blasphemat* scil. divinam sibi arrogans potestatem (cf. Ex. 34,7. Is. 43,25; 44,22). Verum Iesus statim se illis probat divina potestate instructum, dum se scrutatorem cordium ostendit v. 4 *et cum vidisset Iesus cogitationes eorum dixit : ut quid cogitatis mala in cordibus vestris?* iam secreta cordis unum Deum nosse s. Scriptura non uno loco testatur (Ier. 17, 10. Ps. 7,10. 1 Reg. 16,7. 1 Par. 28,9. 2 Par. 6,30 : tu enim solus nosti corda filiorum hominum); unde cum Iesus eam proderet notitiam saltem concludere debebant illa ei a Deo esse communicata et idcirco Iesum habere testimonium Dei. Cum dicat eos *mala* cogitare, significat culpam doctorum legis, qui poterant et debebant rei veritatem agnoscere. Illi itaque sponte sua animos obdurant. Iesus autem novo signo se habere potestatem eam comprobat; eos ad id reddit attentos, ut omni excusatione careant v. 5 *quid est facilius, dicere : dimittuntur tibi peccata tua, an dicere : surge et ambula?* dicere scil. cum effectu, ut verba id efficiant quod significent. Utrumque a solo homine fieri nequit, utrumque autem aeque facile est pro Deo; utrumque eandem exigit potestatem divinam quasi creatricem; quare is qui *sua* auctoritate mortuas corporis vires vita donat etiam censendus est posse auferre animi maculas. Verum hoc manet occultum, illud omnium oculis est manifestum.

Quare « fit carnale signum, ut probetur spirituale, quamquam eiusdem virtutis sit et corporis et animae vitia dimittere » (*S. Hier.*) v. 6 *ut autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata;* ἐξουσίαν ἔχει potestatem, auctoritatem, ius habet, cum emphasi primo ponitur loco; de filio hominis vide ad 8,20; doctoribus legis ea Messiae designatio non potest esse ignota. Illud *in terra* ex textu graeco vel iungitur cum filio hominis vel cum remissione peccatorum; prius innuit altiorem et coelestem filii hominis originem et habitationem; alterum Messiae munus hic visibili modo exercendum, ut simul significetur gratiam divinam iam signis conferri certis ac visibilibus. Remissio quae datur in coelis homini non potest innotescere; ei igitur apponitur remissio in terris quae cum fiat verbis

vel signis certis hominem magis solatur eiusque conditioni et tempori gratiae uberioris magis est congrua. Quare iungendum erit *in terra dimittere*. Fieri enim remissionem eamque indicari verbis signisque proprium est tempori messiano idque a Christo perenniter institutum; Christum autem in terris versantem remissionem concedere brevissimi erat temporis.

Verbis hisce ad scribas prolatis, Iesus se vertit ad aegrum et dicit ad eum : *surge, tolle lectum tuum et vade in domum tuam;* quae verba statim id efficiunt quod significant v. 7 *et surrexit et abiit in domum suam;* « scrutator animarum praevenit mentium maligna consilia et deitatis suae potentiam operis attestatione monstravit, dum dissipati corporis membra componit, nervos stringit, iungit ossa, complet viscera, firmat artus et gressus ad cursum suscitat in vivo cadavere iam sepultos » (*S. Chrysologus*, serm. 50; *M.* 52,342). Iubet autem eum tollere lectum, ut vera sanitas et robur virtutis redditum cunctis patescat (*S. Pasch.* sim. *S. Chrys. Euth. Theoph. Bed. Salm. Cai. Ians.*) et abire in domum, ut non solum praesentes, sed etiam absentes testes sint sanitatis restitutae qui erant testes morbi (*Euth. Cai. Ians.*). Verbis itaque explicitis Iesus hic provocat ad miraculum sanationis quod patrat ut signo hoc manifesto ostendat id quod in se occultum est se habere potestatem remittendi peccata. Quare dicit *ut autem sciatis* i. e. « videte quod videre potestis, ut credatis quod videre non poteratis; creditis quod nemo possit dimittere peccata nisi solus Deus, iam cognoscetis quia etiam filius hominis potestatem habet dimittendi peccata » (*S. Br.*). Igitur miraculum curationis editur in confirmationem potestatis remittendi peccata; unde efficaciter consequitur eum habere talem potestatem, cum miracula vera efficaciter tamquam Dei sigilla comprobent id in cuius attestationem fiunt (*Ians.*). Adnotat *Mald.* plerosque interpretes existimare Christum probare voluisse se esse Deum; « sed tamen et singula verba et totum argumentum perpendenti videtur probare Christus non solum Deum potestatem habere peccata remittendi; credibile enim est contrarium eius quod scribae putabant probare voluisse ». Atque cum se appellet filium hominis, sibi quoque ut homini eam competere potestatem demonstrat, quam postmodum cum suis quoque apostolis communicat dicens : quorum remiseritis peccata, remittuntur eis (Ioan. 20,23).

Legis doctores animos obdurant. Malo omini est quod evangelista non habet quod de eorum gaudio referat, verum solum de sacro timore et gaudio turbarum eo quod talis potestas hisce in terris modo conspicuo exerceatur v. 8 *videntes autem turbae timuerunt*, sacra quadam reverentia perfusae, prout scil. homo aliquo corripitur metu

quotiescumque aliquid quod vires naturae excedat ei subito obiicitur. *et glorificaverunt Deum qui dedit potestatem talem hominibus;* hominem Iesum vident atque in eo et per eum hominibus potestatem adeo salutarem concedi laudibus Deo datis extollunt. Dum duces populi ac doctores tacent, turbae in Dei laudes sese effundunt; vim ac significationem miraculi concipiunt, donum Dei in remissione peccatorum ostensum maximi aestimant. Verum qui se iactant filios Abraham (3,9) et propriam iustitiam ex lege statuere quaerunt (Rom. 10,3), dum se iustos putant non indigentes peccatorum remissione, iam se manifestant ineptos qui salutem a Messia oblatam amplectantur. Atque eos munus Messiae minime intelligere adeo ut iis quae Messiae maxime conveniant cumprimis offendantur, etiam sequenti narratione declaratur (cf. Marc. 2,16. Luc. 5,30).

Documenta et exempla quae modo tradita sunt sequenti narratione magis explicantur. Iesus enim se etiam magis ostendit benignum peccatoribus; immo eo progreditur ut eum qui apud Iudaeos in peccatorum censum referebatur ad se sequendum vocet, ut cum peccatoribus amice conversetur et ut sui muneris rationem declaret contineri in ope peccatoribus ferenda. Scribae e contra et pharisaei etiam magis aperiunt animorum sensus Iesu inimicos et manifestant se nihil intelligere de munere Messiae reducendi errantes ad Deum. Quare et nexus cum antecedentibus et rei progressio facile deprehenditur. Mirum profecto est quod *Weiss* censet eam narrationem omnino alienam ab eo ad quod evangelista in hoc capite tendat. Cum Matthaeus modum agendi Iesu et scribarum praecipue efferre velit, reliqua brevius perstringit (cf. Marc. 2,14. Luc. 5,27) v. 9 *et cum transiret inde* i. e. cum abiens *inde,* ubi sanaverat paralyticum, transiret vel praetergrederetur eum locum ubi erat Matthaeus — παράγειν enim habet notionem praetereundi cf. 20,30. Marc. 1,16. Ioan. 9,1 — *vidit hominem sedentem in telonio* ad vectigalia scil. et tributa mercium exigenda, *Matthaeum nomine,* « ceteri evangelistae propter verecundiam et honorem Matthaei noluerunt eum nomine appellare vulgato sed dixerunt Levi, duplici quippe vocabulo fuit; ipse autem Matthaeus secundum illud quod a Salomone praecipitur : iustus accusator est sui in principio sermonis (Prov. 18,17) et in alio loco : dic tu peccata tua ut iustificeris (Is. 43,26 LXX), Matthaeum se et publicanum nominat, ut ostendat legentibus nullum debere salutem desperare, si ad meliora conversus sit, cum ipse de publicano in apostolum sit repente mutatus » (*S. Hier.*). Nominantur publicani illi qui publica vectigalia habent conducta, genus hominum apud Iudaeos despectum valde, quod cum vectigalia a Romanis imposita exigerent eorum in-

servire censebantur tyrannidi, qua contra legem Dei se iniuste premi Iudaei putabant. Matthaeus igitur, ut *S. Pasch.* notat, post sanitatem leprosi, post curationem paralyticorum ceterorumque medium se interserere maluit, ut ubi multi debiles sanantur, etiam se ipsum quasi debilem et immundum, sanatum a pio Domino humilitatis gratia ostenderet.

Iesus *ait illi : sequere me et surgens secutus est eum;* invitatur, ut sit comes et apostolus Christi; cf. 4,19. 21; cui invitationi statim obsequitur; « relinquit propria qui rapere solebat aliena et quomodo sequendum sit docuit, quod contemnens negotia humana factus est fidelis dominicorum dispensator talentorum » (*Bed.*). Cum Iesus iam diutius Capharnaum versatus esset et miracula patrasset, omnino supponi potest Matthaeum eiusmodi vidisse, etiam multa de Iesu audivisse, forte iam saepius eius interfuisse praedicationi; unde animo iam erat aliqua ratione praeparatus ad invitationem Iesu prompte amplectendam (cf. *Coleridge* V p. 81 seq.). Adde quod praeterea monet *S. Hier.* : « certe fulgor ipse et maiestas divinitatis occultae quae etiam in humana facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu; si enim in magnete lapide et succinis haec esse vis dicitur, ut annulos et stipulam et festucas sibi copulent, quanto magis Dominus omnium creaturarum ad se trahere poterat quos volebat »? Vocatur autem ex lucro et negotio humano ad lucrum sublimius; « non subtrahitur operi, sed mutatur et telonium suscipit magis quam relinquit, ut mansura Deo, non homini peritura conquirat » (*S. Chrysol.* serm. 29). Iesus itaque non solum peccata remittit, sed eum qui maxime habebatur peccator apud legis doctores suum fieri vult apostolum; quare merito dicit *S. Chrysologus* : « cum publicanum Dominus ad apostolatus fastigium evocat et extollit, dat manum lapsis, spem restituit desperatis, reddidit vitae quos sibi iam mors detinebat addictos » (l. c. sim. *Pasch. Ians.*).

Eo quoque illum honorat ut in eius domum divertat, qua sua benignitate multos ad se allicit peccatores v. 10 *et factum est discumbente eo in domo ecce multi publicani et peccatores venientes discumbebant cum Iesu et discipulis eius;* uti ex Marco et Luca patet, Matthaeus in domo sua instruxit convivium magnum; quare etiam hoc loco domus eius debet intelligi. Id fieri posse negat *Weiss;* nam Matthaeum surrexisse de telonio et esse secutum Iesum; proinde non potuisse ire domum suam. Praeclaram utique rationem! Dicit enim *sequi* discipulum fieri Christi et ut talem ei adhaerere; unde nullo modo convivium in domo eius excluditur; immo etsi explicandum esset cum *Weiss*, Matthaeum relicto telonio *ivisse post* Christum, domum suam

cum Christo petere potuit; nam, uti *Mald. Bar.* iam advertunt, omnino credibile est telonium seu mensam publicanorum ad quam publica vectigalia referebantur, non fuisse in ipsius domo, sed in aliquo loco publico iuxta mare, ut facilius mercium tributa colligerentur, vel ad portam civitatis. Erat enim Capharnaum emporium sat magnum per quod etiam transibant mercatores a Damasco Ptolemaida proficiscentes. Quare complures quoque publicani ibi suis incumbebant negotiis, quae utique vituperio non carebant; erat enim haec lucrandi ratio, ut *S. Chrys.* loquitur, impudentia plena ac petulantia, quaestus iniquus et mercatura illiberalis, idemque Ioannes baptista indicat dum publicanos admonet : nihil amplius quam quod constitutum est vobis faciatis (Luc. 3,13). Apud legis doctores et pharisaeos publicani iam ideo erant infames quia ministri erant gentilium in damnum populi fidelis; peccatores autem apud eosdem dicebantur non solum ii qui prava admitterent facinora decalogo vetita, sed qui ritus et consuetudines Iudaeorum liberius violarent, qui exempli causa gentilibus sponte se associarent et promiscue cum quibusvis commercia haberent (*Lamy*). Eiusmodi igitur homines quos illi aspernabantur et nulla cura dignos putabant, visa Iesu benignitate qua publicanum Matthaeum honorat, iam ad Iesum accedunt et spem salutis concipiunt (*S. Hier.*) et ab ipso Matthaeo invitati convivio intersunt. Voluit enim Matthaeus socios suos et collegas qui fuerint aliqua ratione participes reddere beneficii quod ipse acceperat. Dominus autem ibat ad convivia peccatorum, ut occasionem haberet docendi et spirituales invitatoribus suis praeberet cibos (*S. Hier.*), omnem enim curationis modum et occasionem Christus adhibuit (*S. Chrys.*); « venit ad prandium Christus, venit ad convivium Vita, ut faceret secum convivere morituros » (*S. Chrysol.* serm. 30); cf. *Coleridge* V p. 100 seq.

Pharisaei et scribae (Marc. Luc.) malo animo iam omnia Iesu facta et dicta explorant; unde quamvis ipsi convivio non interessent, tamen videbant Iesum mensae accumbere cum publicanis. Studiose enim in eius agendi modum invigilant. Convivia saepe celebrabantur multis spectantibus; fortasse etiam viderunt Iesum cum illis convivis e domo egredientem; v. 11 *et videntes pharisaei dicebant discipulis eius;* callide a discipulis quaerunt facilem sibi victoriam pollicentes : *quare cum publicanis et peccatoribus manducat magister vester?* qui enim sanctiores et legis observatores videri ambiebant, perinde ac leprosum fugiebant consortium eorum qui legi non parerent (*Lamy*); talium hominum societatem opprobrio esse doctori rabbini docent (cf. *Wünsche* p. 123). Bene notat *S. Pasch.* : « primum infirmos ad-

huc adeunt discipulos, quia non audent aperte magistrum reprehendere; deinde suam ostendunt imperitiam, quod nec seipsos intelligant nec eum quem calumniari conantur; nesciunt miseri quod nemo sine peccato, et si peccatoribus non communicaret, nemo vita dignus esset; venit denique eis haec superstitio de iactantia ».

At eorum malitia utitur Iesus ad documenta plena solatii communicanda. Statim enim discipulis qui probabilissime haerebant quid responderent opem tulit v. 12 *at Iesus audiens ait : non est opus valentibus medicus, sed male habentibus;* quid mirum, si medicus versatur inter aegros? num ideo reprehendendus? nonne potius esset omni vituperio dignus, immo risui exponendus, si solum sanos adiret? Christus itaque se medicum esse hominum declarat qui eos adeat qui quam maxime aegritudine laborant et vulneribus peccatorum. Qua voce se eum esse pastorem declarat qui apud prophetam iam loquitur : quod abiectum erat reducam et quod confractum fuerat alligabo et quod perierat requiram et quod infirmum fuerat consolidabo (Ez. 34,16), dum de pharisaeis valet quod ibidem de malis pastoribus dicitur : quod infirmum fuit non consolidastis et quod aegrotum non sanastis etc. Quare patet legis doctores consilia Dei in lege manifestata minime intellexisse. Id quod Christus eis altero suo responso quoque exprobrat v. 13 *euntes autem discite quid est : misericordiam volo et non sacrificium;* locutio est in disputationibus et demonstrationibus rabbinorum frequenter adhibita : abi et disce צא ולמד (cf. *Schoettgen* p. 94). Iesus allegat Os. 6,6; in hebr. חסד i. e. Deus sibi complacet in dilectione, pietate, in animi gratia et clementia; cultum externum, sacrificium eo spiritu destitutum respuit (vide meum Comment. in Proph. min. I p. 89); unde durum illum animorum sensum quem gerant in peccatores a Deo damnari docet et legis doctores pharisaeosque qui suam legis notitiam et observantiam iactent id quod in lege praecipuum sit ac palmare turpiter ignorare et negligere convincit.

Quodsi intelligerent Scripturam, perspicerent etiam Messiam ad id venire et hanc esse muneris eius rationem ut peccatores Deo reconciliet : *non enim veni vocare iustos sed peccatores;* ita tertio responso rationem reddit cur peccatoribus sese sociare non dedignetur. Eos enim *vocare* i. e. ad Deum reducere vult. Ideo praedicationem suam auspicatur a poenitentia 4,17 qua indigere omnes ostendit. Omnes enim peccatis sunt obnoxii, omnes aegri, ergo indigent medico, indigent salvatore; « et quis non erat aegrotus ipsa generis humani sic aegrotante natura » (*S. Chrysol.* serm. 29)? omnes enim peccaverunt et egent gloria Dei (Rom. 3,23; sim. *S. Pasch. Thom. Cai.* etc.) et quicumque iusti sunt, non sunt iusti nisi per Christum. Unde concludi oportet

quo sensu dicatur *non veni vocare iustos,* neque enim sunt qui non opus habeant salvatore. Saepius *iustos* explicant dici per ironiam; quod verum est si concipitur cum *S. Chrys.*, eo scil. sensu quod nullus esset iustus in terra; alii autem iustos vocari aiunt pharisaeos qui inanem suam iactant iustitiam (*S. Hil. Chrysol. Bed. Pasch. Br. Thom. Lamy*); at uti verba iacent, durum est et minime verum Christum non venisse ut pharisaeos quoque invitaret ad regnum Dei. Quoties enim hos vocavit? quot reprehensiones et quot redargutiones, tot etiam vocationes iis dedit, neque aliud verba illa dicunt : Ierusalem, quoties volui congregare etc. In hoc Christi responso notanda insuper est cum *Ians.* praeter eius in peccatores benignitatem magna illa mansuetudo qua malevolis obtrectatoribus muneris sui rationem explicat. Si illi vere fuissent legis doctores, in eo munere agnovissent Messiam (cf. Is. 42,3; 49,5; 50,4; 53,6. 11; 61,1. Ez. 34,16).

Cum Os. 6,6 in altero membro sequatur : et scientiam Dei plus quam holocausta, iterum demonstratur illud ***non*** in priore membro non ***absolute*** significare ac si Deus reprobaret ac nollet sacrificium, verum institui veluti comparationem tacitam utrum sit magis praeferendum vel utri pars et laus praecipua sit attribuenda. Simili sensu, ut ***Mald.*** notat, Christus loquitur dicens : doctrina mea non est mea, sed eius qui misit me, vel : non vos estis qui loquimini, sed spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.

In scholis theologicis quaestio agitatur, utrum futura fuisset Incarnatio, si Adam non peccasset. Censet ***Mald.*** hanc quaestionem responso Christi hoc loco dato solvi. Scribit enim : « significat Christus se ita peccatores quaerere, ut si aliqui fuissent iusti, non propter eos sed propter peccatores venturus fuisset. Hic, nisi fallor, verus est sensus. Itaque illa quorundam theologorum opinio, qui existimant etiam si homines non peccassent Christum fuisse venturum, non solum huic loco sed Scripturae mihi videtur esse contraria et dum incertum Christi beneficium fingit, certum illud quo maius esse non potuit redemptionis nostrae extenuare. Et vero nisi scirem etiam nonnullos catholicos et eruditos viros in ea esse sententia, multo eam gravioribus notarem verbis; sed nolo dum sententiam reprehendo auctores quoque videri velle reprehendere. Tantum dico non posse me eos qui eam etiamnum defensitant non mirari ». Si tua interest, lege quid ad eiusmodi argumenta respondeat *Suarez,* de Incarnatione, disput. 5 sect. 4 n. 26. 27. 30.

e) Contra opiniones praeiudicatas Iudaeorum 9, 14-17.

9,14. Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis dicentes : quare nos et pharisaei ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant? 15. Et ait illis

9,14. Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου λέγοντες· διὰ τί ἡμεῖς καὶ φαρισαῖοι νηστεύομεν, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσιν; 15. καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· μὴ δύ-

Iesus: numquid possunt filii sponsi lugere, quamdiu cum illis est sponsus? venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus et tunc ieiunabunt. 16. Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus; tollit enim plenitudinem eius a vestimento et peior scissura fit; 17. neque mittunt vinum novum in utres veteres; alioquin rumpuntur utres et vinum effunditur et utres pereunt; sed vinum novum in utres novos mittunt et ambo conservantur.

νανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος καὶ τότε νηστεύσουσιν. 16. οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. 17. οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοὶ καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπόλλυνται, ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς, καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται·

In v. 14 νηστευομεν legunt sine addito ℵ* B 27 71; al pler addunt πολλα. In fine v. 15 add *in illis diebus* D al a b c g[1] h q Bas Or dub eg lich ken (quod ex Luc. 5, 38 petitum est).

Offenduntur pharisaei consuetudine Iesu cum peccatoribus; offenduntur quoque (cf. Marc. 5,22. Luc. 8,33) eo quod discipulos non ad ieiunia frequenter observanda adstringit. Qua in offensione socios nanciscuntur discipulos Ioannis baptistae quos aliqua invidia et aemulatione in Iesum moveri iam antea patebat Ioan. 3,26. Uti antea pharisaei apud discipulos conabantur magistro notam inurere de commercio cum peccatoribus, ita isti nunc ipsum magistrum petunt atque de vivendi ratione discipulorum cum eo expostulant. In utroque tamen id agitur, ut eius doctrinam evellant et contra eum insidias excitent (*S. Pasch.*). Hoc alterum autem eo gravius videri debet, quia causam Christi vel Ioannis auctoritate quae plurimum apud populum valebat deprimebant, dum demonstrarent non solum eorum qui legis studio maxime ducebantur, verum etiam Ioannis sanctissimi viri institutionem cum Christi institutione non convenire (*Ians.*). Erant itaque et pharisaei legisque doctores et discipuli quidam Ioannis animo moroso et infenso in Iesum neque visis miraculis eum animorum habitum deponunt; suas de religione et pietate opiniones contumaciter amplectuntur neque praeclaris signis a Iesu patratis tantum tribuunt, ut eius vitae rationem Deo probari sibi persuadeant. Quare in hac parte evangelista indicat eos Christo obsistere qui apud vulgus spectati habeantur eosdemque se praebere ineptos et impares doctrinae Christi suscipiendae. Quantum autem per eos periculum etiam populo instet quis est qui non deprehendat?

Existimat *Ed.* I p. 663 forte convivium in domo Matthaei instructum esse feria secunda vel quinta, eo scil. die quo pharisaei ieiunare solebant; scribit enim Marcus: et erant discipuli Ioannis et pharisaei ieiunantes et veniunt et dicunt illi: quare discipuli Ioannis et phari-

saei ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant (2,18); id quod die quodam ieiunii dictum esse non improbabile videtur (similiter *Coleridge* V p. 127). Si apud Matthaeum illud πολλά (vide lect. var.) omittimus, sermo diei ieiunii magnopere congruit v. 14 *quare nos et pharisaei ieiunamus* (*frequenter*), *discipuli autem tui non ieiunant?* « superba interrogatio et plena supercilio pharisaeorum; certe, ut aliud non dicamus, reprehendenda ieiunii iactantia; nec poterant discipuli Ioannis non esse sub vitio quia calumniabantur eum quem sciebant magistri vocibus praedicatum et iungebantur pharisaeis quos a Ioanne noverant condemnatos » (*S. Hier.*). Quare nos ieiunamus, et non tui discipuli, nisi quia nos sancti ac iusti et ex Deo sumus, tui autem ex hominibus, cum interim dum nos ieiunamus illi comessationibus delectentur (cf. *Mald.*)?

Iesus autem pro sua clementia non exprobrat illis arrogantiam aut livorem, sed « quoniam sciebat se potius impeti quam discipulos responso admodum urbano humanissime respondet » (*Ians.*) et respondet iis voce Ioannis magistri qua patet cur pro discipulis tempus exsistat festivum (Ioan. 3,29. *Pasch.*) v. 15 *numquid possunt filii sponsi lugere quamdiu cum illis est sponsus?* Iesum enim sponsum iam Ioannes professus est et ea voce eum declaravit Messiam qui venisset ut sponsam sibi exposceret, ut Ecclesiam sibi copularet. Uti enim foedus sinaiticum tamquam sacrum quoddam connubium saepe describitur et populus Dei electus sponsa Domini dicitur (cf. quae notavi ad Ier. 2,2. Ez. 16,3), ita eadem imagine instauratio theocratiae, i. e. tempus messianum exhibetur, uti iam Os. 2,19 : et sponsabo te mihi in sempiternum et sponsabo te mihi in iustitia etc.; quare Messias in Ps. 44 tamquam sponsus celebratur. Cum in vetere testamento Iahve dicatur sponsus et vir electae suae plebis, eo titulo iam in Iesum translato divina quoque eius natura declaratur. Illud itaque felicissimum iam agitur tempus quo sponsus divinus in terram descenderit, ut mundaret et acquireret sibi sponsam, miseram suam plebem et totum genus humanum redimeret, Deo reconciliaret, omnibus donis atque ornamentis gratiae exornaret. Et discipuli eius fruuntur praesentia; quod reges et prophetae videre et audire desiderabant et non viderunt, hoc illi delectantur, hoc illi vident. Nonne itaque tempus est maxime festivum? Idque Iesus ex ipso Iudaeorum more et usu explicat. Vocabantur enim in Galilaea omnes qui ad convivium nuptiale invitati erant *filii thalami*, υἱοὶ νυμφῶνος, בני חופה (cf. *Ed.* I p. 355); iam vero per hebdomadam qua nuptiae celebrabantur lege rabbinica maxima commendabatur laetitia ita ut ne in ipso quidem die expiationis (si forte ea hebdomada occurreret) ad ieiunium tenerentur, et

convivis mandabatur ut quantum possent laetitiam sponsi et sponsae promoverent (cf. *Ed.* I p. 663; *Lightfoot* hor. hebr.). Adest itaque sponsus Messias, tamquam socios et comites sibi elegit discipulos; hisce concessum est eius frui praesentia, eius imbui doctrina, eius perfundi spiritu. Iam quomodo possent lugere? quomodo fieri posset ut non intimis animis exsultarent?

Verum hoc tempus gaudii et delectationis non semper durabit; Iesus ieiunium non abolet, immo fore praedicit; unde discipulos Ioannis qui austeram magistri sui vitam imitari gloriantur altero responso pariter docet immerito ab iis accusari discipulos : *venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus et tunc ieiunabunt;* prima vice mortem suam violentam insinuat; cf. ἀπαρθῇ; proinde indicat suam in terris praesentiam non fore diuturnam; post eam autem discipulos etiam ieiunio operam daturos. Cum dicat *ieiunabunt,* id quod fiet annuntiat; quare etiam quod fieri velit et quod faciendum sit declarat. Unde auctoritate ecclesiastica merito ieiunia sunt instituta. Simul sublimem rationem innuit, cur sit ieiunandum. Christi discipuli lugent quod nondum in aeterna beatitate iuncti sunt cum Christo, dolent quod adhuc ab eo separantur; designatur itaque ieiunio sanctum illud desiderium quo ad unionem coelestem cum eo anhelant, declaratur tristitia illa : heu mihi quia incolatus meus prolongatus est. Huic desiderio intime cognatum est ieiunium ad expianda peccata susceptum vel ad gratias uberiores accipiendas. Illa enim quam maxime auferunt sponsum a nobis, hisce ei appropinquamus. Quare bene notat *S. Hier :* « cum sponsus propter peccata a nobis recesserit, tunc indicendum ieiunium est, tunc luctus recipiendus ». Et cum Christus terram reliquisset, discipulos etiam ieiunasse vide Act. 13,2; 14,22. 2 Cor. 6,5; 11,27.

Denique veluti tertio responso Iesus quasi radicem praecidit erroris ex quo illa discipulorum Ioannis expostulatio orta est. Subest enim opinio ac si oporteret observantias, caerimonias, ritus, brevi totam institutionem veteris legis permanere et eodem modo vigere in instauratione messiana. Hanc sententiam duplici similitudine refutat ostendens veteres illas formas minime congruere indoli messianae et novo spiritui; v. 16 *nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus* i. e. nemo assuit particulam panni impexi vestimento veteri; ἄγναφον est pannus qui fullonem non est expertus, a fullone non purgatus neque subactus (*Lamy*) ideoque rudis et novus; quod si tamen fieret, maius exsisteret detrimentum : *tollit enim plenitudinem eius a vestimento et peior scissura fit* i. e. pannus ille si v. g. imbre madefactus fuerit contrahitur et a vestimento vetere cui

assutus est aliquid aufert. Graecum πλήρωμα αὐτοῦ commodius explicatur per nominativum : *supplementum eius* scil. vestis, id quo vestis suppletur vel reficitur, resarcitur, ergo pannus ille rudis, *aufert a vestimento,* auferet aliquid de veste et idcirco ruptura fit maior (cf. *Cai. Lamy* et recentiores). Aliter *Euth.* πλήρωμα αὐτοῦ explicat : ἡ ὁλότης τοῦ ἀγνάφου ῥάκους, integritas panni rudis cum sit fortis et dura tollit ac detrahit a veste detrita ; quae interpretatio sensu non differt.

In altera similitudine et maius damnum significatur (utrumque, vinum et utres pereunt) et quid facere oporteat indicatur; unde progressus doctrinae habetur v. 17 *neque mittunt vinum novum in utres veteres; alioquin rumpuntur utres et vinum effunditur et utres pereunt;* vinum novum, mustum effervescens; sunt utres hircina coria arte parata et instar sacci consuta relicto e quattuor cruribus hirci uno, cuius corium infundibuli vicem praestat; communis est utrium usus apud orientales (cf. *Calm.*); *sed vinum novum in utres novos mittunt et ambo conservantur.* Eodem itaque modo novus spiritus quem Messias largitur non est coarctandus formis illis veteribus, non debet neque potest concludi arctis illis legibus quibus iugum et servitus legis constituebatur. Quae doctrina optime illustratur a S. Paulo, dum veterem conditionem vocat statum servitutis, novam eam quam Christus induxit, statum libertatis; illum statum parvuli sub tutoribus et actoribus positi, hunc statum filii adulti; in vetere dominantur elementa infirma et vacua, exsistunt figurae solum et umbra, in nova tribuitur gratia, virtus, ipsae exsistunt res typis illis significatae (cf. Gal. 4,1 seq. Col. 2,17. Rom. 8, 15. Hebr. 8,9; 9,9 etc.). Uti itaque status servitutis et libertatis, aetas infantilis et matura inter se coniungi in eodem ac consociari nequeunt, ita forma illa veteris institutionis, quae convenit et necessaria erat theocratiae ad unum populum restrictae et quae solum umbram bonorum messianorum exhibebat, nullo modo apta esse potest vel coniungi instaurationi messianae quae omnibus gentibus destinatur et generi humano tamquam filio adulto bona coelestia et gratias abundantiores largitur. Quare bene explicat *S. Hil.* : « ut autem intelligerent non posse sibi in veteribus positis perfecta haec salutis sacramenta committi, comparationis posuit exemplum » ; similiter *S. Chrysol.* serm. 31 vestimento vetere significari dicit « antiquae legis supellectilem » cui evangelium opponitur, et *S. Augustinus* non congruere novum illud gaudium mentis quod Christus afferat « veterem adhuc sensum trahentibus » (de cons. evang. 2,27. 63); item veterem institutionem designari docent in cat. Cr. *Origenes, Isidorus, Cyrillus, Fab.* et idem ab aliis exprimitur, qui Iudaeos, scribas, pharisaeos utribus

veteribus describi docent, uti *S. Hier. Pasch. Br.;* explicationi de vetere instituto etiam *Tertullianus,* de orat. cap. 1; c. Marc. 3,15 (*M.* 1,1151; 2,342) et e recentioribus subscribunt *Bisp. Reischl, Coleridge, Fillion, Keil, Mansel.* Id quod hisce exemplis Iesus docet fieri non posse nisi cum damno rerum tentabant Galatae quos Paulus apostolus sua dedocet epistola et multo magis prosequebantur Ebionitae, uti *S. Pasch.* notat.

Sat multi volunt iis similitudinibus ostendi discipulos Christi utpote infirmos nondum esse idoneos vitae laboribus exercitae quam acturi erant cum Christus ab illis ad Patrem redierit; esse discipulos utres veteres; proinde illis duras poenitentias et ieiunia nondum posse imponi, ne doctrinae fructus apud eos, utpote deterritos illo rigore, pereat et ipsi difficultati succumbant; esse itaque exspectandum, donec Spiritu sancto super eos veniente innoventur ac roborentur. Ita *S. Chrys. Bed. Rab. Alb. Dion. Tost. Cai. Ians. Mald. Bar. Salmeron, Sylv. Lap. Calm. Lamy, Arn.*; at haec explicatio non videtur posse merito proponi. Cur enim discipuli non ieiunent, rationem Christus reponit in gaudio de sponsi praesentia et societate. Dein non potest assumi Iesum dicere velle discipulos qui tamen relictis omnibus secuti sint et quibus ipse postmodum testetur : vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis (Luc. 22,28), adeo esse mente debiles, ut si ieiunia eis imponerentur ipse ab eis desereretur, eosque id quod pharisaei praestant praestare non posse nisi innovatione a Spiritu sancto accepta. Porro aliqui ex Iesu discipulis antea fuerant discipuli Ioannis baptistae; eo tempore ieiunabant; quis itaque credere potest postquam Christo se addixerint iam non posse ieiunare sine magno dispendio? num Christus forsitan mollem iis indulsit vitae rationem? discipulos penuria victus non esse deterritos vide 12,1 : fame pressi spicas vellunt et manducant.

Alii opinantur Iesum iis exemplis respondere ad interrogationem : cur nos et pharisaei ieiunamus? scil. eos quibus Christi doctrina et institutio desit non posse sequi libertatem illam discipulorum Christi; si illi a ieiunio cessarent amissuros esse id quod habeant neque novum illud acquisituros quod Christus praebeat; novam itaque discipulorum vivendi rationem illis minime congruere. At duo obstant huic quoque explanationi. Prius est quod non est posita quaestio duplex. Sententia enim paratactice enuntiata unam exprimit interrogationem : quare tui discipuli non ieiunant, dum tamen nos et pharisaei ieiunamus; neque censendi sunt quaerere : cur nos ieiunamus; id enim ipsi iam sciunt, alioquin non ieiunassent. Mirum profecto foret si iis nunc demum in mentem venisset quaerere non a Ioanne, sed a Iesu : cur *nos* ieiunamus? Alterum quod obstat est non posse supponi Christum eos veluti monuisse, ut in sua permanerent vetustate : vobis mea novitate afferretur damnum maximum; insuper valde dubium est an Christus ieiunia pharisaeorum ullo modo velit approbare, cum alias

contra traditiones humanas agat et loquatur. Quare explicatio illa quam partim proponunt *Schanz*, *Weiss*, nequit admitti.

Ex protestantibus aliqui verba *cum auferetur ab eis sponsus* solum de tempore passionis explicant; alii in vocibus *tunc ieiunabant* ieiunium solum privata devotione susceptum probari volunt, excludi autem ieiunium praecepto Ecclesiae catholicae impositum; tale ieiunium pertinere ad elementa mundi (cf. *de Wette*, *Meyer*, *Keil*). At Christus profecto non loquitur solum de tempore passionis; cur enim si id solum mente gessisset doceret quomodo sui ieiunare deberent 6,16 seq. et quid sibi vellet 17,20 : hoc genus non eiicitur nisi per orationem et ieiunium? Porro dicens *tunc ieiunabunt* approbat et vult ut ieiunent in posterum; Ecclesia itaque cui potestas leges ferendi a Christo data est et quae pro munere suo homines dirigere debet ad vitam ex Christi norma instituendam, illi voluntati Christi occurrit fidelibus ieiunia praecipiens. Immo fieri potest ut illud *ieiunabunt* praeceptum enuntiet. Si enim v. g. Christus dicit : eritis mihi testes etc. Act. 1,8, id non arbitrio relinquit apostolorum, sed fieri iubet. Nam, ut grammatici dicunt, tempus futurum etiam id significare potest quod fieri oporteat potestque adhiberi pro imperativo (cf. *Winer*, Grammatik des neutest. Sprachidioms § 40,6; § 43,5).

f) Alia summae potentiae documenta 9, 18-34.

9,18. Haec illo loquente ad eos ecce princeps unus accessit et adorabat eum dicens : Domine filia mea modo defuncta est, sed veni, impone manum tuam super eam et vivet. 19. Et surgens Iesus sequebatur eum et discipuli eius. 20. Et ecce mulier quae sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis accessit retro et tetigit fimbriam vestimenti eius; 21. dicebat enim intra se : si tetigero tantum vestimentum eius, salva ero. 22. At Iesus conversus et videns eam dixit : confide filia, fides tua te salvam fecit. Et salva facta est mulier ex illa hora. 23. Et cum venisset Iesus in domum principis et vidisset tibicines et turbam tumultuantem dicebat : 24. recedite, non est enim mortua puella sed dormit. Et deridebant eum. 25. Et cum eiecta esset turba, intravit et tenuit manum eius, et surrexit puella. 26. Et exiit fama haec in universam terram illam.

27. Et transeunte inde Iesu secuti sunt eum duo caeci clamantes et dicentes : miserere nostri, fili David! 28. Cum

9,18. Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς ἰδοὺ ἄρχων εἷς προσελθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων, ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν, ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ᾽ αὐτὴν καὶ ζήσεται. 19. καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. 20. καὶ ἰδοὺ γυνὴ αἱμορροοῦσα δώδεκα ἔτη προσελθοῦσα ὄπισθεν ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· 21. ἔλεγεν γὰρ ἐν ἑαυτῇ· ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι. 22. ὁ δὲ Ἰησοῦς στραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν εἶπεν· θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέν σε. καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης. 23. καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον ἔλεγεν· 24. ἀναχωρεῖτε, οὐ γὰρ ἀπέθανεν τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει· καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. 25. ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησεν τῆς χειρὸς αὐτῆς καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον. 26. καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.

27. Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ ἠκολούθησαν δύο τυφλοὶ κράζοντες καὶ λέγοντες· ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὸς Δαυείδ. 28. ἐλθόντι δὲ

autem venisset domum, accesserunt ad eum caeci. Et dicit eis Iesus : creditis quia hoc possum facere vobis? dicunt ei : utique Domine. 29. Tunc tetigit oculos eorum dicens : secundum fidem vestram fiat vobis. 30. Et aperti sunt oculi eorum et comminatus est illis Iesus dicens : videte ne quis sciat! 31. Illi autem exeuntes diffamaverunt eum in tota terra illa.

32. Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, daemonium habentem. 33. Et eiecto daemonio locutus est mutus, et miratae sunt turbae dicentes : numquam apparuit sic in Israel. 34. Pharisaei autem dicebant : in principe daemoniorum eiicit daemones.

εἰς τὴν οἰκίαν προσῆλθαν αὐτῷ οἱ τυφλοί. καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· πιστεύετε ὅτι τοῦτο δύναμαι ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ· ναί, κύριε. 29. τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν λέγων· κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν. 30. καὶ ἠνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἐνεβριμήθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγων· ὁρᾶτε, μηδεὶς γινωσκέτω. 31. οἱ δὲ ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.

32. Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ κωφὸν δαιμονιζόμενον. 33. καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου ἐλάλησεν ὁ κωφός, καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι λέγοντες· οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ. 34. οἱ δὲ φαρισαῖοι ἔλεγον· ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

In v. 18 legitur εισελθων, al εις ελθων; ℵ (b) B εις προσελθων, al τις προς. al εις εισελθων. codd sat multi vulg. add *domine*; neque tamen am cav dub fuld ing for. In v. 25 steph sixt : manum eius *et dixit* : *puella surge*. In v. 30 pler codd ενεβριμησατο, sed ενεβριμηθη ℵ B* 1 22 118. In v. 32 pler codd ανθρωπον κωφον, add *et surdum* dub eg ept (marg) lich ken rush a b c g[1] h q; id quod ex duplici interpretatione vocis κωφον ortum esse videtur. Notat enim *S. Hier.* ad locum : « quod autem graece dicitur κωφον, magis tritum est sermone communi ut *surdus* magis quam *mutus* intelligatur; sed moris est Scripturarum κωφον indifferenter vel *mutum* vel *surdum* dicere ». In v. 34 legunt *iecit, eiecit* dub eg ept ox rush.

Porro describitur Iesu potentia, maiestas, benignitas gradatione quadam in resuscitatione a mortuis et eo quod solo attactu vestimenti eius cum fide facto sanatur morbus diuturnus qui nulla medicorum arte pelli poterat. Ostenditur fides apud plebem crescens, cum Iesum duo caeci iam salutent filium David i. e. Messiam; fidei virtus iterum commendatur et demum effectus miraculorum indicatur : populi admiratio, blasphemia pharisaeorum; unde odia et inimicitiae eorum iam horrendum in modum crescunt et veritati omnem occludunt aditum. Itaque tria haec quae Iesum, fidei virtutem, effectum miraculorum spectant, proxime necti iis quae evangelista intendit, ipsa eorum commemoratione patefit.

Brevitati studens solum rei summam narrat, ut ipsum miraculum quasi efficacius efferatur et uno veluti ictu animi legentium in considerationem miraculorum rapiantur. Plura rei adiuncta praebent Marc. 5,22 seq. Luc. 8,41 seq., uti in aliis quoque observandum est. Cum Matthaeus scribat v. 18 *haec illo loquente ad eos*, *ecce* etc. erit assentiendum S. Augustino affirmanti hoc ipso transitu indicari hoc narrari consequenter quod et consequenter factum sit, nisi omnem

verborum ac dictionis proprietatem velis evertere. Quare cum narratio de hoc principe Iairo apud Marcum et Lucam nullo modo coniungi possit cum interrogatione de ieiunio quam hi duo referunt, merito dubitari potest, sitne apud Matthaeum v. 14-17 eadem disceptatio. Talem autem quaestionem quae et discipulis Ioannis et pharisaeis tanti momenti esse videbatur, saepius esse motam valde credibile est, neque minus Christum bis eadem fere ratione respondisse. Quodsi hoc non admiseris, fortasse dici posset illud *haec* non deberi evangelistae, sed eius in graecum translatori. Nam, uti idem S. Augustinus sentit, si solummodo dicitur *illo loquente,* non opus est assumere id quod subsequitur evenisse dum loqueretur ea quae immediate ante habentur (cf. de cons. evang. 2,28. 64 et 39. 86; *M.* 34,1109. 1119).

Princeps ille *unus* (εἷς i. e. τις; cf. 8,19) aliquis nominatur apud alios Iairus, princeps synagogae (Luc.), archisynagogus (Marc.), *accessit et adorabat eum* i. e. procidit ad pedes eius, ut alii narrant; vide ad 8,2; supplex eum rogavit, *dicens : Domine* (in graecis non legitur; vide lect. var.); *filia mea modo defuncta est, sed veni,* etc.; hic iam succincta narratio habetur; nam secundum alios filiam prius dicit esse in extremis, dein dum progrederentur veniunt post sanationem mulieris haemorrhoissae qui nuntiant filiam esse mortuam, quo facto Christus Iairum solatur : noli timere, crede tantum et salva erit. Quare iam S. Augustinus monet, nihil in cuiusque verbis nos debere inspicere, nisi voluntatem cui debent verba servire, nec mentiri quemquam si aliis verbis dixerit quid ille voluerit, cuius verba non dicit; sim. *Salm.;* praeterea bene notat *Ians. :* « qui breviter aliquid narrare gaudet, cogitur nonnunquam ob narrationis convenientiam aliter aliquid narrare quam quomodo gestum est quod tamen facit sine falsitatis et mendacii nota, si modus ab ipso narratus in rei gestae ordine saltem comprehendatur », unde Matthaeum principis petitionem referre signo magis quam verbis expressam. Alii existimant eum bis petiisse; scil. iterum mortis nuntio allato et Matthaeum ex duabus unam effecisse orationem (*Cai. Mald.*); id tamen necesse non est, sicuti nec cum *S. Chrys.* assumendum est, eum loqui de mortua filia vel ex probabili coniectura vel ut ipsa exaggeratione Dominum ad opem ferendam moveat. Satis est dicere Matthaeum rei substantiam perstringere potius quam historiae seriem enarrare (*Lap.*).

Petit : *impone manum tuam super eam et vivet;* sane sciverat Christum saepe iam morbos curasse imposita manu; vide Luc. 4,40 : at ille singulis manus imponens curabat eos et cf. Matth. 8,3. 15; unde petit quod Christus facere solebat, quare in ea petitione non est quod cum aliquibus reprehendatur merito. Quod petit ut veniat Dominus,

utique non tantam prodit fidem quantam in centurione Christus laudat admiratus (8,10); verum non eadem ab omnibus exigitur perfectio neque Christus eundem semper tenet modum vel in patrandis miraculis vel in tractatione hominum. Magna cum benignitate ac promptitudine petenti obsequitur v. 19 *et surgens Iesus sequebatur eum et discipuli eius;* prorsus aliter tractabat regulum quendam Ioan. 4,48 seq.; hic autem itineri se committit, ut et mulieri illi haemorrhoissae occasionem praebeat accedendi ad se et discipuli testes sint suae in mortem potestatis; v. 20 *et ecce mulier quae sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis;* adduntur anni, ut magnitudo morbi et signi ostendatur (*Salm.*) quae ab aliis quoque synopticis ostenditur narrantibus mulierem multa perpessam esse a medicis et erogasse omnem suam substantiam nec quidquam profecisse, sed potius deterius habuisse. Morbus erat et in se foedus et immunditiem leviticam efficiebat (Lev. 15,25 seq.). Quare *accessit retro;* « in arduis laboribus dat crebro consilium vis doloris, in desperatis causis est saepe magistra necessitas, invenit ipsa sibi passio medicinam; hinc est quod mulier verecundo vulneri qualiter subveniret invenit, ut fidei insinuaret silentio quod insinuare publico clamore non poterat, ut secreta spiritus via coelestem perveniret ad medicum, ad quem pervenire manifesto carnis itinere non valebat; dabat audaciam multam pietas curantis, sed fiduciam pudendi languoris necessitas auferebat; cogebat ad Christum accedere doloris magnitudo, sed adire Christum foeditas ulceris non sinebat » (*S. Chrysol.* serm. 35).

Profecto magna est fides mulieris : *et tetigit fimbriam vestimenti eius;* v. 21. *dicebat enim intra se : si tetigero tantum vestimentum eius, salva ero;* et simulac tetigit, confestim stetit fluxus sanguinis et sensit corpore se sanatam a plaga (Marc. Luc.); fimbria, κράσπεδον, lacinia in pallio (hebr. ציצית) fila lanea contorta, annexa angulis inferioris partis pallii; fieri lacinias Moyses iusserat, ut recordarentur mandatorum Dei cf. Num. 15,38-40. Quam fidem Christus approbat eo ipso quia statim sanationem largitur et insuper mulieris fidem omnibus notam fieri vult eamque laudat et propter eam fidem ei concessam esse sanationem pariter omnibus manifestat v. 22 *at Iesus conversus et videns eam dixit : confide filia, fides tua te salvam fecit;* vestem tetigit et sanata est, quare ex hac sanatione et laude Christi tamquam ex duplici argumento iure infertur, si quae sunt reliquiae quas dicimus Christi eas merito propter Christum quadam veneratione esse prosequendas. Idem propter aliquam similitudinem dici oportebit de reliquiis sanctorum. Quam falso enim *Calvinus* v. g. mulierem arguat zeli indiscreti et alicuius superstitionis, luce clarius est. Superstitioni

enim neque sanationem neque laudem ac commendationem publicam Christus concedere potuit. Timet nempe Calvinus ne hinc usus comprobetur reliquiarum; quare maculam in Christum referre satius esse ducit!

Matthaeus tamquam brevitatis amator (ὡς φιλοσύντομος) quae in medio contigerunt praetermisit, miraculum solum manifestans (*Euth.*); cum enim illa Christi voce : quis tetigit vestimenta mea? timens et tremens procidisset ante eum et publice confessa esset cur tetigisset et quomodo confestim sanata esset (Marc. Luc.), Christus eam solatur ac laudat blanda allocutione eam vocans *filiam;* cf. τέκνον 9,2; *confide,* bono esto animo, ei dicit « eo quod timida erat quia furtim donum acceperat » (*Theoph.*). Cur autem eam latere noluerit, *S. Chrys.* exponit, ut fidem eius omnibus notam redderet, ut alii eam imitarentur, ut mulierem commendaret atque his verbis voluptatem ipsi utilitatemque praeberet corporis curatione non minorem, ut archisynagogum ad credendum institueret, cui utique hoc fidei exemplum valde utile erat (cf. Marc. 5,35. 36. Luc. 8,50). Manifestat Christus pariter se intimum hominis animum perspicere et secreta penetrare, uti 9,4, atque id etiam voluit constare publice et mulierem quoque docere quae videtur putasse se posse latere (cf. Luc. 8,47 : videns mulier quia non latuit).

Principis filiam iam esse mortuam etiam lamentatione funebri declaratur; adsunt *tibicines* v. 23; legitur in mischna kethuboth : etiam pauperrimus inter Israelitas praebebit uxori mortuae non minus quam duas tibias et unam lamentatricem (cf. *Lightfoot* ad h. l. p. 310 seq. ubi plura de luctu, *Wünsche* p. 125). Constituebant autem *turbam tumultuantem* propinqui et cognati et vicini qui tali occasione convenire solebant ad plangendum, tum praeficae seu lamentatrices quae mercede conducebantur (cf. Ier. 9,17. Am. 5,16); insuper « quidam, ut probabile admodum est, se illuc receperunt, ut ederent et biberent; nam adhibitae sunt tunc temporis quaedam epulae » (*Lightfoot* l. c.). Iesus autem turbam tumultuantem secedere iubet : *recedite;* quaerunt cur id praeceperit. Respondent aliqui quia turba indigna fuerit quae videret miraculum, quia fidem non habuerit, quia Christum deriserit (*S. Chrys.*), alii quia noluerit miraculum in vulgus efferri, ut ex Marco et Luca facile colligitur (*Mald.*). Utut haec sunt, rationem ipse reddit, cur ergo aliam quaeramus? *non est enim mortua puella, sed dormit;* lamentatio funebris illis fit qui manent mortui; cum autem puellam statim ad vitam velit revocare eiusmodi planctu ut abstineant merito praecipit. Neque enim puella eo modo mortua erat quo turba credebat; nondum terminum ac finem vitae

in terris degendae attigerat ex Dei providentia; quare is qui id sciebat eamque iamiam vitae erat restituturus, dicere poterat : non est mortua, *sed dormit,* eo quod apud ipsum mors esset quasi somnus, cum eam vellet suscitare (*Theoph. Dion. Cai. Salm.*); proin non tamquam mortua est plangenda, sed considerari debet quasi ex somno quae sit excitanda. Simili modo loquitur de Lazaro : amicus noster dormit, sed vado ut a somno excitem eum (Ioan. 11,11). Existimat *Mald.* Christum ambiguitate verborum delusisse turbam, ut cum postea puellam viderent ambulantem, non a morte suscitatam sed a somno expergefactam putarent; noluisse enim Christum divulgari miraculum; « loquitur ergo Christus ex eorum opinione non quam habebant (credebant enim vere esse mortuam), sed quam eos habituros fuisse sciebat si cognovissent paullo post fuisse resurrecturam »; id quod subtilius excogitatum esse videtur.

Verum illi *deridebant eum;* id ne mireris, monet *Theoph.;* nam testimonium amplius dant miraculo quod vere mortuam suscitarit. Nihilominus in ea irrisione vulgus nobis exhibetur quod multum absit ab illa fide vel ea saltem reverentia quam tot miracula Christo iam apud omnes conciliasse merito erat exspectandum. Iam cernitur quasi umbra quaedam et praesagium eius animorum obdurationis qua tandem maior populi pars Messiam reiecit. Signo externo, attactu sacratissimae suae humanitatis mortem fugat, vitam revocat v. 25 *tenuit manum eius et surrexit puella;* vide 8,3. Eo miraculo se probat vitae mortisque dominum; sua enim auctoritate praecipit : puella surge (Marc. Luc.); iam se eum ostendit cuius vocem mortui audient et qui audierint vivent (Ioan. 5,25), qui mortis imperium sit destructurus, cum venerit, ut vitam omnes haberent et abundantius haberent. Eius miraculi *fama exiit in universam terram illam* v. 26; inde quoque maior evadit accusatio et culpa eorum qui tali testi a Deo approbato fidem negarint. Ex norma legis ille agnosci debuit verus propheta a Deo missus et approbatus, cuius verbum venerit (Ier. 28,9; cf. Deut. 18,21); itaque Iudaei lege erant edocti et informati, ut in patratore miraculorum legatum Dei agnoscerent, cui obediendum esset ultione Dei contumacibus proposita (Deut. 18,19). Iam cum haec sit norma legis et miracula Christi talia, quae iam excusatio fingi potest?

In filia Iairi et in muliere sanguinis profluvio laborante frequenter cernunt depingi synagogam et gentilitatem (cf. *S. Hil. Hier. Ambr.* in Luc. lib. 6 n. 54; *M.* 15, 1682; *Chrysol.* serm. 36; *Bed. Pasch. Thom. Fab. Salm. Ians. Bar.* et plurimis id prosequitur *Grimm* III p. 339 seq.). Moritur puella annos nata duodecim; per tot annos mulier laborat. Proinde cum illius nativitate incepit huius aegritudo; ex quo Deus populum sibi elegit, gentes

magis magisque idololatriae et vitiis serviebant; « et quidem gentium populus a multis medicis frustra curari quaesivit, dum multorum philosophorum dogmatibus ac falsorum deorum ritibus deditus et naturae ingeniique dotes in eis consumens morbum etiam suum auxit a nullo curabilem quam ab ipso Christo » (*Ians.*). Cum autem Christus veniret ad desponsandam sibi Ecclesiam, synagogam quae eius esse debebat sponsa invenit mortuam, uti puella in annis pubertatis exsistens moritur; ante Iudaeos credunt gentiles; sed fides gentilium etiam ad id valet ut Iudaei ad fidem tandem adducantur; unde post mulierem suscitatur puella, quia cum intraverit plenitudo gentium, etiam Israel salvus fiet (Rom. 11,25. 26); « ad hanc ergo principis filiam dum properat Dei Verbum, ut salvos faceret filios Israel, sancta Ecclesia de gentibus congregata quae inferiorum lapsu criminum deperibat, paratam aliis fide praeripuit sanitatem » (*S. Ambr.*).

Refert ***Eusebius*** (hist. eccl. 7,18; ***M.*** 20,680) mulierem eam dici originem traxisse ex Paneade (ex Caesarea Philippi), domumque eius ibidem conspici et collati in eam a Servatore beneficii exstare monumentum; « iuxta ianuam domus illius aenea mulieris effigies stare dicitur genibus flexis protensisque manibus instar supplicantis. Ex adverso autem effigies viri ex eodem metallo conflata stantis ac diploide decenter induti manumque mulieri porrigentis... hanc statuam Iesu Christi speciem referre aiebant. Mansit porro usque ad nostra tempora nosque adeo urbem ingressi ipsam conspeximus ». Eusebius et originem mulieris ex Paneade et significationem statuae solum refert tamquam ab aliis traditam, ἔλεγον dicit de utraque re. In evangelio apocrypho cui est titulus : evangelium Nicodemi pars 1 sive Acta Pilati cap. 7, haec mulier nominatur Βερονίκη, Veronica et coram Pilato praeside cum aliis quos Christus sanaverat testimonium dicit pro Christo sua enarrata sanitate (cf. *Tischendorf*, Evangelia apocrypha, Lipsiae 1853 p. 277. 335).

Fidem in Iesum tamquam Messiam excitari coeptam esse sequenti ostenditur narratione, qua simul novum miraculorum genus a Iesu patratum inducitur atque iterum fidei in Iesu potentiam necessitas commendatur; quae tria omnino ad id quod Matthaeus spectat conveniunt; v. 27 *et transeunte inde Iesu secuti sunt eum duo caeci clamantes et dicentes : miserere nostri, fili David!* audierant de miraculis Iesu; « neque parum Iudaei inde culpantur quod hi quibus nullus oculorum usus erat, ex auditu solo fidem amplexi sunt, illi autem miracula videntes ac testes habentes ipsos oculos contra quam caeci faciunt » (*S. Chrys.*); illi insuper vultum Domini ac maiestatem aliquid super hominem spirantem continuo viderunt, quod caeci non poterant. Hi autem miseria pressi et desiderantes sanationem facilius fidem arripiunt. Iesum aperte Messiam vocant; neque enim *filium David* appellant quasi unum ex stirpe davidica qui hoc nomen cum

pluribus habeat commune, sed nomine utuntur ac designatione Messiae apud Iudaeos communi. Ita pharisaei interrogati, cuius filius sit Christus, statim respondent : David (22,42) et ipsa quoque turba scit Christum fore ex semine David (Ioan. 7,42); Messiam designari nomine filii David etiam legitur in psalmis qui dicuntur Salomonis[1] et vulgatum est etiam apud rabbinos (cf. *Weber,* System der altsynagogalen palaest. Theologie, p. 336. 339 seq.) quod nomen oraculis prophetarum plane congruit; apud eos enim appellatur David, germen quod Deus suscitaturus sit Davidi (Ier. 23,5; 33,14.. Ez. 34,23. Os. 3,5; cf. Is. 11,1). Neque profecto difficile erat in Iesu agnoscere Messiam; exspectabatur quippe eius adventus eo tempore; annuntiatus et digito ostensus erat per Ioannem baptistam, ipse tot ac tam varia patravit miracula. Dicunt caeci tantum *miserere,* nimirum quod crederent sola misericordia opus esse, tantam enim esse eius potentiam, ut si accedat gratuita misericordia statim consecuturi sint quod quaerebant (*Ians.*).

Iesus autem eorum fidem experiri et augere vult; unde non continuo eis obsequitur v. 28 *cum autem venisset domum,* intelligitur probabilissime domus Petri in Capharnaum, civitate sua (8,14; 9,1), *accesserunt ad eum caeci, et dicit eis Iesus : creditis quia hoc possum facere vobis?* « interrogat non ut discat incognitum, sed ut augeat fidem eorum simulque discant necessariam sibi esse fidem ad consecutionem illuminationis » (*Cai.*); neque dicit : creditis me posse id impetrare vobis, sed me posse ipsum aperire oculos scil. me habere auctoritatem vos sanandi (*Lamy.*); *dicunt ei : utique, Domine* v. 29 *tunc tetigit oculos eorum dicens : secundum fidem vestram fiat vobis;* distulit autem aliquamdiu miraculum et passus est caecos post se clamare, donec domum venisset, non quod difficilem se eis praebere voluerit, sed ut desiderium eorum et fidem omnibus redderet probatiorem, ut ostentationem fugiendam esse nos doceret et ut ne miracula vilescerent, si semper subito desiderata salus collata fuisset, utque nos doceret instanter orandum esse nec mox desistendum ab oratione aut desperandum, si non statim quae volumus a Deo consequamur (*Ians.*).

Attactu sacratae eius humanitatis v. 30 *aperti sunt oculi eorum* (oculi enim caeci habentur tamquam clausi) *et comminatus est illis Iesus dicens : videte ne quis sciat;* vox ἐνεβριμήθη proprie significat : acriter et velut iracunde et cum austeritate comminatus est (*Ians.*).

1. Hos psalmos communiter censent ortos esse mox post expugnationem Ierusalem a Pompeio factam. Ps. 17,23 legitur : ἴδε κύριε καὶ ἀνάστησον αὐτοῖς τὸν βασιλέα αὐτῶν υἱὸν Δαυίδ; cf. supra p. 10. 11.

Cur ita, plerumque explicant humilitatis causa ut vanam gloriam fugiendam esse nos informaret (*S. Chrys. Hier. Bed. Br. Thom. Fab. Dion. Cai. Ians.*); melius autem notat *Mald.* id praecepisse ad vitandam pharisaeorum et scribarum invidiam; ceterum vide quae dixi ad 8,4; etiam hic valet voluisse Christum cavere ne vulgus falsa sua notione de Messiae regno temporali seductum nimis commoveretur. Verum *illi exeuntes diffamaverunt eum in tota terra illa;* « propter memoriam gratiae non possunt tacere beneficium » (*S. Hier.*). Quaerunt nonnulli, num inobedientia peccarint; *S. Thom.* ait eos bona fide fecisse et merito monet *Mald.* omnes veteres auctores eos videri excusare quod non tam, ut non obedirent, quam ut grati essent id fecerint; « est etiam verisimile credidisse eos Christum non serio sed modestiae suae causa ne id dicerent vetuisse; nec mirum, cum tam multi postea tam docti viri, Hieronymus, Gregorius et Beda idem existimaverint ». Aliud haud male indicat *Lamy :* forsan non consilio sparserunt famam Christi, ut notum fieret miraculum contra id quod praeceperat Dominus; sed dum sciscitantibus familiaribus et mirantibus de visu recepto veritatem aperiunt, res per os multorum celebrata tandem uti fieri solet hunc exitum habuit. At quaeri potest cum *S. Br.* num non Dominus rem quodammodo impossibilem videatur iubere; « quomodo enim hoc celare poterant nisi oculos absconderent? quod si oculos abscondissent quid eis lumen noviter restitutum profuisset »? Unde mihi potius verisimile videtur Christum prohibuisse ne in vulgus spargerent ipsum esse filium David, Messiam, sicut alias quoque increpans daemonia non sinebat loqui, quia sciebant ipsum esse Christum (Luc. 4,41. Marc. 1,34). Cuius prohibitionis causa est eadem, ne scil. vulgus profana sua de Messia sententia impulsum concitaret tumultum et adesse tempus putaret quo iugum romanum esset excutiendum et regnum iudaicum erigendum. Evitat igitur Christus sedulo omnem accusationis umbram, quae nihilominus postea ei est impacta : commovet populum (Luc. 23,5).

Quos effectus contrarios habuerint Christi miracula, ultimo exemplo illustratur et ita series miraculorum apte concluditur, quia simul via sternitur ad res porro gestas et pharisaeorum machinationes perspiciendas; v. 32 *egressis autem illis ecce obtulerunt ei hominem mutum, daemonium habentem,* v. 33 *et eiecto daemone locutus est mutus;* unde merito colligitur hominem per daemonem esse mutum redditum (*S. Chrys.*). Cum etiam apud Iudaeos essent quandoque qui daemones eiicerent, uti ipse Christus testatur 12,27, merito quaerendum est, cur hoc loco addatur *et miratae sunt turbae.* Admirationem hanc non uno hoc miraculo excitari frequenter explicant, sed quia a

Christo tot signa, tam admirabilia, tam celeriter, neque contactu tantum, sed solo verbo et in omni morborum genere edita viderint et haec declarari cum dicant : *nunquam apparuit sic in Israel,* nunquam tale quid et adeo mirum visum est in Israel quamvis multi prophetae signa edidissent (cf. *S. Chrys. Dion. Cai. Ians. Lap. Lamy*). At iam *S. Hil.* merito censet admiratione huius facti, eiectionis scil. daemonis, populi confessionem esse ortam. Nam pharisaeorum verba quae confessioni populi opponuntur solum ad hoc factum referuntur; pariter 12,23 et Luc. 11,14 admiratio excitatur eiectione daemonis. Mirantur enim quod Christus solo suo imperio fugat daemones, dum qui apud Iudaeos adiuratione illos fugare conarentur, multis utebantur formulis et incantationibus, uti Iosephus quoque testis est (bell. iud. 7,6. 3; vide *Ed.* I p. 482; II p. 771. 775; *Weber* l. c. p. 247 seq.).

Dum vulgus simplex sincere rei magnitudinem agnoscit, pharisaei cum factum ipsum nequeant infitiari modum malitiose calumniantur (*Lamy*) v. 34 *pharisaei autem dicebant : in principe daemoniorum eiicit daemones;* ope primarii daemonis adiutus expellit alios; eum proinde tamquam magum et incantatorem pessimum traducunt qui daemonem potentissimum habeat socium et adiutorem, qui itaque totus daemoni sit mancipatus. De principe daemonum, Beelzebub, vide ad 10,25 et 12,24. Eo inimicitiarum et odii progrediuntur, ut non solum turbas a fide Christi avertere studeant, verum etiam consortium ac foedus iniisse cum capite daemonum Iesum asserant, ut in eum furorem atque abominationem populi concitent. Consulto igitur blasphemant et peccatum contra Spiritum sanctum committunt opera in quibus digitus Dei non potest non agnosci et quae Iesu vita sanctissima commendabantur ut divinitus facta attribuentes daemoni. Tali odio vere diabolico cum flagrent, iam non mirabimur, si Iesum omni modo persequuntur et se ipsos regno messiano plane indignos praebent et plebem etiam miseram decipientes secum perditioni mancipant. Tum quidem plurimum intererat inter plebem et pharisaeos; illa Iesum omnibus prophetis praeferebat ipsique etiam Moysi : nunquam sic apparuit in Israel, hi vero eum virtutem suam a diabolo accipere calumniabantur; sed cum pharisaei auctoritate valerent, quale periculum plebi immineat ignorari non potest. Existimari potest pharisaeos Iesu absente ea dixisse, quia nullum Christi responsum refertur; refertur autem alia occasione 12,25.

Notat *Ians.* hanc esse quartam pharisaeorum calumniam a Matthaeo hoc capite comprehensam. Primo enim invecti sunt in Iesum eo quod peccata

dimittebat; secundo quod cum peccatoribus comedebat ac conversabatur; tertio quod discipulis non indicebat ieiunia; « nunc vero quarto non verebantur opus sanctissimum adscribere daemoniacae virtuti, malitiam quam corde gerebant semper augentes; nam primae calumniae speciem aliquam sanctitatis prae se ferebant, haec vero cum nullam habeat vel apparentem rationem, inveteratae invidiae est manifestum argumentum ». Iterum fit quod apud Isaiam Dominus queritur : expandi manus meas tota die ad populum incredulum, et : speculatores eius caeci omnes, nescierunt universi; ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam (65,2; 56,10. 11). Merito quoque maximae stultitiae eos arguit *S. Chrys.* : « Iesus enim non modo daemones eiiciebat, sed etiam leprosos mundabat, mortuos suscitabat, mare frenabat, peccata dimittebat, regnum praedicabat, ad Patrem adducebat; id quod nunquam daemon facere velit neque possit ». Exemplum in iis cernimus et typum eorum qui *nolunt* credere, quibus ne manifestissima quidem argumenta rem persuadent, quia malitia voluntatis intellectum obscurantes vanissimis ratiunculis se ipsos decipiunt.

4. *Iesus regni messiani conditor* 9,35-13,58.

Descripsit S. Matthaeus Iesum doctorem (cap. 5-7) et operatorem miraculorum (cap. 8-9). Utrobique etiam talia inseruit ex quibus pateat scribas et pharisaeos i. e. eos qui se legis doctores et aemulatores iactabant se nolle reddere eius discipulos, immo eos odio et inimicitiis flagrare in Iesum. Itaque quod Ioannes baptista reprehensione sua praedixerat (3,7 seq.) iam opere impleri videmus : securis ad radicem arboris posita est. Iesus venit ad regnum messianum fundandum quod toties a prophetis erat praedictum; ii autem qui legis doctores et duces populi sunt reperiuntur inepti et se ipsos a regno illo maxime alienos praestant. Quare Iesus alios eligit et instituit et erudit sui regni principes. Et tamquam regni messiani prima fundamenta iacientem eiusque lineamenta ac normas describentem nobis evangelista Iesum proponit in parte subsequente (9,35-13,58). In brevi prooemio 9,35-38 paucis sed graviter ostendit necessitatem gregi dominico alios providendi pastores. Hos iam eligit et de muneris ratione edocet et potestate tradita spectabiles reddit Iesus, eo modo sese manifestans regni messiani institutorem (cap. 10). Eius dignitatis messianae egregia confirmatio offertur occasione legationis Ioannis, cuius doctrina praeterea populus maxime urgetur ut Iesum agnoscant Messiam (cap. 11); unde eo capite regnum a Christo instituendum testimonio Ioannis comprobatur. Eius institutionis ratio et necessitas porro comprobatur a contrario, scil. ab ineptia pharisaeorum quae cap. 12 magis magisque explicatur. Demum quae sit regni messiani indoles, quae norma propagationis, quale eius pretium, declaratur cap. 13.

Unde quattuor haec capita commode reducuntur ad notionem de Christo regni fundatore.

1. *Eliguntur et edocentur apostoli* 9,35-10,42.

Brevi prooemio praemisso nomina duodecim apostolorum recitantur (9,35-10,4); dein Christus eos erudit de munere apostolico ad quod iam mittuntur (10,5-15) et quod postea obituri sunt (10,16-42). Ita uno conspectu et prima illa praeparatio quam iam aggressuri sunt in arctis terrae israeliticae limitibus, et missio ad edocendas omnes gentes adumbratur. Iubentur itaque in priore parte praedicare Iudaeis eisque traditur potestas praedicationem miraculis confirmandi sanationum quibus scil. beneficiis animos hominum sibi et doctrinae concilient; iubentur autem haec beneficia praestare gratis, itinera sua instituere pauperes; praescribitur modus hospitii quaerendi et denuntiatur grave iudicium iis qui praedicationem apostolicam reiecerint. Igitur instare pericula et persecutiones indicatur. At multo maiora et graviora iis ostenduntur in altera parte, in qua sermo ad missionem transfertur universalem; periculis vero et insectationibus praedictis quomodo in illis se habere oporteat edicitur simulque rationes afferuntur, cur animis intrepidis munere suo fungantur (10,16-31). Demum exponitur quae sit necessitas Christum confitendi; ei esse adhaerendum posthabitis reliquis omnibus, spretis ipsis arctissimae necessitudinis vinculis, immo ipsa vita; sed magnam proponi mercedem iis qui apostolos receperint et in eis Christum (10,32-42).

Moveri potest hic similis quaestio sicut in sermone montano: protuleritne Iesus cum mitteret apostolos ad praedicandum integrum hunc sermonem, an eum ipse evangelista ex variis Christi dictis composuerit. Hoc videri facile possit ex eo quod complures sententiae quae hic recitantur, ab aliis evangelistis alio tempore aliaque occasione referuntur. Insuper, uti cap. 8 et 9 Matthaeus consulto congessit miracula variis temporibus patrata, uti cap. 12 uno quasi fasciculo exempla colligit de pharisaeorum perversitate et cap. 13 similiter complures parabolas inter se iungit, ita etiam cap. 10 sermonem ex variis Christi effatis ab eo esse conflatum haud immerito concludi posse quis existimaverit. Ad quod accedit ut rerum argumentorumque series in istis capitibus certo quodam consilio sit digesta et ordinata, ut scil. Christus exhibeatur regni fundator, ut ineptia pharisaeorum ostendatur et regni messiani indoles ac natura parabolis illustretur; ad quae demonstranda evangelistam recte selegisse materiam ex universa vita Christi publica et in unum contulisse nemo negaverit. At

ut de solo sermone cap. 10 agamus, ex altera parte non est improbabile Christum iam in prima missione apostolorum quaedam adiecisse quae ulteriorem eorum atque universalem missionem spectarent. Solet enim Christus ita praesentia tractare ut quae cum illis tempore futuro aliqua cognatione coniuncta sint simul tangat et explicet; hoc animadvertes in sermone habito in monte, hoc in sermone cap. 24 ad discipulos dicto, hoc in sermone post eucharistiam institutam (Ioan. cap. 14 seq.).

Potest quidem contra hoc obiici pleraque quae hoc sermone continentur praeter ea quae Luc. 9,2-4 et Marc. 6,8-11 leguntur, apud Marcum et Lucam inveniri dicta aliis occasionibus. Ita Matth. 10,11-16 dicta leguntur in missione discipulorum 72 (Luc. 10,5 seq.), v. 17-22 reperiuntur quoque Marc. 13,9 seq. et Luc. 21,12 seq. in uno ex ultimis sermonibus Domini; v. 26-36 fere leguntur Luc. 12,2-9. 51-53; v. 37. 38 fere habentur Luc. 14,26. 27 et 9,23; v. 39 fere legitur Luc. 9,24 et 17,33; v. 41 simili sensu occurrit Luc. 9,48; v. 42 apud Marc. 9,40.

Neque tamen iis cogimur sententiam propositam deserere. Ipse enim Lucas nobis testis est Christum aliquoties eadem aliis et aliis occasionibus dixisse; cf. Luc. 12,11 et 21,14; 9,24 et 17,33; 8,18 et 19,26; 11,43 et 20,46; 14,11 et 18,14. Porro cum Christus in sermone montano (etiam secundum Luc. 6,22. 23) iam praedixerit discipulis odium hominum et separationem et exprobrationem et eiectionem, immo tales persecutiones quales experti sunt prophetae, non video cur a *Grimm* (III p. 366) negetur v. 17. 18 potuisse dici in priore illa missione, sed debere necessario referri ad tempus quo Christus suam passionem explicite praedixerit. Dein quae Christus discipulos docuit septuaginta duos, eadem apostolis quoque utilia esse et fere exigi ipsa occasione videntur. Insuper aliqua quae Lucas alio tempore refert, narrat turbis esse dicta, uti illud de odio parentum etc. 14,26, de sui abnegatione 9,23. 24. Quid vero impedit quominus maxime verisimile, immo certum existimemus Christum eadem etiam apostolis suis peculiari ratione commendasse? Aliquam difficultatem solum creat illud de Beelzebub 10,25, cum Luc. 11,15 talis calumnia postea illata esse videatur. At ne id quidem certum est tunc primum pharisaeos illam blasphemiam protulisse; nam ex Matth. 11,18 discimus eos iam Ioanni baptistae talem iniuriam irrogasse, proinde eos ad talem exprobrationem facile prorupisse; id quod fortasse etiam Matth. 9,34 comprobatur. Insuper cum secundum lectionem communem patrem familias nuncupatum esse Beelzebub narretur, quaeri potest num ad eum eventum alludatur qui Matth. 12,24 et Marc. 3,22 et Luc. 11,15 refertur. Ceterum si tibi probabilius videtur sermonem ab evangelista ex variis Christi effatis esse compositum, idem existimas quod iam *Jans.* verum esse censuit.

a) Designantur apostoli 9, 35-10, 4.

9,35. Et circuibat Iesus omnes civitates et castella docens in synagogis eorum et praedicans evangelium regni et curans omnem languorem et omnem infirmitatem. 36. Videns autem turbas misertus est eis, quia erant vexati et iacentes sicut oves non habentes pastorem. 37. Tunc dicit discipulis suis : messis quidem multa, operarii autem pauci; 38. rogate ergo Dominum messis, ut mittat operarios in messem suam.

10,1. Et convocatis duodecim discipulis suis dedit illis potestatem spirituum immundorum, ut eiicerent eos et curarent omnem languorem et omnem infirmitatem.

2. Duodecim autem apostolorum nomina sunt haec : primus Simon qui dicitur Petrus et Andreas frater eius, 3. Iacobus Zebedaei et Ioannes frater eius, Philippus et Bartholomaeus, Thomas et Matthaeus publicanus, Iacobus Alphaei et Thaddaeus, 4. Simon Cananaeus et Iudas Iscariotes qui et tradidit eum.

9,35. Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν καὶ κερύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν. 36. Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν ὅτι ἦσαν ἐσκυλμένοι καὶ ἐριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα. 37. τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι, 38. δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

10,1. Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων ὥςτε ἐκβάλλειν αὐτὰ καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

2. Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστιν ταῦτα· πρῶτος Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, 3. καὶ Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Θωμᾶς καὶ Μαθθαῖος ὁ τελώνης, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Θαδδαῖος, 4. Σίμων ὁ Καναναῖος καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.

In fine v. 35 additur *in populo* ept (marg) rush tol cum c g [1] gat et graecis multis et arm; insuper add א* L aliqui minusc a b g [1] h και πολλοι ηκολουθησαν αυτω. In v. 36 d *fatigati*, L al εκλελυμενοι, ερημενοι; pler ερριμενοι, sed א B C εριμμενοι. In v. 38 *ut eiiciat* in am ept hub* for car med mt ken val lind harl; al *mittat*, hent *emittat*. In v. 3 και Ιακωβ in א* B d syr (sch, p marg) in reliq. omittitur και, idque bene secundum normam enumerationis totius; pro Thaddaeo legit Ti Λεββαιος cum D d 122; ita nonnullos codd habere Aug testatur; idem legi apud Matth dicit Hesychius et Or; pler codd : Λεββ ο επικληθεις Θαδδαιος ita C² E F G K L M S U V X Γ Δ Π syr (utr) arm aeth; 243. ιουδας ο και Λεβαιος ο επικλ. Θαδδ; et a b g¹ h gat *et iudas zelotes*. In v. 4 pler codd א E F G etc. legunt κανανιτης; καναναιος B C D L.

Necessitas providendi populo, i. e. gregi dominico novos pastores demonstratur eo quod Iesus peragrans omnem regionem ubique miserrimam eius conditionem culpa sacerdotum et legis doctorum et pharisaeorum inductam deprehendit; quare v. 35 *et circuibat Iesus omnes civitates et castella docens in synagogis eorum et praedicans evangelium regni;* cf. 4,23; « cernis quod aequaliter et villis et urbibus et castellis, id est et magnis et parvis evangelium praedicaverit, ut non consideraret nobilium potentiam, sed salutem credentium; circuibat civitates hoc habens operis quod mandaverat Pater et hanc

esuriem, ut doctrina sua salvos faceret infideles » (*S. Hier.*). Neque in castellis, in parvis oppidis dedignabatur praedicare; ipse qua est misericordia non exspectat donec qui ope indigent ad eum veniant; sed iis it obviam, eos quaerit, seduli pastoris in se exemplum exprimens (cf. *S. Chrys. Theoph. Cai. Ians.*). Maximam manifestat et benignitatem et potestatem : *et curans omnem languorem et omnem infirmitatem;* cf. 4,23, « ut quibus sermo non suaserat, opera persuaderent » (*S. Hier.*); qua re evangelista simul Iesum ita describit, ut ei animos hominum conciliet, cum tanta effusione ac benevolentia miseriis omnibus medeatur; de eo solo dicitur *curans omnem languorem,* ut *S. Hier.* notat, nihil quippe ei est impossibile.

Itinerum socios habet discipulos, quibus scil. notam fieri voluit populi miseriam, ut ipsi quoque misericordia moti sese offerrent paratos ad strenue laborandum pro eorum salute; v. 36 *videns autem turbas misertus est eis;* voce graeca intima quaedam misericordia, viscera misericordiae designantur; proin commiseratione commotus est intima qua videlicet cor maxime afficitur et dolore quodam uritur; *quia erant vexati et iacentes sicut oves non habentes pastorem;* populus Dei saepissime grex Domini appellatur vel oves pascuae eius et similiter; cf. Is. 63,11. Ier. 10,21; 13,17; 23,1. Ez. 34,3; 36,38. Mich. 7,14. Zach. 9,16. Ps. 73,1; 78,13; 94,7 etc. etc.; erant *vexati;* vox ἐσκυλμένοι eos proprie dicit dilaceratos, discerptos, vexatos cute quasi detracta, quo crudelitatis genere iam Michaeas 3,2 duces et principes onerat. Ita autem vexati iacent *prostrati,* ἐριμμένοι, viribus plane destituti, infirmi, sicut oves omni cura pastoris carentes. Constat autem oves quam maxime indigere ope humana, qua si destituuntur, morbis misere pereunt. Eam itaque populi Dei conditionem et pastorum eius iniquitatem accusat evangelista quam Ezechiel describit 34,3-6; vexatio gregis pastorum culpa et vitium magistrorum est, ut ait *S. Hier.;* doctores quippe legis populum onerabant traditionibus humanis iugum legis Dei reddentes multo gravius; alligant enim onera gravia et importabilia et imponunt in humeros hominum (cf. Matth. 23,4. Luc. 11,46) et insuper quod multo erat funestius, tulerunt clavem scientiae; ipsi non introeunt et alios prohibent ne introire possint, uti Christus ipse eos accusat Luc. 11,52. Populum igitur doctrina sana et ad salutem necessaria minime imbuunt; immo eum seducunt, suis machinationibus et calumniis in Christum iactis eum a Christo servatore retrahunt et secum in perniciem rapiunt.

Christus autem non solum id agit ut discipuli populum miseriis tabescentem videant, sed etiam verbis eos excitat, ut commiseratione affecti ei opem ferre exoptent et ad labores pro eo subeundos se of-

ferant v. 37 *tunc dicit discipulis suis : messis quidem multa, operarii autem pauci;* messem dicit multitudinem curatione opus habentem (*Theoph.*), dicit homines qui per doctrinam evangelii veluti demessi inferri debent in Dei horreum, in Ecclesiam et consortium sanctorum (*Ians.*). Notat *S. Pasch. :* « mira figurarum satis et ornata varietas; quos oves prius sine pastore signat, eosdem messem sine operariis appellat ». Attamen in messe simul designatur populum idoneum esse ad regnum Dei (uti plerique etiam accipiunt), id quod in ovibus vexatis et prostratis non exprimitur. In messe labor quidem etiam indicatur, at in messe colligenda agricolae libenter operam impendunt; talis labor potius est gratus et iucundus. Sacrum quoddam studium laborandi pro regno Dei et populum bona doctrina imbuendi Christus in discipulis excitare vult; quare eos monet v. 38 *rogate ergo Dominum messis, ut mittat operarios in messem suam;* ἐκβάλῃ ut *eiiciat*, prout etiam *S. Hil.* habet; videtur itaque significari, ut cito mittat et cum festinatione eos quasi urgeat, qua dictione simul gravis populi necessitas declaratur. Atque profecto erat periculum ne populus qui eousque Christi doctrina et miraculis delectabatur (cf. 7,28; 9,33) ideoque amplam pro regno Dei messem promittere videbatur, pharisaeorum calumniis odiisque seductus ab evangelio regni retraheretur. Haec populi necessitas satis quoque declaratur, etiamsi ἐκβάλλειν sensu eodem ac *emittere* acceperis; bene enim monet iam *Ians.* vocem ea quoque significatione adhiberi, uti Matth. 12,35 et Ioan. 10,4 et Matth. 12,20 ita redditur hebr. הוציא educere, prout quoque in LXX 2 Par. 23,14; 29,5. Exhortatur autem Christus ad petendum, ut doceat divinum esse donum quod hominibus dentur boni pastores (*Ians.*) et ut ostendat propagationem evangelii multum iuvari posse et debere precibus fidelium. Si pauci sunt operarii in vinea Domini et quia pauci sunt, quamvis messis amplissima colligenda esset, precibus vult insisti a suis, ut Dominus messis idoneos mittat operarios eorumque numerum augeat. Proinde apparet ex iis quae de efficacia orationis dicta sunt (7,7 seq.) et ex hac Christi admonitione quanti momenti sit ad regni Dei propagationem oratio constans ardensque fidelium.

Quis dicatur Dominus messis quaeritur. Aliqui ipsum Christum se ita vocare opinantur (cf. *S. Chrys. Theoph. Pasch.*); alii rectius censent Deum Patrem eo nomine designari. Cum enim Christus praedicans ubique discipulis suis certe operari videretur in messe, ergo cum ipse se operarium praeberet, et discipulos hortaretur, ut rogarent Dominum messis, profecto discipuli ea verba et modum loquendi non ita intelligere poterant ac si iuberentur ab ipso Christo

flagitare et ac si Christus se vocare vellet Dominum messis. Deus itaque Pater est rogandus (cf. *S. Hil. Cai. Ians. Calm. Arn. Schanz, Fil.*) et bene monet *Mald.* dici Ioan. 15,1 : Pater meus agricola est et vineae quoque dominum non se, sed Patrem a Christo dici (21,38. Marc. 12,6. Luc. 20,13), Christum se filium familias esse significare qui pro patre et sementem faciat et metat, quemque pater cum multos misisset servos ut a vinitoribus fructus acciperent, ad extremum miserit dicens : verebuntur filium meum. Utramque explicationem *S. Thom. Fab.* proponunt et dubium non est quin vero aliquo sensu etiam Christus ut homo dici possit dominus messis qui revera misit et mittit operarios, ut *Lap.* arguit; at non quaeritur quid *dici* possit, sed quo sensu verba ea a discipulis debuerint intelligi et quo igitur sensu ea occasione Christus ea protulerit.

A Christo facta per noctem oratione ex numero discipulorum esse electos et vocatos apostolos alii duo narrant synoptici Marc. 3,14 et Luc. 6,13; Matthaeus autem id ut notum supponens solum refert quomodo Iesus sui regni fundamenta iaciens pro pessimis pastoribus synagogae alios suo populo mittat pastores ac doctores; 10,1 *convocatis duodecim discipulis suis*, intelligi apostolos sequitur ex numero adiecto et ex nominibus v. 2-4 recitatis. Duodecim autem eligit, ut sicut populus Dei veteris testamenti generatione carnali propagatus est ex duodecim patribus, filiis Iacob, ita populus Dei novi testamenti spiritualis spiritualiter propagaretur ex duodecim patribus; venerat enim Christus ut carnem in spiritum commutaret; apostolos autem patres esse eorum qui per eos crediderunt, declarat Paulus 1 Cor. 4,15 : in Christo Iesu per evangelium ego vos genui, Gal. 4,19 : filioli mei quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis, Philem. 10 : obsecro te pro filio meo quem genui in vinculis, Onesimo (cf. *Mald.*); « tota respublica Hebraeorum habens duodecim phylarchos, sive duodecim tribuum quibus constabat principes typus erat Ecclesiae, qui typus impletus est cum duodecim apostoli constituti sunt principes coetus illius quem Christus coegit » (*Lamy*). Itaque sicuti tempore veteris foederis quicumque voluisset bonorum foederis particeps fieri debebat sese adiungere populo illi ex duodecim patriarchis propagato, ita in novo foedere oportet accedere ad coetum illum per duodecim apostolos conditum, atque hoc iam voce prophetica declaratum est : ascendamus ad domum Dei *Iacob* (Is. 2,3. Mich. 4,2; vide quae ad eos locos notavi, Comment. in Is. I p. 62; in Proph. min. I p. 430).

Non piget paucis adnotare alia quoque quae complures de numero illo

duodenario senserunt. Iam Tertullianus quaerit : « cur autem duodecim apostolos elegit et non alium quemlibet numerum »? et respondet : « huius enim numeri figuras apud Creatorem deprehendo : duodecim fontes Elim (Ex. 15,27. Num. 33,9) et duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aaronis (Ex. 28,9. 10) et duodecim lapides ab Iesu de Iordane electos (Ios. 4,3); totidem enim apostoli portendebantur, proinde ut fontes et amnes rigaturi aridum et desertum a notitia orbem nationum; proinde ut gemmae illuminaturi sacram Ecclesiae vestem quam induit Christus pontifex Patris; proinde et ut lapides, solidi fide, quos de lavacro Iordanis Iesus verus elegit » (c. Marc. 4,13; *M.* 2,387). Etiam plura leguntur apud *Alb.* : « significatur in duodecim filiis Iacob quoad auctoritatem, in duodecim fontibus in Elim repertis quoad doctrinae fusionem, in duodecim lapidibus vestis sacerdotalis quoad exempli fulgorem; in duodecim panibus propositionis quoad gratiae virtutis refectionem, in duodecim lapidibus positis in ripa Iordanis quoad constantiae stabilitatem, in duodecim bobus (qui sustinebant mare aeneum 3 Reg. 7,25) quoad maturitatem ». Similia leguntur apud S. Thom. in Catena aurea ad h. l. sub nomine Remigii e apud *Bed. Pasch. Sylv.*; etiam commemorant in novo testamento legi duodecim stellas in corona sponsae, duodecim fundamenta Ierusalem et duodecim portas; cf. Apoc. 21,12. Ez. 48,31-34.

Laudant *Meyer, Keil* divisionem in tres quaterniones quam *Bengel* ad verterit; at iam *Beda* scribit : ter quaterni ad praedicandum sunt missi, et similiter *Rab. Pasch.* qui insuper monent : duodecim quoque tribus filiorum Israel ascendentes ex Aegypto similiter castra metantur : tres videlicet ad orientem, tres ad meridiem, tres ad aquilonem et tres ad occasum. Ex quo numero id quoque frequenter deducunt per quattuor orbis plagas fidem SS. Trinitatis esse praedicandam et baptizandum in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Recentiores quidam (cf. *Arn. Bisp.*) opinantur numero ternario signari divinitatem resque divinas, numero quaternario res creatas; quare in numero septenario qui utrumque iungat designari religionem qua homo ad Deum religetur; numerum vero effici duodenarium eo quod ternarius repetatur quater, id est eo quod ternarius quaternario quasi includatur; unde numero duodenario declarari habitationem Dei intra populum suum. Sed haec subtilius excogitata esse atque argutius videntur.

Reges et principes dum aliquo mittunt legatos iis addere solent ea quae eis auctoritatem concilient apud eos ad quos mittuntur (*Ians.*); ita Iesus quoque; verum talia tribuit apostolis quae nemo alius tribuere potest nisi Deus et quae hominibus eam afferunt utilitatem quam nullus monarcha ne minimum quidem efficere potest : *dedit illis potestatem spirituum immundorum, ut eiicerent eos et curarent omnem languorem et omnem infirmitatem;* ὥςτε epexegeticum est : ita ut possent eiicere; θεραπεύειν refer ad ἐξουσίαν (cf. **Matth.** 9,6. **Marc.** 2,10;

3,15. Luc. 5,24; alias ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν Luc. 10,19 etc.); « benignus et clemens Dominus ac magister non invidet servis atque discipulis virtutes suas, et sicut ipse curaverat omnem languorem et infirmitatem, apostolis quoque suis tribuit potestatem ut curarent ... sed multa distantia est inter habere et tribuere, donare et accipere; iste quodcumque agit potestate Domini agit, illi si quid faciunt imbecillitatem suam et virtutem Domini confitentur dicentes : in nomine Iesu surge et ambula » (*S. Hier.*). De modo quo dederit, utrum manuum impositione, an insufflatione (cf. Ioan. 20,22), an solis verbis, nihil indicatur, sed eo quod simpliciter scribitur *dedit*, sine precatione ad Patrem, ostenditur suprema Christi potestas, qua per se communicare potest amplissimam illam potestatem cuicumque vult; unde eodem iure eius colligitur divinitas quo ex 1 Cor. 12,11 Spiritum sanctum esse Deum conficitur.

Cum Christus apostolos eligeret, etiam eo nomine eos appellavit Luc. 6,13, quo tamquam missi ab eo, tamquam eius legati designantur, qui igitur ab eo omnem suam habent auctoritatem, eius nomine agunt, munus ab eo sibi commissum obeunt et quos tueri, protegere, vindicare iam ipse qui mittit sibi incumbere profitetur; v. 2 *duodecim autem apostolorum nomina sunt haec*; uno hoc loco S. Matthaeus eos vocat apostolos; semel quoque Marcus 6,30 eo verbo utitur, semel Ioannes 13,16 in sermone Domini; frequentius Lucas. Notat *Bar.* nomina duodecim filiorum Iacob gemmis insculpta duodecim gestari in pectore antiqui pontificis voluisse Deum; « haec duodecim apostolorum nomina in ipso evangelio omnibus gemmis pretiosiore exarata vult gestari in corde ac memoria omnium Christianorum ». Album apostolorum legitur quoque Marc. 3,16-19 et Luc. 6,14-16 et Act. 1,13.

Haec quattuor alba in plerisque inter se conveniunt. Ubique Petrus occupat primum locum; ei adiungitur Andreas frater eius apud Matth. et Luc.; Marcus autem tres illos quibus Dominus nomina imposuit, Petrum, Iacobum Zebedaei et Ioannem fratrem eius ita inter se consociat, uti etiam saepius a Domino praeferebantur et testes erant eorum ad quae alii non admittebantur; idem ordo cernitur in Act., solum Ioannes quem diligebat Iesus statim subsequitur Petrum; quartum locum occupat Andreas. In altero quaternione enumerantur Philippus et Bartholomaeus, Matthaeus et Thomas apud Marc. et Luc.; Matthaeus ipse se ponit post Thomam addens quoque *publicanus*; in Act. autem : Philippus et Thomas, Bartholomaeus et Matthaeus; primus itaque et ultimus, ut apud Matth.; qui medii sunt locum mutarunt. In tertio quaternione eundem ordinem habent Matth. et Marc.; dum Luc. in evangelio et in Act. Simonem ponit secundo loco et Iudam (Thaddaeum) tertio loco. Ubique Iudas proditor ultimo loco nomi-

natur; in Act. omittitur quia ibi agitur de tempore post ascensionem Domini.

Advertitur itaque priores recenseri eos quos primos a Domino ut se sequerentur invitatos esse scimus; et de Andrea quidem et Ioanne, de Petro et Philippo vide Ioan. 1,40-44; de duobus paribus fratrum : Simone et Andrea, Iacobo et Ioanne vide Matth. 4,18-21 et Marc. 1,16-20. Unde aliqui concludunt etiam alios fere recenseri ex ordine temporis quo a Christo vocati sint. At res est incerta cum de vocatione sex vel quinque apostolorum (scil. Barth.? de quo infra, Thom. Iac. Thadd. Sim. Iud.) nihil referatur. Cum Petrus ubique primum, Iudas ultimum locum occupet et ii tres quoque quos arctiore secum societate Iesus coniunxit enumerentur priores, fuerunt qui putarent recenseri apostolos habita ratione dignitatis (cf. *Mald.*). At id quoque improbabile est. Si enim dignitatem intellexeris auctoritatem, haec in Petro praecipua erat, sed par in reliquis, uti bene *Bar.* monet; an igitur dignitatem dices constitui in meritis et sanctitate ita ut secundum haec ordo consistat? Minime sane; nam ut id reiiciatur, iam unum illud sufficit aliis omissis quia non idem ordo apud omnes cernitur. Quare bene *S. Chrys.* notat ad v. 3 *Iacobus et Ioannes,* « vides quomodo non secundum dignitatem (κατὰ τὴν ἀξίαν) ponat; mihi namque videtur non aliis modo sed et fratre quoque suo Ioannem esse maiorem ». Quodsi alii existimant ordinem exprimi aetatis, opinio haec etiam plane incerta est. Magis probabile est cum bini et bini recenseantur, eodem modo binos et binos esse missos a Domino ad praedicandum; « et apostolorum paria iuga consociat » (*S. Hier.*); cf. Marc. 6,7 : et vocavit duodecim et coepit eos mittere binos.

Recensetur tamquam *primus Simon qui dicitur Petrus;* ridiculum est quod *Fritzsche* contendit fortuito Petrum in quattuor albis primo loco nominari; id plerique protestantes (cf. *Keil, Weiss*) ipsi reiiciunt et hoc loco explicite excluditur cum *primus* dicatur. Neque id cum aliis eo potest explicari quod primus a Christo sit vocatus. Nam, uti patet Ioan. 1,40, Andreas prius ad Iesum accessit et ab eo Simon adductus est ad Christum. Unde cum non sequatur secundus, tertius etc. *primus* solum significare potest Simoni prae reliquis inesse aliquam eminentiam et auctoritatem, eum esse primum et praesidem in collegio apostolorum. Bene profitetur *Weiss* Simonem ab initio eminuisse inter apostolos et a Christo singulari fiducia et gravissimo mandato (16,18 seq.) esse honoratum; *Keil* autem solum concedit eum declarari *primum inter pares;* id quod eo iam refutatur quia soli Petro dictum est : tibi dabo claves regni coelorum. De ea voce *primus* omnino tacet (et prudenter!) *Mansel* (The Speakers' Commentary). Petro adiungitur *Andreas frater eius;* nomen est graecum (Herod. 6,126) sicut Philippus quoque; uterque erat a Bethsaida (Ioan. 1,44). In Galilaea et praeser-

tim in Capharnaum, urbe commercio multum frequentata, etiam multi habitabant Graeci et graeca quoque lingua satis in usu erat posita.

Sequuntur iterum duo fratres : *Iacobus Zebedaei* (filius) *et Ioannes frater eius;* vide 4,21; Ioannes est discipulus ille quem diligebat Iesus; cum eorum pater Zebedaeus mercenarios haberet (Marc. 1,20) et Ioannes notus esset pontifici (Ioan. 18,15), familia Zebedaei satis opulenta et nobilis fuisse videtur. Dein *Philippus* (Ioan. 1,43) *et Bartholomaeus* i. e. בַּר תַּלְמַי filius Tolmai (cf. 2 Sam. 13,37). Valde probabile est eum esse Nathanael, de quo Ioan. 1,45 seq. et 21,2; hoc enim loco Nathanael medius inter apostolos nominatur, priore autem loco a Philippo invenitur et ad Iesum adducitur. Cum itaque in albis apostolorum semper iungantur Philippus et Bartholomaeus, sicut iungi solent qui priores a Christo vocati sunt (Andreas, Petrus, filii Zebedaei), plurimum probabilitatis ei sententiae accedit, quam proponit Rupertus, abbas tuitiensis et quam *Ians.* amplectitur (in concord. ev. cap. 17 p. 142 et cap. 39 p. 256) aliique, uti *Tost. Lap.* (ad Ioan. 1,45) *Estius* (ad Ioan. 21,2) *Calm. Arn. Reischl, Weinhart, Bisp. Schegg, Grimm* (III p. 28) *Schanz, Fil. Keil, Weiss, Mansel, Ed.* I p. 350; vide quoque *Schenz* in Kirchenlexicon 2 ed. I p. 2052.

Scribit *Rupertus* (comment. in Ioan. lib. 2; *M.* 169,273) : « quaerimus ubinam iste Deo amabilis Nathanael delituerit...; aspicientes ad duodecim sedes et sedentes in illis videmus Bartholomaeum Philippo per quem Nathanael iste vocatus est ubique cohaerentem quem ignoramus quando vocatus sit, sicut nescimus Nathanael, postquam vocatus est quo devenerit. Et sicut hic evangelista Ioannes qui de Nathanael scripsit sparsim cunctos nominans apostolos de Bartholomaei nomine omnino tacuit, sic e contra ceteri evangelistae qui ubique Bartholomaeum Philippo coniungunt de nomine Nathanael omnino tacuerunt... fortassis ergo hic ipse Nathanael qui erat a Cana Galilaeae Bartholomaeus est ». Eandem esse sententiam quoque apud Chaldaeos, Armenos, Syros vulgatam ostendit *Assemani*, Bibl. orient. 3,1 p. 306 et 3,2 p. IV seq.; ubi eius rei assertores et testes afferuntur Mares, Ebediesus sobensis, Elias episcopus damascenus, Amrus. Eadem sententia longiore dissertatione propugnatur et contra Toletum et Baronium vindicatur multis quoque aliorum testimoniis prolatis in Actis Sanctorum bollandianis, mense augusto t. 5 p. 7-17. — Qui aliter sentiunt, potissimum provocant ad S. Augustinum, qui dicit Nathanaelem fuisse eruditum et peritum legis, « propterea noluit eum Dominus inter discipulos ponere ». Verum hanc rationem esse valde infirmam, iam eo patet quia alias etiam S. Paulus non fuisset vocandus ad apostolatum. Praeterea quomodo probat S. Augustinus eum fuisse peritum legis? Id concludit ex verbis eius Ioan. 1,46 : « procul dubio qui intellexit quia a Nazareth potest aliquid boni esse peritus erat legis et bene prophetas inspexerat » (in Ps. 65

n. 4; *M.* 36,788 et cf. tract. 7 in Ioan. n. 17; *M.* 35,1446). Iam dubito num *hanc* rationem quisquam sit amplexurus. — Audacius tamen scribit *Fillion :* « la tradition est unanime pour ne faire qu'un seul et même personnage de S. Barthélemy et de Nathanaël ». Nam traditionem minime esse unanimem ex eo liquet quod e SS. Patribus quamvis aliqui Nathanaelem apostolis accensere videantur (quos locos lege in dissert. in Actis Sanctorum l. c.) nemo tamen explicite dicat eum esse eundem ac Bartholomaeum; immo Toletus (in Ioan.) contrariam sententiam vocat communem et Maldonatus (ad Ioan. 1,47) illam de Nathanael qui sit Bartholomaeus sententiam dicit se sequi non esse dubitaturum, « si gravem aliquem haberem auctorem ».

Sequuntur *Thomas et Matthaeus publicanus;* Thomas i. e. תְּאוֹם vel תְּאֹם gemellus; unde Ioan. 11,16 : Thomas qui dicitur Didymus δίδυμος et 20,24; 21,2; « ceteri evangelistae in coniunctione nominum primum ponunt Matthaeum et postea Thomam nec publicani nomen adscribunt, ne antiquae conversationis recordantes sugillare evangelistam viderentur; iste vero et post Thomam se ponit et publicanum appellat, ut ubi abundavit iniquitas, superabundet et gratia » (*S. Hier.*). *Iacobus Alphaei* filius, vocatur etiam Iacobus minor (Marc. 15,40) et est Iacobus ille apostolus frater Domini (de quo Gal. 1,19; 2,9), cuius mater etiam Maria vocabatur. Alphaeus autem חלפי leniore vocis sono idem nomen est quod duriore pronuntiatur Κλωπᾶς Cleophas[1]; unde Maria Iacobi minoris mater (Marc. 15,40) appellatur Maria Cleophae scil. uxor (Ioan. 19,25). De *Thaddaeo* vide lect. var.; תדאי nomen est notum talmudicis (cf. *Lightfoot*); vocabatur quoque *Lebbaeus,* quam vocem plerumque derivant a לֵב i. e. corde praeditus, fortitudine insignis (sed תד i. e. hebr. שׁד mamma); eum vocari ab oppido Lebba Galilaeae maritimo Lightfoot opinatur; *S. Hier.* nomen interpretatur *corculum.* In actis apocryphis Thaddaei narratur eum appellari Lebbaeum, sed cum a Ioanne baptista baptizatus esset vocatum esse Thaddaeum (cf. *Tischendorf,* Acta apost. apocrypha p. 261; utrumque nomen in aliis quoque monumentis et actis legitur; cf. *Assemani,* Bibl. or. 3,2 p. XIV; *Lipsius,* Die apokryphen Apostelgeschichten II 2 p. 155 seq.). Idem vero vocatur Luc. 6,16 Iudas Iacobi i. e. Iudas frater Iacobi, uti Iudas se in sua epistola vocat v. 1. Atque posse revera suppleri ἀδελφός grammatici concedunt (cf. *Winer,* Grammatik des neutest.

1. Haec sententia communiter est recepta. Contra eam scribit *Wetzel* in Studien und Kritiken 1883 p. 621 seq.; at κλεψύδρα Hebraei scribunt חלפסדרא, et hebr. טבח, פסח scribitur apud LXX ταβέχ, φασέχ. Verum est ח in initio vocis apud LXX plerumque non exprimi, vel scribi per X : Cham, Charran, Chebron, Chet, Chettieim, Choreb, Choba etc. (cf. *Koennecke,* Behandlung der hebr. Namen in LXX, Stargard 1885 p. 15).

Sprachidioms § 30 n. 3). Unde cum *S. Hier.* dicendum erit eum fuisse trinomium. Additur autem *Iacobi*, quia qui idem nomen gerunt appositione quadam distingui solent, uti Simon Petrus, Iacobus Zebedaei, Iacobus Alphaei, Simon zelotes, Iudas iscariotes; eodem modo S. Paulus vocat Iacobum fratrem Domini eo tempore quo Iacobus Zebedaei inter vivos erat; postea autem solo nomine Iacobi (cf. Gal. 1,16 et 2,9. 12).

Vocatur v. 4 *Simon Cananaeus* quam vocem rite explicatam legimus apud Lucam : qui vocatur *zelotes;* unde vox non est derivanda ab urbe Cana vel simili ratione, sed referatur oportet ad aramaicum קנאני, hebr. קנא (cf. Ex. 20,5; 34,14. Deut. 4,24). Dicebantur zelotae qui singulari studio religionem observantiamque legis tuebantur et eius violationem vindicabant. Id olim fecit Phinees (Num. 25,7. Eccli. 45,28. 1 Mach. 2,26.54) et Paulus ipse dicit se iuvenem fuisse aemulatorem (ζηλωτήν) paternarum traditionum et Iacobus monet adesse in Ierusalem myriades Iudaeorum qui crediderint et omnes aemulatores legis (Gal. 1,14. Act. 21,20). Ab iis igitur partibus Simon quoque steterat et fortasse insigni quodam zeli facinore hoc sibi cognomen meruit. Cum cognomen istud ei fere constanter indatur (Marc. 3,18. Luc. 6,15. Act. 1,13) non puto ei aliquid inhaerere dedecoris, uti v. g. nomini publicani; multo minus cum *Lightfoot* significatio petenda est ex secta illa furiosa zelotarum tempore belli iudaici, de quibus Iosephus (bell. iud. 4,3. 9; 7,8. 1 etc.) narrat. Sufficit ut explicetur eo modo quo Act. 21,20 et Gal. 1,14 legitur.

Ultimo loco nominatur *Iudas Iscariotes qui et tradidit eum* i. e. qui idem tradidit eum; evangelista profecto meminit eius non sine acri animi dolore; attamen « neque ut inimicus vel hostis sed ut historiam scribens sic vocavit, neque dixit : exsecrandus vel scelestissimus, sed ex urbe ipsum nominavit » (*S. Chrys.*). Appellatur Iscariotes i. e. איש קְרִיּוֹת vir Carioth quod est oppidum in tribu Iuda (Ios. 15,25); quae explicatio eo quoque commendatur tamquam antiqua quia Ioan. 6,71 in א* et in aliquibus codd. minusc. et in syr. (p mg) scribitur απο καρυωτου quae eadem forma reperitur in D ad Ioan. 12,4; 13,2. 26; 14,22. Sicut itaque apud LXX ex dictione איש טוב vir (milites) ex Tob (in quam regionem Iephte olim fugerat Iud. 11,5) ortum est Ἰστώβ 2 Reg. 10,6. 8, ita simili modo apud Graecos Iscariotes pro Cariothes (in e quandoque legitur carioth, Ioan. 6,71; in aliis codd. saepe scarioth, scariothes). Hanc explicationem plerique recentiorum sequuntur; eam quoque *S. Hier.* indicat annotans : « vel a vico aut urbe in qua ortus est vel ex tribu Isachar vocabulum sumpsit, ut quodam vaticinio in condemnationem sui natus sit; Isachar enim interpretatur

merces, ut significetur pretium proditoris »; quam alteram tamen explicationem *Mald.* merito non admittit. — Cum Act. 2,7 Iudaei dicant : nonne ecce omnes isti Galilaei sunt, ceteri apostoli omnes ex Galilaea orti esse videntur, unus autem Iudas ex Iudaea erat (cf. *Grimm* III p. 31; *Ed.* I p. 522). In Galilaea Iesus magis fidem invenit; proditor prodiit ex ea regione quae Christo magis obstitit.

Uti iam *S. Hier.* alteram quoque explicationem attulit, ita alii quoque alias opiniones protulerunt. Et duplicem quidem coniectat *Lightfoot :* vel ab אסקורטיא quae vox cinctorium coriaceum significat; « iam vero in istiusmodi cinctoriis consutas habuerunt crumenas, in quibus nummos suos circumgestare solebant, prout videre est in *Aruch*... atque hinc forte titulum istum sortitus est Iudas portitor glossocomi, ut vocaretur *Iudas cum cinctorio;* aut quid si artem coriarii exerceret antequam cooptatus esset in discipulatum? Simonem certe legimus quendam coriarium Act. 9,43 ». Vel derivari posse ab אסכרא angina, strangulatio, ita ut ex mortis genere cognomen sit inditum. Alii coniiciunt אִישׁ שְׁקָרִים vir mendaciorum (*Hengstenberg*); sed hisce neque forma *Iscariotes* satis explicatur neque probabile est nomen inditum esse ex proditione vel genere mortis. *Keil* proponit explicationem איש קרי vir occursus hostilis (cf. Lev. 26,21 seq.). Cum Ioan. 6,71 et 13,26 in antiquis et bonis codicibus legatur Ἰσκαριώτου et idem aliquae praebeant versiones antiquae, forte iam Iudae pater Simon idem gessit nomen.

Quaerunt aliqui fueritne Iudas cum eligeretur bonus an iam malus. Respondet *Toletus :* non dicendum est Iudam quando electus est malum fuisse ut aliqui sentiunt existimantes Aug. tract. 27 in Ioan. id affirmare, quia revera nihil tale dicit, sed electum esse cum cognitus esset malus futurus; at ipsum tunc bonum fuisse docet Cyrillus lib. 4 cap. 30 (i. e. in Ioan. 6,71. 72; *M.* 73,632) et Hieronymus lib. 3 contra Pelagianos (3 n. 6; *M.* 23,575). Sed quaerunt nonnulli cur eum elegerit ad apostolatum quem proditorem fore sciebat. Posses eadem ratione petere, respondet *Toletus,* cur fecerit angelos quos sciebat futuros daemones, cur fecerit Adam quem sciebat peccaturum, cur creaverit homines quos damnandos praescivit. Hoc sit nobis satis nullum a Deo creatum hominem aut angelum ut peccet aut malum faciat; ipsorum est vitium liberique arbitrii culpa quod peccent; at Deus malo illorum ad bonum utitur. Iudae enim proditione cuius ipse Iudas suo vitio fuit causa usus est Deus ut instrumento quodam ad filii mortem, sicut etiam odio et iniquitate Iudaeorum usus est, ut ipsis Christum occidentibus morte sua mortem nostram superaret. Ita ille (Comment. in Ioan. cap. 6 annot. 36 et cap. 13 annot. 20).

Praeterea cur Iesus id permiserit variae afferuntur rationes. Et *S. Ambrosius* quidem haec habet (expos. in Luc. lib. 5 n. 45; *M.* 15,1648) : « eligitur et Iudas non per imprudentiam sed per providentiam. Quanta est veritas quam nec adversarius minister infirmat; quanta moralitas Domini

qui periclitari magis apud nos iudicium suum quam affectum maluit! susceperat enim hominis fragilitatem et ideo nec has partes recusavit infirmitatis humanae; voluit deseri, voluit prodi, voluit ab apostolo suo tradi, ut tu a socio desertus, a socio proditus moderate feras tuum errasse iudicium, perisse beneficium ». Quibus verbis quattuor contineri causas *Toletus* docet (in Luc. cap. 6 annot. 22) scil. ut ostendatur Christi doctrinae firmitas, « quae tanta est ut etiamsi unus ex duodecim apostolis defecerit non propterea minus digna creditu effecta sit; secunda, ut caritatis suae amplitudinem indicaret quae talis ac tanta fuit erga homines, ut quem malum futurum noverat elegerit in apostolum et quod ex se erat ut salvus ille fieret non praetermitteret, et maluit iudicium suum periclitari quam affectum, id est, elegit potius ab hominibus stultis reputari se nescivisse Iudam futurum malum, quam se non dilexisse illum eiusque salutem procurasse. Tertia est, ut qui infirmitatem nostram susceperat ea etiam quae maxime sunt infirmitatis non respueret, nempe deseri, prodi, ab ipso sibi coniunctissimo tradi; quarta est, ut tali nos exemplo ad patientiam instrueret, ut si a sociis traditi fuerimus patienter feramus tria haec, nempe et quod erravimus in eligendis sociis, et quod beneficia quae in eos contulimus perdidimus, et quod tradimur ». Et similiter ait *S. Aug.* (in Ps. 34,7. 8; *M.* 36,329) : « hoc ad exemplum nostrae patientiae quoniam necesse erat, ut inter malos viveremus; necesse erat ut malos sive scientes sive nescientes toleraremus; exemplum patientiae praebuit ne deficias, cum coeperis inter malos vivere » et in Civit. Dei 18,49 (*M.* 41,611) id factum esse asserit, ut Ecclesiae suae tolerandorum malorum praeberetur exemplum. Etiam alias rationes reddit *S. Thom.* : « ut daret documentum quod dignitas status non sanctificat hominem; item ad notandum quod vix contingit quin in multa congregatione sit aliquis malus ». Possunt quoque addi aliae cum *Sylv.* (tom. 3 lib. 5 cap. 5), ut nemo quantumlibet bonus in sanctorum societate de se securus sit; dein « considera hominis obduratissimum animum qui tanti magistri, tot discipulorum verbis, operibus, conversatione noluerit ad meliora revocari ». Exinde itaque denuo discimus Deum (nam Pater dedit Christo discipulos et apostolos, Ioan. 17,11) dare gratias et conferre dignitatis eminentiam, etsi praesciat hominem libero suo abuti arbitrio, ita ut se donis illis perdat. Ex sua parte gratias tribuit, at nullam homini infert necessitatem; allicit eum, urget, non cogit. De ea quaestione praeter eos quos laudavi agunt *Ians.* (in concord. cap. 109), *Bar.* (lib. 6 cap. 14), *Grimm* III. p. 32 seq.

b) Edocentur de modo praedicationis 10, 5-15.

10,5. Hos duodecim misit Iesus praecipiens eis dicens : in viam gentium ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne intraveritis,
6. sed potius ite ad oves quae perierunt domus Israel.
7. Euntes autem

10,5. Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς παραγγείλας αὐτοῖς λέγων· εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε,
6. πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα

praedicate dicentes : quia appropinquavit regnum coelorum. 8. Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, daemones elicite; gratis accepistis, gratis date. 9. Nolite possidere aurum neque argentum neque pecuniam in zonis vestris; 10. non peram in via neque duas tunicas neque calceamenta neque virgam; dignus enim est operarius cibo suo. 11. In quamcumque autem civitatem aut castellum intraveritis, interrogate quis in ea dignus sit et ibi manete donec exeatis. 12. Intrantes autem in domum salutate eam dicentes : pax huic domui; 13. et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam; si autem non fuerit digna, pax vestra revertetur ad vos. 14. Et quicumque non receperit vos neque audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo vel civitate excutite pulverem de pedibus vestris. 15. Amen dico vobis : tolerabilius erit terrae Sodomorum et Gomorrhaeorum in die iudicii quam illi civitati.

οἴκου Ἰσραήλ. 7. πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε λέγοντες· ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. 8. ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, νεκροὺς ἐγείρετε, λεπροὺς καθαρίζετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. 9. μὴ κτήσησθε χρυσὸν μηδὲ ἄργυρον μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, 10. μὴ πήραν εἰς ὁδὸν μηδὲ δύο χιτῶνας μηδὲ ὑποδήματα μηδὲ ῥάβδον· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. 11. εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστιν, κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε. 12. εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν ἀσπάσασθε αὐτήν 13. καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτὴν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω. 14. καὶ ὃς ἂν μὴ δέξηται ὑμᾶς μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν ἐξερχόμενοι ἔξω τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν ἐκ τῶν ποδῶν ὑμῶν. 15 ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόρρων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

In v. 8 *mortuos suscitate* om in ℵ[b] (vel [a]) E F G K L M S U V X Γ Π al plus 150 f sah arm syr (cdd) Eus Bas Hier Iuv; at legitur in ℵ* et [c] B C* D in complur minusc a b c ff[1] g[1] h k l q vg sax fr ap aeth Cyr Hil et retinetur a Ti W H al. In v. 12 *salutate eam* sine addit. in ℵ[b] B C E F G K L M P S U V X Γ Δ Π al pl k cop syr (utr) pers (p) Chr am med; additur λεγοντες ειρηνη τω οικω τουτω in ℵ* et[cb] D L complur minusc it pler vg arm aeth Thph Hil; illud om Ti W H; additum esse ex Luc. 10,5 opinantur; at in v. 13 illud membrum omnino supponi videtur. In v. 13 *veniat*, *revertatur* in am cav fuld for med ox tol lind; solum *veniat* in eg hub theod. In v. 14 additur in fine *in testimonium eorum* in am big fuld hub med ken cor lind, id quod ex Marc. 6,11 et Luc. 9,5 petitum est.

Viderat Iesus populum vexatum et prostratum sicuti oves non habentes pastorem et misertus est eis. Quare alios iis providit pastores, quos misericordia motus iam mittit, ut populum ad regnum Dei suscipiendum praeparent. Eos autem de missione edocet et primo quidem tradens octo mandata quibus de ratione missionis instituantur. Primum mandatum datur de loco praedicationis, v. 5 *hos duodecim misit Iesus praecipiens eis dicens*, « prius simul collectos omnes eodem instruit sermone ne quid inter se discreparent ab eodem praeceptore missi et iisdem mandatis adstricti » (*Ians.*), sed ut una norma eademque utentes etiam quasi externe profiteantur unam esse veritatem unamque doctrinam et idcirco uberiores fructus afferant, sicut exer-

citus una belli gerendi ratione instructus facilius victoriam reportabit. Edicitur itaque quibus in hac prima missione non sit praedicandum : *in viam gentium ne abieritis* i. e. in viam quae ducit ad gentes, quo modo haud raro genetivus adhibetur; cf. Gen. 3,24 via ligni vitae, Ier. 2,18 via Aegypti, Act. 2,28 etc.; « neque modo veto ne aliis ante illos (Iudaeos) praedicetur, sed ne viam quidem attingere quae alio ducat permitto » (*S. Chrys.* sim. *Thom. Ians.* et plerique). Gentes i. e. homines non ex genere iudaico orti in Palaestina eo tempore erant plurimi, praesertim in urbibus ad mare sitis et in regione a mari Tiberiadis orientali, sed etiam in Iudaea, Galilaea, Peraea aliqui inveniebantur; *et in civitates* (πόλιν, civitatem, uti eg praebet) *Samaritanorum ne intraveritis;* eius enim regionis incolae orti erant ex colluvione variarum gentium ex Babylone, Cutha, Ava, Hamath, Sepharvaim, quas regno israelitico destructo rex Assyriorum misit, ut simul cum reliquiis Israelitarum terram colerent, vide 4 Reg. 17,24. Quamvis populus ex ista mixtione ortus Deum coleret Iudaeorum, eum tamen non in Ierusalem, sed in monte Garizim sacrificiis adorabant (Ioan. 4,20) et a Iudaeis appellabantur Cuthaei et despectui habebantur negato omni vitae et amicitiae commercio (Ioan. 4,9).

Uti Christus de se his in terris versante profitetur : non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel (15,24), ita quoque pro tempore vitae suae terrestris apostolis mandat v. 6 *sed potius ite ad oves quae perierunt domus Israel;* cf. 9,36. Nam uti Iudaeis credita sunt eloquia Dei, ita promissiones quoque messianae primo et per se illis, tamquam filiis regni (8,12) datae erant; salus quippe est ex Iudaeis (Ioan. 4,22). Quare illis primo nuntius messianus erat praedicandus, illos primos oportuit invitare ad regnum messianum. Quem ordinem etiam postmodum observatum videmus : vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repellitis illud... ecce convertimur ad gentes; evangelium est virtus Dei in salutem omni credenti, Iudaeo primum et Graeco (Act. 13,46. Rom. 1,16). Cuius ordinis una ratio est, ut ait *S. Thom.,* quia primo fieri debet quod iustitia exigit quam quod ex misericordia provenit; sed iustitia erat quod primo Iudaeis praedicarent, quia istud ex promissione habebant, ut habetur Rom. 15,8 : dico autem Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem ad confirmandas promissiones patrum. Gentibus autem tenebatur ex misericordia, uti habetur Rom. 11,17 gentiles sunt oleastri ab oliva recepti; primo ergo oliva nutrienda erat. Ita ille. Aliae quoque rationes non incongrue assignantur, ut ostendat Christus curam quam Iudaeis summo amore impendat, ta ut sint inexcusabiles; vel ne illos offendat et repellat a se, si sta-

tim promiscue gentes adiret (cf. *S. Chrys.*), ne habeant excusationem dicentes se ideo Dominum reiecisse, quia ad gentes et Samaritanos apostolos miserit (*S. Hier.*). Quamvis igitur post Christi resurrectionem ad omnes mittantur populos, tamen etiam ea in missione is ordo servandus erat: eritis mihi testes in Ierusalem, in omni Iudaea, in Samaria et usque ad ultimum terrae (Act. 1,8), ut primo Iudaei invitarentur et edocerentur, quanto magis itaque in prima hac missione Iesu in terris commorante? Morte enim Christi demum gentiles facti sunt prope et medius paries maceriae solutus est ab eo qui fecit utraque unum (Eph. 2,13. 14).

Ostendit Matthaeus, apud quem unum ea sententia legitur, Iesum illum Iudaeorum quasi principatum omnino reipsa agnovisse, et prae aliis suo populo omne impendisse studium; cf. 15,24. Hoc autem mandato non excludi missionem quae postmodum fiet ad gentes clarum est si tempora distinxeris, immo cum hoc loco dicatur *sed potius* (δὲ μᾶλλον), alteram quoque postea fere missionem obscure indicatur. Cum mittantur ad *oves quae perierunt* (cf. Is. 53,6. Ier. 50,6. Ez. 34,5), simul monentur se esse ministros boni pastoris i. e. Messiae qui tamquam talis iam Is. 40,11 et Ez. 34,23 et 37,24 descriptus est. In officio autem pastoris cura, sollicitudo, commiseratio designatur; vide Ez. 34,14-16. Dicitur autem *domus* i. e. familia *Israel*, quo nomine declaratur Deum foedus illud fideliter servare quod patriarchis promisit. Hac itaque appellatione tamquam posteri Iacob, tamquam populus a Deo singulari modo electus et promissionibus donatus Iudaei agnoscuntur et honorantur a Christo.

Uti officio pastorum, ita secundo quoque mandato Christus aperte significat apostolos esse socios muneris messiani illudque ut continuarent esse electos v. 7 *euntes autem praedicate dicentes : quia appropinquavit regnum coelorum;* idem ergo argumentum praedicationis iis assignatur quod Ioannes baptista et Christus populo proponunt; cf. 3,2 et 4,17. Hic est enim, ut *Cai.* notat, omnis praedicationis fructus, ut homines intelligant, credant, sperent et ament ea quae sunt regni coelorum. His verbis summa et caput praedicationis concluditur. Iis autem multa continentur, instare tempus messianum, vitia cunctaque impedimenta esse removenda, alacritate magna et diligentia gratiam oblatam esse amplectendam, gravia manere supplicia eos qui eam neglexerint (cf. *Ians.*). Tertio praecepto docet Christus quomodo beneficiis praestitis animos hominum auresque sibi concilient et miraculis patratis, utpote sigillo divino, doctrinam confirment v. 8 *infirmos curate, mortuos suscitate;* hoc de mortuis membrum in plerisque codd. etc. deest, etiam *S. Hier.* in commentario

eius non facit mentionem (vide lect. var.); sed omissio explicatur eo quod nulla mortuorum suscitatio ab apostolis quae facta sit in evangeliis refertur; *leprosos mundate, daemones eiicite;* quot beneficiis corda dura Iudaeorum emollire studet! et qui potestatem adeo universalem in morbos, mortem, daemones solo verbo cum aliis communicare potest, manifeste ostendit se esse Dominum vitae et mortis et eum qui daemone, principe huius mundi, devicto et eiecto suum regnum sit stabiliturus in aeternum. « Haec enim non humana sunt sed divina, non terrena sunt sed coelestia; quis itaque coelorum regnum coelorumque regem et Dominum adesse dubitet, cum in nomine Iesu infirmitas fugiat, mors pereat, vita et sanitas redeat, lepra recedat et maligni spiritus qui hominibus dominabantur ab hominibus excludantur » (*S. Br.*)? Et quid iis effici velit Christus, *S. Hier.* declarat : « ne hominibus rusticanis et absque eloquii venustate indoctis et illitteratis nemo crederet pollicentibus regna coelorum, dat potestatem infirmos curare, leprosos mundare, daemones eiicere, ut magnitudinem promissorum probet magnitudo signorum ». Hisce vero fidem quam postulat reddidit facilem. Quanta ergo obcaecationis culpa!

Quomodo magna haec beneficia praestari oporteat, quarto praecepto monentur : *gratis accepistis, gratis date;* ita ipsi quoque edocentur de humilitate; *gratis accepistis* dicit, ne superbiant quod talia dona et habeant et dent, sed ut cum humilitate etiam sint contemptores divitiarum (*Theoph. Fab. Ians.*), ut gratis utantur eo dono. Omnem igitur avaritiae speciem sedulo ab iis vitari vult; idque eo quoque quia semper dona spiritualia, si merces media sit, viliora fiunt (*S. Hier.*). Inde merito colligunt doctrinam contra simoniam (cf. *S. Br. Dion.*). Neque obscure eius prohibitionis causas aliquas ipse Dominus innuit. Cum enim dicat, ut *Ians.* notat, *gratis* accepistis, eos non esse ait illorum quae acceperunt dominos, sicut illorum sumus domini quae pretio et labore comparavimus; porro venditio repugnat origini spiritualium quae proveniunt ex gratuita Dei voluntate; unde irreverentiam Deo exhibet rebusque spiritualibus qui vendit, cum id quod Deus per ipsum gratis vult hominibus conferre faciat non esse gratuitum. Neque etiam conveniebat accipere ab iis quos sanaverant munera in testimonium grati animi, ne scil. pietas verteretur in quaestum et id quod institutum erat ad Dei gloriam et ad salutem fidelium, fieret occasio avaritiae. — Longius tamen progreditur *S. Chrys.* explicans *gratis date* ita, ut nihil largiantur iis qui se receperint; nam tum qui apostolos hospitio excepissent, essent in deteriore conditione. Christus autem ipse socrum Petri a quo hospitio exceptus erat sanitati restituit

(8,14). Nescio annon *Mald.* subtilius explicet causam cur debeant largiter uti dono miraculorum; « solemus enim quae gratis accepimus quaeque gratis damus, largiter et copiose dare ». Largiter eos dare debere ipso mandato *infirmos curate* etc. satis exprimitur; gratis autem dare ideo quoque iubentur, ne eximia dignitas rei vilescat et quia res spiritualis excellentior est omni pretio temporali (cf. Iob 28,5. Sap. 7,9).

Quinto praecepto ab omni cura rerum temporalium revocantur et tamquam vere pauperes qui providentiae divinae unice fidant sistuntur v. 9 *nolite possidere*, μὴ κτήσησθε i. e. nolite vobis comparare, *aurum neque argentum neque pecuniam*, graece aes, proinde nummos aureos, argenteos, aeneos *in zonis vestris*, in iis scil. pecunia recondebatur; proinde non solum evitent acquirere largam pecuniam (aurum, argentum), sed etiam nummos minores (aes), v. 10 *non peram in via* εἰς ὁδόν pro itinere; in pera autem panis vel quae ad victum necessaria erant recondebantur; erat repositorium ciborum (*Ians.*); ne igitur talem manticam sibi comparent qua cibos secum deferant; *neque duas tunicas* i. e. duas vestes interiores. Uti in victu, ita in vestitu sese committant divinae providentiae sperantes fore ut si vestis qua induti sunt sit usu attrita Deus pauperibus suis provideat liberalitate eorum quos viam Domini docent; *neque calceamenta;* Marc. 6,9 mittit eos Christus calceatos sandaliis; sandalia autem soleae sunt ligneae vel coriaceae quae corrigiis ad pedem firmantur et plantam pedis ab occurrentibus viae incommodis defendunt, superiorem autem pedis partem relinquunt nudam; calceamenta vero totum pedem tegunt. Si itaque ὑποδήματα de eiusmodi calceamentis intelliguntur, monentur ne praeter sandalia quibus communiter uti solent ad iter sibi comparare curent calceamenta quae viae longiori sint magis commoda. Si autem calceamenta eodem sensu cum aliis explicaveris de sandaliis, tum prohibentur praeter sandalia quae iam habent in pedibus alterum par sibi comparare; *neque virgam;* ergo ab omni re quae non sit plene necessaria se servent liberos. Iam cur eiusmodi res non sibi comparent neque secum deferant, ratio additur: *dignus enim est operarius cibo suo;* operario debetur cibus; proinde Deus quoque curabit ut operarii sui rebus ad vitam necessariis non careant. Hac itaque sententia generali ratio iis redditur, cur tota fiducia se Deo committant. Vult igitur Christus ut apostoli statim in hac prima missione penitus in se exprimant et experiantur illam doctrinam: quaerite primum regnum Dei et reliqua omnia adiicientur vobis (cf. 6,33).

Cum Marc. 6,8 legatur *nisi virgam tantum*, quaerunt quo modo haec ap-

parens contradictio explicari possit. De ea iam pluribus agit *S. Aug.* (de cons. evang. 2 n. 71-74); nodum solvit ita, ut virga apud Matth. sensu proprio intelligatur, sensu autem metaphorico apud Marcum; ibi enim sequitur: dignus est enim operarius cibo suo; « unde satis ostendit cur eos haec possidere ac ferre noluerit; non quod necessaria non sint sustentationi vitae, sed quia sic eos mittebat, ut eis haec deberi demonstraret ab illis ipsis quibus evangelium credentibus annuntiarent tamquam stipendia militantibus, tamquam fructum vineae plantatoribus, tamquam lac gregis pastoribus »; tum concludit hanc potestatem qua a fidelibus necessaria sibi postulare possint vocari a Marco *virgam*. Verum talis metaphora et in se plane inusitata est et hoc loco oratione contexta omnino excluditur. Ad rem ***Mald.*** : « ego animo comprehendere non possum voluisse Christum inter aurum, argentum, pecuniam, zonas, calceos, peram proprie sumpta solam ponere virgam metaphorice; perire enim mihi non solum vis elegantiaque sententiae, sed sententia ipsa videtur, nisi apud utrumque evangelistam proprie et eodem modo virga sumatur ». Alii opinantur utrumque a Christo dictum, sed diverso tempore (cf. ***Euth. Br.***). Alii distinguunt baculum quo quis utitur in itinere ut se fulciat et baculum, ut se defendat; hunc apud Matthaeum interdici, illum apud Marcum concedi (cf. *Ians. Bar.*); quae nimis subtiliter excogitata sunt. Alii *neque virgam* eodem modo accipiunt quo *neque calceamenta* aliqui explicant i. e. ne praeter virgam quam unusquisque in itinere gerere solet alteram sibi acquirant (***Keil***); pro qua acceptione provocant ad lectionem multorum codicum ῥάβδους (C E F G K L M P S U V X etc.). Alii dici censent ne sibi acquirant virgam pro itinere, si non habent (Matth.), si vero habent, ea uti licere (Marc.); cf. ***Fil.*** Etiam hic adverti debet quod saepius in evangeliis observatur, sententias Christi non referri a singulis verbotenus, sed magis secundum sensum, id quod ex traditione et praedicatione apostolorum ex qua etiam evangelia scripta originem ducunt facile consequitur. Sensum enim verborum Christi bene servarunt omnes apostoli et sensum bene exposuerunt, ipsa autem verba ad unum omnia eodem modo ab omnibus proferri ac continuo retineri neque necesse erat neque pro hominum conditione sine novo miraculo (eoque inutili) fieri potuit. Proinde uti alibi, ita hic quoque sensus mandati a Christo dati est exquirendus (cf. ***Cornely***, Introd. III p. 184 seq.). Ad quod bene notat ***Mald.*** : « contrariis verbis eandem uterque sententiam eleganter expressit; uterque enim non Christi verba sed sensum exponens voluit significare Christum apostolis praecepisse ne quid haberent praeter ea quae essent in praesentem usum necessaria ». Sensus itaque utrimque est, ut Christus omnia ab eis superflua auferat et curas eis adimat (***Theoph.***); « et quia quodammodo nudos et expeditos ad praedicandum apostolos miserat et dura videbatur esse conditio magistrorum, severitatem praecepti sequenti sententia temperavit dicens : dignus est operarius cibo suo; tantum, inquit, accipite quantum in victu et vestitu necessarium est » (*S. Hier.*). Omni eos cura liberat, dicit ***Euth.***, quae frequenter impedimento esse solet, suamque vult ostendere potentiam quae

eis ad omnia sufficiat;... quia regnum coelorum annuntiabant oportebat eos quasi angelos de coelo descendentes leves et expeditos incedere, omni terrena cura liberos et ad solum ministerium sibi commissum respicientes.

Quaerunt etiam fuerintne haec Christi praecepta ad unam illam missionem limitata, an generalia pro omni in posterum apostolorum missione. Alii prius, alterum alii tuentur. Puto opus esse distinctione. Certum est primo et per se haec praecipi pro prima illa missione (cf. v. 5. Luc. 22,35). Dein considerandum est tum eos mitti in regionem notam, ad populares, ad eos qui vera fide Dei iam imbuti sunt, qui regnum Dei exspectant, qui de Iesu, eius miraculis, praedicatione, discipulis iam multa audierunt vel etiam viderunt. In tali autem missione varia poterant praecipi, quae conditionibus plane mutatis non eadem ratione observari poterant. Post descensum Spiritus sancti proficiscendum erat in regiones longinquas, ad alienigenas, ad idololatras, ad homines qui viros natione Iudaeos odio et abominationi habebant, vel in regiones in quibus ipsi Iudaei iam opinionibus praeiudicatis et animo hostili in Iesu apostolos erant affecti (cf. Act. 17,5). Vix potest praesumi eadem mandata dari pro conditionibus adeo diversis. Porro si Actus apostolorum et epistolas inspicimus, invenimus non eadem ratione omnes agere. Ceteri enim apostoli ad suum ministerium mulierem sororem circumducebant et a fidelibus quae necessaria erant accipiebant (1 Cor. 9,5). S. Paulus autem suis manibus victum quoque sibi comparabat neque a christianis quidquam admittebat nisi a Philippensibus (cf. Act. 20,33. 34. 1 Cor. 4,12; 9,15.Phil. 4, 15. 1 Thess. 2,9. 2 Thess. 3,8). At apostolos habere potestatem vivendi de evangelio et fideles debere illis subministrare victum firmiter asserit (cf. 1 Cor. 9,7-14. Gal. 6,6. Rom. 15,27) et Christi effatum : dignus est operarius cibo suo explicat dicens : ita et Dominus ordinavit iis qui evangelium annuntiant de evangelio vivere. Sed antequam a fidelibus aliquid exigi potest, homines gentiles debent reddi fideles. Quare dicendum est cum *Lap.* haec praecepta valere in universum quoad substantiam et scopum qui erat ostendere animum alienum ab avaritia ac prae se ferre contemptum rerum terrenarum, aeque ac fiduciam in Deum Deique providentiam.

Censet *Ed.* I p. 643 hunc Domini sermonem plane ad iudaicas normas esse exactum. Comparari enim praeceptum ut gratis dent omnino praescriptioni rabbinicae quae derivetur ex Deut. 4,5, ne scil. pro doctrina quidquam accipiatur; « sicut ego vos docui sine recompensatione, ita et vos gratis doctrinam tradere debetis »; ita rabbi Iehuda; cf. Berochoth fol. 29 a (*Wünsche* p. 130). At Christus iubet eos gratis sanare infirmos, aliaque patrare miracula, sed dicens : dignus est operarius cibo suo, ordinat ut qui praedicent de evangelio vivant. Legis doctores saepe opificio quodam tractato victum sibi quaerebant; ex apostolis id de uno S. Paulo traditum est. — Aliam similitudinem *Ed.* in eo cernit quod rabbini iniungebant ne quis cum baculo, calceamentis, zona pecuniaria ingrederetur in atria templi; unde censet eo mandato Christi moneri apostolos ut recordentur se esse quasi semper in loco sacro id exsequentes quod ipse Iesus in tem-

plo dixisset : an nescitis quia in his quae Patris mei sunt oportet me esse. Sed in hac quoque re nescio an multum similitudinis deprehendi possit. Christus enim prohibet ne talia sibi comparent cum mittantur, quia Deus ipsis necessaria providebit.

Porro sexto praecepto statuitur de eligendo et retinendo hospitio (*Ians.*) v. 11 *in quamcumque autem civitatem aut castellum,* pagum, *intraveritis, interrogate quis in ea dignus sit et ibi manete donec exeatis;* « apostoli novam introeuntes urbem scire non poterant quis qualis esset; ergo hospes fama est eligendus populi et iudicio vicinorum, ne praedicationis dignitas suscipientis infamia deturpetur » (*S. Hier.*). Igitur oportebat inquirere quis esset vir honestus, bonus ac pius Dei cultor, ne infamia hospitis praedicatio contemnatur et si bonus fuerit ac pius, facilius etiam necessaria subministrabit (*S. Chrys. Thom. Dion.*). Non erat sciscitandum quis esset dives aut optimum haberet hospitium, sed qui vitae probitate esset commendatus et bonum apud omnes haberet testimonium, qui idcirco etiam censeri posset dignus esse regno coelorum (*Cai. Ians.*). Si autem eiusmodi repererint, iubentur apud eum manere, quamdiu ea in urbe praedicationi operam dant. Vetantur hospitium mutare, ire de domo in domum, « ne tamquam gulosi male audiant et videantur primos qui susceperant iniuria afficere » (*Theoph.*) neve leves et inconstantes appareant (cf. *Fab. Ians. Mald.*); similiter *S. Chrys. Dion.* aliique. Septimo praecepto statuitur quid ingredientibus domum sit faciendum v. 12 *intrantes autem in domum salutate eam dicentes : pax huic domui;* cum dicatur εἰς τὴν οἰκίαν, communiter intelligunt eam domum in qua hospitium habere cupiunt. At haec acceptio non satis mihi congruere videtur cum altera eius sententiae parte, in qua dicitur : si autem non fuerit digna, cum in v. 11 iussi sint domum dignam sibi pro hospitio eligere. Ergo deberet supponi Christum velle indicare eos saepius deceptum iri in tali inquisitione et electione; id quod a sermonis dignitate tamen alienum videtur. Neque illa acceptio consentanea est ad v. 14, in quo apostolos generatim domos ingredi ad annuntiandum evangelium indicatur. Quare puto explicationem eandem esse amplectendam quam explicite legimus in missione septuaginta duorum discipulorum : in *quamcumque domum* intraveritis etc. (Luc. 10,5). Neque obstare videtur τὴν οἰκίαν; nam docent grammatici numerum singularem nominis articulo iunctum saepe adhiberi ad totum genus designandum (cf. *Winer* l. c. § 18,1). Proinde quandocumque domum aliquam ingrediuntur, iubentur priores domum salutare i. e. bona adprecari habitantibus in ea, non exspectata salu-

tatione patrisfamilias, quia Christus vult eos per humilitatem praevenire alios in honore et per benedictionem illam statim bona offerre et impetrare incolis (cf. *Ians.*). Nam salutatio haec non est illa communis quae de more fit, sed, ut sequentibus ostenditur, est precatio et benedictio qua illis pax messiana, omnium bonorum quasi compendium, efflagitatur.

Hanc enim precationem iis qui gratiae divinae non obiiciunt impedimentum fructum afferre dicitur v. 13 *et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam* cf. Luc. 10,6 : et si ibi fuerit filius pacis etc.; proinde si ibi fuerit aliquis pacis messianae salutisque cupidus et amans, obvenient ei bona illa quae ipsi adprecamini. Domus itaque dicitur digna, si eius habitatores sunt pii Dei cultores, amantes veritatis, studiosi salutis adipiscendae, qui gratiam Dei oblatam promptis animis suscipiunt; *si autem non fuerit digna, pax vestra revertetur ad vos;* i. e. si habitatores sunt impii qui contumaciter gratiae resistunt et animis obfirmatis iniquitati inhaerent vel salutis bonorumque messianorum sunt plane negligentes aut contemptores, tunc utique illa precatio effectum bonum pro eis non habebit; quare pax ad apostolos reverti dicitur, cum ibi in domo nihil possit operari. Ita *reverti* dicitur Is. 45,23 : egredietur de ore meo iustitiae verbum et non revertetur i. e. non erit incassum et inane, sed habebit effectum; item Is. 55,11. Et eo modo explicant *Euth. Mald. Calm. Bisp. Schegg, Schanz, Fil.;* alii frequenter exponunt : fructus ille et meritum vobis erit, vos habebitis mercedem de pace oblata (cf. *S. Hier. Thom. Fab. Dion. Cai. Ians. Lap. Arn. Reischl, Weiss*). At profecto apostoli habent fructum et mercedem illius precationis pro se etiam si domus digna fuerit; dein, ut *Sylv.* iam advertit, in hac explicatione ingerit difficultatem, quod meritum proprie non *redit,* sed semper manet apud salutantem; nisi forte explicare malueris iis maius obvenire meritum, si etiam reluctantibus bona nuntiare non desistunt. Ex graeco verte *veniat, revertatur*, careat eventu; permittit igitur Deus ut illi maneant in sua obduratione gratiamque repellant. Apostolis autem id quoque praedicitur, ne mirentur vel nimium contristentur, si frustra precati fuerint et laboraverint. Illis incumbit salutem adprecari et praedicare, sicut Deus Ezechielem prophetam iussit vaticinari et vitia reprehendere, sive audiant sive audire recusent (Ez. 2,5. 7 hebr.) neque meritum et merces ex effectu et fructu qui sequitur praedicatoribus reputatur, sed ex modo quo laboraverint (cf. Ez. 3,19; 33,9. 1 Cor. 3,8 : unusquisque propriam mercedem accipiet *secundum suum laborem*).

Octavo demum praecepto statuitur quid faciant cum alicubi non re-

cipiuntur v. 14 *et quicumque non receperit vos neque audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo vel civitate, excutite pulverem de pedibus vestris;* apud Marcum 6,11 additur : in testimonium illis; similiter Luc. 9,5; idque fecerunt apostoli Act. 13,51 et consimili ratione 18,6 : excutiens vestimenta sua dixit ad eos : sanguis vester super caput vestrum, mundus ego; unde actione ea symbolica illis denuntiatur iudicium divinum. Pulverem excutere iubentur rabbinicis praeceptis ii qui ex regione gentilium in terram iudaicam revertuntur et qui ad montem templi ascendunt (cf. *Lightfoot* p. 315. 316; *Wünsche* p. 130); unde eo symbolo urbs illa vel domus declarabatur impura, profana, abominabilis simulque significabatur apostolos iam in nullo cum iis communicare, cum ipsum quoque pulverem tamquam rem ex eorum vicinia impiam sedulo excutiant ne quid ex regione illa scelesta sibi adhaereat (cf. *S. Hil. Br. Cai. Ians. Lap. Bar.*). Et quia apostolis reiectis ipse ille qui misit reiicitur, haec actio simul contra illos erit in testimonium, quod gratiae oblatae restiterint ideoque inexcusabiles evaserint (*Bed.*). Angustius aliqui explicant pulverem esse signum itineris laborisque suscepti ideoque testem fore contra eos vel excuti pulverem, ut testificentur se nihil ab illis recepisse (*S. Chrys.*). Actione illa tacite iubentur apostoli esse animosi, ne percellantur cum viderint Iudaeos evangelium reiicere, sed in eos acriter veluti vindices divini insurgant eosque quasi anathemati subiiciant (*Lap.*).

Subiungit Christus quomodo ipse tamquam iudex (7,22. 23) ratum habiturus sit iudicium ac testimonium apostolorum contra illos v. 15 *amen dico vobis : tolerabilius erit terrae Sodomorum et Gomorrhaeorum in die iudicii quam illi civitati;* uti modo dixit domum et civitatem pro habitatoribus, ita nunc terram ponit pro incolis. Ad peccatum requiritur cognitio et libertas; quare gravitas peccati quae singulis imputatur desumitur ex ratione cognitionis et libertatis quam quisque habet. Ergo quo quis maiorem habet ac clariorem cognitionem suorum erga Deum officiorum ac turpitudinis peccati, et quo magis internis gratiae stimulis ad virtutem urgetur, eo maiorem, si peccat, animi obdurationem et voluntatis malitiam et in malo obfirmationem manifestat. Quare ei iudicium subeundum erit magis severum. Ex hisce facile colligitur cur Iudaeis illis iudicium instare dicatur magis terribile quam Sodomitis. Iudaei enim in lege Dei eruditi, continuis Dei beneficiis dotati, testes miraculorum Christi et apostolorum, de regno coelorum quod venturum sit edocti, tamen hos Dei legatos et nuntium divinum cum contemptu reiiciunt; nihil tale contigerat incolis pentapoleos; vide 11,23. Simili modo quandoque crimina Iuda et Israel inter se comparantur et illa dicuntur graviora; cf. Ier. 3,11.

Ez. 16,47-51 : non fecit Sodoma, sicut fecisti tu et Samaria dimidium peccatorum tuorum non peccavit. Notat *S. Hier.* : « idcirco tolerabilius, quia Sodomis et Gomorrhis non fuit praedicatum, huic autem civitati praedicatum est et tamen non recepit evangelium; ergo inter peccatores diversa supplicia sunt ». Hae autem minae eo graviores ac magis terribiles sunt, quia Sodomitae pessimi erant et peccatores coram Domino nimis et clamor eorum multiplicatus est et peccatum eorum aggravatum nimis (Gen. 13,13; 18,20;19,13), quorum civitates coelitus destructae sunt. Etiam apud rabbinos Sodomitae in exemplum poenae gravissimae propter scelerum ingentem magnitudinem proponuntur (cf. *Wünsche* l. c. p. 131; *Ed.* I p. 644). Unde qualis damnatio immineat iis qui veritati divinae obsistunt manifestissime et gravissime declaratur.

Iam in hac parte sermonis considerandum est quanta auctoritate Christus loquatur. Apostolos omnia morborum genera curare iubet, immo etiam mortuos suscitare et daemones eiicere; vetat ne quid sibi comparent; certissime scit necessaria illis nunquam defore; precationem apostolorum hominibus salutis studiosis bona allaturam esse asserit, gravissimam poenam instare docet recusantibus. Loquitur itaque tamquam is qui habet omnem potestatem, qui animos hominum regit, qui efficaciam tribuit precationi et bona spiritualia distribuit, qui sua scientia futuri quoque iudicii normam et exitum complectitur. Vere hic valet : nunquam sic locutus est homo.

c) Edocentur de persecutionibus 10, 16-31.

10,16. Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum; estote ergo prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae. 17. Cavete autem ab hominibus; tradent enim vos in conciliis et in synagogis suis flagellabunt vos, 18. et ad praesides et ad reges ducemini propter me, in testimonium illis et gentibus. 19. Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini; 20. non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis. 21. Tradet autem frater fratrem in mortem et pater filium, et insurgent filii in parentes et morte eos afficient; 22. et eritis odio omnibus propter nomen meum; qui autem perseveraverit usque

10,16. Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα εἰς μέσον λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί. 17. προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσιν γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς, 18. καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. 19. ὅταν δὲ παραδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε· δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσητε· 20. οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστὲ οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. 21. παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον καὶ πατὴρ τέκνον καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. 22. καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος,

in finem, hic salvus erit. 23. Cum autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam; amen dico vobis, non consummabitis civitates Israel, donec veniat Filius hominis. 24. Non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum suum; 25. sufficit discipulo ut sit sicut magister eius, et servo sicut dominus eius. Si patremfamilias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos eius? 26. ne ergo timueritis eos; nihil enim est opertum quod non revelabitur, et occultum quod non scietur. 27. Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine; et quod in aure auditis, praedicate super tecta; 28. et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius timete eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam. 29. Nonne duo passeres asse veneunt, et unus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro? 30. vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt; 31. nolite ergo timere; multis passeribus meliores estis vos.

οὗτος σωθήσεται. 23. ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν· ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις Ἰσραὴλ ἕως ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. 24. οὐκ ἔστιν μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ· 25. ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐπεκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ; 26. μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς· οὐδὲν γάρ ἐστιν κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται. 27. ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί, καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων. 28. καὶ μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβεῖσθε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ. 29. οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν. 30. ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσίν. 31. μὴ οὖν φοβεῖσθε, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.

In v. 16 lectio communis est εν μεσω; B εις μεσον; big *in medium*; D απλουστατοι, dub *estote ergo vos*. In v. 18 D σταθησεσθε, it pler *stabitis*, Cyp Hil Or; cf. Marc. 13,9. In v. 19 ultimum membrum τι λαλησητε om in D L al plus 10, d g[1] k arm Or Op ken. In v. 21 eg tradet *enim*; in v. 22 omnibus *hominibus* in dub eg theod car mt rush val harl steph sixt; *gentibus* cpt (marg) lich. In v. 23 add *et cum in alia persequentur vos fugite in tertiam* in eg et similiter in ken; simile add in D L complur minusc a b ff[1] g[1] h k gat arm Or Hil; *amen enim* in am eg fuld mt ox cor (marg) lind; *amen amen* in med; om *enim* in D M al 15 it vulg pler cop arm aeth. In v. 25 nomen βεελζεβουλ in pler; at varie in al; in ℵ B βεεζεβουλ; in latinis : belzebub, belzebul, belzebud, velzebul, belzebu, beizebul etc. In v. 28 D εις γεενναν, uti it vulg pler; *in gehenna* big cav lich med cum graecis fere omnibus. In v. 29 Or Chr Iuv Clem hom εις την παγιδα (pro επι τ. γην); *sine voluntate Patris vestri* go Or Tert Cyp Clem hom Hil eg theod; *qui in coelis est* minusc compl it mu cop Or Ath Cyr dub lich ken. In v. 30 codd vulg : *vestri autem et capilli* cum graecis; om *et* lich rush sixt. In v. 31 *multo* πολλω al 10 fere a b c g[1] h q Bas Hil; *multo magis* dub lich.

In hac parte sermo ex missione illa prima particulari transfertur ad missionem universalem quae fiet ad omnes gentes et qua apostoli ex arctis Palaestinae finibus egressi nuntium messianum regionibus longinquis perferent. Id manifesto eruitur ex inimicitiis et persecutionibus quae praedicuntur et quod ad praesides et reges apostolos

ductum iri significatur (v. 16 seq.). Talia enim apostoli in prima illa missione nequaquam experti sunt neque ea praedicatione talia dissidia et insidiae et cruentae persecutiones in ipso sinu familiarum excitata sunt qualia in v. 21 describuntur. Ergo non quae iamiam instent, sed quae futura sint hoc loco praedicuntur. Proinde, ut *S. Chrys.* loquitur, diu ante ad bellum praeparantur; « multa enim hinc bona emergebant; primo quod Christi praescientiae vim agnoscerent, secundo quod nemo suspicari posset haec mala ob doctoris imbecillitatem evenire, tertio ne illi qui haec passuri erant percellerentur, si haec inexspectata et praeter spem accidissent, quarto ne haec crucis tempore audientes turbarentur ». Haec vero consideratio etiam consistit, etsi singula non ante primam missionem dicta sint; nam certe omnia haec apostolis proposita sunt ante ascensionem Christi.

Atque apte quidem haec pars ad antecedentia adiungitur; nam « postquam omnem curam ab ipsis eiecerat ac signorum spectaculo munierat et quasi ferreos adamantinosque reddiderat, saecularibus omnibus superiores et ab omni temporanea sollicitudine liberatos, demum illa praedicit mala quae ipsos invasura erant » (*S. Chrys.*). Duae enim sunt res quae evangelico concionatori nocere maxime possunt : lucri cupiditas et mortis similiumque malorum formido; adversus cupiditatem eos armavit Christus, nunc adversus imminentia mala communiuntur (*Bar.*); v. 16 *ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum;* pericula ostendens consolatur eos dicens *ecce ego mitto,* ut dum mittentis potestas consideratur, periculi magnitudo non timeatur; auctoritate itaque et fortitudine Christi instituuntur; « non praeter meam intentionem, non contra meam voluntatem, non supra meam potentiam patiemini tot mala » (*Cai.;* cf. *Theoph. op. imp. Bed. Pasch. Mald. Ians.*); similem emphasin habet illud Absalonis, utique in re plane alia, dum dixit famulis : nolite timere, ego enim sum qui praecipio vobis, roboramini et estote viri fortes (2 Reg. 13,28. *Bar.*). Comparantur autem ovibus in medio luporum, quae exsistunt in medio luporum, ut quot et quantis periculis exponantur significetur, sed etiam ut in medio hostium rabidorum mansuetudinem et simplicitatem exhibeant, omnibus prodesse studeant et pastoris sui providentiae se totos committant (*Ians.*). Iungendum erit, ut iam *Cai.* monet, *oves* (quae sint) *in medio luporum;* verbum quidem ἀποστέλλω et similia etiam iungi possunt cum ἐν, ita ut non tam motus quam terminus in quo motus conquiescat exprimatur (cf. Ioan. 5,4; Apoc. 11,11 secundum codd. aliquos; idem invenitur apud scriptores profanos, posteriores praesertim; vide *Winer* l. c. § 50,4). At vix dici potest oves mitti *ad* lupos, sed sensus est apostolos missos a

Domino versari inter pericula et infestationes, veluti oves in medio luporum. Utramque acceptionem (πρὸς λύκους, εἰς μέσους λύκων; ἐν μέσῳ τ. λ. ὄντα) *S. Chrys.* sequitur.

Cum itaque mediis in periculis et insidiis versentur, ut fructus missionis colligatur opus est multa prudentia, circumspectione, integritate summa : *estote ergo prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae;* ἀκέραιοι, vox explicatur ὁ μὴ κεκραμένος κακοῖς, ἀλλ' ἁπλοῦς καὶ ἀποίκιλος (Etym. m. cf. *Schanz, Weiss*), vel ut *Theoph.* ait : iubet nos esse ἀκεραίους, τουτέστιν, ἁπλοῦς καὶ ἀπονήρους καὶ μὴ βλαπτικούς; proinde sinceros, puros, sine fuco, vafritie vel dolo malo, non expetentes occasionem nocendi, non memores iniuriae acceptae (cf. *S. Chrys. Euth. op. imp. Thom. Fab. Dion. Mald. Ians. Lamy*). Eodem modo Rom. 16,19 ἀκέραιος εἰς τὸ κακόν, cui opponitur σοφὸς εἰς τὸ ἀγαθόν et Phil. 2,15 ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι. Animum ab omni vindicta alienum, non indignatione, sed moderatione et patientia utentem etiam *S. Basilius* (reg. brev. 245; *M.* 31,1245), Theodorus heracl., Isidorus pelus. (in cat. Cr.) explicant. Prudentia vero opus est ad insidias et pericula devitanda, ad vitam ita instituendam ne aliis ansam praebeant calumniandi neve eorum malitiam provocent (cf. *op. imp. Dion. Ians.*); pari modo opus est prudentia in doctrina tradenda, ut adhibita circumspectione ac consideratione et quasi introspecta uniuscuiusque et natura et voluntate (*S. Hil.*) ita doctrina proponatur, ut audientium animi ad eam amplectendam alliciantur (*S. Basilius* l. c. sim. *S. Pasch.*). Utramque autem virtutem iungi oportet (*Euth.*); prudentia enim sine simplicitate facile evadit vafrities, astutia, calliditas; simplicitas autem sine prudentia propter fraudem et malitiam aliorum plurima damna afferre solet (cf. *Alb. Ians.*). Prudentes igitur estote, inquit *S. Br.*, sed ita prudentes, ut simplicitatem non amittatis; simplex, sine fraude, sine veneno, sine dolo, sine felle omnique amaritudine sit prudentia vestra.

Proverbiali locutione dicitur *prudentes sicut serpentes;* serpentis prudentia iam innuitur Gen. 3,1; in formam serpentinam se mutat et insinuat vaferrimus ille seductor; serpens leniter serpendo et facillime se abscondendo et pericula fugit et callide damna infert. Ad eam prudentiam illustrandam veteres praecipue afferunt serpentem toto corpore occultare caput et illud in quo vita sit protegere (*S. Chrys. Hil. Hier. Pasch. Thom. Fab. Cai. Ians.*) vel etiam aurem unam petrae opponere, alteram cauda claudere ne audiat incantantes (*S. Aug.* in Ps. 57 n. 5; *Bed. Dion.* haec et alia vide apud *Sylv. Bar. Lap.*); alii de acie acutissima serpentis mentionem faciunt (*Reischl*). Aliqui censent alludi quoque ad fatalem illam prudentiam qua Eva a serpente est decepta, « ut quemadmodum illic novit

serpens et vultu blandiore accedere et modo suasorio loqui quo a Deo abduceret et manciparet peccato, ita nos quoque et faciem et mores et tempus assumamus et omnibus modis sermones disponamus, ut abducamus nos a peccatis et ad Deum reducamus » (*S. Basilius* l. c.) et *S. Hil.*: « animum sexus mollioris aggressus est, spe illexit, communionem immortalitatis spopondit et per haec tanta praemia opus consilii et voluntatis suae gessit; pari igitur opportunitate verborum prudentia adhibenda est ». In columba autem laudant studium nitoris et puritatis et quod nulli dolos struat aut insidietur nec sese opponat aut insequatur eos qui pullos ei abripiunt, sed denuo ad eos accedat quasi nihil mali suspicata (*Euth. Ians.*). In ea igitur animus sincerus, candidus, alienus ab omni fraude, simulatione, fallacitate, suspicionem abhorrens, integer ac simplex depingitur. Utrumque summo gradu coniunctum cernimus in ipso Christo, cum v. g. insidiose sciscitantibus liceatne tributum dare Caesari respondet etc.; exempla quoque egregia in vita S. Pauli deprehenduntur; « anguis artibus usus est, ubi per sportam e Damasci moenibus demissus est hostium exspectationem fallens, ubi captus Ierosolymis pharisaeum se esse dixit, ut dissidium inter Iudaeos vim inferre sibi paratos sereret, ubi denique civem romanum se esse testatus est, ut inimicorum iniurias vitaret; columbae vero simplicitatem tota Pauli vita prae se fert, cum ubique simplex, sincerus, humilis, patiens, simultatis ac simulationis ignarus fuerit » (*Calm.*).

Sermo iam progreditur (δὲ) ad particularia quaedam, in quibus prudentia et simplicitate maxime opus est v. 17 *cavete autem ab hominibus*, iis scil. qui veritatis et regni Dei inimici sunt, qui itaque sub principe mundi huius stipendia merentur. Caute igitur prospiciant quibus se credant, caute studeant eorum insidias et persecutiones devitare, caute etiam advigilent, ne eorum contra regnum Dei machinationibus damnum capiatur (*S. Br. Ians.*). Et additur ratio cavendi ob mala quae apostolos propter praedicationem manent, quae gradatim describuntur et primo quidem quae eis a Iudaeis inferentur : *tradent enim vos in conciliis*, εἰς συνέδρια, ad synedria, ad tribunalia scil. quae in oppidis et urbibus instituta sunt. Nam, prout a rabbinis traditur, in parvis oppidis virorum 120-230 tres constituebantur iudices, in aliis iudices viginti tres, summum autem tribunal erat magnum synedrium in Ierusalem quod iudices constituebant septuaginta unus (*Ed.* II p. 554). Et quid ipsis a tribunalibus Iudaeorum exspectandum sit additur *et in synagogis suis flagellabunt vos;* in synagogis factas esse flagellationes vide Act. 22,19; 26,11. Duo genera flagellationum sunt distinguenda; alterum plagarum triginta novem (2 Cor. 11,24), quae poena a quovis tribunali, immo si rabbinis fides est adhibenda, a quovis insigni legis doctore poterat imponi; alterum genus erat flagellatio ad mortem usque (*Wünsche* p. 132).

Dein tribunalibus quoque gentium sistentur v. 18 *et ad praesides*, ἡγεμόνες, praesides provinciarum, proconsules, propraetores, procuratores, *et ad reges ducemini,* uti v. g. Paulus ad Agrippam Act. 25,23 seq., Petrus et Paulus ad Neronem, Ioannes ad Domitianum. Dicitur καὶ — δὲ et — vero; gradationem ista particularum iunctio exprimit; sistuntur uti antea tribunalibus (καί), *at* (δέ) magistratuum alienigenarum. Sed additur ratio consolationis (*Thom.*) *propter me,* Christi causa agitur, itaque res est gloriosa et victrix neque deesse potest potentissimum eius auxilium. Propter Iesu nomen annuntiatum apostoli sistebantur synedrio Act. 4,7; 5,18. 40 et caedebantur. Verum haec omnia erunt *in testimonium illis et gentibus* i. e. Iudaeis (de quibus in v. 17) et gentibus, ut scil. utrique testes sint fidei et alacritatis et constantiae apostolorum, ut utrique audiant, cum apostoli reddunt rationem seseque defendunt, fidem et doctrinam Christi. Et ita tota res erit in testimonium contra eos in tribunali Dei, si apostolorum praedicationem reiecerint; erit, ut *Theoph.* dicit, εἰς ἔλεγχον αὐτῶν μὴ πιστευόντων, « quo testimonio excusatio ignoratae divinitatis adimenda sit persequentibus, gentibus vero via pandenda credendi Christum pertinacibus inter saevientium poenas confessorum vocibus praedicatum » (*S. Hil.*).

Et quam sublime ac divinum illud testimonium futurum sit, sequentibus declaratur quibus simul nova consolationis ratio apostolis panditur v. 19 *cum autem tradent vos, nolite cogitare,* μὴ μεριμνήσητε i. e. ne anxii, ne solliciti sitis (*Ians. Mald. Lamy*), *quomodo aut quid loquamini;* duo distinguuntur : modus quo causa et defensio agenda sit, res ipsae quae dicendae et proponendae sint. De neutro anxii vel solliciti esse debent (uti Luc. 12,11 vox vertitur, quam hic *cogitare* reddidit interpres), quasi suae soli prudentiae relicti sint; « non ergo prudentem responsionis praemeditationem vetat, sed anxiam nimiamque sollicitudinem; simili sensu vetuit sollicitudinem victus crastini 6,25, ut discant fideles a Dei providentia pendere eamque suppliciter quotidie invocare » (*Lap.*). Et cur alacri fiducia animoque minime perturbato coram tribunalibus et Iudaeorum et gentium apparere possint neque iudicum vel iurisperitorum calliditatem laqueosque timeant, declaratur : *dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini;* si res quae dicenda sit divinitus datur, eo ipso quoque datur modus eam dicendi aptus et consentaneus. Quia causa et honor Dei agitur, etiam eius patrocinium non est humanum, sed divinum; v. 20 *non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis,* res quo magis efferatur et persuadeatur iam quasi praesens sistitur, qua locutione quoque documentum in universum quod valeat

enuntiari solet. Qua promissione, ut *S. Chrys.* dicit, ad prophetarum dignitatem adducuntur. Divinum autem auxilium necesse fuisse idem eloquenter ostendit : « res utique magna virum circa stagnum versari solitum, circa pelles et telonii mensam, sedentibus tyrannis et satrapis adstantibus et satellitibus strictis gladiis assistentibusque aliis omnibus cum illis, solum ingressum, ligatum, prono capite, potuisse vel os aperire. Etenim doctrinae suae causa ne defensioni quidem locum dabant, sed ipsos quasi communes orbis corruptores tormentis deputabant. Nunc qui orbem terrarum perturbant, hi etiam hic adsunt, et rursus : adversus edicta Caesaris hi praedicant (Act. 17,6. 7); ubique tribunalia huiusmodi opinionibus praeoccupata erant, et auxilio superno multum egebant, ut hoc utrumque probarent et dogma quod praedicabant verum esse et communibus legibus non adversari, utque dum loquerentur de dogmate ne viderentur leges subvertere, ac rursus dum demonstrare conarentur se communia statuta non violare, dogmatum puritatem ne corrumperent ». Atque eam promissionem non ad solos coarctari apostolos docet *S. Br.* scribens : « cum sanctorum triumphos legimus, saepe philosophos et sapientes a puellis et hominibus illiteratis superatos fuisse audimus; hoc autem quis faciebat, nisi Spiritus sanctus qui loquebatur in eis »? Ad rationem dictionis *non vos, sed* etc. ait *S. Thom.* : « notandum quod omnis actio quae ex duobus causatur, quorum unum est principale agens, secundum vero instrumentale, debet denominari a principaliori; isti fuerunt agentes instrumentaliter, Spiritus sanctus principaliter; ideo tota actio debet denominari a Spiritu sancto ». Ad solatium et confidentiam etiam plurimum confert mentio *Patris vestri*, qui itaque paterna cura et providentia filiis adoptionis iis in periculis singulari modo Spiritum sanctum eiusque opem communicat. « Inter turbas et reges insanientes suum promittit robur ne timeamus; nostrum enim est confiteri, sapienter autem respondere Dei » (*Theoph.*).

Ne de suis persecutionibus nimium commoti admirentur, iis exponit quantae inimicitiae et odia intestina excitanda sint contra eos qui Christi doctrinam amplectuntur v. 21 *tradet autem frater fratrem in mortem et pater filium et insurgent filii in parentes et morte eos afficient;* arctissima quaeque naturae ac necessitudinis vincula crudeliter rumpuntur (cf. Mich. 7,6); iras et discordias adeo ingentes parit odium in cultores fidei Christi; « hoc in persecutionibus fieri crebro videmus, nec ullus est inter eos fidus affectus quorum diversa fides est » (*S. Hier.*); « hic est gladius verbi divini quem venit Iesus mittere in terram, ut dirimat religionem fidei ab omni amore carnis et pietatem proximi a pietate divina » (*Pasch.*). Uti ea in praedictione ingens

vis odii in Christi doctrinam describitur cum ne iis quidem parcatur qui ipsa natura coniunctissimi sunt sanguine et amore, ita etiam, ut *Theoph.* notat, praedicationis virtus et potentia ostenditur, quomodo ipsam naturam contemnere faciat et doceat mortem libenter amplecti, ut confessio fidei integra servetur. Si inter ipsos consanguineos, immo inter parentes et filios tanta incendia excitantur, iam apostoli non possunt perturbari vel mirari si audiunt v. 22 *et eritis odio omnibus*, scil. osoribus veritatis et voluptatum amatoribus, *propter nomen meum;* « magnam eis consolationem et animi alacritatem iniecit, cum persuasum habeant quod illis adsit et auxilietur qui propter ipsum patiuntur » (*Euth.*). Dein causa ob quam odio habentur est nobilissima et maxime gloriosa, est Christus cuius nomen portant coram gentibus et regibus (Act. 9,15). Atque nomen gerere christianum saepe tempore persecutionum atrocius reputabatur crimen quam parricidam esse aut veneficum; quare Tertullianus inter alia : intelligere potestis non scelus aliquod in causa esse sed nomen (christiani)... nominis proelium est, solius nominis crimen est; quid quod ita plerique clausis oculis in odium eius impingunt, ut bonum alicui testimonium ferentes admisceant nominis exprobrationem (Apolog. cap. 2. 3; *M.* 1,278-280). Dein admonentur ut ad nobilem illam causam etiam adiungere debeant propriam fortitudinem neque unquam defatigari, ne tandem salute excidant (*Euth.*); *qui autem perseveraverit usque in finem hic salvus erit;* usque in finem malorum et persecutionum quicumque in confessione nominis Christi fideliter ac fortiter permanserit, is demum salute potietur. Cum autem pericula instent salutis neque finis futurus sit insidiarum usque ad ultimum halitum (*S. Chrys.*), merito plerique explicant de fine vitae huius temporalis. Monet *Ians.* vocem ὑπομένειν dicere sustinere et sustinendo perseverare; unde de perseverantia patientiae esse sermonem; duo enim declarari esse necessaria salvando : tolerantiam adversitatum et perseverantiam usque in finem. Nam quae utilitas est principii quod finem non habet (*Euth.*)? neque enim coepisse sed perfecisse virtutis est (*S. Hier.*).

Deinde edocentur persecutiones prudenter evitare iisque cedere v. 23 *cum autem persequentur vos in una civitate fugite in aliam;* apostoli enim regnum Dei per orbem fundare debent; quare cavere debent ne praemature ab inimicis interimantur. Valet quippe pro apostolis quam maxime illud Pauli : permanere autem in carne necessarium propter vos (Phil. 1,24; *S. Thom.*). Porro persecutiones excitabantur, postquam in aliqua civitate iam coetum quendam fidelium congregaverunt et res christiana crescere coepit, cui presbyteris institutis providebatur; quare ea in civitate religioni eiusque per vi-

ciniam propagationi satis pro rerum conditione prospectum erat; licite itaque persecutione oborta fugere poterant eorumque fuga aliis insuper civitatibus nuntius messianus afferebatur. Fugiebant enim, ut *Beda* dicit, non timendo passionem sed declinando, ut tribulationis occasio seminarium fieret evangelii (cf. *Ians. Mald. Bar.*). Id quod confirmatur Act. 8,4 : qui dispersi erant pertransibant evangelizantes verbum Dei; 13,51; 14,6. 19-25; 17,10. 14 etc. Atque voluisse Christum per fugam et migrationem apostolorum evangelium latius spargi ideoque non solum fugam permisisse sed praecepisse, etiam sequenti confirmari sententia merito censet *Ians.* qua dicitur semper locum aliquem inveniri posse in quo praedicetur evangelium. Cavere igitur ab hominibus seque insidiis inimicorum regni Dei subtrahere pars est prudentiae quam Dominus iis commendavit v. 16 (*Mald.*).

Et semper aliquem fore locum in quem confugiant, significat dicens *amen dico vobis, non consummabitis civitates Israel,* eas non peragrabitis (uti iam *S. Chrys. Euth. Thom. Fab. Dion.*) vestram scil. missionem perficientes; civitates Israel dici possunt non solum urbes in Palaestina, sed etiam urbes in quibus Israelitae incolunt; quare de Iudaeis inter gentes habitantibus sermo esse potest. Propter ea quae antecedunt v. 18 et quae sequuntur haec altera significatio solum congruit; *donec veniat Filius hominis;* haec locutio ex synopticis non potest intelligi nisi de secundo Christi adventu. Eo enim sensu constanter apud eos adhibetur in Iesu sermonibus; vide 24,30. 44 ideo et vos estote parati quia qua nescitis hora Filius hominis venturus est; 25,31 et Marc. 13,26 et Luc. 12,40; 18,8; 21,27. Quemadmodum Christus sermones eschatologicos ita ad discipulos dirigit eos alloquens ac si ipsi victuri essent usque ad eius ad iudicium adventum, eodem modo, uti manifestum est, hoc loco loquitur. Annuntiat itaque idem quod S. Paulus docet fore ut caecitas ex parte contingat in Israel, donec plenitudo gentium intraverit (Rom. 11,25). Atque de secundo Christi adventu iam rite explicat *S. Hil.* : « ut ostenderet gentes quidem apostolorum praedicationi credituras, verum ut reliquum Israel crederet, esse adventui suo debitum, ait : *non consummabitis* ... post plenitudinem scil. gentium quod erit reliquum Israel, ad implendum numerum sanctorum futuro claritatis suae adventu in Ecclesia collocandum »; ita quoque *Origenes* in cat. Cr., *Beda* et *Pasch.* modum loquendi illustrat ex Matth. 28,20 : vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi, « quod tamen universali Ecclesiae promisisse non dubium est; sic itaque et illud est ad solos apostolos, ubi ait : cum videritis haec omnia, scitote quia prope est in ianuis (Matth. 24,33), cum ad eos solum hoc pertineat qui erunt electi in carne »;

eodem modo *Bar. Sylv.*, etiam *Mald.* dicit sibi eam explicationem magis placere eo « quod nihil in ea coactum esse video et quod adventus Filii hominis nusquam quod sciam alius quam supremus ille quo ad iudicium venturus est appellari soleat » et eandem explicationem sequuntur *Lap. Sylv. Bisp. Schanz* et eum sensum etiam verbis exprimi (simul cum alio), *Dion. Reischl, Schegg* censent.

Alii tamen haud pauci adventum Filii hominis dici volunt vel de Christi resurrectione (*S. Chrys. Alb. Thom. Cai. Ians.*) vel de iudicio in urbem Ierusalem exercendo (*Calm. Arn. Reischl, Fil. Ed. Mansel*); de auxilio a Christo sanctis praestando iam *Theodorus* heracl. in cat. Gr. explicavit et *Euth. Theoph.* : « non de secundo adventu intelligas, sed de conventu et consolatione ante crucem; missi enim ad praedicandum iterum ad Christum redierunt et cum eo conversati sunt ». Fuerunt etiam qui de adventu Spiritus sancti verba dicta esse contenderent. Propter illam explicationem *S. Chrys.* etc. et etiam *S. Hier.* hanc partem sermonis iterum referunt ad primam apostolorum missionem. At dictio illa *donec veniat Filius hominis* est adeo constans de altero Christi adventu glorioso, ut aliter accipi nequeat, quemadmodum etiam *Keil, Weiss* recte asserunt. Neque enim quaeritur quid apostoli forte intellexerint et quam propinquum adventum illum existimaverint, sed quid Christus ipse dixerit. Quare illa quoque quorundam (*Bisp. Schegg, Schanz, Fil.*) opinio admitti non posse videtur statuentium vel adventum Christi incipere ab eius resurrectione et perdurare usque ad παρουσίαν et ea demum finiri vel significari adventum ad iudicium ita, ut iudicium in urbem Ierusalem et iudicium universale ex aequo intelligatur, cum omnis manifestatio iustitiae divinae dici possit adventus Christi (*Fil.*). Verum est in libris veteris testamenti dici Deum venire, descendere, ut maior quaedam manifestatio divina significetur vel ad salutem vel ad ultionem; at inde minime sequitur adventum Filii hominis qui apud synopticos de παρουσίᾳ constanter adhibetur hoc uno loco alio plane sensu a Christo esse usurpatum vel nos inspectis Christi declarationibus etiamnum merito posse eum in aliam significationem inflectere. Hisce quoque definitur hanc partem sermonis sicuti reliquas pertinere ad missionem universalem, ad quam sermo a v. 16 progreditur et in qua sine interruptione consistit.

Quaerunt insuper, quomodo Christus apostolos fugere iubeat, cum tamen ipse dicat, bonum pastorem dare animam pro ovibus, at mercenarium fugere ovesque dimittere dum videat lupum venientem (Ioan. 10,11. 12). Oportet itaque considerari apostolis commissum esse totum orbem, gregem eorum non constitui una tribu vel una gente, sed cunctis populis; quare ad alias pergentes vel fugientes civitates gregem minime dimittunt, sed quaerunt; fuga igitur grex Domini non proditur, sed augetur. Quaerunt quoque consiliumne an praeceptum Dominus dederit. Praeceptum Dominum dedisse (ἐντολήν) iam S. Athanasius (de fuga; *M.* 25,657) et

S. Gregorius naz. (or. 1 adv. Iulian. n. 88) merito affirmant; id quod de apostolis cumprimis valere debet qui regnum Christi fundare debebant, proinde mortis praematurae periculum avertere. Ab his Christi verbis alii occasionem capiunt investigandi, quando fidelibus vel sacerdotibus alicui certae parti gregis Domini assignatis fugere liceat. De qua re agit S. Augustinus (ep. 288 ad Honoratum) qui de sacerdotibus agit et statuit tunc ei licere fugere quando ipse privatim ab adversariis quaeritur et sunt alii qui possunt pro illo sacramenta populo ministrare; dein quando omnes eius oves fuga dissipatae sunt et quandocumque plus fugiendo quam manendo iuvare potest. Eadem docet S. Thomas (2 2ae qu. 185 art. 5) : « ubi subditorum salus exigit personae pastoris praesentiam, non debet pastor personaliter suum gregem deserere neque propter aliquod commodum temporale neque etiam propter aliquod personale periculum imminens, cum bonus pastor animam suam ponere teneatur pro ovibus suis; si vero subditorum saluti possit sufficienter per alium provideri, tunc licet pastori vel propter aliquod commodum ecclesiae vel propter personae periculum gregem deserere ». Est enim plane alia conditio eius cui certa pars gregis commendata est et quo absente illi omni ope destituerentur, ac quae fuit apostolorum conditio. Fidelibus autem omnino licere persecutiones fugere patet. Monet Origenes ut fugiant, si quando inferiores se viribus senserint in persecutionibus; « summa namque rei est Iesum quem semel confessus es non negare; certum est enim quod Christum confitetur ille qui propterea fugit ne neget » (hom. 9 in libr. Iudicum; *M.* 12, 988); monet quoque Gregorius naz. l. c. fugiendum esse, ut ipsis parcatur persecutoribus, « ne quantum in ipsis est ad hostium periculum et damnationem ex seipsis aliquid conferant ». Fuse ea de re tractat *Sylv.* lib. 5 cap. 9 in sex quaestionibus; brevius *Dion. Mald. Ians. Lap. Bar. Calm. Schegg, Schanz.* Ex veteribus Tertullianus iam montanista scripto libello de fuga in persecutione perfracte negat licere christianis fugere (*M.* 2,103-120); sed librum hunc adversus Ecclesiam scriptum esse *S. Hier.* testatur (in catalogo script. eccl.). Contendit autem Tertullianus verba ea solis dici apostolis et solum pro prima eorum missione quae inter Iudaeae terminos continebatur.

Praedictis persecutionibus iam eos confortat et omnem excutit timorem ab exemplo sui, triplici comparatione adiecta inter se et apostolos, cum ipse sit magister, dominus, paterfamilias, illi autem discipuli, servi, domestici (*Cai.*) v. 24 *non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum suum,* « donec scil. erit aut discipulus aut servus, non erit maior secundum honoris ordinem; ne mihi enim hic rara quaedam proferas exempla, de iis quae ut plurimum esse solent id accipe » (*S. Chrys.*); v. 25 *sufficit discipulo, ut sit sicut magister eius, et servo sicut dominus eius; si patremfamilias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos eius!* quibus verbis

maxima continetur consolatio et confortatio apostolorum et simul illa quasi necessitas panditur persecutionum. Debent enim conformari apostoli et pro suo quisque gradu fideles omnes Christo capiti. In tribus istis comparationibus simul valentissimae proponuntur rationes quibus intelligitur, cur v. g. S. Paulus dicat se gloriari in tribulationibus (Rom. 5,3), cur S. Petrus eos beatos praedicet qui exprobrantur in nomine Christi (1 Petr. 4,14), cur S. Iacobus omne gaudium existimare nos iubeat cum in tentationes varias inciderimus. In Christi enim exemplo, in vero erga Christum amore quo similes ei reddi desiderabant sancti, fundatur excellens illa virtus, novo foederi propria, amor crucis. Eo amore incensi summis votis exoptabant opprobria subire et contumelias, expetebant pati et contemni et quae hominibus molesta videntur et dolore plena in summis collocabant beneficiis. Ea virtutis excellentia non potuit doceri neque attingi, immo ne cognosci quidem, nisi exemplo Christi; quare de vitae miseriis et persecutionibus plane alia auditur sanctorum vox in vetere foedere (de qua confer querelas et gemitus Iobi, Ps. 72,2-13. Ier. 12,1-3; 20,14-18 etc.). Pharisaei principem daemoniorum appellabant Beelzebub et per eum daemones a Christo eiici calumniabantur (12,24. Luc. 11,15) idemque legis doctores opprobrium in Christum iaciebant dicentes eum habere Beelzebub (Marc. 3,22). Notat *Euth.* : « licet manifeste scriptum non sit vocatum esse Christum Beelzebul a Iudaeis, verisimile tamen est et hoc convicium adversus illum iactatum esse; vel etiam alio modo vocatum esse dicit Beelzebul, quia amicum eius vocabant illum dicentes : hic non eiicit daemonia nisi in Beelzebul; atqui multa alia quoque convicia iactabant in eum, verum hoc solum apposuit ut pessimum omnium ». Graece ἐπεκάλεσαν hoc ei cognomen indiderunt. Christus se vocat patremfamilias qui Ecclesiam, magnam illam familiam, fundat, gubernat, cunctis bonis nutrit et ditat. Apostolos vocat domesticos suam erga eos declarans familiaritatem (*Theoph.*).

De varia scriptione nominis principis daemonum vide lect. var.; in *vulg.* eiusque codicibus plerisque legitur *Beelzebub*, idem nomen quod deo Accaron inditur 4 Reg. 1,2, uti iam monet *S. Hier.* qui nomen explicat *idolum muscae*, « principem ergo daemoniorum ex spurcissimi idoli appellabant vocabulo, qui musca dicitur propter immunditiam quae exterminat suavitatem olei » (Eccl. 10,1). Etiam LXX nomen reddunt dei Accaron Βάαλ μυῖα θεός et Iosephus (Antiq. 9,2. 1) Ἀκκαρὼν θεὸς μυῖα. Est itaque בַּעַל זְבוּב, baal muscae, tamquam deus muscarum averruncus; similiter apud Graecos appellatur Ζεὺς ἀπόμυιος et apud Romanos myiagrus deus. Appellatio itaque *domini muscarum* facile in risum et contemptum abibat.

In graecis et in aliquibus latinis legitur *Beelzebul*, quod nomen quomodo sit explicandum non inter omnes constat. Frequenter explicant recentiores quoque eo

modo in quem Buxtorf (lex. chald. s. v. p. 334) et Lightfoot ad Matth. 12,24 praeierunt derivantes a זָבַל stercus, זִיבּוּל stercoratio, quo nomine talmudici etiam sacrificium idolis factum designabant, quibus זַבֵּל stercorationem facere idem erat ac sacrificare idolo (cf. *Levy*, Neuhebr. und chald. Woerterb. I p. 509. 510). Unde nomen Beelzebul explicant dominum stercoris. Sed cum Beelzebul neque ad zebel satis conveniat — exspectaretur enim Beelzabel, sicuti Iezabel; cf. *Schanz*, *Weiss* — neque ad zibbul, alii praeferunt vocem quae ad amussim congruit בְּעֵל זְבוּל dominus habitationis, dominus domicilii, quod domicilium vel de infero vel generatim de regione daemonum accipiunt. Monent insuper cum Christus se vocet οἰκοδεσπότην בַּעַל הַבַּיִת herum domesticum, ab inimicis appellatum esse cum irrisione dominum domicilii i. e. nomine satanae. Verum neminem fugit nomine dominus domicilii plane nihil edici quod diabolum significet proprie neque cerni cur eo nomine sit vocatus. Quare probabilius videtur Beelzebul esse idem quod Beelzebub, simili enuntiationis mutatione in ultima littera, sicut in Beliar pro Belial, Bab el mandel pro Bab el mandeb (cf. *Wolf Baudissin* in Realencyklopaedie f. prot. Theol. 2 ed. II p. 210). Opinatur autem *Holzammer* in Kirchenlexicon 2 ed. s. v. Baal, Iudaeos posteriores deum Accaron Beelzebub etiam vocasse deum supremum Beelzebul (domicilii scil. coelestis dominum) more Phoenicum et hoc nomen ad principem daemonum transtulisse.

Iam *Euth.* monet Iesum nullibi vocari Beelzebub. Quare non omnino videtur negligenda esse lectio varians quae in B* servatur et a *Lachmann* fuit adoptata τω οικοδεσποτη et τοις οικιακοις; iam ἐπικαλεῖν τινί τι est alicui aliquid obiicere, alicui aliquid exprobrare; unde sensus est : Christo obiecerunt Beelzebub, ei exprobrarunt societatem et communionem cum principe daemoniorum. Qui explicandi modus plane congruit verbis Matth. 9,34 et 12,24. Marc. 3,22. Luc. 11,15 relatis. Quare haud est improbabile lectionem illam esse genuinam; nam cur scribae posuerint accusativum facile explicatur, sed cur alicui in mentem venerit dativum rescribere non adeo expedite dixeris (cf. Studien und Kritiken 1838 p. 479).

Cum itaque eiusdem cum Christo sortis sint participes, Christus autem utpote rex Messias gloriose tandem triumphaturus sit, omnino sequitur v. 26 *ne ergo timueritis eos;* illud *ergo* ex intima cum Christo societate et communione consequitur magnamque consolationem affert, quia qui ignominiae Christi socii fuerint futuri quoque sunt victoriae et gloriae. Id in sequentibus quoque declaratur : *nihil enim est opertum quod non revelabitur, et occultum quod non scietur;* non est timendum, nam « paululum exspectate, et servatores benefactoresque orbis vos praedicabunt omnes; at enim tempus omnia quae subobscura sunt revelabit et illorum calumniam deteget virtutemque vestram reddet conspicuam; cum enim ex rebus ipsis comprobabimini salvatores esse et benefici et omni virtute conspicui, illorum dictis homines non attendent sed rei veritati, ac illi quidem sycophantae, mendaces, maledici, vos vero ipso sole splendidiores depreheudemini » (*S. Chrys. Theoph. Euth.*) et similiter *op. imp. Theodorus heracl.* in cat. Cr. *Mald. Lap. Bisp. Schanz.* Unde sicut Christus qui a Iu-

daeis ignominiose habitus est hisce in terris vicit et ab optimo quoque summe colitur, ita apostolorum quoque virtus et praestantia innotescet. Veritas quippe semper nequit occultari et supprimi; lux pellet tenebras. Alii manifestationem illam virtutis apostolorum et malitiae adversariorum referunt ad diem iudicii (cf. *S. Hil. Hier. Bed. Pasch. Dion. Cai. Sylv.;* utramque explicationem iungit *Fil.*). Ibi utique etiam fiet; at profecto non differetur usque ad illud iudicium. Deinde cum v. 27 melius cohaeret ut statuamus quemadmodum evangelium antea paucis traditum et quasi in occulto iam manifestandum est omnibus palam et publice, ita simul cum ea manifestatione apostolorum quoque probitatem et inimicorum iniquitatem palam iri cognitum. Alii hunc iam versum de praedicatione evangelii accipiunt (*Ians. Lamy, Calm. Arn.*); at id enuntiatur in v. 27; quare non iam in v. 26 praeoccupandum erit. Insuper necesse erat apostolis praedicere non fore ut calumniae et insectationes contra eos praevaleant. Sunt etiam qui utramque explicationem coniungant (*Reischl*), immo qui tres explicationes (de apostolorum in terris, in ultimo iudicio, et evangelii manifestatione) proponant (cf. *Alb. Bar.*).

Alterum est, ut omni excusso timore palam et aperte evangelium annuntient v. 27 *quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine,* quod dico in parvo Palaestinae angulo tamquam in loco occulto, ignoto, hoc annuntiate in universo orbe (*S. Chrys.*) *et quod in aure* εἰς τὸ οὖς in aurem *auditis*, quod vos soli in privato congressu discitis nunc, *praedicate super tecta,* in solariis, in aedium tectis quae in Iudaea plana erant; itaque hoc annuntiate publice, in locis editis, ut a quamplurimis audiamini. Hisce simul declaratur, ut cum omni fiducia et audacia (*S. Hier.*) nuntium messianum perferant. Quare denuo omnem timorem hominum eis eximit docens quali supplicio obnoxii futuri essent, si muneri iniuncto deessent; Dei quippe timore timor humanus expellitur; v. 28 *et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere;* temporalia sunt et brevia quae homines infligere possunt; aeterna autem et gravissima quae Deus minatur; *sed potius timete eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam;* vide ad 5,29. 30; cum apostoli a Christo admoneantur ut timore poenae aeternae et cruciatuum corporis et animi sese ad gnaviter officio fungendum excitent et omnem formidinem persecutionum et suppliciorum excutiant, quanto magis necessarium erit et opportunum, ut nos qui non sumus in gratia confirmati prout erant apostoli Spiritu sancto accepto, eadem quoque cogitatione ac consideratione nos armemus ad salutis pericula devitanda et ad iniunctum officium strenue obeundum!

Verum non timore tantummodo Dei timorem hominum debent superare; simul enim praesto est iis benignissima Dei providentia et cura paterna qua eos complectatur et in eorum bonum et emolumentum omnia convertat. Iam si res ita se habet, quis iam locus esse potest timori? Id autem Christus simili modo explanat sicuti 6,26-31 nimiam sollicitudinem rerum temporalium supervacaneam esse et in Deum Patrem iniuriosam demonstravit v. 29 *nonne duo passeres,* graece passerculi duo, *asse veneunt,* assario venduntur, pretio itaque minimo; legitur in cat. Cr. assarion esse idem ac λεπτόν; νοεῖται δὲ ἑξακισχιλιοστὸν ταλάντου ὅπερ γίνεται ἓν ἥμισυ νόμισμα; denarius prius decem, deinde sedecim assibus[1] constabat. Asse rem minimi pretii declarari, dictionibus ostenditur apud Romanos, ita unius assis aestimare est idem ac parvi pendere, non assis facere nihili aestimare, vilem redigi ad assem etc.; assarium autem cum sit deminutivum etiam minus significat et pretium dicit adeo parvum quod merito despiciatur. Adeo minimi momenti habentur apud homines duo passerculi, *et unus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro;* quamtumque viles sunt, ne unus quidem morietur, peribit sine voluntate ac nutu Dei. Omnia enim dispensantur a Deo, sine cuius nutù, decreto vel permissione ne tantillum quidem accidere potest, cum omnia et singula sua scientia et provida cura amplectatur; nam nihil odit eorum quae facit, sed diligit omnia quae sunt (Sap. 11,25). Verum nonne dicit S. Paulus : numquid de bobus cura est Deo (1 Cor. 9,9)? At ibi apostolus agit de illa Dei cura et providentia qua hominum mores legibus a Deo datis litterisque consignatis instituuntur et recte ordinantur in rebus omnibus et etiam in usu animalium; nam novit iustus iumentorum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia (Prov. 12,10; ceterum vide *Cornely,* Comment. in 1 Cor. p. 247). Nostro itaque loco sermo est de providentia generali qua Deus omnibus providet creaturis secundum ordinem et cursum causarum naturalium a se institutarum quibus indesinenter cooperatur (*Ians.*). — Legit *S. Chrys.* hic οὐ πεσεῖται εἰς παγίδα non cadet in laqueum; verum hom. 9 in Matth. n. 3 legit ἐπὶ τὴν γῆν (*M.* 57,179); *Euth. Theoph.* nullum *capi* dicunt Deo ignorante vel non permittente.

Quantam autem Deus habeat curam apostolorum, declaratur v. 30

1. Apud rabbinos quoque nummus אִיסַר assarium notus est; verum apud eos frequenter iste nummulus solum vigesimam quartam partem denarii constituere dicitur; cf. *Levy* l. c. I p. 68; *Ed.* I p. 619 nota 3. Praeterea cf. *de Lagarde*, Symmicta II quo agit de libro Epiphanii de mensuris et ponderibus, p. 212 λέπτον esse ὀβολόν, p. 194 λεπτὰ καλεῖται ἀσσάρια.

vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt; tanti ergo aestimantur apud Deum tantoque amore et cura eos prosequitur, ut minutissima quaeque ipsorum exactissime norit (*S. Chrys. Euth.*); « immensam Dei erga homines ostendit providentiam et ineffabilem signat affectum quod nihil nostrum lateat Deum » (*S. Hier.*). Quae enim numerata sunt et certo sub numero commendata sunt, haec custodiuntur exacte, ne vel unum depereat (*Lap.*). Non cadet capillus de capite eius, locutio est proverbialis qua significatur ne minimo quidem damno aliquem affectum iri (cf. 1 Reg. 14,45. 2 Reg. 14,11. 3 Reg. 1,52. Act. 27,34). Cum autem ita res se habeat cum apostolis, v. 31 *nolite ergo timere, multis passeribus meliores estis vos;* multo estis praestantiores illis, longissimo intervallo eos superatis. Expendit *Lap.* pluribus et passerum vilitatem et dignitatem apostolorum. In ipsa locutione Christi meiosis est; minus dicit, multo plus intelligi vult.

d) Quae ex praedicatione sequantur 10, 32-42.

10,32. Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in coelis est; 33. qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui in coelis est. 34. Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram; non veni pacem mittere sed gladium; 35. veni enim separare hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem suam et nurum adversus socrum suam; 36. et inimici hominis domestici eius. 37. Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus, et qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus; 38. et qui non accipit crucem suam et sequitur me, non est me dignus. 39. Qui invenit animam suam, perdet illam; et qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam. 40. Qui recipit vos, me recipit, et qui me recipit, recipit eum qui me misit; 41. qui recipit prophetam in nomine prophetae, mercedem prophetae accipiet; et qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. 42. Et quicumque potum dederit uni ex minimis istis calicem aquae frigidae tantum in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.

10,32. Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. 33. ὅστις δὲ ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. 34. μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν, οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἀλλὰ μάχαιραν. 35. ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, 36. καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ. 37. ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος. 38. καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου οὐκ ἔστιν μου ἄξιος. 39. ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτὴν καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ εὑρήσει αὐτήν. 40. ὁ δεχόμενος ὑμᾶς ἐμὲ δέχεται καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. 41. ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου μισθὸν προφήτου λήμψεται, καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου μισθὸν δικαίου λήμψεται. 42. καὶ ὃς ἂν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

Totum v. 33 om dub; v. 34 syr (cu) non veni mittere pacem in terram sed divisionem voluntatum et gladium; big nolite *ergo*. In v. 39 mt *perdat*; in v. 42 D των ελαχιστων, id quod it vg go al exprimunt.

Sermo iam ad ea transit quae ex praedicatione apostolorum consecutura sunt. Et primo quidem merces proponitur eorum qui causam Christi fortiter tuentur eumque palam ut Dominum confitentur. Qua mercede apostolis quoque fiducia inditur, ut intrepide Christum annuntient, et reliquis omnibus fidelibus adduntur calcaria, ut ad maiorem alacritatem in fide profitenda incitentur; ideoque hic sermo ad omnes dirigitur (*S. Chrys.*); v. 32 *omnis ergo* οὖν; proponitur itaque tamquam conclusio ex antecedentibus v. 27 et seq. et quid consequatur ad evangelium annuntiatum adnectitur; *qui confitebitur me*, ἐν ἐμοί, id quod optime *Origenes* in cat. Cr. explicare videtur, eum scil. iam intime esse Christo coniunctum; in hac itaque cum Christo societate constitutus eique quasi insitus et implantatus (Rom. 6,5; uti ἐν Χριστῷ apud S. Paulum intelligi debet) Christum ore et opere tamquam Dominum et doctorem vitae profitetur. Alii ἐν ἐμοί accipiunt de ope a Christo lata (*S. Chrys.*), vel cernunt aramaismum: testimonium edere in causa Christi, vel Christum cogitari ut eum in quo testimonium quasi collocatur (cf. *Arn. Keil, Weiss*), *coram hominibus;* proinde non solum corde, sed, ut S. Paulus dicit, ore confessio fit ad salutem (Rom. 10,10); radix enim confessionis fides est cordis, confessio autem fructus est fidei (*op. imp.*). Qui palam ac publice Christum praedicaverit eique testimonium perhibuerit opere, vita, sanguine vel quocumque modo, ei non vices reddet Christus pares, sed longe excellentiores (*Ians.*), *confitebor et ego eum* ἐν αὐτῷ ei scil. iam intime quoque iunctus, secundum illud: qui manet in me et ego in eo (Ioan. 15,4) *coram Patre meo qui in coelis est;* tamquam suum Patri offeret et agnoscens ei testimonium reddit de fideli servitio; nam Patris est praemia sua cuique et honoris locum dare (20,13; *Mald.*). Sed vae illis qui praedicatione audita prae ignavia vel brevi voluptate a Christo defecerint v. 33 *qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui in coelis est*, negabit eum ad se pertinere; proinde non erit heres cum Christo sed eius erit sortis particeps infelix de qua 8,12 Christus locutus est. Erit itaque praedicatio Christi in resurrectionem et in ruinam.

Iam ex necessitate confessionis et ex periculo negationis colligitur fore dissidia inter fideles et infideles (cf. *Euseb. Theod.* in cat. Cr. *Bar.*); eiusmodi dissidia annuntiat Christus, ne apostoli turbentur quasi res praeter exspectationem eveniat (*S. Chrys.*), neve existiment eiusmodi dissidia excludi pace illa et rerum tranquillitate quam pro-

phetae de regno Messiae potissimum vaticinati sint (*Ians.*), sed ut cum venerit hora eorum reminiscantur (Ioan. 16,4) neve illis tumultibus a munere absterreantur; v. 34 *nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram; non veni pacem mittere sed gladium;* id iam supra v. 21 indicaverat; « ad fidem Christi totus orbis contra se divisus est; unaquaeque domus et infideles habuit et credentes et propterea bellum missum est bonum, ut rumperetur pax mala » (*S. Hier.*). Bellum igitur hoc ortum est ex mala hominum voluntate et nequitia, non ex Christi proposito (*S. Chrys.*); malam enim pacem et concordiam quae erat inter malos ad mala perpetranda abstulit. Et qua ratione *gladius* vel bellum ex eius adventu consequatur, additur v. 35 *veni enim separare hominem adversus patrem suum,* si scil. pater fidem susceperit, filius autem infidelis manet et osor ac persecutor patris evadit; *et filiam adversus matrem suam et nurum adversus socrum suam;* in quibus exemplis iuniores utpote aestu concupiscentiarum acti obsistere veritati et eius cultores persequi exhibentur. Verum etiam contrarium evenire, ut parentes maneant infideles, filii Christum confiteantur, dicitur in v. 37. Ex hisce autem dissidiis illud quoque fiet quod iam apud Michaeam legitur 7,6 : v. 36 *et inimici hominis domestici eius,* qui familiares sunt et ceteroquin utiles evadent persecutores fidelium. Bene monet *S. Chrys.* si haec cuiquam gravia videantur, ut in memoriam revocet veterem historiam; nam pii a malis, praesertim prophetae a pseudoprophetis multa perpessi sunt et altera ex parte apostatae et idololatrae etiam a cognatis puniti sunt (Ex. 32,27. Num. 25,5. Deut. 13,6; 33,9).

Uti affectum parentum, ita quoque affectum filiorum erga parentes docet suo amori postponendum; per hos autem duos affectus potentissimos significat omnes affectus hominis ad homines vel res quasvis debere cedere suo amori v. 37 *qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus, et qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus,* non est aptus meae disciplinae, non est idoneus evangelio (*Lamy*) et proinde non est dignus qui sit heres cum Christo in regno beatitudinis ideoque poena damni significatur (*Cai.*). Magna enim bona affert Christus, quare magnam quoque exigit obedientiam et affectum, ut ait *S. Chrys.*, qui simul bene notat : « vidisti auctoritatem doctoris? vidisti quomodo ostendat seipsum genuinum Patris Filium omnia iubens infra relinquere et caritatem suam anteferre? et quid dico, inquit, amicos et cognatos? si animam tuam dilectioni meae praeferas, procul a meis discipulis es ». Et profecto qui talem sibi exhiberi dilectionem iubet, ille eam sibi postulat dilectionem quae a solo Deo exigi potest. Unde eo mandato Christus divi-

nam suam naturam indicat. Id *S. Hier.* quoque innuit scribens : « hic ordo in omni affectu necessarius est; ama post Deum patrem, ama matrem, ama filios; si autem necessitas venerit ut amor parentum ac filiorum Dei amori comparetur et non possit utrumque servari, odium in suos, pietas in Deum sit ». Oportet quippe Deo magis obedire quam hominibus. Evangelii itaque professio animos requirit fortes et masculos qui nullis affectibus dimoveantur a coelesti negotio; durum quidem est eiusmodi affectus vincere quos natura nobis ipsa penitus insevit, at impia pietas est sic indulgere parentibus, ut Deum parentem offendas, nec irasci debet pater in filium qui Deum solum illi praefert (*Lamy*). Et vere nihil est, inquit auctor *op. imp.*, quod amplius diligere debemus quam Deum; amici enim recedunt, parentes deficiunt; solus autem Christus nec recedit aliquando nec deficit, donec voluerimus et nos esse cum ipso.

Neque patri aut filio tantum, sed etiam tibimetipsi praeponendus est Christus (*Cai.*) v. 38 *et qui non accipit crucem suam et sequitur me, non est me dignus;* « ne forte putares sufficere patrem reliquisse, nisi tollas et crucem, addidit, ut nec crucem satis esse crederes tollere, nisi sequaris et Christum » (*S. Pasch.*). Crux autem supplicii genus erat dirissimum et quam maxime ignominiosum; quare eo nomine omnem cruciatum, ignominiam et mortem significat (*S. Chrys. Ians.*); respicitur vero ad morem quo ad crucis supplicium damnati lignum portare debebant ipsi ad supplicii locum. Et cum dicat Christus *et sequitur me* haud obscure ad suam mortem alludit quippe qui portaturus suam crucem omnibus revera praeibit (*Mald. Ians. Lap. Bisp, Schegg, Schanz, Fil.*). Crucifixio quidem non erat supplicium apud Iudaeos usitatum, at cum Romani iam diu ibi imperarent, non potuit apostolos fugere designari mortis genus atrocissimum. Uti *Ed.* I p. 651 notat, in targum ad Ruth 1,17 crucifixio inter supplicia recensetur quae in Palaestina sint in usu posita et in tractatu Bereschith rabba ad Gen. 22,6 Abraham dolore oppressus et lignum ferens comparatur ei qui portat crucem suam in humeris. Ea itaque loquendi formula declaratur, qui dignus esse cupiat ut sit heres cum Christo paratum esse debere ad dirissimum genus mortis subeundum, et ideo, quia minora in maximo illo includuntur, paratus esse debet pro Christo quodvis subire periculum, ingrata quaevis ac dura sustinere, opprobria hominum et insectationes fortiter tolerare. Christo autem in crucis patibulo mortuo haec de cruce sententia clarissime et efficacissime est explicata et commendata.

Et quantopere necesse sit mortem quoque pro Christo contemnere, proinde crucis quoque ferre supplicium, si confessio Christi id exigat,

graviter ostenditur v. 39 *qui invenit animam suam, perdet illam* i. e. qui negando Christum se a supplicio et morte servat, seipsum perdet in aeternum, *et qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam,* qui autem fortiter Christum confitendo mortis damnatus ab hominibus mortem subierit, seipsum reddet beatum. Prior ille in vitae periculo constitutus vitam suam *invenit* i. e. lucratur per negationem Christi; at eo ipso illam *perdet,* reddet miserrimam interitu aeterno; alter autem vitam suam propter confessionem Christi *perdit,* libenter vitae renuntiat temporali, eo ipso *invenit* eam in futuro saeculo. Ludit Christus in voce ψυχή cum elegantia et emphasi (*Mald.*); semel accipitur ut vitam informans temporalem, dein ut vita vivens aeterna et immortali. Similes vide sententias 16,25. Marc. 8,35. Luc. 9,24; 17,33. Ioan. 12,25; « notandum autem quam efficaces sint hae sententiae ad persuadendum contemptum vitae praesentis propter Christum; quoniam enim amor vitae maxime retrahit homines a tolerantia passionum propter Christum et evangelium, ab his quae maxime retrahunt inducit ad harum tolerantiam dicens : vel ob id ergo quia vitam diligis et eam salvam vis, perde eam in hoc saeculo; sic enim vere eius salutem assequeris custodiens eam in vitam aeternam » (*Ians.*). Atque hanc quoque sententiam amplam habere applicationem, etsi nullus instet tyrannus qui mortem minetur, patet. Nam dicere omnino licet cum *S. Br.* illum in hoc saeculo animam suam invenire qui huius vitae amore captus aliam vitam eamque aeternam non quaerit eumque demum utramque amissurum esse; alios autem sua sponte perdere hanc vitam, quia amore alterius vitae ducti pro nihilo ducunt istam vitam et istos possessuros esse vitam aeternam.

Declaratur hisce versibus quanta animi fortitudine opus sit ut quis strenue adhaereat Christo; unde iterum illustratur illud 7,14 de angusta porta et via arcta. Simul autem explicatur cur multi alieni futuri sint a salute neque fidem Christi amplexuri. Quantae persecutiones statim in exordio rei christianae in Palaestina exortae sunt! vide Act. 8,1; quantopere Iudaei obstiterunt, quanto furore Stephanum occiderunt, et Herodi affligenti et occidenti fideles applauserunt (Act. 7,54. 56 seq. 12,1-3)! Hisce igitur et similibus dissidiis quibus familiae et cognati inter se separabantur, ne perturbarentur Christiani neve offenderentur eo quod maior Iudaeorum pars exsisteret inimica evangelio, S. Matthaeus aptissime scripto reliquit iis haec Christi verba quibus ea quae iam vident et quotidie experiuntur ab eo iam annuntiata esse edocentur. Afflictis autem eadem verba maximam praebent consolationem eosque ad fortiter tolerandum excitant. Uti apostolis,

ita omnibus fidelibus haec verba summam afferunt utilitatem et consolationem.

Etiam quae sequuntur ad apostolos et fideles consolandos spectant. Supra enim dixerat repulsam passuros esse apostolos (v. 14; *S. Hil. Pasch. Br. Bar.*), fore eos odio omnibus et expulsum iri de urbe in urbem (*op. imp.*); indicaverat etiam poenam eorum qui eos non exceperint; nunc autem praedicit quantum praemium sit largiturus eis qui eos exceperint, cuius praemii magnitudinem metiantur a persona eius quem in apostolis suscipiunt (*Cai. Ians.*) v. 40 *qui recipit vos me recipit et qui me recipit recipit eum qui me misit;* quanta dignitas apostolorum! quantum pro fidelibus incitamentum, ut apostolos omni obsequiorum genere foveant! « Ordo pulcherrimus; ad praedicationem mittit, docet pericula non timenda, affectum subiicit religioni; aurum supra tulerat, aes de zona excusserat; dura evangelistarum conditio; unde ergo sumptus, unde victus necessarius? austeritatem mandatorum spe temperat promissorum, ut in suscipiendis apostolis unusquisque credentium Christum se suscepisse arbitretur » (*S. Hier.*), immo ipsum Deum Patrem. Sunt enim apostoli legati qui nomine Christi veniunt; ergo honor iis habitus redundat in eum cuius nomine et legatione funguntur. Demonstrat porro Christus haec loquens ad apostolos, quantam eorum curam habiturus sit cum suam ipsius sustineant personam et quantum sibi cari sint (*Mald. Lamy*). Ea enim voce et promissione etiam universas illis orbis domos fidelium aperit (*S. Chrys. Euth.*).

Atque non solum apostolos illos duodecim esse praedicaturos, verum alios quoque eorum socios et adiutores a Deo missum iri, manifestum evadit ex v. 41, unde denuo patet sermonem hunc non primam illam missionem spectare, sed alteram universalem; v. 41 *qui recipit prophetam in nomine prophetae*, εἰς τὸ ὄνομα, ratione habita muneris et dignitatis prophetalis, ergo quia propheta est qui Dei impulsu loquitur et nuntium Dei ad homines perfert; similiter explicatur ἐν ὀνόματί μου Marc. 9,41 ὅτι Χριστοῦ ἐστε; si itaque propheta recipitur « non propter saeculare patrocinium vel caducarum rerum causa, sed quia propheta est » (*S. Chrys. Hier. op. imp. Dion. Cai.* etc.)[1], recipiens *mercedum prophetae accipiet,* quia scil. evadit cooperator prophetae, dum eum sustentat et iuvat, ut officio fungi possit (*S. Pasch. Thom. Fab. Ians. Bar.*); unde particeps fit meriti prophetae ideoque mercedis quoque (*Cai.*) simili modo quo David constituit : aequa enim pars erit descendentis ad proelium et remanentis ad sarcinas (1 Reg.

1. In mischna et gemara ponitur eadem ratione לְשֵׁם i. e. eo titulo et intentione, ut.. vide *Schoettgen* p. 108; *Wünsche* p. 141. 142.

30,24; *Mald.*). Praeter hanc acceptionem aliam quoque proponit *S. Chrys.* : mercedem accipiet quam par est accipere eum qui prophetam receperit; idem *Alb.*; alii quandoque explicant mercedem quam dat propheta scil. annuntians evangelium et ita eum qui receperit ad salutem adducens, vel quam propheta precibus pro eo sit obtenturus; at merito plerique primae acceptioni calculum adiiciunt (cf. *Sylv. Lap. Calm. Bisp. Arn. Schegg, Schanz, Fil. Weiss*). Mercedem autem fore « secundum proportionem cooperationis et caritatis » merito *Lap. Sylv.* monent; qui enim alienae virtuti vel crimini cooperatur, illius alieni operis naturam et meritum, indeque praemium vel supplicium in se trahit (*Lap.*). Pariter *et qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet;* declaratur fore in regno messiano varios gradus dignitatis et meriti. Apostolus et propheta habet specialem quandam a Deo missionem ad opus evangelii; proinde personam gerit publicam; privatam gerit iustus. Sed si iustum foverit eiusque negotiis iustis atque consiliis cooperatus fuerit, eius meriti quoque ac mercedis erit particeps. Sunt qui putent appositum esse *in nomine* etc. ut significetur eum accepturum esse mercedem qui aliquem acceperit eo quod putet illum esse prophetam vel iustum, etiamsi talis non sit, ideoque Dominum ea adiecisse verba, ne nimium anxie perquireremus essetne ille vere dignus hospitio. At merito notat *Ians.* : si hunc sensum Dominus voluisset, dicendum fuerat : qui recipit aliquem in nomine prophetae etc.; qui simpliciter vocatur propheta, iustus, talis est. Quod autem accidere potest ut quis beneficia praestet alicui eo nomine quo ille indignus sit, hoc a Christo hoc loco non tangitur.

Non solum hospitium praestitum suam habebit mercedem, verum quodcumque demum auxilium vel beneficium contuleris propter Christum, mercede debita non carebit v. 42 *et quicumque potum dederit uni ex minimis istis calicem aquae frigidae tantum in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam; parvi* isti (cf. gr.) quos Christus quasi digito demonstrat sunt eius apostoli et discipuli (cf. Marc. 9,39. 40), qui *parvi* vocantur quia coram hominibus minime sunt et apparent nobiles et illustres; valet enim praeprimis de iis quod dicit S. Paulus a Deo electa esse infirma mundi et ignobilia et contemptibilia, ut confunderet fortia (1 Cor. 1,27). Quod alii explicant ita eos vocari propter animum demissum et humilem (*Euth.* cf. 11,25) vel propter persecutiones et afflictiones quibus obnoxii futuri sint, erit sensus ex interpretatione data consequens; nullo tamen modo eo nomine designantur ii qui sint modicae iustitiae (*Sylv.*) vel ultimi peccatores (*Hil.*). Calice aquae frigidae beneficium decla-

rari vel auxilium tenue et satis exiguum nemo negabit; attamen considerata regione orientali et calida, in qua saepe aqua frigida neque tam facile neque adeo abundanter habetur sicut apud nostrates in terra nebularum atque imbrium, cavendum est ne calix aquae frigidae fere quasi nihili aestimetur veluti res vilissima, quam extenuationem haud raro apud interpretes invenies. Nimium quoque subtilitatis sapit si qui monent dici aquae frigidae, non calidae, ne quis penuriam lignorum praetendat vel operam et tempus in calida praeparanda. Agitur enim de potu; ergo de viatore quodam fatigato et sitiente prae aestu, cui aqua calida profecto foret maxime ingrata. Sed verum est eo exemplo doceri ne quis obtendat: paupertate prohibeor, tenuitas me retinet ut hospitalis esse non possim (*S. Hier.*) nosque moneri ne levia quoque et exigua, si tamen Christi ratione habita fiunt, spernamus. Nam illa quoque suam habebunt mercedem; ergo in iis quoque meritum adest et augmentum gratiae. Illud *tantum* refer ad antecedentia cum *S. Chrys. Theoph.* (etsi potum frigidae dederis, etiam eius rei praemium tibi reponetur) *op. imp. Bisp. Schegg, Keil, Weiss* aliisque; sensus etenim est : *vel, immo* calix aquae non erit sine mercede, etsi tantum hoc praestiteris. Explicite autem monetur opus esse *bona* quam vocant *intentione* cum apponatur *in nomine discipuli* i. e. quia ille est discipulus Christi, itaque Christi causa, propter reverentiam eius; cuius intentionis necessitatem etiam declarat S. Paulus Rom. 2,7 enumerans operis boni conditiones et adiuncta.

2. *Testimonium Ioannis et contumacia populi. Cap.* 11.

Regni sui principes Christus constituit et de munere suo edocuit et priore illa missione 10,5 seq. populum quoque ad regnum suum suscipiendum praeparare studuit. Quod regnum quo magis populo commendetur iam in medium profert evangelista ultimum illum Ioannis baptistae conatum quo suis discipulis et cum eis toti populo iterum persuadere desiderabat id quod iam antea praeclaris testimoniis palam professus et testatus est Iesum esse Christum, eum qui venturus sit ad regnum Dei a prophetis annuntiatum iamiam fundandum. Iesus discipulis ad se missis et turbis circumstantibus (v. 7) tamquam sui testimonium exponit opera messiana quae continuo peragit (11,1-6). Turbas vero reprehendit eo quod Ioannem quidem admirati sint eumque ut prophetam habuerint, attamen eius testimonio fidem non habeant; quare denuo quid missione Ioannis portentum fuerit indicat et populo exprobrat quod nec Ioanni nec sibi fidem adhibeant, verum utrumque probro afficiant (11,7-19). Hisce iam satis declara-

tur quam ineptus sit populus ad regnum suscipiendum. Idem ostenditur et confirmatur contumacia et infidelitate illa quam Christus reperit etiam in praecipuis Galilaeae urbibus, quibus propterea vae annuntiatur. Regnum quippe Dei a superbis non potest suscipi, cum Pater coelestis illud solum revelet iis qui animo sunt demisso et humili, Christus autem efficaciter ad se vocet solum eosdem, quippe qui mundi voluptatibus reiectis afflictiones ac molestias huius vitae sentiant eisque remedium exquirant, quod unice in Christo eiusque lege ac doctrina reperitur (11,20-30).

Ex quo huius capitis argumento facile perspicitur quam apte singula faciant ad id quod evangelista consequi vult. Magna enim fuit apud plerosque auctoritas Ioannis baptistae, ita ut eius nominis gloria etiam ad eos pervenerit Iudaeos qui extra Palaestinam degebant (cf. Act. 13,25), et praeclara eius de Christo testimonia. Hoc autem loco ex ipso carcere missis discipulis denuo Iesum Messiam populo ostendit. In reprehensione vero quam Christus adiicit iterum significatur quot documentis populus sit eruditus frustra, qualem propterea incurrerit culpam et cur regno Dei non sit idoneus sua culpa, sua superbia, contumacia, sua de se persuasione vana. Quod enim solum humilibus et lugentibus in Sion salus ac beatitas messiana sit promissa, id Christus eodem modo docet quo prophetae annuntiaverant (Is. 61,1 seq. Ier. 3,22 seq. Soph. 3, 11-13. 18 hebr. etc.). Quare ipsis populi moribus descriptis via sternitur qua ostenditur, cur filii regni eiiciantur foras vel potius quomodo se ipsos a regno Dei excludant.

a) Mittuntur a Ioanne discipuli 11, 1-6.

11,1. Et factum est cum consummasset Iesus praecipiens duodecim discipulis suis transiit inde ut doceret et praedicaret in civitatibus eorum. 2. Ioannes autem cum audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis 3. ait illi : tu es qui venturus es, an alium exspectamus? 4. Et respondens Iesus ait illis : euntes renuntiate Ioanni quae audistis et vidistis : 5. caeci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur, 6. et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.

11,1. Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν. 2. Ὁ δὲ Ἰωάννης ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ πέμψας διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ 3. εἶπεν αὐτῷ· σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; 4. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε· 5. τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν καὶ χωλοὶ περιπατοῦσιν, λεπροὶ καθαρίζονται καὶ κωφοὶ ἀκούουσιν καὶ νεκροὶ ἐγείρονται καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται 6. καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἂν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

In v. 1 dub consumasset *sermones hos*, ept (marg) lich ken rush *verba haec*, eg

wil *omnia verba haec*. In v. 2 δια Ti W H cum ℵ B C* D P Z Δ 33. 124 q syr (utr) arm go (item a b c f h k syr (cu) lich *discipulos*); δυο in C³ E F G K L M S U V X Γ Π al pler ff¹ g¹ vg cop aeth Or Chr al. In v. 3 post *ait : illis euntes dicite* dub rush; *euntes dicite illi* eg; *ite et dicite ei* for. In v. 4 cav rush *audistis et videtis*.

Ex S. Luca qui ex ordine (καθεξῆς) se velle scribere profitetur comperimus missos esse apostolos ad praedicandum aliquo tempore (cf. 9,1-6) post legationem Ioannis (7,18 seq.). Igitur Matthaeus, ut alibi ita hic quoque temporis ordine praetermisso, non ad rerum inter se succedentium seriem nos attendere vult, sed id quod in antecedentibus instituit docere praeclaro Ioannis testimonio et magna eius auctoritate confirmat. Electione autem apostolorum, eorum ad opus subeundum eruditione atque missione Iesus coepit sese manifestare conditorem regni messiani, ad quem itaque relicta synagoga et relictis synagogae ducibus ac principibus omnes transire oporteat. Quare omnino ad rem hoc loco inseritur sollemne illud et ultimum monitum ac documentum quod Ioannes antequam vita fungatur populo suo tradit, dum Iesum iterum profitetur Messiam et hanc suam fidei professionem modo eximio ut Iesus publice confirmet et commendet legatione missa efficit. Quemadmodum itaque Iesus in doctrina proposita cap. 5-7, dein in miraculorum omnis generis patratione cap. 8. 9 tamquam legatus divinus ac Messias est ostensus, ita nunc in regni sui institutione etiam clariore modo ut talis declaratur, ita ut Iudaeis si credere noluerint iam nulla relinquatur excusatio.

In v. 1 transitus fit ab institutione apostolorum ad sequentem narrationem : *et factum est*, habes usitatum illud ויהי in libris veteris testamenti, *cum consummasset Iesus praecipiens duodecim discipulis suis* ὅτε ἐτέλεσεν διατάσσων, constructio est bene graeca eo modo quo verba παύεσθαι, ἄρχεσθαι, ἐπιμένειν aliaque participio iunguntur (cf. *Winer* l. c. § 45,4); est igitur in latino quoque participium pro infinitivo ex graeco idiomate, ut *Mald.* dicit; Latini dixissent : cum praecipiendi finem fecisset. Cum dicatur *praecipiens* quaerunt sintne omnia cap. 10 quae proponantur *praecepta*. Respondet *Alb.* distinguens praeceptum magistri et legislatoris; praeceptum magistri esse ut regulam operis quod exercendum sit, sed non obligare nisi eo modo quo ars obliget. Melius monet *Mald.* verbum διατάσσειν generatim significare ordinare, disponere; atque revera dicit normam aliquam quae constituatur, dicit constituere, deputare, quamquam de vero quoque praecepto, v. g. militibus imposito usurpatur (Act. 23,31) vel servo (Luc. 17,9. 10). Normam igitur Iesus proponit quam sequantur ut cuncta ordine fiant et bene ad mentem eius peragantur. Cum dicatur *transiit inde*, rememorat evangelista illum locum in quo Dominus

ad discipulos suos dixit : messis quidem multa... (*Rab. Alb. Ians.*); proinde, uti recentiores plerique etiam statuunt ex 9,35, regio aliqua in Galilaea designatur. Dum apostoli mittuntur, Christus quoque munere docendi et praedicandi fungitur, ut *doceret et praedicaret;* discrimen inter διδάσκειν et κηρύσσειν in eo positum videtur, ut illud significet generatim *docere* sive privatim, sive publice et docere re accuratius explicata, probata exemplis rationibusque illustrata (unde v. g. τὰ περὶ τοῦ κυρίου Act. 28,31; ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ Act. 18,25; cui respondet μανθάνειν, sicut διδάσκαλος et μαθητής), dum hoc potius notet annuntiari aliquid publice et proclamari per modum praeconis cum auctoritate et sollemnitate, quae deceat legatum regium. Eo enim modo vox non solum apud scriptores profanos adhibetur, sed etiam apud LXX; cf. Gen. 41,43. 2 Par. 36,22. Esth. 6,9. 11; dicitur de edicto publico et sollemni Ex. 32,5; 36,6. 4 Reg. 10,20. 2 Par. 20,3; apud prophetas de annuntiatione diei Domini i. e. iudicii etc. Designatur itaque varius modus et conatus quo Christus nuntium de regno Dei doctrinamque suam annuntiabat et exponebat *in civitatibus eorum* i. e. Iudaeorum vel potius Galilaeorum (cf. *Bed. Rab. Pasch. Mald.*). Illud αὐτῶν *eorum* aliqui referunt ad apostolos, quasi civitates in quibus apostoli nati essent vel antea habitassent vel in quibus ipsi praedicassent (cf. *Euth. Alb.* ex recentioribus *Fritzsche*). Ratio est quia pronomen in ea sententia ad nihil aliud spectare possit nisi ad apostolos; verum iam *Ians.* monet saepe ita poni, ut non referatur ad proximum ad quod videatur referri debere, sed ad aliquid non satis expressum, sed quod facile intelligatur. Et sane sensus obvius est intelligi civitates Galilaeorum.

Cur Ioannes in carcerem sit coniectus ab Herode Antipa, narratur 14,3. 4; v. 2 *Ioannes autem cum audisset in vinculis,* graece : in carcere; et secundum Iosephum (Ant. 18,5. 2) detinebatur in castello Machaerunte[1], quod hodie Mkhaur appellatur. Erat hoc castellum in parte maxime meridionali Peraeae, haud ita multum distans ab urbe Kiriathaim, hodie Kureiyat, et cum ditionem Herodis Antipae contra Arabes defendere deberet, castellum erat munitissimum omnique apparatu bellico instructum, natura et arte fortissimum (cf. *Iosephus,*

1. Eo tempore quo Herodes Antipas priorem uxorem, filiam regis Aretae, repudiare et Herodiadem ducere meditabatur, castellum hoc, si textus Iosephi (Ant. 18,5. 1) est incorruptus ad ditionem Aretae regis pertinebat. Quomodo ab Herode sit recuperatum ignoratur. Censet Wieseler (Chronol. Synopse p. 244) Aretam a Tiberio iussum esse castellum reddere. Alii censent hoc castellum, ab Alexandro Iannaeo munitum et ab Herode rege, quod Herodes Antipas possedit et in bello iudaico ultimo Iudaei occupabant, nunquam ditioni Aretae regis esse attributum; alii aliter; de qua re vide *Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes I p. 362. 365: *Ed.* I p. 658.

bell. iud. 7,6. 1. 2). Ioannes audit in carcere positus *opera Christi* i. e. miracula; haec enim ipse Christus praeprimis vocat *opera* sua (Ioan. 5,36); idque ex Luc. 7,18 quoque consequitur. Audit autem ea a discipulis suis qui liberum ad eum accessum vel saltem haud multum difficilem habebant, id quod ex Marc. 6,20. 29 etiam colligitur. Cum enim Herodes eum libenter audiret et audito eo multa faceret, non censeri potest eum dure habuisse negato discipulorum consortio vel alloquio. Opera autem illa, miracula et quaecumque Iesus faciebat audit et intelligit esse opera *Christi*, opera Messiae, illius scil. de quo ipse iam ante baptismum revelationem divinam acceperat, quem venturum seque fortiorem annuntiaverat, cuius viam se parare dixerat, quem ut Filium Dei et agnum Dei digito monstraverat, quem sponsum esse declaraverat cuius ipse sit amicus (cf. Ioan. 1,26-36; 3,29; vide supra ad 9,15). Atque evangelista indicans Ioannem intellexisse opera *Christi* iam praecavet ne quis opinetur Ioannem missione illa et interrogatione quidquam dubii de Iesu dignitate vel munere insinuasse. Et profecto quidem quomodo supponi posset eum haesisse ancipitem qui, ut ipse est professus, revelatione divina de eo erat edoctus et qui in Iesu baptismo signum illud vidit divinitus sibi praenuntiatum vocemque audivit coelitus delapsam? qui tot et tam praeclara de Iesu divinitate et dignitate messiana testimonia edidit? Est certissimum neminem qui semel eo quo debuit modo fidem susceperit, sine peccato posse vel serio de ea dubitare vel eam abiicere; proinde nisi Ioannem peccasse idque graviter peccasse affirmaveris non poteris asserere eum de Iesu aliquo tempore ancipitem haesisse. Iam vero quis ausus fuerit eum delicti gravis agere reum quem ipse Christus et antea laudibus cumulavit et post ipsam hanc missionem et interrogationem (quae utique a plerisque protestantibus de ipso Ioanne dubio eiusque fide incerta et fere collapsa explicatur) praeclaro virtutis et constantiae testimonio exornat?

Duplex fertur lectio πέμψας διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ et πέμψας δύο τῶν μαθητῶν (cf. lect. var.); at dubium esse nequit quin prior praeferenda sit et altera fuerit a scribis conformis facta verbis Luc. 7,19. Nam si ab origine scriptum fuisset δύο, nemini in mentem venire poterat lectionem facillimam et Lucae narrationi plane conformem mutare in obscuriorem. Facile autem explicatur quomodo διὰ multis potuerit videri lectio valde impedita, recedens a modo loquendi communi et a Lucae narratione, quae igitur lectio remedium postularet. Verum πέμψας διὰ est hebraismus שׁלח ביד Ex. 4,13. Lev. 16,21. 1 Sam. 16,20. 2 Sam. 12,25; 15,36 etc.; unde verte: mittens *per* discipulos suos; neque opus est cum aliquibus (*Meyer*) iungere: per discipulos dixit; obest

enim collocatio verborum, obest notus ille hebraismus quem apud Matthaeum inveniri omnino exspectandum erat neque ratio cernitur cur illud *per discipulos dixit* singulari pondere et ictu sit efferendum; nam Ioannem in carcere positum non potuisse alloqui Iesum longe agentem res est sole clarior; id vero narrare oportuit missos esse discipulos. Idque cum Luca concordat : Ioannes baptista misit nos ad te dicens (7,20) : *tu es qui venturus es an alium exspectamus;* graece προσδοκῶμεν potest esse indicativus modus vel coniunctivus; sed bene *vulg.* priorem exprimit : an res ita est ut alium expectemus? ita *Schegg*, *Fritzsche;* alii praeferunt coniunctivum quem deliberationis grammatici vocant (*Fil.* et ex protestantibus plerique).

Sed si ipse Ioannes nullo modo dubitat, cur talem quaestionem proponit? Plerique respondent id factum esse discipulorum causa quippe qui de Iesu haud recte sentirent, uti pateat ex Ioan. 3,26. Matth. 9,14 vel quos Ioannes a se amandare et ad Iesum quem sequerentur voluerit transmittere. Vix negari poterit saltem aliquos Ioannis discipulos etiam post illam reprehensionem Ioan. 3,28 seq., non omnem pro suo magistro contra Iesum aemulationem indebitam deposuisse; id enim (et fortasse plus) colligitur ex Matth. 9,14[1]. Quare Ioannem discipulis suis iterum voluisse Messiam manifestare eosque suo exemplo edocere quippe qui paratum se exhibeat ipsi Iesu de se testimonio fidem exhibere. Sed ibi non est sistendum. Nam Ioannes munere suo parandi Domino plebem perfectam (Luc. 1,17) fungi vult etiam e carcere et cum certe praesagiret mortem suam mox futuram, ultimo suo testimonio et quasi testamento populum serio commonefacere desiderat, ut suum agnoscant sequanturque Messiam. Cum enim discipuli eum redderent certiorem de facinoribus eximiis a Christo patratis, non potuit non edoceri simul de odio et invidia pharisaeorum et scribarum, de sterili populi admiratione, de continuo illo stupore,

1. Nam merito scribit *S. Hier.* : « non quasi ignorans interrogat,... sed quomodo Salvator interrogat, ubi sit positus Lazarus, ut qui locum sepulcri indicabant, saltem sic pararentur ad fidem et viderent mortuum resurgentem, sic et Ioannes interficiendus ab Herode discipulos suos mittit ad Christum, ut per hanc occasionem videntes signa atque virtutes crederent in eum et magistro interrogante discerent sibi. Quod autem superbirent discipuli Ioannis adversus Dominum et haberent aliquid mordacitatis ex livore et invidia superior quoque interrogatio demonstravit (9,14) et alibi (Ioan. 3,26), quasi dixerint : nos deserimur, hic raritas est, ad illum turba concurrit »; et similiter de zelotypia discipulorum Ioannis existimant *S. Chrys. Pasch. Fab. Dion. Bar. Ians.* etc. Negat quidem *Schegg* discipulos Ioannis non recte sensisse de Christo asserens exhortationem a Ioanne datam (Ioan. 3, 27 seq.) non potuisse fructu carere eosque immerito vocari discipulos si doctrinam magistri non esset amplexi et secuti; at Matth. 9,14. Marc. 2,18 tamen demonstratur doctrinam Ioannis et exhortationem non omnem attulisse fructum, eodem modo, uti prioribus magistri testimoniis eruditi (Ioan. 1,27 seq.) nihilominus de Iesu invidia quadam conquerentes ad magistrum suum accesserunt Ioan. 3,26.

quo obvoluti prophetam quidem, at non Messiam in eo agnoverint, quamvis et repetita Ioannis testimonia et ipsa Christi facta quasi totidem vocibus Messiam proclamarent. Quae populi conditio et caecitas, si adiunxeris odium ac malitiam ducum eius i. e. sacerdotum, scribarum, pharisaeorum, maximum populo creavit periculum, quod Ioannes sine ingenti animi dolore spectare non potuit. Cui periculo remedium afferri posse sperabat, si Christus voce minime obscura vel dubia, sed indubia et clara se palam populo tamquam Messiam proclamaret. Quare facit, quod Iudaei facere debebant, ut *Bar.* loquitur; « meminerat Iudaeos legationem ad se misisse, ut interrogarent eum an Messias esset; ad Dominum vero qui verus Messias erat non misisse; id igitur quod Iudaei non faciebant cum facere maxime deberent, facere voluit, ut Christus interrogatus Messiam se esse aperte populo indicaret. Populus prophetam magnum surrexisse aiebat; mittit igitur legationem Ioannes, quasi dicat : scio te esse Messiam idque testimonio meo comprobavi; populus nondum id agnoscit; testare itaque manifeste hominibus te esse Messiam neque alium exspectandum ». Idem iam indicavit *Origenes* (in prooemio ad comment. in evang. Ioan. *M.* 14,33) scribens Ioannem baptistam totius populi fere ore loquentem in legatione ad Iesum missa dixisse : tu es ille venturus an alium exspectamus? et similiter comment. in Ioan. tom. 6 n. 6 (*M.* 14,216). Idemque bene proponit *Toletus* in Luc. 7,20, Ioannem interrogasse pro populo et pro suis etiam discipulis et opportuno consilio misisse legatos, ut legatio occasionem daret Christo veritatem lucidius manifestandi; idque *Grimm* III,175 seq. pluribus prosequitur.

Quali animo Ioannes legationem miserit alii aliter explicare conantur. Et *Tertullianus* quidem male opinatur, post totius Spiritus in Dominum translationem coeleste donum in Ioanne defecisse (de baptismo cap. 10; *M.* 1,1211) et : « ipso iam Domino virtutum sermone et Spiritu Patris operante in terris et praedicante, necesse erat portionem Spiritus sancti quae ex forma prophetici moduli in Ioanne egerat praeparaturam viarum dominicarum abscedere iam ab Ioanne redactam scilicet in Dominum, ut in massalem suam summam » (c. Marc. 4,18; *M.* 2,402); unde secundum ipsum Ioannes a Spiritu Dei derelictus iam non novit quid de Iesu esset sentiendum. Auctor vero quaestionum et responsionum ad orthodoxos opinatur Ioannem legatos misisse sciscitatum utrum is qui mira faciebat ipse esset cui testimonium tribuerat an alius aliquis apud vulgus iactatus (qu. 38; cf. qu. 87; *M.* 6,1284. 1329); similiter opinantur *Lamy, Mansel.* Verum hanc opinionem tota narratione refutari in aperto est. Ioannem de Iesu unquam dubitasse S. Patres communiter et merito reiiciunt, quamvis quo sensu interrogaverit non omnes eodem modo explicent. Pluribus

enim id videbatur interrogasse, utrum Christus ad inferos quoque esset descensurus necne, et utrum eum etiam apud inferos deberet nuntiare; ita *Origenes* (hom. in librum Reg. 2, in cap. 28, de engastrimytho; *M.* 12, 1024), *S. Hier.* ad Matth. 11,3 et in ep. ad Algasiam (ep. 121 qu. 1; *M.* 22, 1008), *S. Gregorius* hom. in Ez. I, 1 n. 5 et hom. 6,1 in evang. (*M.* 76,788. 1095); itemque *Bed. Pasch. Br.;* atque S. Ioannem esse ad inferos transmissum ante Christum, ut illic quoque τὸν ἐρχόμενον nuntiaret, alii quoque censent v. g. *S. Gregorius* naz. (or. 43 n. 75; *M.* 36,597), *Eusebius* emesenus (or. 1; *M.* 86,512), *Ruffinus* Toranus, aquileiensis ecclesiae presbyter, in expositione symboli (inter opera S. Cypriani, Parisiis 1726 p. CCXVII). Sed hunc non posse esse sensum interrogationis, pariter ex verbis interrogationis et responsionis elucet.

Aliorum sententiam refert et refutat *S. Chrys.*, Ioannem ignorasse Christum esse moriturum pro hominibus ideoque interrogasse : tu es qui venturus es? id est, qui in infernum es descensurus; sed respondet eum qui dixit : ecce agnus Dei qui tollit peccata mundi (Ioan. 1,29) id non potuisse ignorare; praeterea prophetas mortem praedixisse Messiae (Is. 53. Ps. 21,17 seq. 68,22); « hic vero illis omnibus maior haec omnia ignorabat »? similiter *Theoph. Euth.* — Eiusdem sententiae nonnullorum meminit *S. Ambrosius* (in Luc. 7,19; lib. 5 n. 98) Ioannem scil. tamquam pium vatem quem venturum credidisset non credidisse moriturum; non igitur fide sed pietate dubitasse, sicut etiam Petrus dicens : propitius esto Domine, non fiet hoc (Matth. 16,22) et lapsu amoris fidem non impediri; quam sententiam S. Ambrosius non repudiat, quamvis antea multo meliorem proposuerit n. 95 : mittit ergo discipulos suos ad Christum Ioannes, ut supplementum scientiae consequantur. Illam autem expositionem merito reiiciunt *Alb. S. Thom. Dion.*

* Sollemne est apud S. Patres et interpretes catholicos fere omnes omnem dubitationis umbram a Ioanne baptista excludere. Aliter utique protestantes recentiores, qui fere ad unum omnes multis contendunt Ioannem vere dubitasse de Iesu Messia; aerumnis carceris eum redditum esse pusillanimem; insuper exspectasse et desiderasse, ut Messias celeriter ac splendide conderet regnum suum resque iudaicas in meliorem redigeret conditionem; monent insuper etiam Moysen et Eliam dubiis esse agitatos et quandoque animi quandam obscurationem esse expertos; praeterea non esse hominem fidelem qui non quandoque tentationibus exerceatur quibus intima animi persuasio concutiatur, obscuretur et homo se a Deo fere derelictum existimet (cf. *Meyer, Keil, Weiss, Ed.* I p. 667). Etiam *Schegg* censet neminem negaturum esse posse fieri ut eiusmodi tempus obscurum occupet animum, *Schanz* quoque in Ioanne obscurationem quam Moyses quoque et Elias experti sint non excludit. Verum isti non satis attendunt aliud esse dolore, tristitia, taedio affici vel repugnantiam quandam sentire ac difficultatem in exsequendo officio et aliud de re divinitus revelata serio dubitare vel eam in quaestionem vocare. Prius accidere potest sine ullo peccato, sine ullo naevo vel defectu, immo potest coniungi cum maximo

apud Deum merito illudque ne Christus quidem subire recusavit in monte oliveti : coepit taedere, pavere, moestus esse etc.; alterum autem nunquam evenire potest sine peccato. Proinde Ioannem dubitasse de Iesu dignitate omnino reiiciatur oportet; neque enim ea de re sine magna in Deum iniuria dubitare potuit; nam quis feret, ut Deo loquenti ac revelanti non plenissima fides adhibeatur? Sicut itaque Ioannes dubitare non poterat de revelatione sibi divinitus facta et signo manifestissimo comprobata et confirmata, ita de ipsa re revelata dubium admittere non poterat. Qua de re bene statuit *S. Thom.* : « constat quod dubius in fide est infidelis ». Sed quis non vereatur talem notam inurere ei quem propter firmitatem ac constantiam Christus adeo laudat?

Recte itaque S. Patres omnem dubitationem a Ioanne excludunt. Ita scribit *S. Hil.* : « Ioannes detentus in carcere Dominum ignorat? et propheta tantus Deum suum nescit? at qui venturum ut praeitor nuntiavit, consistentem ut propheta agnovit, adventantem ut confessor veneratus est. Unde tam variae et tam abundanti eius scientiae error obrepsit? sed consequens de eo Domini testimonium sentiri hoc ita non sinit; neque sane credi potest, Spiritus sancti gloriam in carcere posito defuisse, cum apostolis virtutis suae lumen esset in carcere positis ministraturus ». Ad testimonium Christi subsequens etiam Theod. heracl. provocat ne quis putet Ioannem mobilis esse ingenii (*cat. Cr.*). *Origenes* quoque in *cat. Cr.* ait eos qui missi fuerint debuisse discere εἰ αὐτὸς ἦν ὁ ἐλθών; hoc scivisse Ioannem at non potuisse id eadem ratione discipulis persuadere; Ioannem solum pro se voluisse interrogare an descensurus esset ad inferos. Ad omne Ioannis dubium excludendum etiam illa sententia de descensu ad inferos invecta est. Omne quoque dubium a Ioanne removet *S. Ambrosius;* « quomodo enim Ioannes quem in superioribus Deo Patre demonstrante cognovit, hic nescit? quomodo et ibi quem antea nescivit agnovit et hic quem iam ante sciebat ignorat? Et dicto credidit et demonstratum agnovit et baptizatum adoravit et venientem prophetavit. Quid ergo fieri posset ut sic propheta tantus erraret, ut de quo dixerat : ecce qui tollit peccata mundi, adhuc eum Dei Filium esse non crederet? aut enim insolentiae est divina ei tribuere quem nescias, aut de Dei Filio dubitasse perfidia est. Non cadit igitur in talem prophetam tanti erroris suspicio ». Sic ille et quidem optime ostendit in quantam absurditatem incidant qui Ioannem dubitasse ac vacillasse volunt. In eo autem S. Ambrosius minus est laudandus, quod quia intellectus simplicis forma compugnet, spiritualem figuram quaerit : legem tyrannicis mundi istius potestatibus inclusam cohiberi quominus lucem dominicae resurrectionis effunderet; mitti ergo discipulos ad Christum, quia plenitudo legis Christus sit etc. (l. c. n. 93-95). Dubium omne longe abesse vult *S. Hier.* quoque : « non poterat ignorare quem ignorantibus antea monstraverat » (ep. ad Algasiam l. c.). Neque aliter *S. Augustinus* : « *ite, dicite illi,* non quia ego dubito, sed ut vos instruamini » (serm. 66 n. 4; *M.* 38,432). Graviter quoque et plane oratorie idem prosequitur *S. Chrys.* : « qui vel ante signa eum noverat,

qui a Spiritu didicerat, qui a Patre audierat, qui coram omnibus illum praedicaverat, nunc mittit ad illum ut discat si ipse sit necne? Atqui si clare non nosti eundem ipsum esse, quomodo teipsum fide dignum putas qui de rebus tibi ignotis fers sententiam? Nam qui aliis testificatur, prior ipse debet fide dignus esse. Nonne tu dicebas : non sum dignus solvere corrigiam calceamenti eius (Luc. 3,16)? nonne dicebas : non noveram ipsum, sed qui misit me baptizare etc. (Ioan. 1,33)? annon vidisti Spiritum in specie columbae? annon audisti vocem? nonne tu prohibebas illum dicens : ego opus habeo a te baptizari etc. (Matth. 3,14)? nonne discipulis dicebas : illum oportet crescere etc. (Ioan. 3,30)? nonne populum omnem docebas ipsum baptizaturum illos in Spiritu sancto et igne et ipsum esse agnum Dei qui tollit peccatum mundi (Luc. 3,16. Ioan. 1,29)? Nonne ante haec omnia signa et miracula illum praedicasti? Quomodo ergo nunc, cum notus est omnibus eiusque fama undique volavit, postquam mortui surrexerunt, daemones fugati sunt et tanta signorum vis effulsit, mittis ut id ab illo ediscas? Quid porro accidit? num omnia verba illa fraus erant, scena, fabula? *et quis mentis compos haec diceret?* non dico de Ioanne qui in utero exsultavit (Luc. 1,41), qui ante partum ipsum praedicavit, deserti incola qui angelicam duxit vitam; sed etiamsi quis esset ex vilissimis omnium post tot testimonia et sua et aliorum nequaquam dubitaret. Unde palam est eum non dubitantem misisse neque ignorantem interrogasse. Neque vero quisquam dicere possit ipsum id clare cognovisse sed ob carcerem timidiorem evasisse »; et similiter *Theoph.* quoque et *Euth.* Eadem est sententia *S. Cyrilli* alex. cuius ad h. l. haec verba servata sunt : « non ignorans eum esse Christum interrogat vel quia in infernum descendere debebat, ut quidam dicunt; sed ut adhuc vivens illos in fide confirmaret et post mortem eius alii magistro non adhaererent » (*cat. Cr. M.* 72,397). Et *Basilius* seleuciensis Ioannem ad discipulos dicere ait : omisso famulo Dominum cognoscite (or. 34; *M.* 85,372) et *Eusebius* alex. (*M.* 86,380). Idem profitetur auctor *op. imp.*, qui inter alia haec habet : « Ioannes in carcere sciens se iam in exitu constitutum volebat discipulos suos Christo adiungere tamquam si providus pater moriens filios suos consignet fideli tutori; desiderabat enim vivens plenam fidem videre discipulorum et sine dubitatione aliqua credentes in Christum ». Et in eandem sententiam concedunt *Bed. Pasch. Thom. Fab. Dion. Cai. Ians. Mald. Lap. Men. Tir. Gord. Calm. Arn. Bisp. Fil.* aliique quos supra iam nominavi, quibus adde *Friedlieb*, Leben Iesu p. 355.

Fuerunt quoque qui existimarent Ioannem morae impatientem ideo misisse, ut Christum urgeret ad regnum suum manifesto capessendum, ut eum moneret ne longius tardaret et gloriam messianam occultaret (ita *Gams,* Iohannes im Gefängnisse p. 108; *Schegg*). De qua impatientia et monitione *Gams* quidem Ioannem vituperat, *Schegg* vero laudat. At Ioannem voluisse Christo quasi praescribere qua ratione et quo tempore deberet gloriam suam manifestare, certe longe abest ab eo qui maxima animi demissione se indignum professus est qui calceamenta Christi portaret

(Matth. 3,11). Alii quandoque peiore modo addunt sperasse et desiderasse Ioannem, ut regno Messiae cum pompa condito ipse quoque e carcere liberaretur; vel voluisse ea legatione conqueri quod Christus curam praecursoris ac praeconis sui minime haberet eum relinquens in carcere.

Vocatur Messias ὁ ἐρχόμενος, cum eius adventus quam maxime exspectaretur. Appellatio videtur esse derivata ex Gen. 49,10, Ez. 21,27: donec veniret cuius est iudicium (scil. ius coronae regnique; ita ex contextu; vide meum Comment. in Ez. p. 216), Ps. 117,26: benedictus qui venit in nomine Domini; Ps. 39,8 ; tunc dixi : ecce venio. Verum satis quoque explicatur appellatio ex eo quod propter vaticinia messiana omnes sciebant et exspectabant eum venturum; quare qui vi promissionis Dei venire debet et a quo maxima quaeque bona eius adventu danda exspectantur, is facile nomen ὁ ἐρχόμενος sortitur, quo etiam Ioan. 6,14 vocatur. Cohaeret cum ea appellatione quod tempus messianum designatur tamquam saeculum venturum, הָעוֹלָם הַבָּא apud rabbinos; unde apud S. Paulum ὁ αἰὼν ὁ μέλλων, et Christus vocatur pontifex *futurorum* bonorum i. e. messianorum (Hebr. 6,5; 9,11), quamvis alias et haec locutio et ὁ αἰὼν ὁ ἐρχόμενος dicatur de aeternitate (cf. Matth. 12,32. Marc. 10,30. Luc. 18,30. Eph. 1,21 etc.); bona quippe alterius vitae aeternae a nobis exspectantur; nihil enim aliud restat quod exorto tempore messiano speretur venturum.

Uti *S. Hier.* dicit, magistro interrogante discipuli discere debent. Opinantur nonnulli Ioannem ex sese interrogationem proposuisse, quia discipuli non ausi fuissent suo nomine interrogare (*Ians. Mald.*), sed cum Ioannes non solum discipulorum causa legationem mittit, verum ad totius populi eruditionem melius dicemus eum ea quaestione posita exemplum praebere omnibus, quomodo testimonio Iesu de se ipso statim plenissima fides sit adhibenda. Requirit enim Iesu de se sententiam et eo ipso se in exemplum omnium paratum manifestat promptumque verbo Iesu firmissime adhaerere neque quidquam aliud se desiderare et expetere quam unam Iesu de se vocem. Proinde apertissime docet qualis habenda sit de Iesu aestimatio et quanta animi persuasione ac firmitate statim sit amplectendum quidquid Iesus de se suaque dignitate innuere vel manifestare dignatus fuerit. Hoc documento tradito ultimum vale dicit populo suo et hoc suum exemplum illis quasi testamentum dictat et obsignat eos ad sui imitationem provocans.

Christus eodem modo quo interrogatum est respondet : *euntes renuntiate Ioanni quae auditis et videtis;* ita graece tempore praesenti, quod apte dicitur quia, uti Lucas habet 7,21, in ipsa hora multos

curavit a languoribus et plagis et spiritibus malis et caecis multis donavit visum. Uti alibi, ita hic quoque Christus ipsa opera de se testimonium perhibere dicit minime ambiguum (cf. Ioan. 5,36; 10, 25. 38; 14,12; 15,24). Etiam *S. Hier.* in comment. tempus praesens adhibet: ite et dicite Ioanni signa quae cernitis. Textus latinus conformatus esse videtur secundum Lucam 7,22: renuntiate quae vidistis et audistis, εἴδετε καὶ ἠκούσατε, id quod etiam apte dici potest. Christus autem ita ad opera provocat ut simul haec opera de Messia praedicta esse a prophetis indicet verba seligens quibus vaticinia Isaiae 35,5. 6 et 61,1 in memoriam revocantur v. 5 *caeci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur;* ipsis operibus se demonstrat eum qui omne damnum per peccatum illatum, mala scil. corporum et animorum (*Alb.*), est sanaturus et reparaturus, qui proin ea reparationis universalitate vere ostenditur redemptor generis humani. Sunt enim morbi, aegritudines, mortes inductae per peccatum, per peccatum etiam vires intellectus et voluntatis malis concupiscentiis sunt obnubilatae et infirmatae. Sed Christus operibus ostendit se remedium afferre corporibus animisque, uti de instauratione futura per prophetam quoque praedictum erat (cf. meum Comment. in Is. I p. 589 seq. II p. 433). Ex Isaia quoque si ulla esset dubitatio colligitur, *pauperes evangelizantur* non posse intelligi prout *Theoph.* vult, pauperes apostolos annuntiantes evangelium; dicitur enim Is. 61,6: ad annuntiandum laetum nuntium afflictis (pauperibus) me misit; quare exponi debet: pauperibus i. e. iis qui miseria pressi salutem a Deo oblatam desiderant (cf. Is. 61,2. 3 lugentibus in Sion) evangelium praedicatur et ab iis recipitur avide; valet enim illud: esurientes implevit bonis et divites (fastidiosos) dimisit inanes. Constructio grammaticalis πτωχοὶ εὐαγγελίζονται Graecis non est inusitata; reperitur eadem Rom. 3,2. Gal. 2,7. Hebr. 4,2. 6; 11,2. Respondet itaque Christus ita, ut communiter solet; ex miraculis curat ut illi omnia ediscant doctrinam tradens clariorem et nulli suspicioni obnoxiam (*S. Chrys.*); illis enim miraculis et prophetia de Messia impletur et Christo accrescit confirmatio maior quam ullo verborum apparatu vel enuntiationis sollemnitate effici possit. Quare non immerito notat auctor *op. imp.*: « sciens Dominus quia venturi erant discipuli a Ioanne, in illa hora multis et bonis hospitibus digna convivia praeparabat, ut etiam Christo tacente ipsa opera eius loquerentur de eo ».

Insuper aliud addit, quo iterum haud obscure vaticinia tangens suam asserit dignitatem messianam v. 6 *et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me* i. e. qui non occasionem ruinae accipit in me

(*Alb.*) eo scil. quod in humilitate et paupertate apparet et salutem hominum efficit passione et morte, eo quippe modo qui ab humanis rationibus quam longissime abesse videtur. Eadem ratione Isaia teste olim Iudaei abiecerunt aquas Siloe quae vadunt cum silentio, modum nempe quo Deus eos ab inimicis tutos esse voluit et qui in fide et humili quiete consistebat superbe repudiarunt et belli socios sibi adsciverunt; unde Dominus iis factus est in lapidem offensionis et in petram scandali et in laqueum et in ruinam (Is. 8,6. 14). Similis est conditio populi ad quem Christus loquitur; Deus offert salutem, sed offert eo quo ipse vult modo a superbia et fastu hominum longe remoto. Si repudiant, erit illis Christus in ruinam. Atque idem periculum Isaias quoque vaticinatus est, dum sermonem de Messiae humilitate et morte orditur a verbis illis : quis credidit auditui (i. e. annuntiationi) nostro, et dum illi vaticinio inserit : et nos putavimus eum quasi leprosum et percussum a Deo (Is. 53,1. 4). Uti itaque Christus hisce verbis idem sibi attribuit quod propheta de Iahve et de Messia significaverat, ita simul erudit et praemunit fideles ne sua abiectione et passione offendantur, et discipulos Ioannis etiam commonefacit ne dubitent in habitu humili agnoscere Messiam. Ea enim sententia morbum quoque eorum indicari (*S. Chrys.*), internuntios percuti (*S. Hier.*), qui humili eius conversatione offenderentur, quia non illa vitae severitate viveret sicut ipsorum magister (*Ians.*), recte existimant plerique. Praeterea notat *Ians.* in ea responsione benignitatem Christi : « nam sic eis hac sententia divinitatem suam prodit, cum ostendit se occultorum esse cognitorem, ut tamen eorum passionem aperte aliis non detegeret, sed conscientiae ipsorum totam rem relinqueret, ut occulta huiusmodi redargutione, declarans simul suam divinitatem et benignitatem, illos magis ad se traheret ». Porro quid Ioannes sua legatione pro populo obtinere voluerit, ipse Christus in subsequenti ad populum sermone clare indicat.

b) Testimonium Christi de Ioanne 11,7-15.

11,7. Illis autem abeuntibus coepit Iesus dicere ad turbas de Ioanne : quid existis in desertum videre? arundinem vento agitatam? 8. sed quid existis videre, hominem mollibus vestitum? ecce qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt. 9. Sed quid existis videre? prophetam? etiam dico vobis et plus quam prophetam; 10. hic est enim de quo scriptum est : ecce ego mitto angelum

11,7. Τούτων δὲ πορευομένων ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου· τί ἐξήλθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον; 8. ἀλλὰ τί ἐξήλθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων. 9. ἀλλὰ τί ἐξήλθατε, προφήτην ἰδεῖν; ναὶ λέγω ὑμῖν καὶ περισσότερον προφήτου. 10. οὗτός ἐστιν περὶ οὗ γέγραπται· ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν

meum ante faciem tuam qui praeparabit viam tuam ante te. 11. Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne baptista; qui autem minor est in regno coelorum, maior est illo; 12. a diebus autem Ioannis baptistae usque nunc regnum coelorum vim patitur et violenti rapiunt illud; 13. omnes enim prophetae et lex usque ad Ioannem prophetaverunt, 14. et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est. 15. Qui habet aures audiendi audiat.

μου πρὸ προσώπού σου ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου· 11. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μείζων Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστίν. 12. ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν. 13. πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου ἐπροφήτευσαν, 14. καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἡλείας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. 15. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω.

In v. 7 dub lich ken rush de Ioanne *baptista*; eg fuld lich *in deserto*; dub ept ox distinguunt : in desertum? videre; fuld lich arundinem *moveri*. In v. 8 μαλακοις ιματιοις C E F G K L M P S U V X Γ Δ Π al fere omn syr (cu utr) cop arm aeth go; ita scil. apud Luc.; lich mollibus *vestibus*; sed om ℵ B D Z 47 ev a c ff^1 g k q vulg Tert Hil al; eg om ecce qui mollibus vestiuntur; βασιλειων in E F G K S V X al cf Luc εν βασιλειοις; add εισιν in $\aleph^c$ C D unc rell. In v. 9 προφ ιδειν $\aleph^*$ B Z Or Chr; ιδειν προφ codd rell Or Chr (in textu; aliter in comm); ita Luc.; prius Ti W H. In v. 10 add γαρ codd unc (exceptis ℵ B D Z) c f ff^1 g^2 h q cop syr (utr) go arm Chr; om b g^1 k syr (cu) aeth Or Amb Op Quaest; in compl codd vulg *ecce mitto*. In v. 12 *diripiunt* big cpt car mt ox tol val corp harl a b c d g^1 h k l. In v. 14 et si vultis *percipere* ken rush; *scire* big; in codd it accipere, audire, scire, recipere, percipere. In v. 15 ωτα ακουειν codd omn (exceptis B D 32. k) Iust Or al; semper quoque apud Marc Luc; apud Matth sine ακ. 13,9. 43 et. ℵ; om. ακ Ti W H.

Ioannes quaestione proposita docere vult populum suo exemplo, ut Christi de se testimonium fide plena statim amplectantur. Eam fuisse baptistae mentem etiam ex eo colligitur quod Christus, dum Ioannis discipuli recederent, sermone valde concitato turbas reprehendit, quia magno quidem studio accurrissent ad Ioannem eumque ut prophetam essent admiratae, attamen eius testimoniis, monitis, exemplis minime obsequerentur. Hac reprehensione turbas percutit quae auditis interrogatione et responsione minime ad fidem Iesu ut Messiae praestandam ne hoc ultimo quidem Ioannis testimonio et exemplo commovebantur. Sed cum Christus eas arguat de infidelitate et sterili admiratione baptistae, simul manifestat quali consilio Ioannes discipulos miserit. Quam primum itaque illi abire coeperunt, v. 7 *illis autem abeuntibus* i. e. dum abirent, *coepit Iesus dicere ad turbas de Ioanne;* cur laudes Ioannis non celebraverit praesentibus discipulis, explicat *S. Chrys.*, ne virum adulari videretur, vel ut *S. Thom.* dicit, quia id fuisset quasi praesentem laudare, id quod minus convenit (similiter *Theoph. op. imp. Br. Alb. Cai. Ians.*).

Sermo autem Christi crebris interrogationibus vehemens est et valde concitatus; vult enim populi agendi modum inconstantem,

animorum hebetudinem graviter increpare eosque ex languore et mentis duritie excutere atque ad oculum iis demonstrare quanta stultitia agant. Unde eos exagitat, cur tandem tanto studio in desertum accurrerint: *quid existis in desertum videre?* θεάσασθαι *spectare* scil. cum admiratione tamquam rem omni consideratione dignam; i. e. quo consilio impulsi relictis urbibus iter illud suscepistis? ad quid spectandum laborem illum ac molestiam suscepistis? Alludit Christus ad magnam illam commotionem, quae in urbe Ierusalem et in omni Iudaea et in regione Iordanis facta est, dum Ioannes in habitu et sermone prophetae surgeret (Matth. 3,5. Marc. 1,5). Et quia magnum illud studium accurrendi in desertum apud plurimos non eum tulit fructum qui exspectari debuit, ut scil. Ioannis praedicatione et testimonio in Christum crederent, eos magna quadam acerbitate interrogat, ut animos eorum salutari iaculo pungat et inconsiderantiam expungat: num existis ut spectaretis *arundinem vento agitatam?* Ripa enim Iordanis crebro arundineto obsita erat; unde ad pudorem incutiendum quaerit num ad tale spectaculum contemplandum iter susceperint. Cum Christus eo sermonem dirigat, ut eos confundat et reprehendat, puto sensum litteralem esse retinendum. Nam maioris ruboris causa est magisque ad reprehendendum accommodatum, si ex iis quaeritur: num illum subierint itinerandi laborem, ut arundinem spectarent vento agitatam; vel quod idem est, num omnis ille labor omneque eorum consilium ad id tandem reciderit? Quaestio talis utique plena est sarcasmo et maximae eos accusat stultitiae; sed idcirco etiam valde apta est ut ad meliorem frugem excitentur.

Verum est paucos esse interpretum, inter quos *Schegg*, qui verba haec ita explicent. Cernunt enim fere omnes in arundine vento agitata imaginem hominis levis et inconstantis qui omni vento circumferatur et modo haec modo alia et prioribus contraria mutabilitate mentis sentiat et loquatur (cf. *S. Chrys. Hier. Rab. Pasch. Br. Alb. Thom. Fab. Dion. Ians. Calm. Arn. Schanz, Fil.* etc.) vel depingi arundine hominem vacuum, a daemonibus motum (*S. Hil.*) vel animum carnalem qui mox ut favore vel detractione tangatur statim in partem quamlibet inclinetur (*S. Gregorius*, hom. 6 in evang. *M.* 76,1096). Sensum idcirco esse: num ullam levitatem et inconstantiam in Ioannis sermonibus, sententiis, moribus animadvertistis? et laudari itaque et commendari a Christo animum Ioannis firmum, constantem, intrepidum. Atque videtur haec interpretatio commendari subsequenti sententia qua austeritas vitae Ioannis laudatur. Attamen necessaria non est. Nam ut ab ultimo incipiam, homo mollibus vestitus depingit et animum mollem (adeoque levem, inconstantem, facile in omnem

partem mobilem atque flexibilem) et vitae rationem mollem, voluptatibus deditam. Si itaque Ioannes longissime abfuisse dicitur ab hominibus illis molliter vestitis quales in palatiis regum sunt et ab eorum et aulicorum moribus, satis eius animi in bono firmitas et vitae austeritas uno hoc encomio celebratur. Utraque enim *virtus* ab homine molle exsulat. Nihil itaque ex laudibus Ioannis perit ea expositione quam praefero. Haud parum autem ponderis et gravitatis accedere mihi videtur orationi ac reprehensioni, si primam hanc quaestionem omnino cum ironia proponi statuerimus, ac si censerentur adeo stupidi fuisse ut ad arundinem spectandam proficiscerentur domibus et in desertum tenderent.

Est adhuc alia ratio cur statim ab initio censeant omnem umbram mobilitatis esse a praecursore removendam ideoque arundinem sensu translato capiendam. Statuunt enim longe plerique et veterum et recentiorum Christum voluisse turbis persuadere Ioannem non misisse legationem et quaestionem illam proposuisse ex inconstantia animi; proinde Christo cordi fuisse ut omne falsum iudicium populi de Ioanne praecaveret vel si iam illud concepissent funditus everteret. Existimant itaque populum opinatum esse Ioannem de Christo dubitasse. Quae sententia mihi non probatur. Etenim omnes sciebant Ioannem quamdiu in libertate constitutus praedicabat Christo testimonium perhibuisse; ergo si iam de eius constantia dubitabant, solum suspicari vel opinari poterant eum aerumnis carceris fractum pusillanimitate vel spe liberationis deiectum priorem suam sententiam mutasse. Atque hac ratione dubium Ioannis revera explicant plerique protestantes recentiores. Verum quis est quin videat ad hanc opinionem Christum minime respondere? Esto illos censere rebus adversis et carceris solitudine baptistae dubium esse obortum, quid ad hanc opinionem dispellendam iuvat provocare ad animum Ioannis ante carcerem firmum et constantem? Profecto haud multum, nisi quid addideris quo constet etiam carceris obscuritate minime animum esse obscuratum aut mutatum. Id vero non additur. Exinde concludo recte iudicasse *Bar*. dum scribit : « quod Hieronymus ait turbam existimasse baptistam dubitare de Christo mihi difficile videtur ». Ad illam igitur opinionem de dubio Ioannis refellendam sermo Christi non est efficax, est autem quam maxime efficax et aptus ad turbam reprehendendam quod testimoniis et exemplo Ioannis non obsequantur et prae mentis torpore nullam ex eis capiant utilitatem. Atque ad hoc sermonem Domini dirigi etiam clarius ex v. 16 seq. patebit. Quod si consideraveris, non dices cum plerisque sermonem languescere, si *arundo* sensu accipiatur proprio, neque affirmabis plane inutiliter addi *vento agitatam*. Est enim re-

prehensio eo acerbior quo magis ridiculam rem spectaturi iter instituisse censentur, eo magis autem ad animos revocandos apta, quo efficacius iis proponitur eos tandem non ad rem vanissimam capiendam laborem subire voluisse. Utrumque fit acceptione litterali.

Ipsos non propter rem ridiculam esse in desertum profectos, Christus eis testatur pergens ἀλλά i. e. profecto non propterea existis; haec enim est vis particulae ἀλλά post interrogationem negativam (cf. Ioan. 7,49. 1 Cor. 6,6; 10,20), uti grammatici docent (cf. *Winer* l. c. § 53,7; *Hartung*, Partikellehre II p. 38; *Klotz* ad Devar. p. 13; *Weiss*); *sed* i. e. si non ideo existis, *quid existis videre? hominem mollibus vestitum?* repetita quaestione eos urget ut ipsi sibi rationem reddant et seipsos arguant quod a doctrina et exemplo Ioannis parum vel nihil utilitatis perceperint. Dicit enim : certe non ideo in desertum tetendistis, ut videretis hominem molliter viventem, luxu diffluentem, proinde totum rebus fluxis ac voluptatibus immersum, a quo utique nihil doctrinae salutaris esset exspectandum et a quo viso nihil pro vita melius instituenda, nihil ad animum erudiendum potest derivari. Si enim eiusmodi hominem visere voluissent, alio tendere debuerant : *ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt;* hisce carpi voluptatem Herodis luxuriemque et eius aulae fastum non est improbabile; simul innuitur quomodo eiusmodi homines voluptuarii prophetam persequantur eiusque doctrinam et monita spernant atque exstinguere conentur, cum Ioannem carcere incluserint. — Vides nunc v. 8 explicite inferri sermonem de homine ideoque orationem apte progredi ac crescere; fortasse nonnemo mecum existimabit isto ad hominem transitu et incremento sermonis etiam suaderi priorem illam arundinis explicationem.

Non tale eorum fuisse consilium conceditur v. 9 ἀλλά cf. v. 8; *sed quid existis?* in sequentibus praeferenda erit lectio : *prophetam videre?* nam ea lectione vox prophetae peculiari vi effertur, id quod plane ad rem est et ad sermonis gravitatem multum confert. Prophetae enim fama revera adducti sunt in desertum, tamquam prophetam eum habebant, dum baptismum ab eo acciperent, et eum prophetam immo plus quam prophetam fuisse Christus statim confirmat. Si autem prophetam visuri egrediebantur, tanto magis culpandi sunt qui eius doctrinis et exemplis non obediunt. Merito itaque *propheta* collocatione ipsa prominet. Cur frequens sit altera lectio, explicatur ex conformitate quam amanuenses cum v. 7 et 8 et cum Luc. 7,26 efficere studuerint; quae conformitas si ab origine adfuisset, certe non fuisset sublata. Merito eos ad prophetam confluxisse Christus affirmat : ναί i. e. profecto, sane; immo amplius quid ac maius dici oportet :

dico vobis et plus quam prophetam; sollemni asseveratione eis testatur baptistam etiam excellentiore loco prae propheta esse habendum; περισσότερον tamquam masculinum capit *Theoph.,* vocem explicat S. Chrys. μείζονα; plerumque retinent genus neutrum; id quod praeferendum est, cum oratio reddatur gravior et insuper περισσότερος gen. masc. in libris novi testamenti non reperiatur. Unde optime in vulg. *et plus quam propheta* i. e. aliquid amplius ac maius.

Est autem plus quam propheta quia et ipse insigni oraculo prophetico est annuntiatus (*Fab.*) et praecursor est Domini v. 10 *hic est enim de quo scriptum est : ecce ego mitto angelum meum* (i. e. nuntium meum) *ante faciem tuam qui praeparabit viam tuam ante te;* verba recitantur ex Mal. 3,1 magis secundum hebraeum quam secundum LXX; in hebr. legitur : ecce ego mitto angelum (nuntium) meum et praeparabit viam ante faciem meam; Christus verba ita effert, ut Deus Pater alloquatur Messiam. Hisce Christus insigne reddit testimonium verbis Ioannis : ego vox clamantis in deserto : dirigite (i. e. parate, praeparate, hebr. פנה in utroque loco Is. 40,3 et Mal. 3,1) viam Domini (Ioan. 1,23). Vocem ἄγγελος explica nuntium, legatum, prout vox apud Malachiam מַלְאָךְ dicit nuntium, legatum; vide 1 Sam. 11,3. 2 Sam. 11,19 seq. 1 Reg. 19,2. 2 Reg. 5,10. Iob 1,14 etc.; nomen dein etiam frequentius dicitur de nuntiis Dei i. e. de angelis. Designatur itaque Ioannes tamquam nuntius ille divinitus praedictus a propheta longe ante Messiam qui ut *nuntius meus,* ut nuntius Dei peculiari modo a Deo ad munus pro Deo subeundum excitandus annuntiabatur voce prophetica. Aliqui voci versionis ἄγγελος nimis inhaerentes volunt eum angelum quoque vocari propter vitam angelicam et ferme materiae expertem (*Theoph.*) vel propter officii angelici participationem (*S. Pasch. Thom.* qui praeterea addit : uti angeli semper vident faciem Patris, sic Ioannes specialiter Christum vidit) et ita eum singulari ratione honorari eo quod nomen commune sortitus sit cum spiritibus coelestibus quod dignius sit nomine prophetae (*Ians.*). Varias rationes congessit *Sylv.* libro 5 cap. 13. qu. 23. At usu vocis hebraicae attento haec dici nequeunt; immo etiam Luc. 9,52 ἄγγελοι dicuntur nuntii illi quos Christus praemisit, ut de usu apud LXX, in Apocalypsi (de episcopis ecclesiarum) et apud scriptores profanos taceam. — Ioannis autem ut nuntii excellentia in eo quoque consistit, quia incedit immediate ante Dominum; « quemadmodum enim apud reges qui prope currum incedunt aliis dignitate maiores sunt, sic Ioannes prope Christum advenientem incedere cernitur » (*S. Chrys.*); tanto autem est honorabilior, quanto propinquior, ut *S. Thom.* dicit. Alii Dominum ante plura saecula annuntiarunt, hic viam parat iam

venienti eumque digito demonstrat et discipulos populumque ei adhaerere iubet.

« Vide itaque quomodo hinc eius excellentiam declarat; neque tamen hic gradum sistit, verum suam effert sententiam dicens » (*S. Chrys.*) cum sollemni affirmatione v. 11 *amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne baptista* οὐκ ἐγήγερται non est suscitatus a Deo scil. prout hebr. הקים de Deo dicitur qui prophetas suscitat; *inter natos mulierum* dictio est sollemnior ac poetica; vide Iob 14,1; 15,14; 25,4 ילוד אשה. Eccli. 10,18 (graece); qui modus loquendi festus sententiae gravitatem bene effert atque commendat. Quo sensu dicatur inter homines maior seu excellentior ex antecedentibus et sequentibus satis declaratur et apud Luc. 7,28 legimus : maior inter natos mulierum propheta Ioanne baptista nemo est; quare eius prae omnibus excellentia reponitur in dignitate officii praecursoris « quia in hoc medius fuit inter legem et gratiam, terminando legem et introducendo gratiam; ita vicinior est optimo quam omnes umbrae legis et prophetarum et sic maior est omnibus in lege et prophetis quoad officii dignitatem; ceteri tantum cecinere vatum corde praesago iubar adfuturum, sed Ioannes quidem mundi scelus auferentem agnum indice prodit; praedixit enim et demonstravit » (*Alb.*). Ipsi enim soli, ut *S. Hil.* ait, licuit et prophetare Christum et videre; ille maior sane propheta, in quo finis est prophetarum, ut ait *S. Ambrosius,* maior propheta quia multi cupierunt videre quem iste prophetavit, quem iste conspexit, quem iste baptizavit; maior autem fuit iis quibus aequalis esse poterat sorte nascendi (quod addit s. doctor, ne ipso Christo maior videatur). Similiter censet *S. Thom.* : « ille maior et excellentior est qui ad maius officium est assumptus ». Merito alii ad excellentiam eius declarandam etiam alios addunt favores divinos; ita *S. Isidorus* pelusiota : « idcirco maior inter natos mulierum, quia ex ipso materno ventre vaticinatus est atque in tenebris abditus atque occultatus lumen quod venerat minime ignoravit; hoc autem nomine prophetas antecellit quod eum quoque qui praedicebatur in carne conspexit » (epist. I, 33; *M.* 78,204). Etiam vitae rationem et modum ad eius excellentiam demonstrandam proferunt alii; « nam sic vivebat ac si in coelo fuisset atque naturalibus superior necessitatibus mirabilem quandam carpebat viam, in hymnis et orationibus totum tempus transigens cum mortalium nemine, sed cum solo Deo colloquia miscens » (*S. Chrys.*); adde ipsius ortus miraculum, magnificas de eo angeli Gabriel voces, vitam a teneris annis in deserto actam eamque duram et asperam (cf. *Cyrillus* hierosol. catech. 3,6; *M.* 33,436) aliaque quibus apparet eum insignibus praero-

gativis ac beneficiis a Deo prae ceteris veteris testamenti prophetis esse decoratum.

S. Ioannem sanctitate quoque eximia fuisse certum est. Eam iam angelus praedicit : erit enim magnus coram Domino et vinum et siceram non bibet et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris (Luc. 1,15), ea probatur vitae ratione et eximio illo praecursoris munere; nam insignis illa vocatio insignem quoque sanctitatem postulat nisi quis absurde dicere voluerit non fuisse satis consultum dignitati Christi. Quare merito S. Patres multi sunt in laudibus eximiae eius sanctitatis. Salutatur v. g. hisce a *S. Chrysologo* (serm. 127; *M.* 52,549) : « Ioannes virtutum schola, magisterium vitae, sanctitatis forma, norma iustitiae, virginitatis speculum, pudicitiae titulus, castitatis exemplum, poenitentiae via, peccatorum venia, fidei disciplina; Ioannes maior homine, par angelis, legis summa, evangelii sanctio, apostolorum vox, praecursor Christi, metator Domini, testis Dei, totius medius (i. e. nuntius) Trinitatis » (quo scil. mediante, dum Christus baptizatur, tota innotuit Trinitas). Atque de eius sanctitate pluribus agunt adductis multorum S. Patrum testimoniis *b. Canisius* (Commentariorum de verbi Dei corruptelis, liber primus, in quo de sanctissimi praecursoris Domini Ioannis b. historia, Dilingae 1571 p. 190 seq.), *Bar. Sylv. Suarez* (in 3 p. S. Th. qu. 38 art. 4, disp. 24 sect. 3), qui quidem statuit esse de fide Ioannem dignioribus et excellentioribus sanctis et Dei amicis esse annumerandum et esse verisimile superare omnes antiquos patriarchas et prophetas et absque iniuria posse cum apostolis et reliquis sanctis novi testamenti conferri (l. c. n. 2. 12).

Sed quaeri potest vocaveritne eum Christus maiorem inter natos mulierum ratione habita sanctitatis vitae morumque. Sunt qui ita censeant; illa enim verba v. g. *S. Cyrillus* alexandrinus explicat de fastigio virtutis et iustitiae quae in hominem cadat meta (Thesaurus; *M.* 75,157) atque eodem sensu intelligi possunt multa S. Patrum encomia et idem iudicare videntur ii qui ad eminentiam Ioannis prae aliis probandam provocant ad vitae eius modum. Idem propugnant ex interpretibus *Dion. Mald. Ians.* (qui eum dicit omnibus maiorem praerogativis, spiritu, *meritis*) *Sylv. Bar. Tir.* Quae tamen explicatio satis difficilis evadit propter ea quae sequuntur : qui autem minor est in regno coelorum maior est illo. Nam certe sensus esse nequit minorem in Ecclesia Christi esse *sanctiorem* illo in vitae integritate et innocentia. Proinde *maior* in altero membro alia prorsus significatione deberet accipi atque in priore; verum hoc admitti nequit, quia omnis sententiae concinnitas ac consequentia everteretur funditus ac periret. Quare retinenda erit aliorum explicatio de munere ac dignitate muneris, in qua Ioannes excellit prae omnibus in vetere testamento. In eam sententiam plane concedit *Toletus* scribens : « non existimo de sanctitate vitae Christum loqui, quamvis fieri potest illum fuisse aut sanctiorem aut neminem illo iustiorem; at sermo est de prophetiae munere, ad quam collationem etiam pertinet quod in utero prophetavit et natus est

propheta quod nemini fuerat concessum; similiter quod baptizavit, quod alias eiusmodi praerogativas habuit quae illum prophetam insignem fecerunt; illud autem fuit maximum quod Christum praesentem novit et populis manifestavit » (Comment. in Luc. cap. 7 annot. 48). Atque eo modo cum veteribus quorum verba supra recitavi censent plerique recentiorum ex iis qui de ea quaestione mentionem faciunt (cf. *Bisp. Reischl*, *Schanz*, *Fil.*) et apposite scribit *van Steenkiste* : « igitur Ioannes baptista non personaliter consideratur quoad eius excellentiam in vita et moribus, sed inspicitur eius conditio theocratica et publica, videlicet quatenus repraesentat veterem legem, cuius ipse fuit ultimus subditus ».

Aliam quoque quandoque movent quaestionem, utrum scil. Ioannes omnibus simpliciter praeferatur an ceteri ei coaequentur; scribit enim *S. Hier.* : « non ceteris prophetis et patriarchis cunctisque hominibus eum praetulit, sed Ioanni ceteros exaequavit; non enim statim sequitur, ut si alii maiores eo non sunt ille maior aliorum sit, verum ut aequalitatem cum ceteris sanctis habeat ». Atque similiter *S. Augustinus* : « potuerunt esse aliqui Ioanni aequales, nullus autem maior propter sententiam Domini » (contra advers. legum et proph. 2,5. 20; *M.* 42,650) et *op. imp.* : « Scriptura quidem non dicit Ioannem maiorem esse ceteris sanctis, sed ceteros sanctos non esse maiores Ioanne; coaequavit eum ceteris, non praeposuit »; sed id auctor *op. imp.* ipse non amplectitur vel solum dubitans proponit cum pergat : « puto quod omnes sancti invicem sibi aut inferiores sunt aut priores; ex quo intelligimus quoniam qui maiorem non se habet, omnibus maior est; hoc denique sequens sermo demonstrat ». At *Cai.* minime dubitat monere : « et bene nota quod non affirmatur Ioannes maior omnibus prophetis, sed negatur propheta maior ipso, cum quo stat quod habuerit aequales ». At talis sententiae acceptio (quae utique alias admitti potest si nude verba spectantur) hic excluditur, cum Christus iam declaraverit Ioannem esse plus quam prophetam et cum munere dignissimo ex verbis prophetae descripto sollemni asseveratione hanc dignitatem ex sua ipsius sententia efferat atque commendet. In eo enim nexu nunc dici Ioannem habere aut habere posse aequales, existimari nequit. Illa explicatio ex eo orta est quod *maiorem* interpretati sunt sanctiorem. Id ex *op. imp.* manifestum est, et *S. Aug.* scribens contra adversarios legis et prophetarum sollicitus est ne qua specie quidquam dignitati veterum prophetarum derogetur.

Etiam illud quaerunt, utrum dicatur maior inter natos mulieris *propheta*, an simpliciter maior. Cum apud Lucam dicatur : maior inter n. m. propheta nemo est, aliqui contendunt etiam apud Matth. subintelligendum esse prophetam, aliis e contra sentientibus vim verborum Matth. et gradationem sermonis enervari si solum dicatur maior propheta. At haec lis amice componi potest, primo ex eo quod utrumque evangelistam *sensum* verborum Domini rite referre facile omnes catholici concedent, dein ex eo quod prophetae iure considerari possunt maiores reliquis Iudaeis ante Ioannem, cum speciali vocatione a Deo eligerentur et ad munus institue-

rentur quod exercere non poterant nisi peculiari Dei impulsu. Unde maior eorum dignitas theocratica facile consequitur; quare dicendum cum *Ians.*: cum nulli maiores fuerint prophetis ante Ioannem, si Ioannes non habuit maiorem se prophetam, nullum etiam absolute se maiorem habuit. Ceterum ea quoque controversia inniti videtur opinioni agi hic de sanctitate morum. Sed statuendum erit cum *S. Augustino*: « Ioannes omnium praecedentium proximus Christi annuntiator fuit; et quia omnes superiorum temporum iusti et prophetae cupiebant videre completum quod revelante Spiritu futurum esse cernebant, propterea Ioannes amplius quam propheta dictus est et in natis mulierum non habuisse maiorem, quia prioribus iustis praenuntiare tantum Christum concessum est, huic autem et praenuntiare absentem et videre praesentem, ut huic inveniatur patuisse quod illi cupierunt » (contra litteras Petiliani 2 n. 87). Quae vestigia etiam *Toletus* sequitur affirmans : « non fit collatio hic de maiori vel minori gratia aut sanctitate, sed de dignitate et excellentia officii; in hoc enim omnes prophetas superavit Ioannes ». Ex iis quae adduxi perspicitur quoque eam sententiam de officio ac dignitate perperam traduci a *Mald.* quasi haereticis propriam.

Talis itaque ac tantus cum sit Ioannes, eorum percutitur languor et tepor qui eius testimoniis et exemplis non obsequuntur; percutitur autem etiam magis ex eo quod isto torpore maiorem illam repudiant dignitatem quam in regno messiano quisque acquirit; unde Christus pergit: *qui autem minor est in regno coelorum, maior est illo;* « addit hoc Christus ut acuat auditores ad prosequendam beatitudinem et salutem suam per legem evangelicam quam ipse attulit; hoc enim est regnum coelorum, ex quo praedicationem suam coepit et continuavit Christus » (*Lap.*). Debet regnum coelorum accipi eo sensu, quo illud annuntiat Ioannes et Christus praedicat (cf. 3,2; 4,17) et apostoli eius adventum notum facere iubentur (10,7); proinde regnum messianum, novus ille intelligi debet rerum ordo quem Christus est instituturus. Cum haec dicantur ratione habita status illius in quo est Ioannes, iungi oportet *minor in regno coelorum* scil. is qui in regno coelorum minor est (cf. *Mald. Ians.* et recentiores), uti recte indicatur interpunctione in *vulg.;* dicitur *minor* i. e. qui comparatione maioris illius statum habet et conditionem inferiorem in regno messiano, qui in hoc regno minoribus et inferioribus accenseri debet ratione muneris, dignitatis vel existimationis in Ecclesia; etiam talis minor in Ecclesia maior est illo. Insigni itaque modo excellentiam ac dignitatem novi testamenti proclamat et summum ostendit illum splendorem quo lucent qui Christum induerunt et qui Christum induti de statu servitutis in statum libertatis filiorum Dei transierunt, qui iam non sunt parvuli sub tutoribus et actoribus constituti et parvuli

sub elementis mundi constituti, sed qui plenitudine temporis a Patre praefinita et opere redemptionis per Filium peracto redempti a servitute legis iam tamquam filii clamant Spiritu docente: Abba, Pater. Huius novi foederis dignitatem quae longe superat veteris conditionem optime declarat S. Paulus Gal. 4,1-7. 22-31. Comparatur itaque uterque status et dignitas illa theocratica quae utrique propria est. Vetus foedus desiit in morte Christi; velamine templi scisso patefactum est nunc patere introitum ad sanctuarium coeleste per viam novam quam initiavit Christus per velamen i. e. carnem suam (Hebr. 10,20) et morte sua Christus legem veterem abolevit (Rom. 7,4. Gal. 2,19. Eph. 2,14-16; cf. Dan. 9,27 in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium). Gratia autem et dignitas novi administratur per Christum e mortuis vivum et gloriosum, qui traditus est propter delicta nostra et *resurrexit propter iustificationem nostram* (Rom. 4,25).

Quam maiorem dignitatem bene explicat *S. Cyrillus* alex.: « cum igitur illum (Ioannem) veluti imaginem summae virtutis quae in natos e mulieribus caderet statuisset, maius bonum opponit, hoc est, qui recens regnum coelorum consecutus esset et in filium Dei regeneratus per Spiritum, ut ex quibus ille minus habens admirationi esset, regni participes admiratione dignissimi videantur, utque alii alacriter ad capessendum illud contendant ex Ioannis gloria immensam illius pulchritudinem aestimantes... Maior itaque omnibus natis e muliere est qui per Spiritum regeneratus est; illi enim adhuc filii carnis appellantur, hi vero Deum totius universi Patrem vocantes ut filii eum invocant dicentes: Abba, Pater. Quocirca tametsi baptistae summa operum praestantia insit, maior tamen eo erit qui ad regnum coelorum vocatus fuerit » (Thesaurus; *M.* 75,173) et similiter loquitur s. doctor in comment. in Matth.: « S. Ioannes antequam Spiritus daretur e vita discessit; itaque etsi minores simus iis qui legis iustitiam consecuti sunt, at in maioribus per Christum sumus constituti » (*M.* 72,400). Atque eodem modo sentit *S. Isidorus* pelusiota: « ipse quidem si legis iustitia spectatur nihil habebat quod reprehendi posset, at iis qui vitae in Christo positae spiritu perfecti fuerunt inferior exstitit; quisquis igitur minor est in regno coelorum, hoc est, in christiana regeneratione, maior, ut diximus, eo est qui in lege laudem iustitiae consecutus est, quoniam lex nihil omnibus suis partibus perfecit » (epist. 1,68; *M.* 78,228). Eadem est sententia *Theodori* heracl. (*cat. Cr.*), eandemque bene exponit *Tostatus* (qu. 36 in cap. 11): « dicendum, licet forte nemo sit maior Ioanne sanctitate, est tamen quilibet maior eo status dignitate; nam status

novi testamenti est excellentior quolibet statu praeterito. Ioannes autem non fuit in eo, sed in vetere testamento vel medius amborum, finis legis et principium evangelii; quilibet ergo christianus est maioris status quam Ioannes et hoc innuitur, quia dicitur, qui minor est in regno coelorum, quasi dicat : ex eo quod est in regno coelorum est maior Ioanne, licet alias non esset maior ». Eodemque modo de statu novae legis et de quolibet christiano explicant *Toletus* (in Luc. 7,28 : maior est vel minimus filius quolibet servo etiam maximo) *Mald.* qui illud philosophorum in memoriam revocat : minimum maximi maius est maximo minimi, *Calm.* eandem sententiam simul cum aliis proponit, eandemque amplectuntur *Bisp. Schegg, Reischl, Grimm, Schanz, Fil. — Keil, Weiss, Mansel* aliique. Non de omnibus, sed de ministris gratiae, *Alb.* explicat.

Haud infrequens est expositio *minorem* vocare Christum se ipsum, quippe qui, ut *S. Chrys.* dicit, minor sit secundum aetatem et secundum multorum opinionem. Ita de Christo interpretantur *Theoph. Euth. op. imp. Br. Fab. Cai. Ians. Bar. Sylv.* et ex recentioribus *Arn.;* eam sententiam valde probabilem censet *Suarez* l. c. n. 4 « propter auctoritatem dictorum Sanctorum » eandemque etiam b. *Canisius* (l. c. p. 220) propugnat. At merito contra eam excipit *Mald.* eam comparationem ad rem non pertinere « ubi evangelium cum lege vetere conferebatur, et quia apertius dixisset se eo maiorem esse, uti 12,41. 42, ecce plus quam Ionas hic, et ecce plus quam Salomon hic, et quia vis locutionis perit, nisi sententia generalis sit et non ad unum definita, *qui minor est*, id est, quisquis minor est »; etiam ὁ δὲ μικρότερος sensum prae se fert generalem qui ex priore membro necessario deducitur. Alii, ut *S. Hier. Bed. Rab. Pasch.,* de sanctis in coelo verba capiunt; « multi de Salvatore hoc intelligi volunt, scribit *S. Hier.*, quod qui minor est tempore, maior sit dignitate; nos autem simpliciter intelligamus, quod omnis sanctus qui iam cum Deo est, maior sit illo qui adhuc consistit in proelio; aliud enim est coronam victoriae possidere, aliud adhuc in acie dimicare ». At de coelesti beatitudine non est sermo, neque status beatorum cum conditione terrestri Ioannis comparatur sed status hisce in terris inter se conferri debent. Neque melior est expositio *S. Augustini* et *Dion.* de angelis, quorum quilibet minor maior sit quolibet sancto et iusto portante corpus quod corrumpitur et aggravat animam. Sed inter Ioannem et angelos non institui comparationem certum est. Alteram quoque s. doctor proponit explanationem, Dominum se ipsum vocare minorem, cum nascendi tempore minor sit Ioanne, maior autem divinitatis aeternitate et dominica potestate (contra advers. legis et proph. 2,5. 20; serm. 66,2; *M.* 42,649; 38,431). Aliam quoque acceptionem commemorat neque tamen probat *Mald.* : qui minor i. e. humilior sit Ioanne maior est illo, quia qui se humiliat exaltabitur.

Uti vidimus, *Mald.* statuit comparationem institui ratione habita sancti-

tatis. Qui *minorem* Christum esse volunt, nulla laborant difficultate, cum Christum esse sanctiorem Ioanne evidens sit. At quomodo *Mald.* qui *minorem* intelligit minimum quemque in Ecclesia vel in novo testamento, rem expedit? respondet duobus modis : quidquid sanctitatis habuerunt sancti veteris foederis, non ex lege, sed ex evangelio habuerunt; ideo qui minimus est in evangelio maior fuisse perhibetur, quia hic veluti hereditaria et domi nata, ille aliena et quasi mutuo accepta virtute factus est magnus. Vel altero modo : quia qui in evangelio est ex eius natura maior i. e. sanctior esse potest. Verum facile perspicitur in priore responsione comparationem de sanctitate iam relinqui et illam induci de *dignitate ipsius status* theocratica; in altera autem peccari quia non dicit Christus *maior fieri potest* sed absolute et in universum *maior est illo*, quae duo valde inter se diversa sunt.

Quaerunt etiam, utrum S. Ioannes pertineat ad vetus testamentum an ad novum. Eum ad novum pertinere docet *S. Thom.* 2 2ae qu. 174 art. 4 ad 3; sed eo sensu ut sit « terminus legis et initium evangelii » (3 p. qu. 38 art. 1 ad 2); id quod *Suarez* (l. c. sect. 3 n. 8) declarat vocari eum principium legis novae et finem veteris eo sensu, « quia ab illo praedicari coepit et promitti regnum coelorum et demonstrari Christus novi testamenti conditor et ita dici potest Ioannes quasi extrinsecum principium novae legis, sicut lucifer dicitur esse initium diei et finis noctis ». Et sect. 6 n. 4 statuit *Suarez* eum pertinere ad novum testamentum quia praesentem Christum annuntiabat, non autem fuisse membrum Ecclesiae a Christo institutae; prius enim mortuus est quam Christus Ecclesiam suam perfecte fundaret. Proinde etsi aliqui dicant Ioannem a Christo esse baptizatum idque probabile censeat *Suarez* (l. c. sect. 6 n. 3), eo etiam baptismo explicatio quam secutus sum non in dubium vocatur ex eadem ratione quam modo a *Suarez* afferri audivimus. — Ioannem a Christo esse baptizatum indicat *S. Cyrillus* alex. (Thesaurus, ass. 11; *M.* 75,176), asserit auctor *op. imp.* hom. 4 (*M.* 56,658) qui id concludunt ex verbis *sine modo;* eandem sententiam sequi videtur *S. Thom.* 3 p. qu. 38 art. 6 ad 3, eam amplectuntur *Bar.* aliique.

Sed qualem fructum tulit illa Ioannis praedicatio, tanta illa qua circumdatus est auctoritas et excellentia illustris et maxima regni coelorum dignitas quae tanto apparatu annuntiabatur et quam Christus modo adeo extulit in v. 11? Respondetur ad haec omnia quae ex v. 7-11 consequuntur v. 12 *a diebus autem Ioannis baptistae usque nunc regnum coelorum vim patitur*, βιάζεται vi opprimitur, *et violenti* βιασταί i. e. ii qui vi illud opprimunt *rapiunt illud* i. e. auferunt illud et eripiunt iis qui illud ingredi vellent; legunt *diripiunt illud S. Hil. Hier.* (in comment.) *Ambr. Pasch. Br.* Legimus *a diebus autem;* quam bene ponatur δέ, ut oppositio ad antecedentia exprimatur, in hac acceptione non opus est declarare. Regnum autem

coelorum quod Ioannes annuntiavit a tempore quo ipse exstitit praeco, *a diebus* eius, fuisse expositum inimicitiis, invidiae, persecutionibus multorum, pharisaeorum praecipue, elucet ex gravissimis reprehensionibus quibus baptista pharisaeos et sadducaeos excipiebat (3,7-10), elucet etiam clarius ex sequenti v. 18 ex quo docemur generationem hanc dixisse de eo : daemonium habet. Quanta autem perfidia, malitia, pertinacia Christum praedicantem persecuti sint et populum seducere, a Christo abstrahere, immo in eum instigare studuerint, evangelistae satis superque produnt (cf. Matth. 7,15; 9,11. 34 in principe daemoniorum eiicit daemones; Marc. 2,7. 16, 24; 3,2. Luc. 4,28 seq. 6,2. 7. 11. Ioan. 2,18. 24; 3,11; 4,1). Atque regnum oppugnari omissis aliis testimoniis luculenter ex iis efficitur quae Christus subiungit in hoc capite a v. 19 seq. idque oppugnari *usque nunc*. Atque violentos illos oppugnatores hoc regnum aliis quoque eripere, totidem verbis Christus postea asseruit 23,13 : vae autem vobis, scribae et pharisaei, quia clauditis regnum coelorum ante homines; vos enim non intratis nec introeuntes sinitis intrare. Quid est autem hoc aliud nisi aliis rapere regnum coelorum? Idem legimus Luc. 11,52 : vae vobis legisperitis quia tulistis clavem scientiae, ipsi non introistis et eos qui introibant prohibuistis.

Uti haec explicatio omnino accommodata est rebus gestis, contextui, aliis Christi effatis, ita ipso verbo βιάζεται unice commendatur. Huius enim verbi forma grammaticalis nequit esse nisi passiva. Nam ut verbum deponens, prout grammatici loquuntur, non potest adhiberi sine obiecto vel sine alia voce quae quasi obiecti vicem gerit; sensu enim absoluto : vi irruere, impetu irrumpere nunquam adhibetur. Saepius autem et in sacris litteris et apud profanos auctores usurpatur sensu passivo, verum ita, ut vox passiva semper exprimat oppressionem, vim malam quae alicui inferatur. Exempla ex profanis praebent lexica, praebet *Cremer* (Bibl. theol. Woerterb. s. v.); aliud reperitur Eccli. 34,21 (graece) : εἰ ἐβιάσθης ἐν ἐδέσμασιν, si oppressus fueris cibis; praeterea quotiescumque in sacris litteris legitur βιάζειν vel βιάζεσθαι dicit *vim alicui invito illatam*, dicit oppressionem vel coactionem; vide Deut. 22,25 vim inferre puellae, Gen. 33,12 et Iud. 13,15 et 19,7 et 4 Reg. 5,23 aliquem qui aliter agere vellet cogere, Esth. 7,8 reginam opprimere, Eccli. 4,26 contra ictum fluminis conari, 2 Mach. 14,41 ianuam disrumpere, similiter Ex. 19,24 μὴ βιαζέσθωσαν ἀναβῆναι ne nitantur ascendere i. e. ne contra fas aditum ad Deum sibi arrogare conentur. Eadem significatio inferendae violentiae, opprimendi etiam deprehenditur in 4 libro Mach. (cf. *Wahl*, Clavis libr. vet. test. apocryph. s. v.). Hunc itaque usum

constantem si attenderis, non dubitabis Luc. 16,16 qui est locus noster parallelus καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν (τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ) βιάζεται explicare de oppressione et persecutione quam plerique inferunt regno Dei; id quod ibi quoque ad contextum omnino aptum est et insuper veritati rei accommodatur, dum e contra alia quae communiter fertur explicatio : omnis magno studio appetit regnum Dei, cum narrationibus evangelicis nequit conciliari, illa vero quam alii malunt: omnis iam *debet* magno fervore conniti ad regnum Dei, verbis minime exprimitur.

Scio equidem paucos esse huius interpretationis patronos, inter quos *Calm.* recenseri debet et *Wilke,* Lexicon graeco-lat. in libros n. t. s. v. et ex protestantibus praesertim *Cremer* l. c. *Hilgenfeld* et ad Luc. 16,16 praeter *Calm.* etiam *Ludovicus de Dieu* (Synopsis criticorum tom. 4 p. 1052). Et *Calm.* quidem bene observat locum nostrum conferri debere cum Lucae loco; dein pergit : « toto hoc capite Christus legem veterem cum nova comparat damnatque saevitiam qua vexatus est praecursor et contemptum quo Iudaeae urbes ipsius verba reiecere. Lex et prophetae a Moyse usque ad Ioannem locum habuere; ego et Ioannes Dei regnum nuntiantes venimus, quo autem animo excipimur? regnum quod praedicamus unusquisque diripit atque iniuriis invadit. Publica in vincula datur Ioannes, meae institutiones reiiciuntur mihique ipsi parantur insidiae. Austerum vitae genus cum servet Ioannes a daemone agi dicitur; ego lenius sector damnorque quasi delicias amem. Quis coelorum regnum vestris ab iniuriis tueatur »? Atque profecto statim v. 16 turbas increpat Christus quod neque Ioanni neque sibi obsequuntur; e contra et illum et se gravissimis opprobriis affici. Dein v. 20 exprobrat civitatibus quia non egissent poenitentiam quamvis plurimae virtutes in eis factae essent. Iam in tali rerum nexu ego quidem non intelligo quomodo nihilominus dici possit homines magno studio et impetu accurrere omnique vi ac contentione adniti ut in regnum coelorum intrent vel maximo conatu illud acquirant.

Alii accipiunt βιάζεται sensu bono i. e. regno coelorum vis infertur i. e. avide appetitur, vi occupatur et qui talem conatum exserunt (violenti) illud sibi arripiunt, ita ut eius contentionis studiique effectus declaretur. Ita *S. Chrys.* : « multi quotidie fidem in me rapiunt; ita quippe clara et manifesta est, ut eam multi abripiant; et quis quaeso rapuit? quotquot cum studio accesserunt »; similiter *S. Cyrillus* alex. : « multi auditorum a peccatis et turpitudine vitae desciscentes magno studio et contentione animi mores suos ad virtutis normam componentes filii Dei per spiritum declarati sunt » (Thesaurus, assert. 11; *M.* 75,176); eodemque modo expli-

cat *S. Ambrosius* qui legit : regnum coelorum *cogitur* i. e. densatur, quia a pluribus frequentatur (expos. ev. Luc. lib. 5 n. 111; *M.* 15,1666); similiter *S. Thom.* tertio loco *Fab. Ians. Arn. Fil.*; ex protestantibus *Meyer, Mansel* aliique. Huic explanationi cognatum est quod fere communiter addunt opus esse ad regnum coelorum acquirendum multo sudore, labore multo, abnegatione et iis demum vi inferri regno coelorum et hos esse illos violentos qui illud sibi vi rapiant. Ita *Euth.* : « βιάζεται δὲ, ἀντὶ τοῦ βιαίως ἁρπάζεται παρὰ τῶν ἀνθρώπων, dum illi sibi ipsi vim inferunt ac certe necessitatem propriorum vincunt affectuum aut etiam tyrannidem infidelitatis; hanc autem laudabilem violentiam incepisse dicit a diebus praedicationis Ioannis »; similiter *Theoph.* : « opus est multa vi; relinquere enim patrem et matrem et animam suam contemnere, quantae violentiae res est »? in eundem sensum *S. Ambr.* (l. c. n. 112) : « vis menti affertur humanae quae diversis illecebris delinita laborem fugit, voluptatem expetit, cum vel metu supplicii coercita vel praemio provocata vincere ipsa se nititur et tamquam exantlatis laboribus palmam quae sibi plurimis adversantibus subtrahebatur contendit eripere; rapimus enim ex hoc mundo palmam salutis et quasi excubantibus obsessos serpentibus fructus pervigili labore decerpimus, ita tamen ut non furtiva sublatio sed direptio sit triumphalis ». Neque aliter *S. Hier.* : « grandis est violentia, in terra nos esse generatos et coelorum sedem quaerere, possidere per virtutem quod non tenuimus per naturam »; et similiter *Bed. Rab.* secundo loco, *Pasch. Br. Dion. Bar. Tost.* qu. 38 secundo loco, *Sylv.* et ex recentioribus *Schegg, Bisp. Schanz, Fil. Keil.*

At quamvis verum sit opus esse labore et contentione ad regnum coelorum acquirendum, tamen valde dubito num hoc nostro loco dicatur. Nam si verba ita accipiuntur, ut dicatur coepisse homines tendere ad illud fide, poenitentia, operibus bonis (*Cai.*) et magno studio illud appetere (*Lap.*), id nescio qua ratione concordet rebus gestis et reprehensionibus Christi quas hoc capite et alibi turbis, pharisaeis, scribis impingit. Si vero ita explicantur verba : regnum coelorum *debet* vi expugnari, debet sui abnegatione et vi sibi illata occupari et solum eos illud esse possessuros qui hac sacra violentia utantur (cf. *Reischl, Schanz, Fil.*), ea expositione id quod rem constituit *debet, solum violenti*, in textum inseritur; nam etsi βιάζεται voce passiva acceperis sensu bono, vertendum est : expugnatur, vi occupatur, id quod non idem est ac expugnari debet; βιάζεται itaque id dicit quod fit, non quod fieri debet. Praeterea iam monui βιάζεται voce passiva semper sensu malo usurpari.

Alii vocem accipiunt ita : regnum coelorum magna vi sese offert, impetu quasi irrumpit atque auribus omnium sese inculcat (cf. *Schegg, Grimm* III, 192). Qua acceptione id maiore vi dicitur quod in loco parallelo Luc. 16,16 habetur : ex eo (i. e. a diebus Ioannis) regnum Dei *evangelizatur* et omnis in illud vim facit. Quae explicatio sensum quidem bonum et verum fundit; at duobus laborat quibus excludatur oportet. Verbum βιάζεσθαι eo modo adhiberi nequit certo probari vel deberet addi in quem vim exer-

ceat[1] vel quo irruat; dein βιασταί *violenti* aperte ita exponi oportet ut vox suam derivet a βιάζεσθαι significationem, ut scil. fit in prima expositione : vi opprimitur regnum, vi opprimentes.

Quod dicitur *rapiunt illud* ἁρπάζουσιν, potest quidem sensu bono de se accipi : raptim ferunt, celeriter occupant et arripiunt, id quod usui verbi non repugnat. Ergo ex hoc verbo argumentum pro prima expositione desumi nequit[2]. Verbum autem hoc sua notione rapiendi, auferendi, diripiendi etiam bene ad illam aptam esse liquet. — Alii in istis raptoribus cernunt gentes, peccatores, publicanos, meretrices, qui Iudaeis regnum Dei quasi furto auferunt et ad se transferunt (cf. *S. Hil. Ambr.* quoque, *Gregorius* magnus, hom. in ev. 20 n. 14; *M.* 76,1168), *Rab.* primo loco, *Pasch. Thom.* in prima et altera expositione, *Mald.*, quam explicationem *Bar.* reiicit, quia quamprimum quis iustus sit effectus, iam non rapiat regnum coelorum ut rem alienam. Quibus raperetur, deberet addi, neque satis apte id dicitur *rapi* quod omnibus propositum ac destinatum est. Praeterea adverte, in istis explicationibus haud raro relinqui notionem illam regni coelorum quae hic retineatur oportet, scil. regni messiani, Ecclesiae Christi in terris positae, et fieri transitum ad regnum beatorum. Verum isto transitu sententia etiam redditur difficilior. Nam non solum a diebus Ioannis, sed semper, etiam in vetere testamento, opus erat concupiscentias frenare, malos vincere appetitus, i. e. uti abnegatione, vim sibi inferre, ut quis vitaret peccatum mortale, ut mandata Dei observaret et ita ius beatitudinis in tuto collocaret. Hoc itaque sensu nullo non tempore valuit : solum violenti rapiunt illud. Scribit quidem *S. Gregorius* l. c. : « a diebus Ioannis... et violenti rapiunt illud, quia qui poenitentiam peccatoribus indixit quid aliud quam regno coelorum fieri violentiam docuit »? At nonne etiam ante dies Ioannis poenitentia indicebatur peccatoribus? vide Deut. 30,1 seq. Is. 1,16. Ier. 3,22. Ez. 33,11. Dan. 9,5. Ioel 2,12. Mich. 7,9 etc. etc.

Oppugnatur itaque regnum coelorum a tempore quo exstitit Ioannes; ergo ab eo quoque tempore annuntiatur regnum hoc iamiam instare, annuntiatur novus rerum ordo, in quo qui minor est maior est Ioanne (v. 11). Et quare nunc illud regnum appropinquat et an-

1. Id quoque valet pro Luciani Hermotim. 70 quem locum *Weiss* affert pro usu mediali; nam ibi quoque id ad quod annitendum sit exprimitur : πείθειν ἡμᾶς βιάζονται εἰδέναι persuadere nobis nituntur se scire. Alias legitur βιάζεσθαι εἴσω — εἰς τὴν ἀρχὴν imperium vi usurpare et contra fas etc.

2. Ita v. g. Xenophon Anab. 4, 3.6 : εἰ δὲ μή, ἥρπαζεν ὁ ποταμός de militibus quos fluvius abripit natantes; vel melius 6,1. 8 ὅπλα ἁρπ. celeriter arma capere. Item Act. 8,39 : Spiritus Domini rapuit Philippum; item 23,10. 2 Cor. 12,2.4. 1 Thess. 4,17. Apoc. 12,5 etc. Quibus satis patet falso asseri a *Zyro* in Studien und Kritiken, 1873 p. 680 ἁρπ. nullibi reperiri nisi sensu malo.

Multas protestantium explicationes recenset idem *Zyro* l. c. 1860 p. 398-410 et iterum 1878 p. 663-704, et priore quidem loco βιάζεται explicat sensu mediali : vi irrumpit; sed intra annos 18 didicit βιάζεται adhiberi nostro loco ut passivum et sensu hostili (scil. ut ille vult, notionem regni coelorum corrumpi ab eis et adulterari).

nuntiatur? Ad hoc respondetur v. 13 *omnes enim prophetae et lex usque ad Ioannem prophetaverunt;* i. e. tempus propheticae annuntiationis regni coelorum protenditur usque ad Ioannem; cum ipso desiit prophetia de venturo Messia et regno eius; omnes prophetiae de Christo respiciunt hoc tempus quod ab Ioanne est inauguratum. Legis quoque mentio fit quia iam in lege i. e. in pentateucho vaticinia messiana continentur, uti notum est et Ioan. 3,14 et 5,46 et 19,36 et Act. 3,22; 7,37. Rom. 4,16 etc. indicatur. Hisce igitur indicatur et ostenditur iam adesse tempus Messiae (cf. *S. Hier. Bed. Ians.*); unde Christus dicit : « nihil ergo ultra exspectetis nec alium speretis venturum » (*S. Chrys.* sim. *Theoph. Br.*). Uti Christus in v. 10 oraculo illo de Ioanne explicato se designavit tamquam Dominum qui ad templum suum sit venturus et tamquam nuntium testamenti novi, proin tamquam Messiam, ita hoc loco clare docet iam adesse tempus illud quod prophetae annuntiabant tempus instaurationis, regni messiani et itaque se esse eum quem prophetae venturum praedixerint. Cur *lex* secundo ponatur loco aliqui quaerunt. Cernit ibi *Bleek* exprimi magnam legis apud Iudaeos existimationem, esse gradationem expressam; at Luc. 16,16 dicitur : lex et prophetae; alii legem ita collocari opinantur quia ratione prophetiarum revera locum cedat et inferior sit prophetis (cf. *Schanz, Weiss*). Quod *Mald.* iam opinatus est v. 13 esse collocandum statim post v. 11, ut ordo sit v. 11. 13. 12, id recentiores quidam etiam postularunt (*Bleek, Holtzmann*); ita quidem series habetur Luc. 16,16. At nulla est huius transpositionis vel necessitas vel utilitas. Apte enim versus iste *omnes enim* ad antecedentia adnectitur, neque solum ad v. 11 refertur, sed etiam ad v. 12.

Porro novum rerum ordinem et instaurationem appropinquare etiam ultra explicat Christus et id quidem modo adeo ad Iudaeorum notiones accommodato, ut eum non potuerint non intelligere v. 14 *et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est;* exspectabant enim Iudaei Eliam esse venturum antequam regnum Dei plane constitueretur; vide 17,10. Marc. 9,10. Quae doctrina repetitur ex Mal. 4,5. Id vero scribae ita intellexerunt, ut Elias sit praecursor Messiae et ut Eliae adventus signum sit temporis messiani iam instantis. Quae sententia in scriptis quoque rabbinicis haud raro docetur (cf. *Weber,* System der altsynagogalen pal. Theol. p. 337; *Wünsche* p. 145, et ex prioribus *Lightfoot,* hor. hebr. ad Matth. 17,10 et *Schoettgen,* hor. heb. II p. 226). De Elia igitur mentionem iniiciens clare tempus messianum designat et cum Elias-Ioannes sit praecursor qui ipsum annuntiavit, seipsum quam maxime manifeste ad mentem

Iudaeorum Messiam declarat. Verum addens *si vultis recipere*, innuit locutionem non esse omnino propriam, eum non esse sensu litterali Eliam, sed sensu quodam improprio et typico propter officii quandam similitudinem (cf. *Alb. Cai. Mald. Ians.*). Elias enim mittetur antequam veniat dies Domini magnus et horribilis, i. e. ante alterum Christi ad iudicium adventum, Ioannes missus est ante priorem Christi adventum, qui adventus cum sit in ruinam et resurrectionem multorum etiam aliquam habet iudicii rationem, atque eo magis quoque iudicium dici potest, quia praecursore eius nuntiato propheta pergit: et quis poterit cogitare diem adventus eius et quis stabit ad videndum eum? ipse enim quasi ignis conflans et herba fullonum et sedebit conflans et emundans argentum etc. (Mal. 3,2). Insuper ut iudicem Ioannes praedixit Messiam : ventilabrum in manu eius etc. (3,12). Elias convertet cor patrum ad filios et cor filiorum ad patres eorum i. e. sanabit illam apostasiam qua generationes Iudaeorum posteriores a fide et pietate priscorum patriarcharum seiunctae sunt (cf. meum Comment. in Proph. min. II p. 487), Ioannes autem angelo praedicente praecedet ante Dominum in spiritu et virtute Eliae, ut convertat corda patrum in filios et incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam (Luc. 1,17). Quare magna intercedit inter Ioannem et Eliam similitudo muneris vitaeque rationis quae omnino sufficit, ut dicatur typus Eliae et alter quasi Elias. Christus autem eo typo utitur etiam propterea quia ex Iudaeorum mente cum Eliam nominet se ipsum apertissime Messiam dicit. Inter Eliam et Ioannem etiam hoc simile cerni notat *S. Hier.* : « vitae austeritas rigorque mentis Eliae et Ioannis pares sunt; ille enim in eremo, iste in eremo; ille zona pellicea cingebatur et iste simile habuit cingulum; ille quoniam regem Achab et Iezabel impietatis arguit fugere compulsus est, iste quia Herodis et Herodiadis illicitas arguit nuptias capite truncatur ». Cum Christus dicat ὁ μέλλων ἔρχεσθαι sententiam de Elia venturo et pervulgatam esse asserit et eam approbat; nullo autem modo, ut *Keil* vult, declarat falso censeri ipsum Eliam esse venturum; nam ex Malachia patet de alio esse sermonem 3,1 et de alio 4,5. 6 ex quo loco sollemnis haec appellatio ὁ μέλλων ἔρχεσθαι derivata est; insuper ipse Christus clare dicit : Elias quidem venturus est et restituet omnia (17,11); ceterum vide Eccli. 48,1 et quae notavi in Comment. in Proph. min. II p. 489.

Aperte igitur et ad omnium captum valde accommodate docuit Christus se esse revera Messiam; unde concludit admonens ut quae dicta sunt attente perpendant v. 15 *qui habet aures* (*audiendi*) *audiat!* cf. 13,9. 43. Marc. 4,9. 23; 7,16; 8,18. Luc. 8,8; 14,35. Apoc. 2,7. 11.

17. 29; 3,6 etc.; qua dictione attentio excitatur, ut scil. subsidiis a Deo datis revera utantur, et simul indicatur rem ipsam quanti sit momenti et quid significet et quae utilitas vel doctrina inde capi debeat posse intelligi et apprehendi, dummodo uti velint auribus ad audiendum, dummodo rem attente considerent neque consulto mentem ab iis quae audierint avertant. « Solet Christus hac uti phrasi, cum de re maxime seria et quae maxime auditores attingit verba facit, ut attentionem et studium auditorum excitet; ideo et hoc loco utitur quia plurimum auditorum intererat quae dixerat intelligere » (*Mald.*). Quaerunt aliqui utrum haec verba solum ad v. 14 an ad v. 7-14 pertineant. Cum in fine parabolarum ponuntur, certe ad totam referuntur parabolam. Nostro loco perinde est quo retuleris. Nam si quis bene intellexerit v. 14, reliqua a v. 7 et deinceps dicta quasi sua sponte consequuntur. Totius enim huius partis summa est clarissima Messiae designatio.

c) Increpatio populi 11,16-24.

11,16. Cui autem similem aestimabo generationem istam? similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coaequalibus 17. dicunt : cecinimus vobis et non saltastis, lamentavimus et non planxistis. 18. Venit enim Ioannes neque manducans neque bibens et dicunt : daemonium habet; 19. venit Filius hominis manducans et bibens et dicunt : ecce homo vorax et potator vini, publicanorum et peccatorum amicus; et iustificata est sapientia a filiis suis.

20. Tunc coepit exprobrare civitatibus, in quibus factae sunt plurimae virtutes eius, quia non egissent poenitentiam. 21. Vae tibi Corozain, vae tibi Bethsaida, quia si in Tyro et Sidone factae essent virtutes quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere poenitentiam egissent; 22. verumtamen dico vobis : Tyro et Sidoni remissius erit in die iudicii quam vobis. 23. Et tu Capharnaum, numquid usque in coelum exaltaberis? usque in infernum descendes, quia si in Sodomis factae fuissent virtutes quae factae sunt in te, forte mansissent usque in hanc diem. 24. Verumtamen dico vobis, quia terrae Sodomorum remissius erit in die iudicii quam tibi.

11,16. Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶν παιδίοις καθημένοις ἐν ταῖς ἀγοραῖς, ἃ προσφωνοῦντα τοῖς ἑτέροις 17. λέγουσιν· ηὐλήσαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν καὶ οὐκ ἐκόψασθε· 18. ἦλθεν γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων μήτε πίνων καὶ λέγουσιν· δαιμόνιον ἔχει· 19. ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων καὶ λέγουσιν· ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν ἔργων (τέκνων) αὐτῆς.

20. Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν. 21. οὐαί σοι Χοραζείν, οὐαί σοι Βηθσαϊδάν, ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν. 22. πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν. 23. καὶ σὺ Καφαρναούμ, μὴ ἕως οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ᾅδου καταβήσῃ, ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγενήθησαν αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμεινεν ἂν μέχρι τῆς σήμερον. 24. πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.

In v. 16 D εν τη αγορα, uti Euth Thph, *in foro* it vulg syr (cu, sch) arm aeth go; codd pler εν αγοραις vel εν ταις αγ ℵ B Z; codd pler τοις ετεροις; τοις εταιροις G S U V syr (cu, utr) arm aeth vulg; in vetere vers. lat : invicem, in invicem, ad invicem, aliis, ad alterutrum. In v. 17 codd pler etiam in altero membro add : lamentavimus υμιν; non add ℵ B D Z it cop go vulg; add *vobis* eg ept lich ken. In v. 18 L add προς υμας; rush : dicunt *ecce*. In v. 19 εργων ℵ B* 124 cop syr (sch, p) et Hier dicit in quibusdam evangeliis legi *ab operibus*, et ita Ti; sed τεκνων B² et codd unc fere omnes, it pler, vulg syr (cu, p marg) go Or Chr Hil; aeth cod utrumque; arm codd prius habent, arm ed alterum. In v. 20 coepit *Iesus* C K L Π al et evangelistaria, syr (cu, utr) aeth h big hub. In v. 22 et cinere καθημενοι ℵ C U 33 al Or Gaud. In v. 23 η υψωθεισα K M X Δ go, η υψωθης E F G S U V Γ quae exaltata es f g¹ h q (Hier : in altero exemplari reperimus) syr (utr); k exaltata es; big add : et si exaltata fueris; καταβηση B D, item it vulg Ir aeth go; sed codd unc rel καταβιβασθηση et syr (cu, utr) cop arm. In v. 24 pro σοι legitur υμιν D M (marg), *quam vobis* a b c d ff¹ ff² g¹ h k q dub lich Ir.

Quantopere indigeant ea monitione v. 15, ostendit Christus ex contumacia eorum et pervicacia qua et Ioanni et sibi ipsi exstiterint adversarii et calumniatores. Illam itaque reprehensionem quam v. 7 seq. inceperat hoc loco etiam gravius prosequitur (v. 16-19) et in iustam eius perversitatis poenam iudicium quam maxime terribile indicit illis inter quos tot signa et miracula frustra patravit (v. 20-24).

Et primo quidem non sine admiratione de tanta obstinatione quaerit v. 16 *cui autem similem aestimabo generationem istam?* tanta scil. illis ostensa sunt; vario modo et Ioannes et ego conati sumus eorum vincere incredulitatem. At frustra. Unde quasi nescius qua ratione illorum mores perversi describantur et quaerens aliquem modum dicendi qui par sit eorum contumaciae designandae, exclamat interrogans : cui vero conferam eiusmodi homines? Sane magna vis inest huic interrogationi oratoriae. In sequenti comparatione depingi morositatem Iudaeorum qui pueris contumacibus comparantur (*Theoph. Calm.*) vel plebis insolentiam (*S. Hil.*), incorrigibilitatem (*Alb.*), omnes recte sentiunt idque facile patet; sed qua ratione ipsa comparatio sit explicanda, satis disputatur; *similis est pueris sedentibus in foro qui clamantes coaequalibus* (ex lectione ἑταίροις; communiter ἑτέροις aliis) *dicunt : cecinimus vobis* (graece : tibiis vobis cecinimus, uti Luc. 7,32) *et non saltastis; lamentavimus* (carmen lugubre vel funebre cantavimus) *et non planxistis* i. e. nulla luctus signa tunsione pectoris v. g. edidistis. In comparationem adhibentur lusus puerorum qui ea quae publice fiunt cum aliqua ostentatione facile inter se imitantur. Ita in foro, in loco publico ac spatioso, ubi pueri solent ludentes versari, ea imitantur quae in choreis vel quae in luctu fieri solebant. Tibiis enim canebatur in nuptiis et saltationibus; naeniae audiebantur in luctu. Sed dum una puerorum pars lusum institueret,

altera nolebat obsequi; et ut morosi illi ac contumaces pueri ad lusum invitarentur alii modo hunc modo alium incipiebant lusum; at frustra. Unde demum clamoribus, uti fieri solet, et altercationibus morosi illi increpantur.

Ioannes aspera sua vita quasi luctum et lamentum exhibuit, attamen ad poenitentiam agendam non sunt permoti; Iesus vita communi usus est nihil asperum prae se ferens, atque ne suavi quidem eius vita ad eum sequendum sunt inducti. Cum res ita se habeat, opinantur aliqui in pueris sedentibus et ad socios loquentibus designari Ioannem et Christum (*S. Chrys. Theoph. Hier. Pasch. Cai. Ians. Grimm* III p. 196); immo *S. Hil.* in pueris prophetas significari censet qui in medio synagogae tamquam in publico fori conventu populum coarguant, quod dictis suis non paruerint. At haec explicatio admitti nequit, cum dicatur *generatio haec similis est pueris;* proinde homines illi quos reprehendit conferuntur cum pueris, non autem Ioannes et Christus. Neque iuvat cum *Ians.* dicere, in hominibus generationis illius tale quid contigisse quale contingat cum pueri dicant sodalibus suis : cantavimus etc.; nam postquam dictum est : *cui* comparabo, pergitur : similis est haec generatio pueris; quare fieri nequit, ut Christus Ioannem et se etiam illa generatione significet. Alii pueros dici Iudaeos rite intelligentes in coaequalibus designari existimant Ioannem et Christum (*Euth. Arn. Bisp. Fil. Mansel, Bleek, Keim*), velle scil. pharisaeos, ut Christus suos mores (ad speciem adeo austeros) imitetur; sadducaeos autem aspera Ioannis vita offendi; vel utrosque pro suo lubitu velle, ut aliter atque aliter agant, et irasci Ioanni et Christo quia neuter eorum arbitrio obsecutus esset[1]. At haec quoque explicatio relinquenda est. Nam ipsa comparatio debet reprehensionem continere Iudaeorum. Si autem Christus et Ioannes sodalibus conferuntur, ubi est illa reprehensio? eo quod pueri dicunt : cecinimus, lamentavimus i. e. alio et alio modo vos invitavimus, ut nobiscum lusuum essetis participes, nihil in eos vituperii exprimitur: e contra pueri qui sodales morosos vario conatu student demulcere et eorum obstinationem frangere, potius laude digni sunt.

Modus quo scribitur apud Matthaeum : similis est pueris qui dicunt aliis, est utique obscurior; nam vi verborum generatio comparari videtur solum pueris illis qui alios alloquuntur ac reprehendunt. At

1. *Ed.* I p. 670 ita : exspectavimus magnam gloriam messianam nostraeque gentis imperium, at vos nihil tale moliti estis (cecinimus et non saltastis); liberationem speravimus ab oppressione et iugo alienigenarum, et vos non opem tulistis (lamentavimus et non planxistis). At non cernitur quomodo in ipsa comparatione reprehensio quae exprimi debet vere contineatur.

aliud nobis innuitur textu S. Lucae : ὅμοιοί εἰσιν παιδίοις... προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις : pueris loquentibus *ad invicem* (Luc. 7,32); uti in lect. var. adnotavi, in vetere versione latina etiam in textu Matthaei saepius legitur : invicem, ad invicem, ad alterutrum. Atque eo modo explicari debet τοῖς ἑτέροις. Unde comparatio instituitur cum toto coetu puerorum inter se obloquentium et ea tota scena pueri describuntur morosi et contumaces quorum alii nunquam facere volunt quod aliis placet. Recte itaque monet *Mald.* Hugonem cardinalem propius sensum attigisse monentem totum negotium toti comparari negotio; proinde non esse quaerendum qui sint pueri, qui sint alii sodales, sed totum sententiae corpus intuendum esse et integrum ex integra parabola trahendum; et similiter *Lap.* : « videre est in hac generatione simile quidpiam illi quod in parabola puerorum contingit ». Dividuntur ergo pueri in duas partes; quo magis morositas et contumacia depingatur animorum, qua accidit ut quidquid tandem tentaveris, morosi illi semper habeant quod obloquantur et reprehendant et in malam partem accipiant (similiter *Schegg, Schanz, Weiss, Keil*).

Atque profecto more puerorum pervicacium et morosorum sese habebant. Vitae genus diversum Ioannis et Christi calumniis et dicacitate proscindebant v. 18 *venit enim Ioannes neque manducans neque bibens* i. e. neque manducans panem neque bibens vinum, ut Luc. 7,33 habetur; cf. Matth. 3,4 et Luc. 1,15; vitam igitur agebat non communi hominum more, sed insignem dura abstinentia et ieiuniis; *et dicunt : daemonium habet;* hoc obiectum esse Ioanni ex hoc solo loco discimus. Quibus itaque exemplum poenitentiae molestum erat et qui severas Ioannis in vitia animadversiones exosas habebant, ab omni obsequendi officio se aliosque liberabant eius vitae rationem ad daemonem auctorem referentes. Neque iidem Christi communi modo hominum viventis monitis acquiescebant; v. 19 *venit Filius hominis* (cf. 9,6) *manducans et bibens,* sicut homines generatim solent, vitam igitur communem, ordinariam degens et etiam accumbens invitatus conviviis, *et dicunt : ecce homo vorax et potator vini, publicanorum et peccatorum amicus;* hisce doctrinam Christi et monita repudiabant : non est audiendus, nam est homo vorax etc., quid boni enim a tali venire posset? immo consortium quaerit peccatorum, amicus est eorum qui nos vectigalibus opprimunt (cf. 9,11). Itaque monita eius fastidiose spernebant eodem sophismate quo dicebant : non est hic homo a Deo qui sabbatum non custodit, nos scimus quia hic homo peccator est (Ioan. 9,16. 24).

Notat *S. Thom.* homines dupliciter attrahi ad bonam vitam; quos-

dam per speciem sanctitatis, quosdam per viam familiaritatis; Ioannem et Dominum has duas vias inter se divisisse, viam scil. austeritatis et viam lenitatis; Iudaeos autem neutro exemplo esse conversos. Potest quaeri, cur Ioannes hac via, alia Iesus usus fuerit. Respondet *S. Cyrillus* alex. : « decebat Ioannem tamquam servum per duram admodum rationem vitae affectiones carnis mortificare; et praedicans baptisma poenitentiae figuram se ipsum praebuit lugere debentibus; Dominus vero regnum coelorum praedicans, merito remissionem ac laetitiam in se exhibuit, per quam fidelibus futuram vitam ineffabilem descripsit » (*M.* 72,401). Alias rationes affert *S. Thom.;* Ioannes nulla faciebat miracula, ergo vitae austeritate commendare debebat suum testimonium, Christus autem actus suos confirmabat miraculis; Ioannes fuit finis veteris testamenti cui gravia imponebantur, Christus initium novae legis quae procedit per viam mansuetudinis. Apposite quoque monet *Ians.* homines generatim vitae austeritatem admirari solere; unde factum esse divina dispensatione, ut ea sanctitatis specie homines adducerentur ad credendum eius verbis; neque Ioannem ideo esse missum, ut vitae eius exemplum omnes imitarentur, sed ut testimonium perhiberet de lumine, ad quod illa austeritate auctoritatem sibi comparaverit. Aliter de Christo; eius vitae exemplum omnibus proponi ad exemplum; eius officium proprium fuisse omnes ad se trahere, quod efficacissime fieri potuerit attemperatione sui et condescensione cum omnibus.

Iudaei quidem maximam partem (generatio ista) utroque vitae genere offensi sunt sua ipsorum malitia ac pervicacia; at qui a Deo erant edocti, sapientissimum Dei consilium in utroque agnoverunt; *et iustificata est sapientia a filiis suis;* lectio ἀπὸ τῶν τέκνων uti numero testium longe maiore commendatur, ita pariter firmatur Luc. 7,35. Filii autem sapientiae noto hebraismo sunt sapientes, intelligentes; quibus sapientia sese communicavit eos quasi gignens et in se transformans (cf. *Euth. Thom. Ians. Lap. Lamy, Schegg, Fil.*); iis certe adnumerandi sunt apostoli (*S. Hier. Pasch. Br. Dion.*) et generatim qui Christo crediderunt (*S. Hil.*). Dicitur autem *sapientia* sapiens Dei consilium, sapiens divinae providentiae dispositio qua regnum messianum a Ioanne eo vitae genere annuntiari, a Christo alio vitae genere induci voluit (cf. *Mald. Bar. Lap. Lamy, Fil.*). Haec sapientia *iustificata est* i. e. tamquam vera sapientia agnita, declarata est, a calumniis et malitia perversorum vindicata est, « vel admirationi habita est, quae disposuit ut Christus et Ioannes oppositis viis incederent propter ipsam hominum utilitatem » (*Euth.*). Haec igitur agnitio, approbatio, laus contigit sapientiae a parte (ἀπὸ) filiorum

eius, a parte eorum qui Dei consilia intelligentes sapientiam illam colunt ac venerantur. Si lectionem ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῆς elegeris, sensus est ipsis illis operibus quae in Ioanne et Christo appareant tamquam opera et effectus sapientiae contineri et exhiberi commendationem et laudem sapientissimi Dei consilii. Quae sapientia cum in Christo maxime cernatur qui est ipsa Dei sapientia, aliqui hoc loco sapientiam ipsum Christum dici existimant (*S. Hil. Hier. Pasch. Br. Thom. Lamy*); at ut alia omittam, cum de se et Ioanne locutus sit, id quod calumniis malevolorum opponit, debet etiam ad utrumque extendi; ergo non se sapientiam vocare censendus est; vel si cum *Calm.* dicere malueris : mea et Ioannis sapientia a sapientibus probata est, debebis tamen intelligere eam sapientiam quae Deo disponente in utroque manifestata sit. Hanc autem sententiam sententiis malevolorum *opponi* tamquam sententiam Christi, re ipsa et argumento satis proditur; neque obstat quod sola particula καί inducitur; nam καί « cum vi pronuntiandum est, uti saepe in sententiis oppositionem continentibus, ubi frustra fuere qui καίτοι requirerent » (*Stallbaum* ad Plat. apol. p. 29; *Hartung*, Partikellehre I p. 147; *Weiss*), qua potestate καί saepe apud Ioannem legitur.

Sunt qui Iudaeos omnes et qui credunt et qui non credunt filios vocari sapientiae putent (*Theoph. Mald. Bar.*), cum omnes sint sub disciplina et institutione sapientiae. Quomodo autem a malis quoque sapientia iustificetur, declarat *Theoph.* : « quandoquidem neque Ioannis vita neque mea vobis placet, iustus apparebo ego qui sapientia sum; nulla enim posthac vobis excusatio erit, sed omnino condemnabimini. Etenim ego quidem implevi omnia, vos autem increduli facti iustum me utpote qui nihil praetermiserim comprobabitis ». Similiter *Mald.* : « dum nec Christi cantu nec Ioannis lamentationibus credere voluerunt, satis ostenderunt se nullo modo velle credere et per se, non per divinam stare sapientiam quominus converterentur. Ut ita exponam movet me primum sententia, quae hoc modo plenior, grandior et Christi maiestate dignior est, ut ipsimet filii sapientiae eam iustificarent, sive recipiant, sive non. Deinde coniunctio καί quae hanc videtur habere vim, ut significet ipsosmet filios sapientiae, id est discipulos magistram alios discendo alios non discendo iustificasse ». Sed durum videtur etiam insipientes et contumaces dici filios sapientiae, a cuius disciplina longissime absunt. Quinam sint filii sapientiae, Iesus ipse postea declarat v. 25-27. Si revera de Iudaeis contumacibus esset cogitandum, potius explicandum esset hac sua contumacia impleta esse oracula prophetarum (Is. 50,1; 56,10; 65,2; cf. Matth. 23,34-38. Luc. 11,49 : propterea et sapientia Dei dixit : mittam ad illos prophetas et apostolos et ex illis occident et persequentur, et Prov. 1,24); sicut scil. patres eorum fere continuo resistebant vocibus prophetarum, ita et filii (Act. 7,51;

28,25). Per filios sapientiae *Ians.* intelligit Ioannem, Christum, reliquos prophetas et doctores, a quibus Dei sapientia iustificata est i. e. absoluta ab impiorum condemnatione et reprehensione, dum nihil praetermiserint quod utile esset saluti hominum : quid ultra debui facere vineae meae et non feci? At Christum dici filium sapientiae et eo quidem modo ut nomen hoc ei sit cum multis commune, nemo facile sibi persuadebit.

Quo magis plebis contumacia fiat manifesta, adiungitur exprobratio Christi qua urbibus illis, in quibus diutius conversatus plurima patraverat miracula, incredulitatem ac perversitatem crimini dat. Legitur Luc. 10,13-15, cum Christus expleto tempore praedicationis in Galilaea (9,51) mitteret discipulos septuaginta duos ad praedicandum. Eo autem tempore verba haec esse prolata, et ipsa occasionis opportunitate suadetur et modo Lucae scribendi καθεξῆς ex ordine et serie rerum commendatur. Igitur quaeri potest, utrum Matthaeus verba haec alio tempore prolata hic inseruerit, ut ea quae Christus de populi morositate et negligentia dixerat magis illustrarentur, an Christus revera bis similem exprobrationem in urbes protulerit. Priori sententiae subscribunt *Mald. Lap. Calm.;* ea melius et aptius in loco Matthaei dici quam apud Lucam censet *Schanz.* At nonne potius dici possit eo tempore, quo Christus Galilaeam relinquebat praedicatione in Galilaea ad finem perducta, quasi necessitate quadam debere collocari quibus testetur se frustra pro illis urbibus laborasse? Quod utut verum est, tamen concedi debet verba haec etiam in seriem rerum hanc accommodari. Insuper eo quoque tempore quo Ioannes misit legationem Iesus iam satis diu in Galilaea versatus est (cf. Luc. 4,14-7,19), ita ut sane deesse non potuerit cur urbibus illis incredulitatem exprobraret. Quare satis difficile est statuere utrum melius dicatur. Fieri profecto potest, ut haec bis a Christo dicta sint; iam *S. Augustinus* notat : « cum enim et apud unum evangelistam inveniantur quaedam quae bis dixerit Dominus, sicut apud eundem Lucam de non tollenda pera in via et similiter ceteris duobus locis dictum a Domino invenitur (Luc. 9,3 et 10,4), quid mirum si et aliquid aliud bis dictum singillatim a singulis dicitur eodem ordine quo dictum est, et ideo diversus ordo apparet in singulis, quia et tunc quando et ille, et tunc quando iste commemorat, dictum est »? Ita ille in hunc nostrum locum (de cons. evang. 2,32 n. 79; *M.* 34,1116), eique *Ians. Fil.* assentiuntur. Ex altera parte etiam verum est nostrum evangelistam ex dictis et factis Domini ea seligere et inter se consequenter ordinare quae ad id quod intendit illustrandum ac comprobandum maxime apta sunt. Unde nihil certi statui potest.

Uti iam ad v. 18 vidimus, ita hoc loco iterum discimus multa ab evangelistis silentio esse praetermissa. Nam ubi mentio fit plurimarum virtutum quas Christus in Corozain et Bethsaida operatus est? Matthaeus qui scribit pro aequalibus merito supponere potuit haec plerisque esse nota; scriptori vero iuniori ne in mentem quidem venire potuit talem Christi sermonem inducere. Annectit evangelista haec superioribus particula τότε, *tunc* quae frequentissime apud eum legitur (fere nonagies). Ea autem non necessario seriem temporis designari, iam *S. Augustinus* monet (de cons. evang. 2, 32); etiam apud scriptores profanos adhibetur saepius notione valde generali ac indeterminata. Quare ex ea non licet arguere *certo* exprobrationem statim post antecedentia esse factam. Cum dicatur *tunc coepit exprobrare,* indicatur Christum saepius et pluribus eas civitates reprehendisse et evangelistam id peculiari pondere velle efferre; nam ipsa locutio habet aliquid grave ac sollemne (*Schegg*). Exprobrat autem *civitatibus in quibus factae sunt plurimae virtutes eius;* etiam magis nervose ac determinate in graeco, cum ponatur articulus αἱ πλεῖσται δυνάμεις i. e. miracula et signa quae revera sint documenta potentiae divinae insignia, *quia non egissent poenitentiam* (cf. 4,17). Doctrinam suam et exhortationem vere a Deo proficisci et nomine et auctoritate Dei a se praecipi poenitentiam plurimis probabat miraculis; eo igitur probationis genere quo quivis homo dummodo velit facillime convincitur rem a Deo disponi. At omnia pro iis frustra erant. Unde oratione concitata ipsas alloquitur urbes; ad res autem inanimatas sermonem convertere animi est affectibus vehementer agitati; v. 21 *vae tibi Corozain, vae tibi Bethsaida,* duo sunt oppida ad lacum Gennesareth haud longe a Capharnaum. Praeter Χοραζείν, uti plerique codices habent, etiam Χοραζίν et Χοραζαΐν reperitur. Forte nomen servatum est in ruinis Kerâze (cf. *Socin*, Palaestina und Syrien p. 390); Bethsaida erat patria Petri, Andreae, Philippi (Ioan. 1,44). Opinantur oppidum, cuius nomen significat domum piscationis, ibi situm fuisse, ubi hodie Chan Minye est (*Socin.* l. c. p. 388).

Illud *vae* in ore Iesu qui venerat ut quaereret et salvum faceret quod perierat, est gravissimum et terrore plenum. Sed merito illud in homines illos proferri ostendit comparatione instituta cum Phoenicibus quorum mores corruptissimos fuisse nemo ignorat: *quia si in Tyro et Sidone,* in urbibus praecipuis, in quibus divitiae et luxuries maxime abundabant, *factae essent virtutes quae factae sunt in vobis, olim,* πάλαι i. e. iam dudum vel iam pridem, *in cilicio et cinere egissent poenitentiam!* Quanta pro populo electo ignominia!

illi non diu tardassent, sed visis miraculis statim mentem a malis concupiscentiis abstraxissent et dolorem ac detestationem peccatorum, veram igitur poenitentiam, ostendissent *in cilicio*, habitu aspero et lugubri, et *in cinere*, humi sedentes et caput cinere conspergentes (cf. Ier. 6,26. Ion. 3,6). Talem poenitentiam ullam Iudaeorum urbem ad Christi praedicationem et miracula subiisse unquam non legimus. Quare hoc Christi effatum quam maxime valet ad confusionem Iudaeorum, qui reliquos populos tamquam peccatores, caecos, insipientes traducere, se ut duces et eruditores et a Deo electos iactare solebant (Rom. 2,18 seq.). Bene notat *Bellarminus* (de poenitentia lib. 1 cap. 7) contra eos qui μετανοεῖν in sola resipiscentia constitui volunt, quid vere sit usu Scripturae μετανοεῖν nos hoc quoque loco aperte doceri : « quid enim est in cilicio et cinere sedendo resipiscere? certe resipiscentia si proprie accipiatur saccum et cinerem praecedit; nemo enim saccum induit et in cinere sedet, nisi antea resipuerit. Dominus autem actionem poenalem significat quae tum assumitur et exercetur, dum quis moestus et dolens in sacco et cinere sedet. Itaque μετενόησαν eo loco nihil aliud significare potest, nisi corde simul et corpore aversari peccata praeterita et vindictam de illis a semet repetere ». Idemque *Ians.* monet vocem non dicere nudam resipiscentiam, sed etiam sui ipsius afflictionem et castigationem carnis. Ut autem sententia hac de Tyriorum poenitentia Iudaei vere perstringerentur necesse erat ut Christus loqueretur certa scientia de re quae futura fuisset illa posita conditione. Nam si Christus solum ex coniectura vel opinione probabili loqueretur, inefficax esset reprehensio eorum. Mitto talem loquendi modum ne decere quidem Christum; nam quae scimus loquimur (Ioan. 3,11). Ostendit itaque se scire quid futurum fuisset si conditio esset impleta. Talem autem scientiam theologi appellant scientiam mediam. Neque valet quod *Schanz* obiicit ex animorum dispositione illorum exstitisse aliquam rationem cur Christus concluderet quid futurum esset et proinde totum explicari sine scientia media. Nam talis conclusio non est omnino certa, non est infallibilis, quia liberum hominis arbitrium intercedit quo persaepe fit ut homo non id eligat et faciat quod ex animi eius habitu perspecto exspectaveras. Scientia autem quae non sit nisi coniectura valde probabilis Filio Dei est indigna.

Solet hoc loco saepe quaeri, cur Christus si poenitentiam et salutem Tyriorum praescivit non ibi praedicaverit et miracula ediderit. Respondet *S. Hier.* : « ad quod facilis et aperta responsio est ignorare nos iudicia Dei et singularum dispensationum eius sacramenta nescire; propositum fuerat

Domino Iudaeae fines non excedere, ne iustam pharisaeis et sacerdotibus occasionem persecutionis daret; unde et apostolis ante passionem praecepit: in viam gentium ne abieritis ». Sed bene contra hoc alterum reponit *Ians.*: « rursum quaeretur, quare sic Deus ordinaverit, cum praesciret Tyrios credituros, si facta eis fuissent huiusmodi miracula ». Aliqui ad praedestinationem Dei et inscrutabilia eius iudicia recurrunt (cf. *S. Augustinus,* de dono persev. cap. 10. 14; enchirid. n. 95); sed melius alii animadvertunt agi hic de gratiis omnino extraordinariis, de miraculis; Deum non denegasse Tyriis auxilia necessaria et sufficientia, quibus si voluissent cooperari se potuissent ab interitu eripere. Illa autem maxima et stupenda beneficia Deum nullo pacto teneri hominibus dare; quae si aliquibus dat, ad insignem eius liberalitatem referenda sunt; si non dat, nemini iniuriam infert (cf. *Mald. Ians. Sylv.*). De qua re scribit *Tostatus* qu. 53 in cap. 11 Matth.: « quae sunt simpliciter ex necessitate salutis nostrae habent causam manifestam quare fiant, quia si Deus nobis illa subtraheret vel non concederet iniuste nos condemnaret; quae autem sunt supererogationis sine quibus salus esse potest ex sola Dei liberalitate conceduntur ». Sicut autem homini integrum est beneficia plura et maiora dare quibus vult, ita Deus profecto liberrimus est in abundantia gratiarum distribuenda; « tolle quod tuum est et vade; an oculus tuus nequam est quia ego bonus sum » (Matth. 20,14. 15)? — Vario modo respondetur apud *S. Thom.* in comment. et in catena aurea. Perperam autem scribit *Ians.*: « dici etiam potest Dominum haec de poenitentia et conversione Tyriorum non dicere tamquam praescium eorum quae futura essent si illis praedicatum fuisset, sed tantum vulgariter haec vulgo locutum, quomodo frequenter solet, ut huiusmodi comparatione insignem obstinationem animi civitatum quibus praedicaverat significaret, quomodo dicere solemus : si tantum beneficium alteri exhibuissem, gratiorem procul dubio expertus fuissem ». Num igitur tota reprehensio ad figuram oratoriam redigenda erit satis effectu dubiam, ut non dicam inanem? Vide quae supra dixi.

Merito cum iis qui beneficia adeo insignia spreverunt durius agetur in iudicio v. 22 *verumtamen,* πλὴν, ceterum, *Euth.* vult πλὴν poni pro διὰ τοῦτο, *dico vobis : Tyro et Sidoni remissius erit in die iudicii quam vobis;* tolerabilior erit eorum conditio. Nam ubi maior est cognitio, durior contumacia, gravior contemptus Dei, iure etiam durius ac severius incurritur iudicium. Similiter dicitur Israel minus peccasse quam Iuda (Ier. 3,11) vel Samaria non peccasse dimidium peccatorum Iudae, non fecisse Sodoma sicut Iuda (Ez. 16,48. 51), quia in Iuda maiora aderant remedia et incitamenta ad resipiscentiam. Eodem modo gentes peccabant contra legem cordibus inscriptam; at Iudaei insuper legem scriptam habebant magistram, habebant monitores et doctores, audiebant Iesum, videbant eius miracula. Maior quoque reprehensio fit in Capharnaum, quia iisdem in conditionibus ipsos Sodomitas,

maximos illos coram Deo peccatores quorum peccatorum clamor multiplicatus est (Gen. 13,13; 18,20. Ez. 16,49) poenitentiam acturos fuisse affirmatur; urbs itaque Capharnaum quemadmodum divitiis et magnitudine superavit alia duo oppida Corozain et Bethsaida, ita quoque perversitate morum; v. 23 *et tu Capharnaum, numquid usque in coelum exaltaberis?* μὴ... ὑψωθήσῃ; ita praebent meliores codices (ℵBD) et editiones Ti, W H; ita quoque versiones legunt. Sensus est omnino aptus; alloquitur enim superbos urbis divitis incolas : numquid putatis fore ut gloria et splendor urbis magis magisque crescat? vel ut sit interrogatio admirantis et superbiam illam negantis : tamen non usque in coelum exaltaberis? minime; cui vanae illorum gloriationi et spei statim opponitur : *usque in infernum descendes*, ex summa altitudine quam appetiit urbs deiicietur in infimam abyssum; non solum non acquiret gloriam maiorem, verum ignominia et oblivione sepelietur. Id quod urbi accidit, quia quo loco olim constiterit et ubi sint eius ruinae, non plane constat. Incolis autem in illo ad infernum descensu aliud poenae genus indicatur quod manet peccatores, qui quo magis se superbe et atrociter extulerint, eo maiore opprobrio ac durioribus poenis castigabuntur.

Quantam autem obstinationem ac malitiam Deo exhibuerint, demonstratur, *quia si in Sodomis factae fuissent virtutes quae factae sunt in te*, (*forte*) *mansissent usque in hanc diem;* illud *forte* omitte; ita quandoque vertit interpres ἄν; sed uti in v. 21 rite vertit : poenitentiam egissent, ita hic verti debuit *mansissent* scil. si illa conditio fuisset impleta; proin ex indole sermonis graeci illa permansio nullo modo in dubium vocatur dummodo conditio executioni esset mandata. Quare *Fab. Ians. Lap.* recte monent illud *forte* esse negligendum; alii ea vocula consultum esse volunt humanae libertati; *S. Br.* vult Christum humanis verbis ut verum hominem suum temperasse sermonem, ut scil. diceret quemadmodum homo loqueretur : forsitan sicut Ninivitae ad poenitentiam essent conversi. Advertit *S. Chrys.* apponi Sodoma ut augeatur accusatio; « magnum quippe nequitiae argumentum est, cum non solum praesentibus sed etiam iis qui olim fuerant sceleratis deteriores esse videntur; sic et alibi ipsos condemnat comparatione facta cum Ninivitis et regina austri » (Matth. 12,41. 42). Quare illi in die iudicii durius habebuntur quam peccatores illi sodomitici v. 24 *verumtamen* πλὴν, uti v. 22, *dico vobis quia terrae Sodomorum remissius erit in die iudicii quam tibi;* iudicium indicatur tale quo singula facinora cum omnibus suis adiunctis omnibus innotescent et Deo iudice omnibus coram omnibus ea attribuentur quae ius divinum constituit.

Lectionem in v. 23 μὴ... ὑψωθήσῃ aliqui ut ineptam traducunt (*Keil*, *Weiss*); volunt illam errore ortam esse; μη scil. exstitisse pro η ex ultima littera μ in voce Καφαρναούμ bis scripta; quare lectio genuina η υψωθης mutatam esse in illam. Lectio textus recepti qui dicitur est ἡ ὑψωθεῖσα, quae ex priore facile explicatur quam primum η non ut pronomen relativum sed ut articulus accipiebatur. Sed cum iidem testes etiam Luc. 10,15 praebeant μὴ... ὑψωθήσῃ, audacius est mendum statuere quod eodem modo et tamen fortuito in duobus locis exortum sit. Lectionem autem eam ineptam esse, falso asseritur; exclamatio illa admirantis et indignantis: tu tamen non, uti iactas, in coelum exaltaberis, valde est oratoria et ob oppositionem efficax.

Quo sensu Capharnaum illam exaltationem sibi adscripserit vel speraverit, varie concipiunt. *Theoph. Euth.* qui legunt ἡ ὑψωθεῖσα explicant eo quod sit civitas Iesu et tot miraculis Christi glorificata; eodem modo *S. Thom. Ians. Lap. Calm. Arn. Schanz, Fil.*; at eam explicationem puto satis difficile posse convenire ad interrogationem illam. Praeterea gloriam illam incolae urbis non agnoverunt; quomodo ergo ex commoratione Christi sperabant maiorem urbi celebritatem fore? Si autem agitur de celebritate et gloria quae ex Christi habitatione loco illi accrevit revera, ita ut hodie nomen illud quam maxime notum sit in orbe christiano, haec gloria permanet; hoc sensu non descendit in infernum. Melius vidit *Schegg*: num putas te fore participem gloriae messianae? Alii de opum et commercii augmento, quo urbis celebritas crescat, interpretantur.

Adnotat *Lap.* ad illud *forte*, versum esse ἄν eo modo solum quater; scil. hoc loco et Ioan. 5,46: si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan et mihi, 1 Cor. 7,5: nisi forte ex consensu ad tempus et Ps. 80,15: pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem. Sed praeterea alias quoque legimus in *vulg.* forte insertum, ubi neque in textu hebraeo neque in versione graeca ullum eius vocis vestigium deprehenditur; v. g. Gen. 3,3: ne forte moriamur; 3,22: ne forte mittat manum, Ex. 33,3 ne forte disperdam te in via etc.; generatim *ne forte* saepe legitur in *vulg.*, ubi solum *ne* plane sufficit. Quare non est argutandum cum aliquibus, cur Deus quoque loquatur modo dubio et ancipiti: ne forte veniam et percutiam terram (Mal. 4,6).

d) Qui sint regni messiani cives 11,25-30.

11,25. In illo tempore respondens Iesus dixit: confiteor tibi, Pater, Domine coeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis; 26. ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te. 27. Omnia mihi tradita sunt a Patre meo et nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius et cui voluerit Filius revelare.

28. Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis et ego reficiam vos. 29. Tollite iugum meum super vos et discite a me, quia mitis sum et humilis corde et invenietis requiem animabus vestris; 30. iugum enim meum suave est et onus meum leve.

11,25. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ; κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἔκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. 26. ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως εὐδοκία ἐγένετο ἔμπροσθέν σου. 27. πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

28. Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. 29. ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραΰς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. 30. ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

In v. 25 εκρυψας ℵ B D Ti W H; rel codd omn fere απεκρ. Ad v. 27 scribit Ir : nemo cognoscit Filium nisi Pater neque Patrem quis cognoscit etc... hi autem qui peritiores apostolis volunt esse sic describunt : nemo cognovit Patrem nisi Filius nec Filium nisi Pater et cui vol. F. rev.; apud Graecos textus saepe affertur cum εγνω. In v. 28 mire scribunt dub lich ken rush *honorati*.

Iesus regnum suum fundaturus tamquam eius regni principes constituit (cf. Ps. 44,17) et edocuit apostolos (10,1 seq.); sed ubi sunt eius regni subditi? Maior populi pars renuit neque per praecursorem neque per Iesum adduci se sinit ad poenitentiam et fidem, quae duo necessaria sunt ut quis bonorum regni messiani particeps fiat (cap. 11,1-24). Nunc autem Christus ipse declarat qui tandem sint regni sui cives (11,25); iis notam facit suam potentiam et sapientiam (11,27) et cum ipse talis sit a quo solo omnis salus et beatitas exspectanda est, omnes qui eam desiderant oppressi miseriis ad se invitat benignissimum magistrum, ut suam doctrinam et suum regimen, fontem omnium bonorum, suscipiant (11,28-30).

Sollemnis quae sequitur Christi ad Patrem actio gratiarum et laus legitur Luc. 10,21 post reditum discipulorum quos miserat ad praedicandum. Ea occasione a Christo esse dictam narratione Lucae certum est; pariter certum est ei occasioni perbene congruere. Sed etiam Matthaeus valde ad rem accommodate iis verbis utitur. Cum antea de missione apostolorum scripserit, tempus et occasio habet aliquam cum Lucae narratione similitudinem; insuper postquam docuit qui essent inepti ad regnum messianum, superest ut doceat quibusnam huius regni mysteria et bona sint tandem obventura. Id autem meliore modo nequit docere quam ipsis Christi verbis. Si proinde Christus qui sui essent futuri aliquando significavit, quid aptius facere potest evangelista quam ut ea verba in hunc locum transferat? Semper quippe et ubique talia Christi verba suam habent ac retinent veritatem, cum illam non ab occasione temporis nanciscantur, sed in se ipsis habeant. Quare evangelistae liberum esse debet ex thesauro documentorum Christi ea seligere et disponere quibus id ad quod eius tendit oratio doceatur et illustretur.

Ipsa temporis designatio v. 25 *in illo tempore* fit modo valde generali neque aliud dicit nisi eo tempore quo Christus per se et apostolos (cf. 11,1) praedicabat et regni messiani initia ponebat etiam haec ab eo esse enuntiata; cur autem dicatur *respondens Iesus dixit*, iam veteres quaerunt et varie respondent : omnem eius locutionem esse responsionem et solutionem quaestionum; responderi quaerentibus, quare Dominus alios elegerit, alios vero non, vel num omnes sint gratiam reiecturi? facile enim ex antecedentibus eam exoriri quae-

stionem vel obiectionem (*S. Br. Alb. Thom.*); subtilius *Pasch.* : « respondebat exterius quae intus contuebatur ». Melius alii notant *respondere* tunc quoque ex usu biblico dici quando occasione aliquorum dictorum vel factorum quidquam adiungitur, quod illis congruat vel iis quasi ortum debeat et originem (*Ians. Lamy, Schanz*) id quod auctor *op. imp.* iam indicat, cum dicat Christum respondere occasionem accipientem ab incredulitate et iustam Dei dispositionem inducentem ; *Cai.* autem sensum esse vult responderi discipulis a praedicatione reversis.

Sollemni allocutione ad Patrem Christus dicit : *confiteor tibi, Pater, Domine coeli et terrae; confiteor* i. e. gratias ago (*Chrys. Theoph. Euth. Hier. Bed. Pasch. Alb. Thom. Fab. Dion.*); vox ἐξομολογεῖσθαι ponitur pro hebr. הוֹדָה, etiam pro הִלֵּל; proinde laudo, celebro, glorifico, ut *confiteri* explicat *S. Augustinus* (serm. 67; *M.* 38,433)[1] et *Sylv. Arn. Schegg, Schanz, Fil.* etc.; alii utrumque iungunt : gratias ago et laudo (*Tol. Ians. Lap.*). Si quem laudibus extollimus aut ei gratum animum significamus, eum eximiis titulis appellamus quibus animi sensus et affectus pandamus; ita Christus quoque ad nostram institutionem Deum compellat intimo amoris et reverentiae affectu cum laudatione immensae eius maiestatis : *confiteor tibi, Pater, Domine coeli et terrae;* nomine coeli et terrae universitas creaturarum designatur; « sunt autem illa *Domine*... et repetita vox Patris (v. 26) indicia animi sancta voluptate perfusi divinaque quadam laetitia gestientis » (*Ians.*). Addunt aliqui efferri potentiam Dei ne quis impotentiae vel infirmitati Christi tribuat quod non potuerit sibi subiicere superbos Capharnaitas et pharisaeos (*Lap. Sylv.*) vel efferri supremum dominium Dei, ut pateat nihil iniustum esse posse quod de suis statuerit creaturis (*Tol. Ians.*). Sed cum Deus non aliquo decreto statuerit aliquos excludere a fide, verum incredulitas Iudaeorum aperte hoc loco attribuatur eorum superbiae et malitiae, cum nullatenus deessent ipsis auxilia gratiae, minime opus est ad supremum Dei in omnes creaturas dominium recurrere.

Patrem laudibus et gratiarum actione celebrat *quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis;* sapientes et pru-

1. Admonet s. doctor auditores suos : « invenimus non semper cum in Scripturis legimus confessionem, debere nos intelligere vocem peccatoris. Maxime autem hoc dicendum fuit et hinc admonenda caritas vestra, quia mox ut hoc verbum sonuit in ore lectoris, secutus est etiam sonus tunsionis pectoris vestri, audito scil. quod Dominus ait : confiteor tibi Pater. In hoc ipso quod sonuit *confiteor* pectora tutudistis. Tundere autem pectus quid est nisi arguere quod latet in pectore et evidenti pulsu occultum castigare peccatum? Quare hoc fecistis, nisi quia audistis *confiteor tibi Pater? confiteor* audistis, qui confitetur, non attendistis. Nunc ergo advertite »!

dentes plerique intelligunt pharisaeos et scribas (*S. Chrys. Euth. Hier. op. imp. Bed. Dion. Ians. Mald. Lap.*) vel generatim Iudaeos (*Theod. heracl.* cat. Cr.), qui scil. sibi sapientes videbantur, qui sapientia sua superba et carnali regnum messianum exspectabant pompa et fastu insigne, ideoque praedicationem poenitentiae et humilem Christi habitum aspernabantur. Sapientia igitur intelligitur illa quae est stultitia apud Deum (1 Cor. 3,19), quae est secundum carnem (*S. Chrys.*) quam oportet abiicere, ut accipi possit gratia fidei, ut apostolus dicit : si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat ut sit sapiens (1 Cor. 3,18). Qualis fuerit illa sapientia, optime nobis describit apostolus Rom. 2,17 seq.; hac quoque effectum est, ut ignorantes iustitiam Dei et suam quaerentes statuere, iustitiae Dei non essent subiecti (Rom. 10,3). Ea opinione sapientiae evadebant gloriae appetentes, quare Christus iis dicit : quomodo vos potestis credere qui gloriam ab invicem accipitis et gloriam quae a solo Deo est non quaeritis (Ioan. 5,44). Eodem modo explica συνετούς *intelligentes*, qui sibi tales videntur et proinde institutionem a praecursore et Christo traditam fastidiunt, uti olim fastidiosi eiusmodi *intelligentes* monita prophetarum irrisione repudiabant (cf. Is. 5,21; 28,9); *prudentes* alii quandoque interpretantur vafros, astutos, negotiis humanis et commerciis immersos easque res callide tractantes, ita ut altera hac voce potissimum mercatores et incolae Capharnaum, Bethsaida etc. intelligantur.

Iis vero opponuntur *parvuli*, quos apostolos et discipulos Christi intelligunt eosque qui per eos crediderint, qui dicuntur *parvuli*, utpote sinceri, simplices (*S. Chrys. Euth.*), alieni ab omni malitia (*S. Hil.*), humiles (*S. Ambr. Aug. Rab. Alb. Dion. Ians.*), qui itaque sicuti νήπιοι pueruli facile se doceri et duci sinunt, neque quidquam de se praesumunt. Hi apti sunt quibus se sapientia divina communicet, uti iam Ps. 18,9 lex Domini dicitur sapientiam praestans parvulis hosque sapientia ad se invitat (Prov. 8,5; 9,4). Illi quoque intime sentiunt se ipsos sibi non posse sufficere; unde opem Dei et auxilium appetunt et desiderant; quare in illis impletur : esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes; unde tales a Deo invitantur : venite sitientes ad aquas (Is. 55,1), Deus enim superbis resistit, humilibus dat gratiam, unde Christus : nisi efficiamini sicuti parvuli (παιδία) non intrabitis in regnum coelorum (Matth. 18,3). Quae autem illis a Patre revelata sint, ex rerum serie in hoc capite tractata facile eruitur; est ipsius Iesu tamquam Messiae cognitio, est fides in eum tamquam Dei Filium (cf. v. 27; Matth. 16,17. Ioan. 1,49; 11,27), in quo et per quem omnia complenda sint quae prophetae de novo rerum ordine, de regno Dei

vaticinati sint (11,13), cuius autem habitus humilis minime debet esse offensioni (11,6). Ad qualem cognitionem isti parvuli vel iam pervenerint vel adducendi sint, in sequentibus v. 27-30 Christus pluribus explicat. Quamvis Christus proxime de Iudaeis incredulis et de suis discipulis loquatur, tamen iis utitur expressionibus, quibus quae semper et in universum vera sunt significantur. Sapientia Dei et mysteria regni Dei eiusque bona absconduntur a sapientibus illis de quibus iam Isaias : vae qui sapientes estis in oculis vestris et coram vobismetipsis prudentes (Is. 5,21; cf. Prov. 3,7. Rom. 12,16), revelantur autem parvulis, qui se illis indigere sentiunt, qui simplices et humiles se in divinam tradunt disciplinam; nam ut ait apostolus : quae stulta sunt mundi elegit Deus et infirma mundi et ignobilia mundi et ea quae non sunt, ut scil. nemo in se glorietur, sed tota gloria redundet in Deum (1 Cor. 1,27-31).

Quo sensu autem Deus dicatur abscondisse, dubium esse nequit. Nam eum non proprie abscondisse, iam ex eo clarius luce est quia misit Filium qui eis praedicaret et qui insignibus miraculis qualia nemo hominum unquam fecit suam legationem et doctrinam luculentissime probavit, cui igitur Pater praeclarissimum maximeque efficax testimonium perhibuit (Ioan. 5,36 seq.). Venit itaque lux in mundum ; at dilexerunt homines magis tenebras quam lucem; erant enim eorum mala opera (Ioan. 3,19). Abscondit autem eo modo quia cum gratiis oblatis resisterent, non iis apposuit alias multo potentiores quibus eorum malitiam vincere potuisset, sed reliquit eos in illa obcaecatione in quam ipsi sese veritati obnitentes immerserant. Noluit quasi invitis lucem suam et gratiam obtrudere, sed tradidit eos qui se ipsos malitiae mancipaverant in reprobum sensum (Rom. 1,28). Bene monet *S. Chrys.* id quod legimus Rom. 10,3 et *Theoph.* hanc affert obcaecationis causam : « qui videtur sibi sapiens et confidit in sapientia sua, Deum non invocat »; omne autem bonum descendit a Patre luminum; qui Deum non orat, sibi adscribere debet si relinquatur in tenebris.

Quod dicitur *quia abscondisti... et revelasti* dupliciter intelligi potest; uno modo, ut prius verbum *abscondisti* non ponatur paratactice, sed alteri subordinetur; ita *S. Chrys.* : « quid igitur, an de pernicie gaudet? Minime, sed gaudet ὅτι ἃ οἱ σοφοὶ οὐκ ἔγνωσαν ἔγνωσαν οὗτοι, ut cum dicit Paulus : gratias ago Deo quoniam fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde; non ergo Paulus propterea gaudet quod essent servi peccati, sed quod tales cum essent tot bona tandem sint consecuti »; similiter *Calm.* atque ita sane accipi debet Is. 12,1 : confitebor tibi Domine quoniam iratus es mihi, conversus est furor tuus et consolatus es me i. e. laudo te quia postquam mihi succensuisti iterum

me consolaris deposita ira et similiter Matth. 23,25 vae quia mundatis quod deforis est calicis, intus autem pleni estis rapina; neque enim vae dicitur eo quod calicem et paropsidem mundant, sed quod quamvis minima servent maiora negligunt. Proin illa explicatio admitti potest. At necessaria non est. Nam sicut parvuli divinitus edocentur ex Dei gratia et misericordia, ita superbi illi sapientes obcaecantur iusto Dei iudicio propter peccata et arbitrii liberi resistentiam qua lumen Dei excludunt ac repudiant. Unde Christus laudare potest et celebrare Dei misericordiam et iustitiam; utraque enim ostensa revera exsistit gloria Dei. Simili modo in psalmis quoque haud raro iusta Dei iudicia celebrantur quibus vindictam exercuit in peccatores. Quare merito dicit *Toletus* (in cap. 10. Luc. annot. 35) : « cum igitur in absconsione iustitia Dei, in revelatione misericordia splendeant, recte in utroque per se laudatur et commendatur Deus; nam laus est quaedam manifestatio virtutis. Non solum autem iustitia et misericordia in hac discretione elucent, sed etiam summa Dei sapientia in contemperanda iustitia et misericordia modis et viis investigabilibus » (cf. Rom. 11,33); atque ita laudem et gratiarum actionem ad utrumque *S. Thom. Fab. Dion. Ians. Sylv. Arn. Bisp. Schegg, Reischl, Fil.* referunt, quae explicatio praeferenda esse videtur.

Et quantopere animus Iesu laude Dei et gratiarum actione exsultet indicatur repetitione v. 26 *ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te;* ναί i. e. profecto, recte, καλῶς, ut *Origenes* (cat. Cr.) explicat; confirmat itaque quod dixerat; quare supplendum erit : tibi confiteor ὅτι οὕτως εὐδοκία ἐγένετο. Explica itaque ὅτι eodem modo quo in v. 25 : laudo, gratias ago quod ... i. e. etiam atque etiam tibi gratias ago quod..., uti iam bene monent *Mald. Toletus* et communiter recentiores; aliter *Euth.* διότι οὕτως. Dictionem εὐδοκία ἐγένετο ... explicat *S. Chrys.* σοὶ ἤρεσε, similiter *Euth.* ηὐδόκησας et *Theoph.* εὐδοκία γὰρ ἡ θέλησις καὶ ἡ ἀρέσκεια, οὕτως ἤρεσεν αὐτῷ, cui acceptioni etiam e recentioribus *Arn. Bisp. Fil.* accedunt. Alii autem monent esse accuratius vertendum : quod ita factum est id quod gratum est coram te; significare scil. εὐδοκία id quod Deo sit delectationi, talem statum vel talem conditionem qualem Deus exsistere vult (cf. *Schegg, Schanz, Keil*) vel qualis respondet divino beneplacito. Adhibetur εὐδοκία saepius pro hebraeo רָצוֹן quae vox significat favorem, benevolentiam, gratiam (cf. Ps. 5,13. Prov. 16,15; 19,12; sensu subiectivo) et etiam conditionem illam qua quis delectatur, quam approbat, quae ei grata et accepta est (sensu obiectivo; cf. Ps. 18,15; Is. 56,7 res grata; Ier. 6,20 et ita saepius in locis de sacrificiis etc. Ex. 28,38. Lev. 1,3; 22,20 etc.). Cum addatur ἔμπροσθέν σου haec ultima acceptio videtur

praeferenda esse : facta est res illa et conditio quae grata est *ante te*. Sed facile patet in hac explanatione includi priorem sicuti in effectu connotatur causa. Si enim id exstitit quod Deo placet, certo etiam exstitit quia ita Deus voluit, quia ita sibi complacuit [1]. Deus itaque disposuit eo modo, ut iis qui sint animo simplici et sincero et humili mysteria regni messiani revelet, et *ita* i. e. hac via in opus deducere vult beneplacitum suum.

Quae sequuntur v. 27 *omnia mihi tradita sunt a Patre meo; et nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius et cui voluerit Filius revelare,* sat multi ideo dici putant ne quis propter v. 26. 27 opinetur Christum aliqua potestate destitui et eum propterea Deo laudes dixisse et actionem gratiarum quia Deus effecerit quod ipse praestare non possit (cf. *S. Chrys. Theoph. Euth. Cyr. Hil. Pasch. Ians. Lap. Calm.*). At ratio potior erit, ut iam ea clarius ac sublimius explicentur quae parvulis illis sint revelanda; in Christo scil. omnem repositam esse potentiam et sapientiam et ab uno eo omnem salutem et felicitatem esse exspectandam. Iam *Mald. Sylv.* monent haec verba ad sequentia esse referenda, ad v. 28-30, et *Cai.* recte adnotat nunc explicari quaenam sint illa absconsa quae a sapientibus non percipiantur. Quaenam sint illa *omnia* quae tradita sunt Christo, non eodem modo concipiunt; aliqui intelligunt omnem potestatem homines ad salutem adducendi (*Toletus, Mald.*); ita quoque *S. Hier.* : « tradita autem sibi omnia, non coelum et terra et elementa intelligenda sunt et cetera quae ipse fecit et condidit, sed hi qui per Filium accessum habent ad Patrem, et ante rebelles Deum postea sentire coeperunt ». At cum statim subdatur de perfecta illa cognitione qua Filius Patrem novit et solus novit et proinde de divinitate Filii mentio ingeratur, etiam prior sententiae pars amplissime accipienda erit et dicendum cum *S. Ambrosio* (l. c. lib. 7 n. 67; *M.* 15,1717) : « cum *omnia* legis, omnipotentem agnoscis, non decolorem, non degenerem Patris; cum *tradita* legis, Filium confiteris cui per naturam omnia unius substantiae iure sint propria, non dono collata per gratiam ». Similiter alibi dicitur : Pater diligit Filium et omnia dedit in manu eius, dedisti ei potestatem omnis carnis (Ioan. 3,35; 13,3; 17,2). Cum autem Christus i. e. Filius Dei incarnatus loquatur, recte intelli-

1. Reprehendit *Schegg* eos qui ut *Mald. Arn.* in locutione illa hebraismum deprehendunt et vertunt : placuit tibi. Sed num recte reprehendat dubito. Nam *Wünsche,* l. c. p. 146 affert eandem locutionem ex Mischna et Gemara יהי רצון מלפניך quae in precationibus invenitur frequenter; ponitur ab initio et tum sequitur v. g. : ut in sorte nostra habitare facias concordiam et pacem; ut omnia nostra peccata condones, et sim.; in hisce autem vix aliud significat quam : placeat tibi.

gemus hisce sententiis etiam significari omnia ei tradita secundum ipsius humanam naturam divinitati unitam in Verbi persona (*Ians. Lap.*).

Post potestatem omnium rerum aliam suam sublimitatem revelat dicens : *et nemo novit* ἐπιγινώσκει, verbum compositum plus dicit quam simplex; quare : perfecte novit *Filium nisi Pater;* tantae igitur est excellentiae et adeo ipse omnibus rebus creatis superior ac sublimior, ut a solo Deo perfecte cognoscatur, ut intellectus divinus, infinitus solus eum adaequate comprehendat. Uti ipse a solo Deo perfecte intelligitur, ita Deus quoque ab ipso perfecte cognoscitur : *neque Patrem quis novit* ἐπιγινώσκει, *nisi Filius;* quae habitudo inter utrumque cum assignetur, iure inferunt aequalitatem asseri Filii cum Patre, asseri utriusque unam eandemque esse substantiam seu naturam (cf. *S. Chrys. Theoph. Euth. Hil. Hier. Pasch. Thom.* etc.). Et *S. Cyrillus* scribit ad ea verba : « qui videt Filium Patris referentem imaginem, ipsum videt Patrem, quia ipse coram Patre est tamquam prototypon vicissimque in forma propria archetypon repraesentat; atque haec dignis Deo modis intelligenda sunt. Quia vero dixerat : omnia mihi tradita sunt, ne fortasse aliena natura et Patre minor esse videretur, supradicta verba addidit, ut tam suam quam Patris ineffabilem incomprehensibilemque naturam ostenderet; sola enim Trinitatis divina natura semet perfecte cognoscit ». Cum hoc loco solum agatur de ratione inter Patrem et Filium, inutile est quod aliqui monent verba non ita esse explicanda ac si etiam Spiritus sanctus excluderetur a perfecta cognitione.

Cum haec sit vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum et quem misisti (Ioan. 17,3), optime effertur Christum et talem habere cognitionem et eam etiam secundum modum et mensuram creaturae hominibus revelare; *et cui voluerit Filius revelare;* ita iam Filius statuitur unicus mediator salutis et beatitatis. Nota in v. 25 dici Patrem revelare; nunc autem docemur hanc revelationem facere Patrem per Filium eamque ita fieri ut perfecta sit voluntatis atque consilii unitas ac consensio in Patre et Filio; cf. Ioan. 17,6 : manifestavi nomen tuum hominibus quos dedisti mihi de mundo. Merito advertit *Ians.* in v. 27 dupliciter ostendi Filii cum Patre aequalitatem; « si enim ita novit Filius Patrem, quomodo Pater Filium, oportet eos inter se esse aequales; et si ita convenit Filio revelare quibus vult sicut Patri aequalis necesse est sit Filius Patri; non enim dicitur Filium revelare quibus iussus est a Patre, sed cui vult revelare, sicut prius dixit Patrem revelasse quibus placitum fuisset ei ». Notatu dignum est Christum hic naturam suam divinam et aequalitatem cum Patre

affirmare, cum dicat *cui voluerit*, *omnia tradita sunt* etc.; alibi autem eum loqui secundum naturam humanam et voluntatem humanam quam voluntati Dei omnino conformem se reddere asserit : sedere autem ad dexteram meam vel sinistram non est meum dare vobis sed quibus paratum est a Patre meo (Matth. 20,23) et similiter quando orat ad Patrem pro iis quos Pater sibi dederit, ut servet eos (Ioan. 17,9 etc.). Porro ne omiseris perpendere eandem hoc loco a Matthaeo proponi doctrinam de Filii divinitate quam apud Ioannem deprehendimus et hunc versum 27 et Luc. 10,22 ita efferri, ut si verba audieris, ea potius apud Ioannem quam apud synopticos esse quaerenda existimare facile possis. Quare ostenditur inanem esse clamorem rationalistarum qui contendunt alium Christum a synopticis, alium a Ioanne describi et ab hoc solo eum divina natura praeditum annuntiari. Vide Ioan. 6,46; 7,29; 8,19; 10,15 etc.

Iam explicat Filius pro sua benignitate et in homines benevolentia quibus velit revelare Patrem, iis scil. qui miseriis pressi sentiunt suam infelicitatem et egestatem; quare quinam sint vere parvuli v. 25 etiam ulterius exponitur v. 28 *venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis et ego reficiam vos;* omnes benignissime invitat afflictos; cf. Is. 61,1. 3 : ut mederer contritis corde, ut consolarer omnes lugentes, ut darem eis oleum gaudii pro luctu et sim. Soph. 3,18 hebr. vide ad 5,5 : beati qui lugent. Si autem parvuli eo modo describuntur, a contrario collige qui sint sapientes, scil. qui sibi sufficiunt neque miserias suas agnoscunt neque opem et gratiam divinam expetunt. Valet quippe illud : esurientes implevit bonis. Verba bene expendit *S. Chrys.* : « venite, non hic et ille, sed omnes qui in sollicitudine, in tristitia, in peccatis estis; venite non ut poenas expetam, sed ut peccata solvam; venite non quod gloria vestra egeam, sed quod salutem vestram sitiam; ego vos reficiam; non dixit solum salvabo (σώσω), sed quod multo plus est : ἐν ἀδείᾳ καταστήσω πάσῃ ». Commemorat Christus in universum duas generi humano communes necessitates, laboris et oneris, alteram actionis, passionis alteram; « qui laboratis agendo et ex actione relinquitur in vobis onus quo onerati estis; ita quod qui ab omni labore exemptus est qui nullo gravatur onere, solus restat non invitatus a Christo; et certe cum quilibet homo afflictione aliqua aut cura laboret multorumque malorum sarcina oneretur consequens est, ut omnes non solum invitentur sed etiam ex conditionibus sibi ipsis molestis trahantur » (*Cai.* sim. *Fil.*).

Quamvis dici possit cum *Ians.* utraque voce laboris et oneris in universum significari afflictionem quamcumque, tamen plerique notiones inter se distinguunt, sed varie. Intelligunt *laborantes* scil. onere

legis et traditionum humanarum Iudaeos *S. Hil. Hier. Cyr. Theoph. op. imp. Pasch. Thom.*, et *oneratos* pondere peccatorum gentiles; alii *laborantes* scil. miseriis vitae et peccatis (*Theod. her. Or.* cat. Cr. *Dion. Calm. Arn.*) *oneratos* onere legis et traditionum pharisaeorum (*S. Chrysologus*, serm. 105; *M.* 52,494, *Dion. Calm. Arn.*); *Euth.* in utroque cernit declarari laborem et onus curarum vanarum et peccatorum. Est autem, ut *Ians.* dicit, afflictio vel onus triplex : onus miseriarum et curarum huius vitae; ab hoc onere Christus suos alleviat doctrina sua et spiritu suo, quia donat illas perferre aequo animo easque vel tollit vel temperat; dein onus peccatorum et conscientiae male sibi consciae, quod alleviat remissione peccatorum concessa et pace ac quiete donata; denique onus legis mosaicae quod aufert factus sub lege ut eos qui sub lege erant redimeret (Gal. 4,5). Promittit iis quos adeo blande invitat : *ego reficiam vos*, recreabo, refocillabo vos; vos faciam requiescere a labore et onere. Quae promissio ut est universalis, ita quam maxime blanda et ad animos omnium alliciendos aptissima.

Postquam dixit *requiem praestabo*, docet quomodo haec requies parari possit per ipsum, non ut ab omni opere sint vacui nec ut absque lege vivant, sed ut excusso veteris hominis iugo, evangelio colla submittant (*Ians. Sylv.*); unde v. 29 *tollite iugum meum super vos et discite a me, quia mitis sum et humilis corde;* quale sit *iugum*, explicat sententia adiecta *et discite a me;* proinde se ei tamquam magistro tradant et doctrinam eius ac praecepta suscipiant et vita exprimant. Unde *iugum* merito explicant de evangelicis praeceptis ac documentis *Euth. Hil. Bed. Thom. Cai. Ians. Mald. Lap. Calm. Schanz, Fil.;* vult itaque ut se totos tradant in suam disciplinam et moderationem (*Arn. Bisp. Keil, Weiss* aliique). In talmude quoque nomine iugi designantur ea quae homo vi legis praestare debet, sermo est de iugo legis etc. (cf. *Schoettgen* I p. 115 seq. *Wünsche* p. 147). Ne autem cunctentur ad eum accedere et eius gubernationi se subdere, rationes aliquae adduntur valde efficaces; et primo quidem *quia mitis sum et humilis corde* i. e. ne vereamini venire nec molestum vobis sit tollere iugum meum et suscipere disciplinam a me, neque enim severus aut durus sum magister, sed benignus ac clemens; nihil est in me arrogantiae vel morositatis, ut quisquam metuere possit ne sit repellendus a me propter indignitatem; nihil me est demissius (*Ians. Mald. Sylv.*). Et significanter dicitur *humilis corde* « siquidem non labiorum superficie, sed cordis integritate neque in ulla compositione vel deiectione habitus, licet et in corpore atque verbo sit exhibenda coram hominibus, sed in omni devotione atque

abiectione mentis » (*S. Pasch.*). Qui corde humilis est, neminem despicit, omnes reveretur, paratus est omni modo aliis succurrere. Unde Christus mansuetudine et humilitate omnes allicit, omnem timorem animis eximit et miserrimo cuique opem suam et amorem maxima offert benevolentia. Iam quis tali magistro qui cum omnipotentia et maxima scientia (v. 27) mores iungit suavissimos animumque ad opitulandum promptissimum omni studio se tradere dubitabit?

Non desunt qui *discite a me quia*, μάθετε ὅτι explicent de virtutibus quae discendae sint; ita *op. imp.* et ut *Mald.* notat, *S. Augustini* sententia a concionatoribus est decantata : discite a me non mundum fabricare, non cuncta visibilia et invisibilia creare, non in ipso mundo miracula facere et mortuos suscitare, sed quoniam mitis sum et humilis corde (serm. 69 n. 2; *M.* 38,441) et similiter *S. Pasch. Alb. Thom. Fab. Dion. Cai. Calm.* et cur omissis aliis haec duo quae ab ipso discamus nobis proponat, rationem reddit *Cai.* quia per humilitatem patemus divinae gratiae, per mititatem patemus hominibus, tollitur superbia, tollitur iracundia. Atque addi potest has virtutes in se proponere Christum quia has eximio modo in sua conversatione ostendit et quia hae virtutes maxime conferunt ad inveniendam et retinendam quietem animi; ex superbia enim et ferocia totus fere mortalium tumultus nascitur, ut *Ians.* ait. Utut haec vera sunt, tamen dicendum erit cum *Mald.* non esse propriam interpretationem. Illud ὅτι, *quia* de ratione cur magister adeundus sit exponunt *S. Hil. Mald. Ians. Sylv. Lap. Sa, Men. Lamy, Arn. Bisp. Schegg, Grimm* IV p. 217, *Reischl, Schanz, Fil.* et generatim recentiores. Atque haec explicatio erit tenenda, nam hoc loco Christus non explicat in qua re sua consistat doctrina, sed solum seipsum tamquam magistrum proponit qui omnibus illis optime sit instructus quibus homines ut se ei tradant in disciplinam moveri possint. Ergo non dicit quid a se discendum sit, sed cur discendum sit. Insuper adverte id quod in priore sententia proponitur ne exprimi quidem proprie ipsis verbis. Quid enim discendum est vi verborum in illa acceptione? sane esse mitem et humilem Iesum; id solum enuntiaretur; quod illi volunt nos debere has virtutes discere ab eo et imitatione exprimere, immediate non dicitur sed potest solum colligi ulteriore quadam illatione. Atque merito contra priorem explicationem excipit *Ians.* quoque exponi per illud *discite a me* quod antea dictum sit *tollite iugum meum super vos;* « in suscipiendo autem iugum Christi non solum includitur ut humiles simus et mites, sed etiam ut sobrii simus et casti et super omnia ut Deum prae omnibus et omnes propter Deum amemus, ita ut si quid a se discendum esset singulariter explicare voluisset, dicendum potius fuerit : discite a me quod caritatem ad omnes habeam. Nam hoc est unicum illud mandatum quod in novissima coena discessurus Dominus sui exemplo discipulis commendavit et in quo Paulus dicit adimpleri legem Christi ».

Altera ratio qua excitamur ad iugum eius suscipiendum et ad nos tradendos in eius disciplinam efficaciter petitur ex eo quod omnes maximo desiderio appetunt et desiderant; omnes enim ardenter cupiunt felicitatem; iam haec unice reperietur apud eum : *et invenietis requiem animabus vestris*, ἀνάπαυσιν ut supra v. 28 ἀναπαύσω. Cum ardenti desiderio pacem, beatitatem omnes expetant, merito repetito in memoriam revocat hoc desiderium et hunc naturae humanae impetum satiari et expleri non posse nisi a se solo. Dicitur *animabus vestris* i. e. vobismetipsis, ex noto hebraismo, quo pronomen reflexivum exprimi solet voce נֶפֶשׁ *anima*, id quod hoc loco eo magis assumendum erit, cum verba haec ex Ier. 6,16 deprompta sunt; ceterum cf. Ps. 77,18. Is. 46,2 etc. Unde non opus est cum aliquibus efferre dici *animabus,* « quoniam mandata Christi in hoc saeculo animarum requies sunt, non corporum; quoniam etsi laborant et tristantur in corpore, animae eorum requiescunt et gaudent in spiritu et in spe » (*op. imp.* sim. *Pasch. Cai.*).

Tertia additur ratio cur alacri animo iugum Domini suscipiamus v. 30 *iugum enim meum suave est et onus meum leve*, vel ut *S. Augustinus* habet (serm. 70) et sarcina mea levis est; dicitur ζυγός μου χρηστός, iugum lene (*S. Aug.*), commodum; solet enim iugum magis asperitate et incommoditate vexare animalia sub ipso incedentia quam gravitate; onus vero gravitate solet esse molestum. Unde difficultatem omnem volens adimere Salvator, ne quisquam deterreatur, dicit iugum suum non esse molestum asperitate, sed suave et commodum; onus etiam non esse gravitate molestum, sed leve et portatu facile (*Ians.*). Bene notat *Mald.* χρηστός non tam ad res quam ad personas et mores pertinere; unde hic indicari iugum benigni, suavis et clementis patris, moderationem magistri plane benevoli et suorum amantissimi. Est autem eius iugum suave et onus leve propter rationes varias; primo legem mosaicam abolevit, quod iugum teste S. Petro « neque patres nostri neque nos portare potuimus » (Act. 15,10); illa solum praecepta dedit quae ipsa docet natura et quae uno verbo continentur: omnia quaecumque vultis ut faciant vobis homines et vos facite illis (*Mald.*); atque ad ea implenda abundantiorem gratiam et Spiritus sancti virtutem nobis promeruit; adest enim nobis, ut *S. Augustinus* dicit (serm. 70 n. 2) Spiritus sanctus qui in exterioris hominis corruptione interiorem renovet de die in diem et gustata requie spirituali in affluentia deliciarum Dei, in spe beatitudinis futurae omnia praesentia deliniat aspera et omnia gravia relevet. Porro Christus animis suorum suum inspirat amorem; iam vero « omnia saeva et immania prorsus facilia et prope nulla efficit amor » (*S. Aug.*

n. 3); amor enim non sentit pondus; cum amatur non laboratur, aut si laboratur, labor amatur (*Lamy;* sim. *Cai.*). Addi quoque potest quod notat *S. Cyr.* in lege Christi nullatenus ea supplicia infligi quae lege vetere transgressoribus erant proposita; peccatores Christus benigne suscipit, facile veniam concedit, remedia instituit reconciliationis efficacia. Demum quale onus sentiri possit si quis mentem adverterit ad id quod cum in praesenti sit momentaneum et leve tribulationis nostrae, tamen supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operatur (2 Cor. 4,17. *S. Chrys.*)? Quare merito dicit auctor *op. imp.* : « o gratissimum pondus quod magis confortat portantes! nam pondus terrestrium dominorum atterit vires ministrantium, pondus autem Christi magis adiuvat baiulantem, quia non nos portamus gratiam, sed gratia nos ». Invitat itaque Christus omnes ut loco laboris et oneris quo premuntur (v. 28) suscipiant evangelicum suum iugum *suave* contra laborem, et *leve* contra onus (*Cai.*). Neque pugnat cum hac invitatione quod antea dixerat de angusta porta et via arcta (7,13. 14) et de cruce portanda (10,38). Nam quae homini suis viribus relicto impossibilia sunt, haec facilia reddit ac suavia gratia Christi. Testes sunt apostoli sanctique omnes qui in tribulationibus gloriabantur et in cruce Christi ferenda summas experiebantur delicias. Vere dicit auctor *op. imp.* : « inexpertis gravis est iustitia Christi, expertis autem suavis est ».

Demum non est silentio praetereundum haec verba v. 28-30 apud solum legi Matthaeum. Iudaeis enim et Iudaeo-christianis propter legis mosaicae onus et iugum quod traditionibus additis etiam magis auctum erat, haec verba quam maxime aptantur et ipsa expressione *iugi mei* quae bis adhibetur illi statim admonebantur, quantum interesset inter iugum legis et iugum Christi. Cum scribae vel legis doctores et pharisaei imponerent populo onera gravia et importabilia (Matth. 23,4) et populum magno contemptu tractarent (cf. Ioan. 7,49 : turba haec non novit legem, maledicti sunt), etiam intelligimus, cur S. Matthaeus haec Christi verba litteris consignaverit : discite a me quia mitis sum et humilis corde. Proinde ex suis aequalibus quasi quaerit, utrum illis vel Christo se tradere velint discipulos.

3. *Contumacia ducum populi. Cap.* 12.

Uti in cap. 11 evangelista ostendit quam parum populus idoneus esset regno messiano, ita in hoc cap. 12 idem explicatius docet de ducibus populi, de pharisaeis et scribis, de iis itaque qui legis aemulatores speciem pietatis prae se ferebant. Eorum autem malitiam,

perversitatem, odium in Christum implacabile describit exemplis, quibus simul patet quomodo veritati quam ignorare non poterant contumaciter obnitantur. Id illustratur narratione quomodo discipulos sabbato spicas vellentes reprehenderint (12,1-8) et Domino qui sabbato manum aridam sanavit insidiati sint eius perditionem machinantes (12,9-21), immo eum accusaverint per principem daemonum daemonem ab eo expelli, qua blasphemia apertissime Spiritui sancto obsistunt (12,22-37). Tot signis a Christo patratis non credunt; nihilominus signum ab eo videri volunt quibus respondet signum iis datum iri Ionae, cui pariter non sint credituri ad maiorem sui ipsorum condemnationem (12,38-45). Hi igitur cur inepti sint regno messiano, satis est manifestum. Iam adeo odio flagrant ut Christum morti addicere statuerint, quam sortem se subiturum esse Christus v. 40 haud obscure significat. Hisce autem evangelista eos opponit qui regni messiani consortes sint futuri, qui scil. veritati non obsistunt, sed voluntati Dei obsequuntur, quos Christus tenerrimo amore se complecti profitetur (12,46-50). Quemadmodum itaque 11,25 seq. plebi obduratae opponebantur fideles, ita hoc quoque capite postquam descripsit qui regnum messianum a se repellerent, addit evangelista quales ad eius regni bona vocentur.

Facile perspicitur quam bene conspirent singula ad id quod Matthaeus intendit. Clare describitur dignitas Iesu, potentia, suavitas; in eo vaticinium impleri ostenditur; impii pharisaeorum mores, odium vere diabolicum, obduratio in malo ita proponuntur, ut iam nemini dubium esse possit cur mortem Christi moliti a regno Dei excludantur. Quis vero talibus ducibus adhaerere poterit? nonne cum iis necessario interibit?

a) De discipulis spicas vellentibus 12,1-8.

12,1. In illo tempore abiit Iesus per sata sabbato; discipuli autem eius esurientes coeperunt vellere spicas et manducare. 2. Pharisaei autem videntes dixerunt ei : ecce discipuli tui faciunt quod non licet facere sabbatis. 3. At ille dixit eis : non legistis quid fecerit David quando esuriit et qui cum eo erant? 4. quomodo intravit in domum Dei et panes propositionis comedit quos non licebat ei edere neque his qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus? 5. Aut non legistis in lege, quia sabbatis sacerdotes

12,1. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σαββάτοις διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας καὶ ἐσθίειν. 2. οἱ δὲ φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπαν αὐτῷ· ἰδοὺ οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστιν ποιεῖν ἐν σαββάτῳ. 3. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησεν Δαυείδ, ὅτε ἐπείνασεν καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; 4. πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγον, ὃ οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσιν μόνοις; 5. ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ ὅτι

in templo sabbatum violant et sine crimine sunt? 6. Dico autem vobis quia templo maior est hic. 7. Si autem sciretis quid est : misericordiam volo et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes; 8. dominus enim est Filius hominis etiam sabbati.	τοῖς σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσιν καὶ ἀναίτιοί εἰσιν; 6. λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μεῖζόν ἐστιν ὧδε. 7. εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν· ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους. 8. κύριος γάρ ἐστιν τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

In v. 1 omnes codd excepto B σαββασιν, prout in v. 5 etiam B habet. In v. 2 add αυτους C D L Δ 13. 124; videntes *illos* a b c ff[1] g[1] h dub lich ken; codd vulg omnes : licet *eis* cum b c g[1] h l. In v. 3 επεινασεν αυτος L al sat mu it pler arm. In v. 4 εφαγον ℵ B Ti W H; εφαγεν C D unc et min rell it vulg rell Eus Chr; ὃ cum B D 13. 124 a b k q Ti W H; codd pler et versiones ους, Or Eus Chr, uti Mr Luc. In v. 6 μειζων C L Δ al it pler vulg; at codd pler μειζον (al pauc πλειον) ff[1] q cop Chr Cyr Ir (plus). In v. 8 εστι και min f vulg syr (p); pler codd et versiones non habent και; legitur Mr Luc.

In lege prohibitum erat sabbato opus facere (Ex. 20,10. Deut. 5,14); quale opus intelligatur, potest concludi ex Ex. 34,21 : die septimo cessabis arare et metere; ex Ex. 35,3 : non succendetis ignem in omnibus habitationibus vestris per diem sabbati, et ex Num. 15,32 seq. quia ille qui ligna collegit in die sabbati lapidatus est; praeterea Dominus prohibet apud Ier. 17,21 portare pondera in die sabbati; Am. 8,5 et Neh. 10,31 et 13,19 elucet quoque commercia et mercaturam esse interdicta et Neh. 13,15 conqueritur Nehemias quod viderit calcantes torcularia in sabbato, portantes acervos, onerantes super asinos vinum et uvas et ficus et inferentes in Ierusalem. Hanc autem sabbati legem, uti alias quoque leges, pharisaei legisque doctores multiplici circumdabant sepe et suis traditionibus plurima prohibebant. Ita in Mischna (tract. schabbath[1]) inter alia interdicitur nodum facere vel solvere, duas scribere litteras, aliquid condire sale (cf. *Wünsche* p. 148; *Ed.* II p. 777-787; *Lightfoot* ad Matth. 12; *Schoettgen* I p. 120). Cum pharisaei suarum traditionum essent aemulatores (cf. Gal. 1,14) et insuper Christum eiusque discipulos odio persequerentur et invidia, avide minimam quamque occasionem arripiebant eos reprehendendi.

Uti *Origenes* notat (cat. Cr.) Christus praesciens quid facturi essent discipuli etc. propterea eos duxit per sata; v. 1 *in illo tempore* (vide ad 11, 25) scil. quo Christus transiit per regionem docens et praedicans (11,1); ex S. Luca 6,1 discimus id accidisse post alterum in Christi vita publica pascha; *abiit Iesus per sata sabbato; discipuli autem eius esurientes coeperunt vellere spicas et manducare;* Deut.

1. Cap. 7 n. 2 (*Surenhusius* tom. 2 p. 29) enumerantur principalia opera (patres operum) 39 quae prohibentur; iis autem *patribus* praeterea proles adscribitur numerosa.

23,25 : si intraveris in segetem amici tui, franges spicas et manu conteres; falce autem non metes; eadem lege licuit in vinea proximi uvas comedere; solum prohibitum erat eas secum foras auferre. Itaque discipuli faciebant quod facere licuit. Merito autem hic considerandа est paupertas et vitae austeritas, qua discipuli a Domino exercebantur; « tu vero mihi hic discipulos mirare, sic egentes et nullam corporearum rerum curam habentes, sed ita perfunctorie mensam apparantes ut fame plerumque premerentur, nec tamen sic discederent » (*S. Chrys.*) et *S. Hier.* : « quod autem spicas segetum manibus confricant et inediam consolantur, vitae austerioris indicium est, non praeparatas epulas sed cibos simplices quaerentium ».

Metere sabbato erat prohibitum; rabbini autem vellere spicas speciem esse messionis existimabant, uti ex Mischna patet (cf. *Lightfoot* l. c. *Lamy*); praeterea cibos parari sabbato non licuit; iam vellere spicas illis legis doctoribus subtilissime cuncta rimantibus videbatur esse cibum parare (*Cai.*); unde iis qui omnem calumniandi occasionem cupide arripere et captare solebant satis erat causae v. 2 *pharisaei autem videntes dixerunt ei : ecce discipuli tui faciunt quod non licet facere sabbatis;* etiam Marc. 2,24 Dominum alloquuntur; Luc. 6,2 dicunt discipulis : quid facitis quod non licet in sabbatis? Sed dum discipulos aggrediuntur, Dominum petunt. Ceterum dici potest cum aliis quosdam Dominum, alios allocutos esse discipulos; solet enim fieri, ut si complures alios etiam complures ira quadam reprehendant, alii ad alios verborum iacula dirigant. Id unum reprehendunt quod *sabbato* spicas vellunt. Christus autem superbis illis legis aemulatoribus qui suam scientiam legis iactare solebant ignorantiam legis obiicit (*Ians. Mald.*); quare admirantis aliosque confundentis in modum quaerit : *non legistis quid fecerit David quando esuriit et qui cum ipso erant?* bene monet *S. Chrys.* de forma locutionis : vide quam acriter, non legistis, inquit etc.; v. 4 *quomodo intravit in domum Dei* i. e. in tabernaculum foederis quod etiam Ex. 23,19 domus Dei vocatur etc.; erat tum temporis in Nobe (cf. 1 Reg. 21,1 seq.) *et panes propositionis comedit;* lectio *comedit* a plerisque testibus comprobatur; sed cum praecedat *quid fecerit David et qui cum eo erant* et cum Marc. 2,26 et Luc. 6,4 dicatur Davidem dedisse eis quoque de panibus, lectio altera ἔφαγον videtur esse praeferenda. Vis quoque argumenti augetur si comites quoque David panes sacros comedisse explicite statuitur, *quos non licebat ei edere neque his qui cum eo erant nisi solis sacerdotibus;* panes isti duodecim collocabantur in sancto, in conspectu Domini (Ex. 25,30), super eos ponebatur thus lucidissimum, ut sit

panis in monimentum oblationis Domini (Lev. 24,6); per singula sabbata mutabantur et comedi debebant in loco sancto a solis sacerdotibus « quia sanctum sanctorum est de sacrificiis Domini iure perpetuo » (Lev. 24,8. 9). Vocantur hebraice vel panes facici vel panes ordinationis vel dispositionis לחם המערכת, לחם הפנים cf. Ex. 29,30: erant enim panes ante faciem Domini, uti habetur Ex. 40,23 hebr.; 1 Chron. 9,32; 23,29. Neh. 10,34; graece frequenter ἄρτοι τῆς προθέσεως, quandoque etiam ἄρτοι ἐνώπιοι (Ex. 25,30) vel τοῦ προσώπου.

« Opponit ergo Dominus et dicit : si et David sanctus est et Achimelech pontifex a vobis non reprehenditur, sed legis uterque mandatum probabili excusatione transgressi sunt et fames in causa est, cur eandem famem non probatis in apostolis quam probatis in ceteris » (*S. Hier.*)? Neque pontifex, neque David propterea in sacris litteris reprehenditur, quod ex necessitate panibus sanctis quos dedit pontifex usi sunt David et comites eius. Dein hoc exemplum non immerito a facto maiore esse sumptum dicunt (*S. Chrys. Theoph. Fab. Cai. Ians.*); nam longe maius est laicos vesci panibus sanctis quos soli sacerdotes edere poterant, quam minimum aliquid operis in sabbato facere, ut patet ex eo quod multis de causis excusari potest operatio in sabbato et saepe accidit, uti in templo, in circumcisione; semel vero tantum accidit, ut laici sanctis vescerentur panibus.

Quaerunt habueritne David in illa fuga 1 Reg. 21,1 seq. comites. Solus enim advenit ad Achimelech sacerdotem. Et sunt qui putent Davidem duplex mendacium quod dicunt officiosum dixisse sacerdoti et se esse missum a rege propter rem quam nemo scire deberet et se condixisse pueris in illum et illum locum. Opinatur *Ians.* quidem Davidem finxisse se habere comites in certo loco constitutos quibus etiam finxisset se daturum panes et ad propositum Salvatoris omnino suffecisse quod et David non dubitaverit postulare etiam pro servis suis et sacerdos illos panes dare non dubitaverit. Proinde verba Christi stare posse quamvis David solus sine ullo comite et fugerit et panes comederit. At merito contra id notant *Mald. Bar.* dici apud Marcum et Lucam explicite Davidem dedisse panes eis quoque qui cum ipso erant; id autem explicari non posse, si nemo cum Davide fuerit. Atque narratione 1 Reg. 21,2 revera non negari Davidi fuisse socios vide quoque apud *de Hummelauer*, Comment. in libros Samuelis p. 206.

« Verum illo non contentus fuit sed quod magis consentaneum est affert » (*S. Chrys.*) et denuo illis exprobrat qui legis scientiam prae se ferre gestiunt quod non intelligunt quae legebant (*Euth.*) v. 5 *aut non legistis in lege, quia sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant et sine crimine sunt?* sabbato enim sacrificium quotidianum du-

plicabatur (Num. 28,9. 10); sabbato in atrio templi ea fiebant quae ad sacrificia requirebantur : victimae occidebantur, pelles detrahebantur, carnes secabantur, ligna componebantur, ignis accensus lignis appositis nutriebatur, cineres removebantur, et similia quae ad officia templi requirebantur. Dicitur autem *violare sabbatum* ex mente pharisaeorum qui scil. ex sua sententia ita iudicare et sacerdotes deberent condemnare, si sibi vellent constare vel si omne opus nulla habita ratione necessitatis prohibitum esset; potest etiam dici *violari* vel profanari sabbatum quia illa opera de se et ex genere suo sunt servilia et proinde iis ex se profanaretur sanctitas sabbati, nisi ratio legis et cultus Dei intercederet. En, in loco sacro, in templo, ipsi sacerdotes custodes et interpretes legis, sabbato eiusmodi opera et faciunt et fieri iubent, neque semel, sed singulis diebus festis; proinde fieri nequit, ut lex sabbati adeo liget homines ut nulla neque necessitatis neque utilitatis exceptio admittatur. Neque hic sistit Christus, verum v. 6 *dico autem vobis quia templo maior est hic;* lectio μεῖζον praeferri debet; nam et de se sollemnius est atque magnificentius dicere : templo maius quidquam est hic; dein facile cernitur cur mutatio in μείζων facta sit, nullo autem modo, quomodo si ab origine μείζων esset scriptum pro eo μεῖζον esset substitutum, quod aliquibus minus convenire videbatur. Christum vero de se loqui manifestum est. Declarat enim quorsum attulerit exemplum a templo et facto sacerdotum; « et intendit quod discipuli sui exercebantur in officiis non minoribus officiis templi, sequendo ipsum qui est maior templo; ita quod ubi prius excusavit discipulos ex necessitate famis eorum exemplo Davidis et suorum, modo excusat eosdem ex sanctitate officii exemplo sacerdotum, quia scil. exercent diviniora officia quam sacerdotes, dum obsequuntur mihi qui sum maior templo » (*Cai.*). Maior templo est templi dominus; unde Christus denuo suam dignitatem clare pandit. Discipulos autem in suo servitio occupatos ostendit; unde si licet sabbatum violare, ne officia in templo peragenda omittantur, a fortiore licet sabbatum non tam violare, quam traditiones humanas pharisaeorum seponere, ut Christo obsequium praestantes necessitate famis eximantur. Et si in templo peculiari modo Deus praesens censetur, in Christo inhabitat divinitas corporaliter (Col. 2,9); unde quod ministris templi licet, a potiore licet iis qui in Christi sunt famulatu. Dein ex eo quoque accusatio pharisaeorum refutatur, quia ad famem sedandam vellere spicas multo minus habet operis servilis quam cuncta quae in templo diebus sabbati fiebant. Christus autem eo utitur argumento, quia quis ipse sit et coram pharisaeis et coram discipulis iterum asserere vult.

Porro invidis illis ac morosis aemulatoribus legis alio quoque modo egis ignorantiam exprobrat ostendens quam longe absint ab eo quod lege potissimum inculcatur v. 7 *si autem sciretis quid est : misericordiam volo et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes;* vide ad 9,13; si itaque propter sacrificium ne hoc omittatur, licet solvere sabbatum, potiore iure licebit aliquid operis praestare propter misericordiam quam Deus prae sacrificio vult (cf. *Euth. Pasch.*). Hanc normam iam ab Achimelech sacerdote observatam esse *S. Hier.* adnotat : « non dubitavit panes dare melius arbitratus propheta dicente *misericordiam volo* etc. de famis periculo homines liberare quam Deo offerre sacrificium; hostia enim placabilis Deo hominum salus est ». Misericordiam enim, ut *Cai.* dicit, vult Deus secundum seipsam, utpote virtutem animi; sacrificium autem non vult secundum se, utpote opus corporeum quod potest bene et male fieri. Hoc itaque testimonio prophetae redditur ratio generalis, quare necessitate aliqua constrictis permittendum sit potius aliquid quod alioquin est contra legis caerimonias, quam exigenda ab eis exacta legis observatio, et etiam ostenditur quam recte per factum sacerdotum excusentur discipuli. Si enim propter sacrificium permittenda est violatio sabbati, multo magis ea permittenda sit miseris propter misericordiam, quia gratior est Deo misericordia quam sacrificium (ita *Ians.*).

Denique rationem addit omnium gravissimam v. 8 *dominus est enim Filius hominis etiam sabbati;* de Filio hominis vide 8,20. Sabbatum est dies Deo Domino sacer et a Deo in obsequium sibi singulari ratione praestandum consecratus, est dies Domini (Ex. 20,10; 31,15; 35,2 etc.); proinde qui profitetur se esse dominum sabbati, se posse de eo die tamquam de re sua disponere (*Mald.*), se esse Deum, aequalem Deo sollemniter declarat. Unde quid indicare voluerit v. 6 cum se dixerit maius esse templo, iam clarius enuntiat et bene scribit *Euth.* : « rursum divinitatem suam ostendit » (sim. *Toletus* ad Luc. 6,5; *Lap. Sylv. Lamy, Bar.*). Cum itaque is qui est dominus sabbati, discipulos non reprehendat, discipuli recte egerunt et sunt insontes. — Notatu dignum est quantopere Matthaeus in v. 6. 8 efferat dignitatem messianam Iesu; dein quomodo ostendat pharisaeos a legis scientia et vera eius indole longe abesse et animos ostendere duros, alienos a pietate, obfirmata voluntate suis traditionibus et putidis explicationibus legis affixos.

b) De manu arida sanata 12,9-21.

12,9. Et cum inde transisset, venit in synagogam eorum. 10. Et ecce homo

12,9. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν. 10. καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος χεῖρα

manum habens aridam, et interrogabant eum dicentes : si licet sabbatis curare? ut accusarent eum. 11. Ipse autem dixit illis : quis erit ex vobis homo qui habeat ovem unam et si ceciderit haec sabbatis in foveam, nonne tenebit et levabit eam? 12. quanto magis melior est homo ove? itaque licet sabbatis benefacere. 13. Tunc ait homini : extende manum tuam; et extendit et restituta est sanitati sicut altera. 14. Exeuntes autem pharisaei consilium faciebant adversus eum quomodo perderent eum. 15. Iesus autem sciens recessit inde et secuti sunt eum multi et curavit eos omnes, 16. et praecepit eis ne manifestum eum facerent; 17. ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : 18. Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo bene complacuit animae meae; ponam spiritum meum super eum et iudicium gentibus nuntiabit. 19. Non contendet neque clamabit neque audiet aliquis in plateis vocem eius; 20. arundinem quassatam non confringet et linum fumigans non exstinguet, donec eiiciat ad victoriam iudicium, 21. et in nomine eius gentes sperabunt.

ἔχων ξηράν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες· εἰ ἔξεστιν τοῖς σάββασιν θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. 11. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ; 12. πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστιν τοῖς σαββάτοις καλῶς ποιεῖν. 13. τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ· ἔκτεινόν σου τὴν χεῖρα. καὶ ἐξέτεινεν καὶ ἀπεκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. 14. ἐξελθόντες δὲ οἱ φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. 15. ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ πολλοὶ καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας, 16. καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν· 17. ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος· 18. ἰδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ᾑρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου. θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. 19. οὐκ ἐρίσει οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ. 20. κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν. 21. καὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

In v. 11 om *unam* ff[1] g[1] k syr (cu) eg mt. In v. 12 rell codd σαββασιν; fuld sabbato, dub add *vobis*. In v. 13 et extendit *manum suam* it pl syr (cu, sch) dub lich rush. In v. 15 πολλοι ℵ B a b c ff[1] g[1] k vg aeth Eus; add οχλοι codd gr pler f h q cop al Or Eus Hil; codd sat multi vg *secessit*. In v. 17 ινα ℵ B C D 1. 33. Or Eus; codd pler οπως Chr. In v. 18 ον ευδοκησεν ℵ* B 115. 244. Eus; sed codd pler εις ον Eus Chr: *bene placuit* in am fuld hub theod for med ox lind: *anima mea* dub eg lich ken rush.

Etiam maior pharisaeorum malitia et obstinatio hic panditur. Adeo enim in Christum qui sabbato manum aridam sanavit ira impotenti exardescunt ut eum perimere statuant (v. 9-14). Iesus vero illorum furori se subducit, pergit beneficia praestare plebi dum omnes qui offeruntur aegrotos sanat; simul tamen eo irae pharisaeorum cedit quod praecipit ne eum faciant manifestum; hisce autem talem se ostendit qualem propheta Messiam praedixit (v. 15-21).

Ex statutis rabbinorum sabbatum tunc solum licet violare, si de vitae periculo agitur (cf. tract. ioma, cap. 8 n. 6; *Surenhusius* tom. II p. 256) legemque sabbati suis traditionibus ita sepserunt, ut v. g. legatur (tract. schabbath cap. 22 n. 6; l. c. p. 71) : neque re-

stituunt rupturam; sed cui est manus vel pes luxatus, non indet ea aquae frigidae (cf. *Ed.* II p. 60; *Schürer*, l. c. p. 399). Unde vetant remedium aegris applicari [1] vel medicum assistere opemve ferre, nisi ipsa periclitetur vita. Onera itaque revera importabilia hominibus imponebant (23,4). Iesus autem putidas has legis sabbaticae explicationes reiicit, quare qui est mos hominum obstinatorum et sua sapientia inflatorum eum odio insectantur implacabili.

Matthaeus id solum ob oculos habet ut una serie unoque conspectu complura proponat exempla quibus mores pharisaeorum describantur. Quare omissis iis quae ad locum et tempus spectant generali ratione breviter transitum facit ad alterum eventum v. 9 *et cum inde transisset, venit in synagogam eorum;* bene monet *S. Augustinus*: « post quot dies in synagogam eorum venerit, postquam a segete illa transivit, an recta continuaque illuc ierit, non expressum est; ac per hoc locus datur narrationi Lucae, qui dicit alio sabbato huius manum sanatam » (de cons. evang. 2,35.82 *M.* 34,1117). Genus scribendi apud Matthaeum non attendens *Weiss* contendit id factum esse eodem sabbato; puto ut Matthaeum committat cum Luca 6,6: factum est autem et in alio sabbato. Etsi solum Matthaei narrationem haberemus, res esset in dubio relinquenda, quia uti cap. 8 et 9 varia congerit exempla miraculorum, ita hic documenta recenset perversitatis pharisaeorum; in eiusmodi autem nec temporis nec loci rationem habere solet, verum ita scribit, ut legentium animus variis rerum adiunctis omissis totus solis rebus gestis occupetur. Quare etiam non opus est cum *Mald.* synagogam *eorum* intelligere de pharisaeis de quibus in antecedentibus mentio facta est, praesertim cum pharisaei non habuerint propriam synagogam; sed *eorum* explica positum, uti 11,1, qui sensus etiam illa generali narrationis formula commendatur.

Quia pharisaei insidiose eum interrogant, non est improbabile ab ipsis viro illi esse condictum ut in synagogam veniret eumque conspicuo loco esse positum v. 10 *et ecce homo manum habens aridam*, exsiccatam, tabidam, cui succus vitalis deerat et quae erat paralysi constricta, inepta ad laborem (*Calm.*), *et interrogabant eum dicentes: si licet sabbatis curare? ut accusarent eum;* εἰ apud LXX et in libris novi foederis etiam interrogationem directam quam vocant inducit (cf. Gen. 43,6. Iudic. 13,11. Luc. 22,49. Act. 1,6; 19,2; 21,37 etc. vide *Buttmann*, Grammatik des neutest. Sprachgebrauchs p. 214;

1. Ita legitur v. g. tract. schabbath, cap. 14 n. 4 (*Surenh.* p. 51): « qui dentibus laborat non absorbebit in illos acetum; qui laborat lumbis, non unget se vino et aceto; ungere vero se potest oleo, non autem oleo rosarum; n. 3 non comedunt hyssopum in sabbato quia non est cibus sanorum ».

Winer, Grammatik § 57,2); eius particulae usus explicari potest ellipsi : vellem scire, si hoc ita esset, simili modo uti apud latinos quandoque *an* adhibetur; exprimitur autem ea particula dubitatio quaedam interrogantis et animi fluctuatio (uti germanice : ob es wohl erlaubt ist?). Interrogabant autem non ut discerent, sed ut accusandi materiam haberent (*S. Chrys.*). Censent aliqui eos intendisse ut eum caperent utrumvis responderet; si diceret licere, ut eum spretae legis arguerent; si diceret non licere, ut eum crudelitatis vel impotentiae traducerent (*Euth. Ians.*). At quamvis animis quasi essent suspensis quaesivissent, tamen melius censebitur iis omnino persuasum fuisse fore ut Christus sanaret; id enim ex iis quae praecesserant concludere debebant (12,3 seq. Ioan. 5,11 seq.).

Ex narratione apud Marcum et Lucam Christus ut eorum malignitatem coargueret omnesque qui aderant redderet attentos, hominem iussit progredi et in medio stare; tum ipse interrogat hypocritas illos : interrogo vos si licet sabbatis bene facere an male. Et tacentibus illis demum intulit quod apud Matthaeum legimus (similiter *S. Aug.* l. c. *Ians. Cai. Mald. Bar.*). Matthaeus itaque, ut alias, ad rei summam et exitum properat; v. 11 *ipse autem dixit illis : quis erit ex vobis homo qui habeat ovem unam et si ceciderit haec sabbatis in foveam, nonne tenebit* κρατήσει i. e. (manu) prehendet, *et levabit eam,* extrahet eam? optima similitudo, insuperabile argumentum, exclamat *S. Br.;* ostendit eos propter avaritiam et ut ne priventur ove dissolvere sabbatum i. e. recedere a rigida illa ac falsa legis interpretatione; propter invidiam autem non ferre ut curetur homo; unde hoc loco eos avaros esse et crudeles ostendit sibique minime constare (cf. *Theoph.*). Dein infert a fortiore v. 12 *quanto magis melior est homo ove!* bene *S. Hil.* : « decidentis in foveam ovis exemplo eos conclusit quam sine crimine sabbato extrahere sint solliciti, rectiusque homini qui ovi praestet esse medendum neque ministerio salutis humanae existimandum sabbatum posse violari, quod extrahendae de fovea ovis sollicitudo non violet ». Et absolvens argumentum : addit : *itaque licet sabbatis benefacere* καλῶς ποιεῖν recte agere, bene, laudabiliter et probe agere (cf. Act. 10,33. 1 Cor. 7,37. 38), quibus verbis *licet bene facere* satis aperte alluditur ad quaestionem illam quam Christus referentibus Marco (3,4) et Luca (6,9) proposuit pharisaeis. Illis ex malitia tacentibus ipse respondet eo modo quo interrogavit. Est enim homo, ut *S. Thomas* notat, incomparabiliter melior ove, quia omnia sunt propter hominem : homini enim commissum est dominium omnium et ipse ad Dei imaginem creatus est (Gen. 1,26).

Atque quod dixit miraculo confirmat v. 13 *tunc ait homini : extende*

manum tuam; quibus verbis fidem hominis tentat; si enim non crederet, ne conatum quidem faceret manum tabidam et paralysi adstrictam et plane mortuam movendi et protendendi. At ille verbis Christi fidem adhibet, *et extendit et restituta est sanitati sicut altera.* Narrat h. l. *S. Hier.* in evangelio quo utuntur Nazareni et Ebionitae hominem istum scribi caementarium et auxilium precatum esse hisce : caementarius eram manibus victum quaeritans; precor te Iesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos. — Quod additamentum simile est iis quibus evangelia apocrypha et quandoque etiam targumim textum sacrum amplificare et quasi exornare solent. — In hac sanatione quasi in quodam typo et exemplo deprehendi potest, quomodo verbo Christi eiusque gratia quae antea plane emortua erant restituantur ac confortentur ad fructuose operandum pro aeternitate; varias eius sanationis applicationes praebent *S. Hier. Ambrosius* (in Luc. lib. 5 n. 40; *M.* 15,1647), *Euth. Alb. Thom. Ians. Bar. Sylv. Lap. Salmeron,* tom. 6 tract. 20.

Quo magis Christus ostendit misericordiam et potentiam, eo magis illi obdurantur et maiore odio in eum exardescunt v. 14 *exeuntes autem pharisaei consilium faciebant adversus eum quomodo perderent eum;* iam apud eos constitutum est ut eum perimerent; solum conferunt inter se et deliberant, qua ratione vel quibus machinationibus eum interficiant; συμβούλιον λαμβάνειν cf. 22,15; 27,1. 7; 28,12 consultationem habere, consilium inire; ὅπως quomodo, qua ratione, uti particula adhibetur Luc. 24,20; at cum sequatur coniunctivus, verte : *ut* eum perderent. Iam caedem eius machinantur. Timent ne per Christum sua destruatur auctoritas et illud dominium quod aemulatione legis et suis traditionibus in plebem exercent. Quod ut tueantur et in tuto collocent, etiam cum suis inimicis, cum Herodianis (Marc. 3,6) quos ceteroquin odio habent, consilium ineunt Christum perimendi. Unde quam maxime manifestum est eos esse ineptos regno messiano. Iesus autem consilia eorum probe sciens cedit eorum furori (*Cai.*) v. 15 *Iesus autem sciens recessit inde*, secessit ad mare Tiberiadis (Marc. 3,7); se illis subducit, « eo quod passionis tempus nondum imminebat parcens interim iis, ne homicidii crimini fiant obnoxii; temere enim se periculis obiicere Deo gratum non est » (*Theoph.*). Quod 10,23 discipulis praeceperat, exemplo suo comprobat. Turbae autem benignitate eius allectae ex variis regionibus eum sequuntur (Marc. 3,7. 8) *et secuti sunt eum multi et curavit eos omnes*, scil. quotquot variis aegritudinibus laborabant. Cum vero turbis misericordiam suam largissime profunderet, simul cavit ne odio et invidiae pharisaeorum ignis subiiceretur v. 16 *et praecepit eis*, ἐπετίμησε severe in-

terdixit, increpavit minis additis, *ne manifestum eum facerent,* ne scil. istis miraculis et beneficiis excitati eumque tamquam Messiam et regem proclamantes praepostere augerent animorum concitationem et falsam illam foverent exspectationem regni temporalis; vide ad 8,4 et Ioan. 6,15. In hac quoque prohibitione, ut *Euth.* notat, curam habet aegrotorum, id est eorum qui animis et spe fallaci aegri erant, et invidiam devitat pharisaeorum vel saltem tollit augmentum odii et invidiae (*Cai. Fab.*).

Cernitur itaque maxima Christi lenitas et mansuetudo, cernitur eius studium devitandi strepitum ac concitationem popularem, cernitur quoque eius in inimicos sanguinem eius sitientes clementia; unde apertum est Iesum in se illam perfecte exprimere speciem ac formam quam de Messia Isaias descripsit 42,1 seq.; opponit itaque evangelista, ut animos aequalium amore ac reverentia Iesu imbuat, pharisaeis illis caedis ac sanguinis cupidis imaginem pietate et clementia plenam quam a propheta depictam in Iesu cernunt plane iisdem coloribus exhibitam; v. 17 *ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem* v. 18 *ecce puer meus* ὁ παῖς μου, ita LXX, hebr. עַבְדִּי servus meus, quo sensu παῖς puer haud raro adhibetur, *quem elegi, dilectus meus in quo bene complacuit animae meae,* quae verba magis accedunt ad textum hebr. Is. 42,1; vide meum Comment. in Is. II p. 103 seq.; *ponam spiritum meum super eum,* LXX ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν; hebr. dedi. Et a Deo electus et maxime dilectus et plenitudine spiritus divini perfusus *iudicium gentibus nuntiabit,* hebr. מִשְׁפָּט ius et normam recti, id quod coram Deo iustum ac rectum est; proinde legem ac doctrinam Dei (*Euth. Theoph. Thom. Fab. Dion. Ians. Mald.*); eodem modo explica κρίσιν quam vocem LXX et evangelista habent. Contendunt quidem aliqui κρίσιν in novo testamento non dici nisi de iudicio sensu forensi, de condemnatione et poena (cf. *Weiss*); at profecto hoc loco significatio petenda est ex Isaiae verbis. Ceterum in iure Dei, in norma et lege divina qua statuitur quod rectum et iustum est etiam continetur iudicium quo secundum illam normam singuli diiudicabuntur; quare alii haud immerito utrumque exprimi censent (*Euth. Schegg, Schanz, Fil.*).

Iam describitur qua ratione ille functurus sit munere proferendi ius Dei v. 19 *non contendet neque clamabit neque audiet aliquis in plateis vocem eius;* concordat cum hebr., dummodo צָעַק clamare conquerendo explices *rixari, contendere;* humilis itaque erit et tranquillus; mitis et mansuetus, ab omni pompa et ostentatione alienus. Eius clementiae cognatum est, ut debiles, infirmos, afflictos peculiari cura foveat v. 20 *arundinem quassatam non confringet et linum*

fumigans non exstinguet; is est qui omnes laborantes et oneratos ad se invitat; bene notat *S. Hier.* hic in commentario[1] : « qui peccatori non porrigit manum nec portat onus fratris sui, iste calamum quassatum confringit; et qui modicam scintillam fidei contemnit in parvulis, hic linum exstinguit fumigans. Quorum neutrum Christus fecit; ad hoc enim venerat, ut salvum faceret quod perierat »; similiter *Fab. Bar.* explicant de pauperibus et aegrotis quos Christus reficiet, *Salmeron* de peccatoribus qui ex fragilitate et ignorantia delinquunt intelligi quoque posse existimat. Illos itaque qui interitui iam proximi sunt salvabit maxima clementia et benignitate eos erigens, confortans, consolans (cf. *Arn. Schegg, Fil.*). In arundine quassata figurari gentes, in lino Iudaeos censent *S. Hil. Dion.*, in hoc gentes, in illa Iudaeos *Bed.*, in utraque imagine designari Iudaeos et persecutores Christi (*S. Aug.* de civ. D. 20,30 n. 4; *Cai.*) alii censent, quibus pepercerit, quamvis eos tam facile perdere potuisset quam facile quis arundinem quassatam confringit (*S. Chrys. Theoph. Euth. Br. Ians.*); *Mald.* ibi cernit imaginem eius qui summa incedit lenitate adeo ut, etiamsi super arundinem quassatam pedem poneret eam tamen non confringeret. Plura vide in meo Comment. in Is. II p. 105 seq.; ceterum assentiendum erit *Sylv.* intelligi potissimum semifractos ac debiles in fide, habentes fidei lumen fere exstinctum, quos Christus non contempsit neque oppressit, sed beneficiis et doctrina et miraculis fovit, confortavit, ad gloriam adduxit.

Hac autem clementia et in debiles mansuetudine causam evincet et regnum Dei in terra stabiliet; *donec eiiciat ad victoriam iudicium* v. 21 *et in nomine eius gentes sperabunt;* LXX εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν, item hebr.; v. 21 congruit cum LXX; in hebr. et legem eius insulae exspectabunt. Explica *iudicium*, κρίσιν, sicut in v. 18; ad victoriam eiicere idem est ac rei exitum nancisci optatum : donec ius divinum in omnibus et ubique victor exsistat. Idem est sensus apud LXX et in hebr. : ad veritatem perducet iudicium i. e. normam illam iuris divini vere ubique valere et dominari faciet, ut veritas ubique elucescat et vincat. Dicitur *donec;* unde declaratur viam qua illud Dei ius in terris stabiliatur esse miserationem, clementiam, opem fragilibus latam; ea ratione optime consuli hominum miseriis ac debilitati. Ad hanc iudicii victoriam pertinet quod in v. 21 dicitur fore ut gentes spem ac fiduciam collocent in nomine eius, in servo Domini, in Messia, ut eum et cuncta quae de se revelavit fide amplectantur et invocatione eius, nomine eius interposito, omnia consequantur saluti op-

1. Aliter in epist. ad Algasiam qu. 2; *M.* 22,1012.

portuna. Sensus idem habetur in hebr.; insulae enim i. e. regiones longinquae, ultra mare sitae ponuntur pro regionibus gentium; legem eius desiderant i. e. doctrinam eius et totum eius regnum institutum; ibi vero bona cuncta concluduntur. — Quo sensu iudicium vindictae (*S. Chrys.*) vel iudicium ultimum (*S. Br.*) intelligi possit, iam supra dictum est.

Verbum ἐλπίζειν alias iungi solet cum ἐν, εἰς vel ἐπί; cum dativo iunctum hoc solo loco in novo testamento reperitur; sed constructio est bene graeca (cf. Thuc. 3, 97. 2; *Weiss*); dativo significatur id cui spes innititur, *nomini* Messiae i. e. omnibus iis quae nomine Messiae, eius munere, bonis etc. significantur et concluduntur.

Quod saepius adverti potest hic quoque cernitur, locos Scripturae non semper verbotenus, sed sensus ratione habita, laudari; prout *S. Hier.* notat (epist. ad Algasiam, l. c.) : « Matthaeus sensum potius quam verba interpretans pro lege et insulis nomen posuit et gentes; et hoc non solum in praesenti loco, sed ubicumque de vetere Instrumento evangelistae et apostoli testimonia protulerunt diligentius observandum est, non eos verba secutos esse, sed sensum et ubi LXX ab hebraeo discrepant, hebraeum sensum suis expressisse sermonibus ». Ea tamen explicatione *Mald.* non acquiescit; neque enim satis declarari cur pro *veritate* scriptum sit *victoria*. Rem ita solvi posse censet, ut dicatur Matthaeum qui lingua scripserit aramaica pro אמת posuisse זכות quod et veritatem, puritatem, innocentiam et victoriam significet, et interpretem graecum evangelii hanc ultimam notionem elegisse. Attamen obstat quod nullibi pro זכות significatio *veritatis* reperitur, sed solum innocentiae, puritatis, iustitiae, victoriae.

c) De daemoniaco sanato 12,22-37.

12,22. Tunc oblatus est ei daemonium habens, caecus et mutus et curavit eum ita ut loqueretur et videret; 23. et stupebant omnes turbae et dicebant : numquid hic est filius David? 24. Pharisaei autem audientes dixerunt : hic non eiicit daemones nisi in Beelzebub principe daemoniorum. 25. Iesus autem sciens cogitationes eorum dixit eis : omne regnum divisum contra se desolabitur et omnis civitas vel domus divisa contra se non stabit. 26. Et si satanas satanam eiicit, adversus se divisus est; quomodo ergo stabit regnum eius? 27. Et si ego in Beelzebub eiicio daemones, filii vestri in quo eiiciunt? ideo ipsi iudices vestri erunt. 28. Si autem ego in Spiritu Dei eiicio daemones, igitur pervenit in vos regnum Dei. 29. Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis et vasa eius diripere nisi prius alligaverit fortem? et tunc domum illius diripiet. 30. Qui non est mecum, contra

12,22. Τότε προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζόμενον τυφλὸν καὶ κωφόν, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτόν, ὥστε τὸν κωφὸν λαλεῖν καὶ βλέπειν. 23. καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι καὶ ἔλεγον· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαυείδ; 24. οἱ δὲ φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον· οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. 25. εἰδὼς δὲ τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν εἶπεν αὐτοῖς· πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς ἐρημοῦται, καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς οὐ σταθήσεται. 26. καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; 27. καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσιν; διὰ τοῦτο αὐτοὶ κριταὶ ἔσονται ὑμῶν. 28. εἰ δὲ ἐν πνεύματι θεοῦ ἐγὼ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. 29. ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἁρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρὸν καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει; 30. ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ κατ' ἐμοῦ ἐστιν καὶ ὁ μὴ συνάγων

me est; et qui non congregat mecum, spargit; 31. ideo dico vobis : omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, Spiritus autem blasphemia non remittetur. 32. Et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro. 33. Aut facite arborem bonam et fructum eius bonum, aut facite arborem malam et fructum eius malum; siquidem ex fructu arbor agnoscitur. 34. Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui cum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur. 35. Bonus homo de bono thesauro profert bona et malus homo de malo thesauro profert mala. 36. Dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines reddent rationem de eo in die iudicii; 37. ex verbis enim tuis iustificaberis et ex verbis tuis condemnaberis.

μετ' ἐμοῦ σκορπίζει. 31. διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται. 32. καὶ ὃς ἐὰν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐ μὴ ἀφεθῇ αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. 33. ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν, ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν. ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. 34. γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ. 35. ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά. 36. λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν ὃ λαλήσουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσιν περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. 37. ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ καί ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.

In v. 22 προσηνεγκαν B syr (cu, utr) cop aeth; rell προσηνεχθη etc. uti vulg; ωστε τον κωφον ℵ B D ff^1 k g^1 cop syr (cu) aeth; rell τον τυφλον και κωφον; add *surdus* (ex duplici versione κωφ) in a c d f ff^2 g^1 q h rush ken; add *et audiret* rush, uti in 237 b syr (cu). In v. 25 non legitur ο Ιησους in ℵ B D k cop syr (cu), rell add ο Ιησους. In v. 26 *si enim* b ff^2 g^1 q dub lich ken rush; *si autem* D d, *si ergo* c ff^1 h. In v. 28 in it : adpropiavit, appropinquavit, acceleravit, praevenit. In v. 29 διαρπαση ℵ D G K al plus 80 *diripiat* am big fuld hub for car ox corp lind harl; διαρπασει B C E L M S U V X Γ al pl *diripiet* cav dub eg ept theod lich med mt ken tol val wil. In v. 31 υμιν B 1; rell om.; codd pler add in fine τοις ανθρωποις; non add ℵ B al 10 g^2 k vulg cop arm aeth Ath Cyr Bas Hil al Ti W H. In v. 32 ου μη αφεθη B; rell ουκ αφεθησεται Ti W H. In v. 35 add ex thesauro *cordis* (*sui*) της καρδιας L 1. 22. 33 al mu ff^2 gat syr (cu) arm aeth Clem Or dub eg rush ken. In v. 36 codd pler ο εαν λαλησωσιν, ο λαλησουσιν ℵ B D Ti W H. In v. 37 dub ex verbis *autem*; eg sermonibus, uti k Cyp.

Triplici miraculo a Christo patrato turbae admirantur suspicantes eum esse Messiam. Quam fidem nascentem ut exstinguant pharisaei dicunt daemones ab eo eiici ope principis daemonum. Quam calumniam Christus refutat primo ex eo quod satan certe non contra se ipsum ageret suumque regnum ipse destrueret (ergo ex absurdis, argumento ad hominem); secundo ex eo quod pharisaei ipsi sibi contradicunt, dum alias eiectiones daemonum ope Dei fieri statuunt; proinde videant necesse est a Christo eiici daemones quia principem daemonum superavit et ea victoria regnum Dei adducit; quare oportet stare a parti-

bus Christi (12,22-30). Dein ostenditur quantum sit peccatum manifesta opera Dei adscribere diabolo i. e. cognitae veritati resistere; eo autem peccato patefit quanta malitia sint pharisaei et cum iam de verbo otioso ratio sit reddenda, quale illos maneat supplicium propter blasphemiam in Spiritum sanctum (12,31-37).

Hic itaque maior panditur eorum perversitas, quia fidem populi nascentem turpissima calumnia opprimere student et adeo veritati obsistunt, ut miracula quae alibi tamquam opera Dei agnoscunt, ex odio in Christum diabolo adscribant quocum Christus foedus et societatem inierit. Et magis quoque ostenditur quam inepti sint regno Dei; ei enim peccato sese obnoxios reddunt, cui iusto Dei iudicio indulgentia omnis ac remissio negari potest', quo igitur res iam eo devenisse censeri potest ut se ipsos in aeternum a regno Dei excluserint.

Haec narratio similis quidem est ei quae 9,32-34 habetur, at minime est eadem. Ibi enim sanatur daemoniacus mutus, turbae nascentem fidem Messiae non profitentur, calumnia pharisaeorum solum breviter refertur; tribus itaque illa narratio distinguitur ab hac; v. 22 *tunc* τότε, accipe sensu generali, quo res rei connectatur, non temporis series exprimatur, *oblatus est ei daemonium habens caecus et mutus*, κωφός obtusus vel lingua, mutus, vel auribus, surdus. Notione surdi accepit vocem *S. Chrys.* cum scribat : « o malitia daemonis! utramque viam qua is crediturus erat obstruxerat visum et auditum; sed utramque Christus aperuit ». Sed cum dicatur *et curavit eum ita ut loqueretur et videret*, potius de muto vox erit explicanda, quamvis etiam fieri possit ut surdus si surdus est a nativitate loqui modo intelligibili nesciat. Etiam *Mald.* de surdo explicat censetque credibilius a daemone auditum et visum illi esse ligatum; at tunc difficile intelligitur, cur *surdus* sanatus loquelam recepisse dicatur. Itaque « tria signa simul in uno homine perpetrata sunt : caecus videt, mutus loquitur, possessus a daemone liberatur; quod et tunc quidem carnaliter factum est, sed et quotidie completur in conversione credentium, ut expulso daemone primum fidei lumen aspiciant, dein in laudes Dei tacentia prius ora laxentur » (*S. Hier.*).

Triplici hoc miraculo omnes turbae quae aderant maxima admiratione percellebantur v. 23 *et stupebant*, ἐξίσταντο i. e. prae admiratione quasi sui iam non erant compotes, quasi de statu mentis deiiciebantur, *omnes turbae et dicebant : numquid hic est filius David?* μήτι significat eos non quidem certo existimare, attamen opinari et suspicari eum esse filium David; proinde bene dicit auctor *op. imp.* verba haec fuisse appropinquantium ad fidem. Filium David Messiam regem appellant; cf. 22,42 et quae dicta sunt ad 9,27. Etiam illis dici potuit :

o vos stulti et tardi corde ad credendum! Post sollemnem Ioannis baptistae annuntiationem, post tot Christi miracula, post doctrinam de regno Dei appropinquante, de se iudice omnium, cui omnia tradita sunt, qui solus Deum novit, qui omnibus beatitatem in se inveniendam esse declarat (4,17; 7,21 seq. 11,27 seq.) etc. solum debile quoddam fidei initium apud turbas deprehenditur. Sed hac fide quae in animis nasci videbatur pharisaei in furorem insaniae rapiuntur et quam celerrime et efficacissime eam penitus exstirpare student et mentes odio et horrore Christi implere v. 24 *pharisaei autem audientes dixerunt : hic non eiicit daemones nisi in Beelzebub principe daemoniorum;* de Beelzebub vide ad 10,25; inter turbas circumeuntes ea voce summa contumelia Christum afficiebant et uti ex v. 25 sequitur, sedulo cavebant ne Christus audiret talia in vulgus spargentes. Inter daemones aliquem principem daemonum agnoscebant Iudaei, tamquam primum ac maxime potentem, qui satan quoque et asmodeus vocatur (cf. *Lightfoot* ad h. l., *Weber,* System der altsyn. pal. Theol. p. 243; *Ed.* II p. 761). Contendunt itaque Iesum esse praestigiatorem omnium scelestissimum qui societate inita cum satan ope eius miracula patret ad homines decipiendos et in perniciem ope daemonis adducendos.

Etiam post opprobrium adeo atrox Christus, mitis ac mansuetus, uti eum evangelista ex oraculo prophetae praedictum demonstravit, non tam in eos invehitur quam eos et turbas de absurda accusatione edocet; v. 25 *Iesus autem sciens cogitationes eorum*, insanum illud convicium quod in vulgus spargebant; cf. Luc. 11,15; *dixit eis : omne regnum divisum contra se desolabitur et omnis civitas vel domus divisa contra se non stabit;* notum est illud Sallustii : concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur, et illud Ciceronis : quae domus tam stabilis, quae tam firma civitas est quae non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Attende, scribit *Alb.*, quod humana potestas, in qua per similitudinem proponit, non est nisi triplex, regionis, civitatis, domus; triplex est enim, ut *S. Thom.* dicit, communitas : domus sive familiae, civitatis et regni. Iam hanc sententiam omnibus familiarem applicat v. 26 *et si satanas satanam eiicit, adversus se divisus est; quomodo ergo stabit regnum eius?* satanas certe non vult ipse regnum suum destruere et suam potentiam homines vexandi abolere et perimere; id autem faceret et vellet, si pharisaeorum accusatio consisteret. Nam ex Christi operibus ac sanationibus manifestissimum est homines eripi a potestate daemonis, mala a daemone inflicta auferri, cessare vexationes quibus daemon eos insequebatur; hisce autem regnum eius destruitur quippe quod

in improbitate et tyrannide adversus hominem, imaginem Dei, consistit. Si itaque satan seipsum expelleret, a possessione et sede deiiceret, intestino dissidio sibi ipsi adversaretur et in se ipsum fureret et ipse in contrarias partes seu factiones seipsum discerperet; quo quid magis absurdum fingi potest?

Opinantur aliqui hanc argumentationem esse mancam, quia daemon posset se ipsum expellere ad homines decipiendos, ad falsum prophetam auctoritate donandum, vel prudentiae et astutiae causa cedere pro aliquo tempore (cf. *de Wette*). At huic scrupulo iam obviam ierunt *S. Hier.* et auctor *op. imp.;* hic enim scribit: « regnum diaboli est omne malum; ergo diabolus rex mali; si bonum faciat, ipse destruet regnum suum; eiiciens itaque diabolus diabolum delusorie non bonum facit, sed malum, id est non adversum se agit, sed pro se; melius est enim ei exire de corpore et animam occupare ». Proinde non una eiectio sola est consideranda, sed tota Christi agendi ac sanandi ratio quae ad malum destruendum et promovendum bonum recta tendit. Quare non opus est cum *Schegg* ita vim argumenti constituere : daemones solum inviti mihi cedunt; si ergo satanas satanam eiicit, eius voluntas in se divisa est; id solum a Deo effici potest; ergo ago ego auctoritate donatus a Deo, etsi per Beelzebub daemones eiicio. Qui modus eo quoque repudiandus est, quia supponitur concedi posse vel fieri posse, ut ea ratione Christus expellat et daemones inter se sint discordes. Christus autem illam pharisaeorum accusationem tamquam rem maxime abominandam traducit, tamquam blasphemiam in Spiritum sanctum; ergo longissime abest ab eiusmodi sententia : etsi per Beelzebub eiicio etc.

Secundo ostendit eorum malitiam et contradictionem qua implicantur v. 27 *et si ego in Beelzebub eiicio daemonia,* uti vos dicitis, quid affirmatis de discipulis vestris, de aliis qui daemones expellunt? *filii vestri in quo eiiciunt?* fuisse apud Iudaeos qui nomine Dei daemones eiicerent quandoque, certum est; cf. Marc. 9,37. Act. 19,13 atque idem testimonio Flavii Iosephi comprobatur qui scribit hoc genus sanationum quo daemonia ita eiiciuntur, ut nunquam revertantur etiamnum apud Iudaeos valere plurimum (Ant. 8,2. 5). Notum est discipulos alicuius dici filios; ita filii prophetarum appellabantur eorum socii, discipuli, ita qui alium docet, admonet, filium eum vocare solet, uti frequenter in libris sapientialibus. Quare *filii vestri* erunt ii qui veluti discipuli pharisaeorum et scribarum considerabantur, qui scil. eorum instituta et traditiones sequebantur. Sunt quidem qui *filios vestros* explicent de discipulis Christi qui utpote ex genere iudaico orti sint filii eiusdem populi cum pharisaeis (*S. Chrys. Theoph. Euth. Hil. Aug.* sermo 71; *M.* 38,445; *op. imp.*

Br.); sunt alii qui vel de discipulis Christi vel de exorcistis Iudaeorum verba accipiant (cf. *S. Hier. Bed. Pasch. Alb. Thom. Dion. Cai. Calm.*). At apposite monet *Bar.* Christus ut eos appellaret suos discipulos futurum fuisse, non filios pharisaeorum; dein obstare quod pharisaei dicerent etiam apostolos potentia daemonis daemonem eiicere paremque esse rationem in magistro et discipulis iuxta illud : si patremfamilias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos eius (Matth. 10,25). Dein patet argumentum tum esse vere efficax si de exorcistis Iudaeorum procedit, atque de iis explicare plerosque recentiores interpretes iam *Mald.* dicit (quamvis ipse non consentiat) et ita accipiunt *Tostatus* qu. 64 in cap. 12, *Toletus* in Luc. 11,19, *Fab. Ians. Lap. Lamy, Arn. Bisp. Reischl, Grimm* IV p. 495, *Schanz, Fil. — Keil, Weiss, Ed.* II p. 198 etc. Unde cum in suis discipulis non daemonem agere sed Dei virtutem agnoscant, *ideo ipsi iudices vestri erunt*, ipsi vos insani convicii arguent vosque condemnabunt reos turpissimae contumeliae. « Pharisaei itaque coarctantur interrogatione prudenti, ut confiteantur Spiritus sancti esse opus; quodsi expulsio daemonum, inquit, in filiis vestris, Deo non daemonibus deputatur, quare in me idem opus non eandem habeat et causam » *S.* (*Hier.*)?

Si igitur negari nequit a Christo eiici daemones in virtute Dei quid sequitur? v. 28 *si autem ego in spiritu Dei*[1] *eiicio daemones, igitur pervenit in vos regnum Dei;* Christus enim satanam ubique persequitur, eum expellit, daemones ad eius praesentiam tremunt, eum rogant ne se torqueat, praedam suam coguntur relinquere; ergo apertum est eorum regnum a Christo destrui; ergo pariter apertum est regnum Dei condi. Destruitur enim malum, ut bonum et salus hominum constituatur; eiicitur princeps huius mundi, ut Deus regnet in omnium animis. Eo enim quod Christus passim tam multos eiiceret daemones demonstrabatur, ut ait *Ians.*, diaboli regnum iam nova et insolita ratione destrui ac proinde e contra Dei regnum novo iam modo incipere apud homines; deinde corporalis et sensibilis illa daemonum eiectio ad hoc fiebat, ut per eam omnes intelligerent ipsum esse eum qui ex animis hominum venerat eiecturus daemones dominantes per peccatum mentibus hominum, ac ob id infert regnum Dei venisse (sim. *Tostatus* qu. 65). Ceterum est quoque rabbinorum doctrina opus Messiae esse eiectionem daemonum et in

1. Nuperrime *Hillmann* in istis verbis argumentum exhiberi asserit contra illud quod de Christo profitemur : conceptus de Spiritu sancto. Ita enim arguit : *in spiritu Dei* prorsus parallelum est alteri sententiae *in Beelzebul;* atqui Beelzebul est aliquis plane extra Iesum constitutus qui nullo modo Iesu naturam ingreditur, ergo etiam spiritus Dei est vis quaedam extra ipsum consistens; id quod fieri non posset si esset conceptus de Spiritu sancto. Vide Jahrbücher für protest. Theologie 1891 p. 249. Praeclaram sane argumentationem!

Jalkut ipsis verbis dicitur in diebus Messiae devictum iri daemonem et deiectum in gehennam (cf. *Ed.* II p. 198. 728. seq.); ergo crebrae illae eiectiones secundum ipsos Iudaeos signum sunt adventus Messiae et regni Dei.

Iam Christus ex crebris illis eiectionibus solo suo mandato effectis ulterius demonstrat a se principem daemoniorum esse superatum et ligatum; idque declarat familiari comparatione v. 29 *aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis et vasa eius diripere*, *nisi prius alligaverit fortem? et tunc domum illius diripiet;* Christus libere intrat in ditionem et regionem fortis illius principis daemonum (cf. 8,29 seq.), daemones pellit, homines ab eo occupatos ei eripit, dominationem eius destruit; ergo iam superavit et ligavit fortem illum; « contusam a se in tentatione prima omnem diaboli indicat potestatem; ligatus est ergo tum, cum satanas a Domino nuncupatus ipsa nequitiae suae nuncupatione constrictus est (Matth. 4,10), cui ita vincto spolia detraxit et domum abstulit, nos scil. quondam arma eius », quos in suum victo diabolo redegit dominium domumque sibi ex nobis dedicavit novam (ut addit *S. Pasch.*). Fortis autem *vasa*, σκεύη, supellectilem intelligunt subditos eius, daemones et homines qui secundum ipsum operantur, ut ait *S. Chrys. Euth.,* vel solum homines (*Theoph. Hier. Aug. Bed. Dion. Cai. Fil.*); domus eius est regnum quod daemon tenuit vel, ut alii volunt, mundus, cum dicatur princeps huius mundi. Alii propter Luc. 11,22 : universa *arma* eius auferet, σκεύη accipiunt de instrumentis, quibus satan homines vexat, de daemonibus (cf. *Arn. Schegg*, *Schanz*). Sed verbum ἁρπάσαι *rapere* aptius convenit priori interpretationi de hominibus qui revera satanae eripiuntur; daemones manent in eius ditione, et vix propterea apte possent dici ei rapi, quia iis dominium in homines eripitur vel satanae potestas iis utendi ad homines possidendos. Praeterea prior interpretatio unice congruit verbis Isaiae quae Christus hoc loco certe ob oculos habuit : haec dicit Dominus : equidem et captivitas a forti tolletur et quod ablatum fuerat a robusto salvabitur (49,25), quibus verbis respondetur ad quaestionem : num fieri possit ut praeda eripiatur forti.

Cum itaque Christus satanam iam vicerit et eo victo res in eo sit, ut praeda quoque ei eripiatur et regnum Dei in animis hominum constituatur, nemo potest manere otiosus et iners, quasi a neutra parte stare vellet; sed v. 30 *qui non est mecum contra me est et qui non congregat mecum dispergit;* adstat scil. Messias, se talem probat, fidem postulat, laborandum esse edicit, ut in suo quisque corde regnum Dei stabiliat. Iam qui in ea rerum conditione otiosus manet et indif-

ferens, eo ipso Christo adversatur, opus eius impedit in se et in aliis; proinde qui non cum Christo laborat et eius opus promovere studet, is eo ipso partem operis Christi destruit eique est impedimento et nocumento. Verba haec gravia sunt. Calumniam pharisaeorum Christus ita clarissime refutavit, ut quicumque non consulto aures mentesque obdurarent intelligere deberent eum devicto daemone regnum Dei inducere. Quare graviter monet iam non licere incerto haerere et quasi medium stare inter se et pharisaeos, verum fortiter ac gnaviter suas partes esse eligendas et amplectendas, nisi vellent haberi adversarii et regni Dei impugnatores. Urget ergo turbas, ut discedant a pharisaeis, ut se sequantur intrepide sibique veram adhibeant fidem et tandem aliquando constanter a suis partibus consistant.

Plerique veterum in ea sententia aliud cernunt argumentum quo Christus refutet convicium pharisaeorum. Audi S. *Chrys.* explicantem : « quid volo? inquit; Deo offerre, virtutem docere, regnum annuntiare. Quid diabolus et daemones volunt? his contraria. Quomodo igitur is, qui mecum non colligit neque mecum est, mecum operaturus est? et quid dico mecum operaturus? immo contrarium; cupit enim mea dispergere. Qui ergo non modo mecum non operatur, sed etiam dispergit, quomodo tantam mecum concordiam exhiberet, ut mecum daemones eiiceret »? proinde fieri non posse, ut secreto foedere is iungatur cum daemone qui eius imperium evertat neque ut daemon ei faveat cum nihil relinquat intentatum, ut evangelii cursum impediat. Et similiter accipiunt non solum qui fere ubique presse vestigia S. Chrysostomi sequuntur *Theoph. Euth.*, sed etiam *S. Hil. Hier. op. imp. Bed. Pasch. Thom. Dion. Ians. Sylv. Lamy, Arn.* Sed iam *S. Chrys.* praeterea dicit Iudaeos subindicari quos cum diabolo constituat; « nam et ipsi adversabantur et quae ipse congregasset dispergebant ». Idque rectius dicitur; nam ad priorem acceptionem modus loquendi non est sat aptus vel factus. Accusatur enim Christus quod in Beelzebub i. e. foedere cum eo inito daemones expellit. Iam si Christus voluit hanc cum daemone societatem a se repellere et probare se esse adversarium satanae, debuit dicere : qui non cum eo est, contra eum est. Verbis autem quibus utitur, si ad diabolum referantur, absolvit diabolum a societate secum inita, de qua diabolus non erat accusatus a pharisaeis. Atque id verba *S. Chrys.* quae modo attuli revera prae se ferunt, scil. diabolum non aliquam cum Christo habere concordiam.

Alii verba ad pharisaeos dirigi censent, quorum hypocrisin Christus reprehendat qui cum fingerent se Christo non adversari sed tantum legis observationem asserere maxime tamen illi adversarentur; ita *Mald.* et similiter *Lap. Schegg, Bisp. Weiss* et de pharisaeis posse intelligi etiam *Tostatus* qu. 67 concedit. At merito opponit *Sylv.* pugnare cum hac inter-

pretatione quod pharisaei non *neutrales,* sed aperte Dominum calumniabantur; atque profecto non erant quasi medii et inertes inter partes duas amicorum et inimicorum Iesu sed iam dudum duces se praebebant et antesignanos et conquisitores inimicorum Christi (sim. *Schanz*). Multo minus autem admitti potest quod aliis placuit (*Bengel, Neander, Godet*) sermonem dirigi ad exorcistas Iudaeorum, de quibus v. 17; num tales aderant? et si daemones in nomine Dei eiiciebant, etiam ipsi contra daemonem agebant ei praedam eripientes.

Quaerunt alii quomodo haec sententia conveniat cum alia Luc. 9,50 : qui non est adversum vos pro vobis est (*Mald. Ians. Sylv. Lap. Calm.*). Sed quae sit mens Christi eo loco apparet quia ille de quo agitur in nomine Iesu daemones eiicit, proinde in Iesum credit (cf. Marc. 9,38); loquitur itaque, ut *Mald.* notat, ex suorum discipulorum opinione qui non putabant pro se esse nisi qui secum, non doctrina, sed pedibus ambularent; vel fortasse melius, ea sententia aemulationem eorum compescere voluit. Aliis (*Lap. Sylv.*) videtur ibi sermonem esse solum de eo qui propter iustam causam fidem suam aperte non profiteatur; at dubito num id dici possit; cum enim in nomine Iesu ille daemones eiecerit, satis quae sit sua fides profitetur. Quare potius dicendum cum *S. Augustino* : in quantum operabatur virtutes in nomine Iesu, in tantum cum ipsis erat et adversus eos non erat (de cons. evang. 4,5. 6; *M.* 34,1219); proinde sententiam illam ex rerum adiunctis aequivalere alteri : ille doctrina et re vobiscum consentit, ergo pro vobis est.

Cum autem dicat *qui non congregat mecum spargit,* se tamquam eum profitetur qui venit ut gregem Domini culpa pastorum dispersum et errantem visitet, liberet, congreget; illud ergo munus sibi attribuit, de quo Ez. 34,12 seq., et de quo Ioannes baptista locutus est 3,12. Simul indicat unumquemque pro viribus se debere praestare socium et adiutorem huius congregandi laboris, ad quem laborem cumprimis assumpsit apostolos. Utique pastorum et ducum Israel quam maxime esset in hoc labore primas agere cum Iesu partes et de illis, de sacerdotibus et legis doctoribus quam maxime valet *qui non congregat mecum, spargit* i. e. quicumque ex ducibus et doctoribus quos scil. plebs cum veneratione suspicit tamquam moderatores, non mecum laborat meas partes palam ac publice tuitus, ille eo iam *spargit,* populum quem congregare volo et ad Dei regnum adducere, a me retinet et retrahit mihique reddit alienum. At duces illi ac pastores tales sunt quales eos Ezechiel describit 34,2 seq.; quare contra eos valebit quoque illud : vae pastoribus Israel! iudicabo inter pecus et pecus. Iterum ergo evangelista verbis Christi rationem reddit, cur duces synagogae reiecti sint.

Ostenderat Christus se in spiritu ac virtute Dei regnum satanae de-

struere et Dei regnum stabilire satana devicto et alligato; quare tempus esse ut unusquisque palam et aperte a suis partibus stet. Iam graviter monet ne pharisaeorum more opera Dei quae adeo manifesto cernantur spernant, multo minus ea, prout illi faciunt, diabolo auctori attribuant. Unde explicat tali blasphemia incurri peccatum quod non remittatur v. 31 *ideo* i. e. propter ea quae dicta sunt v. 25-30, *dico vobis : omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, Spiritus autem blasphemia non remittetur* i. e. blasphemia contra Spiritum sanctum iactata, uti est illa pharisaeorum qui opera Dei spiritu patrata quae ut talia ignorare non possunt prae nimia malitia et odio in Christum satanae adscribunt, ut ea contumelia opus quoque Spiritus Dei in animis populi impediant et destruant. Qualis sit *Spiritus blasphemia,* declaratur v. 32 *et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei;* cum enim is in assumpta carne appareat humilis, persecutionibus subiectus, infirmus, aliqua peccati habetur excusatio; « qui scandalizatus carne mea et me hominem tantum arbitrans, quod filius sim fabri et homo vorator sim et vini potator, talis opinio atque blasphemia quamquam culpa non careat erroris, tamen habet veniam propter corporis vilitatem » (*S. Hier.*) et similiter *S. Chrys. Cyr. Bed. Pasch. Br. Alb. Dion. Cai. Mald. Ians. Lap. Calm. Schegg, Bisp. Reischl, Schanz, Fil.;* talia verba vide 11,19; talia protulerunt, cum Iesus in cruce penderet, pro quibus tamen rogavit Patrem : dimitte eis.

Verum aliter de blasphemia in Spiritum sanctum : *qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro* vel uti Marc. 3,29 : qui blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habebit remissionem in aeternum, sed reus erit aeterni delicti. Et in quonam ista blasphemia consistat, eruitur ex v. 24 et insuper clare additur apud Marcum : quoniam dicebant : spiritum immundum habet. Haec itaque blasphemia in eo continetur, quia ea quae manifesto sunt Dei et quae ut Dei opera certo sciebant, tamen ex malitia daemoni attribuebant. Illis igitur, ut scribit *S. Hier.* (ep. 42 ad Marcellam, *M.* 22,477), irremissibilis est blasphemia dicta, qui cum in virtutibus videant opera Dei calumnientur et clamitent daemonis esse virtutem et omnia signa quae facta sunt non ad divinam magnificentiam, sed ad diabolum pertinere; et similiter in comment. : « qui autem manifeste intelligens opera Dei, cum de virtute negare non possit, eadem stimulatus invidia calumniatur, et Christum Deique verbum et opera Spiritus sancti dicit esse Beelzebub, isti non dimittetur neque in praesenti saeculo neque in futuro ». Etiam *S. Ambrosius* (de poenitentia 2,4; *M.* 16,502) blasphemiam

intelligi docet eorum, qui Dominum Iesum in Beelzebub eiicere daemonia loquebantur, « quibus sic respondit Dominus, quod satanae hereditas in iis esset qui satanae compararent Salvatorem omnium et in regno diaboli constituerent gratiam Christi; et ut cognosceremus quia de hac dixit blasphemia adiunxit : progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali? Hos ergo qui haec loquuntur negat ad veniam pertinere ». Eodem modo blasphemiam ex nexu narrationis explicant *S. Chrys. Athanasius* (epist. 4 ad Serapionem n. 12; *M.* 26,653), *Pacianus* (epist. 3,15; *M.* 13,1074), *Basilius* (Moralia, reg. 35; reg. brev. 273; *M.* 31,756. 1272), *Beda* (in Marc. 3,29; *M.* 92,164), *Rab. Pasch. Br. Mald. Lap. Bar. Calm. Lamy, Arn. Bisp. Fil.* aliique. Atque ad rem notat *Ians.* : « primo certum est Dominum hic loqui non de quovis peccato quod dici possit singulari aliqua ratione commissum in Spiritum sanctum, sed peccato quod in verbis consistit; blasphemia enim proprie est contumelia alicui verbis illata; nec dicit : omnis qui peccaverit in Spiritum sanctum, sed : qui dixerit verbum, aut ut habet Marcus : qui blasphemaverit; quod non intelligendum sit de verbo cordis, sicut Augustinus intelligit, patet ex eo quod Marcus adiiciat : quoniam dicebant : spiritum immundum habet. Deinde ex iisdem Marci verbis certum est Dominum notare voluisse pharisaeos quod in Spiritum sanctum peccaverint, non tamen ob impoenitentiam aut impugnationem veritatis semel acceptatae, aut desperationem aut praesumptionem, sed quoniam spiritui immundo tribuebant eiectionem daemonum factam virtute Spiritus sancti. Itaque magis amplexanda Hieronymi, Chrysostomi, Ambrosii aliorumque veterum expositio qui intelligunt blasphemiam in sanctum Spiritum esse eam qua quis malitia aliqua permotus quae manifeste sunt Dei tribuit daemonibus, ut erat eiectio daemoniorum » ; similiter *Dion. Bar. Toletus* in cap. 12 Luc. annot. 18.

Etiam clarius *Suarez* ex contextu et occasione quale peccatum intelligatur proponit : « censeo hoc peccatum proprie esse quando ex malitia et duritie cordis spiritui malo tribuuntur divina et supernaturalia opera quae Spiritus sanctus ad confirmandam fidem vel ad convertendos peccatores speciali providentia operatur » (in 3 p. Thom. qu. 86 disput. 8 s. 1 n. 18). Atque de illa blasphemia dicitur *non remittetur neque in hoc saeculo neque in futuro;* « postquam responderat et obiectionem solverat ostenderatque ipsos frustra impudenter agere, demum terret. Consilii enim et correctionis haec non spernenda pars est non modo obiectis respondere et persuadere, sed etiam comminari, quod ille plerumque facit, dum leges et consilia profert » (*S. Chrys.*). Uti verba sonant, ea blasphemia a remis-

sione excludi dicitur; nam priore loco statuitur : omne peccatum et blasphemia remittetur, dein huic sententiae additur exceptio, additur id quod non remittetur. Ergo regulae generali adiungitur exceptio, qua illa regula in uno aliquo casu non valere dicitur. Iste autem casus evenire potest vel quia Christus praevidit eos qui illam blasphemiam commiserint, de facto non esse acturos poenitentiam, vel quia Deus statuit illis qui tanta malitia et obduratione sese tradiderint in reprobum sensum non dare gratias adeo efficaces, ut a diabolica illa pravitate ad pietatem revertantur. Proinde dici debet cum *Ians.* non asseri Spiritus blasphemiam esse irremissibilem, sed *non remittetur,* non negari remissionis possibilitatem, sed eventum. Atque certe non repugnat ut Deus statuat eos qui Christum per Beelzebub operari ex malitia contra cognitam veritatem ad alios seducendos asserant relinquere in reprobo sensu, cum iidem sua perversitate aditum gratiae occluserint et sua sponte se daemoni mancipaverint. Si enim non repugnat, ut Deus permittat multos in statu peccati mortalis morte obrui et in aeternum damnari, etiam iuste potest permittere ut qui in talem obcaecationis diabolicae abyssum se sua culpa abiecerint nunquam ex ea emergant, nunquam *velint* agere poenitentiam et humiliter veniam precari.

Atque ex veteribus adduci possunt doctores sat graves qui haec Christi verba ita uti sonant intellexerint et interpretati sint. Ita *S. Hil.* : « pharisaeorum sententiam et eorum qui ita cum his sentiunt perversitatem severissima definitione condemnat, peccatorum omnium veniam promittens et blasphemiae Spiritus indulgentiam abnegans. Nam cum cetera dicta gestaque liberali venia relaxentur, caret misericordia, si Deus negetur in Christo; et in quo sine venia peccator, benevolentiam iteratae admonitionis impendit : omnino peccata cuiusque generis remittenda, blasphemiam in Spiritum sanctum non remittendam ». Et *S. Athanasius* quidem sententiam de solis illis pharisaeis dici docet, quos Dominus antea de aliis criminibus arguens hortatus sit ad poenitentiam; « verum ubi ipsum dicerent in Beelzebub eiicere daemonia, non hoc ultra peccatum simpliciter, sed blasphemiam dixit esse tantam, ut qui talia proferre ausi essent nec poenam effugere nec veniam obtinere possent... iure merito Salvator declaravit blasphemiam illos proferre quae nec veniam nec remissionem haberet... eos utpote non ferenda ausos aeternis addixit suppliciis » (epist. 4 ad Serap. n. 12. 16; *M.* 26,654. 660). Similiter *S. Chrys.* : « quid igitur dicit? nempe hoc peccatum prae omnibus venia carere (ἀσύγγνωστος)... huius blasphemiae venia non dabitur vobis et hic et illic poenas dabitis... quae de Spiritu sancto dixistis veniam non impetrabunt... et hic et illic sine ulla venia poenas dabitis ». Atque *S. Ambrosius* scribit libro 1 de Spiritu sancto cap. 3 n. 54 : « si quis sancti Spiritus dignitatem, maiestatem et potesta-

tem abneget sempiternam et putet non in Spiritu Dei eiici daemonia sed in Beelzebub, non potest ibi exoratio esse veniae, ubi sacrilegii plenitudo est » (*M.* 16,717) et in expositione evangelii Lucae lib. 7 cap. 12 n. 121 : « plerique illud tenent ut eam blasphemiam dicant non esse veniabilem, si quis Christum dicat in Beelzebub eiicere daemonia, non potestate divina »; alium locum eiusdem s. doctoris ex libro 2 de poenitentia supra iam recitavi, qui eo magis attendendus est, quia ibi agit contra Novatianos (vide quoque l. c. n. 24; *M.* 16,503). Quid *S. Hier.* censeat ex locis supra allatis apertum est, cuius epistola ad Marcellam (42; al. 149) contra Novatianos agit; eius mens etiam colligi potest dum ibi scribit : « probet itaque Novatianus aliquem de his qui sacrificare compulsi sunt ante tribunal iudicis respondisse, omnia quae in evangelio scripta sunt non a Filio Dei, sed a Beelzebub principe daemoniorum fuisse perfecta, et tunc poterit approbare irremissibilem in Spiritum sanctum esse blasphemiam » (*M.* 22, 477). Eadem est sententia *Didymi* alexandrini, qui in fine libri de Spiritu sancto haec habet n. 63 : « quicumque in eum (Sp. s.) blasphemaverit, non solum in hoc saeculo verum etiam in futuro non dimittetur ei, nec ulla misericordia et venia reservabitur illi qui conculcaverit Filium Dei et contumeliam fecerit Spiritui gratiae eius in quo sanctificatus est » (*M.* 39, 1085). Pariter mentione digna sunt verba *S. Paciani* qui contra Novatianos scribit : « sed *qui in Spiritu sancto blasphemaverit,* ais, *non remittetur ei;* soles totas percurrere lectiones; cur hic non legisti quid sit istud *in Spiritu?* habes supra scriptum, cum Dominus daemonia verbo fugaret et virtutes multas speciali vigore compleret, dixisse pharisaeos : hic non expellit daemonia nisi in Beelzebub principe daemoniorum, hoc est, in Spiritum sanctum deliquisse, in ea blasphemasse quae per sanctum Spiritum gerebantur. In ceteris quippe peccatis aut errore labimur, aut metu frangimur, aut carnis infirmitate superamur. Haec caecitas est non videre quod videas et sancti Spiritus opera diabolo deputare eamque gloriam Domini qua diabolus ipse superatur diaboli appellare virtutem. Hoc est ergo quod non dimittetur; reliqua bonis poenitentibus, frater Symproniane, donantur » (epist. 3,15; *M.* 13,1073-4).

Atque his verbis Domini veniam omnino excludi etiam *S. Augustinus* sensit. Ideo dicit : necesse est plane ut quandam blasphemiam et quoddam verbum voluerit Dominus intelligi, quod non remittatur (serm. 71,6 n. 10; *M.* 38,450). Quare inquirit qui tandem eo modo blasphemet, ut ei nunquam possit ignosci, et tandem eo in sermone tale peccatum esse statuit impoenitentiam finalem in qua quis moriatur (n. 20), et eodem modo peccatum in Spiritum sanctum declarat in epistola 185 ad Bonifacium n. 49 (al. ep. 50) duritiam cordis usque ad finem vitae, qua quis recusat accipere remissionem peccatorum, et in expositione inchoata in epistolam ad Romanos n. 14 explicat de eo qui desperando et contemnendo praedicationem gratiae detrectat agere poenitentiam, et similiter in enchiridio cap. 83 de eo qui peccata remitti non credens contemnit tantam divini muneris largitatem et in hac obstinatione diem claudit extremum; similiter pecca-

tum illud ad mortem de quo 1 Ioan. 5,16 (non pro illo dico ut roget quis) esse dicit deserere fidem usque ad mortem (de correptione et gratia cap. 12). Quibus explicationibus s. doctor quidem satis recedit a blasphemia in Spiritum sanctum de qua Christus loquitur, at iis ipsis ostendit sibi fuisse maxime persuasum, verba illa *non remittetur* quibus exceptio statuitur, non posse iterum alia exceptione ita restringi ut non in universum valere dicantur. Clara quoque sunt in eandem rem quae scribit *Beda* (ad Marc. 3,29) : « non quod negemus et ei si poenitentiam agere voluerit posse dimitti ab eo qui vult omnes homines salvos fieri et in agnitionem veritatis venire, sed quod ipsi iudici et largitori veniae credentes, qui et se poenitentiam semper accepturum et hanc blasphemiam nunquam dicit esse remittendam, credamus hunc blasphemum exigentibus meritis, sicut nunquam ad remissionem ita nec ad ipsos dignae poenitentiae fructus esse perventurum; sola ergo blasphemia in Spiritum sanctum qua quisque in similitudinem diaboli et angelorum eius contra conscientiam suam maiestatem Dei oppugnare non trepidat, non habet remissionem in aeternum, sed reus erit aeterni delicti, sicut evangelista manifeste declarat ». Atque eadem verba repetit *Rab.* (comment. in Matth. *M.* 107,929).

Neque aliter loquitur *Druthmarus* (expositio in Matth. cap. 34; *M.* 106, 1367) : « etenim quia per Spiritum sanctum fit remissio peccatorum, quisquis in similitudinem diaboli et angelorum eius contra scientiam suam maiestatem deitatis oppugnare non trepidat, non habet remissionem in aeternum... nec non et hoc dicere possumus quod Dominus praevidebat illos ad quos haec loquebatur non esse credituros, et de illis specialiter hoc dicebat ». Item de ea re disserit *Anselmus* laudunensis (enarrat. in Matth. cap. 12; *M.* 162,1362) : « quidam vero recognoscunt veritatem et tamen ex invidia et pravitate animi contra conscientiam suam bonitati Dei resistunt et ideo bonum odio habent et detrahunt, ut Iudaei qui intelligentes prophetas et signa completionis videntes et nihil mali operibus Christi notare potentes, tamen ex invidia Christo detrahebant et contra conscientiam suam bonitati Dei resistebant, potius se nunquam salvari quam Christum recipere et legem suam dimittere volentes. Isti tales in diabolicum peccatum cadunt et Deus deserit eos sicut Iudam, ita quod non possunt poenitere nec humiliare se, sed per obstinationem detenti sunt, et illud peccatum est irremissibile et hoc vocatur peccare in Spiritum sanctum ». Tales non esse dignos qui ad poenitentiam perveniant, ita iudicante Spiritu sancto, etiam *Rupertus* tuitiensis docet (in 4 evangelistas cap. 24; *M.* 167,1563). Locos ex Aug. et Beda in eundem sensum recitat *Zacharias* chrysopolitanus (lib. 2 cap. 62; *M.* 186,200-202) et *Richardus* a S. Victore (de spiritu blasphemiae; *M.* 196,1189) apposite scribit de nostro loco : « prius generalem sententiam ponit, postea excipienda excipit; ponit remissibilia, excipit irremissibilia. Spiritus, inquit, blasphemiae non remittitur, eo quod hoc malum in se nil habeat excusationis, nihil meretur accipere excusatoriae remissionis ». Eadem explicatio legitur in aliquibus operibus olim *S. Augustino* adscriptis : de vera et falsa poenitentia cap. 4

(in editione benedictina t. 6 append. p. 234), quo loco explicatio de impoenitentia usque ad mortem adoptata est; quaestion. ex utroque testam. qu. 102 (in append. t. 3 p. 96); de fide ad Petrum cap. 3 (append. t. 6 p. 27), quod opus nunc *S. Fulgentio* tribuitur, qui locum nostrum de obduratis accipit (*M.* 65,691).

Demum iuvat etiam afferre quae *Vega* recensitis variorum opinionibus scribit (Tridentini decreti de iustificatione expositio, lib. 13 cap. 9, Compluti 1564 p. 448): « verum enimvero cum altius mecum et maturius expendo, quae Marcus contra hoc peccatum prolata a Christo retulit, ne vis ulla fieri videatur Scripturis, germanius et simplicius putarem concedere peccatum in Spiritum sanctum eiusmodi esse, ut licet remissibile sit, nunquam tamen remittatur. Cur enim alias hoc unum delictum aeternum in viatoribus dicitur? cur de hoc solo pronuntiatur quod non habebit remissionem in aeternum, et ut apertissimum hoc sit adiicitur: neque in hoc saeculo neque in futuro? cur a ceteris peccatis et contumeliis contra Filium hominis, immo et generaliter ab omnibus etiam aliis blasphemiis hac una conditione distinguitur? Equidem aeternum delictum dici non potest quod aliquando eluitur et expiatur, etiamsi in utroque saeculo puniatur et difficillime ipsius indulgentiam quis obtineat ». Eadem est *Dion.* sententia: nunquam remittetur quia nec in praesenti nec postea. Atque ex recentioribus similiter loquuntur *Schegg*, *Grimm*, *Schanz;* at nimium asserit *Grimm* IV p. 505 dicens Deum tali peccatori obdurato iam *non posse* ignoscere, peccatorem in eo obstinationis statu constitui, ut gratiae iam non sit aditus ullus et peccati magnitudinem in eo contineri, ut gratiae absolute occludatur aditus. Deus enim gratias habet et dare potest si vult adeo potentes, ut omnis voluntas etiam quam maxime rebellis emolliatur et ad poenitentiam suaviter trahatur; unde dici debet Deum posse talem peccatorem ad se reducere, uti explicant *Reischl, Schanz;* et falsum est dicere: si Deus iam non vult ignoscere, sequi eum iam non posse.

Neque ea explicatione quidquam perit potestati clavium; nam Ecclesia accepit potestatem remittendi omnia peccata quorum homines rite poeniteat; si itaque sunt quos non poenitet et qui nolunt agere poenitentiam, sacerdos nil potest, non ex defectu potestatis, sed ex defectu necessariae dispositionis quae praerequiritur; aliis verbis, tum non adest materia circa quam potestas exerceri possit. Porro cum Deus omnes homines velit salvos fieri et cum omnes peccatores invitentur ac invitari debeant ad poenitentiam, etiam illis obduratis non desunt gratiae vere sufficientes, quibus vere possint se convertere. Et si illis revera non cooperantur, id non magis repugnat quam in aliis peccatoribus qui etiam gratiis resistunt et in peccato mortali diem obeunt supremum. Unde censeo explicationem datam quam a multis comprobatam videmus et quae verbis plane congruit omnino sustineri posse. Nam alias in similibus sententiis non potest exceptio statui. Ita si

Christus dicit : qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit, qui vero non crediderit condemnabitur (Marc. 16,16), nemo ultimam sententiam explicat : ut plurimum, plerumque, fere semper condemnabitur, vix unquam salvabitur, difficillime salvabitur, secundum regularem cursum, cui tamen exceptio fieri potest, condemnabitur. Neque quisquam ita argumentatur : non omnes qui credunt et baptizati fuerunt, revera salvi erunt; ergo a pari valet in altero membro : non omnis qui non crediderit condemnabitur. Atque hisce duobus modis sententiam illam *non remittetur* (qua exceptio statuitur) admittere exceptionem multi probare student.

Ita censet *S. Cyr.* Christum illa dixisse, ut magnitudinem ostenderet peccati et *S. Epiphanius* Christum ea in sententia praescientiam suam humanitatemque monstrasse quae eorum qui post blasphemiam poenitentiam suscepissent stabiliendae saluti consuleret (haer. 54,2; *M.* 41,963). Similiter scribit *S. Pasch.* : « non quod non remittatur eis talis blasphemia si cessent blasphemare perfecteque voluerint poenitere » et *S. Br.* addit : non remittetur, si in hac infidelitate perseveratis — sed tum diceret Christus id solum quod de omni peccato gravi valet. Explicat *Alb.* : non remittetur, causam remissibilitatis et congruitatem secum non habet; similiter *S. Thom.* : quantum est de se habet meritum ut non remittatur; dicitur irremissibile secundum suam naturam, in quantum excludit ea per quae fit remissio peccatorum; per hoc tamen non praecluditur via remittendi et sanandi omnipotentiae et misericordiae Dei, per quam aliquando tales quasi *miraculose* spiritualiter sanantur (2 2 qu. 14 art. 3). Atque *Tostatus* simpliciter scribit : non remittetur, scil. sine poenitentia (qu. 67 in Matth. cap. 12 versus finem); sed hoc valet de quovis peccato! *Cai.* non remitti ait secundum regularem cursum; *Mald.* ita dici, non quod nunquam remittatur, sed quod is nullam peccati habeat excusationem ideoque natura sua veniam non mereatur. Et *Bellarminus* (de poenitentia lib. 2 cap. 16) : « dicendum igitur Scripturas et Patres dicere peccatum in Spiritum sanctum non remitti quia ordinarie et ut plurimum non curatur, sicut de aliis peccatis Dominus ait : omnia peccata et blasphemiae remittuntur, non quia semper et omnibus remittuntur, sed quia ut plurimum et ordinarie remittuntur. Sunt autem duae causae, cur ordinarie incurabile sit peccatum in Spiritum sanctum; una quia directe resistit et repudiat gratiam Dei; quemadmodum si aegrotus unico medicamento curari posset et illud admittere non vellet, recte diceretur morbus eius incurabilis; altera quia cum sit peccatum ex malitia, non ex ignorantia vel infirmitate, nihil in se habet, unde vel modicum excusari possit et proinde nihil misericordiae meretur; hinc enim apostolus 1 Tim. 1,13 : misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate ». Neque aliter *Suarez* l. c. disput. 8 s. 1 n. 19 : peccatum dicitur irremissibile quia difficile tollitur eo quod homini sic disposito difficile sit veram poenitentiam concipere propter cordis ob-

durationem et mentis excaecationem; et *Lap.* difficulter ac raro remittetur; *Lamy* difficillime, aegre, vix remittetur; *Calm.* scelus est aegerrime expiandum (et similiter in dissertatione de peccato in Spiritum sanctum) et in eundem sensum *Arn.* et *Palmieri* nunquam vel raro remitti a Deo (Tract. de poenit. Romae 1879 p. 60).

Ceterum utrocumque modo verba acceperis, nemini constare potest commiseritne quisquam hoc peccatum quod ab omni venia excludatur, et proinde semper dicendum est cum *S. Augustino* : « de nullo enim desperandum est, quamdiu patientia Dei ad poenitentiam adducit nec de hac vita rapit impium qui non vult mortem impii, quantum ut convertatur et vivat » (serm. 71,13 n. 21; *M.* 38,456). Ergo etiam pro omnibus orandum est neque cuiquam spes veniae deneganda, dummodo *velit* resipiscere. Immo hoc ipsum quod quis velit ac desideret poenitentiam agere et resipiscere, quod desideret veniam a Deo impetrare, signum est manifestum eum tali peccato non obstringi. Porro attendatur oportet ne sententia Christi *non remittetur* ultra debitam normam extendatur. Neque enim cuicumque peccato in Spiritum sanctum commisso venia negatur, verum illi soli de quo in contexta narratione sermo est. Valet quippe hoc loco quod bene monet *S. Pasch.* : « inter se evangelistarum collatio quam saepe pleniorem reddit intelligentiam, ut impraesentiarum Marcus ait qui causas tantae irae manifestius expressit : quia dicebant, inquit, eum spiritum immundum habere, quod et praesens evangelista (Matthaeus) ex eadem blasphemia hanc venire interminationis occasionem suis declarat indiciis, quia dicebant eum in Beelzebub principe daemoniorum eiicere daemonia ». Ex variis *S. Augustini* locis, quos supra partim attuli, sex assignari solent species peccati in Spiritum sanctum : desperatio, praesumptio, impugnatio veritatis agnitae, invidentia fraternae gratiae (de serm. D. in monte 1,21 n. 75; *M.* 34,1267), impoenitentia, obstinatio; vide S. Thom. 2 2 qu. 14 art. 2. Nullo autem pacto verbis Christi haec omnia comprehenduntur.

Cum dicatur *neque in hoc saeculo neque in futuro* et ita exceptio statuatur, planum est alias in altero saeculo alicui remissioni sive culpae sive poenae locum esse; unde merito ex hoc quoque loco purgatorium esse catholici doctores statuunt. Ita iam *S. Augustinus* (de civ. D. 21,24) : « neque enim de quibusdam veraciter diceretur quod non eis remittetur neque in hoc saeculo neque in futuro, nisi essent quibus etsi non in isto, tamen remittetur in futuro » et *S. Gregorius* magnus (dialog. lib. 4 cap. 39; *M.* 77,396) : « de quibusdam levibus culpis esse ante iudicium purgatorius ignis credendus est pro eo quod veritas dicit, quia si quis in sancto Spiritu blasphemiam dixerit

neque in hoc saeculo remittetur ei neque in futuro; in qua sententia datur intelligi quasdam culpas in hoc saeculo quasdam vero in futuro posse laxari. Quod enim de uno negatur, consequens intellectus patet quia de quibusdam conceditur » itemque *Beda :* procul dubio aliquorum remissionem in futuro indicat peccatorum et similiter *Pasch. Br. Rab. Druthmarus, Anselmus laud. Ians. Mald. Cai. Bar. Lamy, Arn.* aliique; quem locum bene expendit *Bellarminus,* de purgatorio lib. 1 cap. 4. Ex altera parte aeque manifestum est eodem effato etiam poenam aeterno duraturam indicari. Denique quaerunt quandoque intelligaturne Spiritus sanctus hic de Deitate an de tertia persona in sanctissima Trinitate. Et *S. Cyr.* quidem censet Spiritum hic dici τὴν τῆς Τριάδος θεότητα ὁλόκληρον, idemque semel etiam *Tostatus* proponit; at alias ipse et longe plerique explicant quod nomen ipsum prae se fert de tertia persona. Peccatum enim quod ex malitia procedit peculiari ratione dirigitur contra bonitatem quae Spiritui sancto attribuitur (*Tost.*); ipsi quoque tribuitur operatio miraculorum, illustratio mentis, magisterium veritatis; unde patet quo pacto in ipsum potissimum peccant, qui modo explicato cognitae veritati obnitentes opera Spiritus sancti diabolo adscribunt.

Controvertitur quo nexu et sensu dicatur v. 33 *aut facite arborem bonam et fructum eius bonum; aut facite arborem malam et fructum eius malum; siquidem ex fructu arbor agnoscitur;* sat multi explicant cum *S. Hier. :* « constringit eos syllogismo quem Graeci ἄφυκτον, nos inevitabilem possumus appellare, qui interrogatos hinc inde concludit et utroque cornu premit. Si, inquit diabolus malus est, bona opera facere non potest; si autem bona sunt quae facta cernitis, sequitur ut non sit diabolus qui ea facit; neque enim fieri potest ut ex malo bonum aut ex bono oriatur malum ». Censent scil. admoneri pharisaeos, ne contra sensum communem agant opera Christi approbantes ipsum vero tamquam pessimum traducentes (*S. Chrys. Cai. Ians. Lap. Bar. Lamy, Calm. Arn. Schegg, Reischl, Bisp. Grimm, Fil.*); *facite* i. e. dicite (*Euth.*), declarate. At iam *S. Aug.* saepius haec de pharisaeis dici asseruit (cf. serm. 72,1; de actis cum Felice manichaeo 2,4; contra litteras Petil. 2,6; *M.* 38,467; 42,538; 43,261); similiter *S. Br.* ad sequentia refert, *Alb.* dicit eam metaphoram in sequenti versu exponi, *S. Thom.* proponi similitudinem quae sequenti versu declaretur, similiter *Mald. Schanz, Keil, Weiss.* Atque haec acceptio erit sequenda. Id enim patroni prioris explicationis iam innuunt, cum fere omnes ab altera parte explanationem inchoent; dein in eo sensu potius dicendum erat, uti etiam illi explanant, ordine inverso : si fructum dicitis bonum, arborem quoque

bonam dicite. Quaeri etiam potest num revera ex opinione et calumnia pharisaeorum eiectio daemonis per Beelzebub tamquam fructus *bonus* consideretur; poterant Christo aggerere : opus hoc per Beelzebub patratum est malum, itaque ex ore tuo te iudicamus recte arborem malam. Unde sequenda est altera expositio. Praeparatur versus sequens hac generali sententia : arbor bona bonos fert fructus etc.; opera testimonium ferunt de natura et indole hominis; nam *ex fructu arbor agnoscitur,* ex fructibus de se arbor ipsa testabitur (*S. Hil.*). Proinde verbis illis et contumelia pharisaeorum pessimam eorum manifestari indolem; quare sententiam Christo adeo duram in eos ferri merito dicendum est.

Explicatur itaque metaphora vel similitudo (*Alb. Thom.*) v. 34 *progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur* cf. 3,7; « non miror ego quod talia loquamini; male quippe educati estis, a malis progenitoribus orti, mentemque malam habetis » (*S. Chrys.*). Simul ostendit verba illa non subito quodam aestu irae illis quasi non advertentibus excidisse, verum ex pravitate alte animo insita et ex certa et diu fota malitia dicta esse; *ex abundantia cordis* proinde in animis inhaerere illis maiorem perversitatem quam quae hisce verbis manifestetur solis. Idem declaratur v. 35 *bonus homo de bono thesauro profert bona et malus homo de malo thesauro profert mala;* proin multo plus in animo concipitur repositum quam quod ore profertur; illud est per modum habitus vel quasi alterius cuiusdam naturae, cuius actus aliqui verbis comprobantur. Cum itaque necesse sit ut ex thesauro malo non prodeant nisi mala, merito dicitur : *quomodo potestis* i. e. non potestis bona loqui in ea re, in qua et quamdiu mali estis et quam propterea accusare vultis et criminari; ex fonte enim corrupto non fluunt aquae purae.

Quia igitur verba naturam animi produnt et fructus sunt cordis, propterea illa merito divino iudicio examinabuntur v. 36 *dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines reddent rationem de eo in die iudicii;* qua sententia quasi a fortiore comprobatur iudicium fore maxime severum in pharisaeos blasphemantes. Verum autem *otiosum,* ἀργόν, explicat quidem *S. Chrys.* : « quod rei non convenit, mendax, sycophantiam continens, immo inane (μάταιον), ut quidam dicunt, quod risum movet inordinatum, vel turpe, impudens, illiberale »; at profecto mendax, turpe etc. multo plus est quam *otiosum.* Quare melius *S. Hier.* verbum otiosum illud declarat « quod sine utilitate loquentis dicitur et audientis; si omissis seriis de rebus frivolis loquamur et fabulas narremus anti-

quas. Ceterum qui scurrilia replicat et cachinnis ora dissolvit et aliquid profert turpitudinis, hic non otiosi verbi, sed criminosi tenebitur reus »; similiter *Pasch. Br.* : « est otiosum quod vel ratione caret vel utilitate; rationem utique reddent de eo, nisi poenitentiam egerint pro eo; nullum est peccatum quod poenitentia deleri non possit »; similiter *Alb.* ait esse otiosum quod careat ratione iustae necessitatis aut intentione piae utilitatis, eodem modo *S. Thom.* otiosum esse dicit nisi habeat piam utilitatem vel piam necessitatem; otiosum enim esse quod non afferat utilitatem.

Quoniam verbis aperitur qualis thesaurus vel bonus vel malus in animo sit reconditus, recte dicitur v. 37 *ex verbis enim tuis iustificaberis et ex verbis tuis condemnaberis;* proinde verborum quoque quae plurimi minime perpendunt rationem habendam esse graviter monet. Sicuti opera, ita verba quoque normam illam constituunt, secundum quam in divino iudicio vel quis declarabitur iustus vel poenae addicetur. Quare denuo ostendit sententiam in pharisaeos pronuntiatam merito stare. Affert *Druth.* illud : mors et vita in manu linguae (Prov. 18,21); cf. Prov. 21,6. 23. Eccli. 5,15; 22,33; 28,22. Atque *Dion.* recitat verba Salomonis : de fructu oris sui unusquisque replebitur bonis (Prov. 12,14) et ex Eccli. beatus vir qui non est lapsus verbo; multi ceciderunt in ore gladii, sed non sic quasi qui interierunt per linguam suam (14,1; 28,22) et rursus : qui custodit os suum custodit animam suam, qui autem inconsideratus est ad loquendum sentiet mala (Prov. 13,3); denique Iacobo contestante universitas iniquitatis lingua constituitur in membris nostris (Iac. 3,6).

d) Petitio signi 12,38-45.

12,38. Tunc responderunt ei quidam de scribis et pharisaeis dicentes : magister, volumus a te signum videre. 39. Qui respondens ait illis : generatio mala et adultera signum quaerit et signum non dabitur ei nisi signum Ionae prophetae. 40. Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terrae tribus diebus et tribus noctibus. 41. Viri Ninivitae surgent in iudicio cum generatione ista et condemnabunt eam, quia poenitentiam egerunt in praedicatione Ionae, et ecce plus quam Ionas hic. 42. Regina austri surget in iudicio cum generatione ista et condemnabit eam, quia venit a

12,38. Τότε ἀπεκρίθησαν αὐτῷ τινὲς τῶν γραμματέων λέγοντες· διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν. 39. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου· 40. ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. 41. ἄνδρες Νινευεῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν, ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, καὶ ἰδοὺ πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε. 42. βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης καὶ κατακρινεῖ αὐτήν, ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν

finibus terrae audire sapientiam Salomonis, et ecce plus quam Salomon hic. 43. Cum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quaerens requiem et non invenit. 44. Tunc dicit : revertar in domum meam, unde exivi; et veniens invenit eam vacantem, scopis mundatam et ornatam. 45. Tunc vadit et assumit septem alios spiritus secum nequiores se et intrantes habitant ibi et fiunt novissima hominis illius peiora prioribus. Sic erit et generationi huic pessimae.

περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶνος, καὶ ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶνος ὧδε. 43. ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων ζητοῦν ἀνάπαυσιν καὶ οὐχ εὑρίσκει. 44. τότε λέγει· εἰς τὸν οἶκόν μου ἐπιστρέψω ὅθεν ἐξῆλθον· καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον. 45. τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

In v. 38 και των φαρισαιων legitur fere in omnibus; om B al 2 Chr com. In v. 40 lich in ventre terrae. In fuld per homoeoteleuton om post *condemnabunt eam* v. 41 usque ad *generatione ista* v. 42. In v. 42 lich regna iusti; eg wil viriis generationis huius; eg condemnabit eos; rush uti v. 41 hic quam Iona, ita v. 42 hic quam Salomon. In v. 44 εις τ. ο. μ. επι ℵ B D Z 33 aeth; rell επιστρ εις τ. ο. μ.; om *eam* am cav dub fuld for med ox ken lind it pler.

Scribarum et pharisaeorum obstinatio alio ostenditur exemplo. Tot enim signis a Christo patratis non contenti signum ab eo postulant. Indignabundus Christus respondet impiis illis datum iri signum Ionae, signum scil. mortis suae ac resurrectionis et eos ob animi duritiem eximiam, cuius a Ninivitis et regina austri merito accusabuntur, poenas daturos esse et in exitium ruituros pessimum. — Praedicit itaque Christus mortem suam et resurrectionem; innuit ne huic quidem signo resurrectionis plerosque esse credituros; quare vaticinatur generationi pessimae sortem et poenam longe acerbiorem quam quae eousque illis acciderit.

Uti Luc. 11,16 refertur, qui signum postulant alii sunt quam qui Christum in Beelzebub eiicere daemones dixerunt; at postulant animo malevolo tentantes eum; v. 38 *tunc responderunt ei quidam de scribis et pharisaeis; responderunt* i. e. ex iis quae Christus contra alios tanta cum auctoritate dixerat occasionem arripiunt postulantes ut signo probet se legitime et divinitus ea facere; *dicentes : magister, volumus a te signum videre;* blande ac subdole eum alloquuntur, « neque veritatem de Christo quaerentes, sed malitiam suam sub colore ignorantiae abscondere cupientes; si ergo tu es Filius Dei, ostende nobis signum et adorabimus te! ut scias quod volumus a te discere veritatem, ecce etiam magistrum te appellamus. O malitia! dum volunt malitiam suam abscondere, magis eam manifestant; nam cum multa signa vidissent, tamquam si nullum vidissent, ita signum petebant » (*op. imp.*). Nam « numquid signa non sunt quod mortui resurgunt,

quod caeci illuminantur, leprosi mundantur, paralytici curantur et daemones eiiciuntur » (*S. Br.*)? Signum eos postulasse *de coelo* plerique ex Luca 11,16 merito concludunt (*Theoph. Euth. op. imp. Aug. Bed. Rab. Pasch. Thom. Dion. Ians. Lap. Arn. Fil.*); « vel in morem Eliae ignem de sublimi venire cupiebant, vel in similitudinem Samuelis mugire tonitrua, coruscare fulgura, imbres ruere, quasi non possint et illa calumniari et dicere ex occultis et variis aeris passionibus accidisse; nam qui calumniaris ea quae oculis vides, manu tenes, utilitate sentis, quid facturus es de his quae de coelo venerint? utique respondebis, et magos in Aegypto multa signa fecisse de coelo » (*S. Hier.*). Simili modo Ioan. 6,30 signum postulant monentes de manna quo signo Moyses declaratus est legatus Dei (cf. *Cai.*) vel ut apud Iosue et Isaiam factum, signum in sole fieri cupiunt.

Cum Christus summo iure de se sit professus : ipsa opera quae ego facio testimonium perhibent de me et opera ea quidem quae nemo alius fecit (Ioan. 5,36; 15,24), merito magna indignatione in eos invehitur v. 39 *qui respondens ait illis : generatio mala et adultera signum quaerit;* more prophetarum loquitur qui scil. populum a Deo apostatam vocant adulteram; foedus enim quod Deus iniit cum populo in Sinai consideratur tamquam connubium sacrum; quare frequenter populus appellatur sponsa Domini vel uxor (cf. Is. 1,21; 50,1. Ier. 2,2. Ez. 16,8 seq. Os. 2,5 seq. 19 etc.). Quantopere autem a Deo recesserint, Christus alibi declarat, cum dicat eos non nosse Deum, eos esse ex patre diabolo et desideria diaboli perficere (Ioan. 8,44. 55); si enim Deum cognoscerent et Moysi crederent, fore ut sibi quoque fidem adhiberent (Ioan. 5,46). Quare *S. Cyr. Chrys.* ideo quoque adulteram vocari censent quod Christo non credunt et ea reprehensione Christum ostendere se esse Patri aequalem. Neque immerito; nam Christus se sponsum profitetur (9,15) qui venerit ad sponsam ducendam; verum sponsa se maxime infidelem ostendit; sponsum respuit; signa quibus sponsum se esse probat contemnit; quare *et signum non dabitur ei,* tale scil. quale illi postulant. Cum enim signa quae Christus patrat non reputent signa, merito Christus ita loqui potest, quamvis ab eo tempore et postea multa signa ediderit. Negat itaque se in eorum gratiam et ad eorum arbitrium editurum. Signis illis quibus Christus et apostoli doctrinam confirmabant Iudaeos non acquievisse etiam ex 1 Cor. 1,22 colligitur. Unum tamen signum eis dabitur quod utique aliud plane est ac sanationes morborum : *nisi signum Ionae prophetae*, et in qua re istud constituendum sit declaratur v. 40 *sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terrae tribus diebus et tribus noctibus;* cf. Ion.

2,1.4 et cum Ionas oret : proiecisti me in profundum in *corde* maris, Christus de *corde terrae,* de ima terra (*Thom. Ians.*) loquitur. Multi explicant de sepulcro (*S. Chrys. Euth. Bed. Br. Alb. Tost. Sylv. Calm. Arn.*). Sed satis difficile est sepulcrum in petra excisum in terrae superficie situm collocare *in corde* terrae[1]. Quare alii melius id dictum accipiunt de descensu animae Christi ad inferos, in limbum; ita iam *Tertullianus* (de anima, cap. 55; *M.* 2,742), *S. Irenaeus* (c. haer. 5,31; *M.* 7,1209), *S. Cyprianus* (testim. adv. Iud. 2,25; *M.* 4,717), *S. Ephraem* (serm. ad nocturnum dominicae resurrectionis; hymni et sermones, ed. Lamy t. 1 col. 546), *S. Gregorius* nyssenus (in s. pascha serm. 1; *M.* 46,604), *Ambrosiaster* qui dicitur in Eph. 4,9 (*M.* 17,387), *S. Hier. Theoph. Pasch. Fab. Cai. Mald. Lap. Bar. Bisp. Reischl, Schanz, Keil;* alii de utroque, de sepulcro et de limbo, id dici opinantur (*Rab. Dion. Schegg, Fil. Mansel*). Eo autem quod dicit se fore in corde terrae, discessum a terra et proinde mortem innuit; quod autem id brevi temporis spatio circumscribi dicit, se rediturum in terram, se a mortuis resurrecturum indicat.

Dictione autem *tribus diebus et tribus noctibus* ex usu apud Iudaeos recepto non necessario spatium designatur 72 horarum, cum unaquaeque νυχθημέρου pars quasi integrum νυχθήμερον reputetur; vide quae dixi ad Ion. 2,1 (Proph. min. I p. 374) et cf. Esth. 4,16 et 5,1. Tob. 3,10. 12. 1 Reg. 30,12. 13 et ita verba Christi fuisse intellecta, principes sacerdotum et pharisaei ipsi nos docent, cum ad Pilatum dicant: seductor ille dixit adhuc vivens : post tres dies resurgam; iube ergo custodire sepulcrum usque ad tertium diem (27,63. 64). Quare merito dicit *S. Hier.* synecdochice totum intelligi ex parte; in parte parasceves et dominicae et tota die sabbati tres dies et tres noctes intelligi; item *Theoph.* : « tres igitur dies et noctes a parte numerantur, quia et sic saepe numerare consuevimus ». Praeterea *Lightfoot* affert dicta veterum rabbinorum, quibus statuitur : pars עונה (vel medietatis diei naturalis, vel totius νυχθημέρου) est sicut totum (horae hebr. in h. l.).

1. Dicunt aliqui *in corde terrae* esse solummodo hebraismum pro in terra; ita *Ed.* quoque II p. 200; sed frustra provocant ad Ex. 15,8. Deut. 4,11. 2 Sam. 18,14. Ion. 2,4. Nam Ex. 15,8 : congregatae sunt aquae in medio mari; Deut. 4,11 flamma dicitur ascendisse usque ad cor coeli; sed si coelum sumis eo sensu quo volucres coeli, nullo modo dici potest cor quasi de superficie alicuius rei usurpari. Multo minus id sequitur ex 2 Sam. 18,14; Absalom enim palpitabat haerens in media quercu, et Ion. 2, 4 cor maris idem est quod profundum mare. Atque profecto mirum esset, si alicui populo in mentem veniret superficiem rei metaphora cordis designare. *Gesenius* (Thes. p. 739) affert exempla similia ex linguis syriaca, persica, sinensi, in quibus cor de medio adhibetur : cor diei, cor noctis i. e. medius dies, media nox etc. — Insuper monet *Weiss* κοιλία τοῦ κήτους multo aptius accommodari regioni inferorum quam sepulcro in superficie sito.

Signum itaque Ionae referri ad Christi mortem et resurrectionem, ex v. 40 *sicut enim* etc. certum est. Ex catholicis, quantum scio, solus *Mald.* id negat, qui signum reponi et explicari censet solo v. 41 tamquam signum quo condemnabuntur, nostro autem versu 40 nihil aliud Christum docere voluisse quam se esse Iudaeis quod Ionas fuerit Ninivitis, eo etiam maiorem quo maius sit mortuum resurgere quam evomi devoratum et tamen Ninivitas Ionae credidisse, Iudaeos sibi non credere. Ex protestantibus haud pauci eandem sententiam amplectuntur signum non reponi in resurrectione, sed in sola Christi praedicatione et toto agendi modo (ita Paulus, Schleiermacher, David Schulz, Strauss, Neander, Krabbe, de Wette, Ammon, Bleek, Weizsaecker, Schenkel; vide apud *Keil, Weiss*), quare *Keim* v. 40 censet ineptam interpolationem ex tempore posteriore quo Christo explicatio erronea supposita sit. At σημεῖον hoc loco dicitur sensu emphatico, de miraculo aliquo patrato; hoc autem miraculum revera explicatur v. 40, neque ullo modo signum tangitur in v. 41 neque ibi dicitur quale signum dandum sit Iudaeis, neque existimari potest miraculum Ionae consistere in poenitentia Ninivitarum; quo enim pacto posset tum Christus asserere hoc signum iri datum Iudaeis? et tamen in v. 39 promittit signum Ionae prophetae esse unum illud quod eis concedatur. Ubinam itaque signum Ionae esse potest, nisi sit in v. 40? Dein adverti debet Christum loqui de signo *futuro;* ergo hoc signum quod promittit non potest esse eius praedicatio praesens, cui Iudaei non adhibent fidem. Idem ostenditur ex v. 42; haec enim sententia de regina austri eandem continet reprehensionem Iudaeorum quae in v. 41 legitur adeoque intime cohaeret cum v. 41. Iam nemo dicet apte posse statui : dabitur Iudaeis signum reginae austri; ergo a pari nequit asseri in v. 41 explicari signum Ionae. Proinde, uti ipsa dictione clare indicatur *sicut enim,* in v. 40 continetur signum Ionae et ita necesse esset explicari, etsi v. 40 deesset; nam quam primum quis audit de miraculo stupendo in Iona facto, non potest non cogitare de Iona 2,1 seq. Quare Luc. 11,30 eodem modo intelligatur oportet : sicut fuit (ἐγένετο, fiebat) Ionas signum Ninivitis, ita *erit* et Filius hominis generationi huic; Ionas servatus est miraculo in utilitatem Ninivitarum, fiebat miraculum Ionas pro Ninivitis, ita Christus quoque *erit* miraculum quoddam simile pro Iudaeis. Cum de tempore futuro quo *erit* signum mentio fiat, non possunt verba intelligi de Christi praedicatione praesenti. Quare Matthaeus non habet aliquid a Luca diversum vel ei contrarium, sed potius dictio illa apud Lucam brevior explicanda est ex Matthaeo.

Praeter explicationem in v. 40 expressam *Schegg* existimat signo Ionae simul significari eventum maxime miraculosum qui tamen fructu optato careat; opinatur enim signum Ionae pro tali eventu in proverbium abiisse apud Iudaeos. At eiusmodi proverbii nullum exstat vestigium; illud autem ex verbis Christi eruere velle satis inutile est, cum explicatio in v. 40 data ostendat tale proverbium eo sensu non fuisse in usu. Neque dici potest illud signum Christi pro Iudaeis fuisse plane sine fructu. Nam et in morte Christi iam omnis turba eorum qui simul aderant percutientes pectora sua

revertebantur (Luc. 23,48) et praedicatione apostolorum de Christo resurgente mox plura millia Iudaeorum fidem et baptisma susceperunt (Act. 2,41; 4,4; 5,14; 6,1. 7; 15,5 etc.).

Explicuit quale signum dandum sit generationi malae et adulterae. Iam alia addit quibus manifestum fiat cur malos eos vocet et a Deo apostatas v. 41 *viri Ninivitae surgent in iudicio* scil. tamquam accusatores; accusatoris enim est surgere, iudicis sedere (*Mald.*) *cum generatione ista,* vel surgent tamquam testes contra eos (*Fil. Weiss;* cf. Iob 16,9. Marc. 14,57); μετά *cum;* in iudicio utraeque partes simul adstant, *et condemnabunt eam* i. e. accusatione sua et testimonio eos convincent, ita ut a iudice condemnentur, *quia poenitentiam egerunt in praedicatione Ionae, et ecce plus quam Ionas hic;* cum praedicatio Ionae non possit dici signum, miraculum grande Ionae, clarum est, hic non explicari signum; idem patet ex eo quod Christus nunc loquatur tempore praesenti : ecce plus quam Ionas hic, signum Ionae vero futuro tempori attribuit. Gentes credunt verbis prophetae, populus a Deo electus surdus est ad praedicationem Domini; « ille servus erat, ego Dominus; ille excidium praedicavit, ego regnum annuntians veni; illi absque signo crediderunt, ego multa exhibui signa; illi quidem barbari, hi vero cum sexcentis prophetis versati sunt; de illo nullus praedixerat, de me omnes praedixerunt et opera verbis consona fuere » (*S. Chrys.* et similiter *Hier. op. imp. Pasch. Ians.*).

Alio exemplo malam generationem confundit v. 42 *regina austri surget in iudicio cum generatione ista;* adstabit accusatrix et testis cum ea et contra eam *et condemnabit eam, quia venit a finibus terrae audire sapientiam Salomonis et ecce plus quam Salomon hic;* cf. 3 Reg. 10,1. 2 Par. 9,1; erat regina regni שְׁבָא Saba, regionis Sabaeorum in Arabia felice; unde Christus loquens ut homo ad homines more hominum eius temporis hyperbolice dicit eam venisse *a finibus terrae;* « hoc priore maius est; nam Ionas ad Ninivitas abiit, regina vero non exspectavit ut Salomon ipsam adiret, sed illa ipsum adiit, etsi et mulier et barbara tantoque spatio remota esset, non minis instantibus, non mortem timens, sed solum sapientium verborum amore » (*S. Chrys.*) vel ut *Mald.* vim comparationis effert : « regina, femina, barbara, potentissima a finibus terrae venit, ut audiret sapientiam Salomonis, hominis mortalis, ceterorum similis, ut audiret sapientiam humanam utique, non divinam, non ut miracula videret quae nulla fecisse Salomonem legimus. Iudaei, pharisaei, viri non solum docti, sed doctores legis venientem ad se Dominum, Filium Dei, et divinae sapientiae thesauros ore fundentem inauditaque coram illis miracula facientem contemnunt ». Hisce duobus exemplis simul

a Christo indicari fidem nationum eumque comminari fore ut regnum Dei transferatur ad gentes (cf. 8,11. 12), *S. Hier. Rab. Pasch. Thom.* merito existimant. Demum Christus hic quoque se Messiam esse haud obscure significat; se enim dicit plus esse, superare dignitatem prophetae et dignitatem et sapientiam Salomonis, cum is esset quam maxime a Deo dilectus et sapientia superaret omnes (3 Reg. 4,29-31). Iam solus Messias exspectabatur et credebatur a Iudaeis maior esse ullo prophetarum; solus rex messianus Salomonem dignitate et sapientia superare censebatur.

Cur generatio haec merito dici debeat mala et adultera, explicatur v. 41. 42. Iam Christus addit quid futurum sit illis qui ne signo quidem Ionae quod daturus est ad meliorem frugem reversuri sint. Unde sicut signo Ionae v. 40 explicato priorem partem v. 39 enarravit, ita nunc alteram partem complet adiungens quid obduratis eventurum sit signo illo dato. Id autem exponitur allusione facta ad eiectionem daemonis antea narratam; v. 43 *cum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quaerens requiem et non invenit;* v. 44 *tunc dicit: revertar in domum meam, unde exivi;* ex illo enim facto pharisaei desumpserunt occasionem calumniae, ex eodem Dominus vicissim occasionem capit delineandi sortem pessimam eorum quibus tot remedia frustra applicantur. Sermo autem fere ad parabolae rationem accedit; loquitur enim Dominus de diabolo quasi de homine per anthropopathiam (*Ians. Cai. Mald. Lap.*). Describitur nempe daemon more humano. expulsus a domo sua, vagus per deserta loca; sicut solet homo domo pulsus vagari, ut sedes sibi quaerat et habitationem (requiem). Quas cum non inveniat, ad priorem domum reverti conatur. Et ecce, cum redit ad eam, invenit eam vacuam, derelictam a priore hero a quo expulsus erat, immo eo modo instructam, quo quam maxime ad habitandum ibi invitatur: *et veniens invenit eam vacantem, scopis mundatam et ornatam,* v. 45 *tunc vadit et assumit septem alios spiritus secum nequiores se et intrantes habitant ibi et fiunt novissima hominis illius peiora prioribus; sic erit et generationi huic pessimae,* quibus ultimis verbis ipse Christus docet ad quid illustrandum tendat oratio: novissima fiunt peiora prioribus, id quod in exemplo cernitur hominis illius qui iam non, ut antea, ab uno daemone, verum a compluribus iisque peioribus possidetur.

Si de explicatione et applicatione huius exempli vel sermonis parabolici quaeritur, non opus est ut singula quaeque accurate ad daemonem eiusque agendi modum trahantur. Ita quaenam sint loca arida per quae daemon ambulet et in quibus non sibi complaceat, non

erit opus operosius inquirere. Dicunt quidem alii opinione populari loca deserta inhabitari a diabolo (Bar. 4,35. Tob. 8,3. Apoc. 18,2); sed cum hoc loco diabolus ibi nolit habitare, observatio haec non est ad rem. Alii loca arida intelligunt gentes, ad quas diabolus a Iudaeis se contulerit; sed cum fide gentium inde sit expulsus eum revertisse ad Iudaeos (*S. Hier.*); verum cum omni tempore sat multae exstiterint gentes idololatrae, profecto non est cur dicatur diabolo iam non fuisse locum inter gentes. Etiam minus convenit, ut recte notat *Ians.*, eorum intelligentia, qui per loca arida explicant corda iustorum quae exsiccata sunt ab omni carnalis concupiscentiae humore. Sufficiet itaque in hac parte videre solam imaginem ab homine sumptam qui exoptat in domum suam reverti et cui alia habitatio praeter illam non arridet. In qua imagine cernere potes diaboli quoque desiderium eos quibus olim illusit denuo vexandi et perdendi. Cum Christus subiungat *sic erit generationi huic*, merito requirenda est applicatio ad populum iudaicum. Quando itaque diabolus ab eo esse expulsus dici potest? Id factum esse dicunt, cum lex daretur et populus Deo sacer constitueretur et continuo per prophetas erudiretur (cf. *S. Chrys. Theoph. Apolinarius in cat. Cr. Hil. Hier. Cyr. Ambr. Bed. Pasch. Dion. Ians. Schegg, Schanz*); alii a tempore exsilii daemonem idololatriae efficaciter esse expulsum opinantur (*Reischl*, *Bisp. Fil.*). Cum de generatione *hac* sermo sit, ergo de populo iudaico tempore Christi, non sunt omittenda varia illa remedia, quae Ioannes baptista, Christus eiusque apostoli adhibuerunt, ut populum redderent Deo acceptum. Hisce enim quasi lucta instituebatur cum daemone et ille arcebatur. At vae iis qui haec omnia medicamenta spernunt. Circuit enim diabolus tamquam leo rugiens quaerens quem devoret, cui fide resistendum est.

Daemon reverti exoptat. Notandum quoque quam apte superbus spiritus describatur; dicit *unde exivi*, quasi sua sponte exierit; se esse victum, coactum, ne sibi quidem fateri vult. Venit ad domum suam priorem; illam reperit *vacuam*, non occupatam ab hero, non defensam neque protectam. Qua imagine bene depingitur populus a Deo apostata, derelictus, divino praesidio privatus, expositus incursui hostili. Insuper domus illa sua munditie ornatuque invitat ad habitandum. Quaenam sunt haec ornamenta et incitamenta? Sunt qui haec explicent dona illa supernaturalia populo concessa; « summa est diabolum in iis qui boni aliquando fuerunt et mali fiunt libentius et commodius habitare, quia domus ornamenta, id est mysteriorum cognitio, excultum scientia divinarum rerum ingenium et si qua sunt eiusmodi quae Deo parata fuerant illi serviunt » (*Mald.*; similiter *op.*

imp. Calm. Schegg). Utut verum est daemonem peculiari voluptate in id tendere ut homines sanctos gratiisque ornatos perdat, tamen haec explicatio ad rem hic a Christo propositam non convenit. Christus enim sortem illorum delineat qui signo quod daturus est morte et resurrectione non convertentur, qui itaque etiam magis erunt generatio prava et adultera. Non autem loquitur nunc subito de ea generatione quasi esset virtutibus ornata et gratiae splendore fulgens. Quare ille intelligatur oportet ornatus qui daemoni placet eiusque ingenio et pravis desideriis congruit; « invenit domum instructam ad sui susceptionem et delectabilem sibi » (*Euth.*) vel ut *S. Br.* dicit : talem invenit qualem invenire desiderat; invenit eam malis scopis mundatam et malis ornamentis ornatam : malae scopae quae virtutes pellunt et vitia relinquunt, quae pavimenta dissipant et pulverem non eiiciunt; luxuria vero, fornicatio, voluptas, superbia, avaritia, discordia omnisque immunditia ornamenta diaboli sunt (et similiter *S. Cyr. Bed. Thom. Ians. Lamy, Arn. Schanz*). *S. Hier. Dion.* alio modo ornatum concipiunt de superfluis observationibus legis et traditionibus pharisaeorum; atque dubitari nequit quin illa superbia pharisaica qua suam iustitiam statuere quaerentes iustitiae Dei non erant subiecti (Rom. 10,3) plurimum damni attulerit ac fidem in Christum maxime impediverit. Alii satius esse censent non inquirere qua ratione domus illa adeo grata sit effecta daemoni vel « provocativa et illicitiva ad sui inhabitationem » (*Ians. Cai. Bisp. Fil.*).

In numero daemonum septenario alii cernunt universitatem vitiorum (*Apolinarius* cat. Cr. *Rab. Thom. Dion.*) vel septem vitia capitalia (*Bed. Euth.*) vel poni septem in universum pro multis daemonibus (*Mald.*) vel poni, « ut quomodo in Isaia super virgam de radice Iesse et florem qui de radice conscendit septem spiritus virtutum descendisse narrantur (Is. 11,2), ita e contrario vitiorum numerus in diabolo consecratus sit » (*S. Hier. Ambr. Theoph. op. imp. Fab. Br. Thom.*). Generatio illa contumax et infidelis relicto Deo in potestatem et tyrannidem transit daemonis; servire oportet vel Deo vel daemoni; noluerunt obsequi Deo, fonti omnium bonorum, traditi sunt miseriis innumeris. Id patuit in ultima ruina urbis et templi, in plurimis illis caedibus, in captivitate, in dispersione per orbem, in malis illis et calamitatibus, quibus priora mala exsilii babylonici etc. longe superabantur. In quam rem notat *S. Chrys.* : « graviora prioribus patiemini, nempe iis quae passi estis Babylone, in Aegypto et sub Antiocho; nam longe iis asperiora acciderunt Vespasiano et Tito ducibus. Quapropter dicebat : erit tribulatio magna qualis nunquam fuit neque erit postea (Matth. 24,21); neque id solum hoc exemplo significabatur,

sed etiam fore ipsos omni virtute vacuos et a daemonibus facilius quam ante invadendos ». Illi enim propter incredulitatem rami sunt fracti et proiecti ab oliva, quibus Deus non pepercit (Rom. 11,19. 21) neque res christiana a primordiis inimicos habuit magis furiosos ac saevos quam Iudaeos, qui « et nos persecuti sunt et Deo non placent et omnibus hominibus adversantur » (1 Thess. 2,15). — Praeterea latius patet huius exempli applicatio. Generatim enim illustratur, uti Ez. 15,1 seq. tritum illud : corruptio optimi pessima, et bene monet *Mald.* : « experimur hoc quotidie; nulli peiores sunt haeretici quam qui, cum boni aliquando catholici fuissent, divinam aspernati gratiam haeretici facti sunt; nulli peiores catholici quam qui, cum olim religiosissimi fuissent, non bene tenuerunt quod habebant. Ut verissime dixerit Augustinus se non vidisse meliores quam qui in monasteriis profecerunt, neque peiores quam qui a monasteriis defecerunt » (epist. olim 137, nunc 78,9); vide 2 Petr. 2,21. 22.

e) Qui sint Christi 12,46-50.

12,46. Adhuc eo loquente ad turbas ecce mater eius et fratres stabant foris quaerentes loqui ei. 47. Dixit autem ei quidam : ecce mater tua et fratres tui foris stant quaerentes te. 48. At ipse respondens dicenti sibi ait : quae est mater mea et qui sunt fratres mei? 49. Et extendens manum in discipulos suos dixit : ecce mater mea et fratres mei; 50. quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei qui in coelis est, ipse meus frater et soror et mater est.

12,46. Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι. 47. (εἶπεν δέ τις αὐτῷ· ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασιν ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.) 48. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν τῷ λέγοντι αὐτῷ· τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου; 49. καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπεν· ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου. 50. ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστίν.

Deest v. 47 in א* B L Γ aliquibus minusc ff[1] k syr (cu); excidit propter homoeoteleuton; apud alios testes enim legitur; dub lich ken quaerentes *loqui tecum*. In v. 48 rush et fratres mei qui sunt. In v. 49 ept for car mt harl *manus*; om *suos* am cav med ox ken lind. In v. 50 am big cav ept fuld hub theod for med mt ox rush val lind *ipse meus et frater*, cum minusc gr quibusdam et b c ff[1] h.

Uti 11,25 seq. postquam turbas reprehendit, subiunxit qui essent illi qui crederent, ita hic reiecta generatione mala eos ostendit qui verissime sint sui discipuli et cognati. Simul autem docet cognationem illam ex carne et sanguine ortam nihil prodesse nisi cognationem cum Christo spiritualem, obedientiam erga Patris voluntatem, induerint. Quemadmodum itaque ex una parte docet a Deo non esse reiectum populum, verum adesse et adfore qui sint discipuli Christi, ita ex altera parte gravissime monet ne fidant se esse filios Abraham;

at sciant a regno Dei esse alienos quotquot obedire Deo per Christum loquenti recusarint. Nexus igitur cum antecedentibus non deest, ut sat multi deesse putant (*Keil*); sed apte id adiungit evangelista, ut ostendat etiam in ea generatione mala et adultera valere illud : reliqui mihi septem millia virorum qui non curvaverunt genua ante Baal (3 Reg. 19,18. Rom. 11,4) et ut doceat reiecta carnalis cognationis et originis abrahamiticae fiducia insistendum esse obedientiae, id est oportere esse subiectum iustitiae Dei (Rom. 10,3).

Ex Luca 8,19 veniunt mater eius et cognati cum parabolam de seminante proposuisset; id non repugnat modo narrandi apud Matthaeum v. 46 *adhuc eo loquente ad turbas;* nam non necessario sensus est : dum *haec* quae antecedunt loqueretur, prout existimat *S. Aug.* (de cons. evang. 2,40. 87), sed eos accessisse aliquo tempore dum ille etiamnum loqueretur turbis; *ecce mater eius et fratres stabant foris quaerentes loqui ei;* cur venerint, multi explicant ex Marco 3,21 (iam *Apolinarius* in cat. Cr. *Ians. Mald. Bar. Sylv. Calm. Arn. Bisp. Schegg, Ed.* I p. 576, *Fil.*); voluisse scil. ei opem ferre, cum a turba nimium opprimeretur vel cum audivissent de ira et insidiis pharisaeorum, voluisse eum secum abducere et securitati eius consulere, ideoque etiam praetendisse eum esse versum in furorem. At dubium est num qui Marc. 3,21 dicuntur οἱ παρ' αὐτοῦ sint iidem quos Marcus 3,31 vocat matrem et fratres; immo ex modo loquendi et ex narratione interiecta a v. 22-31 potius certum esse videtur illos in v. 21 non esse quos in v. 31 commemorat. Opinatur *Tertullianus* eos importunitate voluisse abstrahere eum a praedicatione (de carne Chr. cap. 7,3); immo *S. Chrys.* eos arrogantia et superbia motos voluisse populo ostendere se posse ei imperare; at s. doctorem ea in re merito reprehendunt *S. Thom.* (in comment. et in 3 p. q. 27 art. 4) *Dion. Ians. Mald. Bar. Sylv. Calm.*[1]; nihil tale enim indicatur neque tale quid ex Ioan. 7,5 sequitur. Proinde cum ratio cur venerint et ei loqui voluerint non narretur dicendum est nos eam ignorare; at quia mater Iesu erat cum iis causam illam bonam ac piam fuisse certum esse debet.

Fratris nomine appellari apud Hebraeos non solum fratrem germanum et uterinum, verum etiam cognatum et consanguineum quemcumque (uti *Gesenius* loquitur Thes. p. 63) res est notissima; vide Gen. 14,16; 13,9; 24,48; 29,12. 15. 4 Reg. 10,13 etc. Iam fratres Domini Iacobus, Ioseph (vel Ioses), Simon, Iudas matrem habebant Mariam, sororem matris Domini, Mariam Cleophae uxorem (cf. Matth.

1. Bene monet b. *Canisius* S. Chrysostomum ex impetu quodam et fervore dicendi, qui et oratoribus et concionatoribus non est infrequens modum excessisse (de Maria Virg. incomparabili lib. 4 cap. 19).

27,56. Marc. 15,40. 47; 16, 1. Ioan. 19,25). Et *S. Hier.* scribit: « nos, sicut in libro quem contra Helvidium scripsimus continetur, fratres Domini consobrinos Salvatoris, Mariae liberos intelligimus materterae Domini quae esse dicitur mater Iacobi minoris et Ioseph et Iudae, quos in alio evangelii loco fratres Domini legimus appellatos. Fratres autem consobrinos dici omnis Scriptura demonstrat »; ceterum de fratribus Domini vide *Cornely,* Introd. III p. 595 seq. — Hegesippus (apud Eusebium, h. e. 4,30. 4) Cleopham fratrem fuisse Ioseph dicit. Etiam alia quandoque sententia ferebatur illos fuisse filios Ioseph ex priore matrimonio susceptos, quam tamen opinionem *S. Hier.* ad deliramenta apocryphorum reiicit et *S. Thom.* quoque contra eam notat: « credimus quod sicut mater Iesu fuit virgo, sic Ioseph, quia virgini virginem commendavit et sicut in fine, sic etiam et in principio ». Illos nullo pacto cum rationalistis quibusdam censeri posse fratres germanos et uterinos Iesu patet tum ex locis allatis tum ex Luca 1,34: quoniam virum non cognosco; quare etiam multi protestantes eam opinionem repudiant (cf. *Keil, Mansel*).

Christo nuntiatur eos adesse v. 47 *dicit autem ei quidam : ecce mater tua et fratres tui foris stant quaerentes te;* opinatur *S. Hier.* eum non fortuito et simpliciter nuntiasse sed insidias voluisse tendere Salvatori, utrum scil. spirituali operi carnem et sanguinem praeferret; unde et Dominum noluisse exire, non quod negaret matrem et fratres, sed quod responderet insidianti extendens manum in discipulos; et similiter *Bed. Pasch. Alb. Fab.;* immo auctor *op. imp.* eum nuntiasse quasi diaboli advocatum et mentionem fecisse matris et fratrum, ut ostenderet non posse esse Filium Dei quem homines genuerint. At haec non satis considerate dici bene monent *Dion. Ians.,* discimus enim Marc. 3,31 illos qui foris steterint misisse ad Iesum. Christus autem v. 48 *respondens dicenti sibi ait : quae est mater mea et qui sunt fratres mei?* v. 49 *et extendens manum in discipulos suos dixit : ecce mater mea et fratres mei;* ad rem scribit *Euth.:* « hoc dixit non abnegans matrem suam; quomodo enim hoc facere potuit qui morti vicinus magnam illius curam habuit neque dedignatus est eam habere matrem? quomodo, inquam, hoc fecisset qui propter reverentiam erga eam aquam in Cana convertit in vinum et subditus erat ei? Si enim negaturus eam fuisset aut ob eam pudore afficiendus, nequaquam ab ea natus fuisset. Sed quia tunc multitudinem docebat nec aequum erat ut hos relinqueret et ad matrem et fratres procurreret, ita locutus est. Non ergo vilipendens eos dixit, sed docens quod praeponendam iudicet perditorum salutem parentum et consanguineorum obsequio ». Similiter docent nihil iis verbis

detrahi honori matris *S. Chrys. Hil. Apolin. Theodoretus* in cat. Cr. *Fab. Dion.* aliique.

Cur autem Christus ita locutus sit, rationes in promptu sunt; ita *S. Ambrosius :* « moralis magister qui de se ceteris praebet exemplum atque ipse praeceptor, ipse etiam suorum exsecutor est praeceptorum. Praescripturus enim ceteris quoniam qui non reliquerit patrem et matrem suam non est Filio Dei dignus sententiae huic primus ipse se subiicit; non quo maternae refutet pietatis obsequia (ipsius enim praeceptum est : qui non honoraverit patrem aut matrem, morte moriatur), sed quia paternis se mysteriis (al. ministeriis) amplius quam maternis affectibus debere cognoscat. Neque tamen iniuriose refutantur parentes, sed religiosiores copulae mentium docentur esse quam corporum ». Uti olim dixerat : in his quae Patris mei sunt oportet me esse (Luc. 2,49), ita pariter nunc non relinquit officium praedicandi turbis, ut cum cognatis colloquatur, sed formam agendi sentiendique constituit propinquitatum omnium ius atque nomen non de conditione nascendi, sed de Ecclesiae communione esse retinendum (*S. Hil.*) atque maiorem esse spiritualem propinquitatem quam carnalem (*Bed.* similiter *S. Chrys. Hier. Theodoretus* in cat. Cr. *Pasch. Br. Alb. Cai.*). Quinam autem in hoc opere messiano sibi sint in loco matris et fratrum ostendit, dum blande circumspiciens (Marc. 3,34) manusque extendens in discipulos ait : *ecce mater mea et fratres mei;* Messias sibi esse caros et propinquos non agnoscit nisi eos qui fide, obedientia, dilectione ei adhaerent. Cognatio mere humana, sanguine et origine nativitatis constituta, nil affert commodi, nil iuris, utilitatis nihil, si non iuncta fuerit cognationi spirituali.

Quaenam autem sit haec cognatio spiritualis qua sola unusquisque quam maxime dilectus et propinquus Messiae efficiatur, sollemniter docet v. 50 *quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei qui in coelis est, ipse meus frater et soror et mater est;* Christus enim profitetur se venisse ut faceret voluntatem Patris, se semper facere quae placita sint coram Patre, iam in primo vitae suae humanae momento sollemniter declaravit : ecce venio, ut faciam Deus voluntatem tuam; haec voluntas ut fiat suos orare docet (cf. Ioan. 4,34; 5,30; 6,38; 8,29. Hebr. 10,7. Matth. 6,10); ipse factus est obediens usque ad mortem (Phil. 2,8); quare in iis qui pariter hanc in se obedientiam exprimunt maximam secum agnoscit cognationem; hos eodem prosequitur amore quo quis fratres, sorores, parentes solet amplecti; hos solos sibi esse caros et a se loco et ordine tali haberi asserit quali apud homines fratres et parentes esse solent. Merito hoc loco admirabundus exclamat *S. Chrys. :* « papae quantum honoris, papae quan-

tum virtutis! ad quantum culmen se adeuntem erigit! quot mulieres beatam illam dixerunt sanctam Virginem eiusque uterum et optarunt tales esse matres ceteraque abiicere! quid ergo prohibet? ecce latam nobis viam aperit et licet non mulieribus modo, sed et viris in tali ordine locari ». Uti enim per evangelium est nova nativitas, ita nova quoque cognatio (*Ians.*). Ea quae inter homines carissima habentur coniungit, ut hoc amore quasi ex dilectione maxime carorum cumulato et aucto singulos se complecti affirmet. Quo enim quis magis voluntatem Patris sequitur, eo carior est Christo qui hoc effato illud quoque docet quod apostolus postea promulgavit : in Christo Iesu non est Iudaeus neque Graecus, non est servus neque liber, non est masculus neque femina; omnes vos enim unum (εἷς) estis in Christo Iesu (Gal. 3,28).

Hac autem lege etiam virginem matrem suam omnium hominum proclamat beatissimam, quae scil. plus quam omnes homines Dei voluntati erat obsequens[1]. Proinde non modo matrem non negat, sed maximo illam esse apud se honore et amore declarat. Subtilius aliqui quaerunt qua ratione quis possit esse frater et mater Christi. Atque fratrem esse quia coelesti quadam generatione et adoptione sit filius Dei et semen Dei in se habeat (cf. Ioan. 1,13 ex Deo natus; 1 Ioan. 3,9) et coheres sit Christi (*S. Thom. Alb.*); matrem autem esse vel quia per fidem et caritatem in eis formetur Christus (Gal. 4,19; *Alb. Dion.*) vel eum dici matrem qui praedicando Christum cordibus audientium infuderit, secundum illud : in Christo Iesu ego vos genui, vel : filioli quos iterum parturio (1 Cor. 4,15. Gal. 4,19; ita *S. Gregorius*, hom. in evang. 3,2; *M.* 76,1086; *Pasch. Ans. laud. Thom. Alb. Dion. Bar.*). Etsi hoc aliquo vero sensu dici potest, tamen ab hac Christi sententia alienum est, cum Christus non aliquos tantum, sed omnes quotquot voluntatem Dei fecerint, loco fratris, sororis, matris se habere asserat; iam vero manifestum est non omnes praedicatione posse Christo adoratores et socios adducere, neque Christus eam apposuit conditionem, verum solum ut quis Patri sit obediens.

Eo quod mater et fratres foris stant, aliqui significatum mystice censent synagogam foris stare et manere et ab ingressu et aditu ad Christum abstinere, dum Christus gentium turbis praedicat (cf. *S. Hil. Ambr. Hier. Gregor.* l. c. 3,1, *Bed. Pasch. Ians.*). Sed id subtilius quam verius dici videtur. Neque enim probari posse existimo vel matrem Domini repraesentare synagogam a fide Christi alienam

1. De qua re bene disserit b. *Canisius* l. c. cap. 21; opus hoc denuo excusum est in *Summa aurea de laudibus b. V.* ed. Migne, tomo octavo p. 613 seq. Parisiis 1862.

vel qui venerint ut loquerentur cum Iesu et qui ad eum vocandum miserint esse figuram et typum eorum qui ad Christum venire nolint. Tota proin significatio haec mystica reponitur in voce *foris* quae a contextu plane avellitur, uti quoque fit, si *S. Gregorius* dicit, synagogam sese ad custodiam litterae foris fixisse. Sed id quod illi volunt habes expressum in ipsis Christi verbis, quibus cognati Christi ii soli et ii omnes agnoscuntur qui voluntatem Patris fecerint; ergo ab ea cognatione exclusa cernitur generatio haec mala et adultera. Itaque uti Christus in discipulis suis et in eis qui in circuitu sedebant audientes eum eique credentes (Marc. 3,34) agnoscit et profitetur populum olim electum minime excludi a regno Dei, ita sollemniter quoque declarat et proclamat unicum titulum quo quis regno eiusque bonis potiatur esse obsequium Dei. Hanc viam unicam ostendit generationi huic malae et adulterae, quam si non ingressa fuerit, fient novissima peiora prioribus.

Libet concludere hoc caput prout conclusit *Alb.* : « collige igitur quae dicta sunt in hoc capitulo et videbis *regem* Christum se dominum dicere principalis signi quod est sabbatum, et dominum templi et praeponere se prophetiae et regi, et sic cessationem inducere veteris legis quoad signa et cultum, prophetiam et regiam unctionem per nova gratiae mandata quae inducit, et omnia carnalia quae lex praecipiebat ad spiritualia esse ordinata ». Adde exponi qui sint regno Dei inepti et quare, adde indicari odium implacabile pharisaeorum, Christi mortem et resurrectionem, populi infidelis ruinam extremam et neminem posse Deo placere nisi fide et obedientia.

4. *Quae sit regni messiani natura et efficacia. Cap.* 13.

Christus tamquam regni fundator apostolos eius regni principes elegit et edocuit (cap. 10), qui essent inepti regno, qui vero apti exposuit (cap. 11. 12). Iam quae sit regni huius natura, indoles, efficacia, virtus parabolis explicare aggreditur evangelista. Sunt eae septem numero, quas diverso tempore a Christo dictas evangelista in unum locum ad regni indolem illustrandam congessit. Et prima quidem de seminante docet regnum fundari praedicatione quae tamen pro vario animorum habitu saepe fructu carebit, alias multiplicem virtutum ornatum efficiet. Altera de zizaniis docet etiam iis qui regnum iam ingressi sunt instare perversionis periculum atque in ipso regno hisce in terris exsistere bonos et malos. Tertia de grano sinapis adumbrat regni ex parvis initiis ortum et eius in orbem universum propagationem. Quarta de fermento demonstrat quanta vi et efficacia omnes

humanae vitae conditiones doctrina regni sit penetratura. Quinta de thesauro abscondito ostendit bonorum copiam in eo regno conclusam, quam ut adipiscamur reliqua omnia sint pro pretio danda. Sexta de margarita summam huius regni virtutem, pulchritudinem, dignitatem, existimationem manifestat, pro qua cuncta profundere oporteat. Septima demum huius regni terrenam consummationem quae ultimo futura sit iudicio et sortem bonorum impiorumque aeternam describit.

In duabus itaque prioribus regnum nobis exhibetur quatenus variis impedimentis eius doctrina et fructus qui inde sperari possit obiicitur, impedimentis, ut S. Thomas dicit, *ab intra,* quae in prima parabola designantur, et *ab extra,* a diabolo, de quibus in secunda agitur. Duae subsequentes eius regni efficaciam ostendunt duplicem quatenus eius propagationem per orbem in grano sinapis et eius vim ad humana omnia consecranda in fermento demonstrant. Aliae duae nobis ostendunt quanti sit regnum aestimandum propter abundantiam bonorum et maximam eius virtutem et pretium summum. Quibus apte subiungitur finis et consummatio regni terrestris eiusque membrorum sors aeterna. Bene itaque S. Thomas ait in parabolica doctrina hac intendi tria : primo poni impedimenta evangelicae doctrinae, secundo profectum, tertio dignitatem.

Haec autem de regno messiano doctrina parabolis involuta quam maxime diversa est ab illa regni exspectatione quam Iudaei communiter fovebant. Nihil de ortu eius glorioso, omnibus conspicuo; nihil de pompa, subiectione gentium, dominatione Iudaeorum; immo nihil de iure illo hereditario quo Iudaei se omnes in regnum illud esse transferendos opinabantur titulo nativitatis a patribus quibus promissio facta sit. Quapropter mirum non est istis opinionibus imbutos quid hae parabolae sibi vellent et ad quid tenderent non intellexisse. Neque enim credebant Iesum esse Messiam; humili eius habitu offendebantur; tot ac tanta videntes miracula non videbant, tot audientes Iesu de se testimonia non audiebant quid istis omnibus ipsis clare proponeretur. Quam rationem ipse Christus aperte indicat (13,11 seq.); atque in eius verbi confirmationem post parabolas narratur exemplum obdurationis illius ac caecitatis quod ipsi Iesu cives ediderunt (13,53-58).

a) Parabola seminantis 13,1-9.

13,1. In illo die exiens Iesus de domo sedebat secus mare. 2. Et congregatae sunt ad eum turbae multae ita ut in naviculam ascendens sederet, et omnis turba

13,1. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς τῆς οἰκίας ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν. 2. καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥστε αὐτὸν εἰς πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι καὶ

stabat in littore, 3. et locutus est eis multa in parabolis dicens : ecce exiit qui seminat seminare; 4. et dum seminat quaedam ceciderunt secus viam et venerunt volucres coeli et comederunt ea; 5. alia autem ceciderunt in petrosa, ubi non habebant terram multam et continuo exorta sunt quia non habebant altitudinem terrae; 6. sole autem orto aestuaverunt et quia non habebant radicem aruerunt. 7. Alia autem ceciderunt in spinas et creverunt spinae et suffocaverunt ea. 8. Alia autem ceciderunt in terram bonam et dabant fructum, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud trigesimum. 9. qui habet aures audiendi audiat!

πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει. 3. καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς λέγων· ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν· 4. καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν ἃ μὲν ἔπεσεν παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἐλθόντα τὰ πετεινὰ κατέφαγεν αὐτά. 5. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη ὅπου οὐκ εἶχεν γῆν πολλήν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλαν διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος τῆς γῆς. 6. ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματώθη καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν ἐξηράνθη. 7. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά. 8. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν καὶ ἐδίδου καρπὸν ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα. 9. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω.

In v. 1 alii codd praeter B vel εκ vel frequentissime απο της οικιας. In v. 2 pler codd το πλοιον; ℵ B C L Z πλοιον. In v. 3 add seminare *semen suum* ken steph sixt ex Luc. 8,5. In v. 4 rell codd ηλθεν τα π. και κατ. add ουρανου E* K M Π al 50 fere b ff[1] h syr (cu, p) arm aeth Or; *coeli* ken rush. In v. 5 rell codd εξανετειλεν, item γης sine artic. In v. 6 Ti W H εκαυματισθη. In v. 9 ωτα ℵ B L a e ff[1] k Tert Ti W H; add ακουειν rell codd gr et vulg.

Eadem parabola Marc. 4,1-9 et Luc. 8,4-8 legitur; et apud Marcum quidem eadem serie i. e. postquam Christus respondit de matre et fratribus. Quod dicitur *in illa die* « satis indicat aut hoc consequenter gestum autem non multa interponi potuisse, maxime quia et Marcus eundem ordinem tenet » ita *S. Aug.* qui tamen simul advertit : nisi forte dies more Scripturarum tempus significet. Atque in aliquibus, licet paucis codicibus legitur ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις (et eg in illo tempore); at hic non opus est hac explicatione, cum apud S. Lucam quoque narrationes ita iungantur, ut facile pateat et illum eventum et hanc parabolam eidem diei posse attribui. Dicitur autem Christus exire *de domo* quia supra dictum est fratres stetisse foris et insuper Marc. 3,20 in domo Christum contra blasphemiam pharisaeorum locutum esse narratur. Cum de domo illa nota τῆς οἰκίας mentio fiat ex qua exierit ad mare i. e. ad lacum Tiberiadis, domus Petri in Capharnaum civitate sua (9,1 et 8,14) intelligenda erit. Cum multae turbae ad eum audiendum congregarentur, ipse in naviculum ascendit ibique sedens ad turbas in littore consistentes verba fecit. Cum littus ad speciem quandam amphitheatri paulatim assurgeret, commode a plurimis et videri et audiri poterat. Nota graecum ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, turbae per littus diffusae stabant, qua dictione magna audientium corona ad littus consistens depingitur.

Iis autem loquitur *in parabolis* v. 3; est autem parabola (παραβάλλειν comparare, conferre) narratio rei confictae tamquam vere factae eo consilio proposita, ut veritas aliqua illustretur et comprobetur ex iis quae in vita quotidiana fieri solent aut fieri finguntur (cf. *Cornely,* Introd. I p. 519). Mos docendi per parabolas apud orientales erat frequentissimus. Tali enim narratione, ut *S. Chrys.* notat, animi audientium excitantur et ea efficitur, ut res magis memoriae imprimatur et quasi sub aspectum ponatur; quare et prophetas sic fecisse ait. Simili artificio usus est Ioatham (Iud. 9,7 seq.) et Nathan propheta (2 Reg. 12,2 seq.); in scriptis quoque rabbinicis is usus valde est communis, ita ut *Lightfoot* (hor. hebr. ad h. l.) dicat : oratoriae iudaicae nullum schema familiarius quam parabolismus; neque id immerito asseri ostendunt *Ed.* I p. 580 et *Wünsche* p. 160. Discrimen autem in eo cernitur quod Christus prius ponit parabolam et ex ea doctrinam explicatione deducit, rabbini autem id quod iam dictum aut traditum est postea similitudine quadam adducta illustrant vel confirmant. — Ceterum parabola, uti παροιμία apud Ioannem (10,6; 16,25. 29) etiam sensu latiore de quavis similitudine adhibetur; cf. 15,15; 24,32. Marc. 3,23; 4,30. Cum dicatur docuisse Christum *multa in parabolis* (cf. Marc. 4,2. 33), eo tempore plures proposuit; eo loco Marcus tres refert, quarum altera de semente sponte crescente apud Matthaeum non legitur. Lucas vero 8,5 unam solum refert parabolam seminantis.

Particula *ecce* v. 3 attentio provocatur et res inducitur attentione digna; *exiit* ὁ σπείρων i. e. is cuius munus est semen spargere; locutio determinata rem accuratius exhibet. Uti tres partes seminis frustra iaciuntur, ita fructus ipse quoque triplici genere v. 8 distinguitur. Monet *Ed.* I p. 586 testibus rabbinis in usu fuisse duos seminandi modos, alterum semen spargendi manu, alterum per bovem, cui scil. saccus quibusdam foraminibus pertusus imponebatur ita ut simulac bos procederet semen iaceretur. Cum mirum videri posset seminantem adeo incaute semen spargere, ut etiam *secus viam* caderet, fortasse cum *Ed.* de altero hoc modo cogitari potest. Alia cadunt *in petrosa,* in loca agri petricosa quae tenui tantum humo obtegebantur. Ibi semen cito quidem in herbam enascitur; « loca enim saxea cooperta modica terra cito vegetant semen in herbam ex magnitudine caloris quia calor ibi non imbibitur in profundo sicut in reliqua terra sed reflectitur a saxo; deinde quoniam non potest deorsum radices mittere, sursum erumpit » (*Ians.*). Sed quia radix non erat profunda neque a loco saxoso ei humor suppetebatur, herba illa mox aestu solis exaruit ambusta et torrefacta v. 6. Alia vero grana

ceciderunt in spinas, in eam agri partem ubi semina et radices spinarum latitabant, in terram spinosam, et cum spinae succrescerent, illa spinis implexa suffocata sunt v. 7. Alia demum v. 8 *ceciderunt in terram bonam*, frugiferam et debite praeparatam ac sulcatam et a noxiis seminibus puram et alia quidem grana spicas protulerunt grana centum ferentes, alia ferentes sexaginta, triginta ferentes alia pro ipsius soli virtute et pinguedine. Etiam Gen. 26,12 legitur : sevit autem Isaac in terra illa et invenit in ipso anno centuplum. Bonitatem soli Galilaeae *Iosephus* quoque laudat et propter eam in Galilaea urbes esse frequentes ait et crebros vicos ubique populosos (de bello iud. 3,3. 2). — In ea parabola documenta contineri gravia, ideoque sedulo eam esse perscrutandam Christus monet v. 9 *qui habet aures* (*audiendi*) *audiat*, cf. 11,15; ne igitur eam oscitanter praetereant. Ea autem adhortatione ostendit opem divinam praesto fore iis qui quod in se est facere studuerint.

b) Cur in parabolis loquatur 13,10-17.

13,10. Et accedentes discipuli dixerunt ei : quare in parabolis loqueris eis? 11. Qui respondens ait illis : quia vobis datum est nosse mysteria regni coelorum, illis autem non est datum. 12. Qui enim habet dabitur ei et abundabit; qui autem non habet et quod habet auferetur ab eo. 13. Ideo in parabolis loquor eis quia videntes non vident et audientes non audiunt neque intelligunt, 14. et adimpletur in eis prophetia Isaiae dicentis : auditu audietis et non intelligetis et videntes videbitis et non videbitis; 15. incrassatum est enim cor populi huius et auribus graviter audierunt et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis et auribus audiant et corde intelligant et convertantur et sanem eos. 16. Vestri autem beati oculi quia vident et aures vestrae quia audiunt. 17. Amen quippe dico vobis : quia multi prophetae et iusti cupierunt videre quae videtis et non viderunt et audire quae auditis et non audierunt.

13,10. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπαν αὐτῷ· διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς; 11. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. 12. ὅστις γὰρ ἔχει δοθήσεται αὐτῷ καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. 13. διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσιν καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν οὐδὲ συνίουσιν. 14. καὶ ἀναπληροῦται αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἠσαίου ἡ λέγουσα· ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε. 15. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τοῖς ὠσὶν βαρέως ἤκουσαν καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν μήποτε ἴδωσιν τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσιν καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσιν καὶ ἐπιστρέψωσιν καὶ ἰάσομαι αὐτούς. 16. ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ ὅτι βλέπουσιν καὶ τὰ ὦτα ὅτι ἀκούουσιν. 17. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε καὶ οὐκ ἴδαν καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε καὶ οὐκ ἤκουσαν.

In v. 10 om *eis* am cav Tert. In v. 11 *mysterium* dub eg ken steph a c d f ff[2] g[1] l q syr (cu) Clem Ir. In v. 13 D al 12 fere it pler (non f g[2] q) syr (cu) Eus Cyr Ir ut videntes non videant etc. ινα βλεποντες μη etc. In v. 14 και τοτε D 1 al it pler Eus; *ut adimpleatur* (adimpleretur) am big dub eg theod car lich mt ox ken rush tol val

cor lind harl steph sixt; ακουσητε, βλεψητε E F G M U V Γ al; *dicens* (uti η λεγουσα) am cav fuld hub theod car med mt tol wil cor lind harl k. In v. 15 om *enim* tol; a k Ir: *incrassa, obtura, grava* (Ir excaeca); ιασωμαι K U X al pl Chr. In v. 16 ωτα υμων codd longe pler; om υμων B al pauc a b c ff[2] g[1] q Chr Hil. In v. 17 om γαρ ℵ X al 10 fere a b c f ff[1] g[1] h arm aeth Hil cav rush tol; D ηδυνηθησαν ιδειν; om rush et aud. q. aud. et non audierunt.

Christus parabola proposita vel potius ut videtur compluribus parabolis narratis (13,3. 10) eam vel eas turbis non explicat ad quid tendere illam et valere potissimum velit. Talem eius docendi modum eousque fuisse insolitum, admiratione et interrogatione discipulorum satis declaratur. Unde cum esset singularis (Marc. 4,10) v. 10 *accedentes discipuli dixerunt ei : quare in parabolis loqueris eis?* Respondet Iesus eo modo qui post cap. 11 et 12 exspectari potest, distinguens duas illas partes hominum qui scil. sint regno inepti vel potius se ipsos ineptos reddant et qui fide Christo adhaereant : v. 11 *vobis datum est nosse mysteria regni coelorum, illis autem non est datum;* cf. 11,25 et 12,49. 50; illi qui testimonio et miraculis Christi commoti eum agnoscunt et profitentur legatum a Deo missum, etiam digni sunt et apti quibus *mysteria* regni messiani proponantur, quibus scil. explicetur quae sit natura et indoles regni. Cum autem ea doctrina longe recedat a populari de regno messiano opinione, ideoque mentibus ea exspectatione imbutis doctrina sit valde abscondita, captu et creditu difficilis, iam eo quoque titulo *mysterium* aliquo vero sensu dici potest. Sunt porro *mysteria* divina illa consilia hominibus abdita quibus Deus pro suo beneplacito res huius regni ordinare et gubernare vult, sunt veritates et documenta quae cum hominibus communicare vult et quae ab homine e rerum cursu naturali et ordinario hauriri nequeunt. Cur *illis non sit datum* et quibus culpis ipsi sibi opem lumenque divinum excluserint, satis aperitur 11,7-24 et 12,1-45.

Sententiam in obstinatos et contumaces prolatam confirmat v. 12 *qui enim habet dabitur ei et abundabit: qui autem non habet et quod habet auferetur ab eo;* sententia hac ea quae in vita et commercio saepe eveniunt enuntiantur : qui dives est facile evadit etiam ditior; pauper facile evadit magis pauper et egenus. Id in sublimiore quoque rerum ordine contingere Christus dicit. Nam « qui dociles fuerint et bene parati ad perceptionem divinarum institutionum, in iis habitat Spiritus sanctus augens in ipsis dona sua. Qui vero scintillam lucis unicam habuerint et ipsam excitare neglexerint, in illis et ipsa exstinguetur prorsus tolleturque ab eis illud ipsum minimum quod prius habuerant » (*S. Cyr.*). Ita Iudaeis evenit. Fidem non habentes etiam

commoda illa quae ex lege et prophetis habebant amiserunt (cf. *S. Hil. Orig. cat. Cr. Theoph. Pasch. op. imp. Calm.*); qui gratiis a Deo datis bene utitur, ampliores accipiet; qui autem lumen sibi datum et auxilia gratiae negligit ac spernit neque iis cooperatur, illi demum subtrahentur ita ut maxima egestate spirituali prematur. Eodem modo Iudaeis incredulis promissio illa ac benedictio in Abraham et patribus facta demum subtracta est quia a fide illa et obedientia patriarcharum desciverant. Quapropter simul monemur, ne gratiam acceptam tepore ac negligentia obrui ac quasi sepeliri sinamus; alias ea a nobis auferetur; verum ut sedulo ac constanter gratiis atque impulsui divino cooperantes divitias coelestes in dies maiores mereamur.

Palam atque aperte turbis iam non loquitur, quia fide destitutae et suis repletae opinionibus praeiudicatis neque quis ipse sit neque quale sit regnum messianum intelligere satagunt v. 13 *ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident et audientes non audiunt neque intelligunt;* vident Christi miracula talia qualia nunquam homo fecit, qualia autem tempore messiano exspectabantur et haec videntes non vident quid necessario consequatur, ipsum scil. esse Messiam; audierunt testimonia Ioannis baptistae, ipsa Iesu de se testimonia et haec audientes aure animis non audiunt, sed « repugnant et externo Dei verbo et agnitae veritati reluctantur et inspirationi intus suadenti renituntur; videntes enim signa et tribuentes ea Beelzebub non videbant » (*Salmeron,* tom. 7 tract. 2) et id quidem de ducibus. Turbae vero miraculis et doctrina Christi ad sterilem quandam commovebantur admirationem, nunquam ita esse factum in Israel, surrexisse prophetam magnum; at huic prophetae obsequi renuunt, potius ut ipse sibi obsequatur expetunt, ut v. g. talem se regem constituat qualem ipsi volunt. Rem illustrat auctor *op. imp.* : « ecce viderunt mirabilia Moysi; numquid vere viderunt? si enim vere vidissent, utique et timuissent Deum miraculorum factorem. Ecce audierunt doctorem legis; numquid vere audierunt? si enim vere audissent eum, utique et vixissent secundum legem » etc.

Ea autem ratione idem accidit ex eadem causa quod in populo obdurato et tot monitionibus rebelli ac contumace evenit tempore Isaiae v. 14 *et adimpletur in eis prophetia Isaiae dicentis : auditu audietis et non intelligetis et videntes videbitis et non videbitis;* bene dicitur *et adimpletur* i. e. iterum fit id quod de suis aequalibus Isaias impulsu divinitus accepto dixit; est enim prophetia locutio ex impulsu divino. Quod in codicibus latinis quandoque reperitur (non tamen in graecis) *ut adimpleatur,* haud ita convenit cum verba illa

non sint praedictio de tempore messiano, sed, ut S. Paulus dixit Iudaeis Romae degentibus : bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros (Act. 28,25) indicans uti patres ita filios quoque esse; proinde idem cerni nunc quod generationibus praeteritis et in rebus antea gestis contineri imaginem futuri temporis. Sensus enim internos et externos occluserunt, ut viam omnem veritati percipiendae intercludèrent; cor gerunt obduratum; aures obturant, oculos claudunt; quomodo possent edoceri? v. 15 *incrassatum est enim cor populi huius et auribus graviter audierunt et oculos suos clauserunt;* sequitur iam forma chiastica quid inde efficiatur idque ipsos velle dicitur quia revera omnem aditum veritati intercluserunt : *ne quando videant oculis et auribus audiant et corde intelligant et convertantur et sanem eos;* verba recitantur ex LXX; in hebraeo Deus ad Isaiam loquitur ut populo dicat : audite audientes et nolite intelligere etc.; dein ei dicitur : excaeca cor... aures aggrava, oculos claude etc. Iubetur itaque propheta populo praedicare, eum admonere et reprehendere, etsi monitis eius et castigationibus magis exacerbati in maiorem contumaciam et rebellionem propellantur, uti saepe in hominibus perversis evenire solet. Ceterum vide quae de iis disserui in comment. Is. I p. 138-142. Sed quomodo Matthaeus fere ad verbum recitat versionem LXX graecam, cum ipse aramaice scribens potius censendus sit sequi debuisse et exprimere textum hebraeum? Versio graeca satis erat nota in Palaestina quoque; dein nihil obstat quominus cum *Ians.* dicamus interpretem graecum translationem LXX substituisse iis in locis, in quibus vis argumenti eadem pro re nata ex utroque textu colligitur, quia Graeci quibus sua versione consuluit illi translationi erant assueti; cui sententiae etiam *Mald.* calculum adiici posse admittit.

Turbae igitur falsis de regno messiano opinionibus occupatae et a pharisaeis circumventae et fere seductae (cf. 10,25; 11,19; 12,24) humili Christi habitu offenduntur neque eum Messiam agnoscunt. Eo ipso autem desinunt posse intelligere aut velle accipere doctrinam de regno spirituali, in quo totum constituitur in animi renovatione, in studio virtutum, in patientia, in spe bonorum coelestium, in tolerantia malorum et persecutionum, in sui abnegatione, in cruce post Christum ferenda (cf. 10,34 seq.). Tali itaque doctrinae percipiendae iam non sunt idoneae turbae illae; haec regni *mysteria* illis sunt abscondita. Quare haec mysteria illis Christus non sermone plano et aperto proponit, sed doctrinam de regno parabolis involvit. Discipuli autem paulatim de indole regni edocentur explicatione parabolarum; ii paulatim erudiuntur de vera indole eaque spirituali regni et quia animis

sinceris Christo adhaerent, ex ea institutione in cognitione mysteriorum regni proficiunt. Neque tamen parabolae plane inutiles erant turbis. Etsi enim non perspicerent sensum earum profundiorem, tamen aliqua documenta moribus proficua ex iis decerpere poterant; ita quae de semine iacto dicuntur, facili et obvia applicatione conveniunt cuivis exhortationi, institutioni, doctrinae. In iis parabolis in quibus explicite regnum coelorum simile esse dicitur etiam maior iis offertur opportunitas utilitatis percipiendae; excitantur enim ea locutione et invitantur, ut inquirant, ut regni desiderium concipiant, eius pretium ac dignitatem agnoscant; ex aliis adhortatio ad bonum faciendum et ad fugiendum malum facile colligitur. Modus igitur parabolicus ita est factus, ut pro sua quisque animi dispositione et fide in Christum et rerum divinarum cognitione ex iis utilitatem et doctrinam percipiat.

Oculi turbarum sua et ducum culpa caligine sunt offusi, eorum sensus obtusi. Alia autem est conditio discipulorum qui sese Christo in disciplinam tradiderunt v. 16 *vestri autem beati oculi quia vident et aures vestrae quia audiunt;* atque ut hanc suam beatitatem rite aestiment, ob eorum oculos ponit desideria prophetarum et sanctorum qui saeculis anteactis magnis suspiriis beata haec tempora messiana et regem Messiam videre et audire expetebant v. 17 *amen quippe dico vobis* i. e. profecto maximam vobis affero causam cur vos beati dicamini rectissime, *quia multi prophetae et iusti cupierunt videre quae videtis et non viderunt et audire quae auditis et non audierunt;* feliciores praedicantur prophetis et sanctis illis quos tanta veneratione a teneris prosequebantur, et tales praedicantur ab eo quem veracem aeque ac potentem cognoscunt. Nonne discipulorum animos gaudio exsultasse et novo amoris vinculo Christo adstrictos esse putandum erit? Recogita quam praeclara ac magnifica sancti illi vates de tempore messiano et rege Messia oracula fuderint, quantis quoque suspiriis faustissima illa tempora efflagitaverint (cf. Is. 45,8; 64,1. Ps. 44. 72. Is. 9,6; 11,1 seq. 35,1 seq. 60,1 seq. Ier. 23,5; 30. 31. Ez. 34,23. Os. 2,19. Mich. 5,1 seq. etc.); unde quali desiderio illis obviam animis ierint dimetiendum erit. Idem Christus de Abraham enuntiavit: exsultavit ut videret diem meum (Ioan. 8,56), idem Petrus de prophetis 1 Petr. 1,10-12. Clarissimis igitur verbis Christus iterum docet discipulos iam adesse beata illa tempora quae a prophetis annuntiabantur et se ipsum esse eum ad quem omnis prophetia tendat, se itaque regem Messiam profitetur ratione valde perspicua et a se iam inaugurari illam regni Dei institutionem et instaurationem quam prophetae adumbraverint. Valet pro discipulis quoque quod S. Paulus scribit: defuncti sunt omnes isti (sancti et prophetae) non acceptis

repromissionibus, sed a longe eas aspicientes et salutantes Deo pro nobis melius aliquid providente (Hebr. 11,13. 40).

c) Explicatio parabolae de seminante 13,18-23.

13,18. Vos ergo audite parabolam seminantis. 19. Omnis qui audit verbum regni et non intelligit venit malus et rapit quod seminatum est in corde eius, hic est qui secus viam seminatus est. 20. Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit et continuo cum gaudio accipit illud; 21. non habet autem in se radicem sed est temporalis, facta autem tribulatione et persecutione propter verbum continuo scandalizatur. 22. Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui verbum audit et sollicitudo saeculi istius et fallacia divitiarum suffocat verbum et sine fructu efficitur. 23. Qui vero in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum et intelligit et fructum affert et facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud vero trigesimum.

13,18. Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείραντος. 19. παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος ἔρχεται ὁ πονηρὸς καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς. 20. ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν 21. οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστιν· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον εὐθὺς σκανδαλίζεται. 22. ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συνπνίγει τὸν λόγον καὶ ἄκαρπος γίνεται. 23. ὁ δὲ ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιείς, ὃς δὴ καρποφορεῖ καὶ ποιεῖ ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

In v. 18 codd longe pler σπειροντος; dub lich ken *vos autem*. In v. 19 theod rush *omnis enim;* dub lich ken rush d h *malignus*. In v. 22 codd longe pler τ. αι. τουτου; codd pauc αγαπη, c ff² g¹ h q voluptas, b voluptates, a voluntates, k oblectamentum, cav sollicitudines. In v. 23 codd pler συνιων; ℵ B D Or συνιεις; am big fuld car med mt ox val cor lind *centum, sexaginta, triginta*.

Discipulis datum est nosse mysteria regni; habent enim fidem in Christum; unde maiora bona iis addentur; beati sunt cum videant et audiant eum quem prophetae et iusti videre et audire desiderabant. Quare sequitur v. 18 *vos ergo audite parabolam seminantis* i. e. audite quid ea parabola significetur; *vos* cum epitasi dicitur; semen est praedicatio de regno; tunc semen cadit secus viam, si haec praedicatio non intelligitur v. 19 *omnis qui audit verbum regni et non intelligit;* regnum coelorum itaque praedicatione fundatur et propagatur, quae praedicatio a singulis est alte animo imprimenda et fovenda; qui eam *non intelligit* i. e. non recondit alte in animo, non meditatur (*Mald.*), non serio incumbit ut eam intelligat, sed qui eam parvi facit neque capit quanti sit momenti et per ignaviam et inertiam non adhibet studium eam intelligendi, *venit malus* i. e. diabolus *et rapit quod seminatum est in corde eius; hic est qui secus viam seminatus est;*

dictio est concisa : hic homo accepit verbum regni eodem modo sicut in parabola via accepit aliqua grana, quae mox auferuntur a volucribus; grana manent in superficie viae; apud eum doctrina animo et corde non suscipitur, cum eam non intelligat neque curet et studeat intelligere; quare sicut aves facile illa grana auferunt, ita diabolus facillime efficit, ut omnis memoria doctrinae auditae ei quasi elabatur. Depingitur itaque in terra secus viam « homo secundum istum mundum vivens, qui omnia ea sapit quae mundi sunt et nihil quod Dei est » (*op. imp.*); « via est mens sedulo malarum cogitationum meatu trita atque arefacta ne verbi semen excipere ac germinare sufficiat » (*Rab.*). Illud *non intelligere* ex variis defectibus provenire potest : ex malis concupiscentiis, ex peccatis, ex rerum divinarum negligentia, ex animo levi ac dissoluto, ex lentitudine qua quis ea quibus sensus non percelluntur minime curat. Neque enim sufficit audire verbum regni, sed rogandus est Pater luminum, ut adaperiat intellectum.

Alterum impedimentum quo regni messiani propagatio premitur et arctatur nobis panditur v. 20 *qui autem super petrosa seminatus est* i. e. apud quem verbum regni eandem experitur sortem quam habent grana in terram petricosam iacta *hic est qui verbum audit et continuo cum gaudio accipit illud;* verum bono initio deest constantia, deest profunda virtus, qua doctrinam alte animis imbibere iisque infigere sedula meditatione et oratione curent; v. 21 *non habet autem in se radicem sed est temporalis,* temporarius, temporario quodam affectu, per aliquod scil. tempus fovet doctrinam eique obsequitur. At quia animum in ea non habet firmiter radicatum, *facta tribulatione et persecutione propter verbum, continuo scandalizatur,* impingunt et corruunt eiusmodi, deficiunt et recedunt, quia, ut quis aestum persecutionis et ardorem tribulationum invicto animo sustineat, opus est ut intimis quasi medullis adhaerescat doctrina et continuo rore gratiae divinae abunde irrigetur. Homo autem levis et inconstans neque doctrinam in dies magis animo insculpere studet neque opem divinam sibi continuo atque ardenter efflagitat. Quare mirum non est si tenera illa ac mollis planta statim orta procella corruat non habens firmam radicem. Hac iam parte ostenditur regnum messianum variis procellis, oppugnationibus, persecutionibus iri expositum; multum igitur abest ab illa pompa et illo triumpho quo statim ei gentes subiiciantur fiantque servi Iudaeorum, quale regnum turbae exspectabant. Illam vero prae se fert speciem quam Christus indicavit 5,10-12; 7,13; 10,16-26, et cui iam proluditur in odio illo et inimicitiis pharisaeorum contra Christum.

Neque hisce solum regni cursus ac propagatio retardatur et praedicatio evadit sterilis et inefficax; v. 22 *qui autem seminatus est in spinis,* qui verbum regni in se suscipit eo modo quo terra spinosa seminis grana, *hic est qui verbum audit et sollicitudo saeculi istius et fallacia divitiarum suffocat verbum et sine fructu efficitur;* animus enim istis oppletus et irretitus iam nihil curat res divinas. Bene monet *S. Chrys.* non dici saeculum et divitias, sed *sollicitudo* saeculi et *fallacia* divitiarum; « ne igitur res ipsas culpemus sed corruptam voluntatem; licet enim divitem esse et non decipi, in hoc esse saeculo et non praefocari sollicitudinibus. Duo quippe vitia inter se opposita in divitiis sunt; aliud quod cruciat et offuscat, est sollicitudo; aliud quod molliores reddit, sunt deliciae. Recte autem dixit *fallacia divitiarum;* omnia quippe in divitiis fallacia sunt: voluptas, gloria, pulchritudinis studium similiaque omnia species quaedam et phantasia sunt, non rerum veritas ». Fallaces dicuntur divitiae quia blanda specie homines alliciunt, ea promittunt quae praestare non possunt, fugaces quoque sunt et instabiles et earum deceptione et illecebris multi excidunt ab aeterna felicitate, ergo quam maxime iis falluntur ac decipiuntur. Nimio earum studio vel fruitione si animus occupatur, plane arescit a rebus divinis, earum curam abiicit, omni earum aestimatione exuitur. Sollicitudo saeculi appellatur uno verbo quidquid praeter regnum Dei homines nimio studio quaerunt: honorum ambitionem, negotia, lites et quidquid a quaerendo regno Dei hominem tardat (*Mald.*). Variis enim illis curis ac cupiditatibus pronum est obrui ac praefocari quidquid bonarum cogitationum in animum immittitur (*Salmeron* l. c. tract. 5). Suffocant autem, ut *S. Gregorius* dicit (hom. 15 in evang. *M.* 76,1133), quia importunis cogitationibus suis guttur mentis strangulant et dum bonum desiderium intrare ad cor non sinunt quasi aditum flatus vitalis necant. — Alia quoque consideratione curae et divitiae spinis apte comparantur: spina enim crucians cogitatio est comparandi divitias, labor in illis augendis, timor in illis amittendis, dolor in eis expendendis (*Salm.*); curarum suarum punctionibus mentem lacerant et cum usque ad peccatum pertrahunt, quasi inflicto vulnere cruentant (*S. Greg. Dion. Ians.*) et remorsibus conscientiae cruciant. — Cum autem concupiscentiae magno quodam pondere animis hominum insitae sint, praedicatio regni non poterit non apud multos fructu carere. Opus enim est a rebus terrenis mentem avellere, ab illecebris voluptatum quarum instrumenta et invitamenta divitiae sunt sensus abstrahere, sese abnegare, animum exhibere Dei ope et gratia fortem et constantem in sui victoria, in compescendis cupiditatibus. Sed cum maxima homi-

num turba rebus sensu perceptis sensibusque gratis soleat inhiare, perspicuum est quanta impedimenta regno messiano obstent non solum apud gentes, verum etiam apud Iudaeos et apud eos potissimum quippe qui alium eius regni ortum et cursum exspectant.

Uti triplex est varietas audientium praedicationem regni sine fructu, ita triplex quoque varietas audientium cum fructu significatur in quarto hominum genere (*Ians.*) v. 23 *qui vero in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum et intelligit,* qui studium adhibet discendi et industriam intelligendi verbum Dei et Domini voluntatem (*Salm.*); bonam autem terram appellat non solum quae natura sua bona est, sed quae bene culta, subacta, purgata est; illa enim bona est quae et natura pinguis et diligentia bene est culta. Sic exemplum magis in homines convenit; quorum eadem, id est bona per se natura est, bona per se voluntas; sed eam alii aut non colendo viae similem, aut non alte arando petrosam, aut non sarriendo spinosam faciunt. Ita *Mald.* quidem. Atque is igitur, is demum, ὃς δὴ (additur δὴ emphasis gratia) *fructum affert et facit aliud quidem centesimum,* i. e. aliud quidem semen vel granum facit centum grana, aliud sexaginta, aliud triginta; eleganter enim in fine explicationis sermo redit ad ipsam parabolam v. 8, ita ut in v. 23 imago et res significata misceantur. Alium itaque alio uberiorem fructum ex praedicatione edere significatur. Neque enim omnes eadem iuvantur gratiarum copia neque omnes idem studium eundemque conatum adhibent ad cooperandum gratiis auxiliisque a Deo benigne ac liberaliter oblatis. Quare fit ex duplici hac causa, ut eadem doctrina alium fructum apud alium edat. Declaratur itaque esse gradus perfectionis, virtutum, meritorum aliis sublimiores et consequenter quoque mercedem et gloriam in regno messiano suis distingui gradibus. Uti enim in ordine naturali non omnes eadem pollent ingenii perspicacia, eodem corporis robore, eadem morum indolisque ratione, ita placuit Deo in supernaturali quoque ordine grata quadam varietate inducta alios aliis donis ac muneribus ac praemiis exornare; « alia claritas solis, alia claritas lunae, alia claritas stellarum; sic et resurrectio mortuorum » 1 Cor. 15,41. 42; ecce triplex pro aeternitate fructus, centuplus in claritate solis etc. Tribus gradibus summum, medium, infimum designari solet, summa igitur virtutum perfectio, media quaedam, inferior utraque, ut in numero certo et definito magna varietas ac distinctio notetur. Fiunt enim, ut *Tostatus* dicit (qu. 18 in cap. 13), secundum variam dispositionem sive ex parte gratiae sive ex bona aptitudine naturali differentiae infinitae in hoc quod magis vel minus verbum Dei quibusdam quam aliis

prosit, et quia infinita non possunt numero nec sermone notificari posuit Christus tres differentias ut istae sint exemplum ad intelligenda infinita.

Neque tamen ea est parabolae vis ut solum, quod vult *Dion.*, quarta pars seminis iacti fructum afferat ideoque paucos esse electos designetur. Quantum enim seminis iactum sit in viam, in terram petrosam et spinosam non dicitur; insuper mirus esset seminandi modus et a consuetudine humana omnino alienus, si seminans quartam partem seminis sibi pro agro concrediti spargeret in viam prope agrum! Sed parabola ea solet sequi et exprimere quae apud homines fieri consuescunt.

Paucis quaedam attingenda sunt quae hic quaeri solent. Quis est ille seminans? Potest cum multis responderi ex altera parabola quam Christus explicat v. 37 qui seminat bonum semen est Filius hominis. At ut eum solum in nostra parabola designari putemus, nullatenus opus est, sed cum parabola in universum dicatur et valeat, de toto tempore regni messiani hisce in terris intelligi debet et suo modo, uti de tota praedicatione, ita quoque de omnibus valet qui illud regnum annuntiant. Neque obstat explicatio illa in altera parabola a Christo data. Christus enim qui regnum fundat et doctrinam tradit apostolis praedicandam est utique ille qui primus et per se semen spargit; at cum etiam in illa parabola ager sit mundus, in quo bonum semen et zizania crescunt usque ad consummationem saeculi v. 38.39, perspicuum est simul intelligi eos qui semen a Filio hominis acceptum spargant in mundum usque ad finem saeculi. Quapropter *S. Chrys.* bene adnotat : « hanc porro parabolam dixit ut discipulos exerceret doceretque, ut si inter eos qui semen reciperent plures essent qui illud perderent, ne animo conciderent. Nam et Domino id accidit, et qui plane noverat haec esse futura, seminare non destitit ».

Verbum autem vel doctrina divina apte semini comparatur. Nam, ut dicit *Tostatus* (qu. 9) : « sicut semen est origo fructus et ex paucis granis magnae segetes crescunt, ita ex paucis verbis Dei sequuntur plurima opera bona, quia unicum verbum bonum est sufficiens ad regulandam totam vitam, ut illud Christi 7,12; ut semen proficiat debet occultari in terra, et verbum Dei debet occultari in corde, ibi in animo manere, ut postea exeat in operationem ». Praeter terram semini aptam requiritur sol et pluvia, et nisi simul cum praedicatione animus lumine divinae illustrationis et rore gratiae in intellectu et voluntate perfunditur, frustra doctrina salutaris annuntiatur. In toto hoc agri colendi negotio simul adumbratur necessitas gratiae coelestis et cooperationis humanae. Quocirca *S. Chrys.* inter alia scribit haec dici ne quis putet doctrinam auditu exceptam ad salutem esse satis; « opus est primo audiendi sedulitate, deinde iugi memoria, hinc forti animo, divitiarum contemptu; haec itaque audientes nos undique muniamus, dictis attendentes, firmas mittentes radices, saecularibusque omnibus nos expedientes »; et *Euth.* : « ne ergo ob segnitiem semen perdamus aut ob pusillanimitatem ipsum prodamus vel propter saeculi curas seu di-

vitiarum fallaciam illud suffocemus! oportet enim primo vigilem esse ad eius susceptionem, deinde tentationes longanimiter ferre atque deinceps sollicitudine saeculari et divitiarum vanitate separari et ita terram bonam fieri fructumque iuxta virtutem ferre sive perfectum, sive medium, sive minorem ».

Triplicem illam fructuum distinctionem alii aliter ad rationes vitae christianae vel ad morum perfectionem accommodant. Et *S. Augustinus* quidem fructum centesimum pertinere ait ad martyres, sexagesimum ad virgines, trigesimum ad coniuges (quaest. in evang. 1,9; similiter *Pasch. Br. Thom.*); *S. Hier.* ad virgines, ad viduas et continentes, ad castum matrimonium refert quem *Rab. Alb.* sequuntur; *Theoph.* centuplum attribuit ei qui perfectam paupertatem et summam ascesin exercet, sexagecuplum coenobitae monacho, trigecuplum honestis nuptiis simul cum virtutum exercitio. His et similibus significare volunt aliam vitae conditionem in se esse alia perfectiorem, uti virginitas per se praestat matrimonio. Nemo vero dixerit eo ipso singulas virgines magis in virtute proficere et plus apud Deum meriti habere quam coniugatos. Alii illam distinctionem ad varios virtutum gradus applicant; ita *op. imp.* : « qui abstinent se a divitiis malis et secundum vires suas faciunt bona, habent fructum trigesimum; si autem omnia bona contemnant et accedant ad serviendum Deo, habent sexagesimum; si autem et infirmitas corporis eis contigerit et fideliter sustinuerint, habent centesimum »; et *S. Br.* centesimum adscribit iis qui contemptis omnibus quae mundi sunt soli divinae contemplationi vacant, sexagesimum, qui praedicando et baptizando Domino serviunt, trigesimum qui audiendo et credendo fidei obediunt. Secundum *Salmeron* in infimo gradu consistunt qui adhibentes industriam intelligendi verbum Dei et voluntatem fructum ferunt; in medio qui huic studio adhibent infractum animi robur contra tentationes ingruentes, ut nullis terroribus patiantur se a suscepto pietatis studio et a religione semel amplexata dimoveri; in summo autem qui renuntiantes omnibus quae in hoc mundo sunt nudum Christum nudi sequuntur, ut unum Christum sibi lucrifaciant, Christo autem per praedicationem et doctrinae ministerium ceteros homines. Incipientes, progredientes, perfectos designari *Dion.* censet. Alii contenti sunt dicere significari meritorum in Ecclesia inaequalitatem; nonnullos edere fructus uberrimos, alios mediocres, alios minores (*Bar. Ians. Mald. Lap.*). Singularis est sententia *Bedae* (quam praeter alia *Rab.* quoque transscripsit) in fide Trinitatis, in perfectione bonorum operum, in perseverantia quae ad aeternam ducit remunerationem triplicem illum proventus gradum constitui. Hisce missis certissimum est quod *Mald.* contra novatores saeculi 16 monet doceri duo : nos vitam aeternam posse mereri et omnium beatorum praemium nequaquam esse aequale.

d) Parabola de zizaniis 13,24-30.

13,24. Aliam parabolam proposuit illis dicens : simile factum est regnum coelo-

13,24. Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς λέγων· ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν

rum homini qui seminavit bonum semen in agro suo. 25. Cum autem dormirent homines venit inimicus eius et superseminavit zizania in medio tritici et abiit. 26. Cum autem crevisset herba et fructum fecisset, tunc apparuerunt et zizania. 27. Accedentes autem servi patrisfamilias dixerunt ei : domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? unde ergo habet zizania? 28. Et ait illis : inimicus homo hoc fecit. Servi autem dixerunt ei : vis, imus et colligimus ea? 29. Et ait : non, ne forte colligentes zizania eradicetis simul cum eis et triticum; 30. sinite utraque crescere usque ad messem et in tempore messis dicam messoribus : colligite primum zizania et alligate ea in fasciculos ad comburendum, triticum autem congregate in horreum meum.

ἀνθρώπῳ σπείραντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ. 25. ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπέσπειρεν ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν. 26. ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος καὶ καρπὸν ἐποίησεν, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια. 27. προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου εἶπον αὐτῷ· κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει ζιζάνια; 28. ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς· ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. οἱ δὲ αὐτῷ λέγουσιν· θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά; 29. ὁ δέ φησιν· οὔ, μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον. 30. ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα ἕως τοῦ θερισμοῦ, καὶ ἐν καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς· συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά, τὸν δὲ σῖτον συνάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

In v. 24 σπειραντι ℵ B M X Δ Π plures minusc it pl cop syr Amb; σπειροντι C D E F G K L S U V Γ al pler Eus Chr; qui seminat eg; seminanti d h k δ Aug. In v. 25 εσπειρε codd unc (excipe ℵ B), seminavit e q. In v. 26 om *et* (zizania) dub eg ept lich ken rush, uti και om D Chr aliqui minusc it pler. In v. 27 zizaniam big theod lich. In v. 28 οι δε δουλοι codd omnes fere (excepto B) et versiones; λεγουσιν ℵ B C D it pler; al pler et versiones ειπον; for vis ibimus; eg for ken colligemus. In v. 30 codd pler μεχρι; B D εως; messoribus *meis* dub lich ken rush; alligate ea fasciculos codd vulg pler, uti L X Δ Chr it pler.

Sicut in priore parabola significatum est unum idemque semen non facere in omnibus fructum neque in iis, in quibus facit fructum, edere eundem fructum, ita hac declaratur in regno messiano usque ad saeculi consummationem malos fore permixtos bonis, cum inimicus Dei subdola ratione continuo quaerat suis insidiis homines perdere. Excitantur itaque qui sunt in regno messiano, ut sibi et pro sua quisque parte aliis quoque invigilent, ne diaboli fraude quidquam detrimenti capiant; sed simul omnes et praesules et fideles ad suam consolationem edocentur ne ex eo offendantur quod suo gregi vident admixtos esse malos. Bene igitur haec parabola adiungitur superiori tum quod etiam a semine est desumpta, tum ne semen illud quod cecidit in terram bonam putaretur nullam mali seminis habiturum admixtionem (cf. *Salm. Ians. Lamy*).

Quod dicitur v. 24 *simile factum est regnum coelorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo,* comparatio strictim solum indicatur et est integra colligenda ex tota narratione parabolica; quocirca explica : tale quid accidit in regno messiano quale si quis

bonum semen serat et quis superseminet zizania etc. (*Bar. Ians. Lamy.*); uti v. g. legitur Marc. 4,26 : sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iaciat sementem etc. et eodem modo regnum messianum saepius dicitur simile huic vel illi rei, quia in eo tale quid contingere solet quale de eiusmodi re parabolice in medium profertur. Apte dicitur *superseminavit,* cum conatus inimici sit ea corrumpere quae bene incepta et stabilita sunt, quemadmodum, ut *S. Chrys.* monet, error post veritatem irrepere solet inter fideles. In explicatione parabolae quam Christus dedit v. 38 seq. id quod dicitur *cum dormirent homines* non tangitur. Multi tamen id eo sensu dictum esse censent, ut notetur et vituperetur vel negligentia et incuria pastorum Ecclesiae vel desidia quaedam et oscitantia fidelium (cf. *S. Chrys. Theoph. Euth. Hier. Pasch. Alb. Fab. Dion. Salm. Schanz, Keil*) vel innuatur post mortem apostolorum irrepsisse haereses et scandala (*S. Thom.*). At utrumque (quod *S. Aug.* quoque in medium affert, quaest. in evang. Matth. 11) non recte statuitur. Iam enim tempore apostolorum, uti ex epistolis satis elucet haereses exstiterunt et scandala, atque contra priorem acceptionem adverte dici generatim *homines,* non notari servos vel custodes; porro cum zizania explicentur *in universum* de filiis nequam, de malis et improbis, qui *semper et ubique* futuri sint intermixti bonis, profecto aeque durum ac falsum esset asserere malos exsistere quia pastores Ecclesiae dormiant, i. e. quia negligentes debitam curam et vigilantiam non exerceant et quod consequens esset, non adfore malos si debite vigilarent. Quod si verum esset, non solum apostoli censendi essent dormivisse, quia eorum tempore iam germinabant mala inter fideles, verum ipse quoque Christus negligentiae esset arguendus quia unus malus repertus est inter apostolos. Proinde in illo membro *cum dormirent* per se nihil vituperationis continetur (cf. *Cai. Ians. Mald. Lap. Arn. Schegg, Fil. — Weiss, Mansel*), sed tempus noctis designatur, uti v. g. Iob 4,13; 33,15; designatur inimicum agere clam, velle latere, tempus exquirere opportunum, ut insciis hominibus mala sua germina ponat et occulte struat insidias.

Adde quod in parabola, uti dictum est, res proponi solet quae in usu hominum et consuetudine posita est. Iam uti quidem quandoque occurrit, in regione orientali praesertim (cf. *Ed.* I p. 589; *Fil.*) ut inimicus eo modo odio satisfaciat, ita tamen nullibi in more positum est, ut in agro diu noctuque custodes sistantur, ne zizania possint seminari. Igitur hoc quoque si attenderis, nullo modo culpa in servos patrisfamilias est reiicienda. Pro moribus utique facile colligi-

tur omnibus esse vigilandum et munere suo strenue fungendum. Id autem fluit ex eo quia inimicus ille describitur spargere semen tecte, occulte, opportunitate capta qua sperat se latere posse; proinde exhibetur nobis tamquam qui sedulo exquirat et circumspiciat nocendi occasionem. Verum, proh dolor, est etiam multa mala exsistere et exstitisse culpa eorum qui debebant vigilare et praecavere; at quis audebit affirmare malos et perversos exsistere ubique quia nemo pastorum Ecclesiae, nemo praepositorum debito modo vigilet? Seruntur autem *in medio tritici,* « quia diabolus haereses inter fideles, inter sanctos peccatum, inter pacificos lites, inter simplices dolos, inter innocentes nequitiam gratis serere consuevit, non ut acquirat zizania, sed ut triticum perdat; non ut reos capiat, sed ut adimat innocentes » ut *S. Chrysologus* dicit (serm. 96). Et iacto malo semine *abiit* inimicus, se occultat ne cognoscatur auctor mali, in quo studium diabolicum cernere potes quo occultare nititur quod ab ipso proveniunt ac promoventur mala (*Cai.*).

Malum diutius occulte serpit neque machinationes diaboli statim deprehenduntur; quare alia eius astutia innuitur; v. 26 *cum autem crevisset herba et fructum fecisset, tunc apparuerunt et zizania;* nam uti iam veteres adnotarunt (*S. Chrys. Euth. Hier. Pasch.* etc.); zizania explicanda sunt de lolio, de lolio tremulento (uti recentiores addunt, iam *Salm.*); inter triticum autem et lolium vel ut alii volunt triticum repens (*Ed.* I p. 589) quamdiu herba est et nondum culmus venit ad spicam, grandis similitudo est et in discernendo aut nulla aut perdifficilis distantia, ut *S. Hier.* ait. Id quod recentiores confirmant (cf. *Smith,* Dict. of the Bible, s. v. *tares*). Quare bene dicitur, ubi seges effloruerit et fructum ediderit, *tunc* in formatione demum granorum deprehensum esse zizania tritico esse intermixta; *apparuerunt* i. e. distingui poterant et ut talia cognosci. Demirantur servi v. 27 neque dominus rem ad eorum socordiam refert neque eos reprehendit, sed culpam reiicit ad *inimicum hominem* qui odio in herum impulsus damnum inferre conatus est, uti diabolus in homine odio habet imaginem Dei et Deum. Servi se offerunt prompti ad laborem satis taediosum. Quinam sint servi, Christus non addit; communiter tamen id quaerunt interpretes; alii angelos explicant (*S. Hier. Theoph. Pasch.*); vix apte, cum in ipsa parabola servi distinguantur a messoribus, messores autem angeli dicantur v. 39. Unde alii fideles intelligunt qui maiore zelo malos et perversos homines continuo auferri et interimi velint (*Euth. Thom. Cai. Ians. Mald.*). At forte ne hoc quidem necesse est. Nam prout monet *S. Chrys.* (ad 20,14; *M.* 58,613) : non oportet in parabolis omnia

ad litteram explorare, sed cum scopum parabolae didicimus, hunc decerpere nec cetera curiosius examinare (et similia pluribus inculcant *Ians. Mald. Bar.* etc.). Inducitur itaque haec servorum interpellatio non propter se, sed propter domini responsum, quo demum totius parabolae doctrina et scopus continetur.

Etenim lolium radicibus sese innectit et implectit tritici, ita ut si illud velis eradicare, simul triticum evellas necesse sit; quare dominus agri non vult statim colligi zizania v. 29; tempore autem messis, cum omnia sint falcibus demessa, et facillimum est neque ullum affertur tritico detrimentum secernere herbas illas ab aristis tritici. Eo modo grana tritici pura haberi possunt; lolium autem quod grana fecit comburitur, ne periculum sit grana et semina lolii intermiscendi tritico sed ut lolium illud ab inimico seminatum iam nullatenus nocere possit. Eodem modo post consummationem saeculi improbi simul cum eorum duce, diabolo, omni vi ac potestate aliis nocendi privantur. Responsum patrisfamilias v. 29 *non; ne forte colligentes zizania eradicetis simul cum eis et triticum*, Christus quidem in sua explicatione explicite non disseruit; attamen merito communiter interpretes censent grave ibi contineri documentum. Non quidem illud, quod novatores saeculi 16 intulerunt (cf. apud *Salm. Ians. Mald. Lap.*) debere catholicos omnino permittere ut haereses impune grassentur (id quod novatores ipsi nullo pacto neque in catholicos neque inter se ipsos observasse abundantissime notum est); nam pari ratione sequeretur iam nullum crimen, scelus nullum, nullum flagitium posse puniri, parricidas, rebelles, maleficos iam non licere auctoritate legitima poena capitali affici. Verum attendatur oportet ratio, cur non sint auferenda zizania : *ne simul cum eis eradicetis et triticum;* ibi ergo, infert *Br.*, tolerandi sint mali, ubi si commoveantur, in magnum periculum veniunt boni (sim. *Salm. Mald. Lap. Bar.*). Sed ubi eiusmodi periculum grave tritici non exstat, tum profecto mala eradicari oportet quantum fieri potest, ut *S. Aug.* monet : « cum metus iste non subest, sed omnino de frumentorum certa stabilitate certa securitas manet, non dormiat severitas disciplinae » (c. epist. Parm. 3,2. 13). Tum enim valet illud : auferte malum ex vobis ipsis; modicum fermentum totam massam corrumpit (1 Cor. 5,13. 6). Quod *S. Hier.* monet nos doceri ne ubi quid ambiguum sit cito sententiam proferamus, verum quidem est, at hoc loco non proponitur, neque enim in parabola dubium est sitne herba mala necne, sed zizania iam clare tamquam talia apparent et dignoscuntur; quapropter etiam non de illis agitur qui sintne perversi necne, nondum existimari vel iudicari possint.

Cur mali non debeant eradicari propter bonos, *S. Thom.* quattuor causas assignat : quia per malos excitantur boni, secundum illud : oportet haereses esse ut qui probati sunt manifesti fiant in vobis (1 Cor. 11,19); ita propter haereticos claruisse scientiam sanctorum; dein quia qui nunc est malus postea contingere potest, ut fiat bonus — id quod *S. Chrys. Orig.* in cat. Cr. *Hier. Chrysologus*, serm. 97; *M.* 52,474, *Theoph. Euth. Pasch.* etc. etiam adnotant — porro quia aliqui videntur mali et non sunt, ideoque si velles evellere malos, statim multos bonos exstirpares et demum quia aliquis est quandoque magnae potestatis, qui si excluderetur, traheret multos secum et sic cum illo multi perirent.

Occasione huius parabolae Origenes in cat. Cr. et *S. Chrys.* docent haereticos non esse occidendos i. e. ad eorum suppressionem non esse bellum movendum; « si arma moveatis ut haereticos occidatis, multos etiam sanctorum una occidi necesse est;... non ergo prohibet haereticos reprimere, illorum ora obstruere, libertatem loquendi coercere, coetus eorum solvere, pacta respuere, sed occidere vetat » (*S. Chrys.*). Si tua interest quid olim ea de re *S. Augustinus* senserit et quomodo rerum experientia longiore edoctus sententiam mutaverit, lege eius epistolam ad Vincentium olim 48, nunc 93 et epistolam ad Bonifacium, olim 50, nunc 185, et epistolam ad Donatum olim 127, nunc 100.

e) Parabolae de efficacia regni 13,31-35.

13,31. Aliam parabolam proposuit eis dicens : simile est regnum coelorum grano sinapis quod accipiens homo seminavit in agro suo; 32. quod minimum quidem est omnibus seminibus, cum autem creverit maius est omnibus oleribus et fit arbor, ita ut volucres coeli veniant et habitent in ramis eius.

33. Aliam parabolam locutus est eis : simile est regnum coelorum fermento quod acceptum mulier abscondit in farinae satis tribus, donec fermentatum est totum.

34. Haec omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas et sine parabolis non loquebatur eis, 35. ut impleretur quod dictum erat per prophetam dicentem : aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita a constitutione mundi.

13,31. Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς λέγων· ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ· 32. ὃ μικρότερον μέν ἐστιν πάντων τῶν σπερμάτων, ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστὶν καὶ γίνεται δένδρον ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ κατασκηνοῖν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

33. Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς· ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

34. Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐδὲν ἐλάλει αὐτοῖς, 35. ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς.

In v. 32 παντων των λαχ. *omnibus* oleribus K Π al plus 80 it vulg syr (cu, utr) aeth al Euth Hil al, uti habetur Marc. 4,32. In v. 33 add λεγων ℵ C L M U X aliqui minusc; *dicens* g[2] h l am big dub eg ept lich ken rush. In v. 34 ουδεν ℵ* B C M Δ al 15 fere f syr (p) arm Clem Or Chr Ti W H; ουκ ℵ[c] D E F G K L S U V X Γ Π al pler it pler vulg syr (cu, sch) al Or Eus al, uti Mrc. 4,34; k sine similitudine. In v. 35 add

ησαιου ℵ* 1. 13. 33. 124. 253 aeth (codd m) et ita habere aliquos codd testantur Eus Hier Porphyrius Clem (hom. 18,15); sed accurata exemplaria non ferre dicit Eus et ab imperitis errore esse adscriptum testatur Hier; ipse censet scriptum esse *per Asaph* et sic inveniri ait in omnibus veteribus codd; at apparatus critici hucusque nullum talem cod protulerunt. Etiam rush per *Isaiam*; etiam Ti add Ησαιου quod sane mirum, cum haec lectio et veterum testimonio et auctoritate codd sit confossa. Solum καταβολης ℵ[b] B 1. 22. e k syr (cu) Or Clem Eus Ti W H et hoc videtur praeferendum, cum in Ps. 78 (77 LXX), 2 solum legatur *ab initio* (hebr.), απ' αρχης LXX; testes longe pler add κοσμου; at id explicatur, cum ita legatur Matth. 25,34. Luc. 11,50. Ioan. 17,24. Eph. 1,4. Hebr. 4,3; 9, 26. 1 Petr. 1,20. Apoc. 13,8; 17.8.

Dixerat Christus, ut *S. Chrys.* advertit, ex semine varia perire et parti quoque servatae imminere detrimenta; quare quis dubitare poterat, quinam quantoque numero fideles essent futuri. Hunc itaque metum aufert Christus docens parabola grani sinapis, regnum messianum ex quam parvo initio in quam admirandam magnitudinem excrescat (*Mald.*). Demonstrat itaque quanta vis ei insit etsi ab initio debile et humile appareat et quomodo ei indita sit efficacia ut per orbem extendatur. Primordia regni quae in contempto angulo terrae palaestinensis ponuntur, minima videntur : v. 31 *simile est regnum coelorum grano sinapis quod accipiens homo seminavit in agro suo;* misit Pater coelestis Filium in figura et habitu servi; is sibi eligit paucos discipulos eosque pauperes, indoctos, apud optimates et nobiles contemptui qui erant; quam exilia initia! Nonne hoc regnum ex omnibus humillimum ortum habuisse videtur? v. 32 *quod minimum quidem est omnibus seminibus,* μικρότερον *minus* omnibus seminibus (Marc. 4,31), non quidem ac si nullum prorsus semen exsisteret quod minus esset, sed locutione populari semen aliquod ex minimis designatur eo modo quo rabbini quoque rem minimam grano sinapis significare solebant frequentissime, vel ut *Lightfoot* dicit, quantitatem minutissimam. Christus itaque communem hunc loquendi modum secutus est, ut dicit *Buxtorf* qui plura eius usus exempla affert (Lexicon chald. talm. p. 822). Insuper potest minimum dici proportione quadam; nullum enim semen adeo parvum tantam rem producit; proin minus est reliquis, si id quod ex eo producitur conferatur cum his quae ex aliis producuntur (*Ians. Lamy*). Praeterea cum sequatur : *cum autem creverit, maius est omnibus oleribus,* dici quoque potest cum *Bar.* comparari cum seminibus olerum, proinde semen papaveris et rutae quod etiam minus sit non venire in comparationem. Ceterum non opus est tam anxia inquisitione; locutio est proverbialis et vulgaris, in eiusmodi autem sententiis, ut *Mald.* ait, non solemus philosophice et subtiliter, sed populariter et ex vulgi opinione loqui.

Cum conferatur *oleribus*, sermo non est de arbore, sed potius de frutice sinapis. Arbor sinapis ad altitudinem 25 pedum crescit; frutex crescit in Syria 8-12 pedes altus; igitur non arbor « salvadora persica », sed « sinapis nigra » intelligatur oportet (*Fil. Keil*). Neque obstat quod sequitur *et fit arbor;* nam ea locutione illud quod dictum est *maius est omnibus oleribus* non destruitur; dein frutex eius altitudinis, si oleribus comparatur, bene arbor dicitur. De qua re *Mald.* : « quomodo arbor fiat cum herba sit, nonnulli etiam quaerunt ac disputant qui sinapi, ut opinor, non viderunt; in calidioribus locis longe supra humanam staturam assurgit, ut ubi copia est silva esse videatur. Vidi ego saepe in Hispania sinapi loco lignorum magnos furnos ad coquendum panem calefieri. Amant vehementer aves eius granum; itaque cum fervente aestate maturuit, in eius ramis, ut semen edant, insidere solent, quas etiamsi multae sint, possunt infracti sustinere ». Hoc itaque symbolo, *ita ut volucres coeli* (ad quam dictionem vide Gen. 1,20 : et volatile volet super terram sub firmamento coeli, hebr.) *veniant et habitent in ramis eius* describitur regnum messianum quod temporis decursu magis magisque crescet, reddetur orbi toti conspicuum, et ad quod nationes orbis accedent, ut ibi requiem ac felicitatem inveniant.

Praeterea notandum est hac parabola Christum alludere ad Ez. 17, 23 : in monte sublimi plantabo illud et erumpet in germen et faciet fructum et erit in cedrum magnam et habitabunt sub ea omnes volucres et universum volatile sub umbra frondium eius nidificabit. Quapropter simul docet in regno messiano haberi illam regni davidici instaurationem, gloriam, dominationem amplissimam, de qua Ezechiel vaticinatur. — Christus ipsum regnum coelorum i. e. regnum messianum confert grano sinapis. Cum autem regnum messianum comprehendat ipsum regni caput et regem, primos regni propagatores, apostolos, doctrinam evangelii, haud incongrue quae de grano sinapis dicuntur, suo modo valent de Christo, de apostolis, qui fuerint pauci, minimi inter homines, de doctrina, quae appareat modica cum Deum passum et crucifixum annuntiet et alia eiusmodi et quae tamen mira vi polleat (cf. *S. Chrys. Hier. Thom. Cai. Ians.*). Dein uti in toto regno, ita in singulis quoque via ad gloriam initium capit ab humili ortu. Unum religionis christianae documentum animo insitum crescere potest et vim exserere invictam, ita ut ratio parabolae aliquatenus in singulis quae ad regnum messianum pertinent reluceat. Magna igitur copia applicationum, uti in reliquis, ita in hac quoque parabola continetur. — Christus in grano sinapis unum adhibuit, quia regni per orbem propagationem ostendere voluit.

Alii eo non contenti etiam in alias vires, in eius contra varios morbos efficaciam inquirunt indeque exempla et similitudines quaerunt ad illustrandam multiplicem evangelii virtutem (cf. *Ians. Sylv. Lap.*). Sed haec et alia quae de ramis et volucribus apud nonnullos disputantur, cum ad explicationem sermonis Domini iam non spectent innuisse satis fuerit.

In sequenti parabola manifestatur, quanta vi et efficacia regnum messianum praeditum sit, ut omnia, animi hominum, conditiones vitae et instituta in melius transformentur et regni sanctitate imbuantur. Bene advertit *Euth.*: « per sinapis parabolam fidei crementum prius demonstravit quod fit additione eorum qui quotidie credunt; per parabolam vero fermenti vim eius annuntiat » v. 33 *simile est regnum coelorum fermento quod acceptum mulier abscondit in farinae satis tribus, donec fermentatum est totum;* « satum genus est mensurae iuxta morem provinciae Palaestinae, unum et dimidium modium capiens » (*S. Hier.*); est scil. סְאָה, aram. סָאתָא, tertia pars epha; secundum rabbinos seah (satum) continebat centum quadraginta quattuor ova (*Lightfoot;* id quod secundum mensuram nostratum 7 lit. circiter efficit, *Schanz*). Dicitur *satis tribus,* quia numerus certus narrationi melius aptatur quam indeterminatus. Sed cur exacte *tribus satis?* Non est improbabile quod *Ians.* monet et recentiores quoque allegant, Christum tria sata commemorasse quia in historia sacra eiusdem mensurae farinae ter mentio fiat Gen. 18,6. Iud. 6,19. 1 Sam. 1,24; ex quibus locis patere videtur ad panem pro convivio sollemniore coquendum eam farinae mensuram esse adhibitam.

Comparationem ita declarat *Euth.*: « fermentum totam farinam in unum simul corpus unit et in alteram speciem ab ea quam prius habebat transmutat; cumque farina res sit mortua, eam quodammodo vivificat ac vim habens activam sursum ascendere facit; ita quoque fidei sermo, modicus cum sit, in multorum animis per doctrinam conditus omnes in unum unit Ecclesiae corpus et in alteram conversationis speciem transmutat et eos qui mortui erant ad virtutis opera vivificat ad eius operationem et sursum ascendere facit ad coelum et omnia ineffabili sua potentia efficit ». Totum itaque mundum, insipidum antea, ut *Ians.* dicit, occulta quadam vi transformat et coram Deo reddit sapidum. Nam evangelicae legis doctrina, verba sunt *Dion.,* corda hominum bonum sortiuntur saporem, ut gustent quam dulcis sit Dominus et recte de omnibus iudicent. Quare per regnum messianum omnes vitae consuetudines et conditiones et privatae et publicae, instituta omnia, iudicia, commercia, negotia omnia

novo quasi colore, religione, iustitia, sanctitate imbuuntur et consecrantur. Etiam in hac parabola multae patent applicationes. Qualis enim e re christiana mutatio effecta est in vita privata, in familia, in societate hominum, in regnorum administratione, in ipsa artium cultura etc.? et ut totus orbis, ita singulorum quoque animi in dies magis perfundantur oportet ac penetrentur isto fermento coelitus misso, ut tota sentiendi agendique ratio altius imbuatur ac pervadatur sacris illis normis ac regulis et documentis quae per Christum nobiscum sunt communicata. Cum dicatur *donec fermentatum est totum,* iterum declaratur regnum messianum universitati generis humani destinari, nec fore consummationem saeculi, donec fermentatum est totum, sicut alibi Christus dicit : et praedicabitur hoc evangelium regni in universo orbe in testimonium omnibus gentibus et tunc veniet consummatio (Matth. 24,14).

Illis *satis tribus* ingenia veterum multum exercebantur. Numero ternario significari in universum multitudinem docent *S. Chrys. Euth. Thom. Cai.;* alii numerum hunc retinent, at varie explicant. *S. Hil.* ita : « hoc fermentum farinae mensuris tribus, id est, legis, prophetarum, evangeliorum aequalitate coopertum omnia unum facit, ut quod lex constituit, prophetae nuntiaverunt, id ipsum evangeliorum profectibus expleatur; fiuntque omnia per Dei spiritum eiusdem virtutis et sensus » (similiter *S. Ambr.,* expos. Luc. lib. 7 n. 188; *M.* 15,1749 et *S. Chrysol.* serm. 99), sed etiam meminit multos referre tres mensuras ad fidei sacramentum, id est, ad Patris et Filii et Spiritus sancti unitatem vel ad trium gentium vocationem ex Sem, Cham et Iaphet. Intelligi tres orbis partes, Asiam, Africam, Europam etiam *S. Br. Fab. Ians. Lap.* opinantur; *Euth.* tres gentes, Iudaeos, Samaritanos, Graecos designari existimat. Alii tres animae vires vel passiones sacra doctrina esse imbuendas regendasque docent, scil. rationalem partem, concupiscibilem, irascibilem; ita *Theoph.,* quia nos omnino fermentari et transformari oporteat in divina, ut scil. (quod habet inter alia *S. Hier.*) in ratione possideamus prudentiam, in ira odium contra vitia, in desiderio cupiditatem virtutum; sim. *Bed. Rab.* Huic acceptioni cognatum est quod etiam *S. Hier. Bed. Rab. Pasch. Dion.* proponunt designari spiritum, animam, corpus vel carnem, sensualitatem, rationalem animae partem, ut scil. haec in unum redigantur neque inter se discrepent, sed legi evangelicae obediant; quamvis enim, ut *Dion.* dicit, doctrina evangelii non sit subiective nisi in rationali parte animae, redundat tamen effectumque habet in sensitiva parte et carne et sic in eis abscondi dici potest vel infundi; similiter quoque *S. Ambr.* (l. c. 1750). Praeter alia *Alb.* numerum refert ad virtutes morales, intellectuales, heroicas, *S. Thom.* ut in toto corde, in tota anima, in totis viribus fervor ille ac virtus reponatur, vel ut tres hominum status, praelatorum, contemplativorum, activo-

rum, imbuantur vel ut numerus referatur ad fructum centesimum, sexagesimum, tricesimum. Atque eiusmodi plura; sed de his satis. Uti enim doctrina evangelii omnibus in omni re est proficua, ita applicationes fieri possunt infinitae.

Dum Christus regni doctrinam parabolis proponit, etiam hoc docendi modo se probat tamquam principem prophetarum qui in se perfecte exprimit ac complet quaecumque a prophetis praefigurata et adumbrata sunt. Unde sicut supra v. 13 ratio reddita est cur parabolas turbis non explicet, ita nunc ratio affertur, cur hunc docendi modum etiam adoptaverit; vult enim evangelista, ut omni ex parte agnoscant Iesum in omnibus veteris testamenti figuram et typum in se adimplere; v. 34 *haec omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas et sine parabolis non loquebatur eis*, eo scil. tempore quod supra v. 13 seq. designatur; « etsi multa sine parabola dixerit, sed tunc temporis nihil » (*S. Chrys. Theoph. Euth. Dion.* etc.); ita sententiam esse circumscribendam ex v. 10 elucet; illa enim interrogatione patet Christum tum aliam docendi rationem turbis adhibuisse. Verba autem haec in universum accipere (ut aliqui volunt) videtur solum esse excogitatum ad deridendum evangelistam. Cum postea etiam parabolae subdantur, censet *Weiss* sententiam hoc loco perperam esse intrusam atque interpolatam. At arbitrarie. Nam, uti ex v. 36 patefit, evangelista hic seriem parabolarum quae turbis dictae sunt interrumpit; quemadmodum itaque alias rebus a Christo gestis, miraculis sanationum, oraculum illis impletum subdit 8,17; 12,18, ita eundem modum nostro loco tenet. Quis autem dixerit 8,17 etc. perperam intrudi oraculum quia postea iterum curationes morborum narrentur? v. 35 *ut impleretur quod dictum erat per prophetam* scil. per virum qui non suo nomine sua loquebatur sed a Deo inspiratus nuntium divinum perferebat; cum Ps. 77 inscribatur לְאָסָף τῷ 'Ασάφ, Asaph intelligendus erit qui 2 Par. 29,30 nomine חֹזֶה *videns* prophetis communi appellatur; *aperiam in parabolis os meum; eructabo abscondita a constitutione mundi;* cf. Ps. 77 (78 hebr.), 2; *abscondita,* חִידוֹת aenigmata; hebr. *ab initio,* LXX ἀπ' ἀρχῆς. Psalmista res gestas Israelitarum et variam eorum sortem refert ab exitu de Aegypto usque ad David eo consilio ut doceat populum, « ut ponant in Deo spem suam et mandata eius exquirant, ne fiant sicut patres eorum » (Ps. 77,7. 8) sed ut narrent laudes Dei et virtutes eius et mirabilia quae fecit v. 4. Quapropter in eventibus illis exempla proponit et similitudines ex quibus discant Dei agendi modum et documenta morum depromant, uti psalmista statim ab

initio indicat dicens : attendite legem meam, תּוֹרָה i. e. institutionem vel doctrinam. Ideo eventus illos vocat *parabolam* מָשָׁל quia in illis doctrina continetur, vocat eos *abscondita,* aenigmata i. e. describi in illis praeter rerum gestarum corticem sacramenta quoque abscondita (*S. Hier.*) quibus universa regni Dei administratio delineetur (cf. *S. Pasch. Thom. Cai. Ians. Arn. Schegg, Fil.*). Merito itaque enarratio eventuum illorum ad rationem parabolae seu similitudinarii sermonis (*Cai.*) reducitur.

Iam quae est probandi vis? *Mald.* quidem autumat nolle evangelistam docere prophetiam a Christo proprie impletam esse, sed eum ut soleat quod alio sensu dictum esset, non ad eundem sed ad similem sensum accommodasse. Quae tamen explicatio admitti nequit, cum verba *ut impleretur* etc. obstent neque haec ad sensum adeo improprium detorquenda sint. Itaque adverti oportet, Christum, uti munus regium et sacerdotale in se implevit et absolvit, ita tamquam summum prophetam etiam ea quae muneris erant prophetalis in se expressisse. Quare quae de prophetis dicta sunt figura quaedam sunt et typus eaque perfectiore modo in Christo, capite prophetarum, relucere debent. Itaque sicut in singulis fere prophetis aliqua cernitur ratio typica Christi — uti praecipue in David, Isaia, Ieremia, Iona — ita ipse quoque docendi modus a prophetis usurpatus a Christo adhiberi debuit. Unde verba illa, utut psalmistae et prophetae conveniunt et *quia* conveniunt, potiore ratione convenire debent Christo, capiti prophetarum. Ille enim in parabolis proprie dictis os aperuit, rerum exemplis et similitudinibus usus ad alta mysteria declaranda, ille quae ab initio abscondita erant, divina de regno Dei consilia, enarravit (cf. Col. 1,26). Christus igitur sese exhibuit talem qui munus propheticum ad apicem perduceret, in ipsa doctrina, quam uti saepe monui, doctrinae prophetarum superstruit, in modo docendi, in miraculis, in persecutionibus quoque et morte (cf. Matth.5,12; 23,30 seq. Luc. 13,33 : quia non capit prophetam perire extra Ierusalem).

f) Explicatio parabolae zizaniorum 13,36-43.

13,36. Tunc dimissis turbis venit in domum et accesserunt ad eum discipuli eius dicentes : edissere nobis parabolam zizaniorum agri. 37. Qui respondens ait illis : qui seminat bonum semen est Filius hominis, 38. ager autem est mundus, bonum vero semen hi sunt filii regni, zizania autem filii sunt nequam, 39. inimicus autem qui seminavit ea est diabo-

13,36. Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ πορσῆλθαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες· διασάφησον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ. 37. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, 38. ὁ δὲ ἀγρός ἐστιν ὁ κόσμος, τὸ δὲ καλὸν σπέρμα οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας, τὰ δὲ ζιζάνιά εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ, 39. ὁ δὲ ἐχθρός ἐστιν ὁ σπείρας αὐτὰ

lus, messis vero consummatio saeculi est, messores autem angeli sunt. 40. Sicut ergo colliguntur zizania et igni comburuntur, sic erit in consummatione saeculi; 41. mittet Filius hominis angelos suos et colligent de regno eius omnia scandala et eos qui faciunt iniquitatem, 42. et mittent eos in caminum ignis; ibi erit fletus et stridor dentium. 43. Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi audiat.

ὁ διάβολος, ὁ δὲ θερισμὸς συντέλεια αἰῶνός ἐστιν, οἱ δὲ θερισταὶ ἄγγελοί εἰσιν. 40. ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια καὶ πυρὶ κατακαίεται, οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος. 41. ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, 42. καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. 43. τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω.

In v. 36 codd pler add ο ιησους; non add ℵ B Ti W H; φρασον $\aleph^c$ C D unc rell et minusc Or; $\aleph^*$ B διασαφησον W H; a b g^1 h q enarra; ff^2 k narra. In v. 37 codd pler add αυτοις; non add ℵ B D a b ff g^1 k l et omn codd vulg. In v. 38 a c ff^2 g^1 filii nequitiae, b m iniqui, k mali, d e f h q maligni, ken diabuli nequam. In v. 39 B ponit εστιν post εχθρος; rell εχθρος ο σπ. αυτα εστιν Ti W H quae collocatio genuina est et in it pl vulg quoque habetur; e inimicus autem diab. est qui seminavit ea; lich zabulus. In v. 40 pler codd καιεται, e k exuruntur. In v. 41. 42 pauci codd: mittit, colligunt, mittunt. In v. 43 add ακουειν $\aleph^c$ C D E F G K L M P S U V X Γ Δ Π al it pl syr (cu, utr) cop al Or; non add $\aleph^*$ B a b e k am cav fuld for car med mt val cor lind harl.

Conciso dicendi genere explicatio proponitur. Id quod in ipsa parabola iam omnino clare docetur, quandonam zizania non sint evellenda, sed relinquenda, in explicatione non tangitur. Quam primum enim patet quinam zizaniis designentur, applicatio data est. Quare ridenda est opinio quorundam qui existiment eam explicationem, qua sententia parabolae argumentoque principali relicto aliqua solum allegorice exponantur et demum sortes bonorum ac malorum diversae accuratius describantur, non posse referri ad apostolum auctorem. At nemo probare potest, cur apostolus interpretationem quam Christus forte fusius proposuit non hoc modo breviore litteris consignare potuerit. — Aliquibus parabolis (cf. v. 3. 34) populo propositis regreditur Christus *in domum;* vide ad v. 1; cum parabola vocetur *parabola zizaniorum,* indicatur argumentum praecipuum esse in eo ut explicetur, cur et quamdiu zizania exsistant et quem tandem exitum habitura sint in regno messiano. Christus, Filius hominis, in quo post prophetas Deus ad nos locutus est (Hebr. 1,1. 2) doctrinam coelestem quae est virtus Dei in salutem omni credenti (Rom. 1,16) in collegio apostolorum reposuit et iis in universum mundum missis orbem ea complevit. Haec doctrina efficit filios regni i. e. veros cives regni messiani et in iis fructum affert; quare bonum appellantur semen; habent enim, utpote regenerati ex Spiritu Dei, semen Dei in se, et ut

tales redderemur, ut adoptionem filiorum consequeremur, Filius Dei factus est Filius hominis (Gal. 4,4. 5). Quare multis titulis ipse bonum semen sparsisse dici debet. Sunt autem zizania filii τοῦ πονηροῦ, filii diaboli, qui mentem et pravitatem diaboli imitantur et in se exprimunt ideoque cum se in disciplinam quasi et institutionem diaboli dederint, etiam semen diaboli dicuntur tamquam ab ipso in eandem mentis cognationem transformati; cf. Gen. 3,15; quare Christus diabolum appellat patrem facinorosorum Ioan. 8,41. 44 et vide Act. 13,10. 1 Ioan. 3,8. 10. Diabolus est autem ὁ πονηρός, cf. v. 13; idem est *inimicus* et adversarius qui opera Dei odio in Deum stimulatus perdere studet, quocirca insidiis suis, dolis, laqueis, tentationibus homines reddere gestit servos peccati, cum sit homicida ab initio (Ioan. 8,44).

Messis est *consummatio saeculi,* finis terrestris conditionis regni messiani. Uti iam Ioel 3,13 (cf. 4,11 hebr.) angeli ut messores describuntur, ita hic quoque et Apoc. 14,15; est enim Filius hominis venturus ad iudicium cum angelis (Matth. 24,31. 1 Thess. 4,15). Tunc demum perversi omnes in perpetuum separabuntur a bonis; tum e regno messiano removebuntur omnia scandala i. e. ii qui faciunt iniquitatem v. 41 *colligent de regno eius* i. e. colligent et removebunt de regno eius *omnia scandala et eos qui faciunt iniquitatem;* dicuntur *scandala* ii qui aliis sunt in ruinam mala sua vita; potest *et* accipi explicative (*Euth. Ians.*), quia quicumque contra legem et regulam morum agunt (ἀνομίαν ποιοῦντες) aliis quoque offensioni sunt et incitamento ad peccatum. Istos manet poena gehennae; iudicii scenam iam delineavit in sermone montano 7,23; cf. 25,41. Infernum vocat *caminum ignis;* vide Luc. 16,24. Apoc. 19,20; 20,9. Dolores autem et cruciatus et desperationem describunt *fletus et stridor dentium;* cf. 8,12. Iusti autem *fulgebunt sicut sol;* cf. Sap. 3,7. 1 Cor. 15,41; lux imago est gloriae, felicitatis; in fulgore itaque solis quo maior hominibus non innotuit maxima quaedam et incomprehensa gloria et beatitas exprimitur; nam oculus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit quod Deus praeparavit diligentibus se. Dicitur *in regno Patris eorum;* nam iudicio ultimo peracto, cum omnes inimici Christo positi sunt scabellum pedum eius, Christus tradet regnum Deo et Patri, ut docet apostolus 1 Cor. 15,24 (cf. *Cornely,* Comment. in 1 Cor. h. l.). Cum iusti sint filii Dei, regnum gloriae Dei vocatur regnum *Patris* eorum, qua appellatione indicatur quanto amore Deus suos complectatur et quanta benevolentia iis regnum gloriae paraverit. Maxima effertur oppositio : impii filii diaboli, iusti filii Dei; utrique in aeternum, uti patris nomen gerunt, ita sorte utentur

consimili cum patre suo. Atque ad id attentos esse quam maxime omnes iubet; cf. 11,15.

g) Parabolae de bonis regni messiani 13,44-46.

13,44. Simile est regnum coelorum thesauro abscondito in agro quem qui invenit homo abscondit et prae gaudio illius vadit et vendit universa quae habet et emit agrum illum.

45. Iterum simile est regnum coelorum homini negotiatori quaerenti bonas margaritas; 46. inventa autem una pretiosa margarita abiit et vendidit omnia quae habuit et emit eam.

13,44. Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψεν καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει καὶ πωλεῖ ὅσα ἔχει καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.

45. Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐμπόρῳ ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας. 46. εὑρὼν δὲ ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην ἀπελθὼν πέπρακεν πάντα ὅσα εἶχεν καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.

In v. 44 codd gr (excipe ℵ B D) praemittunt παλιν, item f h q syr (utr) arm Or Hil; παντα om B aliqui minusc Or. In v. 45 om B 50. 59. Ath Cyr Chr Amb ανθρωπῳ. In v. 46 codd gr (excipe ℵ B D L) ος ευρων f q cop Cyr.

Uti sinapis et fermenti parabolae ad vim regni pertinent et totum orbem superatum iri indicat, ita hae duae eius pretium et dignitatem ostendunt; est enim pretiosum ut margarita, 'innumera praebet commoda ut thesaurus (*S. Chrys.*). Simul docetur quanto studio annitendum sit ut quis hoc regno potiatur. Quemadmodum in prioribus parabolis, ut *Cai.* adnotat, regnum coelorum tractatum est ex ea parte qua vim habet effectivam, modo in his duabus tractatur ex ea parte qua vim habet finis, qua est summopere desiderabile. Idcirco autem, monet *S. Gregorius* (hom. 11 in evang.), terrenis rebus simile dicitur, ut ex his quae animus novit surgat ad incognita, quatenus exemplo visibilium se ad invisibilia rapiat et per ea quae usu didicit quasi confricatus incalescat, ut per hoc quod scit notum diligere, discat et incognita amare. Ostenditur autem regni pretium et dignitas in thesauro quantum ad copiositatem, in margarita quantum ad pulchritudinem, ut *S. Thom.* dicit.

Discrimen quoque in eo cernitur quod semel simpliciter dicitur *inveniri* thesaurum, semel autem *quaeri* margaritas. Innuuntur scil. varii modi quibus contingere potest ut homines fiant cives regni messiani. Proponitur enim thesaurus quasi casu inventus, margarita autem studio et inquisitione inventa; proinde significatur regnum messianum quandoque veluti casu offerri ac subito divinitus demonstrari; alias autem homini laborandum esse et magno conatu et sollicitudine inquirendum, ut tandem ope divina adiutus regni bonorum fiat civis et heres (similiter *Cai. Ians. Sylv. Schegg, Schanz, Fil.*).

Comparatur v. 44 regnum messianum *thesauro,* qua voce maximus quidam auri, argenti rerumque pretiosarum cumulus designatur, vel,

ut *Mald.* dicit, res significatur quae aestimari non potest; qui enim tantum habet pecuniae, ut numerari non possit eum thesaurum habere dicimus. Doctrinam divinam veramque sapientiam comparationibus eiusmodi commendari notum est; vide Ps. 18,11; 118,127. Prov. 8,11. 19. Iob 28,15-19. Sap. 7,9. In regno autem messiano haec omnia bona continentur. Est vero thesaurus iste *absconditus*, non omnibus apparet, cum regni messiani bona et divitiae non omnibus appareant manifesta (*S. Br.*); multis enim ipsum regnum messianum tectum est et ignotum, cum nesciant esse regnum a Deo institutum, cui omnes nomen dare ac sese subiicere debeant; aliis magnam partem vel maximam quoque incognitum est, cum sapientiam coelestem et bona supernaturalia eo in regno oblata et promissa parvi pendant ac fere negligant. Quare illis opus est magno gratiae lumine et auxilio, quo Deus haud raro quosdam subito illustrat, ut talem thesaurum inveniant. Cogita de subita Pauli conversione : quid me vis facere (Act. 9,6). Quid faciendum sit, exponitur : *quem qui invenit homo abscondit* etc. i. e. thesauro detecto sollicitus est ut eum revera sibi acquirat; ideo *abscondit;* oportet enim occasionem tenere ne elabatur et omnem adhibere diligentiam (*Mald.*). Si itaque absconsionem ad rem parabola significatam accommodare volueris (quod tamen necesse non est, cum talia addi possint ad parabolam implendam et quia fieri solet ut homo inventum thesaurum quem non statim tollere possit abscondat), dicendum erit gratia oblata utendum esse sollicite ne perdatur; *et prae gaudio illius* ἀπὸ χαρᾶς αὐτοῦ gaudio suo de thesauro reperto motus festinat ad eum sibi acquirendum; ἀπὸ enim causam quoque dicit a qua quasi a termino aliqua actio proficiscitur; αὐτοῦ recentiores accipiunt genetivum subiectivum *prae gaudio suo* et eo modo iam accepisse videntur *S. Chrys. Euth.* : μετὰ χαρᾶς τοῦτο δεῖ ποιεῖν; in *vulg.* exprimitur genetivus obiectivus quem *Fil.* quoque praefert : prae gaudio de thesauro *vadit et vendit universa quae habet et emit agrum illum.* Notant eo quod parabola narretur nihil tamen decerni rectene ageret quis an secus, si hac ratione thesaurum in alieno agro inventum acquireret. Neque enim in alia parabola villicus iniquitatis ideo proponitur, ut omnis eius actio commendetur (cf. Luc. 16,8). Ceterum lege mischnica statuitur : si quis fructus emerit a proximo aut si quis ad proximum miserit fructus et in eis invenerit nummos, hi ad ipsum pertinent (codex secundus de damnis 2,4; *Surenhusius*, leg. mischnic. t. IV p. 113).

Thesaurus ille tanto gaudio et desiderio sui eum inflammat, ut sua omnia libentissime tradat ad eum habendum. En, quali amore sui regnum Dei semel si fuerit lumine divino cognitum animos hominum

perfundat! Verum simul admonemur nihil non faciendum, ut illud obtineamus, etiamsi omnia bona vendenda, omnia perdenda et gravissima quaeque subeunda sint. Docetur itaque hac parabola idem quod habetur 10,37 (*Salm. Mald.*) et neminem posse esse Christi discipulum nisi paratus sit renuntiare omnibus et rerum omnium potius iacturam facere quo regni Dei fiat particeps. Sed *in gaudio* simul significatur gratiam Dei tam potenter homini assistere eumque tali perfundere consolatione et fortitudine animi, ut cum exsultatione omnia arbitretur stercora ad Christum lucrandum. Lucrari enim se scit maximum, aeternum pro re vili et temporaria; proinde non esse iacturam sed negotiationem omnium felicissimam et opulentissimam.

Uti in thesauro amplitudo et copia bonorum ingentesque divitiae significantur, ita in margarita res maxime pretiosa et summe pulchra; v. 45 *iterum simile est regnum coelorum homini negotiatori quaerenti bonas margaritas;* hic studium, cura, sollicitudo significatur quae exerceri debet, ut quis faciat quod in se est, ut virtutem appetat et omnibus utatur subsidiis quae sibi praesto sint ad quaerendam veritatem, ut vero feratur et efficaci desiderio attingendi verum et bonum. Oportet enim nos esse, ut *Bar.* dicit, negotiatores, non otiatores; egregia autem negotiatio est peritura et brevi amittenda bona cum aeternis et nunquam amittendis commutare. Sicut unum solum exsistit regnum messianum, ita in parabola *una* solum *margarita pretiosa* supponitur, qua inventa ille omnia vendit, ut eam emat; callidus autem negotiator est qui ex his quae diu possidere nequit, tale aliquid emit quod nunquam amittere timeat et in quo universa possideat (*S. Br.*). Merito notat *S. Chrys.* in margarita quoque significari pretium regni messiani ac dignitatem virtutemque non ab omnibus agnosci; « sicut is qui margaritam habet novit ipse se divitem esse, saepe autem licet illam manu teneat id aliis est ignotum neque enim mole corporis insignis est, sic et in praedicatione, qui illam tenent se divites esse norunt, increduli autem thesaurum huiusmodi ignorantes nostras item divitias nesciunt » (sim. *Theoph.*). Etiam repetito inculcatur quanta animi fortitudine ac promptitudine omnes esse oporteat si regni messiani cives et heredes fieri et manere velint; omnia enim terrestria et vitam ipsam profundere opus est. Sed qui vere margaritam illam pretiosam agnovit, cuncta libenter prodit et abiicit, « quia qui coelestis vitae dulcedinem, in quantum possibilitas admittit, perfecte cognoverit, ea quae in terris amaverat, libenter cuncta derelinquit; in comparatione eius vilescunt omnia, deserit habita, inardescit in coelestibus animus, nil in terrenis libet, deforme conspicitur quidquid de terrenae rei placebat specie, quia

sola pretiosae margaritae claritas fulget in mente » (*S. Greg.* hom. 11 in evang. *M.* 76,1115).

Quod de regno messiano in universum dicitur, multiplicem habet applicationem ad ea quae eo in regno continentur. Quare alii thesaurum et margaritam explicant ipsum Christum, caput Ecclesiae et regem (*S. Hil. Hier. Pasch. Thom. Salm.*), vel sacras Scripturas (*S. Hier. Orig. Pasch. Alb.*) vel generatim fidem, doctrinam evangelicam (*S. Chrys. Theoph. Euth.*) vel coeleste desiderium (*S. Greg.*). Alii verba accommodant ad reginam virtutum, ad caritatem; alii ad statum perfectionis et ad consilia quae dicuntur evangelica (de quibus plura *Salm. Sylv. Bar. Lap.;* quaedam etiam *Schegg*).

h) Parabola de sagena 13,47-52.

13,47. Iterum simile est regnum coelorum sagenae missae in mare et ex omni genere piscium congreganti, 48. quam cum impleta esset educentes et secus littus sedentes elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt. 49. Sic erit in consummatione saeculi; exibunt angeli et separabunt malos de medio iustorum, 50. et mittent eos in caminum ignis; ibi erit fletus et stridor dentium.

51. Intellexistis haec omnia? dicunt ei: etiam. 52. Ait illis: ideo omnis scriba doctus in regno coelorum similis est homini patrifamilias qui profert de thesauro suo nova et vetera.

13,47. Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ, 48. ἣν ὅτε ἐπληρώθη ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἄγγη, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον. 49. οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι καὶ ἀφοριοῦσιν τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων 50. καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

51. Συνήκατε ταῦτα πάντα; λέγουσιν αὐτῷ· ναί. 52. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· διὰ τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

In v. 47 codd gr non habent *piscium*, nec habent cav fuld hub for lich med d g^2 k; habent rell codd vulg et it pler; sed cum nulla auctoritas graeca afferri possit, interpretamentum censeri debet. In v. 48 ken eduxerunt ad litus et sedentes; D καλλιστα, d meliora, optimos (optima) it pl syr (cu) arm Amb Aug. In v. 49 D κοσμου; for sic *enim*. In v. 51 συνηκατε ℵ B D b c e ff^{12} g^1 k l cop aeth Or; rell codd gr praemittunt λεγει αυτοις ο ις; item f h q syr arm Chr; dub dicit eis; eg ait illis; ken dixit eis; in fine add κυριε C E F G K L M S U V Γ Δ Π al pler it pl syr cop arm Chr Or; *dñe* dub rush. In v. 52 D M 42. it pler Chr εν τη βασιλ; E F G L S U V X Γ Δ Θ εις την βασιλ.

•

Quo tandem exitu temporale regni messiani spatium concludendum sit, hac parabola declaratur; praeterea docetur non sufficere ut quis sit in regno messiano, in Ecclesia; « ne praedicationi tantum fidamus, neve putemus solam fidem ad salutem nobis sufficere, aliam terribilem affert parabolam » (*S. Chrys. Ians. Bar.*); v. 47 *simile est*

regnum coelorum sagenae i. e. everriculo, quod retis est genus, omne genus piscium nempe quidquid est obvium secum trahens (*Lamy*), *missae in mare;* ad apostolos Christus iam dixerat : faciam vos fieri piscatores hominum (4,19. Marc. 1,17. Luc. 5,10). Mare igitur in quod rete apostolicum iacitur est mundus. Et mundum apte mari comparari, ita *S. Chrysologus* proponit : « ad huius saeculi mare tumens pompa, elatum vertice, undosum sectis, inscitia fluctuans, clamosum litibus, fremens ira, saevum perfidia, peccatis naufragum, impietate demersum misit piscatores suos Christus » (serm. 47; *M.* 52,332). Evangelica itaque praedicatio missa in mari huius mundi pleno tempestatibus, instabilitate ac multa amaritudine (*Ians.*) capiet et colliget ex omni genere hominum magnam multitudinem. Capiuntur in aquis baptismatis (*Br.*); hanc autem sagenam tunc in mare Dominus misit quando discipulis praecepit : ite, docete omnes gentes (*Br.*); et Ecclesia in sinu suo colligit ex omni genere et gente, doctos et barbaros, divites et pauperes, iustos et peccatores. Haec autem sagena (quam doctrinam apostolorum ex miraculis et testimoniis prophetarum connexam et contextam *Theoph. Hier.* interpretantur) tunc impleta est, cum in fine suo humani generis summa concluditur, ut *S. Gregorius* dicit; impleta erit quando plenitudine gentium ingressa etiam Israel salvus erit (Rom. 11,25. 26). Non utique omnes intrabunt, ut *Bar.* monet, id quod ipsa parabola indicari videtur, quia in sagena etiam non omnes pisces capiuntur. Quando autem sagena impleta est, quando evangelium in universo orbe praedicatum est in testimonium omnibus gentibus (Matth. 24,14), tunc *educentes et secus littus sedentes elegerunt bonos in vasa*, *malos autem foras miserunt;* in evangelico reti itaque boni et mali (σαπρά, putrida) coniunctim adsunt ad finem temporis; separatio bonorum et malorum non fit nisi quando regnum messianum *terrestre* finietur. Uti piscatores in littore secernunt, ita in loco iudicii universalis illa fiet separatio omnibus conspicua (cf. *Euth. Salm. Ians.*); nam v. 49 *sic erit in consummatione saeculi, exibunt angeli et separabunt malos de medio iustorum;* cf. v. 39-42; uti boni pisces in vasa, ita iusti colligentur in aeterna tabernacula, in mansiones coelestes. Malos autem *mittent in caminum ignis, ibi erit fletus et stridor dentium;* « ne enim postquam audisti malos eiectos fuisse foras sine periculo rem esse putares, interpretatione sua supplicium extulit stridorem dentium memorans ineffabilemque dolorem » (*S. Chrys.*). Bene nota quoties Christus sermonem inferat de aeterno supplicio (5,29 seq. 8,12; 10,28; 12,32; 13,42. 50); de quo dicendum cum *S. Greg.* : « hoc iam, fratres carissimi, timendum est potius quam exponendum; aperta enim voce tormenta peccantium dicta

sunt ne quis ad ignorantiae suae excusationem recurreret, si quid de aeterno supplicio obscure diceretur ».

Denique Iesus discipulos interrogat v. 51 *intellexistis haec omnia?* et ii quibus datum est nosse mysteria regni coelorum v. 11, cum gaudio respondent grati quod dignatus sit parabolas explicare : *etiam*, ναί i. e. sane, profecto, et a multis testibus additur *Domine* ad animos reverentes et gratos significandos. Subiungit responsioni Christus v. 52 *ideo omnis scriba doctus in regno coelorum;* scriba, γραμματεύς i. e. magister, doctor, μαθητευθεὶς τῇ βασιλείᾳ qui discipulus factus est regni coelorum, qui edoctus et institutus est a regno coelorum; ex lectione graeca quae praeferri debet τῇ β. ipsum regnum coelorum est quasi doctor, cuius discipuli sunt magistri et doctores christiani, *similis est patrifamilias qui profert de thesauro suo* i. e. de penu, promptuario suo, *nova et vetera* i. e. dives paterfamilias ac liberalis affatim prorsus ac varia profert, quibus diversorum palato et desiderio satisfaciat; habet in depositorio suo varia ciborum genera, fructus veteres et recentes, habet recentem novamque supellectilem nova veteraque vasa argentea (cf. *Ians. Mald. Bar.*); simili modo dicit sponsa ad dilectum : in portis nostris omnia poma, nova et vetera dilecte mi servavi tibi (Cant. 7,13), quo dicendi modo (forte proverbiali, ut *Mald.* arbitratur) generatim abundantia et copia designari videtur.

Dicit itaque Christus : *ideo* i. e. quia intellexistis parabolas; ita plerique recte coniungunt (cf. *S. Chrys. Ians. Sylv. Bar. Arn. Schanz, Fil.*), nam quod *S. Augustinus* (quaest. in ev. Matth. 16) censet et *Mald.* approbat referri id ad v. 44 et nexum esse : quandoquidem regnum coelorum simile est thesauro, debet omnis in eo regno doctor nova et vetera ex eo proferre, id et longius repetitur neque connexio facile deprehenditur. Existimat *Euth.* διὰ τοῦτο idem esse quod ἀληθῶς, vere, neque esse αἰτιολογικόν, sed solum βεβαιωτικόν. At id minime opus est; in parabolis enim revera optime coniuncta sunt nova et vetera; nova sunt illa mysteria regni, vetera sunt quae simplici narratione ex vita communi deprompta continentur. Quia igitur eiusmodi parabolas intellexerunt et ut Christi discipuli docturi sunt quae a magistro audierant, revera similes sunt patrifamilias qui profert de thesauro suo nova et vetera. Atque eodem modo omnem magistrum qui sese regno coelorum in disciplinam tradiderit instructum iri Christus affirmat. Uti enim paterfamilias dives ac providus ea proferre et subministrare novit quae necessaria et utilia sunt, nova et vetera, ita qui mysteriis regni coelorum est institutus et imbutus, semper habebit copiam et abundantiam qua pro cuiusque captu et

necessitate doctrinam proponat eamque novam usu et exemplo veterum documentorum vel rerum aliunde iam notarum illustret, explicet, persuadeat. Ita *Sylv.* : « praedicator evangelicus nova et abdita fidei mysteria pro auditorum captu per varias similitudines, parabolas ac exempla petita a rebus antiquis ac usu tritis explanat ut ex his quae auditores norunt penetrent nova et incognita quae eis valde sublimia sunt ». Alii *nova et vetera* interpretantur de abundantia et copia doctrinae multiplicis; debere doctorem christianum suo tempore proferre sermonem varium, copiosum; opus esse ut omni divinae scientiae, omni exemplorum genere sit instructus (cf. *Ians. Mald. Bar. Lap. Calm. Lamy*, *Arn. Fil.*). Quae interpretatio omnino ex antecedenti fluit eamque ad totam docendi provinciam extendit. Nam ut quis mysteria regni aptis similitudinibus possit proponere et pro varietate ingeniorum persuadere, multiplici supellectile doctrinae et sacrae et profanae instructus esse debet. Quare quicumque esse vult magister et doctor, amplum ac multiplicem doctrinae thesaurum sibi comparet eumque in dies augeat necesse est.

Variae quae feruntur explicationes quaenam sint *nova et vetera* ex iis quae dicta sunt haud operose derivantur et iudicantur. Pervulgata est intelligi sacram Scripturam veteris et novi testamenti (cf. *Origenes*, *M.* 13, 872; *Hil. Hier. Chrys. Cyr. Euth. Pasch. Fab. Dion. Salm. Cai.*), ex qua argumenta et documenta, exempla et similitudines promere oporteat. Quod aliqui monent (*Tostatus* qu. 75) tum temporis quo Christus loquebatur nondum scriptos fuisse libros novi testamenti, verum est sed parum ad rem; exstitit enim doctrina novi foederis a Christo annuntiata et quod illi volunt est doctorem debere omni doctrinae genere paratum esse; at unde eam melius quam ex novo et vetere testamento promet? Quod itaque Christus de omni doctrinae copia dixit, id illi ad sacram Scripturam apte et prudenter accommodarunt, ut *Mald.* bene dicit. Huic cognatum est quod *Theoph.* vult nova esse docenda ita ut ex vetere subiungantur testimonia, ita novum esse : pro otioso sermone rationem reddes; id ex vetere confirmari : ex sermonibus enim tuis et iustificaberis et condemnaberis. Aliter : figuras veteres explicari in nova lege, novam legem addere novos sensus super veterem (*S. Thom.*); vel vetera esse quae ad veterem hominem spectent, nova quae ad novam vitam a Christo haustam; de utrisque debere doctrinam proponi; ita *S. Gregorius* : nova de suavitate regni, vetusta de terrore supplicii; *Alb.* : nova novis in Spiritu apta, quae ad innovationem pertinent, vetera quae ad vetustatem peccatorum, ut haec vituperentur et fugiantur; sim. *Pasch. Salm.* Vel doctorem habere cognitionem rerum antiquarum et recentium, ut ex illis exempla ducat apta ad persuadendum (*Bar.*). Denique etiam quaerunt, cur priore loco ponantur *nova*. Et *S. Aug.* quidem censet ita poni propter dignitatem novi testamenti (Civ. D. 20,4);

ordo ipse scientiae et doctrinae spectatur; nova enim doctrina a Christo tradita cumprimis sciri debet a magistro, quomodo enim alias illam argumentis, exemplis, similitudinibus undique petitis illustrare posset? Hanc primo et per se persuadere vult, etsi a symbolis docere incipit; hanc itaque cum semper ob oculos habeat omniaque ad eam inculcandam referat semper quasi priore loco e thesauro profert, reliqua solum comitatus causa adiunguntur.

i) Sui eum non receperunt 13,53-58.

13,53. Et factum est cum consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde; 54. et veniens in patriam suam docebat eos in synagogis eorum, ita ut mirarentur et dicerent : unde huic sapientia haec et virtutes? 55. Nonne hic est fabri filius? nonne mater eius dicitur Maria, et fratres eius Iacobus et Ioseph et Simon et Iudas? 56. et sorores eius nonne omnes apud nos sunt? unde ergo huic omnia ista? 57. Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis : non est propheta sine honore nisi in patria sua et in domo sua. 58. Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum.

13,53. Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν. 54. καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥςτε ἐκπλήσσεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν· πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; 55. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσὴφ καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; 56. καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσίν; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα; 57. καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἔστιν προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. 58. καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

In v. 53 eg parabolam istam. In v. 54 am fuld ox cor lind virtus. In v. 55 add *Ioseph* a b ff[2] g[1] h dub ept ken rush eg; pro Ioseph habent *Ioannes* ℵ* D E F G M S U V X Γ al plus 20 Or dub rush ken; K L Δ Π k aeth ιωσης; eg Ioannes et Ioseph. In v. 57 ἰδια πατρ ℵ Z al 3 ff[1] C Or Ti; codd pler πατρ αυτου; solum πατριδι B D 33. 346. a k. In v. 58 dub eg ept ken rush *et ideo*.

Cur Christus populo loquatur in parabolis, explicatum est turbarum incredulitate 13,12 seq. Et quanta fuerit haec incredulitas, evangelista exemplo declarat quo clarissime patet, quod videntes non vident et audientes non audiunt neque intelligunt, uti supra v. 13 dictum est. Hoc itaque eventu ostenditur Christum merito de civium suorum contumacia conquestum esse, merito docendi modum parabolicum assumpsisse et ulterius quoque manifestatur id quod cap. 11 et 12 iam proponebatur quam inepti isti sint regno messiano.

Eventus idem narratur Marc. 6,1 seq.; unde quia Marc. 4 parabolae proponuntur concludere oportet, Christum non statim post parabolas venisse Nazareth verum intercessisse ea quae Marc. 4,35-6,1 refert; arcte enim narrationem antecedentibus adnectit scribens : et ait illis in illa die cum sero esset factum : transeamus contra 4,35. Et quod Matthaeus habet v. 53 *cum consummasset parabolas transiit*

inde, illi narrationi Marci non repugnat, sed congruit et si pergit v. 54 *et veniens in patriam suam*, nullo modo sequitur ex narrandi ratione id statim nulla mora interposita evenisse.

Christum venisse Nazareth et non invenisse fidem, immo a civibus mortem eius esse attentatam narratur Luc. 4,16. Unde quaestio enata est sintne hae tres narrationes ad unum eventum referendae necne. Unum eventum statuunt *S. Aug. Chrys. Fab. Ians. Mald. Bar. Sylv. Lap. Grimm, Schanz, Cornely* (Introd. III p. 112); alii duos, uti *Arn. Schegg, Bisp. Fil. Keil, Ed.* I p. 457. 635, quorum sententia mihi vera esse videtur. Nam Matthaeus iam 4,13 unam commorationem nazarethanam refert; deinde hoc loco ita loquitur, ut si verbis ulla vis vel significatio inest necessario dicere debeas narrari Christum aliquo tempore post parabolas propositas venisse in patriam suam. Mihi quidem audacius videtur asserere cum aliquibus totam illam locutionem *et factum est cum consummasset* etc. *transiit inde et venit*, nihil significare, sed esse meram formulam qua evangelista dicat se iam transire ad eventum narrandum qui mox ab initio praedicationis in Galilaea acciderit i. e. eo tempore quo Luc. 4,16 narratur. Accedit quod, ut modo monui, narratio Marci 6,1 idem tempus post parabolas assignat. Praeterea aliis quoque duo eventus suadentur: apud Lucam ita ira exardescunt cives, ut Iesum eiicerent ex civitate et eum e supercilio montis praecipitare moliantur; nihil tale hic et apud Marcum; omnia quiete et pacate aguntur. Neque potest explicari cur Matthaeus qui incredulitatem describere vult summum illud perversitatis fastigium silentio presserit. Apud Lucam nulla est mentio miraculorum quae in Nazareth operatus sit Christus neque relinquitur in ipsa narratione locus miraculorum; etenim ea non esse patrata antequam sermonem haberet in synagoga, patet ex verbis ipsis Luc. 4,23; neque probabile est Iesum e civitate eiectum continuo in eandem rediisse et illas operatum esse sanationes, de quibus Matthaeus et Marcus narrant; aut si id *gratis* asserueris, aequo iure, immo potiore negatur. Demum cum Iesus urbi Ierusalem saepe suam offerret gratiam (23,37), cur negaremus eum bis concivibus suis eam obtulisse, praesertim cum narrationes evangelicae adeo aperte id suadeant? Etiam sat multi ex protestantibus Iesum bis in Nazareth praedicasse tenent; ita praeter Keil et Ed. Storr, Wieseler, Ebrard, Godet, Krafft, Tischendorf, Ewald, Meyer, Mansel (vide apud Keil et Mansel ad h. l.).

Dicitur *patria* eius Nazareth, ubi scil. erat nutritus (Luc. 4,16), ubi mater eius et cognati habitabant. Docet *in synagoga* (graece) eorum, sabbato scil. *ita ut mirarentur;* graece ut obstupescerent

maxima videlicet admiratione perculsi; adeo enim eius doctrinae vi, gratia, sapientia capiebantur et rapiebantur. At cum sibi viderentur accurate nosse humilem eius ortum, vitam apud se humiliter actam, cognatos eius in eadem humili conditione positos, renuebant agnoscere in Iesu sublimiora quaedam dona et obcaecati cum contemptu dicunt : *unde huic sapientia haec et virtutes? huic* scil. quem tamdiu novimus vitam humilem degentem ex humili familia ortum. Ex qua admiratione simul concluseris Iesum puerum et adolescentem in Nazareth nihil manifestasse ex quo divina eius natura vel munus sublimius coniici potuisset (cf. *Cai.*). Duo in eo mirantur : *sapientiam*, doctrinae vim, gratiam, facundiam et *virtutes,* δυνάμεις, quae vox in plurali communiter de signis et miraculis adhibetur et eo sensu etiam hic explanant (cf. *Orig. Br. Alb. Cai. Dion. Tost. Mald. Bar. Lap.*), vim sapientiae verborumque aut signa et miracula *Chrys. Theoph.* interpretantur; cum dicatur *unde huic virtutes,* explica uti Marc. 6,14 virtutes operantur in illo i. e. vires altiores, coelestes quibus praeditus effectus illos miraculosos edit. Quare quod v. 58 dicitur de aliquibus miraculis sanationum patratis (Marc. 6,5), ita accipiendum erit, ut haec ante concionem operatus esse censeatur.

Cur vero contemptim dicant *unde huic*, ulterius explicatur v. 55 *nonne hic est fabri filius? nonne mater eius dicitur Maria* etc.; omnem cognationem per singula membra enumerant, quaestionem iterant : *nonne omnes apud nos sunt,* eadem vitae conditione utuntur; nihil in eis sublimius, nobilius deprehenditur: *unde ergo huic omnia illa?* qua repetitione et explicita enumeratione eorum obstupefactio bene describitur, sed mira quoque caecitas (*S. Chrys.*), quia videntes virtutes humanis altiores in eo operari non vident quae inde necessario consequantur, audientes eius sapientiam humana longe sublimiorem non tamen audiunt (cf. v. 13), at haerent et offenduntur humili eius vita et cognatione. Vocem *fabri* τέκτονος significationis esse latioris fabri ferrarii vel aerarii vel lignarii adnotant *Cai. Bar. Mald.;* at communiter tamen adhibetur de fabro lignario, vehiculario (carpentario), tignario; rarius de aerario. Fuisse Ioseph fabrum ferrarium *S. Hil.* censet, *S. Iustinus* autem scribit Iesum aratra et iuga, opera fabrilia fecisse (c. Tryph. 88; *M.* 6,688); idem indicatur apud Theodoretum (eccl. hist. 3,18; *M.* 82,116) cum irridenti et quaerenti quid faceret fabri filius responderatur eum facere sandapilam (γλωσσόκομον) pro Iuliano apostata; idem in evangeliis apocryphis infantiae et de Ioseph fabro lignario supponitur; cf. *Suicerus,* Thess. II p. 1255. De fratribus et sororibus, i. e. cognatis vide ad 12,47; Μαριάμ congruit cum מִרְיָם, aramaice מַרְיָם. Cum de Ioseph non fiat mentio, confirmari

videtur traditio antiqua eum obiisse antequam Iesus coepit facere et docere. Iacobus minor, frater Domini, apostolus; cf. Gal. 1,19; Simon zelotes; cf. 10,4; Iudas, frater Iacobi, qui et Thaddaeus (Lebbaeus) vocatur, de quibus vide *Cornely*, Introd. III p. 595.649.

Cum itaque eum et eius cognatos novissent *scandalizabantur in eo* v. 57; inique ferebant quod subito e vita communi emersisset, eos doceret sibique uti putabant aliquid arrogaret. Messiam ipsi quoque cum ceteris exspectabant pompa et gloria incedentem; iam invidia tanguntur (*S. Hier.*), cum ille quidquam maius appetere illis videretur. Scandalizari aliqui accipiunt ac si opera et sapientiam Christi ad diabolum adiutorem retulissent (*Tost. Dion. Mald.*, uti 12,24 de pharisaeis dicitur), at communiter et vere id ex humilitate generis eius interpretantur, prout ipsis quaestionibus declaratur. Iesus autem magna mansuetudine (*S. Chrys. Euth. Cai.*) respondet : *non est propheta sine honore nisi in patria sua*, apud concives, *et in domo sua* apud cognatos et familiares et domesticos; nam « propemodum naturale est cives semper civibus invidere » (*S. Hier.*) et facile « solemus homines familiares contemnere et externos in admiratione habere » (*Theoph.*), assueta quippe despiciuntur (*Euth.*); dein, ut *S. Thom.* monet, homines semper infirma in memoriam reducunt et si quem noverint in aliqua re sibi parem esse, in omnibus eum parem existimant neque credunt eum posse esse maiorem neque ferre possunt, ut *Dion.* notat, comparem sibi praeferri. Ceterum illa sententia quasi in proverbium abiit et eodem modo David apud suos est neglectus (1 Reg. 16,11; 17,28); simile fertur Aristotelis effatum omnibus philosophis duram visam esse vitam in patria, et Plinii de Protogene : sordebat ille suis, ut plerumque domestica (cf. *Grotius*). Sensus est prophetam nullibi magis contemni ac vilipendi quam apud eos quibuscum antea familiariter vixerit. Ceterum vide Ioan. 4,44; Christum autem bis vel ter (Luc. 4,24) similem enuntiasse sententiam non erit offensioni, si recordatus fueris id in aliis quoque rebus quandoque evenisse (cf. 7,16 et 12,33; 5,29 et 18,8. Luc. 8,16 et 11,33).

Christus semper exigit fidem, ut patret miracula; unde v. 58 *et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum;* ergo tamen apud aliquos fidem invenit, sicut Deus ubique suos habere solet electos etiam in medio peccatorum; sed in Nazareth paucorum fides pauca meruit miracula (*Cai.*). Aliqua patravit ne dicere possent se esse neglectos sibique non esse oblatam opportunitatem credendi; cur non plura patraverit, saepius reddunt rationem ne gravius punirentur et condemnarentur (cf. *S. Chrys. Euth. Hier. Bed. Pasch.*); at in textu eorum incredulitas assignatur causa; invitis enim et infi-

delibus Deus non obtrudit sua beneficia; fastidiosos divites dimisit inanes, et Christus antequam sanat fidem postulat; vide 9,28 et 8,2. 10; 9,22. Iterum evangelista magno pondere declarat quae sit unica causa cur Iudaei excludantur a regno et beneficiis messianis; nihil prodest esse filium Abrahae, nihil prodest esse civem in eadem urbe cum Iesu, si fides deficiat. Sui eum non receperunt; ita olim; quare regnum messianum apud gentes est constitutum et apud gentes alienigenas usque ad diem hodiernum consistit, dum filii regni qui primi erant vocati longe degunt exclusi et se ipsos excludentes *propter incredulitatem eorum*. En qualiter in hac quoque parte evangelista aequales suos doceat moneatque.

O. A. M. D. G.

INDEX

A. M. D. G.

maxima videlicet admiratione perculsi; adeo enim eius doctrinae vi, gratia, sapientia capiebantur et rapiebantur. At cum sibi viderentur accurate nosse humilem eius ortum, vitam apud se humiliter actam, cognatos eius in eadem humili conditione positos, renuebant agnoscere in Iesu sublimiora quaedam dona et obcaecati cum contemptu dicunt : *unde huic sapientia haec et virtutes? huic* scil. quem tamdiu novimus vitam humilem degentem ex humili familia ortum. Ex qua admiratione simul concluseris Iesum puerum et adolescentem in Nazareth nihil manifestasse ex quo divina eius natura vel munus sublimius coniici potuisset (cf. *Cai.*). Duo in eo mirantur : *sapientiam*, doctrinae vim, gratiam, facundiam et *virtutes*, δυνάμεις, quae vox in plurali communiter de signis et miraculis adhibetur et eo sensu etiam hic explanant (cf. *Orig. Br. Alb. Cai. Dion. Tost. Mald. Bar. Lap.*), vim sapientiae verborumque aut signa et miracula *Chrys. Theoph.* interpretantur; cum dicatur *unde huic virtutes*, explica uti Marc. 6,14 virtutes operantur in illo i. e. vires altiores, coelestes quibus praeditus effectus illos miraculosos edit. Quare quod v. 58 dicitur de aliquibus miraculis sanationum patratis (Marc. 6,5), ita accipiendum erit, ut haec ante concionem operatus esse censeatur.

Cur vero contemptim dicant *unde huic*, ulterius explicatur v. 55 *nonne hic est fabri filius? nonne mater eius dicitur Maria* etc.; omnem cognationem per singula membra enumerant, quaestionem iterant : *nonne omnes apud nos sunt*, eadem vitae conditione utuntur; nihil in eis sublimius, nobilius deprehenditur: *unde ergo huic omnia illa?* qua repetitione et explicita enumeratione eorum obstupefactio bene describitur, sed mira quoque caecitas (*S. Chrys.*), quia videntes virtutes humanis altiores in eo operari non vident quae inde necessario consequantur, audientes eius sapientiam humana longe sublimiorem non tamen audiunt (cf. v. 13), at haerent et offenduntur humili eius vita et cognatione. Vocem *fabri* τέκτονος significationis esse latioris fabri ferrarii vel aerarii vel lignarii adnotant *Cai. Bar. Mald.;* at communiter tamen adhibetur de fabro lignario, vehiculario (carpentario), tignario; rarius de aerario. Fuisse Ioseph fabrum ferrarium *S. Hil.* censet, *S. Iustinus* autem scribit Iesum aratra et iuga, opera fabrilia fecisse (c. Tryph. 88; *M.* 6,688); idem indicatur apud Theodoretum (eccl. hist. 3,18; *M.* 82,116) cum irridenti et quaerenti quid faceret fabri filius responderatur eum facere sandapilam (γλωσσόκομον) pro Iuliano apostata; idem in evangeliis apocryphis infantiae et de Ioseph fabro lignario supponitur; cf. *Suicerus*, Thess. II p. 1255. De fratribus et sororibus, i. e. cognatis vide ad 12,47; Μαριάμ congruit cum מִרְיָם, aramaice מַרְיָם. Cum de Ioseph non fiat mentio, confirmari